

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI**

**EBÛ BEKR MUHAMMED b. el-KÂSİM el-ENBÂRÎ NİN
ez-ZAHİR FÎ MAÂNÎ KELİMÂTİ N-NÂS ADLI
KİTABINDAKİ SÖZLERİN TAHLİLİ**

Kamran ABDULLAYEV

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. TACETTİN UZUN**

KONYA - 2015

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI**

**EBÛ BEKR MUHAMMED b. el-KÂSİM el-ENBÂRÎ NİN
ez-ZAHİR FÎ MAÂNÎ KELİMÂTİ N-NÂS ADLI
KİTABINDAKİ SÖZLERİN TAHLİLİ**

Kamran ABDULLAYEV

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. TACETTİN UZUN**

KONYA - 2015



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Adı Soyadı	Kamran ABDULLAYEV		
Numarası	128106013005		
Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belağatı		
Programı	Tezli Yüksek Lisans		
	Doktora		
Tezin Adı	Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî'nin ez-Zahir fî Maânî Kelimâtî'n-Nâs Adlı Kitabındaki Sözlerin Tahlili		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Kamran ABDULLAYEV

İmzası



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kamran Abdullayev
	Numarası	128106013005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Arap Dili ve Belağatı
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Tacettin Uzun
	Tezin Adı	Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî'nin ez-Zahir fî Maânî Kelimâti'n-Nâs Adlı Kitabındaki Sözlerin Tahlili

Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî'nin ez-Zahir fî Maânî Kelimâti'n-Nâs Adlı Kitabındaki Sözlerin Tahlili başlıklı bu çalışma 29/12/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Tacettin Uzun	
2	Prof. Dr.	Mehmet Ali Kapar	
3	Doç. Dr.	Sedat Şensoy	
4	Prof. Dr.	A. Kazım Ürün	
5	Doç. Dr.	Mahmut Kafes	

ÖZET

Arap dili ve belâğatı, hadîs, kırâat ve tefsîr alanında engin birikime sâhip olan İbnu'l-Enbârî'nin ilmi, kendisinden sonra bu alanda yetişen çoğu âlimi etkilemiştir. İster Arap dili, ister diğere alanlarda yazılmış olsun, birçok eserde bu etkiyi görmemiz mümkündür. Müellifin en büyük eserlerinden olan ez-Zâhir adlı eserinde, birden fazla konuya dağınık olarak değinilmiştir. Ağırıklı olarak Arap dilinde emşâl, bazı gramer meseleleri, Kuran'daki kırâat farklılıkları, Esmâ-i Hüsnâ, ÷lke, şehir ve ay isimlerinin iştikâkı bu konulardan bazılarıdır. Onun bu eseri, Arap dilciliğinde atasözü konusunda yazılan eserler arasında değerlendirilmektedir. Eserde atasözleri geniş bir yer tutmasına rağmen, ez-Zâhir adlı eserin tam anlamıyla mesel kitabı olduğı söylenemez.

ABSTRACT

İbnu'l Anbari had important accumulation in Arabic and its eloquence, hadith (traditions of the Prophet Muhammed), qira'at (the readings of the Qur'an), and tafseer (interpretation of the Qur'an), and he influenced the following scholars in this field. We can see his same influence, whether in Arabic or in other fields. The Book 'az-Zahir' is the one of the greatest books of the author which he touched in this book on several topics segregately. Mostly those topics consist of parables in Arabic, some grammatical rules, the difference of the readings in the Holy Qur'an, the excellent names of Allah, also derivation of country, city and month are some of those topics. az-Zahir has been categorized among the books written down in the parable subject. Though the parables took most of the book, az-Zahir is not precisely parable book.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	II
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	XXXI
KISALTMALAR.....	XXXII
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	2
ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ GENEL BİLGİLENDİRME	2
1. Amaç	2
2. Kapsam.....	2
3. Kaynaklar	3
3.1. Sözlükler	3
3.2. Biyografik Kaynaklar.....	5
3.3. Emsâle Dair Sözlükler.....	6
3.4. Şiir Mecmuaları.....	6
4. Metod	7
BİRİNCİ BÖLÜM	8
İBNU'L-ENBÂRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ ve İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	8
1. Ebu Bekr İbnu'l-Enbarî'nin Hayatı.....	8
1.1. İsmi, Nisbesi ve Künyesi.....	8
1.2. Doğumu ve Yetiştirilmesi.....	8
1.3. Vefâtı.....	10
2. Eserleri	10
2.1. İdqâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ fî Kitâbillâhi Azze ve Celle	10
2.2. el-Ezdâd fî'l-Lûğa	12
2.3. el-Müzekker ve'l-Müennes	13
2.4. Mersûmu'l-Ḥaṭ.....	14
2.5. Şerhu'l-Kaşâdi's-Seb'î't-Tıvâli'l-Câhiliyyât	15
2.6. Şerhu Dîvân-ı Âmir b. et-Tufeyl.....	16
2.7. Şerhu'l-Elifât.....	16
2.8. er-Red 'Alâ Men Ḥâlefe Mushafe Osmân.....	17
2.9. Şerhu Ḥuṭbeti Âişe Umme'l-Mu'minîn fî Ebîhâ	18
2.10. Mes'ele mine't-Ta'acub	19
2.11. el-Hâât fî Kitâbillâh.....	19
2.12. Kaşide fî Muşkili'l-Lûğa ve Şerhuhâ	20

2.13. el-Emâlî	20
2.14. Şerhu Ğâyeti'l-Mağşûd fi'l-Mağşûr ve'l-Memdûd Li-İbn Dureyd	21
3. İbnu'l-Enbârî'nin ilmi şahsiyeti	22
3.1. Bazı âyetlerin tefsîrindeki görüşleri	23
3.2. Bazı hadîslerin açıklamasında getirdiği yorumlar	23
3.3. İbnu'l-Enbârî'nin Bazı Dil Konularına Dair Görüşleri	24
3.4. İbnu'l-Enbârî'nin Bazı Dil Konularıyla İlgili Tercihleri	24
3.5. İbnu'l-Enbârî'nin Bazı Dilcilere Getirdiği Eleştiriler	25
3.5.1. Ebû Hâtîm es-Sicistânî	25
3.5.2. el-Ahfeş	26
3.5.3. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ	27
3.5.4. Ebû Ali Kuţrub	27
3.6. Kûfe Dil Ekolüne Getirilen Eleştiriler ve İbnu'l-Enbârî'nin Bunlara Cevabı	28
3.6.1. Şâz ifâdelerin kullanılması, bunların asıl haline getirilmesi ve kıyâs yapılması ..	28
3.6.2. Kûfe Ekolünün Bir Görüşe Dayanarak Karar Vermeleri	29
3.6.3. Kûfe Ekolünün Bedevî ve Dilleri Değişmiş Şehirli Arapların Görüşlerini Kabul Etmesi	29
3.6.4. Kûfe Ekolünün Nahiv Kurallarını Şâz Kırâatlere Dayandırması	30
4. Hocaları	31
4.1. Şa'leb en-Nahvî	31
4.2. İdrîs b. Abdülkerîm	31
4.3. Hâkîm et-Tirmizî	32
4.4. el-Hasen b. el-Habbâb	32
4.5. Ebû Bekr b. Dureyd	33
5. Öğrencileri	34
5.1. Ebu'l-Ķâsım ez-Zeccâcî	34
5.2. Ebû Ca'fer en-NeĶĶâs	35
5.3. Ebû Ali el-Ķâlî	35
5.4. Ebu'l-Ferac el-İsfahânî	36
5.5. Ebu'l-Hasen ed-DâraĶuţnî	37
5.6. İbn Hâleveyh	37
İKİNCİ BÖLÜM	39
ARAP DİLİNDE EMSAL ve ez-ZÂHİR	39
1. Emsal kitaplarının tedvini	40

1.1	Kıssacılar (القصاص والأخباريون)	40
1.2.	Eserleri kaybolanlar	40
1.3.	Eserleri dönemimize kadar ulaşanlar	40
1.4.	Konuya göre tasnîf	41
1.5.	Alfabetik sıraya göre tasnif	41
1.6.	Müvelled meseller	41
2.	Emsâlin çeşitleri	43
2.1.	Sâir meseller	43
2.2.	Kıyâsî meseller	43
2.3.	Hurâfî meseller	44
2.4.	Bir Olaya Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Meseller	44
2.5.	Benzetmeden Ortaya Çıkan Meseller	44
2.6.	Kıssadan Ortaya Çıkan Meseller	45
2.7.	Kurân ve Hadîsten Doğan Meseller	45
2.8.	Şiir ve Hikmetten Doğan Meseller	45
3.	Türkiye’de Emsal Çalışmaları	45
4.	Kitâbu’z-Zâhir ve Emsâl kitapları arasındaki yeri	46
4.1.	Kitabın ismi	46
4.2.	Yazılış sebebi	46
4.3.	Kitabın metodu	47
4.4.	Kaynakları	51
4.5.	Kitâbu’z-Zâhir’e yapılan eleştiriler	52
4.6.	Eserin etkisi	54
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		56
KİTÂBU’Z-ZÂHİR’DEKİ SÖZLERİN TAHLİLİ		56
ez-Zâhir Adlı Eserde Geçen Sözler ve Kalıp İfadeler		56
1.	حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ	56
2.	حَسْبَيْكَ اللَّهُ	57
3.	وَنِعْمَ الْوَكِيلُ	58
4.	لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ	58
5.	اللَّهُمَّ مَحْصَنَ عَنَّا ذُنُوبِنَا	59
6.	اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا	59
7.	اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ	60

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعَثَائِ السَّفَرِ وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ وَمِنْ الْخَوْرِ بَعْدَ الْكُورِ	61
قَدْ أَدْنَى الْمُؤَدِّنُ وَقَدْ سَمِعْتَ أَذَانَ الْمُؤَدِّنِ	62
اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ	62
أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	63
أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ	63
حَيَّ عَلَي الصَّلَاةِ	64
حَيَّ عَلَي الْفَلَاحِ	64
قَدْ تَوَضَّأَ الرَّجُلُ لِلصَّلَاةِ وَقَدْ أَخَذَ فِي الْوُضُوءِ لِلصَّلَاةِ	64
قَدْ تَيَمَّمَ الرَّجُلُ	65
قَدْ اسْتَنْجَى الرَّجُلُ	65
قَدْ اسْتَجْمَرَ الرَّجُلُ	66
قَدْ صَلَّى الرَّجُلُ	66
قَدْ صَامَ الرَّجُلُ	67
قَدْ رَكَعَ الرَّجُلُ	67
قَدْ سَجَدَ الرَّجُلُ	68
قَدْ اسْتَنْتَرَى الرَّجُلُ	69
قَدْ تَوَبَّ الرَّجُلُ	69
وَقَوْلُهُمْ فِي ابْتِدَاءِ الصَّلَاةِ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ	70
تَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ	71
وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ	71
أَعُوذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ	71
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	72
سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ	72
الَّتَحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ	73
السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ	74
وَقَوْلُهُمْ بَعْدَ الْفَرَاغِ مِنْ قِرَاءَةِ فَاتِحَةِ الْكِتَابِ: آمِينَ	74
قَدْ أَوْتَرَ الرَّجُلُ وَقَدْ أَخَذَ فِي الْوُثْرِ	75
قَدْ قَنَتَ الرَّجُلُ وَقَدْ أَخَذَ فِي الْقُنُوتِ	75
وَالَيْكَ نَسَعَى وَنَخِفُ	76
إِنَّ عَذَابَكَ الْجَدَّ بِالْكَفَّارِ مُلْحَقٌ	76
قَدْ قَرَأَ الْقُرْآنَ	77
قَدْ نَظَرَ فِي التَّوْرَةِ	77
قَدْ نَظَرَ فِي الْإِنْجِيلِ	78

41. قَدْ نَظَرَ فِي الرَّبُورِ	78
42. قَدْ نَظَرَ فِي الْفُرْقَانِ	79
43. قَدْ قَرَأْتُ سُورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ	79
44. قَرَأْتُ آيَةً مِنَ الْقُرْآنِ	80
45. قَرَأَ سِيفَرًا مِنَ التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ	80
46. بِاسْمِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ	81
47. بِاسْمِ الْجَبَّارِ الْمُتَكَبِّرِ	81
48. عَبْدُ الصَّمَدِ	82
49. الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّبُ	82
50. الْبَارِيءُ الْوَدُودُ	83
51. الْحَيُّ الْقَيُّومُ	84
52. الْحَلِيمُ الْمُقِيتُ	85
53. الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ	85
54. الْوَاسِعُ	86
55. الْعَفُورُ الشَّكُورُ	86
56. الرَّؤُوفُ الرَّحِيمُ	87
57. الْمَفْسِطُ	87
58. قَدْ حَجَّ الرَّجُلُ إِلَيَّ بَيْتَ اللَّهِ	88
59. قَدْ اعْتَمَرَ الرَّجُلُ	88
60. لَيْتَيْكَ	89
61. لَيْتَيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ	89
62. لَيْتَيْكَ وَسَعْدَيْكَ	89
63. رَجُلٌ مُؤْمِنٌ	90
64. رَجُلٌ مُسْلِمٌ	90
65. رَجُلٌ عَابِدٌ	91
66. رَجُلٌ زَاهِدٌ وَمُزْهَدٌ	91
67. رَجُلٌ فَقِيهٌ	92
68. رَجُلٌ حَكِيمٌ	92
69. رَجُلٌ عَاقِلٌ	92
70. رَجُلٌ كَيْسٌ	93
71. رَجُلٌ ظَرِيفٌ	93
72. رَجُلٌ وَرِعٌ	94
73. رَجُلٌ حَازِمٌ	94

74. رَجُلٌ شَتَهُمْ	94
75. رَجُلٌ أَوَّابٌ	95
76. فُلَانٌ أَرْعَنُ	95
77. رَجُلٌ ظَالِمٌ	95
78. فُلَانٌ كَافِرٌ	96
79. رَجُلٌ بَلِيدٌ	97
80. رَجُلٌ فَاسِقٌ	97
81. رَجُلٌ جَحَامٌ	98
82. رَجُلٌ مُبْتَهَلٌ	98
83. رَجُلٌ تَقِيٌّ	99
84. رَجُلٌ سَيِّدٌ	99
85. يَا مَوْلَايَ	100
86. فُلَانٌ شَاطِرٌ	101
87. رَجُلٌ مِسْكِينٌ	101
88. رَجُلٌ مَعْنٌ	102
89. صَبِيٌّ بَيْتِمٌ	102
90. فُلَانٌ نَادِمٌ سَادِمٌ	103
91. رَجُلٌ مُصَلٍّ	103
92. رَجُلٌ مُنَافِقٌ	104
93. فُلَانٌ مَائِقٌ	104
94. فُلَانٌ مُبْرِمٌ	104
95. فُلَانٌ أَنْوَكٌ	105
96. وَيْلَ الشَّيْطَانِ وَعَوْلَهُ	105
97. قَوْلُ الرَّجُلِ لِلرَّجُلِ وَيْحَكَ	106
98. رَجُلٌ فَاجِرٌ	106
99. رَجُلٌ مُلْحَدٌ	107
100. وَقَوْلُ الرَّجُلِ لِلرَّجُلِ يَا نُكَعَ	107
101. فُلَانٌ عَرَّةٌ	108
102. فُلَانٌ صَبٌّ	108
103. فُلَانٌ أُمَّةٌ بَوَّحِدِهِ	109
104. فُلَانٌ مُتَبِّمٌ	110
105. فُلَانٌ مُسْتَهَامٌ	110
106. فُلَانٌ عَيَّارٌ	110

107.	رَجُلٌ مَخْطُطٌ.....	111
108.	فُلَانٌ أَمْرَدٌ.....	111
109.	شَيْءٌ طَرِيفٌ وَقَدْ جَاءَ بِطَرْفَةٍ.....	111
110.	إِفْعَلْ كَذَا إِمَّا لَا.....	112
111.	عِنْدَ قَنْ.....	112
112.	فُلَانٌ لَبِيقٌ.....	112
113.	يَا بَيْبِي لِمَ فَعَلْتِ كَذَا وَكَذَا.....	113
114.	فِي مَنْزِلِ فُلَانٍ مَاتَمٌ.....	113
115.	أَقَامُوا عَلَى فُلَانٍ مَنَاحَةً.....	113
116.	فَدَّ طَرَبَ الرَّجُلُ.....	114
117.	إِمْرَأَةٌ أَيْمٌ.....	115
118.	فُلَانٌ غَائِيَةٌ.....	115
119.	قَالَ أَيْضًا.....	116
120.	فُلَانٌ شَيْطَانٌ مِنَ الشَّيَاطِينِ.....	116
121.	فُلَانٌ كَاشِحٌ.....	116
122.	رَجُلٌ بَلِيعٌ.....	117
123.	لَيْبِمِ رَاصِعٌ.....	117
124.	فُلَانٌ كَمِيٌّ.....	118
125.	قَوْمٌ هَمَجٌ.....	118
126.	أُفٌّ وَتُفٌّ.....	119
127.	فُلَانٌ يَشْرَبُ النَّبِيدَ.....	119
128.	فُلَانٌ رَكِيكٌ.....	119
129.	فُلَانَةٌ خَلِيلَةٌ فُلَانٍ.....	120
130.	فُلَانَةٌ رَبِيبَةٌ فُلَانٍ.....	121
131.	فَدَّ تَعْلَعَلَ فُلَانٌ إِلَى كَذَا وَكَذَا.....	121
132.	فَدَّ بَجَلَ فُلَانٌ فُلَانًا.....	121
133.	فَدَّ دَمَدَمَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ.....	122
134.	فُلَانٌ غَرِيبٌ.....	122
135.	فَدَّ دَقَّهُ دَقًّا نِعَمًا.....	123
136.	مَا بَرَدَ فِي يَدِي مِنْهُ شَيْءٌ.....	123
137.	أَقْبَلَ فُلَانٌ يَتَهَبَى.....	124
138.	أُنْشَأَ الشَّاعِرُ يُقُولُ.....	124
139.	اللَّهُمَّ تَعَمَّدْنَا مِنْكَ بِرَحْمَةٍ.....	124

140. تَوْبٌ مُصَمَّتٌ.....	125
141. فُلَانٌ وَغَدٌ.....	125
142. فُلَانٌ بُوٌ.....	125
143. فُلَانٌ يَسْحَرُ بِكَلَامِهِ.....	126
144. فُلَانٌ وَزَيْرٌ فُلَانٍ.....	126
145. قَدْ خَلَيْتَنِي حُبُّ فُلَانٍ.....	127
146. فُلَانٌ عَفْرٌ.....	127
147. أَخَذَ الْبِلَادَ عَنُوَةً.....	128
148. هذا مِنْ بَابَتِي, وهذا مِنْ تِلْكَ الْبَابَةِ.....	129
149. قَدْ أَسِيفَ فُلَانٌ عَلَيَّ كَذَا, وَهُوَ مُتَأَسِفٌ عَلَيَّ مَا فَاتَهُ.....	129
150. فُلَانٌ صَدِيقُ فُلَانٍ.....	130
151. فُلَانٌ عَدُوُّ فُلَانٍ.....	130
152. بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ مُمَالِحَةٌ.....	130
153. خَرَجَ الْقَوْمُ يَنْتَزِرُ هُونَ.....	131
154. قَدْ رَحَبَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ وَبَشَّ بِهِ.....	131
155. قَدْ وَقَعُوا فِي الْبَلَابِلِ.....	132
156. فُلَانٌ نَسِيحٌ وَحِدِهِ.....	132
157. مَا بِهِ قَلْبَةٌ.....	132
158. مَرْحَبًا وَأَهْلًا وَسَهْلًا.....	133
159. وَقَوْلُهُمْ لِلَّذِي يُقَدِّمُ مِنَ الْحَجِّ: مَبْرُورًا مَأْجُورًا.....	133
160. قَدْ هَزَمَ الْقَوْمُ.....	133
161. أَنْتَ فِي حَرَجٍ.....	134
162. خَلَفَ بِالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ.....	134
163. قَدْ أَنْتَخِبَ مِنَ الْقَوْمِ رَجُلٌ, وَهَذَا نُخْبَةٌ الْمَتَاعِ.....	135
164. فُلَانٌ غَرِيمٌ فُلَانٍ.....	135
165. ضَرَبَ فُلَانٌ عَلَيَّ فُلَانٍ سَايَةً.....	136
166. قَدْ تَتَاوَشَ الْقَوْمُ.....	136
167. قَدْ تَوَسَّمْتُ فِيهِ الْخَيْرَ.....	136
168. وَجَمِيلٌ بِلَانِهِ عِنْدَكَ.....	136
169. قَدْ خَجَلَ الرَّجُلُ.....	137
170. قَدْ تَرَيَّشَ الرَّجُلُ.....	137
171. أَهَةٌ وَمِيهَةٌ.....	138
172. فُلَانٌ عَظِيمُ الْمُؤُونَةِ.....	138

173. زَارِنِي فُلَانٌ.....	139
174. لَا تُسَبِّقْ عَلَيْنَا.....	139
175. لَا تُجَلِّحْ عَلَيْنَا.....	139
176. قَدْ صَفَحْتُ عَنْ ذَنْبِ فُلَانٍ.....	140
177. أَخْرَى اللهُ فُلَانًا.....	140
178. لَا جَرَمَ أَلَيْكَ مُحْسِنٌ.....	140
179. قَدْ وَقَعَ الْقَوْمُ فِي وَرْطَةٍ.....	141
180. فُلَانٌ دَرَبُ اللِّسَانِ.....	142
181. رَجُلٌ أَبْكَمٌ.....	142
182. قَدْ أَخَذْتُ الشَّيْءَ بِخَدَائِفِيرِهِ.....	142
183. قَدْ انْقَلَّ الْجَيْشُ، وَقَدْ انْصَرَفَ الْقَوْمُ مَفْلُوبِينَ.....	143
184. أَنَا فِي مَنْدُوحَةٍ عَنِ كَذَا وَكَذَا.....	143
185. قَدْ جَرَمْتُ عَلَى فُلَانٍ بَكْذَا وَكَذَا.....	143
186. بَاتَ فُلَانٌ وَقَيْدًا.....	144
187. كَيْفَ أَهْلَكَ وَحَامَتَكَ.....	144
188. هَذَا يَوْمُ الْعِيدِ.....	144
189. قَاتَلَ اللهُ فُلَانًا.....	145
190. رَجُلٌ مُتَأَنٍّ.....	145
191. قَدْ وَجَبَ الْحَقُّ.....	146
192. مَا يُوَسِّي فُلَانٌ فُلَانًا.....	146
193. أَوْبَقْتُ فُلَانًا ذُنُوبُهُ.....	147
194. فُلَانٌ ضَخْمُ الدَّسِيعَةِ.....	147
195. هَذِهِ لَيْلَةُ الْبَدْرِ.....	147
196. قَدْ حَسَمْتُ مَجِيءَ فُلَانٍ.....	148
197. بَقِيَ فُلَانٌ مُتَلَدِّدًا.....	149
198. فُلَانٌ أَلْحَنُ بِحَخَّيْهِ مِنْ فُلَانٍ.....	149
199. اَللَّهُمَّ لَا تُنَاقِشْنَا الْجِسَابَ.....	149
200. قَدْ فَرَطَ فُلَانٌ فِي حَاجَتِي.....	150
201. لِأُقْطِعَنَّ فُلَانًا إِرْبًا إِرْبًا.....	151
202. فُلَانٌ فِي الدِّيمَاسِ.....	151
203. فُلَانٌ شَهِيدٌ وَهُمْ الشُّهَدَاءُ.....	151
204. فُلَانٌ يَمْنَعُ الْمَاعُونَ.....	152
205. فُلَانٌ غُلٌّ قَمِيلٌ.....	152

206. قَدْ بَارَ الطَّعَامَ.....	153
207. قَدْ نَصَصْتُ الْخَدِيثَ إِلَى فُلَانٍ.....	153
208. قَدْ دُعِيَ فُلَانٌ إِلَى الْوَلِيمَةِ.....	154
209. عَمِلَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ الْفَاقِرَةَ.....	154
210. قَدْ سَنَّعَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ, وَقَدْ أَتَى بِأَمْرِ شَنِيعٍ.....	154
211. قَدْ صَرَّمَ فُلَانٌ فُلَانًا.....	155
212. أَنْتَ فِي كَتَفِ اللَّهِ.....	155
213. قَدْ وُلِيَ فُلَانٌ الْمَعُونَةَ.....	155
214. قَدْ قَنَطَرْتَ عَلَيْنَا.....	156
215. رَجُلٌ مُشَوَّهٌ الْوَجْهِ.....	156
216. قَدْ وَرَى فُلَانٌ عَن كَذَا وَكَذَا.....	157
217. قَدْ تَعَنَّتْ فُلَانٌ فُلَانًا, وَقَدْ أَعَنَّتُهُ.....	157
218. قَدْ أَدْحَضْتُ حُجَّةَ فُلَانٍ.....	158
219. كَلَامٌ مُبْهِمٌ, وَأَمْرٌ مُبْهِمٌ.....	158
220. قَدْ طَبِعَ عَلَى قَلْبِ فُلَانٍ.....	159
221. أَدَلَى فُلَانٌ بِحُجَّتِهِ.....	159
222. قَدْ لَادَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ.....	160
223. قَلْبُ فُلَانٍ قَاسٍ.....	160
224. لَا تُثَلِّمُ عَلَيْهِ.....	160
225. قَدْ صَبَّغُونِي فِي عَيْنِكَ.....	161
226. رَجُلٌ سَخِيفٌ.....	161
227. فِي أَيِّ حَزْرَةٍ جِئْنَا.....	162
228. إِيَّيَ لَأَرْبِيَا بِكَ عَن كَذَا وَكَذَا.....	162
229. قَدْ أَرَبَى فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ.....	162
230. قَدْ شَوَّشْتُ السَّيِّءَ, وَشَيَّءُ مُشَوَّشٌ.....	163
231. قَدْ اشْتَرَطَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ, وَقَدْ بَاعَهُ بِشَرْطٍ.....	163
232. قَدْ بَكَى فُلَانٌ شَجْوَهُ.....	164
233. رَجُلٌ بِاسِئِلٌ.....	164
234. قَدْ تَحَفَّى فُلَانٌ بِفُلَانٍ.....	164
235. قَدْ رَبَعْتُ الْحَجَرَ.....	165
236. قَدْ مَارَى فُلَانٌ فُلَانًا.....	165
237. رَجُلٌ بَارِلٌ.....	166
238. قَدْ جَلَسَ فُلَانٌ فِي نَحْرِ فُلَانٍ.....	166

239. لِفُلَانٍ قَدَمٌ فِي الْخَيْرِ	166
240. قَدْ صَارَ كَأَنَّهُ حُمَمَةٌ	167
241. قَدْ بَلَغَ فُلَانٌ الصُّكَاكَ	167
242. قَدْ قَضَى فُلَانٌ نَحْبَهُ	167
243. جَاءَ فُلَانٌ يَجْرُ رِجْلَيْهِ	168
244. قَدْ أَخَذَ الشَّيْءُ بِرُمَّتِهِ	168
245. حَلَفَ بِالسَّمْرِ وَالْقَمَرِ	169
246. فِي قَلْبِ فُلَانٍ غَلٌّ	169
247. مَا أَنْكَرُكَ مِنْ سُوءٍ	169
248. قَدْ شَوَّرْتُ بِفُلَانٍ	170
249. قَدْ قَفَا فُلَانٌ فُلَانًا	170
250. قَدْ جَاءَ بِالْقَضَى وَالْقَضِيضِ	171
251. رَجُلٌ جَاسُوسٌ	171
252. هَلُمَّ جَرًّا	172
253. قَدْ قَدِمَتِ الْمَائِدَةُ	172
254. مَا لَهُ عَنْهُ مَجِيصٌ	172
255. فُلَانٌ كَذَّابٌ أَشْرٌ	173
256. هُوَ ابْنُ عَمِّهِ لَحًا	173
257. قَدْ خَنَسَ فُلَانٌ عَن حَوِّيٍّ	174
258. عِنْدِي كُرَّاسَةٌ مِنْ عِلْمٍ	174
259. فُلَانٌ يَخْصِفُ النَّعَالَ	174
260. فُلَانٌ سَرِيٌّ مِنَ الرِّجَالِ	175
261. رَجُلٌ تَمَامٌ	175
262. قَدْ تَرَبَّدَ وَجْهُ فُلَانٍ	175
263. فُلَانٌ بِالْبَادِيَةِ	176
264. مَنْ عَذِيرِي مِنْ فُلَانٍ	176
265. قَالَ ذَلِكَ إِنْسَانٌ مِنَ النَّاسِ	177
266. قَدْ أَكْدَى فُلَانٌ	177
267. قَدْ صَرَخَ فُلَانٌ بِكَذَا وَكَذَا	178
268. قَدْ آدَى فُلَانٌ الْجُرْيَةَ	178
269. لَا تَلُوسُ كَذَا وَكَذَا	179
270. هُوَ مِنْ أَتْبَاعِ الدَّجَالِ	179
271. عَلَى الْكَافِرِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَلَعْنَةُ اللَّاعِنِينَ	179

272. لُعْمَرِي مَا هُوَ كَذَا.....	179
273. الْمَنْزِلُ مَخْفُوفٌ بِالنَّاسِ.....	180
274. فُلَانٌ طَيَّاشٌ.....	180
275. هَبَلْتُ فُلَانًا أُمَّهُ.....	181
276. فُلَانٌ سَفِيهٌ.....	181
277. فُلَانٌ حَوَارٌّ.....	181
278. قَدْ طَرَقَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ، وَقَدْ أَخَذْنَا فِي النَّطْرِيقِ.....	182
279. لَا يُقْدِرُ عَلَى هَذَا مَنْ أَعْظَمَ حَكْمَةً مِنْكَ.....	182
280. لِفُلَانٍ مَالٌ صَامِتٌ.....	183
281. بَيِّنَ الْقَوْمِ هَوَانَةٌ.....	183
282. فُلَانٌ لَا يَغُومُ بِطُنِّ نَفْسِهِ.....	184
283. أَيَّدَكَ اللهُ، وَأَدَامَ تَأْيِيدَكَ.....	184
284. فُلَانٌ يَنْجِسُ عَلَيْنَا، وَقَدْ أَخَذْنَا فِي النَّجْسِ.....	184
285. قَدْ تَعَدَّرَ عَلَيَّ كَذَا، وَقَدْ تَعَدَّرْتَ عَلَيَّ الْحَاجَةُ.....	185
286. قَدْ دَعَرَ فُلَانٌ كَذَا وَكَذَا، وَهُوَ دَعَارٌ.....	185
287. جَاءَ فِي وَفْتِ الْهَاجِرَةِ.....	186
288. هُوَ يَنْزِلُ فِي سِكَّةِ فُلَانٍ.....	186
289. قَدْ طَمَرْتُ الشَّيْءَ.....	186
290. فُلَانٌ مَأْبُورٌ.....	186
291. قَدْ أَخَذْنَا فِي الدَّوَسِ.....	187
292. قَدْ زَكَنَ عَلَيْهِ.....	187
293. قَدْ دَخَلَ فُلَانٌ فِي خُمَارِ النَّاسِ.....	188
294. أَتَيْتُ مِنَ الْعَذْرَةِ.....	188
295. عَلَيَّ مَا خَبَلْتُ.....	189
296. فُلَانٌ شُمْرِيٌّ.....	189
297. بَاتَ الْقَوْمُ وَحْشًا.....	190
298. رَجُلٌ شَحَاتٌ.....	190
299. قَدْ طَلَحَ فُلَانٌ عَلَيَّ فُلَانٍ.....	190
300. قَدْ تَجَهَّمَنِي فُلَانٌ بِكَذَا وَكَذَا.....	191
301. قَدْ تَشَرَّدَ الْقَوْمُ.....	191
302. فُلَانٌ طَرِيدٌ شَرِيدٌ.....	191
303. قَدْ خَاتَلَ فُلَانٌ فُلَانًا.....	192
304. لَا أَلْفَى فُلَانًا حَتَّى يُنْفَخَ فِي الصُّورِ.....	192

305. قَدْ سُرِّيَ عَنِ الرَّجُلِ.....	193
306. قَدْ تَصَلَّفَ الرَّجُلُ.....	193
307. قَدْ حَصَرَ الرَّجُلُ.....	194
308. قَدْ جَلَسَ عَلَى الْمِسْوَرَةِ.....	194
309. قَعَدَ فُلَانٌ عَلَى الْمُنْبَرِ.....	194
310. قَدِ اعْتَدَى فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ.....	195
311. قَدْ سَارَ فُلَانٌ قَرَسَحًا.....	195
312. هِيَ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.....	195
313. قَدْ تَبَخَّحَ فُلَانٌ فِي الدَّارِ.....	196
314. قَدْ تَمَطَّى فُلَانٌ.....	196
315. قَدْ رَاعَنِي كَذًا وَكَذًا، وَأَنَا مُرَوِّعٌ مِنْهُ.....	196
316. هُمْ فِي أَمْرِ مَرِيحٍ.....	197
317. قَدْ مَيَّرْتُ الدَّرَاهِمَ.....	197
318. قَدْ تَطَوَّلَ عَلَيَّ فُلَانٌ.....	197
319. عَلَى فُلَانٍ أَلْسَكِيئَةٌ.....	197
320. هَذَا الشَّيْءُ غَايَةٌ.....	198
321. عَفَا اللَّهُ عَنْكَ.....	198
322. قَدْ تَجَانَبَ الرَّجُلَانِ، وَبَيَّنَّهُمَا جَنَابٌ.....	199
323. فُلَانٌ نَظِيفُ السَّرَاوِيلِ.....	199
324. فُلَانٌ قَائِمٌ فِي الْمَحْرَابِ.....	200
325. فُلَانٌ يَشْرَبُ الْخَمْرَ.....	201
326. قَدْ سَرَدَ فُلَانٌ الْكِتَابَ.....	201
327. قَدْ جَلَّ هَذَا عَنِ الْوَصْفِ.....	202
328. هُوَ مُقِيمٌ بِالنَّعْرِ وَالنُّعُورِ.....	202
329. قَدْ عَزَقَلَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ، وَحَوَّقَ عَلَيْهِ.....	202
330. تَشَعَّبَتْ أُمُورُ الْقَوْمِ.....	203
331. قَدْ بَيَّتَ فُلَانٌ هَذَا الْكَلَامَ.....	203
332. هَذِهِ مَفَازَةٌ.....	203
333. قَدْ حَرَدَ الرَّجُلُ.....	204
334. قَدْ لَثِمَ فُلَانٌ فُلَانًا.....	204
335. فُلَانٌ نَخَّاسٌ.....	205
336. هُوَ فِي سُوقِ الرَّقِيقِ.....	205
337. عَلَى فُلَانٍ حُلَّةٌ.....	205

338. قَدْ هَجَمَ اللَّصُّ عَلَى الْقَوْمِ	206
339. طُوبَاكَ إِنْ فَعَلْتَ كَذَا وَكَذَا	206
340. هُوَ يَتَنَعَّرُ وَيَتَنَاغَرُ	206
341. قَدْ بَعَثَ الرَّجُلُ بِنَسِيئَةٍ	207
342. جَاءَ فُلَانٌ بِمُعْضَلَةٍ	207
343. قَدْ عَدَا فُلَانٌ طَوْرَهُ	207
344. فُلَانٌ جَالِسٌ عَلَى أَرِيكَتِهِ	208
345. فُلَانٌ يَتَحَيَّنُ فُلَانًا	208
346. لَسْتُ مِنْ أَشْكَالِ فُلَانٍ	208
347. مَا كَانَ نُوْلُكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا وَكَذَا	209
348. إِنْ فَعَلْتَ ذَلِكَ كَانَ وَبِأَلَا عَلَيْكَ	209
349. لَسْتُ مِنْ شَرِّجِ فُلَانٍ	210
350. وَقَوْلُهُمْ لِلْعُلَامِ وَالرَّجُلِ: يَا نَعْفَةَ	210
351. قَدْ شَاطَ فُلَانٌ بِدَمِ فُلَانٍ	210
352. فُلَانٌ يُهَاتِرُ فُلَانًا	210
353. فُلَانٌ غَلِقٌ	211
354. فُلَانٌ يُعَاقِرُ النَّبِيذَ	211
355. أَفْعَلْ كَذَا عَلَى مَا يَسُوؤُهُ وَيَبْؤُهُ	211
356. حَابَى فُلَانٍ فُلَانًا	212
357. قَطَعَ اللَّهُ دَابِرَ فُلَانٍ، وَقَدْ قَطَعَ اللَّهُ دَابِرَ الْقَوْمِ	212
358. قَدْ قَرَفَ فُلَانٌ فُلَانًا	213
359. تَبَّأَ لِفُلَانٍ	213
360. فُلَانٌ رَبُّ الدَّارِ	214
361. قَدْ رَطَّلَ فُلَانٌ شَعْرَهُ	214
362. رُنِي الْهَلَالُ	214
363. فُلَانٌ فِي عَدِيْشِ رَغْدٍ	215
364. فُلَانٌ مَعْصُومٌ، وَقَدْ عُصِمَ	215
365. لَيْسَتْ لِفُلَانٍ طَلَالَةٌ	216
366. قَدْ قَتَنَتْ فُلَانَةٌ فُلَانًا	216
367. قَدْ دَخَلَ الشَّهْرُ	217
368. مَسْنُكَ بَحْتُ وَظَلْمُ بَحْتُ	217
369. مَسْنُكَ أَذْفَرُ	217
370. فُلَانٌ كَلَفْتُ بِفُلَانٍ	218

371. قَدْ مَرَضَ قَلْبُ فُلَانٍ.....	218
372. قَامَ فُلَانٌ عَلَى طَاقَةٍ.....	219
373. هَذَا الْعَذَابُ الْأَلِيمُ.....	219
374. فُلَانٌ مَحْدُودٌ.....	219
375. هُوَ الْفَاتِقُ وَالرَّائِقُ.....	220
376. كَانَ هَذَا فِي الْخَرِيفِ.....	220
377. هُوَ مِنْ حَسَمِ فُلَانٍ.....	221
378. هُوَ فِي مَعِيشَةٍ صَنْكٍ.....	221
379. فُلَانٌ مَلْطٌ.....	222
380. رَجُلٌ ذَمِيٌّ.....	222
381. قَدْ أَمَعَنَ لِي بِحَيِّي.....	222
382. قَدْ اسْتُعْمِلَ فُلَانٌ عَلَى الْجَوَالِي.....	223
383. قَدْ أَسْبَلَ عَلَيْهِ.....	223
384. نَعَشَ اللهُ فُلَانًا.....	224
385. قَدْ ضَرَبَهُ بِالْعَصَا.....	224
386. قَدْ قَرِمْتُ إِلَيْ لِقَائِكَ.....	224
387. قَدْ قَضَى عَلَيْهِ الْقَاضِي.....	225
388. قَدْ زَوَّرَ عَلَيْهِ كَذَا وَكَذَا.....	225
389. قَدْ أَحَدَّ السِّكِّينَ عَلَى الْمِسِّنِ.....	226
390. قَدْ جَاءَ الْقَوْمُ بِأَسْرِهِمْ.....	226
391. هُمَا سَيِّانٌ.....	226
392. هُوَ أَحْمَقُ مِنْ رَجُلَةٍ.....	227
393. شَتَّانَ مَا بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ.....	227
394. مَرَّ فُلَانٌ بِكُسْعٍ.....	227
395. فُلَانٌ خَلِيلُ فُلَانٍ.....	228
396. قَدْ قَعَدَ فُلَانٌ مُسْتَوْفِرًا.....	228
397. هَذَا الْأَمْرُ لَا يَهْمُنِي.....	228
398. هَذَا الْأَمْرُ لَا يَغْنِينِي.....	229
399. قَدْ سَاقَ بَدَنَةً.....	229
400. مَا هَذَا بِضَرْبَةٍ لَازِبٍ.....	229
401. قَدْ فَحَمَ الصَّبِيُّ.....	230
402. اللَّهُمَّ ادْخُلْنَا جَنَّةَ عَدْنٍ.....	230
403. فُلَانٌ يَسْبِغُ فُلَانًا.....	231

404.	قَدْ دَاهَنَ فُلَانٌ فُلَانًا.....	231
405.	رُطِبَ جَنِيٌّ.....	231
406.	فُلَانٌ دَرَبَعَتِي إِلَى كَذَا، وَهَذَا الْأَمْرُ دَرَبَعَتِي.....	231
407.	مَا لِفُلَانٍ عَلَيَّ مِنْقَالُ ذَرَّةٍ.....	232
408.	قَدْ أَطْنَبَ فُلَانٌ فِي كَذَا وَكَذَا.....	232
409.	اللَّهُمَّ ادْخُلْنَا الْفِرْدَوْسَ.....	233
410.	قَدْ رَشَقَنِي فُلَانٌ بِكَلِمَةٍ.....	233
411.	قَدْ حَقَّنَ اللَّهُ دَمَ فُلَانٍ.....	234
412.	عِنْدِي رِزْمَةٌ مِنْ ثِيَابٍ.....	234
413.	مَا عِنْدَ فُلَانٍ خَيْرٌ وَلَا مَيْرٌ.....	234
414.	هَذَا خَيْرٌ شَائِعٌ وَقَدْ شَاعَ الْخَيْرُ فِي النَّاسِ.....	235
415.	فُلَانٌ مَشْعُوفٌ بِفُلَانٍ.....	235
416.	لَا بُدَّ لِي مِنْ كَذَا وَكَذَا.....	235
417.	بَيْنَنَا مَسَافَةٌ.....	235
418.	هُمُ قَوْمٌ سَوْقَةٌ.....	236
419.	فُلَانٌ أَخْصَرُ.....	236
420.	هُوَ رَنْدٌ مَتِينٌ.....	237
421.	خَاشَا فُلَانًا.....	237
422.	فُلَانٌ يَسْتَنُّ.....	237
423.	حَتَّى أَبُورَ مَا عِنْدَ فُلَانٍ.....	238
424.	قَدْ بَلَّحَ فُلَانٌ فِي يَدِي.....	238
425.	قَدْ وَاطَيْتُ فُلَانًا عَلَى كَذَا وَكَذَا.....	238
426.	فُلَانٌ أَبُو الْبَدَوَاتِ.....	239
427.	مَا لِي فِي هَذَا الْأَمْرِ دَرَكٌ.....	239
428.	مَا تَرَمَرَمَ فُلَانٌ.....	239
429.	لَيْسَ لِمَا يَفْعَلُ فُلَانٌ طَعْمٌ.....	239
430.	اِذْنُوا بِحَرْبٍ.....	239
431.	جَانَنَا فُلَانٌ بَعْتَةً.....	240
432.	قَدْ تَسَبَّبْتُ إِلَى فُلَانٍ بِكَذَا وَكَذَا.....	240
433.	قَوْلُهُمْ فِي النِّدَاءِ عَلَى الْبَاقِلَاءِ: شَرُّنُ الْغَدَاةِ طَرِيٌّ.....	241
434.	قَوْلُهُمْ فِي النِّدَاءِ عَلَى الْبَاقِلَاءِ: يَا بَاقِلَاءُ حَارًّا.....	241
435.	هُوَ يَجُودُ بِنَفْسِهِ.....	241
436.	قَدْ دَوَّخْتُ الْبِلَادَ.....	241

437. فُلَانٌ جَبِيذُ الْقَرِيحَةِ.....	242
438. فُلَانٌ ضَجِرٌ.....	242
439. قَوْلُهُمْ فِي الصِّيَاحِ بِصَاحِبِ الْبِقَالَاءِ: يَا بَقَالَاءُ حَارٌّ.....	242
440. قَدْ انْتَقَيْتُ الْمَتَاعَ.....	242
441. قَدْ أَجَارَ السُّلْطَانُ فُلَانًا بِجَانِزَةٍ.....	243
442. فُلَانٌ ظَلَفَ النَّقْسَ.....	243
443. فُلَانٌ بَيِضَةُ الْبَلَدِ.....	243
444. فُلَانٌ يَسْطُو بِفُلَانٍ.....	244
445. رَجُلٌ فَاتِكَ.....	245
446. لَحَى اللهُ فُلَانًا.....	245
447. نَاهِيكَ بِفُلَانٍ.....	245
448. فُلَانٌ يَرُصِدُ فُلَانًا.....	246
449. قَدْ رَزْتُ مَا عِنْدَ فُلَانٍ.....	246
450. قَدْ تَأَنَّثَيْتُ الرَّجُلَ.....	246
451. فُلَانٌ يَوْمُ الْقَوْمِ.....	246
452. قَعَدَ فُلَانٌ فِي الرَّأْوِيَةِ.....	247
453. فُلَانٌ أَحْمَقٌ.....	248
454. قَدْ غَضِبَ عَلَيْهِ السُّلْطَانُ.....	248
455. فُلَانٌ بَرْتَعٌ.....	249
456. بِفُلَانٍ نَظْرَةٌ.....	249
457. شَيْخٌ قَانٍ.....	250
458. قَدْ رَزَحَ فُلَانٌ.....	250
459. قَدْ صَمَمَ فُلَانٌ عَلَى كَذَا وَكَذَا.....	250
460. قَدْ تَحَرَّجَ فُلَانٌ مِنْ كَذَا وَكَذَا.....	251
461. قَدْ فَتَّ فِي عَضِدِهِ.....	251
462. رَجُلٌ ظَلَمَ غَشُومٌ.....	251
463. قَدْ حَدَسْتُ فِي الْأَمْرِ، وَأَنَا أَحْدِسُ.....	252
464. الْزِمَ هَذَا النَّمَطَ.....	252
465. قَدْ تَجَشَّمْتُ كَذَا وَكَذَا.....	252
466. قَدْ أَصَابَ فُلَانًا الرَّعَافُ.....	253
467. شَرِبْنَا عَلَى الْخَسْفِ.....	253
468. قَدْ رَقَصَ فُلَانٌ.....	253
469. فُلَانٌ يَمْطُلْنِي.....	253

470. فُلَانٌ يَعْصِمُهُ فِي أَمْرِهِ	254
471. نَعَصَ فُلَانٌ عَلَيْنَا	254
472. قَدْ جَاءَ الْبَيْسُ	254
473. فُلَانٌ عَالِمٌ مُفْلِقٌ	255
474. قَوْلُهُمْ لِلَّذِي يَتَّبِعُ الْوَلَاةَ: دَائِصٌ	255
475. دَعُ فُلَانًا يَخْبِسُ	255
476. قَدْ خَاسَ فُلَانٌ بِمَا كَانَ عَلَيْهِ	256
477. نَظَرَ إِلَيَّ شَرُّرًا	256
478. مَعَ فُلَانٍ قِنَاعَةٌ	256
479. مَا أَحْطَأَ فُلَانٌ مِنْ فُلَانٍ نَفْرَةً	257
480. فُلَانَةٌ قَيْنَةٌ	257
481. قَدْ نُكِسَ الْمَرِيضُ	257
482. قَوْلُهُمْ لِلْهَرَّةِ: لِحْسِنِي	258
483. قَدْ خَبَّبَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ صَدِيقَهُ	258
484. قَدْ اِرْتَمَلَ فُلَانٌ الْجَمَلَ	258
485. قَدْ نَدَّدَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ	259
486. فُلَانٌ كَثِيرُ الْأَثَابِ	259
487. فُلَانٌ كَثِيرُ الْعَقَارِ	259
488. فُلَانٌ جَانِعٌ نَائِعٌ	260
489. فُلَانٌ عَلَى يَدَيْ عَدْلٍ	260
490. قَدْ دَارَيْتَ الرَّجُلَ	260
491. قَدْ اسْتَشْتَاطَ فُلَانٌ	261
492. قَوْلُهُمْ فِي الْجَوَابِ: بَلَى وَنَعَمْ	261
493. الْقَوْمُ حَوْلَ فُلَانٍ	262
494. قَدْ طَلَّقَ فُلَانٌ فُلَانَةً ثَلَاثًا بِنَاءً	262
495. قَدْ رَفَعَ الرَّجُلُ عَقِيرَتَهُ	262
496. فُلَانٌ يُحَايِي فُلَانًا	263
497. قَدْ مَضَى فُلَانٌ إِلَى الْمَاصِرِ	263
498. قَدْ صَدَّقَ بَنُو فُلَانٍ بَنِي فُلَانٍ الْقِتَالِ	263
499. فُلَانٌ أَعْجَمِيٌّ	264
500. فُلَانٌ أَعْرَابِيٌّ	264
501. قَدْ تَطَيَّبَ فُلَانٌ بِالْعَبِيرِ	265
502. فُلَانَةٌ طَعِينَةٌ فُلَانٍ	265

503. مَا كَلَّمْتُ فُلَانًا حِينًا.....	266
504. شَتِمَ فُلَانٌ عِرْضَ فُلَانٍ.....	266
505. قَدْ أَدْلَجَ الرَّجُلُ.....	267
506. قَدْ تَهَجَّدَ الرَّجُلُ.....	267
507. فُلَانٌ مُعْرِبٌ.....	267
508. هَذَا مِنْ فِيءِ الْمُسْلِمِينَ.....	268
509. الدَّابَّةُ فِي الْأَرِي.....	268
510. قَدْ قَرَطْتُ الرَّجُلَ تَقْرِيضًا.....	268
511. قَدْ جَاءَتِ الْقَافِلَةُ.....	268
512. رَجُلٌ لَنِيمٌ.....	269
513. عَرَفْتُ ذَلِكَ فِي حَمَالِيْقِ عَيْتَيْكَ.....	269
514. حُمَةُ الْعُقْرَبِ.....	269
515. قَدْ دَلَسَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ.....	270
516. فُلَانٌ جَمِيْلٌ.....	270
517. قَدْ سَحَّمَ فُلَانٌ وَجْهَهُ.....	270
518. لِفُلَانٍ أَلْوَيْلٌ وَالْأَلَيْلُ.....	270
519. قَدْ صَلَبَ فُلَانٌ وَفُلَانٌ مَصْلُوبٌ.....	271
520. فُلَانٌ حَسِيْبٌ.....	271
521. فُلَانٌ أَسِيْرٌ.....	271
522. الْحَمْدُ لِلَّهِ وَالشُّكْرُ.....	272
523. مَا يَلِيْقُ قَلْبِي كَلَامُ فُلَانٍ.....	272
524. سَأَلْتُ أَبَا فُلَانٍ عَنْ كَذَا وَكَذَا فَمَا تَلَعْتُمْ.....	273
525. رَجَعَ الْحَقُّ إِلَىٰ أَرْبَابِهِ.....	273
526. فُلَانٌ دَاعِرٌ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الدَّعَارَةِ.....	273
527. قَدْ خُلِدَ فُلَانٌ فِي النَّحْبِسِ.....	273
528. قَدْ كَادَ فُلَانٌ يَهْلِكُ.....	274
529. قَدْ تَقَرَّرْتُ فُلَانًا عَنَّا.....	274
530. لِفُلَانٍ عَفْدَةٌ.....	275
531. فِي نَهْرِ فُلَانٍ سِكْرٌ.....	275
532. فُلَانٌ فَنِيْحٌ.....	275
533. فُلَانٌ يَرُوغُ مِنْ كَذَا وَكَذَا.....	275
534. فُلَانٌ يَحُوْمُ عَلَىٰ كَذَا وَكَذَا.....	276
535. بَنُو فُلَانٍ غُنَاءٌ.....	276

536. خَرَابٌ بِيَابٍ	276
537. بِضَاعَةٌ فَلَانٍ مُرْجَاةٌ	276
538. هُوَ شَرِيكُهُ شِرْكَةً عَنَانٍ	277
539. فَلَانٌ بَاقِعَةٌ	277
540. يَا حَيْلَ اللَّهِ اِرْكَبِي وَأَبْشِرِي بِالْجَنَّةِ	278
541. جَاءَ فَلَانٌ مُهْرَبًا	278
542. فَلَانٌ مُقَدِّدٌ	278
543. فَلَانٌ شَاذِبٌ	279
544. هَذِهِ قَرِيْبَةٌ مِّنَ الْفُرَى	279
545. عَفْدَتْهُ بِأَنْشُوطَةٍ	279
546. قَدْ اخْتَلَطَ الرَّجُلُ	279
547. فَلَانٌ جَزَلٌ مِّنَ الرِّجَالِ	280
548. فَلَانٌ يُفَقِّعُ عَلَيْنَا وَقَدْ أَخَذَ فِي النِّقْفِيعِ	280
549. قَدْ غَشَّ فَلَانٌ فَلَانًا	281
550. فَلَانٌ مِّنْ أَهْلِ مِصْرَ	281
551. مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيُّ اللَّهِ	282
552. فَلَانٌ مِّنْ فُرَيْشٍ	283
553. مَا فِي الْبَرِيَّةِ مِثْلُ فَلَانٍ	283
554. هُوَ لَأَمْ ذُرِّيَّةُ فَلَانٍ	284
555. الْأَخَابِيئُ وَالْخَوَابِي	284
556. هَذَا شِعْرُ طَرْفَةٍ	284
557. لَا شَرِبَ فَلَانٌ إِلَّا مُهْمَلًا	286
558. رُوْبِيَّةُ بِنُ الْعَجَّاجِ	286
559. جِنَّةٌ عَدْنٍ	287
560. قَدْ صَعِقَ الرَّجُلُ	287
561. قَدْ زَلْزَلَ بِالْمَوْضِعِ	288
562. فِي نَسَبِ النَّبِيِّ	288
563. بَشَّرْتُ فَلَانًا بِكَذَا وَكَذَا	290
564. قَدْ دَرَسَ الرَّجُلُ الْقُرْآنَ	291
565. قَدْ تَقَبَّلَ فَلَانٌ بِكَذَا وَكَذَا	291
566. فَلَانٌ أَسْفِيرٌ بَيْنَنَا	291
567. قَدْ حَسَّ فَلَانٌ	291
568. قَدْ هَمَرَ فَلَانٌ فِي قِرَاءَتِهِ	292

569. قَدْ خَرَقَ سِرْبَالَهُ.....	292
570. هَذَا الْكَلَامُ غَيْرُ مُجَدِّ عَلَيْكَ.....	293
571. قَدْ أَوْلَانِي فَلَانٌ مَعْرُوفًا.....	293
572. سَيِّمَا فَلَانٍ حَسَنَةً.....	294
573. يَوْمُ السَّبْتِ.....	294
574. وَجْهُ فَلَانٍ مُكْفَهَرٌ.....	295
575. فَلَانٌ حَبِيبٌ مُحِبٌّ.....	295
576. فَلَانٌ صُلْبُ الْقَتَاةِ.....	295
577. مَا مَقَلْتُ عَيْنِي مِثْلَ فَلَانٍ.....	296
578. حَتَّى تَزْهَقَ نَفْسُهُ.....	296
579. قَدْ عَفَّرَ خَدَّهُ.....	296
580. قَدْ عَادَرْتُهُ فِي الْمَوْضِعِ.....	296
581. رَجُلٌ دَيْوْتُ.....	297
582. نَعُودُ بِاللَّهِ مِنْ جَهَنَّمَ.....	297
583. نَعُودُ بِاللَّهِ مِنْ سَقَرٍ.....	297
584. نَعُودُ بِاللَّهِ مِنْ لَطَى.....	297
585. نَعُودُ بِاللَّهِ مِنْ جَجِيمٍ.....	298
586. قَدْ تَعَاطَى فَلَانٌ كَذَا وَكَذَا.....	298
587. قَدْ تَمَثَّيْتُ كَذَا وَكَذَا.....	299
588. قَدْ أَشْكَلَ عَلَيَّ الْأَمْرُ.....	299
589. فَلَانٌ مَخَنَّتْ.....	300
590. قَدْ تَكَمَّشَ الْجِلْدُ.....	300
591. قَدْ بَدَّدْتُ الشَّيْءَ.....	300
592. الْأَخْضِرُ عَبْدٌ صَالِحٌ مِنْ صَالِحِي عِبِيدِ اللَّهِ.....	301
593. هَذَا كَلَامٌ مُسْتَأْنَفٌ.....	301
594. هِيَ عَيْبَةُ الْمَتَاعِ.....	301
595. هَذَا أَدَمُ الْخُنْزِ.....	302
596. هُوَ مِنْ قَوْمِي.....	302
597. قَدْ سَمَّتْ الْعَاطِسُ.....	302
598. هُوَ مِنْ بَنِي الْأَصْفَرِ.....	302
599. جَاءَ فَلَانٌ عَلَيَّ رَسْلِهِ.....	303
600. تَرَكْنَاهُ يَبْضُورُ.....	303
601. هُوَ مِنَ الْأَبْنَاءِ.....	303

602.	هَذَا سِفَاحٌ غَيْرُ حَلَالٍ.....	304
603.	هِيَ طَالِقٌ.....	304
604.	قَدْ اسْتَلَمَ الْحَجَرَ.....	305
605.	قَدْ صَلَّى الْعَصْرَ.....	305
606.	قَدْ تَسَنَّتِ الْقَوْمُ.....	305
607.	زَيْتٌ رَكَابِيٌّ.....	306
608.	قَدْ أَدَّى فُلَانٌ الرَّكَاةَ.....	306
609.	قَدْ أَعْتَقْتُ الْعَبْدَ.....	306
610.	جَاءَ فُلَانٌ بِأَيْدِيهِ.....	307
611.	قَدْ أَخَذْتُ سَائِرَهُ.....	307
612.	شَرَابٌ سَلْسَالٌ.....	307
613.	قَدْ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.....	308
614.	عِنْدِي رَوْحٌ مِنَ الْحَمَامِ.....	308
615.	فُلَانٌ يَمُتُ إِلَيْهِ بِجَوَارٍ.....	308
616.	قَدْ دَاهَنَ فُلَانٌ فُلَانًا.....	309
617.	قُتِلَ فُلَانٌ صَبْرًا.....	309
618.	هُوَ رَجْسٌ بَجْسٍ.....	310
619.	هَذِهِ الْبَوَائِقُ.....	310
620.	فِي فُلَانٍ وَصَمَةٌ.....	310
621.	فُلَانٌ يُهَاتِرُ فُلَانًا.....	310
622.	قَدْ فَخَّمْتُ الرَّجُلَ.....	311
623.	قَرَأَ الْمُفْصَلَ.....	311
624.	قَدْ اِحْتَقَلَ الرَّجُلُ.....	311
625.	خَيْلٌ جَرِيدَةٌ.....	312
626.	بَيْتٌ مَرْوَقٌ.....	312
627.	رِفَادَةُ السَّرَجِ.....	312
628.	بَنَائِقُ الْقَمِيصِ.....	312
629.	إِمْرَأَةٌ تَفْسَاءُ.....	313
630.	قَدْ بَقَرَ بَطْنَهُ.....	313
631.	فُلَانٌ يَتَّقَمُ فِي الْأُمُورِ.....	313
632.	قَوْلُهُمْ فِي اسْمِ الْحَدِيثِ: رَجِيعٌ.....	314
633.	قَوْمٌ نَصَارَى.....	314
634.	فُلَانٌ يَهُودِيٌّ.....	315

635. هُوَ مِنَ الصَّابِئِينَ.....	315
636. لَحِقْتُ فُلَانًا الْمَنِيَّةُ.....	316
637. أَصَابَ فُلَانًا الْجَمَامَ.....	316
638. أَصَابَتْهُ الْمُئُونُ.....	316
639. قَدْ قَضَيْتُ كُلَّ حَاجَةٍ وَدَاجَةٍ.....	317
640. قَالَ الْخَلِيفَةُ.....	317
641. صَلَاةُ الْعَتَمَةِ.....	318
642. رَجُلٌ طَرَارٌ.....	318
643. الزِّمُّ الْوَفَاءُ.....	319
644. قَدْ كَتَبَ بِالْحَبْرِ وَالْمِدَادِ.....	319
645. هُوَ شَارِبٌ وَهُوَ يَرَى رَأْيَ الشُّرَاةِ.....	319
646. حَبْلُكَ عَلَى غَارِيكَ.....	320
647. رَجُلٌ نَجَادٌ.....	320
648. قَدْ طَالَ سَفَرُ الرَّجُلِ.....	321
649. تَعَسَّ فُلَانٌ وَانْتَعَسَ.....	321
650. أُبَيِّتَ اللَّعْنَ.....	321
651. قَدْ تَعَاوَوْا عَلَيْهِ.....	322
652. هَلُمَّ يَا رَجُلُ.....	322
653. قَدْ ائْتَحَلَ كَذَا وَكَذَا.....	323
654. هُوَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ.....	323
655. صَوْمَعَةٌ وَصَوَامِعُ.....	323
656. رَجُلٌ كَهْلٌ.....	324
657. عُرٌّ مُحَجَّلَةٌ.....	324
658. قَدْ بَدَأْتُ مُهَجِّي.....	324
659. قَدْ حَرَضْتُ فُلَانًا.....	325
660. لَيْلَةُ الْمُرْدَلِفَةِ.....	325
661. تَعَالَ يَا رَجُلُ.....	326
662. مَهْمَا يَكُنْ مِنَ الْأَمْرِ فَايْتِي فَاعِلٌ كَذَا وَكَذَا.....	326
663. هُوَ ذَا أَلْقَى فُلَانًا.....	326
664. قَتَلَ فُلَانٌ فُلَانًا غِيْلَةً.....	326
665. قَدْ تَكَفَّلْتُ بِالسَّيِّءِ.....	327
666. رَجُلٌ حَلْقِيٌّ.....	327
667. فُلَانٌ طَنِينٌ.....	328

668. هَذَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ خُمْرِ النَّعَمِ.....	328
669. قَدْ أَكَلَ عَصِيدَةً.....	328
670. هَذَا كَرُمٌ فَلَانٍ.....	329
671. قَدْ خَدَعَ فُلَانٌ فُلَانًا.....	329
672. الْقَوْمُ ظَلَمَهُ حَاشَا فُلَانًا.....	330
673. رَجُلٌ مَجْدُومٌ.....	330
674. رَجُلٌ أَجْنَبِيٌّ.....	331
675. هُمْ فِي عَمَرَاتِ الْمَوْتِ.....	331
676. قَدْ نَصَرْتُ فُلَانًا.....	331
677. قَدْ وَقَعْتُ فِي حِبَالِ فُلَانٍ.....	332
678. رَجُلٌ وَاشٍ.....	332
679. قَدْ اسْتَكَانَ الرَّجُلُ.....	333
680. فُلَانٌ يَبْتَجِحُ بِكَذَا وَكَذَا.....	333
681. رَجُلٌ أَوْقَصُ.....	333
682. لَا أَرَانِي اللَّهَ بِكَ غَيْرًا.....	334
683. قَدْ اسْتَعْمَلَ التُّورَةَ.....	334
684. امْرَأَةٌ أَرْمَلَةٌ.....	335
685. إِنْ فَعَلْتَ مَا أُرِيدُ فِيهَا وَبِعَمْتِ، وَإِلَّا فَاسْتَعْمِلْ رَأْيَكَ.....	335
686. مَا مَنَعَ فُلَانٌ الدِّمَارَ.....	336
687. قَدْ أَخَذَ مِنْهُ أَرْشَ التُّوبِ.....	336
688. قَدْ تَلَّأَ وَجْهَ فُلَانٍ.....	337
689. قَدْ شَمَطَ الرَّجُلُ، وَفِي رَأْسِهِ شَمَطٌ.....	337
690. فُلَانَةٌ سُرِيَّةٌ فُلَانٍ.....	337
691. قَدْ عَدَا فُلَانٌ مِاءَ فُرُوجِهِ.....	338
692. لَا سَمِعْتُ أذنُ فُلَانٍ الرَّعْدَ.....	338
693. أَصَابَتِ الْقَوْمَ صَاعِقَةٌ.....	338
694. قَدْ أَصَابَتِ الْقَوْمَ زَلْزَلَةٌ.....	338
695. قَدْ أَصَابَتْهُمْ الرَّجْفَةُ.....	339
696. مَا فِي الثَّقَلَيْنِ مِثْلُهُ.....	339
697. لَا تُقُلْ لَهُ إِلَّا كَذَا وَكَذَا فَطُ.....	340
698. فُلَانٌ مُتَوَانٍ.....	340
699. قَدْ صَارَ فَضِيحَةً فِي الْغَابِرِينَ.....	340
700. هُوَ جَالِسٌ فِي الْبُهْوِ.....	341

701.	بِهِ بَهَقٌ.....	341
702.	قَدْ تَيَامَنَ الرَّجُلُ.....	341
703.	رَجُلٌ قَارَةٌ.....	342
704.	قَدْ أَخَذَ الْقَوْمُ نُرْلَهُمْ.....	342
705.	قَدْ كَطَّنِي الْأَمْرُ.....	342
706.	فُلَانٌ يَكْظُمُ غَيْظَهُ.....	343
707.	مِلْحٌ ذَرَانِي.....	343
708.	قَدْ مَنَحَنِي اللَّهُ حُسْنَ رَأْيٍ فُلَانٍ.....	343
709.	قَدْ بَكَى فُلَانٌ فُلَانًا بِأَرْبَعَةٍ.....	343
710.	فُلَانٌ مِنْ أَهْلِ السَّنَةِ.....	344
711.	أَنَا مُؤْمِنٌ بِوَحْيِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.....	344
712.	قَدْ بَلَّحَ فُلَانٌ.....	345
713.	بِضْعَةٍ وَعِشْرُونَ دِرْهَمًا.....	345
714.	قَدْ مَنَّ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ.....	345
715.	لَا أَفْعَلُ هَذَا الْبَيْتَةَ.....	346
716.	هَذَا خَلِيجٌ مِنْ مَاءٍ.....	346
717.	قَدْ قَاطَطَتْ نَفْسُ فُلَانٍ.....	346
718.	أَمَّا بَعْدُ، فَقَدْ كَانَ كَذَا وَكَذَا.....	347
719.	فُلَانٌ مِنْ أَهْلِ الْمُرَيْدِ.....	348
720.	كَانَ هَذَا فِي رَجَبٍ.....	348
721.	قَدْ عَرَّ فُلَانٌ فُلَانًا.....	349
722.	لَا أَلْقَاهُ إِلَى يَوْمِ التَّنَادِ.....	349
723.	قَدْ لَعِبَ بِالذَّوَامَةِ.....	350
724.	رَجُلٌ مَفْرَكٌ.....	350
725.	فُلَانٌ ذَكِيٌّ.....	350
726.	رَأَيْتُ ضَلَعَ فُلَانٍ عَلَى فُلَانٍ.....	351
727.	لِمَ فَعَلْتَ كَذَا وَكَذَا.....	351
728.	أَكَلَ فُلَانٌ الْعُرَاقَ.....	351
729.	قَدْ قَبِلَ هَذَا الْكَلَامَ قَلْبِي.....	352
730.	قَدْ قَبِلْتُهُ نَفْسِي.....	353
731.	أَصَمَّ اللَّهُ صَدَى فُلَانٍ.....	353
732.	هُوَ حَصَمٌ أَلْدُ.....	354
733.	فُلَانٌ كُرَّرٌ.....	354

734. فُلَانٌ وَاسِعَ الْكَفِّ.....	354
735. قَدْ هَبَّتِ الرِّيحُ.....	354
736. هَذِهِ بَعْدَادُ.....	355
737. اِتَّبَاعُ الْهَوَى يُرْدِي.....	355
738. قَدْ قَطَعَ هَذَا الْكَلَامَ نِبَاطَ قَلْبِي.....	356
739. قَدْ نَالْتُهُمْ مُلِمَةً مِنْ دَهْرِهِمْ.....	356
740. فُلَانٌ ضَيِّقُ الْعَطَنِ.....	356
741. صَارَ فُلَانٌ كَالشَّرِّ الْبَالِي.....	357
742. لِفُلَانٍ جَاءَ فِي النَّاسِ.....	358
743. اَللّٰهُمَّ اَوْزِعْنَا شُكْرَكَ.....	358
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	359
ez-ZÂHİR ADLI ESERDE GEÇEN ATASÖZLERİ.....	359
1. حَيَّاكَ اللهُ وَبَيَّاكَ.....	359
2. قَدْ عِيلَ صَبْرِي.....	360
3. لَا قِيلَ اللهُ مِنْهُ صَرْفًا وَلَا عَدْلًا.....	361
4. لَا تُمَارِحَنَّ صَبِيًّا وَلَا تُفَاكِهَنَّ أُمَّةً.....	361
5. قَدْ دَرَيْتَ وَلَا تَلَيْتَ.....	362
6. لَا يَفْضُضُ اللهُ فَآكَ.....	362
7. مَا يَعْرِفُ قَبِيْلًا مِنْ دَبِيْرٍ.....	362
8. جُلَسَاءُ فُلَانٍ كَأَنَّمَا عَلَى رُؤُوسِهِمُ الطُّيْرُ.....	363
9. أَبَادَ اللهُ خَضِرَاءَهُمْ.....	363
10. لَا يَدْرِي مَنْ طَخَاهَا.....	364
11. ضَرَبَهُ حَتَّى بَرَدَ.....	364
12. أَسَكَتَ اللهُ نَأْمَتَهُ.....	365
13. أَقَرَّ اللهُ عَيْنَكَ.....	365
14. هُوَ أَحْسَنُ مَنْ دَبَّ وَدَرَجَ.....	365
15. مَا يَدْرِي أَيُّ طَرْفِيهِ أَطْوَلُ.....	366
16. أَجَنَّ اللهُ جِبَالَهُ.....	366
17. هُوَ يَأْتِيكَ بِالْأَمْرِ مِنْ فَصِيْهِ.....	366
18. أَرْغَمَ اللهُ أَنْفَهُ.....	366
19. جِئْتُ بِهِ مِنْ حَسَبِكَ وَبَسَبِكَ.....	367
20. لَا يُرَابِلُ سَوَادِي بِيَاضِكَ.....	367
21. لِكُلِّ سَاقِطَةٍ لَاقِطَةٌ.....	367

22. ما يَعْرِفُ هِرًّا مِنْ بَرٍّ	368
23. قَدْ كَبُرَ حَتَّى صَارَ كَأَنَّهُ فُقَّةٌ	368
24. جَاءَ بِالضَّخِّ وَالرَّيْحِ	368
25. مَا يُسَارِي طَلِيَّةً	368
26. مَا فِي الدَّارِ دِيَارٌ	369
27. هُوَ أُجْبِنُ مِنْ صَافِرٍ	369
28. مَا فِي الدَّارِ صَافِرٌ	370
29. مَا فِي قَلْبِي مِنَ الشَّيْءِ حَرَّارٌ	370
30. كَمَا تَدِينُ تُدَانُ	370
31. لِأُرَيْتِكَ الْكَوَاكِبَ بِالنَّهَارِ	371
32. إِفْعَلْ هَذَا آثِرًا مَا	371
33. لَيْتَ فُلَانًا فِي الْحَشِّ	372
34. تَقْيِسُ الْمَلَانِكَةَ إِلَى الْخَدَائِبِ	372
35. بِالرَّفَاءِ وَالْبَيْنِ	373
36. قَدْ شَقَّ فُلَانٌ عَصَا الْمُسْلِمِينَ	373
37. لَسْتُ مِنْ أَحْلَاسِهَا	374
38. أَمْتَعِ اللَّهُ بِكَ	374
39. أَمْرٌ لَا يُنَادَى وَلِيَدُهُ	375
40. مَنْ حَبَّ طَبَّ	375
41. قَمَقَمَ اللَّهُ عَصَبَ فُلَانٍ	376
42. جَاءَ بِالشُّوْكِ وَالشَّجْرِ	376
43. تَرَكَهُ جَوْفَ حِمَارٍ	376
44. قَبْلَ عَيْرٍ وَمَا جَرَى	377
45. أَخَذَهُ أَخَذَ سَبْعَةٍ	377
46. النَّقْدُ عِنْدَ الْحَافِرَةِ	378
47. لَا أَرْقَا اللَّهُ دَمْعَةَ فُلَانٍ	378
48. اللَّهُ دَرُكٌ	379
49. مَا يَنَامُ وَلَا يَنِيْمُ	379
50. الْحَدِيثُ دُو شُجُونٍ	380
51. فُلَانٌ أَفْلٌ مِنَ النَّقْدِ	380
52. بَرَحَ الْخَفَاءُ	380
53. قَدْ أَعْدَرَ مَنْ أُنْدَرَ	381
54. سَكْرَانٌ مَا يُبِيْتُ	381

55. كَانَ ذَلِكَ بَيْضَةَ الْعُفْرِ	382
56. قَدْ حَلَبَ الدَّهْرُ أَشْطَرَهُ	382
57. نَحْسِبُهَا حَمَقَاءَ وَهِيَ بَاجِسٌ	382
58. وَيَلُّ لِلشَّجِيِّ مِنَ الْخَلِيِّ	383
59. مَا لَهُ سَبْدٌ وَلَا لَبْدٌ	383
60. هُوَ الْمَوْتُ الْأَحْمَرُ	384
61. قَدْ ذَهَبَ مِنْ فُلَانٍ الْأَطْيَبَانِ	384
62. سَكَتَ أَلْفًا وَنَطَقَ خَلْفًا	384
63. لَنْ تُعَدِمَ الْحَسَنَاءُ دَامًا	385
64. رَضِيْتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْإِيَابِ	385
65. إِنَّمَا هُمْ أَكَلَةُ رَأْسٍ	386
66. لَوْ أَطْعَمْتَنِي الْمَنَّ وَالسَّلْوِي مَا دَفَعْتُهُ	386
67. لَا أَطْلُبُ أَثْرًا بَعْدَ عَيْنٍ	386
68. اسْتَأْصَلَ اللَّهُ شَأْفَنَهُ	386
69. بَقَيْنَا بَيْنَ كُلِّ حَاذِفٍ وَقَاذِفٍ	387
70. الْعَصَا مِنَ الْعُصَيَّةِ	387
71. مَا عَدَا مِمَّا بَدَا	387
72. هَذَا أَجَلٌ مِنَ الْحَرْشِ	388
73. الْأَلَنَ حَمِي الْوَطَيْسُ	388
74. مَا عِنْدَ فُلَانٍ طَائِلٌ وَلَا نَائِلٌ	389
75. قَدْ صَنَحَكَ الرَّجُلُ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِرُهُ	389
76. هُوَ أَكْبَسُ مِنْ قِشَّةٍ	389
77. فُلَانٌ لَا يُصْطَلَى بِنَارِهِ	389
78. اسْتَرَاحَ مَنْ لَا عَقْلَ لَهُ	390
79. مَا فِيهِمَا حَظٌّ لِمُخْتَارٍ	390
80. قَدْ قِيلَ ذَلِكَ إِنْ حَقًّا وَإِنْ كَذِبًا فَمَا اعْتِدَارُكَ مِنْ شَيْءٍ إِذَا قِيلاً	391
81. نَارُ الْخُبَاجِبِ	392
82. نَدِيمَ نَدَامَةِ الْكُسْعِيِّ	392
83. سَبَقَ السَّيْفُ الْعَدْلَ	393
84. هَذِهِ الْغَنِيمَةُ الْبَارِدَةُ	394
85. مَا لِفُلَانٍ رُؤَاءٌ وَلَا شَاهِدٌ	394
86. أَصَابَ الصَّوَابَ فَأَخْطَأَ الْجَوَابَ	395
87. يُصِيبُ وَمَا يَنْدِرِي وَيُخْطِئُ وَمَا دَرَى	395

88. هُوَ أَشْنَمُ مِنْ طُوَيْسٍ	395
89. هُوَ أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبٍ	395
90. الْعَاشِيَةُ تَهْبِجُ الْأَيُّمَةَ	396
91. أَفْرَحَ رَوْعَكَ	397
92. الصَّيْفُ صَيَّغَتِ اللَّبْنَ	397
93. أَفْعَلُ كَذَا وَكَذَا إِذَا هَلَكَ الْهُلُوكُ, وَإِنْ هَلَكَ الْهُلُوكُ	397
94. لِأَنَّ تَسْمَعَ بِالْمُعَيَّدِي خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ	398
95. أَسْرَعُ مِنْ نِكَاحِ أُمِّ خَارِجَةَ	398
96. قَدْ حَلِمَ الْأَدِيمُ	399
97. أَنْجَزَ حُرٌّ مَا وَعَدَ	399
98. لَوْ تَرَكَ الْقَطَا لَنَامَ	400
99. مَاءٌ وَلَا كَصَدَاءَ	400
100. طَيْرُ اللَّهِ لَا طَيْرُكَ	401
101. قَدْ جِيلَ بَيْنَ الْعَيْرِ وَالنَّزْوَانِ	402
102. أَطْرُقُ كَرَا أَطْرُقُ كَرَا إِنَّ النُّعَامَ فِي الْفَرَى	402
SONUÇ	403
KAYNAKLAR	405

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Çalışmamızda aşağıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır:

ء: ' , ب: b , ت: t , ث: s , ج: c , ح: h , خ: h , د: d , ذ: z , ر: r , ز: z , س: s ,
ش: ş , ص: ş , ض: d , ط: t , ظ: z , ع: ' , غ: g , ف: f , ق: k , ك: k , ل: l , م: m , ن:
n , و: v , ه: h , ي: y .

Yukarıda zikredilen sistemden farklı olarak:

- 1- Harf-i ta'rîf ile gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu el- Kâmil, ez-Zemaşşerî gibi belirtilmiştir.
- 2- Terkip halindeki ad ve lakapların cüzleri ayrı değil bitişik yazılmıştır. 'Abdullâh' gibi. Ayrıca ilk cüzün bulunduğu yere göre i'râbı yazıda gösterilmiştir. Nûreddîn b. 'Abdirrahmân gibi.
- 3- Türkçe bölümünde Türk Dil Kurumu imlâ kurallarına uyulmuştur.
- 4- Türk müelliflerin ve Türkçe eserlerin adları Arapça terkibi halinde de olsa transkripsiyon sistemi uygulanmamıştır.
- 5- Bazı sesli harflerin bulunduğu yerlerde harflerin okunuşu esas alınarak bazen ince bazen kalın yazılmıştır.
- 6- Harf-ı ta'rifler cümle başında da küçük harfle yazılmıştır. el-Ahfeş, ez-Zubeydî gibi.

KISALTMALAR

b.	ibn
bkz.	Bakınız
c.	cilt
çev.	Çeviri
dan.	Danışman
DİA.	Diyânet İslam Ansiklopedisi
h.	hicri
hz.	Hazreti
m.	Miladi
s.a.v	Sallallahu aleyhi ve selem
s.	sayfa
thk.	Tahkik
v.	Vefatı

ÖNSÖZ

Hâmi-Sâmi dil ailesine mensup olan Arap dili, dünya üzerinde yaklaşık iki yüz elli milyon kişinin ana dilidir. Bununla birlikte İslâm dîninin kaynaklarının Arapça olması dolayısıyla, Arap olmayan milletler için de Arapça çok önemli bir konuma sahiptir. Dolayısıyla bu dilin hitâb ettiği kitle sadece Arapça konuşan toplumlarla sınırlı değil, Arap dili kültürünün hâkim olduğu coğrafyayı da kapsamaktadır.

Arap dilini en çok etkileyen ve önemli kılan olayların başında kesinlikle İslâm dini gelmektedir. İslâm dîninin gelişiyle beraber Arap dilinde bulunan ve günlük hayatta kullanılan çok sayıda kelime anlam farklılığı kazanmış, yeni ıstılâhlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu konudaki çalışmalar büyük önem arz etmeye başlamıştır.

Bundan dolayı erken dönem Arap dili âlimleri bu konuyla yakından ilgilenmiş ve Kurân ve hadîslerde geçen meseller, Arap dilinde kullanılan deyimler, ibâdet hayâtında kullanılan kelimeler hakkında müstakil eserler kaleme almışlardır.

İslâm dîninin kıyâmete kadar geçerli olduğunu ve bu dilin de kaynağının Arap dili olduğunu düşünüldüğü zaman bu konunun öneminden dolayı böyle bir konu doktora konusu olarak alınmış ve üzerinde çalışılmıştır.

Çalışmamız bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında genel olarak dil olgusu ve Arap dili hakkında çalışmalar, aynı zamanda çalışmanın amacı, kapsamı ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde İbnü'l-Enbârî'nin hayatı, eserleri, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi verilmiştir.

Diğer bölümlerde Arap dilinde meseller konusu ve konumuz olan ez-Zâhir adlı eserinde bulunan sekiz yüz kırk beş başlık iki bölüm halinde açıklanmıştır. Açıklamalar zamanı âyet, hadîs, şiir ve farklı dil âlimlerinin görüşlerine yer verilmiştir.

Çalışmamız boyunca her türlü yardımını esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Tacettin Uzun Beye, çalışmanın tashîhinde fikir ve görüşlerinden yararlandığım Doç. Dr. Sedat Şensoy ve Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar hocalarıma şükranlarımı sunarım. Yine çalışma boyunca fikirlerinden yararlandığım İstanbul Şehir Üniversitesi hocalarından sayın Ma'n Ali beye teşekkürlerimi arz ederim.

GİRİŞ

ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ GENEL BİLGİLENDİRME

1. Amaç

İnsanı diğer mahlûkâttan farklı kılan en önemli özelliği olan dil, insanlar arasındaki iletişimi sağlayan en güçlü vasıta. Anadili güzel kullanma, farklı dilleri bilme gibi beceriler, bir insanı diğerlerinden ayıran artı değerler olarak kabul edilmektedir. Çünkü dilsel olarak zengin birikimi olan bir birey, kendisini başkalarına daha iyi ifade edebilir. Sosyal hayatta dil olgusu bu kadar önemli olduğuna göre, her dilin bir ilim dalı olarak incelenmesi de çok büyük önem taşımaktadır.

Bir dili oluşturan ve diğer dillerden farklı kılan birçok unsur bulunmaktadır. Bir dilde bulunan sözcükler, deyim ve kurallar bunlardan bazılarıdır. Sözler aynı dili konuşan kişiler tarafından uzun bir zaman süreci içerisinde bir uzlaşma sonucu ortaya çıkmış sesler ve bu seslerin yazıya geçmiş halidir. Yine her dilde bulunan deyim ve meseller, o meseli kullanan insanları, yaşam şartlarını, kültürlerini ve düşünce yapılarını gösteren olgulardır.

Nüfusu yedi milyara yaklaşan dünyamızda binlerce dil konuşulmakta ve bu dillerin her birinin kendisine mahsus deyimleri, meselleri ve kuralları bulunmaktadır. Bu meseller ve dile ait kurallar yüzyıllar boyunca onu kullanan milletlerin coğrafi konumlarına göre ve yaşadıkları çeşitli tarihi sebeplere göre farklılık gösterebilmektedir. Arap dilini diğer dillerden farklı kılan en önemli özelliği, bu dile ait çalışmaların diğer dillere nazaran daha erken dönemde araştırılması ve kayda geçirilmiş olmasıdır. Arap dilinde bulunan deyim, mesel ve gramere ait konuların birçoğu Abbasî Devleti zamanında artık kitaplaşmış bulunmaktaydı.

2. Kapsam

Arap dilinde emsâl alanında yapılan çalışmalar büyük değer ve önem taşımaktadır. Bu çalışmalara tarihsel bir seyir içerisinde bakıldığı zaman şu sonuçları çıkarmamız mümkündür:

- Arap dilinde emşâl çalışmaları ilk olarak Emevîler döneminde başlamış, Abbâsîler döneminde kayda geçirilmiştir.

- Emşâl konusu, Kurân ve hadîslerdeki meseller ve Arap dilinde günlük hayatta kullanılan meseller olarak iki bölüm halinde incelenmiştir.

- Abbasîler döneminden sonra çıkan meseller müvelled adı altında işlenmiştir.

- İlk dönem emşâl eserlerinde bahsedilen deyim sayısı bin civarındadır. Daha sonraki çalışmalarda bu sayı on binin üzerine çıkmıştır.

Arap dilinde emşâl konusunda yazılan eserlerin tarihine bakıldığında sayıları yüzlerle ifade edilecek kadar çok kişinin bu alanda bir hayli eser kaleme aldığını görülür. Bu çalışmada yalnız ilk dönem emşâl çalışmaları yapan müelliflerden Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'nin hayâtı ve *ez-Zâhir* isimli eseri ve bu eserde geçen deyimler tahlil edilmeye çalışılmıştır.

3. Kaynaklar

Bu araştırmanın hazırlanmasında konunun önemine binaen klasik ve modern Arapça sözlüklerden istifade edilmiştir. Eserde geçen başlıkların iştikâkı diğer sözlüklerle karşılaştırılmış, farklılık bulunan yerler dipnotta gösterilmiştir. Bunun yanı sıra günümüzde anlam farklılığı kazanmış olan sözlere *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî* sözlüğü esas alınarak değinilmiştir.

Müellifin hayâtı, eserleri, hocaları ve öğrencileri hakkında verilen bilgiler konusunda tabakât kitapları esas alınmıştır. Yine eserde geçen meşeller, *el-Fâhir* ve *Cemheratu'l-Emsal* kitapları ile karşılaştırılmıştır. Tezde referans olarak kullanılan eserlerin, sözlükler, biyografik kaynaklar, emşâl kitapları ve şiir mecmuaları olarak dört kategoriye ayrılması mümkündür. Bu eserler kısaca şöyle tanıtılabilir:

3.1. Sözlükler

Kitâbu'l-'Ayn. el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (v. 175/791) müellifi olduğu ilk Arapça sözlüktür. Eserde Arapçanın yapısı ile ilgili olarak kelimelerin köklerini oluşturan sessiz harfler esas alınmıştır.

Cemheratu'l-Lûğa. Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Dureyd el-Ezdî (v. 321/933) tarafından kaleme alınmıştır. Arap dilinde sözlük alanında *Kitâbu'l-'Ayn* ve *Kitâbu'l-Cîm*'den sonra yazılmış üçüncü sözlüktür. İbn Dureyd eserinde el-Halîl b. Ahmed'in aslî harflere dayalı sistemini bazı farklılıklarla tatbîk etmiştir.

Tehzîbu'l-Lûğa. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî (v. 370/980) tarafından telif edilmiştir. Müellif eserde el-Halîb b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn* eserinde kullandığı yöntemi tâkip etmiştir. Eser, hacminin genişliği sebebiyle kelime bulmanın zorluğu ve tekrarların çokluğu yönünden eleştirilmiştir. Buna rağmen eser *Muhtâru's-Sıhâh* ve *Lisânu'l-Arab* gibi eserlerin en önemli kaynaklarından biri durumundadır.

es-Sıhâh (Tâcu'l-Lûğa). Müellifi Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'dir (v. 400/1009'dan önce). el-Cevherî, sözlükte kendisinden önce yazılan sözlüklere göre farklı bir metod takip etmiştir. Eser Arap dilindeki yalnızca sahîh kelimeleri ihtivâ etmektedir.

Mu'cemu Makâyîsi'l-Luğa. Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâyâ (v. 395/1004) tarafından yazılmıştır. Arapça kelimelerin kendilerinden türediği köklerin ve bunların temel anlamlarının bulunduğu olgusu ile aynı kökten türeyen kelimeler arasında anlam ilişkisinin mevcut olduğu fikrinden hareketle kaleme alınmış eser, alfabe harfleri sayısınca yirmi sekiz bölümden oluşmakta, her bölüm ikili kökler, üçlü kökler ve daha fazla harften oluşan kökler olarak üç kısma ayrılmaktadır.

Lisânu'l-Arab. Ebu'l-Fazl Cemâluddîn b. Manzûr el-Enşârî el-İfrîkî (v. 711/1311) tarafından yazılmış ansiklopedik sözlüktür. Eserin kök ve türev olarak 80.000 kelime ihtivâ ettiği söylenmektedir. *Lisânu'l-Arab*'da kelime köklerinin ilk harfleri 'fasıl', son harfleri 'bâb' adıyla alfabetik olarak dizilmiştir.

el-Ķâmûsu'l-MuĶît. Müellifi Mecduddîn Muhammed b. Yâ'kûb el-Fîruzabâdî'dir (v. 817/1415). Kelime köklerinin esas alındığı dizimde kökün son harfi 'bab', ilk harfi ise 'fasıl' adıyla ve alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Müellif eserinde Arap dilinin bütün kelimelerini kapsadığını iddia etmişse de el-Cevherî'nin *es-Sıhâh*'ında yer alan 40.000 kelimeye 20.000 daha ekleyerek kelime sayısını

60.000'e çıkarmakla birlikte, daha önce yazılan 80.000 kelimelik *Lisânu'l-'Arab*'ın gerisinde kalmıştır.

Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ķâmûs. Muhammed b. Muhammed el-Huseyn ez-Zebîdî (v. 1205/1790) tarafından telif edilmiştir. Eser kelimelerin son harfleri esas alınarak tertip edilmiştir. Müellif el-Ezherî'nin *Tehzîbu'l-Lûĝa* ve el-Fîruzabâdî'nin *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ* adlı eserinden büyük ölçüde yararlanmıştı. Eserin *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*'in genişletilmiş hali olduğu söylenebilir.

el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî. el-Munazzametü'l-Arabîyye li't-Terbiye ve's-Şekâfe ve'l-'Ulûm'un desteĝi ile Arap dili uzmanlarından oluşan heyet tarafından hazırlanmış bir sözlüktür. Sözlük alfabe sırasına göre hazırlanmış ve yaklaşık 25.000 kelime ihtivâ etmektedir.

3.2. Biyografik Kaynaklar

Târîhu Bağdâd. el-Ĥaṭîb el-Baĝdâdî (v. 462/1072) tarafından kaleme alınmış olan eser, Bağdat kentinin kuruluşundan müellifin yaşadığı döneme kadar, Bağdat'ta yaşayan, orayı ziyâret eden veya bu kentle her hangi bir ilgisi olan tüm edebiyatçı, dilci, şâir, yönetici vs. 7831 kişinin hayâtıyla ilgili bilgiler vermektedir.

İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuĥât. Cemâluddîn Ali b. Yûsuf el-Ķıṭṭî (v. 464/1248) tarafından yazılmıştır. VII. yüzyıla kadar yaşamış gramer, dil, hadîs, fıkıh, tefsîr, kelâm ve başka alanlarda İslâm dünyasında tanınmış âlimlerin biyografilerini içermektedir.

Mu'cemu'l-Udebâ. Yâkût el-Ĥamevî'nin (v. 626/1229) müellifi olduğu eser, gramer, dil, kırâat, neseb ve ahbâr âlimlerinin biyografileri hakkında bilgiler vermektedir.

Vefeyâtu'l-A'yân fi Enbâi Ebnâi'z-Zâmân. Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Ĥalliĝân (v. 681/1282) tarafından yazılmıştır. Câhiliye döneminden başlayarak h. VII. asra kadar yaşamış alfabetik sıraya göre 826 önemli şahsiyetin hayatı hakkında bilgi vermiştir.

el-Vâfi bi'l-Vefayât. Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Şafedî (v. 764/1363) tarafından yazılmıştır. Câhiliye döneminden müellifin yaşadığı döneme kadarki sürede yaşamış önemli şahsiyetler hakkında bilgi verir.

el-A'lâm. Hâyrüddîn ez-Ziriklî (v. 1396/1976) tarafından kaleme alınmıştır. Câhiliye döneminden itibaren tanınmış şahsiyetler ve eserleri hakkında alfabetik sıraya göre bilgiler vermektedir. Eserde müsteşrikler hakkında bilgiler de yer almaktadır.

Mu'cemu'l-Muellifîn. Ömer Rıza Keħhâle (v. 1408/1988) tarafından yazılmıştır. Câhiliye döneminden XX. yüzyıla kadarki süre zarfında Arapça eser yazmış kişilerin kısa biyografisi ve eserleri hakkında bilgiler içermektedir.

3.3. Emşâle Dair Sözlükler

el-Fâhir fi'l-Emşâl. el-Mufağdal b. Seleme b. Âsım ed-Dabbî (v. 291/904) tarafından telif edilmiştir. Arap dilindeki meseller konusunda elimize ulaşan en eski kaynaktır. ed-Dabbî bu eserinde 521 mesel ve deyim, âyet, hadîs ve şiirlerle kısa bir şekilde açıklamıştır.

Cemheratu'l-Emşâl. Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl b. Mehrân el-'Askerî (v. 395/1005) tarafından yazılmıştır. Müellif eserde eski Araplar tarafından kullanılan ve hadîslerde geçen meselleri alfabetik sırayla şerhetmiştir. Eser 1972 darb-ı meselin açıklamasını ihtivâ etmektedir.

3.4. Şiir Mecmuaları

el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî Şevâhidi'l-Lûğati'l-Arabiyye. Emîl Bedî' Yakub'un on dört ciltlik bu eseri, klasik Arapça kaynaklarda delîl olarak gösterilen beyitleri alfabetik sıraya göre toplamıştır. Eserde ilk önce beyitler zikredilmiş, daha sonra beytin bahri, müellifi ve beytin müellifi konusunda ihtilaflara yer verilmiştir.

el-İbâne fi'l-Lûğati'l-Arabiyye. Ebu'-Munzir Seleme b. Muslim b. İbrâhîm es-Şahârî el-'Ûtebî el-'Umânî'nin (v. 511/1117) farklı dil konularına

ait olan dört ciltlik eseri olup, kendi dönemine kadar yazılmış çok sayıda şiir ihtivâ etmektedir. Eserde konular alfabetik sıraya göre tertîb edilmiştir.

4. Metod

Çalışmamızın birinci bölümünde İbnu'l-Enbârî'nin hayâtı, eserleri, ilmi şahsiyeti, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde eserin konusu olan Arap dilinde meşelin kelime anlamı, tedvîn süreci ve bu alanda yapılan diğer çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra *ez-Zâhir* adlı eserinin dilcilikle ilgi diğer çalışmalara etkisi, eserin metodu ve esere yöneltilen eleştirilere değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde *ez-Zâhir* adlı eserde bulunan duâ, hadîs ve ve diğer kalıp ifadeler 743 başlık altında incelenerek bunlarla ilgili âyet, hadîs ve şiirler örnek gösterilmiştir. Sonuncu bölümdeyse eserde açıklanan 102 Arap atasözü tahlil edilmiştir. Çalışmada *ez-Zâhir* adlı eserde bulunan, ancak başlıkla ilgisi olmayan konulara değinilmemiştir. Başlıklarda açıklanan fiillerin, *Kitâbu'l-'Ayn*, *Tâcu'l-'Arûs*, *Lisânu'l-'Arab* ve diğer sözlüklerde geçen yerleri dipnotta gösterilmiştir. Yine eserde kullanılan deyimlerin farklı şekilleri *Cemheratu'l-Emşâl* ve *el-Faḥir* adlı eserler kaynak gösterilerek açıklanmıştır. Eserde geçen ve günümüzde anlam değişikliğine uğramış fiil ve sözlere, *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî* sözlüğü kaynak gösterilerek değinilmiştir.

Araştırma boyunca kullanılan âyet tercümelerinde Diyanet İşleri Başkanlığının mâeli esas alınmıştır. Eserde geçen hadîslerin çoğunluğu zayıf hadîsler olduğundan birçok müellife ait Ğaribu'l-Hadîs eserlerinden istifada edilmiştir. Anlam olarak sahîh olan ama lafız farklılığı bulunan hadîslerin, muteber kaynakları dipnotta gösterilmiştir.

Eserde kullanılan şiirlerde öncelikle Dîvânlarla, daha sonra *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi Şevâhidi'l-Luğati'l-Arabiyye* ve *el-İbâne fi'l-Lûğati'l-Arabiyye* adlı eserlere dayanılarak kaynak gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNU'L-ENBÂRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ ve İLMÎ ŞAHSİYETİ

1. Ebu Bekr İbnu'l-Enbarî'nin Hayatı

1.1. İsmi, Nisbesi ve Künyesi

İbnu'l-Enbarî'nin ismi ve nisbesi şöyledir:

Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr b. el-Hasen b. Beyân b. Semâ'a b. Ferve b. Kaţan b. De'âme el-Enbârî. İbnu'l-Enbârî'nin künyesi Ebû Bekr'dir. Ancak 304/916 senesinde vefât etmiş olan babası Kâsım el-Enbârî'ye nisbetle İbnu'l-Enbârî diye bilinmektedir.¹

1.2. Doğumu ve Yetiştirilmesi

Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî 271/885 yılında Recep ayının 11. gecesinde Enbâr'da (Irak) dünyaya gelmiştir. Henüz küçük yaşlarında iken babası Kâsım b. Muhammed el-Enbârî ile beraber Bağdat'a gelmiş ve oradaki ilim ortamıyla yakından tanışmıştır. Kendisi de âlim olan babasından kırâat ilmini öğrenmiş, nahiv ve lugat ilimlerini ise Kûfe ekolünün kurucusu Şa'leb'den öğrenmiş ve onun en meşhur öğrencilerinden biri olmuştur. Daha genç yaşta babasının ders verdiği camiinin diğer köşesinde

¹ Ebu'l-Ferac Muhammed b. İshâk b. en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Tahran, tsz. I/81; el-Ĥafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, thk. Beşşâr 'Avâd Ma'rûf, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1422/2002, IV/298-299; Yakut el-Ĥamevi, *Mu'cemu'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut, Lübnan, 1993, VI/2614-2615.

İbnu'l-Enbârî de ders okutmaya başlamıştır. Kendisinin ilim bakımından babasından daha üstün olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.²

Çok yönlü bir âlim olan İbnu'l-Enbârî, özellikle kırâat, Arap dili, nahiv ve hadîs alanlarında temâyüz etmiştir. İbnu'l-Enbârî'nin en büyük özelliği, çok güçlü bir hâfızaya sâhip olmasıdır. Rivâyetlerde İbnu'l-Enbârî'nin üç yüz bin beyit, on üç sandık hacminde kitabı ve yüz yirmi tefsîri isnâdlarıyla birlikte ezbere bildiği zikrolunmaktadır. Bu rakamlar abartılı görünse de, onun çok kuvvetli bir hâfızası olduğunu anlatmaktadır. İbnu'l-Enbârî, derslerini çoğu zaman ezbere okutmaktaydı. Bu konuda babasından şu olay nakledilmiştir; Bir defasında İbnu'l-Enbârî hastalanmıştı. Babası oğlunun bu hastalığından dolayı çok tedirgindi. Bunun üzerine bazıları neden bu kadar tedirgin olduğunu sormuş ve İbnu'l-Enbârî'nin babası; Şu gördüklerinizin tamamını ezbere bilen biri için nasıl tedirgin olmayayım? cevabını vermiş ve duvarın kenarındaki sandıklar dolusu kitapları göstermiştir.³

Abbâsî halîfesi Râzî Billâh ile yakın ilişki içerisinde olan İbnu'l-Enbârî, bir müddet halîfenin oğullarına öğretmenlik etmiştir. Râzî Billâh'tan çok ikrâm görmüş, halîfenin huzurunda birçok ilmî toplantılara katılmıştır. İbnu'l-Enbârî, halîfenin kendisine ikrâm ettiği yemeği, hâfızasını zayıflatmaması için terketmiştir. Başka bir rivâyette İbnu'l-Enbârî pazarda yürürken gözüne güzel bir câriye ilişmiş ve ondan hoşlanmıştı. Bunu duyan halîfe câriyeyi satın alarak İbnu'l-Enbârî'ye gönderdi. Ancak İbnu'l-Enbârî, câriyeyi kendisini ilimden alıkoyduğu ve zihnini meşgûl ettiği için iâde etti. Bu olay üzerine halîfe, ilmi İbnu'l-Enbârî'den daha fazla seven bir kimse görmediğini belirtmiştir.⁴

İbnu'l-Enbârî hadis rivayetinde şîka ve şadûk olarak nitelenmiştir. Genelde derslerini ezbere okuttuğu için bazen hadîsin senet ve metninde hatâ yapmaktadır. Bu konuda öğrencisi Ebu'l-Hasen ed-Dârakuṭnî şöyle bir olay nakletmiştir; Bir cuma günü İbnu'l-Enbârî'nin dersine katılmış ve İbnu'l-Enbârî bir hadîsin senedinde

² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I/82; el-Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, IV/299; Ḥâtim Şâlih ed-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellefâtuhû*, Dâru'l-Beşâir, Birleşik Arap Emirlikleri, 1425/2004, s. 11.

³ Cemâluddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Yûsuf el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuḥât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1406/1982, III/202; Celâleddîn es-Suyûfî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Lübnan, tsz. I/212.

⁴ el-Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, IV/299.

Hayyân demesi gerekirken Hibbân demiş veya bunun tersini söylemiştir. Ders bittikten sonra ed-Dârakuṭnî, İbnu'l-Enbârî'ye hatâ yaptığı yeri söyler ve hatâyı düzeltir. Ertesi cuma günkü derste İbnu'l-Enbârî, hadîsin senedinde hatâ yaptığını ve ed-Dârakuṭnî'nin bu hatâsını düzelttiğini ve herkesin de bu hatâyı düzeltmesini ister.⁵

Hanbelî mezhebine mensûb olan İbnu'l-Enbârî, hayâtı boyunca hiç evlenmemiştir. Maddî yönden çok zengin olmasına rağmen kaynaklarda cimri olduğu nakledilmektedir. Bir kişi kendisine gelerek Bağdat ehlinin kendisi hakkında bir konuda icmâ ettiğini söylemiş ve bana bir dirhem ver de bu icmâyı bozayım demiştir. Bu icmânın ne olduğunu soran İbnu'l-Enbârî'ye, cimriliği konusunda icmâ olduğunu bildirmiştir. İbnu'l-Enbârî buna gülmüş ve hiçbir şey vermemiştir.⁶

1.3. Vefâtı

İbnu'l-Enbârî 10 Zilhicce 328/16 Eylül 940 senesinde erken sayılabilecek bir yaşta, kurban bayramı günü Bağdat'ta vefat etti ve evine defnedildi. Hayatı boyunca hâfızasını korumak için kendisini ağır bir perhize tabi tutan İbnu'l-Enbârî, vefât etmeden önce canının istediği her şeyi yemiş ve artık pehrize gerek kalmadığını söylemiştir.⁷

2. Eserleri

2.1. İdâhu'l-Vaḳf ve'l-İbtidâ fî Kitâbillâhi Azze ve Celle

Eser, *el-Vaḳf ve'l-İbtidâ, Kitâbu'l-Vaḳf ve'l-İbtidâ, İdâhu'l-Vaḳf ve'l-İbtidâ* isimleriyle *ed-Durru's-Şemîn fî Esmâi'l-Muşannifîn, İnbâhu'r-Ruvât, el-Vâfi bi'l-Vefayât* ve birçok başka kaynaklarda geçmektedir.⁸

⁵ el-Ḳıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III/202.

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zebîdî el-Endelûsî, *Ṭabaḳātu'n-Nahviyyîn ve'l-Luġaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'ârif, Beyrut, 1984, I/154.

⁷ el-Haṭîb el-Baġdâdî, *Târihu Baġdâd*, IV/299; Ebu'l-Hüseyn b. Ebî Ya'lâ, *Ṭabaḳātu'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Faḳî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz, II/72; Şemsuddîn ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2003, VII/564; *Ma'rifetu Kurrâi'l-Kibâr 'ale'l-Ṭabaḳât ve'l-A'sâr*, thk. Ebû Abdillâh İsmâil eş-Şâfî'/Muhammed Fâris, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1997, I/160; Yâkût el-Hâmevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2618; es-Suyûtî, *Buġyetu'l-Vu'ât*, I/214; Emin Işık, "İbnü'l-Enbârî", *DİA*, XXI/24-25.

⁸ Ali b. Enceb b. Osmân es-Sâ'î, *ed-Durru's-Şemîn fî Esmâi'l-Muşannifîn*, thk. Ahmed Şevki Benbîn/Muhammed Saîd Hanaşî, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Tunus, 1430/2009, s. 118; Salâhuddîn Halîl

İbnu'l-Enbârî'nin bu eseri kırâatle alakalı olup Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazan tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde Şam'da 1971/1391 senesinde basılmıştır.⁹

Bu eser, kendi alanında tam olarak günümüze ulaşan en eski eserdir. İbnu'l-Cezerî eser hakkında şu mülâhazalarda bulunmaktadır; İbnu'l-Enbârî'nin vaqf ve ibtidâ hakkındaki eseri bu konuda yazılan ilk kitaplardan ve en güzel olanlardandır. Bazı arkadaşlarımız İbnu'l-Enbârî'nin şeyhinin onun hakkında şöyle derken duymuşlar: İbnu'l-Enbârî *Vaqf ve İbtidâ* adlı eserini yazdığı zaman eser İbn Mucâhid'e getirilmiş ve İbn Mucâhid esere baktıktan sonra şöyle demiştir: Ben bu konuda bir eser yazmayı düşünüyordum ama bu genç bir yazara bu mevzuda yazılacak başka bir konu bırakmamıştır.¹⁰

Müellif esere Kurân'ın faziletlerini anlatmakla başlar, daha sonra Kurân'la ve onun î'râbıyla meşgul olmanın fazîletlerinden bahseder. Daha sonra lahn konusuna değinir ve lahnın yayılması ve dilin fesada uğraması konularını işler. Bu bölüm şiir, Kurân ve Kurân kırâatlerinin isnatları konularıyla devam eder. İbnu'l-Enbârî sonraki bölümde Kurân'da vaqf ve vaqfin sıfatları konusuna geçer. Özetle bu konuda işlenen bölümler şunlardır; fiillerin başlarında gelen elifler ve bu konuda örnekler, isimlerin önünde gelen elifler ve bunların kısımları ve bu konuda örnekler, cezm alameti olarak hazfedilen elif, vâv ve yâ'lar ve bu konuda örnekler, Kurân'da hazfedilen vâvlar, mezheplere ve kârî'lere göre farklılık arzeden bazı harfler, tenvin, vaqf zamanı değişikliğe uğrayan tenvîn ve bu konuda örnekler, vaqf edilmesi uygun olmayan yerler, sûre isimlerinde vaqf.¹¹

İbnu'l-Enbârî, eserin bundan sonraki bölümünde tüm Kurân surelerini tek tek kırâat açısından tahlil etmiş ve bu tahlilleri yaparken mensup olduğu Kûfe okulunun görüşleriyle beraber, Basra ve Bağdat okullarının görüşlerine de yer vermiştir.

b. Aybek es-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, thk. Ahmed el-Arnâvut/Türki Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 1420/2000, XIII/52; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III/208.

⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım el-Enbârî, *Kitâbu İdâhu'l-Vaqf ve'l-İbtidâ fi Kitâbillah Azze ve Celle*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Matbû'âtu Mecma'i'l-Lûgati'l-Arabiyye, Dimâşk, 1391/1971.

¹⁰ Şemsuddîn Ebi'l-Ḥayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi Ṭabaḳâti'l-Ḳurrâ*, thk. G. Bergstraesser, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1427/2006, II/204.

¹¹ İbnu'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vaqf ve'l-İbtidâ*, I/4-ten itibaren.

Kendisinden önce bu konuda görüş bildiren âlimlerin görüşlerine yer vermekle beraber, bazen onların yanlışlarını da tashih etmektedir. Müellif eserde kendi görüşünü destekler mahiyette çok sayıda hadîs ve şiire yer vermiştir.¹²

2.2. el-Ezdâd fî'l-Lûğa

Eser, *Kitâbu'l-Ezdâd*, ve *el-Ezdâd fi'l-Lûğa* isimleriyle *Târîhu Bağdâd*, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, *Mu'cemu'l-Udebâ* gibi kaynaklarda İbnu'l-Enbârî'nin eserleri arasında sayılmaktadır.¹³

Eserin birkaç baskısı vardır. İlk defa Hotsma tarafından, 1881 senesinde Leiden'de, ikinci defa 1907 senesinde Kahire Matbaatu'l-Huseyniye'de, daha sonra Muhammed Ebi'l-Fağl İbrâhîm tarafından tahkik edilerek 1960 senesinde Kuveyt'te basılmıştır.¹⁴ Eser hakkında, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹⁵

Ezdâd konusunda İbnu'l-Enbârî'den önce Kutrüb (v. 210/825), el-Aşmaîf (v. 216/831), et-Tevvezî (v. 233/847), İbnu's-Sikkît (v. 244/858) ve Ebû Hâtim es-Sicistânî (v. 255/868) gibi âlimler de eserler yazmıştır. Ancak İbnu'l-Enbârî'nin telif ettiği eser, bu eserler içinde muhteva bakımından en kapsamlı olanıdır.¹⁶ Ayrıca müellif, kendisinden önce yazılan bu eserlerden de faydalanmış ve eserinde bu âlimlerin isimlerini zikrederek alıntılar yapmıştır. Kitabın mukaddime kısmında yazılış sebebini açıklarken müellif bu konuya işaret etmekte ve kendisinden önce yazılmış kitaplarda birçok bölümün eksik olduğunu belirtmektedir.¹⁷

Eserde 357 zıt anlamlı kelimenin açıklaması yapılmıştır. Uzun bir mukaddime ile başlayan eserde, müellif Arap dilinde ezdâd konusunu işlemekte ve dilde ezdâd'ın varlığını inkar edenlere şiddetle karşı çıkmaktadır. Açıklanan

¹² İbnu'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, I/473-ten itibaren.

¹³ el-Haţîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV/299; Ebu'l-Huseyn b. Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, II/71; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2618; Şemsuddîn ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1428/2006, XV/276.

¹⁴ Hâtim Şâlih ed-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellifâtuhû*, s. 43.

¹⁵ Murat Kaya, *Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî ve el-Ezdâd fi'l-Luğa Adlı Eseri* (basılmamış yüksek lisans tezi), dan. Dr. Orhan Parlak, Konya, 2007.

¹⁶ İbnu'l-Enbârî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, giriş kısmı, thk. Muhammed Ebu'l-Fağl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1407/1987.

¹⁷ İbnu'l-Enbârî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 13.

kelimeler her hangi bir tertip gözetilmeden açıklanmıştır. Bu açıklamalar yapılırken yine İbnu'l-Enbârî'nin diğer eserlerinde olduğu gibi çok sayıda âyet, hadis, şiir ve rivâyetler kullanılmıştır. Bunun yanısıra kabîle lehçelerinde kullanılan kelimelere de yer verilmiş, Mekke, Basra, Kûfe gibi bazı kelimelerin bu şekilde isimlendirilme sebebini de açıklamıştır.¹⁸

Eserin dikkat çeken bir diğer özelliği de Arap dili ile Nabat dilinin ittifâk ettiği kelimelerden bahsetmesi, Türkçe, İbrânca ve Süryânca anlamlarını vermesidir.¹⁹ Kitabı önemli kılan başka bir hususiyet de, İbnu'l-Enbârî'nin elimize ulaşmamış olan en büyük eserlerinden *Ġarîbu'l-Hadîs* ve *er-Red 'ala'l-Mulhîdîn fi'l-Kurân* adlı eserlerinin isimlerinin zikredilmesidir.

2.3. el-Müzekker ve'l-Müennes

Eser, *el-Müzekker* ve *'l-Müennes* ve *Kitâbu'l-Müzekker* ve *'l-Müennes* isimleriyle *İnbâhu'r-Ruvât*, *Buġyetu'l-Vu'ât*, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ* gibi kaynaklarda geçmektedir.²⁰

İbnu'l-Enbârî'nin bu eseri, müzekker ve müennes konusunda yazılan en kapsamlı eserlerden birisidir. İlk defa Târiķ el-Cenâbî tarafından tahkik edilerek 1398/1978 senesinde Bağdat'ta basılmış, 1986 yılında Beyrut Dâru'r-Râidi'l-Arabi matbaasında ikinci defa baskısı yapılmıştır. Eser 1401/1981 yılında Şeyh Muhammed Abdulhâlik 'Uğayme tarafından ikinci defa tahkik edilerek Kahire'de bir cilt halinde basılmıştır. Aynı tahkikle ikinci neşri yine Kahire'de 1419/1999 senesinde iki cilt halinde yapılmıştır.²¹

Müellif eserin yazılış sebebini şu şekilde izah etmektedir; Nahiv ve î'rab bilgisinin tam olması müzekker ve müennesi bilmekle mümkündür. Çünkü kim müennes olana müzekker, müzekker olana da müennes ederse, bu bir kusurdur.²² Daha sonra İbnu'l-Enbârî kitabında bu konuyla alakalı her mevzû bölüm bölüm

¹⁸ İbnu'l-Enbârî, *Kitabu'l-Ezdâd*, s. 7.

¹⁹ İbnu'l-Enbârî, *Kitabu'l-Ezdâd*, s. 38.

²⁰ Şemsuddîn ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XI/490; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III/28; es-Suyûtî, *Buġyetu'l-Vu'ât*, I/214;.

²¹ Hâtim Şâlih ed-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellefâtuhû*, s. 62; İbnu'l-Enbârî, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, thk. Şeyh Muhammed Abdulhâlik 'Uğayme, Kahire, 1999/1429.

²² İbnu'l-Enbârî, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, I/51.

açıklayacağını, te'nîs ve tezkîr konusunda Arap şiiri ve lehçelerinden deliller getireceğini, dil âlimlerinin ittifak ve ihtilaf ettiği konuları açıklayacağını belirtmektedir.²³

Eserde anlatılan konulardan bazıları şunlardır; müzekker ve müennes konusunda ortak olan kelimeler, lafzında ittifak edilip mânasında ihtilaf edilen kelimelerden müennes ve müzekker olanlar, isimlerden, bayramlardan ve özel günlerden müzekker ve müennes olanlar, insan uzuvlarından müzekker ve müennes olarak kullanılan isimler, diğer eşyâlarda müzekker ve müennes olarak kullanılan isimler, sûre isimlerinden ve sözlükteki harflerde müzekker ve müennes olanlar, ülke isimlerinden müzekker ve müennes olanlar, halk ve kabîle isimlerinden müzekker ve müennes olanlar, rakamlardan müzekker ve müennes olarak kullanılanlar.²⁴

İbnu'l-Enbârî'nin bu eserinden kendisinden sonra bazı müellifler alıntılar yapmışlardır. Ebû 'Ubeyd el-Bekrî (v. 478/1085) *Mu'cemu Me'sta'ceme*, es-Şâğânî (v. 650/1252) *el-'Ubâb*, Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî (v. 770/1369) *el-Misbâhu'l-Munîr* ve Abdülkadir el-Bağdâdî (v. 1093/1682) *Şerhu Şevâhidi's-Şâfiye* adlı eserleri buna örnek gösterilebilir.²⁵

2.4. Mersûmu'l-Ĥaṭ

Eserin ismi klasik kaynaklarda İbnu'l-Enbârî'nin eserleri arasında geçmemektedir. Mersûmu'l-Ĥaṭ'tın tahkîkini yaparak yayınlayan Hâtim Şâlih ed-Dâmin, eserin İbnu'l-Enbârî'ye aidiyetini *el-Muḵni' fî Ma'rifeti Mersûmi Meşâhifi Ehli'l-Emşâr* adlı eserine ve Medîne nüshasına dayanarak ispatlamaya çalışmıştır.²⁶

İbnu'l-Enbârî'nin Kurân'da kelimelerin yazılış kurallarıyla ilgili olan bu eseri ilk defa İmtiyaz Ali 'Arşî tarafından dört asır önce tahkîk edilerek Hindistan'da

²³ İbnu'l-Enbârî, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, I/51.

²⁴ İbnu'l-Enbârî, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, I/605-606, II/423-424.

²⁵ Hâtim Şâlih ed-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellefâtuhû*, s. 62.

²⁶ Ebû 'Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-Muḵni' fî Ma'rifeti Mersûmi Meşâhifi Ehli'l-Emşâr*, thk. Nûra Hasen b. Fehd el-Ĥumeyyîd, Dâru't-Tedmuriyye, Kahire, 1431/2010.

basılmıştır. Daha sonra Hâtim Şâlih ed-Dâmin tarafından tahkik edilerek 1429/2008 senesinde Birleşik Arap Emirliklerinde yayınlanmıştır.²⁷

Hz. Osman mushafına uygun olarak kelimelerin yazılışını açıklayan eser tam olarak elimize ulaşmamıştır. Mukaddimesiz olarak başlayan eser, besmelenin yazılışıyla başlamakta ve âfirûn suresinde bitmektedir. Eserde seksen iki sûrede geçen bazı kelimelerin yazılışına yer verilmiş, ancak otuz iki surede geçen kelimelere yer verilmemiştir. Bu eserdeki birçok bölüm, müellifin diğer bir eseri olan *Îdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ* adlı eserinde bulunmaktadır.²⁸

2.5. Şerhu'l-Kaşâdi's-Seb'î't-Tıvâli'l-Câhiliyyât

Eser, *el-Câhiliyyât*, *Kitâbu'l-Câhiliyyât*, *Şerhu'l-Câhiliyyât* isimleriyle *Tezkiratu'l-Huffâz*, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, *Târîhu'l-İslâm* ve diğer kaynaklarda İbnu'l-Enbârî'nin eserleri arasında zikredilmektedir.²⁹

İbnu'l-Enbârî'nin en önemli eserlerinden biri olan bu eser, Abdusselâm Muhammed Hârûn tarafından tahkik edilerek, 1963 senesinde Mısır/Dâru'l-Maâ'rif yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Daha sonra eserin birçok baskısı yapılmıştır.³⁰

Müellif bu eserinde el-Mu'allağât diye bilinen Câhiliye dönemine ait en meşhur yedi kasîdeyi şerh etmektedir. Eser bu konuda tam olarak elimize ulaşan en eski eserdir.³¹ İbnu'l-Enbârî, kasîdelerin şerhinden önce o kasîdenin müellifinin hayatı hakkında bilgi vermekte, daha sonra kasîdenin şerhine başlamaktadır. Her beyit şerhedilirken farklı rivayetlere değinilmekte, garip kelimelerin açıklanmasına büyük dikkat gösterilmektedir. Beyitlerin şerhinde çok sayıda âyet, hadis, emşâl ve şiirlerden deliller getirilmektedir. Eser bilinmeyen birçok şiir barındırması yönüyle

²⁷ İbnu'l-Enbârî, *Mersûmu'l-Hağ*, thk. Hâtim Şâlih ed-Dâmin, Birleşik Arap Emirlikleri/Şârîka, 1429/2008, s. 7.

²⁸ İbnu'l-Enbârî, *Mersûmu'l-Hağ*, s. 7-8.

²⁹ Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 198; Şemsuddîn ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, III/42, *Târîhu'l-İslâm*, VII/564;

³⁰ İbnu'l-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâidi's-Seb'î't-Tıvâl el-Câhiliyyât*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1963.

³¹ Hâtim Şâlih ed-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellifâtuhû*, s. 55.

de dikkate şayandır. Bunun yanısıra İbnu'l-Enbârî, eserde nahiv ve sarf konularına geniş yer ayırmakta ve Kûfe ekolüne mensup görüşlerini serdetmektedir.³²

2.6. Şerhu Dîvân-ı 'Âmir b. et-Ṭufeyl

Klasik kaynaklarda İbnu'l-Enbârî'nin eserleri arasında bu dîvânın ismi geçmemektedir. Eserin İbnu'l-Enbârî'ye ait olduğu kitabın giriş kısmından anlaşılmaktadır. Eser şu cümlelerle başlamaktadır; قَالَ أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ الْأَنْبَارِيُّ: قَرَأْتُ شِعْرَ عَامِرِ بْنِ الطُّفَيْلِ عَلَى أَبِي الْعَبَّاسِ ثَعْلَبٍ وَزَادَنِي أَشْيَاءَ لَمْ تَكُنْ فِي نُسَخَتِي وَأَنَا أُبَيِّئُهَا فِي مَوَاضِعِهَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ.³³

İbnu'l-Enbârî bu eserinde Câhiliye şâirlerinden 'Âmir b. et-Ṭufeyl'in (11/632) hayatını anlatmakta ve dîvânını şerhetmektedir. Eser ilk defa İngiliz müsteşrik Charles James Lyall tarafından bulunarak tahkîk edilmiş, İngilizceye tercüme edilmiş, mukaddime ve hâşiye ile beraber 1913 senesinde Leiden'de bastırılmıştır. 1963 senesinde Dâru Şâdir ve Dâru Beyrût sonuna müfredat ekleyerek eserin baskısını gerçekleştirmiştir. Daha sonra Enver Ebû Suveylim tarafından tahkîk edilerek Beyrut'ta 1399/1979 senesinde yayınlanmıştır.³⁴

İbnu'l-Enbârî, Câhiliye Dönemi hamâset tarzı şâirlerinden olan 'Âmir b. et-Ṭufeyl'in dîvânını hocası Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yaḥyâ Şa'leb'den rivâyet etmiştir. Eserin giriş kısmında müellif 'Âmir b. et-Ṭufeyl'in şiirini hocasına okuduğunu ve yanlış yerleri hocasının düzelttiğini belirtmektedir.³⁵

2.7. Şerhu'l-Elifât

Eser, Şerhu'l-Elifât, Kitâbu'l-Elifât isimleriyle Mu'cemu'l-Udebâ, Ğâyetu'n-Nihâye, el-Vâfi bi'l-Vefayât ve diğer kaynaklarda İbnu'l-Enbârî'nin eserleri arasında zikredilmektedir.³⁶

³² İbnu'l-Enbârî, Şerhu'-Kaşâidi's-Seb'i't-Ṭivâl el-Câhiliyyât, s. 3; Hâtim Şâlih ed-Dâmin, İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellifâtuhû, s. 56.

³³ İbnu'l-Enbârî, Şerhu Dîvânı 'Âmir b. et-Ṭufeyl, thk. Enver Ebû Suveylim, Dâru Şâdir, Beyrut, 1399/1979, s. 9.

³⁴ Hâtim Şâlih ed-Dâmin, İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellifâtuhû, s. 55. İbnu'l-Enbârî, Şerhu'-Kaşâid, s. 5.

³⁵ İbnu'l-Enbârî, Şerhu'-Kaşâid, s. 9.

³⁶ Yâkût el-Ḥamevî, Mu'cemu'l-Udebâ, VI/2618; es-Şafedî, el-Vâfi bi'l-Vefayât, IV/245; Şemsuddîn Ebu'l-Ḥayr b. el-Cezerî, Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ, II/217.

Arap dilinde fiillerde ve isimlerde, elif harfinin kullanımına ilişkin küçük bir risâledir. Müellif *İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ* adlı eserinde aynı konuyu işlemiş, ancak bu risâleye sadece bir beyitle işâret etmiştir. Risâle, Ebu Maḥfûz el-Ma'sûmî tarafından 1959 senesinde Şam'da Mecelletu'l-Mecma'î'l-Arabi'de neşredilmiştir.³⁷ Daha sonra 1980 yılında Hasen Şâzelî Ferhûd, eseri tahkik ederek *Muḥtaşar fî Zikri'l-Elifât* ismiyle Riyad'da yayımlamıştır.³⁸

İbnu'l-Enbârî, risâlesine fiilerin başında gelen elif çeşitlerini zikretmekle başlamış ve bu bölümü altı başlık altında işlemiştir. Bunlar; Asıl elifi, kat' elifi, vaşl elifi, istifhâm elifi, kendisinden haber veren elif ve fâili isimlendirilmeyen eliftir.³⁹

Risâlenin ikinci kısmındaysa isimlerin başında gelen elifler anlatılmıştır. Bu bölüm dört başlık altında incelenmiştir. Bunlar; Asıl elifi, kat' elifi, vaşl elifi, istifhâm elifidir.⁴⁰ Risâlenin son bölümündeysa edat ve zamirlerin başında gelen elif konusu işlenmiştir.⁴¹ Müellif bölümleri işlerken çok sayıda âyet, şiir ve deyimler kullanmıştır.

2.8. er-Red 'Alâ Men Ḥâlefe Muḥafe Osmân

İbnu'l-Enbârî'nin kayıp eserlerinden biri olan bu eserin orijinali şu ana kadar bulunamamıştır. *er-Red 'Alâ Men Ḥâlefe Muḥafe Osmân*, *er-Red 'Alâ Men Ḥâlefe Muḥafe'l-Âmme* veya kısaltılmış olarak Kitâbu'r-Red isimiyle birçok klasik eser yazarı bu eserden bahsetmişlerdir.⁴²

Eserden en geniş şekilde el-Ḳurṭubî (v. 671/1273) *el-Câmiu' li-Aḥkâmi'l-Kurân*⁴³ adlı eserinde ve Celaledîn es-Suyuṭî (v. 911/1505) *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kurân*⁴⁴ adlı eserinde alıntı yapmıştır. Abdulhamîd b. Sâlim es-Sâidî, *el-Câmiu' li-*

³⁷ Hâtîm Şâlih ed-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellifâtuhû*, s. 53.

³⁸ İbnu'l-Enbârî, *Kitabu Muḥtaşar fî Zikri'l-Elifât*, thk. Hasen Şâzelî Ferhûd, Riyad, 1980/1400.

³⁹ İbnu'l-Enbârî, *Kitabu Muḥtaşar fî Zikri'l-Elifât*, s. 19.

⁴⁰ İbnu'l-Enbârî, *Kitabu Muḥtaşar fî Zikri'l-Elifât*, s. 29.

⁴¹ İbnu'l-Enbârî, *Kitabu Muḥtaşar fî Zikri'l-Elifât*, s. 32.

⁴² Şemsuddîn ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XI/490; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Mufessirîn*, thk. Heyet, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz, II/231; Ebu't-Tayyîb el-Manşûrî, *ed-Delîlu'l-Muğni*, I/447.

⁴³ Ebû Abdîllah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Ḳurṭubî, *el-Câmiu' li-Aḥkâmi'l-Kurân*, Dâru İḥyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, 1405/1985.

⁴⁴ Celaledîn es-Suyuṭî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kurân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme, 1394/1974, II/107, II/320-322.

Ahkâmi'l-Kurân eserinde geçen bu kısımları toplayarak *نُصُوصُ ابْنِ الْأَنْبَارِيِّ مِنْ كِتَابِ الرَّدِّ* ismiyle Duveliyyetu Merkezi'l-Buhûş ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye adlı dergide yayınlamıştır. Eser hakkında diğer bir çalışma el-Ĥamd Ğânim Kudûri'ye aittir.⁴⁵

Eser, İbnu'l-Enbârî ile çağdaş olan ve şâz kıraatleriyle meşhur olan İbn Şenbuz el-Bağdâdî'ye (v. 328) reddiye olarak yazılmıştır. el-Ĥatîb el-Bağdâdî bu konuda şöyle demektedir: İbn Şenbûz icmaya muhalif olan şâz kıraatlerden bazı harfleri seçmiş ve onlara göre Kurân okuyordu. Bunun üzerine Ebu Bekr İbnu'l-Enbârî ve diğerleri ona reddiye olarak kitaplar yazdılar.⁴⁶

2.9. Şerhu Ĥutbeti Âişe Ummi'l-Mu'minîn fî Ebîhâ

Eserin İbnu'l-Enbârî'ye aidiyeti ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Eseri ilk defa Şalâhuddîn el-Muneccid ABD'de bir gezintisi sırasında bulmuştur. Giriş kısmında hutbenin şerhinin İbnu'l-Enbârî'ye ait olduğu zikrolunmaktadır.⁴⁷

Hz. Âişe'nin babası Hz. Ebû Bekr'in (r.a) fazîletleri, İslâm'da önceliği ve mürtedlere karşı savaşarak dîni muhâfazasını anlattığı hutbesidir. İbnu'l-Enbârî, hutbede geçen anlaşılması güç lafızları, iki âyet ve iki beyit şiirle açıklamıştır. Risâle, ilk defa Salâhuddîn el-Muneccid tarafından 1962 senesinde Şam'da neşredilmiştir. İkinci defa Ĥâtim Sâlih ed-Dâmin'in *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellefâtuhû* eseri içerisinde, 1425/2004 senesinde tekrar yayınlanmıştır.

Hutbe, *أَبِي وَمَا أَبِيهِ! أَبِي وَاللَّهِ لَا تَعْطُوهُ الْأَيْدِي، ذَاكَ طَوْدٌ مُنِيفٌ، وَظِلٌّ مَدِيدٌ، هَيْهَاتَ بَعْدَتِ الظُّنُونُ،* *ثُمَّ أَقْبَلْتُ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهَا فَقَالَتْ: أَنْشِدُكُمْ اللَّهُ هَلْ أَنْكَرْتُمْ مِمَّا قُلْتُمْ شَيْئاً؟* قالوا اللهم *يَا* şeklinde başlamakta, ⁴⁸

⁴⁵ el-Ĥamd Ğânim Kudûri, *Kitabu'r-Red 'alâ men Ĥâlefe Mushafe Osman li-İbni'l-Enbârî*, Mecelletu'l-Hikme, sayı 9, 1417.

⁴⁶ el-Ĥatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, II/103.

⁴⁷ İbnu'l-Enbârî, *Şerhu Ĥutbeti Âişe Ummi'l-Mu'minîn fî Ebîhâ*, thk. Salâhuddîn el-Muneccid, Dimeşk, 1382/1962, s. 3.

⁴⁸ Ĥâtim Sâlih ez-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellefâtuhû*, s. 54; İbnu'l-Enbârî, *Şerhu Ĥutbeti Âişe Ummi'l-Mu'minîn fî Ebîhâ*, s. 8-10.

2.10. Mes'ele mine't-Ta'acub

Kaynaklarda bu eserin ismi İbnu'l-Enbârî'nin eserleri arasında zikredilmemektedir. Eser Câmi'atu'd-Duveli'l-Arabiyye Yazma Eserler bölümünde ve Köprülüzade kütüphanesinde bulunmaktadır. Giriş kısmında risâlenin İbnu'l-Enbârî'ye ait olduğu yazılmıştır.⁴⁹

Üç sayfadan oluşan küçük bir risâledir. İbnu'l-Enbârî, bu eserinde Kûfe ekolünün ta'acub konusundaki görüşlerini, daha çok el-Kisâi ve el-Ferrâ'nın görüşlerine dayanarak açıklamıştır. Eser ilk defa 1974 senesinde Muhyiddîn Tevfîk tarafından Âdâbu'r-Râfidîn dergisinde yayınlanmıştır. İkinci defa Hâtim Sâlih ed-Dâmin'in *İbnu'l-Enbârî Sîratuhû ve Muellefâtuhû* adlı eseri içerisinde, 1425/2004 senesinde tekrar yayınlanmıştır.

Eser, نَقُولُ مَا أَحْسَنَ عَبْدُ اللَّهِ (ما) رَفَعُ رَفَعَتْهَا بِمَا فِي أَحْسَنَ، وَنَصَبْتُ عَبْدَ اللَّهِ عَلَى التَّعَجُّبِ وَتَقُولُ فِي الذِّمِّ، وَإِذَا قُلْتُ ظَنَنْتُ عَبْدَ اللَّهِ قَائِمًا فَأَرَدْتُ أَنْ تَتَّعَجَّبَ بِمَا قُلْتُ مَا أَظُنِّي مَا أَحْسَنَ عَبْدَ اللَّهِ وَإِذَا قُلْتُ ظَنَنْتُ عَبْدَ اللَّهِ قَائِمًا فَإِنْ قَالَ أَسْقَطَ مَا وَتَعَجَّبَ قُلْتُ أَظُنُّنِّي بِي عَبْدَ اللَّهِ قَائِمًا cümlesiyle bitmektedir.⁵⁰

2.11. el-Hâât fî Kitâbillâh

Eser, *Kitâbu'l-Hâât, el-Hâât fî Kitâbillâh* isimleriyle *İnbâhu'r-Ruvât, Vefeyâtu'l-A'yân, Tabakâtu'l-Hanâbile* ve diğer kaynaklarda geçmektedir. İbn Hallikân, eserin bin sayfa hacminde olduğunu zikretmiştir.⁵¹

Nevâr Muhammed Hasan Âlu Yâsîn, eserin İrlanda nüshasını esas alarak Bağdat'da, 1976 senesinde el-Belâğ dergisinde جُزءٌ مُسْتَخَرَجٌ مِنْ كِتَابِ الْهَاءَاتِ لِأَبِي بَكْرٍ ابْنِ الأَنْبَارِيِّ başlığıyla yayınlamıştır.⁵² Hâtim Sâlih ed-Dâmin tahkîk edenin, eserin Paris nüshasını görmediğini ve bu iki nüsha arasında büyük farklılıklar olduğunu bildirmektedir.⁵³

⁴⁹ Muhyiddîn Tevfîk, *et-Ta'acub Beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kufiyyîn*, Âdâbu'r-Râfidîn, sayı 5, s. 8.

⁵⁰ Hâtim Sâlih ez-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellefâtuhû*, s. 64; Muhyiddîn Tevfîk, *et-Ta'acub Beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kufiyyîn*, s. 3-14.

⁵¹ el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III/204; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, thk. İhsân Abbas, Dâru Sâdir, Beyrut, 1994, IV/342; Ebu'l-Huseyn b. Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, II/71.

⁵² Nevâr Muhammed Hasan Âlu Yâsîn, *Cuz' Mustahrec Min Kitâbi'l-Hâât Li-Ebî Bekr b. el-Enbârî*, Mecelletu'l-Belâğ, sayı 4, s. 68-73, Bağdat, 1976.

⁵³ Hâtim Sâlih ez-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellefâtuhû*, s. 65-66.

Eser, Eser, كُلُّ مَا فِي الْقُرْآنِ مِنْ ذِكْرِ الرَّحْمَةِ فَهُوَ بِالْهَاءِ إِلَّا سَبْعَةً أَحْرَفٍ, daha sonra النعمة, السنة, المرأة, الكلمة, المعصية ve diğer lafızlara geçmektedir. Bu bölümden sonra sırasıyla الله, فطرت الله, مرصنات الله, ولات حین, مرصنات الله, ولات حین, ولات حین, ولات حین ve diğer sözlerin zikredilmesiyle devam ediyor. Hazfedilmiş yâ harfleri bahsiyle eser son bulmaktadır.⁵⁴

2.12. Kaşîde fî Muşkili'l-Lûğa ve Şerhuhâ

Risâle Kitâbu'l-Muşkil, Risâletu'l-Muşkil gibi isimlerle *ed-Durru's-Şemîn*, *İnbâhu'r-Ruvât*, *Nuzhetu'l-Elibbâ* ve diğer kaynaklarda geçmektedir.⁵⁵

İbnu'l-Enbârî'nin kendisinin yazdığı ve yine kendisinin şerhettiği 300 beyitten oluşan bir kasîdedir. Kasîdede, çok sayıda Arap dilindeki nâdir ve garîb kelimeler kullanılmakta ve her beytin arkasınca, âyet, hadîs, Basra ve Kûfeli âlimlerin görüşlerinden deliller getirilerek açıklama yapılmaktadır. İbnu'l-Enbârî, bu şerhinde şiirleri delîl olarak kullanmamıştır. Eser, İzzuddîn el-Bedevî en-Neccâr tarafından tahkîk edilerek Matbû'âtu Mecmai'l-Lûğati'l-Arabî tarafından tarihsiz olarak Şam'da yayınlanmıştır.

Eser şu beyitle başlamaktadır;

يَا مُدَّعِي عِلْمِ الْغَرِيبِ وَالْقَرِيبِ وَالْمَثَلِ

نَمَّقْ جَوَابِي مَا الْقَرِيحُ وَالشَّقِيحُ وَالْأَلَلُ

Daha sonra beytin açıklamasını yaparak şunları söylemektedir; قال أبو عُيَيْدَةَ: القريبُ هو القصيدة من الشعر خاصةً دونَ الرجز.⁵⁶

2.13. el-Emâlî

İbnu'l-Enbârî'nin bu eserinden Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî *Nuzhetu'l-Elibbâ*'da bahsetmektedir. Dil, nahiv, şiir ve aḥbâra dair notlarından oluşan eserin tamamı günümüze kadar ulaşamamıştır. Ḥayruddîn ez-Ziriklî'nin, Nizâmiye

⁵⁴ Ḥatîm Sâlih ez-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellefâtuhû*, s. 66; İrlanda/Dublin Chestarpeta kütüphanesi no. 3165, 4 varak.

⁵⁵ Ali b. Enceb Osmân es-Sâ'î, *ed-Durru's-Şemîn*, I/119; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III/208; Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, I/197.

⁵⁶ İbnu'l-Enbârî, *Kaşîde fî Muşkili'l-Lûğa ve Şerhuhâ*, thk. İzzuddîn el-Bedevî en-Neccâr, Matbû'âtu Mecmai'l-Lûğati'l-Arabî, Dimeşk, s. 630.

medresesinde bir nüshasının bulunduğunu söylediği eseri, Hâtim Sâlih ed-Dâmin tahkîk ederek, İbnu'l-Enbârî'nin eserleri içerisinde yayımlamıştır.⁵⁷

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَيْفَ أَنْتُمْ وَرُبِعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟ رُبِعَهَا لَكُمْ وَثَلَاثَةٌ أَرْبَاعِهَا، رِسَالَةٌ لِلنَّاسِ. قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ: فَكَيْفَ أَنْتُمْ وَثَلَاثُ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟ قَالُوا: هَذَا أَكْثَرُ مِنَ الْأَوَّلِ. قَالَ: فَكَيْفَ أَنْتُمْ وَالثَّطْرُ؟ قَالُوا: هَذَا أَكْثَرُ مِمَّا قَبْلَهُ. قَالَ: فَإِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ عَشْرُونَ وَمِئَةٌ صَفٍّ؛ أَنْتُمْ فِيهَا نُمَاتُونَ صَفًّا

başlamakta ve hadîste geçen kelimelerin tahlilleri yapılmaktadır.⁵⁸

2.14. Şerhu Ğâyeti'l-Mağşûd fi'l-Mağşûr ve'l-Memdûd Li-İbn

Dureyd

Eser *İnbâhu'r-Ruvât, Buğyetu'l-Vu'ât, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ* ve birçok başka kaynakta İbnu'l-Enbârî'nin eserleri arasında zikredilmiştir.⁵⁹

İbn Dureyd'in⁶⁰ 250 beyitten oluşan *el-Mağşûra* isimli eserine İbnu'l-Enbârî'nin yaptığı şerhtir. İbnu'l-Enbârî eserin sadece 53 beytini şerhetmiştir. Bu nâdir nüsha, yazma halinde Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye'de 755 numarada korunmaktadır.

Eser şu beyitle başlamaktadır;

لَا تَرْكَنَنَّ إِلَى الْهَوَىٰ وَاحْذَرِ مُفَارَقَةَ الْهَوَىٰ

Hevâ ve hevâse güvenip itimat etme, hevâ ve hevâsten uzaklaşmaya çalış

الْهَوَىٰ عَلَىٰ أَرْبَعَةٍ أَوْجِهٍ: أَحَدُهُنَّ الْهَوَاءُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، مَمْدُودٌ يُقَالُ: أَرْضٌ طَيِّبَةٌ الْهَوَاءِ.

(Hevâ dört çeşittir. Birincisi yer ile gök arasında bulunan hevâ (hava). Uzatmalıdır.

(Örnek olarak) havası güzel yer denilmektedir.⁶¹

⁵⁷ Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, I/197; Hâtim Sâlih ez-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellafâtuhû*, s. 68.

⁵⁸ Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe, *Musnedu İbn Ebî Şeybe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-İzâzî/Ahmed b. Ferîd el-Mezâdî, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1997, I/254.

⁵⁹ el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III/28; Celâleddîn es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/261; Şemsuddîn ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XI/490.

⁶⁰ Muhammed İbnu'l-Hasan İbn Dureyd el-Ezdî. Dil ve Edebiyat âlimidir. 223/838 senesinde Basra'da doğdu, Umman'a giderek 12 sene orada ikâmet etti ve sonra Basra'ya döndü. İran taraflara seyahat ederek Bağdat'a döndü ve Abbasî halîfesi el-Muktedir ile görüştü. Bağdat'ta 321/933 senesinde vefât etti. (Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, VI/80).

⁶¹ Hâtim Sâlih ez-Dâmin, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellafâtuhû*, s. 69-70.

İbnu'l-Enbârî'nin bahsettiğimiz eserlerinin hâricinde, kaynaklarda ismi geçen ama günümüze kadar ulaşmamış başka eserleri bulunmaktadır. *Aḥbâru İbni'l-Enbârî, Edebu'l-Kâtib, el-Hâ, Şerḥu Ḥâdîsi Ummi Zer, Şerḥu Şi'ri A'şâ, Şerḥu Şi'ri Zuheyr, Ğarîbu'l-Ḥadîs, el-Vâdiḥ fi'n-Nahv, el-Hecâ, el-Lâmât, Şerḥu Şi'ri'n-Nâbiġa, el-Muṣkil fi Ma'âni'l-Kurân, el-Kâfi fi'n-Nahv, Nakẓu Mesâili İbn Şenbûz* bunlardan bazılarıdır.⁶²

Yine bazı kaynaklarda İbnu'l-Enbârî'ye nisbet edilen ama İbnu'l-Enbârî'ye ait olmayan bazı eserler zikredilmiştir. *Ḥalku'l-İnsân, Ḥalku'l-Furas, el-Emsâl, el-Mufaḍḍaliyyât, 'Acâibu 'Ulûmi'l-Kurân* bu eserlerdendir.⁶³

3. İbnu'l-Enbârî'nin ilmi şahsiyeti

Arap dilciliği üzerinde en etkili olan iki ekol şüphesiz Basra ve Kûfe dil ekolleridir. Daha sonra ortaya çıkan Bağdat dil ekolü uzlaşmacı bir tavır sergilemiş ve bu ekole mensûb olan âlimler orta yolu tutmaya çalışmışlardır. Günümüzde kullanılan nahiv ve sarf terimlerinin tesbîtinin Basra ve Kûfe ekolleri yapmıştır. Bu iki ekol bazı meselelerde ihtilâf etmiş ve bazı konularda birbirlerinden farklı terimler kullanmışlardır. Ancak Arapça üzerinde günümüze dek etkisi en çok görülen, Basra dil ekolü olmuştur.⁶⁴

Çalışmamızın konusu olan İbnu'l-Enbârî, Kûfe dil ekolü âlimleri arasında sayılmakta ve bu ekolün önderlerinden olan Ebu'l-Abbâs Ş'aleb'in (v. 200-291/816-904) öğrencisidir. Kaynaklarda İbnu'l-Enbârî, bu ekolün önde gelenlerinden biri olarak zikredilmektedir. Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî bu konuda şunları söylemiştir; İbnu'l-Enbârî, Kûfe nahvi konusunda insanların en bilgini idi.⁶⁵ Yine ez-Zehebî, İbnu'l-Enbârî hakkında 'Kûfe nahvi konusunda insanların önderi idi' demektedir.⁶⁶

⁶² es-Suyûtî, *Buġyetu'l-Vu'ât*, I/214; Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah es-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmet el-Arnâvut/Turkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 1420/2000, IV/245; el-Ḥaṭîb el-Baġdâdî, *Târîhu Baġdad*, IV/299; İbnu'l-Nedîm, *el-Fihrist*, I/101; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2617; İbn Ḥallîkân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV/342.

⁶³ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I/101; es-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, IV/245; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2617.

⁶⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, tsz, s. 17.

⁶⁵ Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 197.

⁶⁶ Şemsuddîn ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, III/42.

3.1. Bazı âyetlerin tefsîrindeki görüşleri

İbnu'l-Enbârî, وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ (oysa siz Allah'tan onların beklemedikleri şeyleri bekliyorsunuz)⁶⁷ âyetinin tefsîrinde bazı tefsîrcilerin رجاء kelimesinin 'koru' anlamında olduğunu söylediklerini rivâyet etmiştir. İbnu'l-Enbârî, bunun yanlış olduğunu ve رجاء kelimesinin yalnız inkâr edatlarıyla berâber geldiği zaman korku anlamı kazandığını belirtmiştir. Falancadan korkmadım anlamında مَا رَجَوْتُ فَلَانًا denilmektedir.⁶⁸

Yine İbn Manzûr, تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ (Sen, benim içimde olanı bilirsin; ben Senin içinde olanı bilmem)⁶⁹ âyetinin tefsîrinde şunları söylemektedir; Bu konudaki en güçlü görüş İbnu'l-Enbârî'nin görüşüdür. Âyette geçen 'nefs' kelimesi, 'gayb' anlamındadır.⁷⁰

3.2. Bazı hadîslerin açıklamasında getirdiği yorumlar

İbnu'l-Enbârî, ذَلِكَ رَجُلٌ لَا يَتَوَسَّدُ الْقُرْآنَ hadîsinin açıklamasında İbn Kuteybe'nin hadîsin hem övme, hem de yerme anlamında olduğunu söylediğini rivâyet etmektedir. Bu görüşe göre hadîs övme olarak 'Kurân'ı çok okudu' anlamında, yerme olarak ise 'Kurân'ı yastık yaptı ve üzerinde uyudu' anlamındadır. İbnu'l-Enbârî'ye göre bu görüş yanlıştır. Çünkü تَوَسَّدَ fiili, yalnız yerme anlamında kullanılmaktadır. Burada kastedilen de, Kurân üzerinde uyuyan ve Kurân'ı yastık yapan kişiyi yermedir.⁷¹

Yine Hz. Peygamber (s.a.v), كَانَ لَا يَقْبَلُ التَّنَاءَ إِلَّا مِنْ مُكَافِي (Hz. Peygamber (s.a.v), övgüyü yalnız iyilik yaptığı kişiden kabûl ediyordu) hadîsi konusunda el-Ğuteybî şunları söylemektedir; Hz. Peygamber bir kişiye iyilikte bulunduktan sonra o kişinin övgüsünü kabûl eder, ama iyilikte bulunmadan önce övülürse bunu kabûl etmezdi. İbnu'l-Enbârî bu açıklamanın yanlış olduğunu belirtmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) iyiliğinin her kesi kapsadığını, O'nun tüm insanlığa rahmet olarak geldiğini ve bir kişinin

⁶⁷ Nisâ, 104.

⁶⁸ İbnu'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 9-10.

⁶⁹ Mâide, 114.

⁷⁰ Ebu'l-Fağl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî'î, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hâbellah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-Maârif, Kahire, tsz, VI/4500.

⁷¹ Cârullâh ez-Zemaşşerî, *el-Fâik fi Ğaribi'l-Hadîs*, IV/59; İbnu'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 186-187.

müslümanlığının tamâm olması için Hz. Peygamberi övmesinin farz olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla hadîs, ‘Hz. Peygamber (s.a.v), yalnız müslümanlığına inandığı (İslâmı tam olan) kişilerin övgüsünü kabûl ederdi’ anlamındadır.⁷²

3.3. İbnu'l-Enbârî'nin Bazı Dil Konularına Dair Görüşleri

İbnu'l-Enbârî bir konu hakkında genel olarak farklı âlimlerin görüşlerine başvurmakta ve onlardan nakillerde bulunmaktadır. Ancak bundan İbnu'l-Enbârî'nin sadece başkalarından rivâyette bulunduğu anlaşılmalıdır. İbnu'l-Enbârî bu görüşleri naklederken bile çok ciddi bir eleştiri süzgecinden geçirmekte, bazı görüşleri diğerlerine tercih etmekte veya kendi görüşünü ortaya koymaktadır.

Cerîr b. ‘Aṭiyye’nin Ömer b. Abdulazîz hakkında yazdığı bir mersiyede şöyle denilmektedir;

فَالشَّمْسُ كَأَسْفَهُ لَيْسَتْ بِطَالِعَةٍ تَبْكِي عَلَيْكَ نُجُومُ اللَّيْلِ وَالْقَمَرَا

Güneş batmıştır, doğmamıştır, Sana gecenin yıldızları ve ay ağlamaktadır.⁷³

İbnu'l-Enbârî, beytin şerhinde şunları söylemektedir; Benim görüşüm beyitte geçen القمر والنجوم ifadeleri, تبكي ile nasbedilmiştir. Sanki şöyle demektedir; بَكَتِ الشَّمْسُ وَنُجُومُ اللَّيْلِ وَالْقَمَر (Güneş, gecenin yıldızları ve ay ağlıyor).

Yine فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ بِأَيْكُمُ الْمَفْتُونُ (Hanginizin aklından zoru olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler)⁷⁴ âyetinin açıklamasında İbnu'l-Enbârî şunları söylemektedir; الْمَعْنَى بِأَيْكُمُ الْجُنُونُ (Delilik hanginizdedir göreceksiniz). Âyette mef'ûl, masdar anlamında kullanılmıştır.⁷⁵

3.4. İbnu'l-Enbârî'nin Bazı Dil Konularıyla İlgili Tercihleri

Müellif kırâatla ilgili kaleme aldığı *İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ* adlı eserinde, فَذُ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا (Kendini arıtan saadete ermiştir)⁷⁶ âyetinin açıklamasında şunları

⁷² Şemsuddîn Ebi'l-Ḥayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Cezeri, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eşer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetu'l-İmiyye, Beyrut, 1399/1979, IV/180.

⁷³ Cerîr b. ‘Aṭiyye, *Dîvân*, s. 736.

⁷⁴ Kalem, 4-5.

⁷⁵ İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/438-439.

⁷⁶ Şems, 9.

söylemektedir; ‘Bizim tercihimiz, mânânın açık olması sebebiyle kasemin cevâbının mahzûf olduğudur. Âyette kastedilen, Güneşe ve onun ışığına yemîn olsun ki, itâat ehli mutlu olmuştur, mâsiyet ehli bedbaht olmuştur’. قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا (Kendini arıtan saadete ermiştir, kendini fenalıklara gömen kimse de ziyana uğramıştır)⁷⁷ âyetleri, mahzûfun delîlidir.⁷⁸

Yine İbnu'l-Enbârî, هَلُمَّ جَرًّا ifadesi hakkında üç görüş bulunduğunu ve bu görüşlerden kendisinin tercihinin هَلُمَّ ifadesinin tasrîf edilmemesi olduğunu belirtmiştir. Çünkü هَلُمَّ, fiil değildir. Buna delîl olarak إِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ (kardeşlerine ‘Bize gelin, zorlanmadıkça savaşa gitmeyin’ diyenleri bilir) âyetini göstermiştir.⁷⁹

3.5. İbnu'l-Enbârî'nin Bazı Dilcilere Getirdiği Eleştiriler

3.5.1. Ebû Hâtîm es-Sicistânî

İbnu'l-Enbârî, Basra dil ekolünün ileri gelen âlimlerinden biri olan Ebû Hâtîm es-Sicistânî'ye eserlerinde çok sayıda eleştiri yöneltmiştir.⁸⁰ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى (Bu, doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren Kitap'dır)⁸¹ âyetinin açıklamasında el-Ahfeş, ذَٰلِكَ ifadesinin mübteda, الْكِتَابُ kelimesinin na't ve لَا رَيْبَ فِيهِ ifadesinin mübtedânın haberi olduğunu söylemiştir. es-Sicistânî bu görüşün yanlış olduğunu ve Ra'd sûresinin ilk âyetinin buna delîl olduğunu iddia etmiştir. İbnu'l-Enbârî, es-Sicistânî'nin bu konuda hata ettiğini ve Kitâb kelimesinden sonra raf' eden bir etken geldiği zaman na't, gelmediği zaman ise haber olduğunu söylemiştir. Ra'd sûresinin المر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ (Elif, Lam, Mim, Ra. Bunlar Kitap'ın âyetleridir) âyetindeki آيَاتُ الْكِتَابِ ifadesinin تِلْكَ'nin na'tı olmasının câiz olmadığını ve تِلْكَ ve ذَٰلِكَ gibi ifadelerden sonra gelen isimlerde, هذا الرجل, تلك المرأة,

⁷⁷ Şems, 9-10.

⁷⁸ İbnu'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, II/978.

⁷⁹ Ahzâb, 18; İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/485-486.

⁸⁰ Asıl ismi Sehl b. Muhammed b. Osmân es-Sicistânî'dir. Fars asıllı ve İsfahan şehrinden olduğu, Nişapur'da ikâmet ettiği rivâyet edilmektedir. İlim tahsili için Bağdat'a seferler yapmıştır. Meşhur öğrencileri arasında el-Muberrred, Ebû Bekr b. ed-Dureyd, İbn Kuteybe ve başkaları zikredilmektedir. Otuz küsur eseri olduğu rivâyet edilmektedir. H. 248/862 senesinde vefât etmiştir. Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III/143; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, IV/285.

⁸¹ Bakara, 2.

örneklerinde olduğu gibi mutlaka elif ve lâm harfleri bulunan kelimelerin gelmesinin zaruri olduğunu söylemiştir.⁸²

Yine es-Sicistânî, فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (İyi işler işlediklerini belirtmek için, amel defterleri sağdan verilenler; ne mutlu o sağcılara!)⁸³ âyetindeki ما lafzının sıla olabileceğini ve anlamın فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (amel defterleri sağdan verilenler, o sağcılar) şeklinde olmasının câiz olduğunu iddia etmiştir. İbnu'l-Enbârî bu görüşün hatalı olduğunu şöyle dile getirmektedir; Sağ ehlinin (sağcıların) sol ehlinin zıddı olduğu bilinmektedir. Burada (sıla gibi görülmesinde) bir fayda yoktur. Kurân'da ise faydası olmayan bir şeyin olması imkânsızdır. Şayet السَّائِفُونَ السَّائِفُونَ (İyilik işlemekte önde olanlar, karşılıklarını almakta da önde olanlardır)⁸⁴ âyetinde neden câiz oluyor da, diğer âyette olmuyor denilse şöyle cevap verilir; Bu âyette Hz. Peygamber'e koşmada önde olanlar, cennete koşmada önde olanlardır anlamı vardır. Ama diğer âyette bunun gibi bir fâide yoktur.⁸⁵

3.5.2. el-Ahfeş

İbnu'l-Enbârî, el-Ahfeş el-Evsat'ın⁸⁶ *Ma'âni'l-Kurân* adlı eserinde إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَخَفَّتْ (Gök yarılıp Rabbine boyun eğdiği zaman, ki gök boyun eğecektir)⁸⁷ âyetlerinde ikinci âyetin, birinci âyetin cevâbı olduğunu ve âyetteki vâv'ın vâv-ı muḳaḫḫam (vâv-ı zâide) olduğunu söylemiştir. İbnu'l-Enbârî bu görüşün yanlış olduğunu ve Arapların vâv harfini yalnız إِذَا ve لَمَّا ile beraber geldiği zaman vâv-ı muḳaḫḫam yaptıklarını söylemiştir. İbnu'l-Enbârî, حَتَّى إِذَا جَاءَهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا (Oraya varıp da kapıları açıldığında),⁸⁸ ve فَلَمَّا أَسْلَمًا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ (Böylece ikisi

⁸² İbnu'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, I/485-486.

⁸³ Vâkıa, 8.

⁸⁴ Vâkıa, 10.

⁸⁵ İbnu'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, II/919.

⁸⁶ Tam ismi Ebu'l-Hasen Saïd b. Mes'ade el-Mucâşî el-Belhî'dir. el-Ahfeş el-Evsat lakabıyla meşhûr olmuştur. el-Halîl b. Ahmed ve Sibeveyh'in öğrencilerindendir. el-Halîl b. Ahmed'in tesbît ettiği on beş aruz bahrine el-Ḥabeb bahrini ekleyerek on altıya çıkarmıştır. *Ma'âni'l-Kurân, Kitâbu'l-Mulûk, el-İştikâk* gibi eserlerin müellifidir. H. 215/830 yılında vefât etmiştir. Bkz. el-Ḳıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II/36-38; ez-Zirikî, *el-A'lâm*, III/101-102.

⁸⁷ İnşikâk, 1-2.

⁸⁸ Zümer, 73.

de Allah'a teslimiyet gösterip, babası oğlunu alını üzerine yatırınca)⁸⁹ âyetlerini bu görüşüne delil olarak zikretmiştir.⁹⁰

3.5.3. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ

İbnu'l-Enbârî, Kûfe ekolüne mensûb olan el-Ferrâ'nın da bazı görüşlerine eleştiriler yöneltmiştir.⁹¹ فَذَكِّرْ إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرَى (Faydalı olacaksa insanlara öğüt ver)⁹² âyeti hakkında el-Ferrâ, إِنْ ifadesinin قَدْ anlamında olamayacağını, bunun için lâm harfinin veya أَلَا ifadesinin gelmesi gerektiğini bildirmiştir. Ona göre إِنْ قَامَ عَبْدُ اللَّهِ, Abdullah kalkmıştır anlamındadır. İbnu'l-Enbârî, el-Ferrâ'nın bu yorumunun yanlış olduğunu ve âyette geçen إِنْ lafzının şart manası taşıdığını ve âyetin anlamının 'öğüt vermen insanlara faydalı olacaksa öğüt ver' şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁹³

3.5.4. Ebû Ali Kûtrub

İbnu'l-Enbârî'nin eleştirdiği bir diğer âlim de Basra dil ekolünün önderlerinden olan Ebû Ali Kûtrub'dur.⁹⁴ إِنْ اللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا (Allah sivrisineği ve onun üstününü misal olarak vermekten çekinmez)⁹⁵ âyetinin açıklamasında Kûtrub, فَوْق ifadesinin bir vasıfla beraber kullanıldığı zaman دون anlamı kazandığını bildirmiştir. Buna örnek olarak إِنَّهُ لَقَلِيلٌ وَفَوْقَ الْقَلِيلِ (o azdır, azın da azıdır) deyimini zikretmiştir. Ancak فَوْق ifadesi, isimlerle beraber kullanıldığı zaman دون anlamında kullanılamayacağını söylemiştir. Örnek olarak هَذَا جَمَارٌ وَفَوْقَ الْجَمَارِ ifadesinde فَوْق'un دون anlamında kullanılamayacağını iddia etmiştir. İbnu'l-Enbârî, Kûtrub'un bu iddiâsına şöyle cevap vermiştir; Bu görüş bana göre hatalıdır. Çünkü

⁸⁹ Sâffât, 104.

⁹⁰ İbnu'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, II/971.

⁹¹ Tam ismi Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî'dir. Lakabı Ebû Zekeriyâdır. el-Ferrâ ismi ile meşhûr olmuştur. Kûfe dil ekolünün kurucularından sayılmaktadır. Nahiv ilminde Emîru'l-Mu'minîn lakabıyla anılmaktadır. Kûfe'de doğmuş, ömrünün çoğunu Bağdat'da geçirmiştir. Ömrünün sonuna doğru tekrar Kûfe'ye geri dönmüştür. *el-Ma'ânî*, *el-Makşûr ve'l-Memdûd*, *el-Eyyâm ve'l-Leyâlî*, *el-Hudûd* gibi eserlerin müellifidir. 207/822 senesinde Mekke'ye giderken vefât etmiştir. Bkz. el-Îffî, *İnbâhu'r-Ruvât*, IV/7-11; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, V/141; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII/145.

⁹² A'lâ, 9.

⁹³ İbnu'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 190.

⁹⁴ İsmi Ebû Ali Kûtrub Muhammed b. el-Musteniir b. Ahmed'dir. Basra'da doğmuştur. Kendisine Kûtrub (gece böceği) lakabını hocası Sibeveyh vermiştir. Mu'tezile mezhebine mensûb olduğu için eleştirilmiştir. *Me'âni'l-Kurân*, *en-Nevâdir*, *Kitâbu'l-Farq*, *Kitâbu'l-Eşvât* gibi eserlerin müellifidir. 206/821 senesinde vefât etmiştir. Bkz. Ali b. Enceb es-Sâ'î, *ed-Durru's-Şemîn*, I/138; el-Îffî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III/219; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V/95.

⁹⁵ Bakara 26.

âyette geçen بَعُوضَةٌ ismi, مثل ifadesinin vasfıdır. ما tevkîd içindir, takdîri ise مَثَلًا مَا ifadesidir.⁹⁶

3.6. Kûfe Dil Ekolüne Getirilen Eleştiriler ve İbnu'l-Enbârî'nin Bunlara Cevabı

Kûfe dil ekolü kurulduğu günden itibaren çeşitli eleştirilere mâruz kalmıştır. Bu eleştirilerin başında Kûfeli âlimlerin şâz rivâyetleri esas aldıkları, sadece bir rivâyete dayanarak kural koydukları, yalnız bedevî kabîlelerden değil de, dilleri bozulmuş şehirli kabîlelere dayanarak karar verdikleri iddiâları öne sürülmüştür. Bu eleştirilere rağmen Kûfe dil ekolünün, Basralılar gibi felsefe ve mantığa boyun eğmedikleri ve Arap dilinin ruhuna daha yakın oldukları bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Bazı araştırmacılara göre Kûfe ekolüne yöneltilen bu eleştirilerin sebebi, bu ekole ait yazarların en önemli eserlerinin bir çoğunun günümüze kadar ulaşmamasıdır.⁹⁷

Kûfe dil ekolünün ileri gelen âlimlerinden olan İbnu'l-Enbârî'nin eserlerinde tâkip ettiği metod, bu eleştirilerin ne kadar doğru olup olmadığını görmemiz açısından faydalı olacaktır.

3.6.1. Şâz ifâdelerin kullanılması, bunların asıl haline getirilmesi ve kıyâs yapılması.

İbnu'l-Enbârî *el-Ezdâd* eserinde الضِدُّ kelimesinin açıklaması zamanı, bazı dilcilerin kelimenin zıt ve benzer (مثل) anlamlarının bulunduğunu iddiâ ettiklerini zikretmiştir. İbnu'l-Enbârî bu iddiâyaya şöyle cevap vermektedir; Bu görüş benim nezdimde şâz bir görüştür ve buna itimat edilmez. Çünkü Arap dilinde yaygın anlam, aklın ahmaklığı, küfrün de îmânın zıttı olduğudur. Zıt kelimesinin 'benzer' anlamında olduğunu iddiâ edenler, bu görüşlerine bir delil göstermemişlerdir.⁹⁸

Yine İbnu'l-Enbârî, Kuṭrub'un زَوْجٌ kelimesinin zıt anlamlı kelimelerden olduğunu ve kelimenin hem tek, hem de iki anlamında olduğunu iddiâ ettiğini söylemiştir. Müellif زوج kelimesinin iki kişi hakkında kullanıldığı hakkında ne

⁹⁶ İbnu'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 250-251.

⁹⁷ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 165; Muhammed 'Aṭâ Mev'ad, *Muhammed b. el-Kâsım b. el-Enbârî ve Cuhuduhu fi'n-Nahv ve's-Şarf ve'l-Lûga*, Dâru'l-Fikr, Dimâşk, 1421/2000, s. 74-76.

⁹⁸ İbnu'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 27.

Kurân'da ne de Arap şiirlerinde bir delil bulunmadığını söylemiş ve *وَأَنَّهُ خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى* (erkek ve dişi, iki çifti yaratan O'dur)⁹⁹ âyetini bu görüşüne delil olarak zikretmiştir.¹⁰⁰

3.6.2. Kûfe Ekolünün Bir Görüşüne Dayanarak Karar Vermeleri

İbnu'l-Enbârî *el-Müzekker ve'l-Müennes* adlı eserinde sadece *لسان* (dil) kelimesinin müzekker veya müennes olmasıyla ilgili ondan fazla görüş zikretmektedir. Müellif *لسان* kelimesi ile mektub veya şiir kasidesi kastedildiği zaman müennes olabileceğini söylemekte ve *أَتْتَنِي لِسَانُ بَنِي عَامِرٍ* ('Âmir oğullarının mektubu bana ulaştı) ifâdesini bu görüşüne delil olarak zikretmiştir.¹⁰¹

İbnu'l-Enbârî, kelimenin müzekker ve müennes olabileceği ile ilgili İbnu's-Sikkî't'in şu sözünü rivâyet etmektedir; *لسان* kelimesi hem müzekker, hemde müennes olarak kullanılmaktadır. Müennes olarak kullananlara göre kelimenin çoğulu *ألسن* şeklinde, müzekker olarak kullananlara göre çoğulu *ألسنة* şeklindedir.¹⁰²

3.6.3. Kûfe Ekolünün Bedevî ve Dilleri Değişmiş Şehirli Arapların Görüşlerini Kabul Etmesi

Kûfe dil âimlerine yöneltilen eleştirilerin birisi de, onların fasîh Arapça konuşan bedevîlerin değil, dilleri bozulmuş (Kûfeye yerleşmiş) Yemenli kabîlelerin ve diğerlerinin görüşlerini esas almalarıdır.

İbnu'l-Enbârî, *نَبِيّ* (Peygamber) sözünü şerh ederken, Ebû Saîd Osmân b. Saîd Nâfi'in *نَبِيّ* kelimesinin Kurân'da geçtiği her yerde hemzeli olarak okuduğunu rivâyet etmektedir. Çünkü Nâfi'e göre kelime, haber anlamına gelen *نَبَأٌ* kelimesinden alınmıştır. İbnu'l-Enbârî, kendi tercihinin hemzenin terki olduğunu ve bunun da (kelimenin hemzesiz olarak okunmasının) Kureyş ve Hicâz bölgesinin, dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v) dili olduğunu belirtmiştir. Müellif bu görüşüne aşağıdaki hadîsi delil göstermiştir; *قَالَ لَهُ رَجُلٌ يَا نَبِيَّ اللَّهُ، فَقَالَ لَسْتُ بِنَبِيِّ اللَّهِ وَلَكِنِّي نَبِيُّ اللَّهِ* (Bir kişi Hz.

⁹⁹ Necm, 45.

¹⁰⁰ İbnu'l-Enbârî, , *el-Ezdâd*, s. 373-374.

¹⁰¹ İbnu'l-Enbârî, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, I/387-388.

¹⁰² İbnu'l-Enbârî, *el-Müzekker ve'l-Muennes*, I/389.

Peygamber'e, Ya Nebîallâh deyince, Hz. Peygamber; Ben Nebîallâh değilim, ben Nebiyyullâh'im buyurdu).¹⁰³

Yine İbnu'l-Enbârî, emir kipi olarak هاء يا رجل, iki kişi için هاؤما يا رجلان, çoğul için ise هاء يا رجال ifadesinin kullanıldığını ve bunun en fasîh dil olduğunu belirtmiştir. Müellif bu görüşüne فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهُ (Kitabı sağından verilen; Alın, kitabımı okuyun)¹⁰⁴ âyetini delîl göstermiştir.¹⁰⁵

3.6.4. Kûfe Ekolünün Nahiv Kurallarını Şâz Kırâatlere Dayandırması

İbnu'l-Enbârî, kırâat yönüyle de bilinen bir âlimdir. Şâz kırâatlarla ilgili olarak *er-Red 'alâ men Hâlefe Muşafe Osmân* isimli bir eser yazmışsa da, eser tam olarak günümüze ulaşmamıştır.

İbnu'l-Enbârî, أَتْمِدُونَن بِمَالٍ (Bana mal ile yardım etmek mi istiyorsunuz?)¹⁰⁶ âyetinin okunuşu hakkında Nâfi'in أَتْمِدُونَنِي بِمَالٍ, 'Asım ve el-Kisâî'nin أَتْمِدُونَن بِمَالٍ, diğerlerinin أَتْمِدُونَنِي بِمَالٍ görüşünde olduğunu zikretmektedir. Ebû 'Ubeyd ve İbnu'l-Enbârî'ye göre bu görüşlerden en uygun olan kırâat, 'Asım ve el-Kisâî'nin kırâatidir.¹⁰⁷

Yine Yûsuf sûresinde geçen يَا أَبَتِ يَا (Yusuf babasına: Babacığım)¹⁰⁸ âyetinin okunuşu hakkında İbnu'l-Enbârî, kırâat âlimlerinden Nâfi', 'Asım, el-A'meş ve el-Kisâî'nin يَا أَبَتِ şeklinde, sonu kesreli olarak okuduklarını, Abdullâh b. 'Âmir el-Yağşubî ve Ebû Cafer Yezîd b. el-Ğa'kâ'in يَا أَبَتِ şeklinde, sonu fethalı olarak okuduklarını, diğer âlimlerin ise يَا أَبْتُ olarak, sonu merfû olarak okuduklarını rivâyet etmiştir. Görüldüğü gibi İbnu'l-Enbârî, bir âyet hakkında altıdan fazla kırâat âliminin görüşüne başvurmaktadır.¹⁰⁹

¹⁰³ Benzer bir hadîs için bkz. İbnu'l-Eşîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs*, V/3; İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/126.

¹⁰⁴ Hâkkâ, 19.

¹⁰⁵ İbnu'l-Enbârî, *el-Müzekker ve 'l-Müennes*, II/333.

¹⁰⁶ Neml, 36.

¹⁰⁷ İbnu'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf ve 'l-İbtidâ*, I/267.

¹⁰⁸ Yûsuf, 4.

¹⁰⁹ İbnu'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf ve 'l-İbtidâ*, I/296-297.

4. Hocaları

4.1. Şa'leb en-Nahvî

Kûfe dil mektebinin ileri gelenlerinden olup, nahiv, şiir, edebiyat, Kurân ve hadîs âlimidir. Tam ismi Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eş-Şeybânî'dir. Şeybânî kabîlesinin azatlısı olup, Şa'leb (tilki) lakabı ile tanınmaktadır. 200 (815) yılında Bağdat'ta doğdu ve burada yetişti. İbrâhîm b. el-Munzir el-Hizâmî, Muhammed b. Selâm el-Cumahî, Muhammed b. Ziyâd el-'Arâbî, Seleme b. 'Asım gibi çok sayıda âlimden ders almıştır. Kendisinin en meşhur öğrencileri arasında, Muhammed b. Abbâs el-Yezîdî, Ali b. Süleyman el-Ahfeş, Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî, Abdurrahmân b. ez-Zuhrî ve diğerleri sayılabilir.¹¹⁰

Şa'leb'in bize ulaşan en meşhur eserleri, *Kitâbu'l-Fasîh*, *Ķavâ'idu's-Şi'r*, *Mecâlisu Şa'leb*, *Me'ânî ve Fevâid*, *Şerhu Dîvânı Zuheyr*, *el-Ķaşîdetu'l-Hâliyye*'dir. Bu eserler hâricinde müellifin zamanımıza kadar ulaşmayan çok sayıda eseri vardır.¹¹¹

Şa'leb, 291 yılı Cemâziyelevvel ayında (Nisan 904), ikinci namazından sonra yolda kitap okurken Bağdat'ta bir atlının çarpması neticesinde öldü ve şehrin Bâbuşşâm tarafındaki kabristana defnedildi.¹¹²

4.2. İdrîs b. Abdülkerîm

Tam ismi Ebu'l-Hasen İdrîs b. Abdülkerîm el-Haddâd el-Bağdâdî'dir. Kırâat-i Aşere imamlarından Halef b. Hişâm'ın meşhur iki râvîsinden biridir. ed-DâraĶutnî, İdrîs b. Abdülkerîm'in 199/814 yılında doğduğunu ve 292/905 yılında kurban bayramı günü Bağdat'ta vefât ettiğini rivâyet etmektedir. Halef b. Hişâm el-Bezzâz, 'Asım b. Ali, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, Mus'ab b. Abdullah gibi âlimlerden hadîs dinledi. Kendisinden hadîs rivâyet eden en meşhur öğrencileri

¹¹⁰ el-Ķıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I/173; Ebu'l-Hüseyn b. Ebî Ya'lâ, *ĶabaĶātu'l-Hanâbile*, I/84; İbn HallîĶân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, I/102; Abdülkerîm b. Muhammed es-Semâ'nî el-Mervezî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahya el-Mua'llimî ve diğerleri, Meclisu Dâirati'l-Meâ'rifi'l-Osmâniyye, Haydarabad, 1382/1962, XIII/50; Yâkût el-Hamevî, *age*, II/536.

¹¹¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I/267; Ömer Rızâ KeĶhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Dâru İhyâi't-TurâĶi'l-Arabî, Beyrut, tsz, II/203; İsmail Durmuş, agm, *DİA*, XXXVI/27.

¹¹² Semâ'nî, *el-Ensâb*, XIII/51; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II/536.

Ebu'l-Hasen Ahmed b. Sevbân, İbn Şenbûz, Ebû Bekr b. Muksim ve Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'dir.¹¹³

4.3. Hâkîm et-Tirmizî

Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen et-Tirmizî'dir. Doğum târihi kesin olarak bilinmemekle beraber, III/IX. asrın başlarında doğduğu tahmîn edilmektedir. Tasavvuf, ahlak, kelâm, hadîs, usûlu'd-dîn, tefsîr ve mezhepler târihi gibi farklı alanlarda eserler yazmıştır. Ancak en çok tasavvufî görüşleriyle tanınmaktadır. Ahmed b. Hadraveyh, Yahyâ b. Muâz ve Ebû Turâb en-Naḥşebî gibi meşhûr sûfilerin sohbetlerine katılmıştır. Kuteybe b. Saîd, Ali b. Hacer, Sâlih b. Abdillâh et-Tirmizî, Süfyân b. Vekîf gibi âlimlerden hadîs rivâyet etmiştir. Kendisinden hadîs rivâyet eden en meşhûr öğrencileri Yahyâ b. Mansûr el-Ḳâdî, el-Hasen b. Ali ve Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'dir.¹¹⁴

Kendisinden sonraki özellikle mutasavvıflar üzerinde büyük etkisi olan Hâkîm et-Tirmizî'nin eserlerinin büyük kısmı günümüze ulaşmıştır. *Hatmü'l-Evliyâ*, *Buduvvu Şe'n*, *İlelu's-Serî'a*, *Hakîkatu'l-Âdemiyyîn*, *el-Menhiyyât*, *Nevâdiru'l-Usûl*, *el-Furûk* ve *Men'u't-Terâduf* bu eserlerinden bazılarıdır.¹¹⁵

4.4. el-Hasen b. el-Habbâb

Tam ismi el-Hasen b. el-Habbâb b. Muḥlid b. Maḥbûb Ebû Ali ed-Daḳḳâk'tır. Bağdatlı hadîs ve kırâat âlimidir. Muhammed b. Humejd er-Râzî, Muhammed b. Süleymân Luveyn, Muhammed b. İsmâîl el-Mübârekî, Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Semîne, Abbâs b. Muhamed b. Abdullah b. Ebî Bezze gibi âlimlerden ders almıştır. Kendisinden ders alan ve hadîs rivâyetinde bulunduğu bilinen

¹¹³ İbn Hacer Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002, II/13; Heyet, *Mevsû'atu Ekvâli Ebi'l-Hasen ed-Dâraḳuṭnî fî Ricâli'l-Hadîs ve 'İlelihi*, Âlemu'l-Kutub li'n-Neşr, Beyrut, 2001, s. 106; ez-Zehebî, *Ma'rifetu Kurrâi'l-Kibâr*, I/145; İbnu'l-Cevzî, *Ġâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, I/154; Ebu'l-Hüseyn b. Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I/116; Tayyar Altıkulaç, "İdrîs b. Abdülkerîm" *DİA*, XXI/484

¹¹⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X/466; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI/272-273; Tâcuddîn Abdulvahhâb b. Taḳiyyuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-Kubrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi/Abdulfettâh Muhammed el-Hilv, Hicru't-Tıbbâ', 1413/1993, II/245; Ahmed b. Muhammed el-Adanâvî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, thk. Süleymân b. Sâlih el-Hızî, Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Ḥikem, Suudî Arabistan, 1417/1997, s. 56-57; Keḥhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, X/315.

¹¹⁵ Abdulfettâh, Abdullah Bereke, agm, *DİA*, XV/196-197; Keḥhâle, *age*, X/315; ez-Ziriklî, *age*, VI/273.

öğrencileri Ebu'l-Huseyn b. el-Munâdî, Ahmed b. Kâmil el-Kâdî, Muhammed b. Abdillâh eş-Şâfi'î, Ebû Ali b. Şavvâf, ed-Dârakuṭnî ve İbnu'l-Enbârî'dir.¹¹⁶

ed-Dârakuṭnî'den el-Hasen b. el-Habbâb hakkında görüşü sorulduğu zaman şika râvî olduğu cevâbını vermiştir. el-Hasan b. el-Habbâb, 301/914 yılı terviye gününde vefât etmiş, arefe günü defnedilmiştir.¹¹⁷

4.5. Ebû Bekr b. Dureyd

Tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî'dir. 223/838 senesinde Basra'da doğdu. Arap dili ile ilgili ilk eğitimini Basra'lı âlimlerden aldı. Basra'da Zencî ayaklanmasından kaçarak amcası ile Uṣman'a gitti on iki sene orada kaldı. Umandan sonra Ebû 'Umâre adasına, oradan da Fars eyâletine geçti. Daha sonra Bağdat'a geldi ve vefâtına kadar burada kaldı. Ebû Osmân el-Uşnândânî, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Abdurrahmân İbn Aḫî'l-Aşma'î, Ebu'l-Faḍl er-Riyâşî Ebu'l-Abbâs S'aleb gibi çok sayıda âlimden eğitim gördü. İbn Dureyd'den Ebû Saîd es-Sirâfî, Ebu'l-Ferac el-İsfahânî, Ebû Ali el-Kâlî, Ebû Ali el-Fârisî, ed-Dârakuṭnî ve İbnu'l-Enbârî gibi çok sayıda ünlü âlim ders almıştır.¹¹⁸

Altmış yıl süren eğitimi boyunca İbn Dureyd çok sayıda eser kaleme almıştır. Bunlardan en meşhuru *el-Cemhera* isimli sözlüğüdür. Eser alfabetik olarak düzenlenmiş ilk Arapça sözlüktür. İbn Dureyd, *Edebu'l-Kâtib*, *Esmâu'l-Kabâil*, *Emâlî fi'l-Arabiyye*, *Takvîmu'l-Lisân*, *el-İştikâk*, *el-Maḫsûr ve'l-Memduḍ*, *Kitâbu'l-Müctenâ*, *Zuverâu'l-Arab*, *Ġârîbu'l-Kurân*, *Kitâbu'l-Lûġât*, *Zehâiru'l-Hikme* ve s. gibi çok sayıda eserin müellifidir. İbn Dureyd 321/933 senesinde Bağdat'da vefât etti.¹¹⁹

¹¹⁶ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII/33, *Ma'rifetu Kurrâi'l-Kibâr*, I/133; el-Ḥaṭîb el-Baġdâdî, *Târîhu Baġdâd*, VIII/256; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. 'Amr b. Ğarâme el-'Amrî, Dâru'l-Fikr, 1415/1995, V/9.

¹¹⁷el-Ḥaṭîb el-Baġdâdî, *age*, VIII/256, Heyet, *Mevsûatu Ekvâli Ebi'l-Hasen ed-Dârakuṭnî fi Ricâli'l-Hadîş ve 'İlelihi*, s. 197.

¹¹⁸Ali b. Enceb es-Sâ'î, *ed-Durru's-Şemîn fi Esmâi'l-Muşannifîn*, thk. Ahmed Şevkî Benbîn/Muhammed Saîd Ḥanaşî, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1430/2009, s. 201; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III/93; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI/80; Ebu'l-Hasen ed-Dârakuṭnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdullâh b. Abdulkâdir, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1406/1986, II/1009; es-Suyûtî, *Buġyetu'l-Vu'ât*, I/86; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII/446; Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Dureyd" *DİA*, XIX/416-417.

¹¹⁹el-Ḥaṭîb el-Baġdâdî, *Târîhu Baġdâd*, II/594; Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Udebâ*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî, Mektebetu'l-Menâr, 1405/1985, s. 192; es-Suyûtî,

İbnu'l-Enbârî'nin bahsettiğimiz şeyhlerinin hâricinde, kaynaklarda ismi geçen çok sayıda ve farklı alanlarda hocalardan öğrenim gördüğü kaydedilmektedir. Ahmed b. Heysem el-Bezzâz, Ahmed b. Sehl el-Eşnânî, Muhammed b. Yûnus el-Kudeymî, Muhammed b. Hârûn et-Temmâr, Muhammed b. Ahmed en-Naqr, Süleymân b. Yahyâ ed-Dabbî, Muhammed b. Yahyâ el-Mervezî, Ahmed b. Saîd ed-Dimeşkî, Ebû'l-Hasan b. Berâ ve d. İbnu'l-Enbârî'nin hocalarındandır.¹²⁰

5. Öğrencileri

5.1. Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî

Tam ismi Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî'dir. Uzun süre hocası Ebû İshâk ez-Zeccâcî'nin yanında kalmasından dolayı Zeccâcî nisbesini almıştır. Nihâvend veya Şaymere'de doğduğu rivâyet edilmektedir. Eğitim amacıyla Bağdat'a giden ez-Zeccâcî, burada dil âlimlerinin derslerine katıldı. Hocası Ebû İshâk ez-Zeccâcî'nin ölümünden sonra Halep ve Şam'a gitti ve uzun müddet orada kaldı. Şam'da bulunduğu zaman zarfında çok sayıda eser kaleme aldı. Daha sonra Taberiyye'ye gitti ve burada vefât etti. Ebu'l- Kâsım ez-Zeccâcî'nin vefât târihiyle ilgili olarak kaynaklarda 337/949, 339/951 ve 340/952 yılları gösterilmektedir.¹²¹

Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî, Irak'ta bulunduğu sırada hem Basra hem de Kûfe dil mektebine mensûp olan hocalardan dersler almıştır. İbn Keysân, Ebû Bekr b. Şukayr, İbn Rüstem et-Taberî, İbnu'l-Hayyât, Ahfeş el-Aşğar, Niftaveyh, İbn Dureyd ve İbnu'l-Enbârî bu hocalarından sadece bir kaçıdır.¹²²

Velûd bir âlim olan Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî çok sayıda eserin müellifidir. Bu eserlerden en çok bilinenleri *el-Cumelu'l-Kubrâ*, *İştikâku Esmâillâh*, *el-İdâh fî 'İleli'n-Nahv*, *Kitâbu'l-Hicâ*, *el-Emâlî fî'l-Lûgâ ve'l-Edeb* ve diğerleridir. ez-Zeccâcî,

Buğyetu'l-Vu'ât, I/86-87; ez-Zebîdî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn*, s. 183 İbn Hâlikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV/324;

¹²⁰ el-Hâfîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, III/128; Ali b. Enceb es-Sâ'î, *ed-Durru's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn*, I/118; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, IV/245; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VI/833; *Marifetu Kurrâi'l-Kibâr*, s. 159; el-Hâfîb el-Bağdâdî, *age*, III/128;

¹²¹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/77; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, XVIII/67; ez-Zebîdî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn*, s. 119; İbn 'Asâkir, *Târihu Dimeşk*, XXXIV/202.

¹²² İbn 'Asâkir, *Târihu Dimeşk*, XXXIV/202; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XI/296; Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetü'l-Elîbbâ*, s. 227; Musa Yıldız, "Zeccâcî Ebû'l-Kâsım" *DİA*, XLIV/175.

konumuz olan *ez-Zâhir* adlı eseri özetleyerek *Muhtasaru'z-Zâhir* isimli bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde İbnu'l-Enbârî'ye sert eleştiriler yönelmiş, eserde büyük oranda alıntı yaptığını ve bir çok yerde hatâ yaptığını iddiâ etmiştir.¹²³

5.2. Ebû Ca'fer en-Neḥḥâs

Tam ismi Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl b. Yûnus el-Murâdî el-Mısrî'dir. Muhtemelen 270/950 yılında Mısır'da doğmuştur. Edebiyat ve tefsîr âlimidir. Irak'a giderek Basra ve Kûfe dil mekteplerinin meşhûr hocalarının ders halkalarına katıldı. el-Muberrred, Hasen b. Ğuleyb, ez-Zeccâc, el-Aḥfeş el-Aşğar, Niftaveyh, İbn Keysân ve İbnu'l-Enbârî onun meşhûr hocaları arasındadır. Kendisinden ders alan öğrencileri arasında Abdulkebîr b. Muhammed el-Cezerî, Muhammed el-Meâ'firî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ezdî sayılmaktadır. Ebû Ca'fer en-Neḥḥâs, 338/950 yılında Nil kıyısında, yanında arûz kitâbı, bazı şiiirlerin vezinlerini tahlîl ederken, Nil'in suyunun çekilmesi ve fiyatların artması için sihir yaptığını sanan bir kişi tarafından suya itildi ve boğularak öldü.¹²⁴

Kaynaklarda Ebû Ca'fer en-Neḥḥâs'ın elliden fazla eser müellifi olduğu zikredilmektedir. *Kitâbu'n-Nâsiḥ ve'l-Mensûḥ*, *İ'râbu'l-Kurân*, *Me'âni'l-Kurân*, *Şinâu'l-Kuttâb*, *Şerḥu Ebyâti Sibeveyh*, *Şerḥu Seb'i't-Tıvâl*, *Tefsîru'l-Kurân* bu eserlerinden bir kaçıdır.¹²⁵

5.3. Ebû Ali el-Ḳâlî

Tam ismi Ebû Alî İsmâîl b. el-Ḳâsım b. Ayzûn b. Hârûn b. İsâ el-Ḳâlî el-Bağdâdî'dir. 288/901 yılında Malazgirt'te doğdu. Arap dili ve hadîs âlimidir. ez-Zebîdî'nin kendisinden rivâyetine göre 303/915 senesinde Musul'a gitmiş ve burada Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin derslerine katılmıştır. İki yıl sonra Ḳâlîkâlâ halkından bir grupla beraber Bağdat'a gitti ve yirmi üç yıl burada kaldı. Ḳâlîkâlâ'ya nisbetle el-Ḳâlî nisbesini aldı. Bağdat'ta bulunduğu süre zarfında hadîs alanında Ebû Bekr

¹²³ Musa Yıldız, agm, *DİA*, XLIV/175-176; Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *Muhtasaru'z-Zâhir*, thk. Tâmir Muhammed Emîn Hüseyin, İşdârâtu Vizâratî'l-Evkâf, Katar, 1434/2013, I/2-3.

¹²⁴ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I/136; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VII/237; Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetü'l-Elîbbâ*, 217-218; ez-Ziriklî, *A'lâm*, I/208; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VIII/234; Muhammed Eroğlu, "Neḥḥâs", *DİA*, XXXII/542-543.

¹²⁵ Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetü'l-Elîbbâ*, s. 218; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I/208; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VIII/234; Muhammed Eroğlu, agm, *DİA*, XXXII/542-543;

Abdullah b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Muhammed Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id, Ebû 'Amr Muhammed b. Yûsuf b. Yâ'kûb el-Ğâğî, Ebu'l-Ğâsım el-Beğavî, Ahmed b. İshâk el-Behlûl el-Ğâğî ve diğeri hocalardan ders aldı. Arap dili alanındaki şeyhleri İbnu'l-Enbârî, İbn Dureyd, Niftaveyh, Ebû Bekr Muhammed b. Sırrî en-Nahvî, Ebû Bekr Muhammed b. Şukayr en-Nahvî, Ebû İshâk ez-Zeccâc, Ebu'l-Hasen Ali b. Süleymân b. el-Fağl el-Ahfeş, el-Muberrred ve diğeri âlimlerin isimleri zikredilmiştir.¹²⁶

Ebû Ali el-Ğâlî, *el-Bâri' fi'l-Luğâ, el-Mağsûr ve'l-Memdûd, el-Emâlî, Kitâbu's-Sıla, Kitâbu'l-İbil ve Nitâcuhâ, Tefsîru'l-Ğaşâidi'l-Mu'allakât, Halku'l-İnsân, el-Hayl ve Şifâtuhâ* gibi çok sayıda eserin müellifidir.¹²⁷

5.4. Ebu'l-Ferac el-İsfahânî

Tam ismi Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed b. el-Heyssem Abdurrahmân b. Mervân el-Ğuraşî el-Umevî'dir. 284/897 yılında doğmuştur. Doğum yeri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar İsfahânî nisbesinden hareketle İsfahan'da doğduğunu belirtmekte, bazıları ise el-Eğânî'de ailesi hakkında verdiği bilgileri dikkate alarak Bağdat'ta doğmuş olmasını daha kuvvetli bir ihtimal olarak görmektedirler. Musiki, târih, neseb, hadîs ve dil âlimidir. Kûfe'de Muṭayye b. Eyyûb, Muhammed b. Ca'fer el-Kattât, Hüseyin b. Ṭayyib eş-Şucâî, Muhammed b. Hüseyin el-Kindî, Ahmed b. İsâ el-İclî gibi âlimlerden hadis, tarih ve lûgat dersleri, Bağdat'ta İbn Dureyd, Ebû Bekir el-Enbârî, Ebû Bekir es-Sûlî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abbas el-Yezîdî, Ahfeş el-Aşğar, Niftaveyh, Ca'fer b. Kudâme, İbn Cerîr et-Ṭaberî ve b. âlimlerden gramer, lûgat, edebiyat, şiir, ensâb, ahbâr, tarih, megâzî, tefsîr, hadîs, mûsiki, tıp, baytarlık ve nücûm dersleri almıştır.¹²⁸

¹²⁶ el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I/242-243; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, IX/114; Ebû Ca'fer ed-Dâbbî, *Buğyetu'l-Multemis fi Târihi Ricâli Ehli'l-Endulus*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Kâhire, 1967, s. 231; İbn Hâlikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, I/226.

¹²⁷ İbn Hâlikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, I/226; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2592; Ebû Ca'fer ed-Dâbbî, *age*, s. 232-233; ez-Ziriklî, *age*, I/321; Hüseyin Elmalı, "Ğâlî" *DİA*, XXIV/260-261.

¹²⁸ el-Ğaṭîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XIII/337; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, V/526; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II/251; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XXI/15; İbn Hâlikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III/307; Ebu't-Ṭayyib b. Ali el-Manşûrî, *ed-Delîlu'l-Muğnî Li-Şuyûhi Li-İmâm Ebi'l-Hasen ed-Dârekuṭnî*, Sa'd b. Abdullah el-Humejd/Hasan Mağbûlî el-Ehdel, Dâru'l-Keyân, 1428/2007, s. 286; Hulusi Kılıç, "Ebu'l-Ferac el-İsfahânî", *DİA*, X/316.

Ebu'l-Ferac el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğâni, Mekâtilu't-Tâlibîn, Nuzhetu'l-Mulûk, el-İmâu's-Şevâ'ir. Nesebu Benî A'bdi Şems, Eyyâmu'l-Arab, et-Ta'dîl ve'l-İntişâf, Cemheratu'n-Neseb, Nesebu Benî Şeybân* gibi eserlerin müellifidir.¹²⁹

5.5. Ebu'l-Hasen ed-Dârakuṭnî

Tam ismi Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî el-Bağdâdî ed-Dârakuṭnî'dir. 306/918 senesinde Bağdat'da Dâru'l-Ḳuṭn mahallesinde doğdu. Muhaddis, fakîh ve kırâat âlimidir. ed-Dârakuṭnî eğitime daha çocuk yaşlarında iken başlamış, Kûfe, Basra ve Bağdat âlimlerinin derslerine katılmıştır. Fıkıh derslerini Ebû Saîd el-İstahîrî'den, kırâat ilmini Muhammed b. el-Hasen en-Nakḳâş, Ali b. Saîd el-Ḳazzâz, Muhammed b. Hüseyin et-Ṭaberî'den, hadîs eğitimini ise Ebu'l-Ḳâsım el-Beğavî, İbn Ebî Dâvûd ve Meḥâmîlî'den almıştır. İbnu'l-Enbârî'nin de derslerine katılan ed-Dârakuṭnî, bir çok eserinde İbnu'l-Enbârî'den rivâyette bulunmuş ve eserlerinden alıntılar yapmıştır. Ömrünün sonlarında hacca giden ed-Dârakuṭnî, 385/995 senesinde Bağdat'ta vefât etti ve Bâbu'd-Deyr kabristanlığında Mârûf el-Kerhî'nin yanına defnedildi.¹³⁰

Hadîs alanında Emîru'l-Mu'minîn vâsîfina sâhip ed-Dârakuṭnî, özellikle bu alanda çok önemli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerinin başında *Sünen*'i gelmektedir. Bunun hâricinde *Kitâbu'd-Dua'fâ, el-İ'lelu'l-Vâride fi'l-Eḥâdîsi'n-Nebeviyye, el-Muctebâ mine's-Suneni'l-Me'sûra, Suâlât, Kitâbu't-Tetebbu', Zikru Esmâi't-Tâbi'in, Ricâlu'l-Buhârî ve Muslim* ve s. gibi eserlerin müellifidir.¹³¹

5.6. İbn Hâleveyh

Tam ismi el-Hüseyin b. Ahmed b. Ḥamdân b. Hâleveyh Ebû Abdillâh el-Hemedânî en-Naḥvî el-Luğavî'dir. Arap dili, kırâat ve hadîs âlimidir. 290/903 yılında Hemedan'da doğduğu tahmîn edilmektedir. 314/927 yılında ilim tahsîl etmek için Bağdat'a geldi. Kırâat alanında İbn Mucâhid'in, dil ve nahiv alanında İbn

¹²⁹ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II/252; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV/1709; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VII/78; Hulusi Kılıç, "Ebu'l-Ferac el-İsfahânî", *DİA*, X/317-318.

¹³⁰ İbn Ḥallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III/297-298; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XII/414, *Tezkiretu'l-Huffâz*, thk. Zekeriyâ 'Umeyrât, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998/1419, III/132; el-Ḥafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII/487; İbn A'sâkir, *Târîhu Dimeşk*, XLIII/93; İbnu'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, I/558; ez-Ziriklî, *A'lâm*, IV/314; İsmail L. Çakan, "Dârekutnî", *DİA*, VIII/488.

¹³¹ ez-Ziriklî, *age*, IV/314; İsmail L. Çakan, *agm*, *DİA*, VIII/488.

Dureyd, İbnu'l-Enbârî, Niftaveyh ve Ebû Ömer ez-Zâhid'in, hadîs alanında ise Muhammed b. Muḥalled el-'Attâr'ın öğrencisi oldu. Kendisinden rivâyette bulunan meşhûr öğrencileri arasında el-Muâ'fî b. Zekeriyâ, Abdulmun'im b. Ubeydullâh, el-Hasen b. Süleymân, Ebu't-Tayyib b. Ğalbûn, Ebû Bekr el-Ĥârizmî ve diğerlerinin isimleri zikredilmektedir. Bir müddet Medîne ve Yemen'de bulunan İbn Hâleveyh, daha sonra Halep'e gitti ve vefâtına kadar orada kaldı. Halep'te Ĥamdânî'lerin emîri Seyfuddevle tarafından saygıyla karşılandı ve saray hocalığına tâyin edildi. Seyfuddevle'nin huzurunda şair Mütenebbî ile dil ve edebiyat üzerine münâzaralarda bulundu. İbn Hâleveyh 370/980 senesinde Halep'te vefât etti.¹³²

İbn Hâleveyh, özellikle Arap dili ve kırâat alanında eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden en meşhûrları *el-Elifât*, *Leysel fî Kelâmi'l-Arab*, *el-İstikâk*, *Muḥtasar fî Şevâzi'l-Kurân*, *Şerḥu Maḳşûrati İbn Dureyd*, *eş-Şecer*, *er-Rîḥ*, *İ'râbu'l-Kurân*, *İ'râbu Şelâsîne Sûraten mine'l-Kurân* ve s. bunlardan bir kaçıdır. Yine müellifin kaynaklarda ismi geçen ama zamanımıza kadar ulaşmamış çok sayıda eseri bulunmaktadır.¹³³

İbnu'l-Enbârî'nin bahsettiğimiz öğrencilerinin hâricinde, kaynaklarda ismi geçen çok sayıda öğrencisi bulunmaktadır. Ebû Ömer b. el-Ĥayaveyh, Ebû Abdillâh b. Baṭṭa, Ahmed b. Muhammed b. el-Cerrâḥ, Ebû'l-Hüseyn b. el-Bevvâb, Ebu'l-Faḍl b. el-Me'mûn, Abdulvâhid b. Ebî Hâşim, Ahmed b. Naşr eş-Şezâî, Sâlih b. İdrîs, Muhammed b. Azîz es-Sicistânî bu öğrencilerinden bazılarıdır.¹³⁴

¹³² Ali b. Enceb es-Sâ'î, *ed-Durru's-Semîn*, s. 328; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I/359; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XII/200; es-Suyûtî, *Buġyetu'l-Vuâ't*, I/529; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VIII/321; Tâcuddîn es-Subkî, *Ṭabaḳâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, s. 269; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, III/1030-1031; ez-Ziriklî, *A'lâm*, II/231; Hüseyin Tural, "İbn Hâleveyh" *DİA*, XX/15.

¹³³ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XII/201; ez-Ziriklî, *A'lâm*, II/231-232; Keḥḥâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, III/311; Hüseyin Tural, "İbn Hâleveyh", *DİA*, XX/15-16.

¹³⁴ el-Ĥaṭîb el-Baġdâdî, *Târihu Baġdâd*, IV/299; İbnu'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, II/230-231; Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 232; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I/169, III/202; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VII/564; Ebu't-Tayyib el-Manşûrî, *ed-Delîlu'l-Muġnî*, s. 446.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE EMSÂL ve ez-ZÂHIR

Atasözleri geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri tecrübe ve bunlara dayanan düşüncelerden doğan ve benimsenen, kimin tarafından söylendikleri belli olmaksızın ağızdan ağıza dolaşan, yol gösterici nitelik kazanmış, az kelime ile çok mana ifade eden kültür varlıklarıdır. Deyimler de, çekici bir anlatım özelliği taşıyan ve çoğunun gerçek manasından ayrı bir manası bulunan kalıplaşmış söz topluluklarıdır.¹³⁵

Arapça sözlüklerde meşel kelimesine bir şeye benzemek, sıfat, haber ve kısas gibi anlamlar verilmiştir. Ancak kabûl gören görüş, kelimenin örnek anlamına gelen misl kökünden geldiği görüşüdür. Kelimenin çoğulu emşâldir. Mişl ve meşîl kelimeleri de aynı anlamda kullanılmaktadır.¹³⁶

Mesel kelimesinin terim anlamı hakkında müellifler farklı mülâhazalar ileri sürmüşlerdir. Bu açıklamalardan bazıları aşağıda belirtilecektir:

el-Ğâsım b. Sellâma (v. 224/838) göre atasözleri (emşal) Arapların Câhiliye ve İslam dönemlerindeki hikmetli sözleridir. Onunla kendilerini ifade ederler, açıklamaksızın kinaye ile konuşmada ihtiyaç duydukları anlama onunla ulaşırlardı. Emşâl ile üç şey bir araya getirilmiş olurdu: özlü söz, anlamda isabet ve güzel teşbîh.¹³⁷

¹³⁵ İsmail Durmuş, “Mesel”, *DİA*, XXIX/293.

¹³⁶ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mağzûmî/Dr. İbrahim es-Sâmerrâî, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, tsz, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/228; Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yâkûb el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥît*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1426/2005, s. 1056; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4132.

¹³⁷ Ebû 'Ubeyd el-Ğâsım b. Sellâm, *el-Emşâl*, thk. Abdulmecîd Kağâmiş, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1400/980, s. 34.

İşhâk b. İbrâhîm el-Fârâbi'ye (v. 350/961) göre mesel, halkın avâm ve havâs tabakasının lafzını ve anlamını beğendikleri sözlerdir.

Ebû Hilâl el-‘Askerî'ye (v. 395/1005) göre meselin aslı, كما تدين تدان (yaptığın gibi sana karşılık verilir) ifadesinde olduğu gibi iki söz arasında bir benzerliğin bulunmasıdır.¹³⁸

Râğıb el-İsfahânî'ye (v. 502/1008) göre mesel, tasavvur etmek anlamındadır. Terim olarak mesel, bir fikir edinmek ve tasavvur oluşması için lafız olarak aralarında benzerlik olan bir şeyi başka bir şeye benzetmek demektir. Mesela الصَّيْفُ صَيَّغَتِ اللَّبَنِ (yaz geçti, sütü ziyan ettin) meseli, imkân var iken işi ihmâl etmek sözüne (أَهْمَلْتُ وَفَتَّ الْإِمْكَانَ أَمْرًا) benzemektedir.¹³⁹

1. Emsâl kitaplarının tedvini

1.1 Kıssacılar (القصاص والأخباريون)

Sahhar b. ‘Ayyaş el-‘Abdi (v. 60/679). ‘Alâka b. Kerîm (veya kerşem/kersem) el-Kilâbî (v. 64). ‘Ubeyd b. Şerye el-Curhumî (v. 67/686). el-Curhumî'nin emşâl konusunda bir kitap yazdığı söylene de, emşâl konusunda bu dönemden bize ulaşan her hangi bir kitap bulunmamaktadır.¹⁴⁰

1.2. Eserleri kaybolanlar

Ebû ‘Amr b. ‘Alâ'nın (v. 154/771) *Kitâbu'l-Emsâl*'i, eş-Şarkî b. el-Ûtâmî'nin (v. 158/775) *el-Emsâl*'i ve el-Mufağdal ed-Đabbî'nin (v. 170/786) *Emsâlu'l-Arab*'ı günümüze kadar ulaşmayan emşâl kitaplarındandır.

1.3. Eserleri dönemimize kadar ulaşanlar

Emşâl konusunda yazılmış ve günümüze kadar ulaşan eserler Abbâsî dönemine aittir. Bu eserler şunlardır: Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr fi'l-Emsâl*. Ebû ‘İkrime ed-Đabbî, *Kitabu'l-Emsâl*. Ebu Muhammed el-Enbârî, (v. 304/916).

¹³⁸ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988/1408, I/7.

¹³⁹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi Ğaribi'l-Kurân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, 1412/1992, s. 758-759.

¹⁴⁰ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I/118.

Kitabu'l-Emsâl. Ebu Bekr İbnu'l-Enbârî. *ez-Zâhir*. Niftaveyh (v. 323/935). *Kitabu'l-Emsâl*, *Kitabu Emsâli'l-Kurân*. Muhammed b. Cüneyd (v. h. 300/910'dan sonra). *Kitabu'l-Emsâl*.

1.4. Konuya göre tasnîf

Bu tarzda ilk emsal kitabı kaleme alan Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dır (v. 224/839). İlk defa konuya göre *el-Emsâl* isimli eser yazan İbn Sellâm'ın bu eseri, yazdığı dönemde ilgi görmemiştir. Konuya göre tasnîf edilmiş diğer bir eser, Ahmed b. İbrahim b. Semeke el-Ğummî'nin (v. 530/1135) *Câmi'u'l-Emsâl* adlı eseridir. Zamanımıza kadar ulaşmayan eserin, İbn Sellâm'ın eserinden daha hacimli olduğu zikredilmiştir. İbn Abdirabbih'in (v. 487/1094) *el-Cevhera fi'l-Emsâl*'i de konuya göre tasnîf edilmiş emsâl kitaplarındandır.¹⁴¹

1.5. Alfabetik sıraya göre tasnif

Alfabetik sıraya göre yazılmış eserler arasında Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî'nin (v. 439/1047) *ed-Durretu'l-Fâhira fi'l-Emsâli's-Sâira*'sı, Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (v. 395/1005) *Cemheratu'l-Emsâl*'i, Cârullah ez-Zemaşerî'nin (v. 518/1124) *el-Mustağşâ fi Emsâli'l-Arab*'ı, Ebu'l-Fağl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin *Mecmâ'u'l-Emsâl*'i zikredilmektedir.¹⁴²

1.6. Müvelled meseller

Câhiliye devrinden başlayan ve şehirli Araplar için h. II. asrın, bedevî Araplar için ise h. IV. asrın sonlarına kadar olan süre ihticâc dönemi sayılmıştır. Bu dönemin meşelleri kadîm meseller, bu dönemden sonra ortaya çıkan mesellere müvelled mesel ismi verilmiştir. Bu ayırımı ilk defa Hamza e-İsfahânî yapmış ve *ed-Durretu'l-*

¹⁴¹ es-Suyuti, *el-Muzhir*, I/383.

¹⁴² Muhammed Ebû Sûfî, *el-Emsâlu'l-Arabiyye ve Masâdiruhâ fi't-Turâs*, Mektebetü'l-Aksâ, Amman, 1982, s. 21-24; Rudolf Zilheim, *el-Emsâlu'l-Arabiyyetu'l-Kadîme*, terc. Ramazan Abduttevvâb, Câmiatu Ayni Şems, 1404/1984, s. 53-54; Emânî Süleyman Dâvûd, *el-Emsâlu'l-Arabiyyetu'l-Kadîme*, el-Muessesetu'l-Arabiyye, 2009, s. 16-19; Abdulmecîd Katâmiş, *el-Emsâlu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Dimâşk, 1408/1988, s. 41, 45, 81.

Fâhira'sında bu konuya ayrı bir bölüm açmıştır. Müvelled mesellere Ebû Hilâl el-Askerî ve el-Meydânî de eserlerinde değinmişlerdir.¹⁴³

Müvelled meşeller konusunda ilk müstakil eseri Ebû Bekr Muhammed b. Abbas el-Hârizmî (v. 383/993) yazmıştır. Daha sonra İbn Hişâm el-Lahmî (v. 577/1184) *Lahnu'l-Âmme* isimli eserinde, halkın kullandığı meşel ve cümlelerin fasîh Arapçadaki asıllarını açıklamaya gayret etmiştir. Müvelled konusunda müstakil eserler arasında İbn Mekkî es-Sakalî'nin (v. 501/1107) *Teşķîfu'l-Lisân* ve *Telķîhu'l-Cinân* ve İbn Âsım el-Ėirnâti'nin (v. 829/1426) *Hadâiku'l-Ezhâr* isimli eserleri sayılmaktadır.

Son dönemde birçok Arap ülkesinde kullanılan meseller için ayrıca çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Naû'm Şukayr, *Emsâlu'l-Avâm fi Mısr ve's-Sûdân ve's-Şâm*.
2. Muhammed Ahmed Ömer el-Bâcûrî, *Emsâlu'l-Mütekellimîn min 'Avâmi'l-Mısrıyyîn*.
3. Ahmed Teymur Paşa, *Emsâlu'l-Âmmıyyetu'l-Mısrıyye*.
4. Yûsuf Ablâ, *el-Emsâlu'l-Âmmıyye fi Lübnân el-Cenûbî*.
5. Celal Haneî, *el-Emsâlu'l-Bağdâdiyye*.
6. Abdurrahmân Tikrîti, *el-Emsâlu'l-Bağdâdiyyetu'l-Muķârane*.
7. Abdullah Ali Nûr, *el-Emsâlu'd-Dârice fi'l-Kuveyt*.
8. Kâsım Belhâc İsâ, *el-Emsâlu's-Şa'biyye fi Tûnus*.
9. Nizâr Esved, *el-Emsâlu's-Şa'biyyetu's-Şâmiyye*.
10. Hânî Subhî Ahmed, *el-Emsâlu's-Şa'biyyetu'l-Urduniyye*.
11. İsmâil b. Ali Ekvâ, *el-Emsâlu'l-Yemâniyye*.
12. Muhammed b. Şeneb, *el-Emsâlu'l-Cezâiriyye*.
13. Ali el-Halîlî, *et-Turâşu's-Şa'biyyu'l-Filistîni*.
14. Ali Mustafa el-Mısrânî, *el-Muctema'u'l-Lîbîyyu min hilâli Emsâlihi*.

¹⁴³ Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-Fâhira*, thk. Abdulmecîd Kaţâmiş, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, tsz, s. 443; Taceddin Uzun, *Arap Dilinde Meseller (Atasözleri)*, Konya, 1996, s. 18-19.

2. Emsâlin çeşitleri

Emsâl hakkında farklı taksîmler yapılmıştır. Klasik kaynaklarda genel olarak emşâl sâir, kıyâsî ve ħurâfî olarak üç kısma ayrılmıştır. Bu tasnîf hâricinde meseller farklı tasnîflere tabi tutulmuştur.

2.1. Sâir meseller

Halk arasında yaygın, anlamı vecîz olan hikmetler bu kısma girmektedir. Atasözü haline dönüşmüş olan şiirler de buraya dâhildir. Bu tür mesellere eş-Şi'ru'l-Ĥikemî denilmektedir. Buna örnek olarak şu şiir gösterilebilir;

رَأَيْتُ الْمَنَائِمَ خَبَطَ عَشْوَاءَ مَنْ تُصِيبُ ثَمَنُهُ وَمَنْ تُخْطِئُ يُعَمَّرُ فِيهِرَمَ

Ölümü gece görmeyen devenin yürüyüşü gibi gördüm, çarptığını öldürür, rast gelmezse uzun yıllar yaşar ve yaşlanır.¹⁴⁴

Yine teşbîhte mübâlağa anlamına gelen مِنْ أَفْعَلُ kalıbında gelen ifâdeler de buraya dâhildir. أَكْذَبُ مِنْ مُسَيِّمَةٍ (Ĥâtem et-Ṭâî'den daha cömert), أَجْوَدُ مِنْ حَاتِمٍ (Museylemeden daha yalancı) gibi meseller buna örnek gösterilmiştir.

2.2. Kıyâsî meseller

Soyut kavramları tasvîr, teşbîh, temsîl ve kıyaslama yolu ile açıklayan meseller buraya dâhildir. Bu tür meseller, te'dîp, uyarı ve açıklama maksadı ile kullanılmaktadır. Bu tür meseller مَثَلٌ, كَمَثَلِ, كَمَا gibi teşbîh edatları içermektedir. Kıyâsî meseller daha çok Kurân ve hadîslere özgüdür. Sahâbeden rivâyet edilen sözler de buraya dâhil edilmiştir. Buna örnek olarak Hz. Alinin şu sözü rivâyet edilmektedir; مَثَلُ الْإِنْسَانِ الْحَصِيفِ مَثَلُ الْجِسْمِ الصُّلْبِ الْكَثِيفِ, يَسَخُنُ بَطِينًا وَتَبْرُدُ تَلْكَ السَّخُونَةُ بِأَطْوَلِ مِنْ ذَلِكَ الزَّمَانِ (Sağlam düşünceli insan, sağlam ve sert cisim gibidir, yavaş ısınır ve soğuması bundan daha uzun müddette olur).

Ĥakîm et-Tirmizî (v. 320) bu tür meselleri *el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sünne* adlı eserinde toplamıştır. مَثَلُ أَعْمَالِ الْبِرِّ فِي الْجَسَدِ مَثَلُ أَيَّامِ الرَّبِيعِ (Vücutta iyi amellerin

¹⁴⁴ *el-Mua'llakâtu's-Seb'*, haz. Abdulazîz Ahmed Cumua', Mektebetu'l-Kuveyt el-Vataniyye, 1424/2003, Kuveyt, s. 55.

misâli, bahar günleri gibidir), مَثَلُ الْعِلْمِ مَثَلُ الْمَاءِ (İlim su gibidir) gibi meseller bunlardan bir kaçıdır.¹⁴⁵

2.3. Hurâfî meseller

رُمُورُ الْعَرَبِ, أَكَاذِيبُ الْعَرَبِ denilen bu tür meseller genellikle insanların dışındaki varlıkların dilinden anlatılan kıssalardır. Bu meseller öğüt verme, mizâh ve eğlence amaçlı sembolik hikâyelerdir. Buna örnek olarak İbnu'l-Enbârî'nin anlattığı bir kıssayı örnek gösterebiliriz; Baba kertenkele yavrusuna, yılanlara dikkat et! demiş ve bir gün yavru kertenkele babasıyla beraber iken yuvalarını bir avcı kazmaya başlamış. Yavru kertenkele babasına; bu yılan mı? diye sorunca babası; hayır bu yılandan daha kötüsüdür (هَذَا أَجَلٌ مِنَ الْحُرْشِ) diye cevap vermiştir. Daha sonra beklenenden de daha kötü bir sonuç alındığı zaman bu deyim kullanılmıştır.¹⁴⁶

İlk kullanıldığı durum ve çıkış yerlerine göre meseller beş kısma ayrılmıştır:

2.4. Bir Olaya Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Meseller

Bu türe وَافَقَ شَنَّ طَبَقَةً (Şen, Tabaka'ya rastladı) meseli örnek olarak gösterilmektedir. Bu mesel, ismi Şen olan bir kişinin daha sonradan tanıştığı ve ismi Tabaka olan kız ile görüşlerinin uygun gelmesi ve evlenmesi sebebiyle ortaya çıkmıştır.

2.5. Benzetmeden Ortaya Çıkan Meseller

Cömertliği ile meşhûr olan birisinin مِنْ حَاتِمٍ أَجْوَدُ مِنْ حَاتِمٍ (Hâtem'den daha cömert) deymiyle, yine cömertliği ile bilinen Hâtem-i Tâî'ye benzetilmesi, zâlimliği ile bilinen birisinin مِنْ الْحَجَّاجِ أَظْلَمُ مِنْ الْحَجَّاجِ (Haccâc'dan daha zâlim) deymi ile zâlimliği ile ünlü olan Emevî vâlisî Haccâc'a benzetilmesi örneğinde olduğu gibi.

¹⁴⁵ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Emşâl mine'l-Kitâb ve's-Sünne*, thk. es-Seyyid el-Cemîlî, Dâru İbn Zeydûn, Beyrut, tsz, s. 213.

¹⁴⁶ el-Enbârî/ez-Zâhir, II/108; İsmail Durmuş, "Mesel" *DİA*, XXIX/293-294; Abdülmecîd Kaşâmî, *el-Emşâlu'l-Arabiyye*, s. 28-32; Tacettin Uzun, *Arap Dilinde Meseller (Atasözleri)*, s. 15-16.

2.6. Kıssadan Ortaya Çıkan Meseller

İnsanlar arasında yaygın olan Hz. Mûsâ ile Hızır kıssası buna örnek gösterilebilir. Bu kıssadan, إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (Benimle birlikteliğe sabrın yetmez) meseli ortaya çıkmıştır. Yine Hz. İsâ'nın ölüleri diriltmesi kıssasından لَمْسَةُ نَبِيٍّ (Peygamber dokunuşu) meseli ortaya çıkmıştır.

2.7. Kurân ve Hadîsten Doğan Meseller

أَوْهَنُ مِنْ بَيْتِ الْعَنْكَبُوتِ (örümceğin şah damarından daha yakın), أَقْرَبُ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (evinden daha dayanıksız), إِيَّاكُمْ وَ خَضِرَاءَ الدَّمَنِ (çöplükte yetişen gülden sakının) gibi meseller bu kısma örnek gösterilmiştir.

2.8. Şiir ve Hikmetten Doğan Meseller

Bu türe aşağıdaki şiiri örnek gösterebiliriz:

لَيْتَ هِنْدًا أَنْجَزَتْنا مَا تَعْدُ وَ شَفَتْ أَنْفُسَنَا مِمَّا تَجِدُ
وَ اسْتَبَدَّتْ مَرَّةً وَاجِدَةً إِيَّما العَاجِزُ مَنْ لا يَسْتَبِدُّ

Keşke Hind bize vaadettiğini yerine getirseydi de nefislerimiz buluşmalarımızla şifâ bulsardı. Bir defa kesin kararlı davrandı, âciz kimse kararlı davranamayandır.¹⁴⁷

Bu şiirden إِيَّما العَاجِزُ مَنْ لا يَسْتَبِدُّ (âciz kimse kararlı davranamayandır) meseli ortaya çıkmıştır. Yine لا جَدِيدَ تَحْتَ الشَّمْسِ (Güneşin altında (yeryüzünde) yeni bir şey yoktur, eski tas eski hamam) meseli de bu tür mesellere dâhildir.¹⁴⁸

3. Türkiye’de Emsal Çalışmaları

Türkiye’de son dönemde Arap dilinde atasözleri ve deyimlerle ilgili az da olsa yapılan bazı çalışmalar vardır. Bu eserler ve müellifleri aşağıdadır:

Tacettin Uzun, Arap Dilinde Meseller (atasözleri). (Konya, 1996).

¹⁴⁷ Ömer b. Ebî Rabîa’, *Dîvânû Ömer b. Ebî Rabîa’*, thk. Fâyiz Muhammed, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi, Beyrut, 1416/1996, s. 106.

¹⁴⁸ İsmail Durmuş, agm, *DİA*, XXIX/293-294; II/108. Muhammed Ebû Sûfî, *el-Emsâlu’l-Arabiyye ve Maşâdiruhâ fi’t-Turaş*, s. 18-19;

Tacettin Uzun-Said Şimşek, Arapça-Türkçe deyimler, kalıp ifadeler, atasözleri sözlüğü. (İstanbul, Beyan Yayınları).

Numan Yazıcı, Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler. (İstanbul, Rağbet Yayınları).

Ahmet Bulut, Arap Dili ve Edebiyatında Emsâl (doktora tezi).

Arap Dilinde Deyimler ve Atasözleri, Hasan Akdağ. (Konya, Tekin Yayınevi).

4. Kitâbu'z-Zâhir ve Emsâl kitapları arasındaki yeri

4.1. Kitabın ismi

Kaynakların çoğunda eserin ismi sadece *ez-Zâhir* veya *Kitâbu'z-Zâhir* olarak geçmektedir. ¹⁴⁹ el-Feyruzabâdî, eserin ismini *ez-Zâhir fi'l-Lûğa* olarak zikretmiştir. ¹⁵⁰ Kitâbın kaynaklarda geçen diğer isimleri *الزَّاهِرُ فِي مَعْنَى الْكَلَامِ الَّذِي يَسْتَعْمَلُهُ النَّاسُ فِي مَعْنَى الْكَلِمَاتِ الَّتِي يَسْتَعْمَلُهَا النَّاسُ* şeklinde geçmektedir. ¹⁵¹

4.2. Yazılış sebebi

ez-Zâhir adlı eserin yazılış sebebini İbnu'l-Enbârî, eserin giriş kısmında şu cümlelerle açıklamaktadır; Şüphe yok ki ilimlerin en şerefli, derece olarak en yükseği ve rütbe olarak en yücesi, insanların namazlarında, duâlarında ve tesbîhâtlerinde anlamını bilmeden kullandıkları sözlerin anlamlarını bilmektir. İnşallah ben kitâbımda bunların tümünü açıklayacağım ki, namaz kılan birisi buraya baktığı zaman Hâlîkına yaklaşmak için dediği sözlerin, duâ eden Rabbinden istediği

¹⁴⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, V/2304; el-Muṭahhar b. Ṭâhir el-Makdisî, *el-Bed'u ve't-Târîh*, Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dîniyye, Mısır, tsz, I/175; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, thk. Halîl Şehâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1408/1988, s. 758; Ali b. Enceb İbnu's-Sâ'î, *ed-Durru's-Semîn*, s. 120; el-Kıfî, *el-İnbâh*, III/208.

¹⁵⁰ Mecduddîn Ebû Ṭâhir Muhammed b. Yâkûb el-Fîruzabâdî, *el-Bulğa fi Terâcimi Eimmeti'n-Naḥv ve'l-Lûğa*, Dâru Sa'duddîn, 1421/2000, s. 282.

¹⁵¹ Muhammed b. Baṭṭâl, *en-Nazmu'l-Musta'zeb*, thk. Mustafâ Abdulhafîz Sâlim, el-Mektebetu't-Ticâriyye, Mekke, 1991, I/12; İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir* (giriş kısmı), I/39.

şeyin, Efendisini zikreden kimse hangi sözlerle efendisini yücelttiğinin anlamını bilmiş olsun.¹⁵²

4.3. Kitabın metodu

Yukarıda da değinildiği gibi, *ez-Zâhir* adlı eser, emşâl konusunda yazılan eserlerin tedvîn dönemine ait bir eserdir. Arap dilinde meseller hakkında yazılan eserlere alınmayan bazı sözler *ez-Zâhir*'de bulunmaktadır. Bunun sebebi, müellifin de eserin girişinde zikrettiği gibi, eserin insanların günlük yaşantılarında kullandıkları sözlerin açıklamalarıyla ilgili olmasıdır. Eserde insanların günlük hayatta kullandıkları yer isimleri, ayların isimleri, birbirlerini çağırırken kullandıkları sözler, meşeller ve dînî hayatta kullanılan sözler açıklanmaktadır.

Eserde konular her hangi bir düzen ve tertip gözetilmeden yazılmıştır. Eser ilk olarak şerhedilecek atasözü, esmâ-i hüsnâ veya duâ hakkında bir sözü zikretmekle başlar, daha sonra açıklamaya geçilir. Açıklama kısmında başlık hakkında bir açıklaması bulunan her hangi bir âlimin sözlerine yer verilir ve farklı görüşler varsa bunlar zikredilir. Daha sonra şahid olarak şiir, âyet ve hadîslere geçilir. Kitapta bulunan neredeyse her başlık hakkında delîl olarak çok sayıda âyet, hadîs ve şiir kullanılmıştır. Müellif eserde kullandığı mesel, söz ve şiirlerde geçen garîb ifâdeleri de açıklamaktadır. Müellifin üslûbunu yakından tanımak için burada birkaç örnek gösterilecektir;

وَقَوْلُهُمْ: قَدْ قَتَتِ الرَّجُلُ، وَقَدْ أَخَذَ فِي الْقُنُوتِ

قَالَ أَبُو بَكْرٍ: مَعْنَاهُ أَخَذَ فِي الدَّعَاءِ وَالتَّعْظِيمِ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ. وَالْقُنُوتُ يَنْقَسِمُ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَقْسَامٍ يَكُونُ الْقُنُوتُ الطَّاعَةَ كَمَا قَالَ عَزَّ وَجَلَّ: كُلُّ لَه قَانِتُونَ، مَعْنَاهُ كُلُّ لَه مُطِيعُونَ. وَيَكُونُ الْقُنُوتُ الصَّلَاةَ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي، وَ قَالَ الشَّاعِرُ:

قَابِتًا لِلَّهِ يَتْلُو كُتُبَهُ وَعَلَى عَمْدٍ مِنَ النَّاسِ اعْتَزَلُ

وَيَكُونُ الْقُنُوتُ طَوْلَ الْقِيَامِ، قَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الصَّلَاةِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ: طَوْلُ الْقُنُوتِ، مَعْنَاهُ طَوْلُ الْقِيَامِ. وَيَكُونُ الْقُنُوتُ السُّكُوتَ، يُرْوَى عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ أَنَّهُ قَالَ: كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ، يُكَلِّمُ أَحَدُنَا الَّذِي يَلِيهِ، حَتَّى نَرَأَتْ: وَقَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ، فَأَمْسَكْنَا عَنِ الْكَلَامِ.

¹⁵² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/93-94.

قَالَ أَبُو عُبَيْدٍ: يُرْوَى أَنَّ فُتُوْتَ الْوُثْرِ سُمِّيَ لِأَنَّ الْإِنْسَانَ قَائِمًا فِي الدُّعَاءِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَقْرَأَ الْقُرْآنَ، فَكَأَنَّهُ سَكَتٌ إِذْ كَانَ لَا يَقْرَأُ فِيهِ الْقُرْآنَ.

(Duâ etti ve Allah'ı övdü ve böyle yapmaya başladı anlamındadır. Kunut,¹⁵³ Allah için duâya durmak anlamına gelmektedir. Arap dilinde فُتُوْتُ kelimesinin dört ayrı anlamı vardır.

- a. İtâat ve boyun eğme. Allah Teâlâ âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: كُنُّ لَهٗ قَائِنُونَ (Hepsi O'na boyun eğmişlerdir).¹⁵⁴
- b. Duâ. Allah Teâlâ âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ (Ey Meryem! Rabbine gönülden boyun eğ, secde et).¹⁵⁵ Âyette geçen اقْنُتِي fiili, İbnu'l-Enbârî'ye göre, duâ et anlamındadır. Bu görüşüne delil olarak şu şiiri zikretmiştir;
قَائِنًا لِلَّهِ يَتَلَوُ كُتُبَهُ وَعَلَى عَمْدٍ مِنَ النَّاسِ اعْتَزَلَن
Allaha duâ ederek kitaplarını okuyor, ve kendi isteği ile insanlardan uzaklaştı.
- c. Namazda kıyâmı uzun tutmak: Hadîs-i şerîfte şöyle geçmektedir: Rasûlullah'a hangi namazın daha faziletli olduğu soruldu. Şöyle buyurdu; Kıyâmı en uzun olan (طَوَّلُ الْقُنُوتِ).¹⁵⁶
- d. Sükût ve konuşmayı kesmek. Bu görüşe göre, vitir namazında kunut duâsı okunurken, Kuran okunmadığı için sessiz olarak ayakta durulduğundan künûta, sükût anlamı verilmiştir.)

وَقَوْلُهُمْ فِي أَسْمَائِهِ: الْوَاسِعُ

كَقَوْلِهِ: وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ. قَالَ أَبُو بَكْرٍ: الْوَاسِعُ مَعْنَاهُ فِي كَلَامِهِمْ: الْكَثِيرُ الْعَطَايَا الَّذِي يَسْعُ لِمَا يُسْأَلُ-عَزَّ وَجَلَّ، هَذَا قَوْلُ أَبِي عُبَيْدَةَ. وَيُقَالُ الْوَاسِعُ: الْمَحِيطُ بِعِلْمِ كُلِّ شَيْءٍ، مِنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا، مَعْنَاهُ: أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا. قَالَ أَبُو زَيْدٍ:

حَمَّالٌ أَثْقَالِ أَهْلِ الْوُدِّ أَوْنَةً أُعْطِيهِمُ الْجُهْدَ مِنِّي بَلَّةَ مَا أَسَعُ

مَعْنَاهُ: أُعْطِيهِمْ مَا لَا أَجِدُهُ إِلَّا بِجُهْدِي، فَدَعَّ مَا أَحِيطَ بِهِ وَأَقْدَرُ عَلَيْهِ.

¹⁵³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/129; Ebû Bekr b. ed-Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/408; el-Herevî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IX/65; Ebu'l-Huseyn b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, V/31; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, V/45; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3747.

¹⁵⁴ Bakara. 116, Rûm, 26.

¹⁵⁵ Âli İmrân, 43.

¹⁵⁶ *Sahîh-u Muslim*, I/521.

(Esmâ-i Hüsna'dan olan *الْوَسِيعُ*,¹⁵⁷ ikrâmı bol olan, kendisinden istenilen her şeyi vermeye gücü yeten anlamıyla beraber, her şeyi ilmiyle kuşatan anlamı da bulunmaktadır. Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır; *وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا* (İlmi her şeyi içine almıştır). Ebû Zeyd'in bir şiirinde şöyle geçiyor;

حَمَّالٌ أَنْقَالَ أَهْلَ الْوُدِّ أَوْنَةً أُعْطِيَهُمُ الْجَهْدَ مِنِّي بَلْهَ مَا أَسْعُ

Aşk ehlinin yükünü taşıma anı gelince, yorgunluğumu umursamadan emeğimi onlara feda ederim).

وَقَوْلُهُمْ: رَجُلٌ مُتَّانٍ

قَالَ أَبُو بَكْرٍ: قَالَ أَبُو عُبَيْدٍ: الْمُتَّانِي مَعْنَاهُ فِي اللَّغَةِ: الْمُتَنَبِّئُ الْمُتَمَكِّثُ الَّذِي لَا يُعْجَلُ، وَاحْتَجَّ بِالْحَدِيثِ الَّذِي يُرْوَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّهُ نَظَرَ إِلَى رَجُلٍ يَتَخَطَّى رِقَابَ النَّاسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ لَهُ: أَنْتَ وَأَنْتِ. فَمَعْنَى أَنْتِ: أَحْرَتِ الْمَجِيءِ وَتَأَخَّرَتْ عَنِ الْوَقْتِ. قَالَ الْحَطِيبِيُّ:

وَأَنْتِ الْعِشَاءَ إِلَى سُهَيْلٍ أَوْ الشَّعْرِي فَطَالَ بِي الْأَنْاءُ

مَعْنَاهُ: أَحْرَتِ الْعِشَاءَ

(*رَجُلٌ مُتَّانٍ*, Ebû 'Ubeyde'ye göre acele etmeyen, yavaş davranan kişi anlamına gelmektedir. Hadîs-i şerîfte şöyle buyruluyor; *أَنَّ نَظَرَ إِلَى رَجُلٍ يَتَخَطَّى رِقَابَ النَّاسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ* (Rasûlallah (s.a.v) cuma günü insanların omuzları üzerinden geçerek öne doğru yürüyen bir kişiye; geç kaldın ve insanlara eziyet ettin! buyurdu).¹⁵⁸ El-Huṭay'a bir şiirinde şöyle demiştir;

وَأَنْتِ الْعِشَاءَ إِلَى سُهَيْلٍ أَوْ الشَّعْرِي فَطَالَ بِي الْأَنْاءُ

Gece Süheyl ve Şi'râ yıldızına geç kaldın ve geç kalma bana da uzun geldi).

İbnu'l-Enbârî, açıklamalar yaparken hem Basra hemde Kûfe ekolü âlimlerinin görüşlerinden yararlanmıştı. Kendisi Kûfe ekolüne bağlı bir âlim olarak bilinmesine rağmen bazen Basra ekolü âlimlerinin görüşlerini doğru kabûl etmişti. *أَخَذَهُ أَخَذَ سَبْعَةً* (dişi aslan gibi aldı) ifâdesini açıklarken şunları söylemektedir; *قَالَ الْأَصْمَعِيُّ مَعْنَاهُ: أَخَذَهُ*

¹⁵⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/203; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, III/61; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, VI/109; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXII/324; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, 771; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4834.

¹⁵⁸ İbn Mâce, *Sünen*, I/354.

أَخَذَ سَبْعَةَ بَضَمِ الْبَاءِ، وَالسَّبْعَةَ اللَّبَاءُ، فَسَكَّنَ الْبَاءَ، وَمِمَّا يَدُلُّ عَلَى صِحَّةِ قَوْلِ الْأَصْمَعِيِّ أَنَّ طَلْحَةَ بْنَ مَصْرَفٍ وَ
عَيزَةَ قَرَأُوا: وَمَا أَكَلَ السَّيْعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ.¹⁵⁹

Eserde ezdâd,¹⁶⁰ itbâ',¹⁶¹ ibdâl,¹⁶² müennes,¹⁶³ müzekker,¹⁶⁴ maksûr¹⁶⁵ ve memdûd¹⁶⁶ gibi çok sayıda gramer ile ilgili konulara da değinilmektedir. فَذَّجَلَّ هَذَا عَنِ الْجَلِّ kelimesinin hem yüce hem de ufak bir şey anlamına geldiğini ve ezdâddan olduğunu söylemektedir.¹⁶⁷ Eserin başka bir yerinde النَّاعِ kelimesinin aç anlamına geldiğini ve الْجَائِعِ kelimesinin itbâ'ı olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁸

İbnu'l-Enbârî, çoğunluğa uyararak hadîsleri dilcilik konusunda delîl olarak kabul etmiş ve eserinde hadîslere sıklıkla başvurmuştur. خَجَلَ fiilinin tembellik anlamına delîl olarak İbnu'l-Enbârî şu hadîsi zikretmiştir; إِذْ جُعْتُنَّ دَقِعْتُنَّ وَإِذَا شَبِعْتُنَّ حَجَلْتُنَّ (Siz kadınlar acıktığınız zaman itaatkar olursunuz, doyduğunuz zaman ise tembel olursunuz).

Eserin başka bir özelliği, halkın yanlış kullandığı bazı sözlerin tashîh edilmesidir. Mesela, halkın fasîh Arapçadaki الْجَدِّ وَالْحَطِّ kelimelerinin yerine الْبَحْتِ kelimesini kullandıklarını bildirmiş, yine halkın شَحَاذُ kelimesini yanlışlıkla شَحَاذُ şeklinde telaffuz ettiklerine dikkat çekmiştir.

Müellif eserinde yalnız başka âlimlerin görüşlerini nakletmemiş, bilâkis birçok yerde yanlış gördüğü görüşleri dile getirmiş ve kendi düşüncesini ortaya koymuştur. Eserin dikkat çeken diğer özellikleri arasında bazı Arapça yer isimlerinin, ayların,

¹⁵⁹ el-Enbârî/ez-Zâhir, I/473-474.

¹⁶⁰ Arapçada zıt anlam taşıyan kelimelere ezdâd denilmektedir. Örnek olarak بَاعَ fiilinin Arapçada hem satmak, hem de almak anlamı bulunmaktadır.

¹⁶¹ Ard arda tekrarlanan ve aynı anlama gelen söz demektir. عَطَشَانٌ نَطَشَانٌ, حَسَنٌ بَسَنٌ sözlerinde olduğu gibi.

¹⁶² Telaffuzda kolaylık gibi bazı sebeplerden bir harfin yerine başka harfin getirilmesine ibdâl denilir. İtîsâf fiilinin aslında اِوتِصَفَ olması gibi.

¹⁶³ Canlı varlıkların dişilerine veya gramer bakımından dişî kabul edilen (kendisinde dişilik alâmeti bulunan) cansız varlıklara verilen isimdir.

¹⁶⁴ Canlı varlıkların erkeklerine veya gramer bakımından müzekker (erkek) kabul edilen yani kendisinde dişilik alâmeti bulunmayan cansız varlıklara verilen isimdir.

¹⁶⁵ Sonunda elif-i maşsure (ا , ي) şeklinde yazılan bulunan ve sondan bir önceki harfin harekesi fetha olan isimdir. عَصَا, فَتَى, عَصَا kelimelerini memdûd isimlere örnek gösterebiliriz.

¹⁶⁶ Sonunda elif-i memdûde (ء) bulunan isimdir. شَفَاءٌ, سَمَاءٌ kelimelerini maksûr isimlere örnek gösterebiliriz.

¹⁶⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/559.

¹⁶⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/54-55.

bazı şâirlerin ve Hz. Peygamberin sülalesinden şahısların isimlerinin iştikâkını açıklamasıdır.

4.4. Kaynakları

Her müellif gibi İbnu'l-Enbârî de *ez-Zâhir*'i yazarken kendisinden önce yazılmış literatürden ve âlimlerin görüşlerinden faydalanmıştır. Kitapta bu görüşleri aktarırken bazen kaynağına işâret etmiş, bazen naklettiği görüşün kaynağını zikretmemiştir. Eserde çok sayıda dil (hem Basra hem de Kûfe ekolü), hadîs ve tefsîr âlimlerinin görüşlerine yer verilmiştir.

Müellifin görüşüne başvurduğu Basra dil âlimleri arasında İbn Ebî İshâk el-Ĥadramî, el-Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Ĥabîb, Sîbeveyh, Ĥuṭrub, Ebû 'Ubeyde, el-Aḥfeş (Saîd b. Mes'ade), el-Aşma'î, İbn Ĥuteybe, el-Muberrred ve başkalarının isimleri bulunmaktadır.

Kendisi de Kûfe dil ekolü âlimlerinden olan İbnu'l-Enbârî, Kûfe ekolü âimlerinden başta hocası Şa'leb olmak üzere çokca istifâde etmiştir. Bu âlimlerden el-Mufaḍḍal ed-Ḍabbî, el-Kisâî, müellifin babası el-Ĥâsım b. Beşşâr el-Enbârî, Ebû 'Ubeyd, İbnu'l-A'râbî, İbn Sikkît ve başkalarını örnek verilebilir.

İbnu'l-Enbârî'nin kullandığı eserler arasında İbn Ĥuteybe'nin *Ġarîbu'l-Hadîs*'i, *ez-Zeccâc*'ın *Me'âni'l-Kurân ve İ'râbuhû*, el-Ferrâ'nın *el-Eyyâm ve'l-Leyâlî ve's-Şuhûr*'u, Ebû 'Ubeyd'in *Ġarîbu'l-Hadîs*'i, Ṭaberî'nin *Câmi'u'l-Beyân*'ı, el-Aşmaî'nin *Kitâbu'l-Ḥayl* ve başka kitaplar bulunmaktadır. Örnek olarak eserden bu kısımlar gösterilebilir;

مَعْنَاهُ: قَدْ تَمَسَّحَ بِالْأَخْجَارِ، وَأَصْلُ هَذَا مِنَ النَّجْوَةِ، وَالنَّجْوَةُ مَا ارْتَفَعَ مِنَ الْأَرْضِ. قَدْ اسْتَنْجَى الرَّجُلُ

Müellif bu açıklamayı kaynak göstermeksizin İbn Ĥuteybe'nin *Ġarîbu'l-Hadîs*'inden nakletmiştir.¹⁶⁹ Yine İbnu'l-Enbârî, Arap aylarının anlamlarını açıklarken el-Ferrâ'nın *el-Eyyâm ve'l-Leyâlî ve's-Şuhûr* adlı eserinden büyük ölçüde

¹⁶⁹ el-Enbârî/*ez-Zâhir*, I/136; İbn Ĥuteybe, *Ġarîbu'l-Hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî, Matbaatu'l-'Anî, Bağdat, 1397, I/159.

yararlanmıştı. İbnu'l-Enbârî muharrem ve safer aylarının anlamı hakkında şunları söylemektedir; *الْمَحْرَمُ سُمِّيَ مُحْرَمًا لِتَحْرِيمِهِمْ فِيهِ الْقِتَالِ وَصَفَرٌ سُمِّيَ صَفْرًا لِخُرُوجِهِمْ فِيهِ إِلَى بِلَادٍ يُقَالُ لَهَا الصَّفَرِيَّةُ.*

Aynı konuda el-Ferrâ şunları söylemiştir; *وَإِنَّمَا سُمِّيَ الْمُحْرَمُ مُحْرَمًا لِأَنَّ الْعَرَبَ كَانُوا يُحْرَمُونَ الْقِتَالَ فِيهِ، وَإِنَّمَا سُمِّيَ صَفْرًا لِأَنَّ الْعَرَبَ كَانُوا يَخْرُجُونَ فِيهِ الصَّفَرِيَّةَ.*¹⁷⁰

İbnu'l-Enbârî'nin en çok başvurduğu kitaplardan birisi de Mufađđal ed-Dabbî'nin *el-Fâhîr* isimli eseridir. Emsâl hakkında elimize ulaşan en eski kaynak olan *el-Fâhîr*'de, beşyüz küsur mesel ve sözün açıklaması yapılmaktadır. *ez-Zâhir* ve *el-Fâhîr* kitaplarının her ikisi emsâl hakkında yazılan kitapların tedvîn döneminde yazıldığı için her hangi bir düzen gözetilmemiştir. İçerik bakımından aynı olan kısımlar bulunsa da *ez-Zâhir* eseri *el-Fâhîr*'de bulunmayan çok fazla konuyu kapsamaktadır. Esmâ-i Hüsnâ, yer isimlerinin iştikâkı, ayların anlamı ve başka konular bunlardan bir kaçıdır.

4.5. Kitâbu'z-Zâhir'e yapılan eleştiriler

ez-Zâhir eserine en fazla eleştiri, *el-Fâhîr* ve diğer kitaplardan büyük ölçüde alıntılar yapıldığı yönündedir. Esere bu eleştirileri yöneltenler *el-Fâhîr* eserini nakleden es-Sûlî ve İbnu'l-Enbârî'nin öğrencilerinden *ez-Zeccâcî*'dir.

es-Sûlî, *el-Fâhîr* eserinin girişinde onu rivâyet etme sebebini açıklarken şunları söylemektedir; Ahmed b. 'Ubeydillâh b. Ahmed'den rivâyet edildiğine göre, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî bu eseri bize imlâen yazdırdı. Bunun sebebi, onun (es-Sûlî'nin) derslerine katılan bir şahıs, İbnu'l-Enbârî'nin de derslerine katılmaktaydı. Bir gün o şahsın elinde bir kitap gördü. Kitabı açıp okuduğu zaman *ez-Zâhir*'in bir bölümü olduğunu gördü ve şöyle dedi; Bu, Mufađđal b. Seleme'nin *el-Fâhîr* adlı kitâbından nakledilmiştir.¹⁷¹

¹⁷⁰ el-Enbârî/*ez-Zâhir*, II/390; el-Ferrâ, *el-Eyyâm ve'l-Leyâlî ve's-Şuhûr*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1400/1980, s. 41.

¹⁷¹ el-Mufađđal b. Seleme b. 'Âşım ed-Dabbî, *el-Fâhîr fi'l-Emsâl*, thk. Muhammed Osman, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, s. 37-38.

Yukardaki bölümlerde bahsettiğimiz gibi, *el-Fâhîr* eserinin *ez-Zâhir* üzerindeki etkisini inkâr etmek mümkün değildir. Ama kitâbın tamamının alıntı olduğunu iddiâ etmek de yanlıştır. İki eser arasındaki farklar oldukça fazladır.

İbnu'l-Enbârî'nin öğrencilerinden olan *ez-Zeccâcî*, eseri birkaç yönüyle eleştirmektedir. Bu eleştirilerini *ez-Zâhir* üzerine yazdığı *Muhtasarü'z-Zâhir* isimli eserinde açıklamaktadır. Bu eleştirileri şöyle sıralanabilir:

1. *ez-Zeccâcî*'nin iddiâsına göre *ez-Zâhir* eserinin mukaddimesinin tamamı *et-Taberî*'nin tefsîrinden alınmıştır. Bu konuda *ez-Zeccâcî* şöyle demektedir; Eserin giriş kısmına, tamamını *et-Taberî*'nin tefsîrine yazdığı hutbeden alıntılacağı bir girişle başlamıştır. Bu *ez-Zâhir*'e lâyık olmayan bir davranıştır.¹⁷² *ez-Zeccâcî*'nin bu iddiâsının hiçbir aslı bulunmamaktadır. Çünkü her iki mukaddime arasında birkaç cümle hâricinde her hangi bir benzerlik söz konusu değildir.¹⁷³
2. İbnu'l-Enbârî, Allah'ın vasfı hakkında muhâl olan, edeb ehlinin sözlerinden olmayan ve çok çirkin lafızlar kullanmıştır.¹⁷⁴ *ez-Zeccâcî*'nin bu iddiâsı da çok abartılıdır. Çünkü ne İbnu'l-Enbârî'nin çağdaşı olan âlimler ve ne de hayâtı hakkında yazan müelliflerin hiç birisi onun hakkında böyle bir iddiâda bulunmamış, bunun tersine kendisini zühd ve verâ' sâhibi bir âlim olarak tavsîf etmişlerdir.
3. Eserde çok sayıda yanlışların olması, bir konuya cevap olarak söylenen bir çok görüşün, aslında hepsinin aynı anlama gelmesi.
4. Nahiv ve gramer konusunda Basralıların görüşleri daha isabetli olduğu halde Kufelilerin görüşlerine ağırlık vermesi.¹⁷⁵

ez-Zeccâcî'nin bu eleştirilerinin bir sebebinin de Kûfe ekolü âlimlerine karşı duyduğu hoşnutsuzluk olduğunu belirtmek gerekir. Müellif yukarıda zikredilen düşüncelerine esaslanarak *ez-Zâhir* eserini özetlemiş, fazla ve tekrar gördüğü yerleri

¹⁷² *ez-Zeccâcî*, *Muhtasarü'z-Zâhir*, thk. Tâmir Muhammed Emîn Hüseyin, Vizâratu'l-Evkâf, Katar, 1434/2013, I/6.

¹⁷³ Aradaki farklar için bkz. *el-Enbârî*, *ez-Zâhir*, I/91-93; Ebû Ca'fer *et-Taberî*, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000, I/3-6.

¹⁷⁴ *ez-Zeccâcî*, *Muhtasarü'z-Zâhir*, I/6-7.

¹⁷⁵ *ez-Zeccâcî*, *Muhtasarü'z-Zâhir*, I/2-3.

kaldırılmış, Kûfelilerin görüşlerine ilâveten Basra ekolünün görüşlerini eklemiş, yer isimleri konusunda ek bir bölüm açarak, İbnu'l-Enbârî'nin zikretmediği yer isimlerini de buraya ilâve etmiştir.

4.6. Eserin etkisi

ez-Zâhir eserinin kendisinden sonraki müellifler üzerinde büyük etkisi vardır. Tefsîr, hadîs, lûğat, târîh ve s. gibi çok farklı alanlarda yazılan kitaplarda bu etkiyi görmek mümkündür. İbnu'l-Enbârî'nin bu eserinden alıntı yapan bazı müelliflere ve eserlerine burada bir kaç örnek göstermek istiyoruz;

1. *ez-Zeccâcî, İştikâku Esmâillâhi'l-Hüsnâ*. Allâh'ın isimlerinin kökeni hakkında yazılmış bu eserde *ez-Zeccâcî, ez-Zâhir* eserinden bir çok yerde alıntı yapmıştır. el-Azîz isminin anlamı hakkında *Zeccâcî* şunları söylemektedir; الْعَزِيزُ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَوْجِهٍ، الْعَزِيزُ: الْغَالِبُ الْقَاهِرُ، وَالْعِزَّةُ: الْغَلْبَةُ، وَالْمَعَارَةُ: الْمُغَالَبَةُ. *ez-Zeccâcî* bu açıklamayı İbnu'l-Enbârî'nin بِاسْمِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ başlığı altında yaptığı açıklamalardan almıştır.¹⁷⁶
2. Ebû Mansûr el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*. *ez-Ezherî*, sekiz ciltlik bu sözlüğünde *ez-Zâhir* eserinden çok sayıda alıntı yapmıştır. Bunlardan bir kaçını zikretmek istiyoruz; قَالَ ابْنُ الْأَنْبَارِيِّ فِي الزَّاهِرِ، امْرَأَةٌ صَنَاعٌ إِذَا كَانَتْ حَازِقَةً بِالْعَمَلِ، وَرَجُلٌ صَنَعٌ. ¹⁷⁷ وَالْمَعَارَةُ: الْمُغَالَبَةُ. وَرَوَى ابْنُ الْأَنْبَارِيِّ وَغَيْرُهُ عَنِ الثَّعْلَبِيِّ عَنِ ابْنِ الْأَعْرَابِيِّ قَالَ: الْخَادِعُ: الْقَاسِدُ مِنَ الطَّعَامِ. ¹⁷⁸
3. Ebu'l-Faḍl el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*. Arap dilindeki atasözlerinden bahseden el-Meydânî, *ez-Zâhir*'den birçok yerde alıntı yapmıştır. الْتَقْدُّ عِنْدُ الْخَافِرَةِ (ödül yarış zamanında) deyiminin açıklamasında el-Meydânî şunları söylemektedir; قَالَ ابْنُ الْأَنْبَارِيِّ: قَالَ ثَعْلَبٌ: مَعْنَاهُ التَّقْدُّ عِنْدَ السَّيِّقِ، وَذَلِكَ أَنَّ الْفَرَسَ إِذَا سَبَقَ أَخَذَ الرَّهْنَ، وَالْخَافِرَةَ: الْأَرْضَ الَّتِي حَفَرَهَا الْفَرَسُ بِقَوَائِمِهِ، فَاعِلَةٌ بِمَعْنَى مَفْعُولَةٌ. ¹⁷⁹
4. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*. Coğrafya kitabı olan *Mu'cemu'l-Buldân*'da el-Hamevî, İbnu'l-Enbârî'nin yer isimlerinin anlamı hakkındaki görüşlerini nakletmiştir. Bağdâd kelimesinin anlamını açıklarken el-Hamevî

¹⁷⁶ *ez-Zeccâcî, İştikâku Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, thk. Abdulhüseyn el-Mübârek, Müessesetu'r-Risâle, 1406/1986, s. 237 el-Enbârî/*ez-Zâhir*, I/175.

¹⁷⁷ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, I/111.

¹⁷⁸ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, II/25.

¹⁷⁹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, II/337; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/475.

قال ابن الأنباري: أصلُ بَعْدَادٍ للأعاجِمِ، وَالْعَرَبُ تَخْتَلِفُ فِي لَفْظِهَا إِذْ لَمْ يَكُنْ أَصْلُهَا مِنْ كَلَامِهِمْ وَلَا اسْتِثْقَائُهَا مِنْ لُغَاتِهِمْ، قَالَ بَعْضُ الْأَعَاجِمِ: تَفْسِيرُهُ بُسْتَانُ رَجُلٍ، فَبَاعَ بُسْتَانٌ¹⁸⁰ وَدَادُ اسْمٌ رَجُلٍ، وَبَعْضُهُمْ يَقُولُ: بَغَّ اسْمٌ لِلصَّنَمِ

5. Ebû Abdillâh Şemsuddîn el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kurân*. el-
Kurtubî, tefsîrinde İbnu'l-Enbârî'nin diğeri eserleriyle beraber ez-Zâhir
eserinden de istifâde etmiştir. Eserin bir yerinde şöyle diyor; رَعَمَ الْمُبْرَدُ فِيمَا ذَكَرَ
ابْنُ الْأَنْبَارِيِّ فِي كِتَابِ "الرَّاهِرِ" لَهُ: أَنَّ "الرَّحْمَنَ" اسْمٌ عِبْرَانِيٌّ فَجَاءَ مَعَهُ بِ"الرَّحِيمِ"¹⁸¹

Yukarda bahsi geçen müellifler hâricinde ez-Zâhir eserinden istifâde edenler arasında İbn Hâleveyh *Şavâzu'l-Kurân*, Ebû Ali el-Ğâlî *el-Emâlî ve en-Nevâdir*, Ebû Hilâl el-'Askerî *Cemheratu'l-Emşâl*, el-Ĥatîb el-Bağdâdî *Târîhu Bağdâd*, İbn Mekkî es-Şekâlî *Teşķîfu'l-Lisân*, ez-Zerkeşî *el-Burhân fî U'lûmi'l-Kurân*, İbn Hacer *el-İşâbe*, ez-Zebîdî *Tâcu'l-'Arûs*, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* ve s. eserlerinin isimleri geçmektedir.

¹⁸⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I/456; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/422.

¹⁸¹ el-Ğurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed el-Berdûnî/İbrâhîm 'Atfîş, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1384/1964, I/104; el-Enbârî/ez-Zâhir, I/154.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTÂBU'Z-ZÂHİR'DEKİ SÖZLERİN TAHLİLİ

ez-Zâhir fî Ma'âni Kelîmâtî'n-Nâs adlı eseri, İbnu'l-Enbârî'nin en önemli eserlerinden biridir. Eser aynı zamanda, alanında Kûfe ekolüne bağlı müellifler arasında yazılmış en kapsamlı eser olmasıyla da önemli bir konuma sâhiptir. Müellif, eserde konuları 845 başlık altında toplamasının yanı sıra, başlıktan farklı konuları da işlemekte ve burada Arap dilinin farklı konularına ait şahsi görüşlerinden veya tercihlerinden bahsetmiştir.

Eser yazıldığı dönemden itibaren, bazı eleştirilere maruz kalsa da nerdeyse tüm Arapça sözlük yazarlarının ve daha sonraki dönemlerde yapılan emşâl çalışmalarının en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Çalışmamızda eserde geçen 845 başlık, müellifin sıralaması esas alınarak diğer sözlük ve emşâl eserleriyle karşılaştırılarak incelenmiştir.

ez-Zâhir Adlı Eserde Geçen Sözler ve Kalıp İfadeler

1. حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

حَسْبُنَا اللَّهُ, Allah bize yeter (كَافِيْنَا اللهُ) demektir.¹⁸² Allah Teâla Kuran'da şöyle buyurmuştur: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (Allah'ın yardımı sana ve sana uyan müminlere yeter).¹⁸³ İmruu'l-Kays bir beytinde şöyle demiştir:

¹⁸² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/148; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. ed-Dureyd el-Ezdî, *Cemheratu'l-Lûğa*, thk. Remzi Munîr Ba'lebekî, Dâru'l-'İlm lil-Melâÿîn, Beyrut, 1987, I/277; Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, thk. Muhammed 'İvağ Mur'ib, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001, IV/190; Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî, *es-*

فَتَمَلَّأْ بَيْنَنَا أَقْطًا وَسَمْنَا وَحَسْبُكَ مِنْ غَنِّي شَبْعٌ وَرَيِّ

Evimizi peynir ve yağ dolduruyorsun, zenginlik olarak yemek ve içmek sana yeter.¹⁸⁴

2. حَسْبُكَ اللهُ

حَسْبُكَ اللهُ ifadesinin anlamı hakkında dört görüş vardır. Birinci görüşe göre deyim, tehdit ifade etmektedir. Yani bir kişi diğer bir kişiye حَسْبُكَ اللهُ diyorsa bunun anlamı; Allah senin yaptığın zulmü biliyor ve sana bunun karşılığını verecektir.

İkinci görüşe göre حَسْبُكَ اللهُ, Allah'ın sana gücü ve kudreti yeter (muhtedir) demektir. Üçüncü görüşe göre Allah sana yeter demektir (hasıb/kâfi). جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ (Bunlar Rabbinin katından, hesapları karşılığı verilenlerdir)¹⁸⁵ âyetindeki عَطَاءٌ حِسَابًا ifâdesini buna delil göstermişlerdir. Son görüşe göre الْحَسِيبُ, hesaba çeken demektir (muḥâsib).¹⁸⁶ Bu görüşte olanlar Mecnûn'un¹⁸⁷ şu şiirini delil göstermişlerdir;

دَعَا الْمُحْرَمُونَ اللَّهَ يَسْتَغْفِرُونَهُ بِمَغَّةٍ يَوْمًا كَيْ تُمَحَّى ذُنُوبُهَا

وَنَادَيْتُ يَا رَبَّاهُ أَوْلَ سُوَأَتِي لِنَفْسِي لَيْلَى ثُمَّ أَنْتَ حَسْبِيهَا

O gün ihramlılar Mekke'de, günahların bağışlanması için Allaha dua ve istiğfar ettiler. Ben, ey Rabbim, nefsim için ilk isteğim Leyla'dır, onu hesaba çekecek olan da sensin diye seslendim.¹⁸⁸

إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا kelimesine Kurandan bu âyet delil gösterilmiştir; حَسِيبًا (Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını gereği gibi yapandır).¹⁸⁹

Şihâh Tâcu'l-Lûga ve Şihâhu'l-Arabiyye, thk. Ahmed Abdulğafûr 'Atţâr, Dâru'l-İlm Lil-Melâyîn, Beyrut, 1407/1987, I/111; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, 1399/1979, II/59; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/864-865; el-Fîruzabâdî, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 74; Muhammed b. Muhammed Abdurrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, 1380/1965, II/267.

¹⁸³ Enfâl, 64.

¹⁸⁴ İmruu'l-Ḳays, *Dîvânu İmrii'l-Ḳays*, thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl, Dâru'l-Maarif, Kahire, 1969, s. 137; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/94.

¹⁸⁵ Nebe, 36.

¹⁸⁶ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/96-97.

¹⁸⁷ Ḳays b. el-Mülevveh b. Muzâḥim b. Ḳays el-'Âmirî (v. 68/688). Leylâ'ya olan aşkıdan dolayı Mecnûn olarak tanımlanmıştır. (Keḥḥâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VIII/135).

¹⁸⁸ *Dîvânu Mecnûn-u Leylâ*, thk. Abdusettâr Ahmed Ferâc, Dâru Mısır, Kahire, tsz, s. 68

3. وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ, 'O ne güzel vekildir' anlamına gelmektedir.¹⁹⁰ Deyimle ilgili üç görüş vardır. Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ'ya (v. 207/822) göre, buradaki vekîl, kafi, yeter anlamındadır. أَلَّا تَتَّخِذُوا مِن دُونِي وَكِيلاً (Beni bırakıp başkasını vekîl edinmeyiniz diye)¹⁹¹ âyetindeki vekîl kelimesi de bu anlamda kullanılmıştır. İkinci görüşe göre vekîl, Rab anlamındadır. Onlara göre أَلَّا تَتَّخِذُوا مِن دُونِي وَكِيلاً âyeti, beni bırakıp başkasını rab edinmeyin anlamındadır. Üçüncü görüşe göre vekîl, kefil anlamındadır. Buna göre ifade, Allah bize yeter ve rızığımızın kefilisi de O'dur anlamındadır.

Ebû Bekr Muhammed İbnu'l-Kâsım el-Enbârî'ye göre her üç görüş de doğru olmakla beraber, tercih edilen görüş Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın görüşüdür. Çünkü bu şekilde نِعْمَ kelimesinden önceki söz, sonraki kelimeye uygun gelmektedir. Hâlıkımız Allah'tır ve O ne güzel Hâlıktır (خَالِقُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْخَالِقُ) ifadesinde olduğu gibi.¹⁹²

4. لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ 'Allah'tan başka güç ve kudret sahibi yoktur' anlamına gelmektedir. حَوْلٌ, حَيْلَةٌ, حَيْلَةٌ, حَيْلَةٌ, حَيْلَةٌ kelimeleri, buradaki حَوْلٌ kelimesiyle aynı anlamdadır. حَوْلٌ, güç ve kuvvet anlamındadır. مَا لِلرَّجُلِ مِخَالٌ kişinin gücü ve kuvveti yok anlamında kullanılmaktadır. وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ (pek kuvvetli olan Allah)¹⁹³ âyetinde de Allah, gücü (شَدِيدُ الْمِحَالِ) ve cezası şiddetli olan anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁴

مِحَالٌ kelimesi مَحَلٌ kökünden türemiş ve anlamı, bir kişinin başka bir kişi hakkında güç ve kudret sahibi olan birisine, aleyhinde haber vererek ceza almasını

¹⁸⁹ Nisa, 86; el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbul-'Ayn*, II/148; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/191; el-Cevherî, *Şihâh*, I/111; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/866; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 74; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/270; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 190.

¹⁹⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/405; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/203; el-Cevherî, *Şihâh*, V/1845; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, VI/136; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4483; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/99;

¹⁹¹ İsrâ, 2.

¹⁹² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/98-99

¹⁹³ Ra'd, 13.

¹⁹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/297; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/570; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, V/155; el-Cevherî, *Şihâh*, IV/1679; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, II/121; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1060; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. I/989; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/365.

sağlamaktır. Bu yüzden şöyle duâ edilmektedir; **اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ الْقُرْآنَ بِنَا مَاجِلًا** (Allah'ım! Kurân'ı hatalarımıza şâhit etme). Aynı anlamda hadîs-i şerîf'te şöyle buyrulmuştur; **الْقُرْآنُ شَافِعٌ مُشَفَّعٌ وَمَاجِلٌ مُصَدِّقٌ, مَنْ شَفَعَ لَهُ الْقُرْآنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ نَجَا, وَمَنْ مَحَلَّ بِهِ الْقُرْآنُ** (Kur'an şefaattir, şefaati kabul edilir. Savunucudur (macl), savunması kabul edilir. Kurân, kıyâmet günü kime şefâat ederse o kişi kurtulur, kimin de aleyhinde şâhidlik ederse, Allah o kimseyi yüzüstü bırakır).¹⁹⁵

5. **اللَّهُمَّ مَحِّصْ عَنَّا ذُنُوبَنَا**

Bu cümleye birbirine yakın farklı anlamlar verilmiştir. Bir görüşe göre cümle; **اللَّهُمَّ طَهِّرْنَا مِنْ ذُنُوبِنَا**, 'Allahım, bizi günahlarımızdan temizle' anlamındadır. Başka bir görüşe göre **وَالْمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ** (uzaklaşma) anlamındadır. (Bir de Allah, böylece îmân edenleri günahlardan uzaklaştırmak, inkârcıları ise yok etmek ister)¹⁹⁶ âyetinde de bu anlamda kullanılmıştır. el-Halîl b. Ahmed'e (v. 170/786) göre kelime **خَلَّصَ** (kurtarma) anlamındadır.¹⁹⁷

6. **اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا**

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا, 'Allah'ım günahlarımızı bağışla' anlamına gelmektedir. Kuṭrub b. Muhammed el-Müstenîr'e (v. 206/821) göre, **غَفَرَ** kelimesi **غَطَّى** (kapattı, örttü) anlamındadır. Bu anlamda Araplar, **اغْفِرْ مَتَاعَكَ فِي الْوَعَاءِ** (kaptaki eşyânı kapat) derler.¹⁹⁸

أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ يَعْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ,¹⁹⁹ (Rabbinizden mağfiret dileyin) **إِسْتَعْفِرُوا رَبَّكُمْ** (Allah'a kulluk edin; O'ndan sakının ve bana itaat edin ki Allah günahlarınızı

¹⁹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şua'bu'l-Îmân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410, V/62; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/99-101.

¹⁹⁶ Âli-İmrân, 141.

¹⁹⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/127; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/543; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IV/159; el-Cevherî, *Şihâh*, III/1056; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/300; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4145; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muhîṭ*, s. 631; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVIII/153; el-Enbârî/ez-Zâhir, I/106-107; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 154.

¹⁹⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* IV/406; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/778; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/112; el-Cevherî, *Şihâh*, II/770; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/385; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3274; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muhîṭ*, s. I/451; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/246.

¹⁹⁹ Hud, 90.

size bağışlasın)²⁰⁰ âyetlerindeki غَفَرَ fiili, Rabbinizden günahlarınızı kapatmasını isteyin anlamına gelmektedir.

el-Aşma'î'ye göre سَتَرَ عَلَى, غَفَرَ (korumak, himâye etmek) anlamına gelmektedir. Buna göre cümlenin anlamı, Allahım bizleri günahlardan muhafaza et demektir. Bu anlamda Araplar, elbiseni sedir ağacı boyasıyla boya, çünkü o kire karşı daha koruyucudur (أَغْفَرُ لِلْوَسْخِ) diyorlar.²⁰¹

7. اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطِيَّ لِمَا مَنَعْتَ وَلَا يَنْفَعُ دَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ

'Allahım! Verdiğine kimse mâni' olamaz, vermediğine de kimse veremez. Sen vermezsen varlık sahibine varlığı fayda vermez' anlamındadır.²⁰² Hadîste geçen الْجَدُّ kelimesi konusunda üç görüş vardır.

Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'a (v. 224/838) göre الْجَدُّ zenginlik anlamındadır. Ona göre mal ve mülkün sahibine faydası olmaz, insana faydalı olan sâlih amelleri ve Allah'a yaklaşmasına sebep olan amelleridir. Bu düşüncede olanların gösterdiği delil şu hadîstir; Cennetin kapısında durup baktım. Bir de gördüm ki içeri girenlerin çoğu yoksullardı. Zenginler (أَصْحَابُ الْجَدِّ) ise hesap vermek için alıkonulmuştu.²⁰³

- a. İkinci görüşe göre şans ve baht anlamındadır. Buna delil olarak el-Ahṭal'ın²⁰⁴ bu beytini delil göstermişlerdir;

أَعْطَاكُمْ اللَّهُ جَدًّا تُنْصَرُونَ بِهِ, لَا جَدًّا إِلَّا صَغِيرٌ بَعْدَ مُحْتَقَرٍ

Allah sizlere bir şans vermiştir ki onunla yardım ediliyorsunuz, o şansın yanında (diğer padişahlara verilen şanslar) hakâret gibi kalırlar.²⁰⁵

- b. Üçüncü görüşe göre الْجَدُّ kelimesi, hem dede, hem şans ve baht, hem de azamet ve yücelik anlamına gelmektedir. (Doğrusu وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبَّنَا

²⁰⁰ Nûh, 3-4.

²⁰¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/108-110; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 154.

²⁰² Muhammed b. İsmâil el-Buḥârî, *Saḥîhu'l-Buḥârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buḡâ, Dâru İbn Keşîr, Beyrut, 1407/1987, III/38.

²⁰³ *Saḥîhu'l-Buḥârî*, V/1995.

²⁰⁴ Ğiyâs b. Ğavs b. es-Salt b. Târiḳa b. 'Amr et-Tağlibî, el-Aḥṭal. Irak'ta Hıristiyan olarak büyümüş, daha sonra Şâm'a gelmiş, burada Emevî halifelerini öven ve onların düşmanlarını hicveden şiirler yazmıştır. H. 90/708 yılında vefât etmiştir. (Kehḥâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VIII/42).

²⁰⁵ Ğiyâs b. Ğavs el-Aḥṭal, *Dîvânu'l-Aḥṭal*, thk. Anton Şâlihânî, Matbaatu'l-Katolikiyye, Beyrut, 1905, s. 104.

Rabbimizin yüceliği her yücelikten üstündür) ²⁰⁶ âyetinde de yücelik anlamında kullanılmıştır.²⁰⁷

8. اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعَثَاءِ السَّفَرِ وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ وَمِنَ الْحَوْرِ بَعْدَ الْكُورِ.

‘Allah’ım! Yolculuğun güçlük ve yorgunluğundan, döndükten sonra kötü şeylerle karşılaşmaktan, çokluktan sonra azalmaktan sana sığınırım’ anlamındadır.²⁰⁸ Hadîste geçen وَعَثَاءِ السَّفَرِ وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ ifadesindeki وَعَثَاءِ, sahibine yorgunluk veren yürüme anlamına gelmektedir. Bu anlamdan hareketle bu söz, meşakkat veren her iş hakkında darb-ı mesel haline gelmiştir. Hadîsteki ikinci mübhem ifadelerden olan كَابَةُ الْمُنْقَلَبِ, yolculuktan evine dönen bir insanın, evinde kendisini kederlendiren ve hüzünlendiren bir olayla karşılaşması anlamındadır.

الْحَوْرُ بَعْدَ الْكُورِ ifadesi hakkında dilciler iki görüş belirtmişlerdir. Birinci görüş ve dilbilimcilerin ekserisinin katıldığı görüşe göre bu ifade, fazlalaştıktan sonra azalma veya işlerin bozulması (النَّفْصَانُ بَعْدَ الزِّيَادَةِ) anlamına gelmektedir. Bu ifade sarıgın sarılması (الْكُورُ) ve daha sonra sarıgın çözülmesi (الْحَوْرُ) ifadesinden alınmıştır. Bu görüşte olanlar bu olayı delil göstermekteler; Haccâc b. Yûsuf (v. 95/713) bir kişiyi Hâricîlerle savaşmak için ordu komutanı olarak görevlendirmiş, daha sonra o kişiyi başka bir komutanın emrine vermişti. Bu olay üzerine adam Haccâc’a: الْحَوْرُ بَعْدَ الْكُورِ (Bu fazlalıktan sonra noksanlıktır) demiştir.²⁰⁹

İkinci görüşe göre الْحَوْرُ بَعْدَ الْكُورِ, cemâatten kopma ve dönme anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre ifadedeki الْكُورُ kelimesi cemaat, الْحَوْرُ kelimesi ise dönme anlamındadır. (Zira; o, bir daha dirilip dönmeyeceğini sanmıştı)²¹⁰ âyetini buna delil göstermişlerdir. Aynı anlamda Lebîd’in²¹¹ bir beytini de delil göstermişlerdir:

²⁰⁶ Cin, 3.

²⁰⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/110-116.

²⁰⁸ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Ĥorasânî en-Nesâî, *Sünen-u Nesâî*, thk. Abdülğaffâr Süleyman el-Bendârî-Seyyid Kesrevî Hasen, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1411/1991, IV/460.

²⁰⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/117.

²¹⁰ İnşikâk. 14.

²¹¹ Lebîd b. Rabîa‘ b. Mâlik b. Ca‘fer el-Â‘mirî, Muallaka şairlerinden, câhiliyye döneminin ileri gelenlerinden ve meşhur süvarilerinden olmuştur. İslâma yetişmiş ve müslüman olduktan sonra şiir yazmayı bırakmıştır Kûfeye yerleşerek burada uzun bir ömür yaşamıştır. H. 40/660 yılında vefât etmiştir. (Keĥhâle, *age*, VIII/152, Süleyman Tülücü, “Lebîd b. Rebîa’”, *DİA*, XVII/122).

وَمَا الْمَرْءُ إِلَّا كَالشَّهَابِ وَضَوَائِهِ يَحُورُ رَمَادًا بَعْدَ إِذْ هُوَ سَاطِعٌ

Kişi ancak yıldız ve parıltısı gibidir. Parlar ve daha sonra kül olarak geri döner.²¹²

9. قَدْ أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ وَ قَدْ سَمِعْتُ أَذَانَ الْمُؤَذِّنِ .

‘Müezzin ezan okudu veya müezzinin ezan okuduğunu duydum’ anlamındadır. أَذَانَ kelimesinin anlamı, haber verici namazın başladığını bildirdi ve ya namazın başladığını ilan edenin çağırışını duydum demektir.²¹³ ثُمَّ أَذَّنَ الْعَبِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ²¹⁴ (Sonra bir münadi şöyle bağırdı: ‘Ey kervancılar, siz hırsızsiniz!’)²¹⁴ âyetinde geçen ثُمَّ أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ ifâdesi de haber verici haber verdi (أَعْلَمَ مُعْلِمٌ) anlamındadır. وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ²¹⁵ (Allah ve peygamberi insanlara ilan eder) âyetinde ise ezan, bildiri anlamında kullanılmıştır (إِعْلَامٌ). Bazıları ezan kelimesini أَذَيْنٌ (ezîn) şeklinde okumuşlardır. Bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَلَمْ نَشْعُرْ بِضَوْءِ الصُّبْحِ حَتَّى سَمِعْنَا فِي مَسَاجِدِنَا الْأَذِينَ

Mescitlerimizde ezânı duyana kadar, sabahın aydınlığını hissetmedik.²¹⁶

10. اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ

Dilbilimciler أَكْبَرُ sözü konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre en büyük anlamına gelen ekber ile, büyük anlamına gelen kebîr aynı anlamda kullanılmaktadır. el-Ferzdağ’ın²¹⁷ bir beyti buna delil gösterilmiştir:

إِنَّ الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا بَيْتًا دَعَائِمُهُ أَعْرُ وَ أُطُولُ

²¹² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/118.

²¹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/199; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/14; el-Cevherî, es-Sîhâh, V/2068; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/75; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/51; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1175; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/164.

²¹⁴ Yûsuf, 70.

²¹⁵ Tevbe, 3.

²¹⁶ er-Râî' en-Numeyrî, *Dîvânu'r-Râî' en-Numeyrî*, thk. Reinhard Weipert, Dâru'n-Neşr, Beyrut, 1401/1980, s. 276; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/121-122.

²¹⁷ el-Ferzdağ’ın tam ismi, Hemmâm b. Gâlib b. Sa’saa’ b. Nâciye b. A’kkâl b. Muhammed b. Süfyân b. Mucâşi’ b. Dârim et-Temîmî’dir. Yüzünün çirkinliğine göre Ferzdağ lakabıyla anılmıştır. Basrada doğmuş ve orada vefât etmiştir. Arap dilciliği üzerinde büyük etkisi vardır. Emîr ve halifelerin önünde oturarak şiir söylerdi. Süleyman b. Abdülmelik kalkmasını isteyince Temîm kabîlesinden bir grup karşı çıkmış, bunun üzerine halife oturmasına râzı olmuştu. H. 110/728 senesinde Basra’da vefât etmiştir. (Kehhâle, *age*, XIII/152).

Gökleri yukarıya doğru yükselten (Allah), bizim için direkleri çok sağlam ve yüksek bir beyt (şeref) binâ etmiştir (yaratmıştır).²¹⁸

Diğer bir beyitte şöyle geçmektedir:

تَمَّتْ رِجَالٌ أَنْ أَمُوتَ وَإِنْ أَمُتَ فَتِلْكَ سَبِيلٌ لَسْتُ فِيهَا بِأَوْحَدٍ

Bazı kişiler benim ölmemi arzu etmişler. Eğer ben ölürsem, o benim tek başına olduğum yol değildir.²¹⁹

Bu beyitte geçen evhad kelimesi ile tek, yalnız anlamına gelen vâhid kelimesi aynı anlamdadır. İbnü'l-Enbârî'nin hocası Şa'leb'den rivâyetine göre, Allahu Ekber demek, Allah her şeyden büyüktür (الله أَكْبَرُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ) anlamına gelmektedir. Ancak burada مِنْ hazfedilmiştir. Çünkü أَفْعَلُ kalıbında gelen أَكْبَرُ kelimesi haber anlamı taşımaktadır.²²⁰

11. أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

'Ben Allah'tan başka ilah olmadığına inanıyorum' (şâhitlik ediyorum) anlamındadır. (Putu tapanların kendilerinin inkarcı olduklarını itiraf edip dururken Allah'ın mescidlerini onarmaları gerekmez)²²¹ âyeti bunun delilidir. Buradaki şâhidlik ifadesi, açık olarak haber vermek anlamı taşımaktadır. Hâkim yanında şâhidlik etmek ifadesi de, bildiği bir haberi hâkime açık olarak söylemektir.²²²

12. أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ

'Ben Hz. Muhammed'in, Allah'ın elçisi olduğuna inanıyorum' (şâhitlik ediyorum) anlamındadır. رَسُولٌ kelimesi Arapça, kendisine gönderilen haberleri izleyen anlamında kullanılmaktadır. Develer birbirini izleyerek geldiler anlamında جَاءَتْ الْإِبِلُ رَسَالًا denilmektedir.²²³

²¹⁸ Hemmâm b. Gâlib el-Ferazdağ, *Dîvanu 'l-Ferazdağ*, Dâru Şâdir, Beyrut, 1966, II/155.

²¹⁹ Beytin İmam Şâfi'ye ait olduğu söylenmiştir. Bkz. Emîl Bedî' Yâkûb, *el-Mu'cemu 'l-Mufaşşal fi Şevâhidi 'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996, II/373.

²²⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/122-123.

²²¹ Tevbe, 17.

²²² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/125.

²²³ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/127.

13. حَيَّ عَلَي الصَّلَاةِ

حَيَّ kelimesi Arapça, ‘gelin’ veya ‘acele gelin’ anlamına gelmektedir.²²⁴ İfadenin anlamı, haydi namaza gelin demektir. Bu anlamda bir hadîs-i şerîfte şöyle buyrulmuştur; إِذَا ذُكِرَ الصَّالِحُونَ فَحَيَّ هَلَا بِعَمَرَ (Sâlihler zikrolunduğu zaman Ömer’i zikretmede acele edin).²²⁵

14. حَيَّ عَلَي الْفَلَاحِ

İbnu’l-Enbârî’nin rivâyetine göre bu konuda dilbilimcilerden farklı görüşler nakledilmiştir. Bu görüşlerin ilkinde göre ifadenin tercümesi ‘haydi kurtuluşa’ şeklindedir. Diğer bir rivâyete göre felâh kelimesi hayır anlamındadır. Bir insan hayırlı bir şey elde ettiği zaman فَدَّ أَفْلَحَ الرَّجُلُ denilmektedir. Başka bir görüşe göre felâh kelimesinin ebedîlik anlamı da vardır. Onlara göre حَيَّ عَلَي الْفَلَاحِ, haydi ebedîliğe koşun veya haydi cennette ebedî kalma sebebine koşun şeklinde tercüme edilmektedir.²²⁶

15. قَدْ تَوَضَّأَ الرَّجُلُ لِلصَّلَاةِ وَقَدْ أَخَذَ فِي الْوُضُوءِ لِلصَّلَاةِ

‘Kişi namaz için abdest aldı ve namaz için abdest almaya başladı’ anlamındadır. Namaz için abdest almak şeklinde tercüme ettiğimiz تَوَضَّأَ kelimesi arapçada تَنَطَّفَ (temizlenmek) ve تَحَسَّنَ (güzel olmak) anlamına gelmektedir.²²⁷ Bu kabilden güzel yüz anlamında وَجْهٌ وَضِيءٌ denilmektedir. Vücudun her hangi bir uzvunun yıkanması için وَضُوءٌ kelimesi kullanılmaktadır. Bu konuda şu hadîs delil gösterilmiştir: تَوَضَّأُوا مِمَّا غَيَّرَتِ النَّارُ (Ateşin değiştirdiği (pişirdiği) şeylerden dolayı (elinizi ve ağzınızı) yıkayınız).²²⁸ Başka bir rivâyette şöyle denilmiştir: Yemekten önce elleri yıkamak (الْوُضُوءُ) fakirliği yok eder, yemekten sonra elleri yıkamak ise

²²⁴ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/47; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, V/183; el-Cevherî, es-Şihâh, V/1853; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/1175; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXVII/523.

²²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Muessesetu’l-Şâfiî, VI/148; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/130.

²²⁶ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/131-132.

²²⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn* VII/76; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/242; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XII/69; el-Cevherî, es-Şihâh, I/80; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûga*, VI/119; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4855; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, I/489.

²²⁸ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’âş el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Dâru’l-Fikr, 1406/1986, I/99.

cinneti önler.²²⁹ Temizlik anlamına gelen **وَضُوءٌ** kelimesi ile namaz için abdest alınması kastedilirse, bundan üzerinde icma edilen uzuvlar anlaşılmalıdır.²³⁰

16. **قَدْ تَيَمَّمَ الرَّجُلُ**

قَدْ تَيَمَّمَ الرَّجُلُ, kişi teyemmüm etti demektir. Teyemmüm, toprağı ele ve yüze sürmek anlamına gelmektedir. **تَيَمَّمَ** kelimesi Arapçada, yönelmek (**قَصَدَ**) anlamındadır.²³¹ Yani bir insan toprağı taraf yöneldi ve toprağı eline ve yüzüne sürdü. Sakın kendiniz göz yummadan almayacağınız, adi ve kalitesi bozuk şeyleri vermeye kalkışmayın (**وَلَا تَيَمَّمُوا**)²³² âyetinde de teyemmüm kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Şu şiir buna delil olarak kullanılmıştır:

وَفِي الْأَطْعَانِ آيَسَةً لَعُوبٍ تَيَمَّمَ أَهْلُهَا بَلَدًا فَسَارُوا

Mahfelerde cilveyi seven kız vardı, ailesi başka diyara göç etmek istedi ve gittiler.²³³

17. **قَدْ اسْتَنْجَى الرَّجُلُ**

'Kişi taşlarla silindi' anlamındadır. İstincâ, taşlarla silinmek anlamına gelmektedir. Kelimenin kökü tümsek anlamına gelen **نَجْوَةٌ** kelimesidir.²³⁴ Bir insan hâcetini gidermek istediğı zaman örtünmek için yüksek bir yer araması sebebiyle bu kelime kullanılmıştır. Kişi yüksek bir yer arıyor anlamında **قَدْ مَرَّ فُلَانٌ يَنْجُو** ifâdesi kullanılmaktadır. **فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً** (Senden sonrakilere bir ibret teşkil etmesi için bugün sadece senin cesedini çıkarıp (sahile) atacağız" dedik)²³⁵ âyetinde

²²⁹ Muhammed b. Selâme b. Ca'fer Ebû Abdillâh el-Kudâ'î, *Musnedu's-Şihâb*, Thk. Hâmdî b. Abdulmecîd es-Selefî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1407/1986, I/205

²³⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/133-134.

²³¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/430; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/248; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2064; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/30; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4966; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/246.

²³² Bakara, 267.

²³³ Bîşr b. Ebî Hâzim, *Dîvânü Bîşr b. Ebî Hâzim*, thk. İzzet Hasen, Matbûâtu Mudîriyyeti İhyâi't-Turâşî'l-Kadîm, Dımaşk, 1973, s. 64; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/135.

²³⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VI/186; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/497; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2502; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/398; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4362; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/28.

²³⁵ Yûnus, 92.

de **بِنَجِيكَ** ifâdesi, denizden çıkartılarak yüksek bir yere atılmak anlamında kullanılmıştır.²³⁶

18. قَدْ اسْتَجْمَرَ الرَّجُلُ

قَدْ اسْتَجْمَرَ الرَّجُلُ, 'kişi küçük taşlarla silindi' demektir.²³⁷ Arapçada **جَمَارٌ**, küçük taşlar anlamında kullanılmaktadır. Mekke'de şeytan taşlama yerlerine de bu yüzden cimâru Mekke denilmiştir. Hadîste şöyle buyrulmaktadır; إِذَا تَوَضَّأْتَ فَاسْتَكْثِرْ، فَإِذَا اسْتَجْمَرْتَ فَأَوْتِرْ.²³⁸

19. قَدْ صَلَّى الرَّجُلُ

'Kişi Allah'a duâ etti, namaz kıldı' anlamlarındadır. **الصَّلَاةُ**, Allah'a duâ etmek ve Allah'tan istemek demektir.²³⁹ Şalât kelimesinin Arapçada üç anlamı vardır; Birinci anlamı, kıyâm, rüku' ve secdeden oluşan namaz anlamıdır. Şalâtın diğer bir anlamı merhamettir. Hadîs-i şerîf'te şöyle buyrulmaktadır; اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى (Allahım! Ebu Evfâ ailesine merhamet et).²⁴⁰ Kelimenin üçüncü bir anlamı ise duâdır. Vefât eden bir şahsa kılınan namaz da duâ kastıyladır. Çünkü onda kıyâm, rükû' ve secde olmaz. Şu hadîs -i şerîf'te kelime duâ anlamında kullanılmaktadır; إِذَا دُعِيَ أَحَدُكُمْ إِلَى طَعَامٍ فَلْيَجِبْ وَإِنْ كَانَ مُفْطِرًا فَلْيَأْكُلْ وَإِنْ كَانَ صَائِمًا فَلْيُصَلِّ (Biriniz bir davete çağırıldığı zaman icâbet etsin, eğer iftar etmiş ise yesin, oruçluysa (davet sahibine) duâ etsin).²⁴¹

²³⁶ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/136.

²³⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VI/122; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/465; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/54; el-Cevherî, es-Şihâh, II/616; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/477; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/675-676; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 367; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/464.

²³⁸ Metinde **فَاسْتَكْثِرْ** lafzı bulunan hadîs bulunamadı. Diğer kaynaklarda hadîs şu metinle geçmektedir; إِذَا تَوَضَّأْتَ فَانْتِرْ، وَإِذَا اسْتَجْمَرْتَ فَأَوْتِرْ (Abdest aldığın zaman (burnuna su çektikten sonra) sümkü ve taşla istincâ ettiğin zaman taş sayısını tek yap). *Sünen-u İbn Mâce*, I/142; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/137.

²³⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VII/153; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, III/898; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/165; el-Cevherî, es-Şihâh, VI/2402; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/300; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/675-676; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1303; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVIII/432.

²⁴⁰ *Saĥîhu'l-Buĥârî*, II/544.

²⁴¹ Aynı anlamdaki hadis için bkz. Muslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *Saĥîhu'l-Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392/1972, II/1054; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/138-139.

20. قَدْ صَامَ الرَّجُلُ.

صَامَ الرَّجُلُ, kişi oruç tuttu anlamındadır. Yemek, içmek ve konuşmayı kendisine yasaklayan kimseye şâim (oruçlu) denilmektedir.²⁴² Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır; فَأِمَّا تَرَيَنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا (İnsanlardan birini görecek olursan 'Ben Rahmân için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de).²⁴³ Oruçlu anlamına gelen şâim kelimesinin yerine sâih kelimesi de kullanılmaktadır. التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ (Allah'a tevbe eden, kullukta bulunan, O'nu öven, O'nun uğrunda gezen, rüku ve secde eden, uygun olanı buyurup fenalığı yasak eden ve Allah'ın yasalarını koruyan müminler)²⁴⁴, عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ (Eğer o sizi boşarsa belki de Rabbi ona, sizden daha hayırlı, kendisini Allah'a teslim eden, inanan, gönülden itaat eden, tevbe eden, oruç tutan dul ve bakire eşler verir)²⁴⁵ âyetleri bunun delilidir.²⁴⁶

21. قَدْ رَكَعَ الرَّجُلُ.

رَكَعَ الرَّجُلُ, 'kişi rüku'ya vardı' anlamına gelmektedir. Arapçada ركوع eğilmek, bükülmek anlamına gelir.²⁴⁷ Yaşlılıktan dolayı beli eğilen kimse için رَكَعَ الشَّيْخُ denilmektedir. İbnu'l-Enbârî, buna delil olarak hocası Şa'leb'in şu beytini zikretmektedir:

وَصِلَ جِبَالَ الْبَعِيدِ إِنْ وَصَلَ الْحَبْ لُ وَأَقْصَى الْقَرِيبِ إِنْ قَطَعَهُ

وَلَا تُعَادِ الْفَقِيرَ عَلَّكَ أَنْ تَرَكَعَ يَوْمًا وَالذَّهْرُ قَدْ رَفَعَهُ

²⁴² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/171; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/899; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/181; el-Cevherî, es-Şihâh, V/1970; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/323; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2529; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1131; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/528.

²⁴³ Meryem, 26.

²⁴⁴ Tövbe, 112.

²⁴⁵ Tahrîm, 5.

²⁴⁶ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/139-140.

²⁴⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/200; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/770; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, I/203; el-Cevherî, es-Şihâh, III/1222; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/434; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1719; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 723; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/122.

Bağlar yetiyorsa eğer uzaklık bağlarını (akrabalık bağları) yakın et, yakın olsa bile (akrabalık bağını) keseni uzak et. Fakire düşmanlık etme, felek onu yüceltmişken, bir gün senin belin bükülebilir.²⁴⁸

22. قَدْ سَجَدَ الرَّجُلُ

سَجَدَ الرَّجُلُ, 'kişi secdeye vardı' anlamındadır. Secde, yere doğru eğilmek ve meyletmek anlamındadır. Araplar bineğin üzerine binileceği zaman, bineğin başını yere eğmesine قَدْ سَجَدَتِ الدَّابَّةُ demekteler.²⁴⁹ Bir şiirde şöyle geçmektedir:

وَكَلَّنَاهُمَا خَرَّتْ وَأَسْجَدَ رَأْسُهَا كَمَا سَجَدَتْ نَصْرَانَةٌ لَمْ تَخْفِ

Her ikisi başlarını eğerek yere kapandılar, Hanîf olmamış bir Hıristiyanın yere kapanması gibi.²⁵⁰

Hurma ağacının dalları meyvesinden dolayı eğildiği zaman سَجَدَتِ النَّخْلَةُ denilmektedir. Âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: (Bitkiler ve ağaçlar O'nun buyruğuna boyun eğler).²⁵¹ Secdenin diğer bir anlamı da Allah'a karşı tevâzû ve boyun eğmedir. Şu âyet buna delil olarak gösterilmiştir: أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالْدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ (Göklerde ve yerde olanların, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanların ve insanların birçoğunun Allah'a secde ettiklerini görmüyor musun?).²⁵² Secde kelimesi selamlama anlamında da kullanılmaktadır. Şiirde şöyle geçmektedir:

قَدْ كَانَ دُو الْقُرْنَيْنِ جَدِّي مُسْلِمًا مَلِكًا تَدِينُ لَهُ الْمُلُوكُ وَتَسْجُدُ

Zülkarneyn padişah ve Müslüman Dedem, padişahlar önünde eğilir ve selamlardı.²⁵³

²⁴⁸ Beyit el-Eğbağ b. Qari'e aittir. Bkz. 'Amr b. Bahr b. Mağbûb el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1423/2002, III/223; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/140-141.

²⁴⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/49; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/447; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/300; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/483; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, III/133; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1940; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 287; ez-Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/172.

²⁵⁰ Beyit, Ebu'l-Ağzer el-Ḥamânî'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yâkûb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, V/98.

²⁵¹ Rahmân, 6.

²⁵² Hacc, 18.

²⁵³ Birinci beyit Ebû Ali el-Ḳâlî'nin *el-Mağşûr ve'l-Memdûd* isimli eserinde müellifi belirtilmeden zikredilmektedir. Bkz. Ebû Ali el-Ḳâlî, *el-Mağşûr ve'l-Memdûd*, thk. Ahmed Hureydî, Mektebetu'l-

Yukarıda zikredilen şiirde secde, selamlama anlamında kullanılmaktadır. Bu daha çok geçmişteki bir selamlama tarzı idi. وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا (hepsi onun önünde (Allah'a secde edip) eğildiler)²⁵⁴ âyeti konusunda farklı tefsirler olsa da tercih edilen görüş, buradaki secdenin ibâdet secdesi değil, selamlama secdesi olduğu yönündedir.²⁵⁵

23. قَدْ اسْتَنْثَرَ الرَّجُلُ

اسْتَنْثَرَ الرَّجُلُ, 'kişi burnunu su ile yıkadı' anlamındadır. اسْتَنْثَرَ, burnu su ile yıkamak demektir.²⁵⁶ Burnun Arapçadaki diğer adı neşra'dır (النَّشْرَةُ). Aynı anlamda istinşâk (اسْتِنْشَاقٌ) kelimesi de kullanılmaktadır.²⁵⁷

24. قَدْ تَوَّبَ الرَّجُلُ

تَوَّبَ, dâvete tekrar geri dönmek ve bunu ezan ile bildirmek demektir. Teşvîb'in (تَشْوِيبٌ) anlamı, 'namaz uykudan daha hayırlıdır' demektir.²⁵⁸ Teşvîb olarak isimlenmesinin sebebi, ezanda dâvet anlamında iki defa عَلَى الصَّلَاةِ ve عَلَى الْفَلَاحِ ve dedikten sonra, arkasından خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ diyerek tekrar dâvete dönülmesi sebebiyledir.

Arapçada teşvîb, dönmek (عَوْدَةٌ) demektir. Bu anlamda mâlîm bana döndü (تَابَ) hasta iyileşmeye yüz tuttu (تَابَ إِلَى الْمَرِيضِ جَسَدُهُ) denilmiştir. Teşvîb'in diğer bir anlamı da karşılık vermektir. عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ هَلْ تُؤْتِبُ الْكُفَّارَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (Tahtlar üzerinde, inkarcıların yaptıkları şeylerin karşılığının nasıl verildiğini seyrederek)²⁵⁹ âyetinde bu anlamda kullanılmaktadır.²⁶⁰

Ḥancî, Kahire, 1999, s. 220. İkinci beyit İbnu'l-Enbârî'nin *el-Ezdâd* eserinde müellifi belirtilmeden zikredilmektedir. Bkz. el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 295.

²⁵⁴ Yûsuf, 100.

²⁵⁵ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/141-142.

²⁵⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/219; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/424; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/56; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/822; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/389; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4340; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 479; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/170.

²⁵⁷ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/143.

²⁵⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/246; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/262; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/110; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/94; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/393; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/518; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 64; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/103; Heyet, *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, el-Munazzametu'l-Arabîye li't-Terbiye ve's-Şekâfe ve'l-'Ulûm, 1989, s. 222.

²⁵⁹ Muṭaffîfîn, 35-36.

²⁶⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/143-144.

25. وَقَوْلُهُمْ فِي ابْتِدَاءِ الصَّلَاةِ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ

‘Namazın başlangıcında سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ demek’ mânâsındadır. İbnu’l-Enbârî’ye göre Subhaneke kelimesinin anlamı; ‘Ya Rabb, seni evlat sahibi olmaktan, eşin ve ortağın olmaktan tenzîh ederiz’ demektir. el-A‘şâ²⁶¹ ‘Âmir isimli şahsı öven, ‘Alkame adlı şahsı hicveden bir şiirinde şöyle demektedir:

أَقُولُ لَمَّا جَاءَنِي فَخْرُهُ سُبْحَانَ مَنْ عُلِّمَهُ الْفَاجِرُ

Kibirlendiğini duyduğumda derim ki, övünen ‘Alkame’nin kibrinden tenzîh ederim.²⁶²

Aynı kökten türeyen tesbîh kelimesinin bir anlamı da istisnâdır. قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ (Ortancaları: ‘Ben size Allah’ı anmanız gerekmez mi, dememiş miydim?’ dedi)²⁶³ âyetindeki تَسْبِيحُونَ fiili, İbnu’l-Enbârî’ye göre istisnâ anlamında kullanılmıştır.²⁶⁴ Tesbîh kelimesi namaz anlamında da kullanılmaktadır. فَلَوْ لَا أَنَّهُ كَانَ (Eğer Allah’ı tesbîh edenlerden olmasaydı)²⁶⁵ âyetindeki مُسَبِّحِينَ kelimesi, el-Enbârî’ye göre namaz anlamındadır. Tesbîh’in üçüncü bir anlamı ise nûrdur. Eğer o olmasaydı yüzünün nûrları (سُبْحَاتُ وَجْهِهِ) ulaştığı her şeyi yakardı²⁶⁶ hadîsi bunun delilidir.

اللَّهُمَّ kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (v. 207/822) ve Şa‘leb’e göre kelimenin anlamı ‘Allahım, mağfiretine îmân ettik’ demektir. el-Hafîl b. Ahmed ve Sîbeveyh’e (v. 180/796) göre ise kelime ‘Ya Allah’ anlamına gelmektedir. Ancak Araplar ‘Ya’ kısmını atarak tazim için kelimenin sonuna mim harfini eklemişlerdir.

وَبِحَمْدِكَ kelimesinin anlamı, ‘Sana hamdederek başlıyoruz’ demektir. Burada fiil mânâyâ delâlet ettiği için hafzedilmiştir.²⁶⁷

²⁶¹ Abdullah b. Ru’be b. Fezâra el-Hurmâzî, A‘şâ lakabıyla bilinmektedir. H. 60/680 senesinde vefât etmiştir. (ez-Zirikli, *el-Alâm*, IV/86).

²⁶² Meymûn b. Kays b. Cendel el-A‘şâ, *Dîvânü’l-A‘şâ (es-Subhu’l-Munîr)*, Matbaatu Adolf, Viyana, 1927, s. 106.

²⁶³ Kalem, 28.

²⁶⁴ el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 222.

²⁶⁵ Şâffât, 143.

²⁶⁶ Benzer anlamdaki hadîs için bkz. *Sahîh-u Muslim*, I/162.

²⁶⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/144-147.

26. تَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ

'Adın temiz ve şânın yüce olsun' anlamındadır. تَبَارَكَ kelimesi konusunda iki görüş beyân edilmiştir. Bu görüşlerin ilkinde göre تَبَارَكَ mukaddes ve temiz olmak (الْقُدُّوسُ) anlamındadır. Arapçada kudüs (الْقُدُّوسُ), temiz (الطُّهُورُ) anlamında kullanılmaktadır. el-Ğuddûs, evlat, eş ve ortaklardan temiz olan anlamına gelmektedir. İkinci bir görüşe göre تَبَارَكَ اسْمُكَ, berekete Senin ismini zikretmekle ulaşılır demektir.²⁶⁸ şânı ve azameti yüce olan anlamındadır.²⁶⁹

27. وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ

'Senden başka ilah yoktur' anlamına gelen وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ ifâdesinin nahivde dört çeşit okunma şekli vardır. Birincisi, ve lâ ilâhe ğayruke, ikincisi, ve lâ ilâhun ğayruke, üçüncüsü ve lâ ilâhe ğayruke, dördüncüsü, ve lâ ilâhun ğayruke.²⁷⁰

28. أَعُوذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

'Aعووذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ' kovulmuş şeytandan, her şeyi işiten ve bilen Allah'a sığınırım' anlamına gelmektedir. Şeytan kelimesinin anlamı hakkında iki görüş vardır. Bunların ilkinde göre şeytan, hayırdan uzaklığı sebebiyle böyle isimlendirilmiştir. Bu anlam, uzaklık anlamına gelen شَطُونٌ kelimesinden alınmıştır.²⁷¹ Bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَأَصْنَحْتُ بَعْدَمَا وَصَلْتُ بِدَارِ شَطُونٍ لَا تُعَادُ وَلَا تُعَوَّدُ

O bayan uzaktaki eve vardıktan sonra, artık ne kimseyi ziyaret edebiliyor, ne de kimse onu ziyarete gidiyor.²⁷²

İkinci görüşe göre şeytan, شَاطٌ fiilinden gelmekte ve helâk olma anlamındadır.

رَجِيمٌ kelimesi konusunda üç görüş vardır.

²⁶⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/367; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/325; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/129; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1574; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, I/227; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/265; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥît*, s. 933; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVII/58.

²⁶⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/148-149.

²⁷⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/149-150.

²⁷¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/236; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/867; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/213; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2144; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, III/183; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2264-2265; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥît*, s. 1209; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV/277.

²⁷² Nâbiġatu Benî Şeybân, *Dîvân*, s. 34, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1932.

- Yıldızlarla kovulmuş (الْمَرْجُومُ بِالنُّجُومِ). Mercûm kelimesi daha sonra racîm şekline dönüşmüştür. Örnek olarak cerîh (جَرِيحٌ) ve katîl (قَتِيلٌ) kelimeleri aslında mecrûh ve maqtûl'dur.
- Hakaret ve küfredilmiş (الْمَشْتُومُ الْمَسْتُوبُ). İbnu'l-Enbârî'ye göre لَيْنٌ لَمْ تَنْتَهَ لِأَرْجُمَنَّكَ (Bundan vazgeçmezsen mutlaka seni taşlarım)²⁷³ âyetindeki لِأَرْجُمَنَّكَ fiili bu anlamda kullanılmıştır.
- Lanet edilmiş ve kovulmuş (مَلْعُونٌ). Bu daha çok tefsircilerin görüşüdür. Arapçada لَعَنَّ ve طَرَدَ aynı anlamda kullanılmaktadır.²⁷⁴

29. بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

'Raḥmân ve Raḥîm olan Allah'ın adıyla' anlamındadır. Bâ, Allah'ın güzellik ve zerâfeti anlamına gelen بِهَاءِ اللَّهِ, sîn, yücelik anlamına gelen سِنَاءِ, mîm, asâlet ve azamet anlamına gelen مَجْدُ اللَّهِ ifade eder. Raḥmân ince ve hassas, Raḥîm ise daha ince ve daha hassas anlamındadır.

Bazıları Raḥmân kelimesini ذُو الرَّحْمَةِ (rahmet sahibi) şeklinde, Raḥîm kelimesini ise الرَّحِيمِ (merhamet eden) şeklinde anlamışlardır. İbnu'l-Enbârî'nin hocası Şa'leb'den naklettiğine göre, Raḥmân kelimesi İbrânca olduğu için onunla beraber Arapça aynı anlamda kullanılan Raḥîm kelimesi getirilmiştir.²⁷⁵

30. سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ

'Allah, kendisine ḥamedene icâbet etti anlamına' gelmektedir. Aynı anlamda سَمِعَ اللَّهُ دُعَاكَ (Allah senin duâna icâbet etti) denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor:

دَعَوْتُ اللَّهَ حَتَّى خَفْتُ أَنْ لَا يَكُونَ اللَّهُ يَسْمَعُ مَا أَقُولُ

Allaha o kadar duâ ettim de, Allah'ın bana icâbet etmeyeceğinden korktum.²⁷⁶

²⁷³ Meryem, 46.

²⁷⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/119; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/466; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/48; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1928; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/493; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1602; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1111; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/218; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/151-152.

²⁷⁵ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/152-154.

²⁷⁶ Beyit Sumeyr b. El-Ĥâriş ed-Ḍabbî'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VI/312.

Bu beyitte سَمِعَ fiili icâbet etmek anlamında kullanılmıştır.²⁷⁷

31. التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ

'Selâm, merhamet ve güzel sözler Allah'a mahsustur' anlamındadır. التَّحِيَّاتُ kelimesinin anlamı üzerine üç farklı görüş belirtilmiştir:

- Birinci görüşe göre taḥiyyât, selâm anlamına gelmektedir. وَإِذَا حُيِّئْتُمْ بِتَجِيَّةٍ فَحَيُّوا (Size bir selam verildiği zaman, ondan daha iyisiyle selam verin veya aynıyle mukabele edin)²⁷⁸ âyeti buna delil olarak gösterilmektedir.
- İkinci görüşe göre taḥiyyât, hükümdar anlamındadır. Eskiden bir hükümdara selam verildiği zaman şöyle deniliyordu: أَنْعَمَ صَبَاحًا أُبَيَّتِ اللَّعْنُ.²⁷⁹ Bir beyitte şöyle geçmektedir:

أَسَيَّرَهَا إِلَيَّ النُّعْمَانَ حَتَّىٰ أُنِيخَ عَلَىٰ تَحِيَّتِهِ بِجُنْدٍ

Cund dağındaki saltanatını artırmak için onu en-Nu'mân'a götürdüm.²⁸⁰

- Üçüncü görüşe göre taḥiyyât kelimesi, ebedîlik anlamındadır.²⁸¹ Zuheyr b. Cenâb el-Kelbî²⁸² bir beytinde şöyle demektedir:

مِنْ كُلِّ مَا نَالَ الْفَتَىٰ قَدْ نَلْتُهُ إِلَّا التَّحِيَّةَ

Bir kişinin elde edebileceği her şeyi elde ettim, yalnız ebedîlik müstesnâ.²⁸³

İfâdede geçen şalât kelimesi rahmet, tayyibât kelimesi ise Allah için söylenen sözün güzellikleri anlamındadır.²⁸⁴

²⁷⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/154.

²⁷⁸ Nisâ, 86.

²⁷⁹ Câhiliyye döneminde kullanılan bu deyim anlamı: 'günaydın, lanet edilecek bir işi yapmayı reddettin'dir. Sâ'dî Ebû Habîb, *el-Ķâmûsu'l-Fıkhî Lûğaten ve Isılâhen*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, Sûriye, 1408/1988, s. 330.

²⁸⁰ 'Amr b. Ma'd-i Kerb, *Divân*, Muṭâ' et-Ṭarâbişi, Matbûatu Mecmai'l-Lûğati'l-Arabi, Dimaşk, 1394/1974, s. 80.

²⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/317; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/103; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, V/183; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2325; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/122; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1082-1083; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1277; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/506.

²⁸² Câhiliyye şâirlerinden, Yemenli, Kuḫâ'a kabilesinin efendisi, şâiri ve diğer ülke padişahlarına gönderdikleri elçisiydi. Uzun ömür yaşamış ve tahminen 574 senesinde vefât etmiştir. (ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III/51).

²⁸³ İbnu'l-Enbârî, *Şerhu'l-Ķaşâidi's-Sebi't-Ṭivâli'l-Câhiliyyât*, s. 298.

²⁸⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/155-156.

32. السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ

السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ ifadesi hakkındaki ilk görüşe göre, 'Allah sizi korusun anlamında ve Allah sizin üzerinizdedir' (اللَّهُ عَلَيْكُمْ أَيُّ عَلَى حِفْظِكُمْ) demektir. İkinci görüşe göre selâm, selâmet kelimesinin çoğul şeklidir ve 'üzerinize selâmet olsun' demektir.

Selâm kelimesinin anlamı hakkında iki görüş ileri sürülmüştür. Bunların ilkinde göre selâm, kullarını koruyan demektir. Diğer bir görüşe göreyse selâm, selâmet sahibi demektir. Ancak buradaki sahip kelimesi hafzedilmiş, sadece selâm kısmı kalmıştır.²⁸⁵

Bu anlamların haricinde selâm kelimesi Arapçada dört anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlamı, selâm verme, ikincisi Allah anlamında istifâde edilmektedir. Şu âyette olduğu gibi: هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ (O, kendisinden başka tanrı olmayan, hükümler, çok kutsal; esenlik veren, güvenlik veren, görüp gözetken, güçlü, buyruğunu herşeye geçiren, ulu olan, Allah'tır).²⁸⁶ Selâm kelimesi büyük ağaç anlamında da kullanılmaktadır. Son olarak selâm kelimesinin سِلَامٌ şeklinde kaya anlamı da bulunmaktadır.²⁸⁷

33. وَقَوْلُهُمْ بَعْدَ الْفَرَاغِ مِنْ قِرَاءَةِ فَاتِحَةِ الْكِتَابِ: آمِينَ

'Fâtihâ sûresini okuduktan sonra denilen âmîn' anlamındadır. Âmîn kelimesinin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre âmîn, öyle olsun (كَذَلِكَ يَكُونُ) demektir. Diğer bir görüşe göreyse âmîn, Allah'ın isimlerinden biridir.²⁸⁸ Hadîste şöyle geçmektedir: Hıristiyanlar sizin آمين sözünüze haset ettikleri gibi, hiç bir şeyinize hased etmemişlerdir.²⁸⁹ Kelime آمين şeklinde uzatmalı olarak ve آمين şeklinde kısaltmalı olarak okunmaktadır. Bir beyitte şöyle geçmektedir:

تَبَاعَدَ مِنِّي فَطَحَلْتُ إِذْ سَأَلْتُهُ آمِينَ فَرَادَ اللَّهُ مَا بَيْنَنَا بَعْدًا

²⁸⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/265; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/858; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/309; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1951; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/90; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2077-2079; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1122; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/370.

²⁸⁶ Haşr, 23.

²⁸⁷ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/159-161.

²⁸⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/389; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/367; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2072; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/135; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/144; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1176; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/186.

²⁸⁹ *Sünen-u İbn Mâce*, II/102.

Bir soru sorduğum zaman Fuṭḥul benden uzaklaştı, Allah aramızdaki uzaklığı daha da artırsın, amîn.²⁹⁰

34. قَدْ أُوتِرَ الرَّجُلُ، وَقَدْ أَخَذَ فِي الْوَتْرِ.

‘kişi tek rekatlı namaz kıldı veya vitir namazı kılmaya başladı’ anlamına gelmektedir. Vitrin anlamı tek demektir.²⁹¹ Aynı zamanda bir kişi bir, üç veya beş rekate namaz kıldığı zaman buna vitir kıldı denilir (قَدْ أُوتِرَ الرَّجُلُ). Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; وَالشَّفْعُ وَالْوَتْرُ (Herşeyin çiftine de, tekine de and olsun).²⁹² الوتْرُ kelimesi Allah’ın isimlerinden biridir. Yine bir rivâyete göre, Âdem (a.s) tekdi (الوتْرُ), Havvâ vâlidemiz ile çift (الشَّفْعُ) oldu.²⁹³

35. قَدْ قَنَتَ الرَّجُلُ، وَقَدْ أَخَذَ فِي الْقُنُوتِ.

‘Duâ etti ve Allah’ı övdü ve böyle yapmaya başladı’ anlamındadır. Kınut, Allah için duâya durmak anlamına gelmektedir.²⁹⁴ Arap dilinde قُنُوتٌ kelimesinin beş ayrı anlamı vardır.

- e. İtâat ve boyun eğme. Allah Teâlâ âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: كُلُّ لَهُ قَانِتُونَ (Hepsi O'na boyun eğmişlerdir).²⁹⁵
- f. Duâ. Allah Teâlâ âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ (Ey Meryem! Rabbine gönülden boyun eğ, secde et). Âyette geçen اقْنُتِي fiili, İbnu'l-Enbârî'ye göre, duâ et anlamındadır. Bu görüşüne delil olarak şu şiiri zikretmiştir;
- قَانِتًا لِلَّهِ يَتْلُو كُتُبَهُ وَ عَلَى عَمْدٍ مِنَ النَّاسِ اعْتَزَلَ

²⁹⁰ Beyit Cubeyr b. el-Eḍbaṭ'a aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaṣṣal*, II/192; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/161-162.

²⁹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/132; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/395; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/223; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/842; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/83; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4757; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 490; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/335.

²⁹² Fecr, 3.

²⁹³ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/163-164.

²⁹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/129; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/408; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IX/65; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/261; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/31; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3747; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/45; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1009.

²⁹⁵ Bakara. 116, Rûm, 26.

²⁹⁶ Âli İmrân, 43.

Allaha duâ ederek kitaplarını okuyor, ve kendi isteği ile insanlardan uzaklaştı.²⁹⁷

- g. Namazda kıyâmı uzun tutmak: Hadîs-i şerîfte şöyle geçmektedir: Rasûlullah'a hangi namazın daha faziletli olduğu soruldu. Şöyle buyurdu; Kıyâmı en uzun olan (طُولُ الْقُنُوتِ).²⁹⁸
- h. Sükût ve konuşmayı kesmek. Bu görüşe göre, vitir namazında kunut duası okunurken, Kuran okunmadığı için sessiz olarak ayakta durulduğundan kunut, sükut anlamı verilmiştir.²⁹⁹

36. وَإِلَيْكَ نَسَعَى وَنَحْفِدُ

'(Rızânı kazanmak için) çaba harcar ve yalnız sana hizmet ederiz' anlamına gelmektedir. حَفَدَ fiili arapça hizmet etmek (حَدَمَ) fiiliyle aynı anlamdadır.³⁰⁰ Şiirde şöyle geçmektedir:

حَفَدَ الْوَالِدُ بَيْنَهُنَّ وَأَسْلَمَتْ بِأَكْفُونِ أَرْمَهُ الْأَجْمَلِ

Kız çocukları (o bayanların) arasında hizmet ettiler ve develerin dizginlerini onların ellerine bıraktı.³⁰¹

37. إِنَّ عَذَابَكَ الْجِدِّ بِالْكَفَّارِ مُلْحِقٌ

İfâdedeki birinci kısım olan إِنَّ عَذَابَكَ الْجِدِّ kısmı, 'Senin şaka olmayan gerçek azâbın' anlamındadır. İkinci kısımdaki مُلْحِقٌ kelimesinin anlamı konusunda üç rivâyet vardır:

- a. Yetişmek (الْحَقُّ) ve izlemek (إِتَّبَعَ). Bu anlamda bir topluluğu izlemek ve yetişmek anlamında أَلْحَقْتَ الْقَوْمَ ve إِتَّبَعْتَ الْقَوْمَ denilmektedir.
- b. Bazı dilciler kelimedeki hâ harfini fethalı okumuş ve anlamının, Allah onlara azâbını yetiştirdi (الْحَقَّهُمُ اللَّهُ عَذَابَهُ) şeklinde olduğunu iddia etmişlerdir.³⁰²

²⁹⁷ Beytin kaynağı bulunamadı.

²⁹⁸ *Sahîh-u Muslim*, I/521.

²⁹⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/164.

³⁰⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/185; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/504; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IV/247; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/466; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, II/84; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/923; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muhît*, s. 277; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/32.

³⁰¹ Beyit el-Ferazdağ'a aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VI/429; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/165-166.

- c. **قَدْ قَرَأَ الْقُرْآنَ** İbnü'l-Enbârî, icmâya muhâlif okunuş olduğu gerekçesiyle kabul etmemektedir.³⁰³

38. قَدْ قَرَأَ الْقُرْآنَ

'Kişi Kurân okudu' anlamındadır. Kurân kelimesinin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre Kurân'a, sûreleri içerisinde cem ettiği ve kapsadığı için **فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ** (Biz onu (Cebrâil'e) okuttuğumuz zaman, onun okumasını dinle)³⁰⁴ âyetinin anlamı şöyledir; Sana Kurân'dan bir şey yazdırdığımız zaman onu al, onunla amel et ve onu kendinde tut. Buna delil olarak Amr b. Kulşûm'un³⁰⁵ şu beytini delil göstermişlerdir:

ذِرَاعِي عَيْطَلٍ أَدْمَاءٍ بِحُرِّ هِجَانَ اللَّوْنِ لَمْ تَقْرَأْ جَنِينًا

Bir de yeni belirmiş meme gösterir ki (o meme) fildişinden yapılmış hokka kadar beyaz, yuvarlak ve yumuşaktır. Rahminde hiç yavru tutmamıştır.³⁰⁶

Kuṭrub'a göre Kurân'ın Kurân olarak isimlenmesinin sebebi, Kurân okuyan kişinin onda yazılanları okuyarak duyurması ve izhâr etmesi sebebiyledir.³⁰⁷ Kelimenin aslı Arapların şu sözünden alınmıştır; **مَا قَرَأَتِ النَّاقَةُ سَلَىٰ قَطُّ** (Deve hiç yavru doğurmamıştır).³⁰⁸

39. قَدْ نَظَرَ فِي التَّوْرَةِ

'Tevrât'a baktı' (inceledi) anlamındadır. İbnü'l-Enbârî, Tevrât kelimesinin anlamı üzerine el-Ferrâ'dan başka hiç kimsenin fikir beyân etmediğini

³⁰² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/48; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/559; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/36; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1549; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/238; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4009; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 911; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/349.

³⁰³ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/166-167.

³⁰⁴ Kıyâmet, 18.

³⁰⁵ Câhiliyye dönemi Muallaka şâirlerindedir. Irak'ta bulunan Tağlip oymağından Kulşûm isimli meşhur bir binicinin oğludur. H. 40/584 senesinde vefât etmiştir.

³⁰⁶ 'Amr b. Kulşûm, *Divân*, thk. Emîl Bedî' Yakub, *Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi*, 1411/1991, s. 68.

³⁰⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/204; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/1102; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/209; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/65; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/79; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3563; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 49; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/365.

³⁰⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/168.

bildirmektedir. el-Ferrâ'ya göre Tivrât kelimesinin anlamı ışık ve nûr demektir.³⁰⁹ Kelimenin aslı Arapların şu deyimlerinden alınmıştır; قَدْ وَرَيْتَ بِكَ زَنَادِي (çakmağımın ateşi seni aydınlattı). التَّوْرَةَ kelimesinin yazılışı تَفْعَلَةٌ vezninde olan تَوْرِيَّةٌ şeklinde olmasına rağmen, yâ harfinden önceki harfin harekesi fetha olduğu için yâ harfi, elif harfine dönüşmüştür.³¹⁰

40. قَدْ نَظَرَ فِي الْإِنْجِيلِ

قَدْ نَظَرَ فِي الْإِنْجِيلِ, 'İncîl'e baktı' (inceledi) anlamındadır. İncîl kelimesinin anlamı hakkında üç görüş bulunmaktadır.³¹¹

- Birinci görüşe göre kelime الْأَصْلُ (asıl) anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre اِنْجِيلٌ لِكِتَابِ اللَّهِ (Allah'ın kitabının aslı) demek, Allah'ın o topluma gönderdiği ve helalini helal, haramını haram bildikleri kitabın aslı demektir.
- İkinci görüşe göre kelimenin aslı, bir şeyi açığa çıkarmak anlamına gelen قَدْ نَجَلْتِ الشَّيْءَ deyiminden alınmıştır. Çünkü Allah Teâla, İncîl ile saklanılan hakkı gün yüzüne çıkarmıştı.
- Diğer bir görüşe göre İncîl'in bu isimle isimlenmesinin sebebi, insanların onun hakkında ihtilâfa düşmeleridir. İnsanlar bir birleriyle çekiştikleri ve ihtilâf ettikleri zaman تَنَاجَلَ الْقَوْمُ denilmektedir;³¹²

41. قَدْ نَظَرَ فِي الزُّبُورِ

قَدْ نَظَرَ فِي الزُّبُورِ, 'Zebûr'a baktı' (inceledi) anlamındadır. Zebûr, Arapça yazı yazmak demektir.³¹³ Bir şiirde şöyle geçiyor;

عَرَفْتُ الدِّيَارَ كَرَفَمِ الدَّوَاةِ كَمَا زَبَرَ الْكَاتِبُ الْجَمِيرِي

Divit sayısı kadar ülke tanıdım, Hîmyerî yazarın yazdığı gibi.³¹⁴

³⁰⁹ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/809; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/221; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4822; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1342; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/190.

³¹⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/169.

³¹¹ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/492; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/56; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1826; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûğa*, V/396; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4356; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1061; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX/457.

³¹² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/170.

³¹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/362; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/308; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* XIII/135; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/667; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûğa*, III/44; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1804; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 398; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI/397.

42. قَدْ نَظَرَ فِي الْفُرْقَانِ

قَدْ نَظَرَ فِي الْفُرْقَانِ, 'Furqân'a baktı' (inceledi) anlamındadır. Furqân, Kurân'ın isimlerindedir. Hakkı bâtıldan, mümini kâfirden ayırdığı için Kurân'a bu isim verilmiştir.³¹⁵ Şiirde şöyle geçmektedir;

مَا شَاءَ رَبِّي كَانَا مُنَزَّلَ الْفُرْقَانَا مُبَيَّنًا تَبَيَّنَانَا

Açıklayıcı olarak Furqân'ı indiren Rabbim ne güzel dilemiş.³¹⁶

43. قَدْ قَرَأْتُ سُورَةً مِّنَ الْقُرْآنِ

قَدْ قَرَأْتُ سُورَةً مِّنَ الْقُرْآنِ, 'Kurân'dan bir sûre okudum' anlamındadır.³¹⁷ Cümledeki السُّورَةُ (sûre) kelimesi konusunda dört farklı görüş belirtilmiştir.

- Birinci görüşe göre sûre, yükseklik anlamı taşımaktadır. Çünkü sûreler, bir yapı gibi duraktan durağa yükselerek devam etmektedir. Nâbiğa³¹⁸ bir şiirinde şöyle demiştir;

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَعْطَاكَ سُورَةً تَرَى كُلَّ مَلَكٍ دُونَهَا يَنْدَبُذَبُ

Görmüyor musun Allah sana nasıl bir yücelik vermiş? O yüceliğin aşağısında olan tüm sultanların titrediğini görüyorsun.³¹⁹

- İkinci görüşe göre sûre, şeref ve yüksek konum anlamı taşımaktadır. Bu kabilden Araplar şöyle demektedirler; لَهُ سُورَةٌ فِي الْمَجْدِ (onun şerefli bir konumu vardır).

³¹⁴ *Dîvânu'l-Huzeliyyîn*, thk. Ahmed ez-Zeyn/Mahmûd Ebû'l-Vefâ, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1385/1965, I/64; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/171.

³¹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, V/148; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/785; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* IX/98; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1540; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/493; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3399; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muhît*, s. 917; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIV/281.

³¹⁶ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/171-172.

³¹⁷ el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/690; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/722; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* XII/36; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/115; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2147; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muhît*, s. 411; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/99; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 653.

³¹⁸ Abdullah b. el-Mehârik b. Selîm b. Huḍayra b. Kays. Nâbiğa lakabıyla tanınmıştır. Bedevî şairlerinden, Emevîler döneminde yaşamış, Emevî halifelerini öven şiirler yazmıştır. H. 120/738 senesinde vefât etmiştir. (Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VI/148).

³¹⁹ en-Nâbiğa ez-Zubyânî, *Dîvân*, thk. Şükrü Faysal, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1968, s. 78.

- c. Üçüncü görüşe göre büyüklüğüne göre sûre diye isimlenmiştir. Araplar şöyle diyorlar; *عِنْدَهُ سُوْرٌ مِنَ الْاِبْلِ* (onun büyük deve sürüleri vardır).
- d. Dördüncü görüşe göre sûre, *سُوْرَةٌ* şeklinde okunuşuyla kısım, parça anlamındadır. Çünkü sûreler, Kurân'ın bir parçasıdır. Arapça bir ifâdede şöyle deniliyor; *اَسَارَتْ مِنْهُ سُوْرَةٌ* (ondan bir parça kaldı).³²⁰

44. قَرَأْتُ آيَةً مِنَ الْقُرْآنِ

'Kurândan bir âyet okudum' demektir. Cümledeki *آيَةً* kelimesinin anlamı üzerine üç görüş belirtilmiştir.³²¹ Birinci görüşe göre âyet, işâret anlamındadır. Buna göre âyet, sözün bittiğinin işâreti anlamı taşımaktadır. Bu görüşe aşağıdaki beyit delil gösterilmiştir;

أَلَا أُنَبِّئُكَ لَدَيْكَ بَنِي تَمِيمٍ بِآيَةٍ مَا تُحِبُّونَ الطَّعَامَا

Benî Temîm'e haber ulaştı, sevdikleri yemeğin işâretiyle.³²²

İkinci görüşe göre *آيَةً*, topluluk ve cemaat anlamı taşımaktadır. Arapça bir deyimde şöyle denilmektedir; *خَرَجَ الْقَوْمُ بِآيَتِهِمْ* (kavim, cemaatle beraber çıktılar). Üçüncü bir görüşe göre ise *آيَةً*, harikulade anlamındadır. Çünkü Kurân okunurken onun mahlûk sözü olmadığı ve hiç kimsenin de Kurân gibi konuşmadığı açık aydın belli olur. *فُلَانٌ آيَةٌ مِنَ الْآيَاتِ* sözü de bu anlamı desteklemektedir.³²³

45. قَرَأَ سَفْرًا مِنَ التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ

'Tevrât ve İncîl'den bir bölüm (kitap) okudu' anlamındadır. *السَّفْرُ* Arapça kitap anlamına gelmektedir.³²⁴ Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmuştur; *كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمِلُ اسْفَارًا* (sırtına kitap yüklenmiş merkebin durumu gibidir).³²⁵

³²⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/172-173.

³²¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/441; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/251; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2276; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/168; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/185; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 47; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/122; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 124.

³²² Beyit Zuheyr b. Ebî Sulmâ'ya aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VIII/128.

³²³ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/174.

³²⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/247; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/717; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/278; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/686; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/82; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2026; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 408; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/37; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 626.

³²⁵ Cuma, 5; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/175.

46. بِاسْمِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

'Azîz ve Hâkîm olan Allah'ın adıyla' anlamındadır. الْعَزِيزُ, Arapça galip ve muzaffer anlamlarına gelmektedir.³²⁶ Bir âyette şöyle buyrulmuştur; وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ (tartışmada beni yendi).³²⁷ Yine bir beyitte şöyle geçmektedir;

هُنَالِكَ إِمَّا تَعْرِ الْأَهْوَىٰ وَإِمَّا عَلَىٰ إِيْرِهِمْ تَكْمُدُ

Ya nefsinin isteklerini yenersin, ya da onların arkasından ağlar durursun.³²⁸

الْحَكِيمِ, eşyâyı yaratmaya gücü yeten anlamına gelmektedir.³²⁹ Kelimenin aslı الْمُحْكِمُ olmasına rağmen الْحَكِيمِ şekline dönüşmüştür.³³⁰

47. بِاسْمِ الْجَبَّارِ الْمُتَكَبِّرِ

'Cebbâr ve Mutekebbir olan Allah'ın adıyla' anlamındadır. Allah'ın isimlerinden olan الْجَبَّارُ kelimesinin altı anlamı bulunmaktadır;

- a. الْقَهَّارُ (her şeyi yaptırmaya gücü yeten).
- b. الْمُسَلِّطُ (Zorba). Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ (Sen onların üzerinde bir zorba değilsin).³³¹
- c. Cismi büyük ve kuvvetli. Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ (Orada zorba bir millet vardır).³³²
- d. Allah'a ibâdet etmede kibirli davranan. وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا (Beni bedbaht bir zorba kılmadı)³³³ âyetinde de kelime bu anlamda kullanılmıştır.
- e. Katil. وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطْشَتُمْ جَبَّارِينَ (Yakaladığınızı zorbaca mı yakalarsınız?) âyetinde kelime bu anlamda kullanılmıştır.
- f. Uzun boylu hurma ağacı.³³⁴

³²⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/76; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/129; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, I/65; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/885; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/39; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2925; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 517; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV/219; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 837.

³²⁷ Sâd, 23.

³²⁸ Ömer b. Ebî Rabî'a, *Dîvân*, thk. Muĥyiddîn Abdulĥamîd, Matbaatu's-Saâde, Mısır, 1960, s. 308.

³²⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/66; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/564; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IV/69; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1901; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/91; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/951; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1095; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/510; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 341.

³³⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/175-177.

³³¹ Ķâf, 45.

³³² Mâide, 22.

³³³ Meryem, 32.

Sonsuz büyüklük ve azamet sahibi anlamına gelen **الْمُتَكَبِّرُ** kelimesinin diğer bir anlamı da mal mülk sahibidir.³³⁵ Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; **وَتَكُونُ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ** (ve yeryüzünün büyükleri olasınız diye mi geldiniz?).³³⁶

48. عَبْدُ الصَّمَدِ

عَبْدُ الصَّمَدِ, ‘Şamed olan (Allah’ın) kulu’ anlamına gelmektedir. Esmâ-i Hüsnâ’dan olan **الصَّمَدُ** kelimesinin anlamı hakkında üç görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre kelimenin anlamı ‘yemeyen’dir. Âyette şöyle buyrulmuştur; **وَهُوَ يُطْعَمُ وَلَا يُطْعَمُ** (beslenmeyip besleyen Allah).³³⁷ İkinci bir görüşe göre **الصَّمَدُ** kelimesinin anlamı, yemeyen ve içmeyendir (**الَّذِي لَا جَوْفَ لَهُ**). Üçüncü bir görüşe göre kelime, kendisine gelen insanların işlerini düzenleyen ve ihtiyaçlarını karşılayan anlamındadır.³³⁸ Bir beyitte şöyle geçmektedir;

عَلَوْتُهُ بِحُسَامٍ ثُمَّ قُلْتُ لَهُ خُذْهَا بِحَدَيْفٍ فَأَنْتَ السَّيِّدُ الصَّمَدُ

Onu Hüsamla yücelttim sonra dedim ki, onu Huzeyf ile al, çünkü sen efendisin ve insanların ihtiyaçlarını karşılayansın.³³⁹

49. الْمُؤْمِنُ الْمُهَيِّمُ

Esmâ-i Hüsnâ’dan olan **الْمُؤْمِنُ** kelimesinin anlamı hakkında üç görüş vardır. Birinci görüşe göre kelimenin anlamı, ‘zulmetmesi düşünülmeyen kimse’ demektir. İkinci görüşe göre ve dilbilimcilerinin de görüşüne göre kelimenin anlamı, ‘dostları azâbından emin olan kimse’ demektir. Üçüncü görüşe göre kelimenin anlamı, ‘tasdik

³³⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/115; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/265; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/41; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/607; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, I/501; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/534; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 360; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/348; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 226.

³³⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/361; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/327; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/119; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/65; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, V/153; er-Razî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 265; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3807; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 468; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/5; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 1024.

³³⁶ Yûnus, 78; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/178-180.

³³⁷ Ena'm, 14.

³³⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/104; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/327; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/106; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/499; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, III/309; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2495; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 294; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/294; Bu anlamlar hâricinde kelimenin sebât etmek ve sebâtta ısrarcı olmak anlamı da bulunmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 748.

³³⁹ Beyit Ömer b. el-Esla'a aittir. Bkz. *Emîl Bedî' Yakup*, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, II/272; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/180-181.

eden, doğrulayan' demektir.³⁴⁰ Bu görüşte olan Şa'leb'e göre, Allah Teâlâ kıyâmet günü müslüman kullarını doğrulayacaktır. Âyette şöyle buyruluyor; وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا (Böylece sizi insanlara şahid ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygamber de size şahid ve örnektir).³⁴¹

المُهَيَّمِينُ, mahlukâtı gözetip kollayan anlamına gelmektedir.³⁴² Bir beyitte şöyle geçmektedir;

أَلَا إِنَّ خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ نَبِيِّهِ مُهَيَّمُهُ التَّالِيَهُ فِي الْعُرْفِ وَالنَّكْرِ

Allah'ın Peygaberinden sonra insanların en hayırlısı, ondan sonra insanları bilinen ve bilinmeyen her şeyde gözetip kollayandır.³⁴³

Bunun hâricinde kelimenin mümin, şehîd, kontrol eden ve kahya anlamları da bulunmaktadır.³⁴⁴

50. الْبَارِيءُ الْوَدُودُ

الْبَارِيءُ, 'yaratan' anlamındadır.³⁴⁵ Ali b. Ebû Tâlib'den rivâyet olduğuna göre şöyle demiştir; وَالَّذِي فَلَقَ الْحَبَّةَ وَبَرَأَ النَّسَمَةَ (Tomurcuğu bölen ve mahlûkâtı yaratana yemin olsun). Yine aynı anlamda İbn Hurme³⁴⁶ bir beytinde şöyle demiştir;

وَكُلُّ نَفْسٍ عَلَى سَلَامَتِهَا يُمِثُّهَا اللَّهُ ثُمَّ يَبْرُؤُهَا

³⁴⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/389; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/369; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2071; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/134; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/140; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1176; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/188.

³⁴¹ Bakara, 143.

³⁴² İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, III/1272; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/177; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2217; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/63; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4705; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1240; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/285; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 1283.

³⁴³ Beyit kayıksız olarak Zâdu'l-Mesîr'de geçmektedir. Bkz. Cemâluddîn Ebû'l-Ferec b. el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1422/2001, IV/265.

³⁴⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/181-182.

³⁴⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/289; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1020; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/193; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/36; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/236; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/239; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 34; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/145.

³⁴⁶ İbrâhîm b. Ali b. Seleme b. 'Âmir b. Hurme el-Kinânî el-Çuraşî, Medîne sakinlerinden, gazel şairidir. Emevîler ve Abbâsîler döneminde yaşamış, Şâm'a giderek Velîd b. Yezîd'i medheden şiirler yazmıştır. İçki düşkün olduğu ve bu yüzden ceza aldığı söylenmektedir. H. 176/792 senesinde vefât etmiştir. (ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 50).

Her canlıya geçmiş olsun, Allah onu öldürür sonra tekrar yaratır.³⁴⁷

Allahın isimlerinden olan **أَلْوَدُودُ**, kullarını seven anlamına gelmektedir.³⁴⁸ Bir beyitte şöyle geçmektedir;

بُؤْدِكَ مَا قَوْمِي عَلَى أَنْ تَرَكْتَهُمْ سُلَيْمِي إِذَا هَبَّتْ شَمَالٌ وَرِيحُهَا

Ey Suleyma! Sevginle kavmim terkedeceğin bir kavim değil, kuzey rüzgarı estiği zaman. (Yani kavmimi terketmek için sebebin nedir? Eğer terkedeceksen hiç olmazsa doğruyu söyle).³⁴⁹

51. **أَلْحَى الْقَيُّومُ**

Esmâ-i Hüsnâdan olan **أَلْحَى**, ‘ölmeyecek olan diri’ anlamındadır.³⁵⁰ Diğer görüşe göre ‘her şeyi gözeten’ demektir. **أَلْقَيُّومُ**, kullarının ecellerini, amellerini ve rızıklarını belirleyen anlamındadır. Başka bir görüşe göre ise ‘benzeri olmayan’ demektir. Üçüncü bir görüşe göre her iki kelime eşyâyı gözeten demektir.³⁵¹ Bu görüşlerine şu beyti delil göstermişlerdir;

إِنَّ ذَا الْعَرْشِ لِلَّذِي يَرْزُقُ النَّاسَ سَ وَحَى عَلَيْهِمْ وَقَيُّومُ

O arşın sahibi ki, insanları rızıklandırıyor ve onların üzerinde gözetip kollayandır.³⁵²

³⁴⁷ İbn Hurme, *Dîvân*, thk. Muhammed Cabbâr el-Mu‘aybid, Matbaatu'l-Âdâb, Nəcəf, 1969, s. 52.

³⁴⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/99; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/115; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/166; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, VI/75; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4793; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 325; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/278; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1298.

³⁴⁹ Amr b. Kâmi'e, *Dîvân*, thk. Hasan Kâmil es-Şayrafî, Dâru'n-Neşr, Kahire, 1965, s. 23; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/185-186.

³⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/317; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/103; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, V/183; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2323; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/122; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1075; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1277; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/506; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 372.

³⁵¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/232; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/978; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/269; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2018; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/43; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3785; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1152; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/315.

³⁵² Beyit, el-Ğurtubî'nin tefsîrinde kaynaksız olarak geçmektedir. Bkz. el-Ğurtubî, *el-Câmi'u li-Aĥkâmi'l-Kurân*, III/272; el-el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/188.

52. الْحَلِيمُ الْمُقِيبُ

Esmâ-i Hüsnâ'dan olan الْحَلِيمُ ismi, 'ceza vermede acele etmeyen' anlamına gelmektedir. حَلَّمَ fiili, Arapçada yumuşak davranma anlamında kullanılmaktadır.³⁵³ Cerîr'in bir şiirinde şöyle geçiyor;

حَلَمْتُ عَنِ الْأَرَاقِمِ فَاسْتَحَاشُوا فَلَا يَرَحْتُ قُدُورُ هُمْ تَقُورُ

Erâkim'e³⁵⁴ yumuşak davrandım ama hoşlanmadılar, kazanları hala kaynamaktadır.³⁵⁵

الْمُقِيبُ kelimesinin anlamı hakkında iki görüş vardır. Birinci görüş koruyucu, ikinci görüş ve İbn Abbas'ın görüşüne göre ise muhtedir, gücü yeten anlamındadır.³⁵⁶

Bir beyitte şöyle geçmektedir;

تُمْ بَعْدَ الْمَمَاتِ يَنْشُرُنِي مَنْ هُوَ عَلَيَّ النَّشْرُ يَا بُنَيَّ مُقِيبُ

Yavrum! Ölümünden sonra beni yeniden diriltir, O yeniden diriltmeğe gücü yeten.³⁵⁷

53. الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ

Allah Teâlâ'nın isimlerinden olan الْفَتَّاحُ, 'hâkim' anlamına gelmektedir.³⁵⁸ Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmuştur; وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْفَتْحُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (Doğru söylüyorsanız bildirin bu hüküm ne zaman verilecektir? derler).³⁵⁹ Yine bir beyitte şöyle geçmektedir;

³⁵³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/246; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/565; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, V/69; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1903; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, II/93; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/979; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1096; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/527; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 348.

³⁵⁴ Rabîa kabilesinin bir kolu.

³⁵⁵ Cerîr'in *Dîvân*'ında bu beyit bulunamadı.

³⁵⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/132; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/198; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/262; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, V/38; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3769; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 158; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/50.

³⁵⁷ Beyit müellifi zikrolunmadan Şerhu'l-Kaşâid'de geçmektedir. Bkz. İbnu'l-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâidi's-Sebi't-Tivâli'l-Câhiliyyât*, s. 424; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/189-190.

³⁵⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*: III/194; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/386; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/259; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/389; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, IV/469; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3337; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 232; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/5; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 173.

³⁵⁹ Secde, 28.

أَلَا أُبَلِّغُ بَنِي عَصْمٍ رَسُولًا فَأَتِي عَنْ فَتَحَاتِكُمْ غَيِّ

‘Usm oğullarına elçi göndererek haber et ki, benim sizin muhâkeme etmenize ihtiyacım yok.³⁶⁰

el-Ferrâ, Uman halkının kadı kelimesi yerine, fettâh kelimesini kullandıklarını belirtmiştir.³⁶¹

54. الْوَاسِعُ

Esmâ-i Hüsnâ’dan olan الْوَاسِعُ, ‘ikrâmı bol olan, kendisinden istenilen her şeyi vermeye gücü yeten’ anlamıyla beraber, ‘her şeyi ilmiyle kuşatan’ anlamı da bulunmaktadır.³⁶² Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır; وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا (İlmi her şeyi içine almıştır).³⁶³

55. الْعَفُورُ الشُّكُورُ

الْعَفُورُ, Allah’ın isimlerinden olup, ‘kullarının günahlarını örten’ anlamına gelmektedir. Bu anlamda Araplar şöyle demektedir; غَفَرْتُ الْمَتَاعَ فِي الْوَعَاءِ (kaptaki eşyanın üstünü örttüm).³⁶⁴

الشُّكُورُ, ‘kullarının amellerinin karşılığını veren’ anlamına gelmektedir.³⁶⁵ Bir beyitte şöyle geçiyor;

هُمْ جَمَعُوا بُوسَى وَنُعْمَى عَلَيْكُمْ فَهَلَّا شَكَرْتَ الْقَوْمَ إِذْ لَمْ تُقَابِلْ

³⁶⁰ Beyit Muhammed b. Hımırân el-Cu’fi’ye nisbet edilmiştir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3532.

³⁶¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/191-192.

³⁶² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, II/203; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, III/61; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1298; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, VI/109; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4834; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 771; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXII/324; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsî*, s. 1308.

³⁶³ Tâhâ, 98; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/193-194.

³⁶⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, IV/406; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/778; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, VIII/112; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/770; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, IV/385; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3273; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 451; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XIII/246; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsî*, s. 897.

³⁶⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, V/292; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/732; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, X/10; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/702; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, III/207; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2305; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 419; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XII/224; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsî*, s. 697.

Onlar sizin üzerinizde mutluluk ve kederi bir araya getirdiler, savaşmadıkları için o topluluğa teşekkür etmedin mi?³⁶⁶

56. الرَّؤُوفُ الرَّحِيمُ

إِنَّ اللَّهَ الرَّؤُوفُ, ‘rahmeti bol olan’ demektir.³⁶⁷ Âyette şöyle buyrulmaktadır; إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ (Doğrusu Allah insanlara şefkat gösterir, merhamet eder).³⁶⁸ Bir beyitte şöyle geçmektedir;

نُطِيعُ نَبِيَّنَا وَنُطِيعُ رَبًّا هُوَ الرَّحْمَنُ كَانَ بِنَا رُؤُوفًا

Peygamberimize ve bize karşı çok şefkatli olan Raḥman Rabbimize itâat ediyoruz.³⁶⁹

57. الْمُقْسِطُ

الْمُقْسِطُ, Arapçada ‘adaletli’ anlamına gelmektedir.³⁷⁰ Âyette şöyle buyruluyor; إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (şüphesiz Allah adil davrananları sever).³⁷¹ el-Ḥâriş b. Ḥalleze³⁷² bir beytinde şöyle demiştir;

مَلِكٌ مُقْسِطٌ وَأَكْمَلُ مَنْ يَمُ شَيْءٌ وَمَنْ دُونَ مَا لَدَيْهِ التَّنَاءُ

Âdil hükümdar ve yeryüzünde yürüyenlerin en değerlisidir. Kendisi ne kadar övülse de, o bütün övgülerin üstündedir.³⁷³

³⁶⁶ Beyit kaynaklı olarak Meâni'l-Kurân'da geçmektedir. Bkz. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kurân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî/Muhammed Ali en-Neccâr/Abdulfettâh İsmâil eş-Şelebî, Dârü'l-Misriyye, tsz, s. 92; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/194-195.

³⁶⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/282; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1362; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/788; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/171; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûğa*, II/471; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1565; el-Fîruzabâdî, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 811; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII/322; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 494.

³⁶⁸ Bakara, 143.

³⁶⁹ Ka'b b. Mâlik, *Dîvân*, thk. Sâmî Mekkî el-Ânî, Mektebetu'n-Nahḍa, Bağdad, 1966, s. 236; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/195-196.

³⁷⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/71; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/836; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VIII/298; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1152; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûğa*, V/85; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3262; el-Fîruzabâdî, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 682; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XX/20; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 985.

³⁷¹ Hucurât, 9.

³⁷² el-Ḥâriş b. Ḥalleze b. Mekkûh b. Yezîd el-Yeşkurî, cahiliyye şairlerinden ve Muallaka yazarlarından, Irak bâdiyesinde yaşadı. Muallakasını irticâlî olarak söylemiştir. H. 50/570 yılında vefât etmiştir.

³⁷³ el-Ḥâriş b. Ḥalleze, *Dîvân*, Matbaatu'l-Katolikiyye, Beyrut, 1922, s. 12; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/196.

58. قَدْ حَجَّ الرَّجُلُ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ.

'Kişi Allah'ın evine hacca gitti' anlamındadır. Arapça حَجَّ fiili, Allah'ın evine yönelmek anlamında kullanılmaktadır.³⁷⁴ Bir beyitte şöyle geçmektedir;

أَمَا وَالَّذِي حَجَّ الْمُصَلُّونَ بَيْتَهُ مُشَاهَةً وَرُكْبَانَ الْمُحَرَّمَةِ الْبُزْلِ

Yemin olsun namaz kılanların yöneldiği evin sahibine, yürüyerek ve burnu halkalı bineklere binerek.³⁷⁵

59. قَدْ اعْتَمَرَ الرَّجُلُ.

'Kişi umre yaptı' anlamına gelmektedir. Arapça اعْتَمَرَ, bir yeri ziyaret etmek anlamında kullanılmaktadır.³⁷⁶ Aşağıdaki beyit buna delil gösterilmektedir;

يُهَلُّ بِالْفَرْقِدِ رُكْبَانَهَا كَمَا يُهَلُّ الرَّكِيبُ الْمُعْتَمِرُ

Süvarileri Kutup yıldızını selamlıyor, ziyaretçi süvarinin selamladığı gibi.³⁷⁷

İkinci bir görüşe göre اعْتَمَرَ, bir yere yönelmek anlamındadır. Bu konudaki delilleri ise şu beyittir;

لَقَدْ سَمَا ابْنُ مَعْمَرٍ لَمَّا اعْتَمَرَ مَعْرَى بَعِيدًا مِنْ بَعِيدٍ وَضَبْرٍ

Ma'mer'in oğlu yüceldi, uzaktan uzak gazvelere yönelip gittiği zaman.³⁷⁸

³⁷⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/9; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/86; *Tehzbu'l-Lûga*, III/249; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/303; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/29; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/778; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 183; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/459; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 291.

³⁷⁵ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/197.

³⁷⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/137; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/772; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, II/233; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/757; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/141; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3102; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 444; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/123; *اعتمر* fiilinin umre yapmak anlamı hâricinde sarık sarmak anlamı da bulunmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 865.

³⁷⁷ 'Amr b. Aḥmer, *Şi'ru 'Amr b. Aḥmer*, thk. Hüseyin 'Atvân, Mecma'u'l-Luġâti'l-Arabîyye, Dimaşk, tsz, s. 66.

³⁷⁸ el-'Accâc, *Dîvân*, thk. İzzet Hasen, Mektebetu Dâru's-Şark, Beyrut, 1971, s. 50; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/198.

60. لَبَّيْكَ

‘Emret, hizmetindeyim, buyurun’ gibi anlamlara gelen Lebbeyk kelimesi Şa‘leb’e göre, sana itaat etmede ve dâvetine icâbet etmede berdevâmım demektir.³⁷⁹ el-Halîl b. Ahmed ve el-Ahmer de aynı görüşü paylaşmaktadır. Araplar bir kişi bir yere yerleşip orada devamlı kaldığı zaman قَدْ لَبَّ الرَّجُلُ demektirler. Yine bir beyitte şöyle geçmektedir;

لَبَّ بِأَرْضٍ مَا تَخَطَّاهَا الْعَنَمُ

Koyunların ayağının değmediği bir yere yerleşti.³⁸⁰

İkinci bir görüşe göre kelime, اِتِّجَاهِي إِلَيْكَ (yönüm sanadır) anlamındadır. دَارِي تَلْبُ دَارَكَ (evim evine bakıyor) ifadesi bu görüşte olanların delilidir. Üçüncü görüşe göre kelime, مَحَبَّتِي لَكَ (sevgim sanadır) anlamındadır. Nitekim çocuğunu çok seven bir kadın için اِمْرَأَةٌ لَبَّةٌ denilmektedir.³⁸¹

61. لَبَّيْكَ اِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ

İfadenin iki çeşit okunuşu ve buna uygun olarak iki şekilde tercümesi vardır. Birinci okunuşa göre اِنَّ (kesreli olarak) ‘Sana icâbet ettim, hamd ve nimetin sana mahsus olduğunu ikrar ediyorum’, ikinci okunuşa göre اَنَّ (fethalı olarak) ‘Sana icâbet ettim, çünkü hamd ve nimet sana mahsustur’ şeklindedir. Dil âlimlerinin çoğunluğu birinci görüşü kabul etmişlerdir.³⁸²

62. لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ

لَبَّيْكَ kelimesinin anlamları yukarıdaki bölümlerde açıklanmıştır. İfadedeki diğer bir kelime olan سَعْدَيْكَ hakkında iki görüş belirtilmiştir. Bu görüşlerin ilkinde göre kelimenin anlamı, ‘Allah sana mutluluk üstüne mutluluk bahşetsin’dir. İkinci görüşe

³⁷⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/341; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/242; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2478; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/199; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3993; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1330; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/431; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 1068.

³⁸⁰ ‘Amr b. Ahmer, *Şi'ru 'Amr b. Ahmer*, s. 141.

³⁸¹ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/198-200; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 44.

³⁸² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/200-201.

göre kelime الْمُسَاعَدَةُ (yardım etme) sözünden türemiş ve Lebbeyk kelimesiyle yakın anlam taşımaktadır.³⁸³

63. رَجُلٌ مُؤْمِنٌ

‘Mümin kişi’ anlamına gelmektedir. مُؤْمِنٌ, Allah’ı ve Rasûl’unu doğrulayan demektir.³⁸⁴ Bir insan bir şeyi tasdik ettiği zaman قَدْ آمَنَ بِالشَّيْءِ denilmektedir. Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmuştur; يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ (Allah'a inanan ve müminlere inanan).³⁸⁵ Bir şiirde şöyle geçmektedir;

وَمِنْ قَبْلُ آمَنَّا وَقَدْ كَانَ قَوْمَنَا يُصَلُّونَ لِلأَوْثَانِ قَبْلُ مُحَمَّدًا

Biz Muhammed’e îmân ettik, Muhammed’den (s.a.v) önce kavmimiz putlara tapardı.³⁸⁶

64. رَجُلٌ مُسَلِّمٌ

‘Müslüman kişi’ anlamına gelmektedir. مُسَلِّمٌ kelimesi hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre الْمُسَلِّمُ, ibâdeti Allah’a has kılan anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre kelime, bir şeyi başkasına teslim etme anlamına gelen قَدْ سَلَّمَ الشَّيْءَ لِفُلَانٍ ifadesinden alınmıştır. Âyette şöyle buyrulmuştur; وَرَجُلًا سَلَّمَ لِرَجُلٍ (Allah, geçimsiz efendileri olan bir adamla, yalnız bir kişiye bağlı olan bir adamı misal olarak verir).³⁸⁷

İkinci görüşe göre الْمُسَلِّمُ, Allah’ın emrine boyun eğerek teslim olan kimse demektir.³⁸⁸ Bu görüşte olanlar aşağıdaki beyti buna delil göstermişlerdir;

فَقُلْنَا اسْلِمُوا إِنَّا أَخُوكُمْ فَقَدْ بَرَأْتُمْ مِنَ الإِحْنِ الصُّدُورِ

³⁸³ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, II/43; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/487; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2012; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIII/193; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/202.

³⁸⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, VIII/389; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/369; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2071; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/134; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/140; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1176; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXIV/188.

³⁸⁵ Tövbe, 61.

³⁸⁶ Beyit kaynaksız olara *Şerhu'l-Kaşâid*'de geçmektedir. Bkz. İbnu'l-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâid*, s. 149; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/204-205.

³⁸⁷ Zümer, 29.

³⁸⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, VII/265; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/312; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/309; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/770; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/90; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2077; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1122; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXII/370; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 639.

Dedik ki teslim olun, biz sizin kardeşiniziz, artık gönüller nefretten uzaklaştı.³⁸⁹

65. رَجُلٌ عَابِدٌ

‘İbâdet eden kişi’ anlamına gelmektedir. عَابِدٌ kelimesinin Arapçada itâatkar ve boyun eğmiş anlamları bulunmaktadır.³⁹⁰ İnsanların devamlı üzerinde yürüyerek yol haline getirdikleri yer için طَرِيقٌ مُعَبَّدٌ denilmektedir. Aynı şekilde evcilleştirilmiş deveye بَعِيرٌ مُعَبَّدٌ denilmiştir. Tarafe’nin bir şiirinde şöyle geçiyor;

تُبَارِي عِتَاقًا نَاجِيَاتٍ وَأَتَّبَعْتُ وَظِيفًا وَظِيفًا فَوْقَ مَوْرِ مُعَبَّدٍ

Hızlı giden soy beyaz develerle yarışır. Koşarken yol üzerinde (hiç iğrilmeden) ard ayaklarını ön ayaklarının bastığı yere basar.³⁹¹

66. رَجُلٌ زَاهِدٌ وَ مَرْهَدٌ

‘Dünyâdan yüz çevirmiş ve mâlı az olan kişi’ anlamındadır. زَاهِدٌ, dünyaya az rağbet eden, مَرْهَدٌ ise malı ve mülkü az olan kimse demektir.³⁹² Bir hadîste şöyle buyrulmuştur; أَفْضَلُ النَّاسِ مُؤْمِنٌ مَرْهَدٌ (insanların en fazîletlisi mümin ve ve az mala sahip olanıdır).³⁹³ Yine bir beyitte şöyle geçmektedir;

فَلَنْ يَطْلُبُوا سِرَّهَا لِلْغِنَى وَ لَنْ يُسَلِّمُوهَا لِأَزْهَادِهَا

Onunla zenginlik için evlenmek istemeyecekler, malının azlığı sebebiyle de nikâhına davet etmeyecekler.³⁹⁴

³⁸⁹ Abbas b. Mirdâs, *Dîvân*, thk. Yahya el-Cebûrî, Dâru’l-Cumhûriyye, Bağdad, 1968, s. 52; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/205-206.

³⁹⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, II/49; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, II/136; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/502; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, IV/206; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2777; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 296; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VIII/332; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsî*, s. 815.

³⁹¹ Tarafe b. el-‘Abd, *Dîvân*, s. 13; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/206-207.

³⁹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn* IV/12; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/643; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, VI/87; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/481; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, III/30; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1876; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 286; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VIII/150; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsî*, s. 588.

³⁹³ el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu’l-‘Ummâl*, Thk. Bekrî Ħayyânî-Şafvet Şafâ, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1409/1989, III/188.

³⁹⁴ el-A’şâ, *Dîvân*, s. 56; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/207-208. Beytin tercümesi müellifin şerhine göre yapılmıştır. el-Ezherî’nin şerhi ise şöyledir; Onunla zenginlik için evlenmek istemeyecekler, ama

67. رَجُلٌ فَكِيهٌ

'Fakîh kişi' anlamındadır. Fakîh, Arapça âlim anlamına gelmektedir. Her hangi bir konuyu bilen adama fakîh denilir.³⁹⁵ Arapça bir atasözünde şöyle denilmektedir; مَا يَفْقَهُ وَلَا يَنْقَهُ (ne biliyor ne de anlıyor).³⁹⁶ Yine âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır; لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ (dini iyi öğrenmek için).³⁹⁷

68. رَجُلٌ حَكِيمٌ

Hakîm kelimesinin anlamı konusunda üç görüş belirtilmiştir.

- Birinci görüşe göre hakîm, bilinçli ve bilgili kişi demektir. Buna Bişr b. Ebî Hâzim'in³⁹⁸ şu beytini delil göstermişlerdir;
تَنَاهَيْتَ عَنْ ذِكْرِ الصَّبَابَةِ فَاحْكُمْ وَمَا طَرَبِي ذِكْرًا لِرَسْمِ بِسْمِمْ
Aşk ve özlemimi anmaya engel oldun ama bil ki, benim sevincim ve neşem Semsem'de bir resmin anılması değil.³⁹⁹
- İkinci görüşe göre hakîm, bir ilimde derinleşmiş kimse demektir. Bu anlam Arapçadaki şu deyimden alınmıştır; قَدْ أَحْكَمْتُ الْأَمْرَ (işini çok iyi yaptım).
- Üçüncü görüşe göre hakîm, nefsinin istek ve arzularına hâkim olan kişidir.⁴⁰⁰

69. رَجُلٌ عَاقِلٌ

'Akıllı kişi' mânâsındadır. عَاقِلٌ kelimesi Arapçada, düşünce ve işi bir araya toplayabilen demektir.⁴⁰¹ Arapça bir deyimde şöyle denilmektedir; قَدْ عَقَلْتُ الْفَرَسَ (atı

malının azlığı sebebiyle ırzına geçmek isteyeneye de teslim etmeyecekler. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VI/87.

³⁹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/370; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/968; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, V/263; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2243; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, IV/442; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3450; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1250; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/456; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 946.

³⁹⁶ *el-Fâhîr*, s. 70.

³⁹⁷ Tövbe, 122; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/208-209.

³⁹⁸ Bişr b. Ebî Hâzim 'Amr b. 'Avf el-Esedî, Necdli ve câhiliyye şairlerindedir. Evs kabîlesini hicveden şiirler yazmıştır. H. 22/598 senesinde vefât etmiştir. (*ez-Ziriklî, el-A'lâm*, II/54).

³⁹⁹ Bişr b. Ebî Hâzim, *Divân*, s. 192.

⁴⁰⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/66; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/564; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/69; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1901; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, II/91; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/951; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1095; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/510; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, 209-210.

⁴⁰¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/159; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/939; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, I/161; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1769; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, IV/69; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3046; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1034; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX/21; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 855.

bağladım). Diğer bir görüşe göre عاقل kelimesinin anlamı, nefsinin heva ve hevesini zapteden demektir. Yine bir deyimde dil tutulduğu zaman لَفِدَ اعْتَقَلَ اللِّسَانَ denilmektedir.⁴⁰²

70. رَجُلٌ كَيْسٌ

‘Akıllı ve yetenekli kişi’ anlamına gelmektedir. Ebu’l Abbâs Ahmed b. Yahyâ’ya göre كَيْسٌ akıllı, كَيْسٌ ise akıl demektir.⁴⁰³ Bir beyitte şöyle geçmektedir;

فَكُنْ أَكْبَسَ الْكَيْسَى إِذَا مَا لَقَيْتَهُمْ وَكُنْ جَاهِلًا إِمَّا لَقَيْتَ ذَوِي الْجَهْلِ

Akıllı kimseyle karşılaştığın zaman akıllının akıllısı ol, câhillerle karşılaşırsan, o zaman sen de câhil ol.⁴⁰⁴

71. رَجُلٌ ظَرِيفٌ

‘Belâğatlı ve güzel konuşan kişi’ anlamına gelmektedir. ظَرِيفٌ, belâğatlı ve güzel konuşan anlamındadır.⁴⁰⁵ Ömer b. el-Ḥattâb’dan şöyle bir söz rivâyet edilmektedir; إِذَا كَانَ اللَّصُّ ظَرِيفًا لَمْ يُطْعَمَ (eğer hırsız zarîf (belâğatlı ve güzel konuşan) olursa kendisini kesilmekten kurtarır). Diğer bir görüşe göre ظَرِيفٌ, vücudu düzgün olana denilir. Ancak el-Kisâî’ye göre hem dil, hem de vücut güzelliği zarîf olarak isimlendirilir.⁴⁰⁶

⁴⁰² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/211.

⁴⁰³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, V/393; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/858; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, X/172; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/972; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûga*, V/149; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3967; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, s. 571; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XVI/460; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsî*, s. 1062.

⁴⁰⁴ Beyit Mâcid el-Esedî ve ‘Ukayl b. ‘Ulf’e’ye nisbet edilmiştir. Bkz. Emîl Bedî’ Yakup, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal*, V/125; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/211; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥîr*, s. 93.

⁴⁰⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/157; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/762; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XIV/267; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1398; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûga*, III/474; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2747; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, s. 834; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIV/111. Yukardaki anlamları hâricinde ظَرِيفٌ kelimesi, akıllı ve yetenekli kişi anlamında da kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsî*, s. 808.

⁴⁰⁶ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/212; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥîr*, s. 153.

72. رَجُلٌ وَرَعٌ

‘Vera’ sahibi kimse’ demektir. وَرَعٌ, kendisine helal olmayan her şeyi terk eden anlamına gelmektedir.⁴⁰⁷ Bir beyitte şöyle geçmektedir;

لَا يَمْنَعُ الْفَتْيَانَ مِنْ حُسْنِ الرَّعَةِ أَكُلَّ عَامٍ هَامَتِي مَقَرَّعَةً

Gençlerin güzel bir şekilde verâ sahibi olmalarına engel olmuyor, her sene saçlarım dökülecek mi?⁴⁰⁸

73. رَجُلٌ حَازِمٌ

‘Sağlam düşünce sahibi’ (kararlı) mânâsındadır. حَازِمٌ, sağlam düşünce sahibi, işinde kararlı anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁹ Şiirde şöyle geçmektedir;

وَصَاحِبٍ قَدْ قَالَ لِي وَمَا حَزَمٌ عَرَسَ بِنَا بَيْنَ رُقَاقَاتٍ فَنَمٌ

فَقُلْتُ مَنْ نَامَ هُنَا فَلَا سَلْمَ

Arkadaşım bana dedi ama işini iyi yapmadı, bizi sokakların arasında indir de dinlenip uyu. Dedim ki, kim burda uyursa rahat olmaz.⁴¹⁰

74. رَجُلٌ شَهْمٌ

‘sabırlı, yumuşak huylu, üstlendiği bir şeyi en güzel şekilde üstlenen’ anlamlarına gelmektedir. el-Aşma‘î’ye göre شَهْمٌ kelimesi, zeki ve gözüpek anlamındadır.⁴¹¹ Bir beyitte şöyle geçmektedir;

⁴⁰⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/242; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/776; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, III/111; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1296; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, VI/100; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4814; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 770; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXII/313; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 1302.

⁴⁰⁸ Lebîd b. Rabîa', *Dîvân*, thk. İhsân Abbas, Kuveyt, Vizâratu'l-İ'lâm, 1962, s. 340; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/212-213.

⁴⁰⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/165; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/528; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/218; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1898; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, II/53; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/859el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1093; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/477; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 312.

⁴¹⁰ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/213-214.

⁴¹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/405; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/281; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VI/59; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1962; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, III/223; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2354; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1027; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXII/480; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 707.

وَإِذَا رَفَعْتَ السُّوْطَ أَفْرَعُهَا تَحْتَ الضُّلُوعِ مَرَوِّعٍ شَهْمٍ

Vurmak için kırbaç kaldırdığım zaman, kaburgaların altında keskin zekalı ve gözüpek bir kalp var.⁴¹²

75. رَجُلٌ أَوَّابٌ

رَجُلٌ أَوَّابٌ kelimesinin anlamı hakkında yedi görüş vardır; merhametli, tövbecar, zikreden, günah işleyip tövbe eden ve tekrar günah işleyip tekrar tövbe eden, itâatkar, sözüne Allah'ın adıyla başlayıp yine Allah'ın adıyla bitiren, halvette iken günahını hatırlayarak istiğfâr eden, tevbe ve itâate geri dönen.⁴¹³ Bir beyitte şöyle deniliyor;

وَكُلُّ ذِي غَيْبَةٍ يُوُوبُ وَغَائِبُ الْمَوْتِ لَا يُوُوبُ

Her kaybolan geri döner de, ölümle kaybolan geri dönmez.⁴¹⁴

76. فُلَانٌ أَرْعَنٌ

فُلَانٌ أَرْعَنٌ, 'gevşek kişi' anlamına gelmektedir.⁴¹⁵ Şiirde şöyle geçiyor;

فَرَحَلُوهَا رِحْلَةً فِيهَا رَعْنٌ حَتَّى أَنْحَنَاهَا إِلَى مَنْ وَمَنْ

Onunla gevşeklik olan (korku ve aceleden iperi sıkı bağlanmamış) bir yolculuk yaptılar, ta ki o şerefli kişinin yanında çöküp dinlenene kadar.⁴¹⁶

77. رَجُلٌ ظَالِمٌ

'Zâlim kişi' anlamındadır. Arapçada zâlim kelimesi, eşyâyı ait olduğu yere koymayan anlamına gelmektedir.⁴¹⁷ Bir şiirde şöyle geçmektedir;

⁴¹² el-Muḥabbel es-Sa'dî, *Şi'ru'l Muḥabbel es-Sa'dî*, s. 131; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/214; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 227.

⁴¹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/416; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/229; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/435; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/89; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/152; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/166; el-Fîruzabâdî, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 59; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/33; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 118.

⁴¹⁴ Ubeyd b. el-Abras, *Dîvân*, thk. Hüseyin Naşşâr, Mektebetu'l-Mustafâ el-Bâbî el-Ḥalebî, Kahire, 1957, s. 13; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/215.

⁴¹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/416; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/229; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/435; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2124; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/152; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1675; el-Fîruzabâdî, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 60; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/33; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 532.

⁴¹⁶ Beyit Ḥuṭṭâm el-Mucâşi'î ve el-Ağleb el-'İclî'ye nisbet edilmiştir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, XII/209; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/216; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 93.

عَادَ الْأَدْلَةَ فِي دَارٍ وَكَانَ بِهَا هُرْتُ الشَّقَائِقِ ظَلَامُونَ لِلْجُرِّ

Zeliller öyle bir eve döndüler ki, o evde gereksiz yere kesilen develerin sesi vardı.⁴¹⁸

Yine bir deyimde; مَنْ أَشْبَهَ أَبَاهُ فَمَا ظَلَمَ (babasına benzeyen zâlim deyim) denilmektedir.⁴¹⁹ Bu anlamının haricinde ظَلَمَ fiili farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Bir yere vakitsiz yağmur yağdığı zaman ظَلَمَ الْمَطْرُ أَرْضَ بَيْيِ فُلَانٍ denilmektedir. Kelimenin başka bir anlamı da noksandır. Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا (hiçbir şeyi de eksik bırakmamışlardı).⁴²⁰ Zülüm kelimesi şirk anlamında da kullanılmaktadır. Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ (İşte güven; onlara, inanıp haksızlık karıştırmayanlardır).⁴²¹ İbnu'l-Enbârî'ye göre âyette geçen بَظَلَمَ ifadesi, şirk koşmak anlamındadır.⁴²²

78. فُلَانٌ كَافِرٌ

Dilcilere göre كَافِرٌ, 'Allah'ın tek olduğu gerçeğinin ve O'nun verdiği nimetlerin üzerini kapatan' anlamına gelmektedir. Arapça, قَدَّ كَفَرْتُ الْمَتَاعَ (eşyânın üzerini kapattım) denilmektedir. Bu anlamda geceye de, karanlığıyla her şeyin üzerini kapattığı için kâfir denilmiştir.⁴²³ Bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَوَرَدَتْ قَبْلَ انْبِلَاجِ الْفَجْرِ وَابْنُ دُكَّاءٍ كَامِنٌ فِي كَفْرِ

⁴¹⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/163; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/934; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/277; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1977; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, III/468; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2756; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1134; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/33; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 810.

⁴¹⁸ Temîm b. Ubey b. Muḥbil, *Dîvân*, thk. İzzet Hasen, Vizâratu's-Şekâfe, Dimâşk, 1962, s. 81. Müellif beyitte geçen هرت الشَّقَائِقِ ifadesine, konuşmaya muktedir anlamı vermiştir. Beyitte konuşan kişiler korkudan ses çıkaran develere benzetilmiştir. Beyitteki diğer ifade olan ظلامون للجرر, müellife göre bir hastalık veya gereksinim olmadan kesilen deve anlamındadır.

⁴¹⁹ el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 131.

⁴²⁰ Kehf, 33.

⁴²¹ Enâ'm, 82.

⁴²² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/217-218.

⁴²³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/356; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/787; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/110; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/807; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, V/191; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3897; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 471; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/51; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 1046.

Şafağın sökmekten önce geldi, o zaman sabahın çocuğu (güneş) gecede saklanmış idi.⁴²⁴

Aynı anlamda çiftçiye, tohumu yere gömerek üstünü kapattığı için kâfir denilmiştir. Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ (Bu, yağmurun bitirdiği, ekicilerin de hoşuna giden bir bitkiye benzer).⁴²⁵

79. رَجُلٌ بَلِيدٌ

Kelimenin anlamı hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre بَلِيدٌ, 'nereye gideceğini bilmeyen şaşkın' anlamına gelmektedir. Küçük çocuğa da nereye gideceğini az anladığı için بَلِيدٌ denilmiştir. el-Aşma'î'ye göre deyim, 'başına gelen musîbetten dolayı elini diğer eline vuran kimse' anlamındadır.⁴²⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

أَلَا لَا تَلْمُهُ الْيَوْمَ أَنْ يَتَبَدَّأَ فَقَدْ غَلِبَ الْمَحْزُونُ أَنْ يَتَجَدَّأَ

Bugün onun başına gelen musîbetten dolayı elini diğer eline vurmasını kınama, maẖzûna şikâyet etmeden sabretmek üstün gelmiştir.⁴²⁷

80. رَجُلٌ فَاسِقٌ

Fâsık, îmân dairesinden çıkarak küfür dairesine giren, itâat dairesinden çıkarak isyan dairesine giren anlamına gelmektedir. Hurma kabuğundan çıktığı zaman قَدْ فَسَقَتِ الرُّطْبَةُ deniliyor. Diğer bir görüşe göre ise fâsık, doğru yoldan sapan

⁴²⁴ Beyit Humejd b. Şevr'e nisbet edilmiştir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, X/178.

⁴²⁵ Hadîd, 20; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/219.

⁴²⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/43; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/301; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/91; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/449; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, I/298; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/342; el-Fîruzabâdî, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 269; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/447; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 172.

⁴²⁷ el-Aḫvaş el-Ensârî, *Şi'ru'l-Aḫvaş el-Ensârî*, thk. Adil Süleyman Cemâl, Mektebetu'l-Hâncî, Mısır, 1990, s. 98; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/220; el-Mufaḳḳal b. Seleme, *el-Fâḫir*, s. 58.

anlamındadır.⁴²⁸ Âyette şöyle buyruluyor; إِلاَّ إِنْ لَيْسَ كَانَ مِنَ الْجِنَّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ (İblis'ten başka hepsi secde etmişti. O, cinlerden idi. Rabbinin buyruğu dışına çıktı).⁴²⁹

81. رَجُلٌ جَحَامٌ

جَحَامٌ, 'cimri ve eli sıkı' anlamına gelmektedir. Kelime savaşın şiddeti ve zorluğu anlamına gelen الْحَرْبِ جَحَامٌ ifadesinden alınmıştır.⁴³⁰ Bir beyitte şöyle geçiyor;

أَلْحَرْبُ لَا يَبْقَى لِحْجٍ حَامِهَا النَّخِيلُ وَالْمِرَاخُ

Savaşın şiddeti ne hayal bırakır ne de sevinç.⁴³¹

Diğer bir görüşe göre جَحَامٌ, 'cimriliğinden ve hasedinden yanıp tutuşan' anlamına gelmektedir. Bu görüşte olanlara göre kelime, devamlı yanıp tutuşan cehennem anlamına gelen جَحِيمٍ kelimesinden alınmıştır. Bir beyitte şöyle geçiyor;

جَحِيمًا تَأْطَى لَا تُفْتَرُ سَاعَةً وَلَا الْحَرُّ مِنْهَا غَابِرُ الدَّهْرِ يَبْرُدُ

Bir saat bile ara vermeden yanıp tutuşan cehennem, onun sıcaklığı kainatın başından beri soğumadı.⁴³²

82. رَجُلٌ مُبْتَهَلٌ

Kelimenin anlamı konusunda iki görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre مُبْتَهَلٌ, 'Allah'ı zikreden' anlamındadır.

İkinci görüşe göre مُبْتَهَلٌ dâvetçi, إِبْتِهَالٌ ise davet anlamındadır.⁴³³ Âyette şöyle buyruluyor; ثُمَّ نَبِّئْهُمْ فَتَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ (kendimizi ve kendinizi çağırılım sonra

⁴²⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/82; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/315; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1543; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/502; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3414; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 918; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/302; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 935.

⁴²⁹ Kehf, 50; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/220-221.

⁴³⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/87; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/441; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IV/101; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/429; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/553; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1086; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/371, el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 72.

⁴³¹ Beyit el-Hâris b. 'Abbâd'a nisbet edilmiştir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, II/82.

⁴³² Beyit müellifi gösterilmeden el-Müzekker ve'l-Müennes eserinde geçmektedir. Bkz. İbnu'l-Enbârî, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, s. 372; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/221.

lanetleşelim de, Allah'ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim).⁴³⁴ Lebîd'in bir beytinde şöyle geçmektedir;

فِي فُرُومٍ سَادَةٍ مِنْ قَوْمِهِ نَظَرَ الدَّهْرُ إِلَيْهِمْ فَأَبْتَهُنَّ

Kavminden efendilerin arasındaydı, felek onlara baktı ve çağırdı.⁴³⁵

83. رَجُلٌ تَقِيٌّ

تَقِيٌّ, 'nefsini sâlih amellerle azaptan koruyan' anlamına gelmektedir.⁴³⁶

Nahivcilere göre kelimenin aslı وَقُويٌّ olmasına rağmen, mahreçlerinin yakınlığı sebebi ile vâv harfi tâ harfine dönüştürülmüştür.⁴³⁷

84. رَجُلٌ سَيِّدٌ

Seyyid kelimesinin anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. ed-Đaħħâk'a göre seyyid, yumuşak huylu, diğer bir görüşüne göre ise Allah'tan korkan anlamlarına gelmektedir. Diğer görüşlere göre seyyid, Allah'ın kendisine cömert davrandığı kimse, hayırda kavminin en üstünü, güzel ahlak sahibi, eş, bir şeyin sahibi ve başkan gibi anlamlar taşımaktadır.⁴³⁸ Bir şair şöyle demiştir;

فَإِنْ كُنْتَ سَيِّدَنَا سُدَّتْنَا وَإِنْ كُنْتَ لِلْخَالِ فَادْهَبْ فَخَلْ

Eğer efendimiz olursan bizi yönetirsin, yok eğer kibirli davranırsan git kibirli davran.⁴³⁹

⁴³³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/54; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/380; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VI/164; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1643; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/310; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/375; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muħîṭ*, s. 970; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/128; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 181.

⁴³⁴ Âl-i İmrân, 61.

⁴³⁵ Lebîd b. Rabî'a, *Dîvân*, s. 197; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/222.

⁴³⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/238; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/245; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/199; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2526; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, VI/131; *İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab*, I/438; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muħîṭ*, s. 1344; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/227; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 1329.

⁴³⁷ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/223.

⁴³⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/281; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/651; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/25; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/490; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/114; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2142; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muħîṭ*, s. 290; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/224; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 652.

⁴³⁹ Beyit müellifi zikredilmeden *Tâcu'l-'Arûs*'da geçmektedir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/451; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/224.

85. يَا مَوْلَايَ

Arapçada Mevlâ kelimesinin sekiz farklı anlamı bulunmaktadır.⁴⁴⁰

- a. Bir köleyi hürriyetine kavuşturan (الْمُعْتِقُ)
- b. Hürriyetine kavuşmuş köle (الْمُعْتَقُ).
- c. Velî ve koruyucu. Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ (Çünkü Allah inananların sahibidir. Kafirlerin ise sahibi yoktur).⁴⁴¹ Bir şiirde şöyle geçmektedir;
كَأَنُّوا مَوْلَىٰ حَقِّي يَطْلُبُونَ بِهِ فَأَدْرَكُوهُ وَمَا مَلُّوا وَمَا لَعْنُوا

Onlar hak sahibi velîlerdi, onu istiyorlardı. Bıkmadılar, yorulmadılar ve ona yetiştiler.⁴⁴²

- d. Amca oğlu. Bir şiirde şöyle geçmektedir;

مَهْلًا بَنِي عَمِّنا مَهْلًا مَوْلَانَا لَا تَنْبَشُوا بَيْنَنَا مَا كَانَ مَدْفُونًا

Yavaş olun ey amcamızın oğulları, yavaş olun dostlarımız. Aramızda gömülü olan şeyi kazıyıp ortaya çıkarmayın.⁴⁴³

- e. Yakışan ve layık olan (الْأَوْلَى). Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; مَا أَوْلَاكُمْ النَّارُ هِيَ (varacağınız yer ateştir, layığınız orasıdır).⁴⁴⁴
- f. Müttetik (خَلِيفٌ).
- g. Komşu.
- h. Akraba bağı.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ el-Hafîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/365; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/990; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/324; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2528; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/141; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4920; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muħîṭ*, s. 1344; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/241; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1334.

⁴⁴¹ Muhammed, 11.

⁴⁴² el-Aḥṭal, *Dîvân*, s. 85.

⁴⁴³ Beyit müellifi zikredilmeden *Esâsu'l-Belâġa*'da geçmektedir. Bkz. Cârullâh ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâġa*, thk. Muhammed Bâsil, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, II/242.

⁴⁴⁴ Ḥadîd, 15.

⁴⁴⁵ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/224-226.

86. فَلَانٌ شَاطِرٌ

شَاطِرٌ kelimesinin anlamı konusunda iki görüş belirtilmiştir. el-Aşma‘î’ye göre نَوَى شَطْرٌ ‘hayırdan uzaklaşmış’ anlamına gelmekte ve uzaklık anlamına gelen شَطْرٌ ifadesinden alınmıştır. İmriu’l-Kays’ın bir şiirinde şöyle geçmektedir;

وَشَاقَكَ بَيْنَ الْخَلِيْبِ الشُّطْرُ وَفِيْمَنْ أَقَامَ مَعَ الْحَيِّ هَرَّ

Seni uzak olan yabancıların arasında özledi, kim halkla yaşarsa korkak olur.⁴⁴⁶

İkinci görüşe göre شَاطِرٌ, yön anlamına gelmektedir.⁴⁴⁷ Âyette şöyle buyruluyor; قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ (yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir).⁴⁴⁸

87. رَجُلٌ مَسْكِينٌ

مَسْكِينٌ, ‘fakirliğin yatıştırdığı ve hareketlerini azalttığı kişi’ anlamına gelmektedir.⁴⁴⁹ Dil âlimleri fakir ile miskîn kelimeleri arasındaki farklılık konusunda ihtilaf etmişlerdir. Yûnus b. Ali’ye⁴⁵⁰ göre fakîr, durumu miskînden daha iyi olana denilmektedir. Aşağıdaki beyti buna delil olarak göstermiştir;

أَمَّا الْفَقِيرُ الَّذِي كَانَتْ حُلُوْبُهُ وَفَقَّ الْعِيَالِ فَلَمْ يَبْرُكْ لَهُ سَبْدٌ

Sağmal devesi çoluk çocuğuna uygun olan fakire hiçbir şey bırakılmadı.⁴⁵¹

Beyitte fakîrin süt veren bir devesi olduğu belirtilmektedir. Bu da fakîrin, hiçbir şeyi olmayan miskînden daha iyi durumda olduğunu göstermektedir.

⁴⁴⁶ İmriu’l-Kays, *Dîvân*, s. 424.

⁴⁴⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn* VII/233; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/762; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XI/210; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/697; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûğa*, III/186; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2261; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 415; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XII/168. شَاطِرٌ kelimesinin üstün zekâlî anlamı da bulunmaktadır. Bkz. *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsî*, s. 686.

⁴⁴⁸ Bakara, 149; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/227; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 71.

⁴⁴⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, V/312; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/855; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XI/210; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2137; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûğa*, III/88; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/2054; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 1206; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XV/200; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsî*, s. 633.

⁴⁵⁰ Yûnus b. Ĥabîb, Naĥvî lakabı ile meşhurdur. Nahivci, yazar, şiir âlimi, şairlerin tabakalarını biliyordu. Dicle sahilinde, Bağdat ve Vâsıt arasında bulunan Cebel köyünde doğdu. Basrada ilim halkası vardı. Sibeveyh, el-Kisâf ve el-Ferrâ gibi âlimler kendisinden ders almışlardır. 182/798 senesinde vefât etti. (ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, VIII/261).

⁴⁵¹ er-Râ‘î, *Dîvân*, s. 55.

el-Aşma'î'den rivâyet edildiğine göre ve daha çok kabul edilen görüşe göre miskîn, durumu fakîrden daha iyi olana denilmektedir. Âyette şöyle buyrulmaktadır; *أَمَّا السَّقِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا* (Gemi, denizde çalışan birkaç yoksula aitti; onu kusurlu kılmak istedim).⁴⁵² Âyette miskînlerin bir gemiye sahip oldukları belirtilmektedir ki, bu da onların belli bir mala sahip olduklarına delâlet etmektedir. Yine başka bir âyette; *لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِحْقَاقًا* (Sadakalarınızı, kendilerini Allah yoluna adayıp yeryüzünde dolaşamayanlara, hayâlarından dolayı, kendilerini tanımayanların zengin saydıkları fakirlere verin. Onları yüzlerinden tanırsın, insanlardan yüzüzlük ederek bir şey istemezler)⁴⁵³ buyrulmaktadır. Âyetlerde belirtilen miskînlerle fakîrlerin durumundan, fakîrlerin daha kötü durumda olduklarını anlamaktayız.⁴⁵⁴

88. رَجُلٌ مَغْتٌ

'Kötü niyetli kişi' anlamındadır. Arapça *الْمَغْتُ*, kötülük ve şer anlamına gelmektedir.⁴⁵⁵ Bir beyitte şöyle geçiyor;

نُؤَلِّيهِا الْمَلَامَةَ إِنْ أَلْمَنَا إِذَا مَا كَانَ مَغْتٌ أَوْ لِحَاءِ

Bize kınanacak bir şeyle geldiği zaman, kınamayı şaraba yöneltiriz. Eğer el ve dil ile yapılan bir kötülük yoksa.⁴⁵⁶

89. صَبِيٌّ يَتِيمٌ

'Babası olmayan çocuk' anlamına gelmektedir. Arapçada *الْيَتِيمُ*, yalnızlık anlamına gelmektedir.⁴⁵⁷ Bir beyitte şöyle geçmektedir;

⁴⁵² Kehf, 79.

⁴⁵³ Bakara, 273.

⁴⁵⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/228-229.

⁴⁵⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* IV/403; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/428; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/106; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/293; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/338; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4238; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtî*, s. 176; ez-Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/359; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 74.

⁴⁵⁶ Hassân b. Şâbit, *Dîvân*, thk. Seyyid Hânefi Hâseneyn, *Dâru'l-Ma'ârif*, Kahire, 1974, s. 72; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/230.

⁴⁵⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/140; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/411; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/241; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2064; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*,

أَفَاطِمَ إِنِّي ذَاهِبٌ فَتَنَّبَتِي وَلَا تَجْزَعِي كُلُّ النِّسَاءِ يَتِيمٌ

Fatıma, ben gidiyorum, dayanıklı ol ve kederlenme. Kadınların hepsi zayıf ve yalnızdır.⁴⁵⁸

Yine aynı anlamda önünde ve arkasında ev bulunmayan eve de **بَيْتٌ يَتِيمٌ** denilmektedir. Arap dilinde insanlardan babası olmayana, hayvanlardan ise annesi olmayana yetim denilmiştir.⁴⁵⁹

90. فُلَانٌ نَادِمٌ سَادِمٌ

'Falanca pişman ve kederlidir' anlamına gelmektedir. **سَادِمٌ** kelimesi, kederden aklını oynatmış anlamındadır ve **مَاءٌ سُدْمٌ** (bozulmuş su) ifadesinden alınmıştır.⁴⁶⁰ Bir beyitte şöyle geçmektedir;

وَمَاءٌ كَلَوْنِ الْغِسْلِ أَقْوَى فَبِعَضُّهُ أَوْاجِنُ أَسْدَامٍ وَبَعْضُ مُعَوَّرُ

Öyle bir su ki, kir renginde ve bazısı bulaşık, bazısı ise tam çekilmiş.⁴⁶¹

Başka bir görüşe göre **سَادِمٌ**, kederden yürümeye takati olmayan anlamına gelmektedir. Bu anlam, Arapçadaki **بَعِيرٌ مُسَدَّمٌ** (çiftleşmeğe gücü yetmeyen deve) ifadesinden alınmıştır.⁴⁶²

91. رَجُلٌ مُصَلٍّ

'Namaz kılan kişi' anlamına gelmektedir. **مُصَلٍّ**, önde olan anlamındadır.⁴⁶³ Atların en önde gidenine **الْمَجَلِّي**, en öndeki atı takip eden ata ise **مُصَلٍّ** denilmektedir.⁴⁶⁴

VI/154; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4948; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1172; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/134; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1341.

⁴⁵⁸ Beyit 'Abduqays b. Ĥufâf el-Burmucî'ye aittir. Bkz. Ebû Zeyd el-Ensârî, *en-Nevâdir fi'l-Luġa*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ahmed, Dâru'ş-Şurûġ, 1401/1981, s. 385.

⁴⁵⁹ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/230-231.

⁴⁶⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VII/233; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûġa*, II/648; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûġa*, XII/260; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1948; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûġa*, III/149; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1976; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1120; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/357. Kelime modern Arapçada kendi etrâfında dönen ve yoğun gaz bulutlarından oluşan semâvî cisimler anlamı kazanmıştır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 616.

⁴⁶¹ Zu'r-Rumme, *Dîvân*, thk. Abdulkuddûs Ebû Sâlih, Matbûâtu Mecmai'l-Luġati'l-Arabîyye, Dimaşk, 1972-1973, s. 624.

⁴⁶² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/231; el-Mufaġdal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 78.

92. رَجُلٌ مُنَافِقٌ

'Münâfik kişi' mânâsına gelmektedir. Münâfik kelimesinin anlamı hakkında üç görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre, tavşan gibi saklandığı için münâfik denilmiştir. Arapça فَذْ نَافِقَ الْبُرْبُوعِ (Arap tavşanı yuvasına saklandı) denilmektedir. İkinci görüşe göre, İslâma girdiğinden farklı bir yüzle İslâmdan çıktığı için münâfik denilmiştir. Üçüncü görüşe göre ise, kelime tünel anlamına gelen النَّفَقُ kelimesinden alınmış ve bir kişi tünelde saklandığı gibi, münâfik da İslâm perdesi altında saklanır denilmiştir.⁴⁶⁵

93. فُلَانٌ مَائِقٌ

'Falancanın ahlâkı kötüdür' (ahmak veya çabuk ağlayandır) anlamındadır. مَائِقٌ kelimesinin anlamı hakkında üç görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre kelime, kötü ahlaklı anlamındadır. Bir ata sözünde şöyle deniliyor; أَنْتَ تَائِقٌ وَأَنَا مَائِقٌ فَكَيْفَ تَتَّقِي (sen sinir küpüsün, bende kötü ahlaklıyım. Peki nasıl anlaşıyoruz?). İkinci görüşe göre مَائِقٌ, kimseye faydası olmayan ahlaklı anlamındadır. Üçüncü görüşe göre ise مَائِقٌ, dayanıksız ve çabuk ağlayan anlamına gelmektedir.⁴⁶⁶

94. فُلَانٌ مُبْرِمٌ

'Falanca kibirlidir' (veya zevzektir, faydasız insandır) anlamına gelmektedir. مُبْرِمٌ kelimesinin anlamı hakkında üç görüş vardır.⁴⁶⁷ Birinci görüşe göre مُبْرِمٌ kendisiyle arkadaşlık edenlerin yanında kendisini büyük birisi gibi göstermeğe çalışan anlamındadır. İkinci görüşe göre مُبْرِمٌ, insanlara hiçbir faydası olmayan

⁴⁶³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VII/153; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, III/898; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/165; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2402; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/300; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/675-676; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1303; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVIII/432.

⁴⁶⁴ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/232.

⁴⁶⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/178; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/967; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IX/156; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1560; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/454; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4507; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 926; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/431; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1218; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/233-234.

⁴⁶⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/234; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/978; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* IX/271; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1557; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/285; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4300; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 925; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/408; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/234-235.

⁴⁶⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/272; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/328; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* XV/159; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1869; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/231; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/268; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1078; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/265; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 88.

hikayeler anlatan zevzek anlamına gelmektedir. Bu görüşte olanlara göre kelimenin aslı, hiçbir tadı ve kokusu olmayan **الْبَرْمُ** (misvak ağacının tohumu) kelimesidir. el-Aşma'î'ye göre ise **مُبْرَمٌ**, arkadaşlarına hiçbir faydası olmayan ve yük olan kimse demektir.⁴⁶⁸

95. فُلَانٌ أُنُوكٌ

'Falanca âciz ve câhildir' (veya kendisini ifâde edemeyendir) mânâsında kullanılmaktadır. **أُنُوكٌ** kelimesinin anlamı konusunda iki görüş vardır. el-Aşma'î'ye göre **أُنُوكٌ**, âciz ve câhil anlamına gelmektedir. Çünkü Arapça **النُّوكُ**, âcizlik ve câhillik anlamında kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyti buna delil göstermiştir;

تَضْحَكُ مِنِّي شَيْخَةً ضَحُوكٌ وَاسْتَنْوَكْتُ وَالسَّبَابِ نُوكٌ

وَقَدْ يَشِيْبُ الشَّعْرُ السُّحُوكُ

Çok gülen yaşlı kadın bana gülüyor ve beni âciz görüyor. Gençlerin câhillikleri olur. Bir gün siyah saç da ağarır.⁴⁶⁹

İkinci görüşte olanlara göre **أُنُوكٌ**, kendini ifade edemeyen kimse demektir.⁴⁷⁰ Şu beyit bunun delilidir;

فَكُنْ أُنُوكٌ النَّوَكِي إِذَا مَا لَقَيْتَهُمْ وَكُنْ عَاقِلًا إِمَّا لَقَيْتَ ذَوِي الْعَقْلِ

Ahmaklarla karşılaştığın zaman onlardan daha ahmak ol, akıllı kimseyle karşılaştığın zaman ise akıl sahibi ol.⁴⁷¹

96. وَيْلَ الشَّيْطَانِ وَعَوْلُهُ

'Şeytân için şiddetli işkence ve gözyaşı olsun' anlamındadır. **أَلْوَيْلٌ** kelimesinin anlamı hakkında üç görüş vardır. Abdullah b. Mesûd'a göre **أَلْوَيْلٌ**, cehennemde bir

⁴⁶⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/236-237.

⁴⁶⁹ Beyit müellifi zikredilmeden *Şerhu'l-Kaşâid*'de geçiyor. Bkz. İbnu'l-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâid*, I/62.

⁴⁷⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/411; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/984; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* X/208; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1612; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, V/372; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4582; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 956; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVII/377.

⁴⁷¹ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Fâhir*'de geçiyor. Bkz. el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 93; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/237-238.

vâdinin ismidir. el-Kelbî'ye göre الْوَيْلُ, âzâbın şiddetli olanı anlamındadır. el-Ferrâ'ya göre ise kelimenin aslı لِلشَّيْطَانِ وَيُّ لِلشَّيْطَانِ şeklinde ve şeytanın hüznü anlamındadır.⁴⁷²

الْعَوْلُ kelimesinin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre الْعَوْلُ, hüngür hüngür ağlamak anlamındadır. Bir beyitte şöyle geçiyor;

أَبْلِغْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ رِسَالَةً شَكَّوْا إِلَيْكَ مُطَلَّةً وَعَوِيلاً

Müminlerin emîrine mektubumu ulaştır. Ağlayarak yardım isteyeninin şikayetidir.⁴⁷³

el-Aşma'î'ye göre الْعَوْلُ, bağırarak yardım isteme anlamındadır.⁴⁷⁴

97. قَوْلُ الرَّجُلِ لِلرَّجُلِ وَيْحَكَ

Tefsircilere göre الْوَيْحُ, rahmet anlamındadır ve bir kişinin muhâtabına وَيْحَكَ demesi güzeldir. el-Ferrâ'ya göre وَيْحَكَ الْوَيْلُ kelimesinden kinâye olup, vay haline demektir.⁴⁷⁵

98. رَجُلٌ فَاجِرٌ

'İyilikten (veya doğruluktan) ayrılmış kişi' mânâsındadır. Dilcilere göre فَاجِرٌ, iyilikten ayrılmış, dönmüş anlamına gelmektedir.⁴⁷⁶

رَجُلٌ فَاجِرٌ kelimesi, doğruluktan ayrılma anlamında da kullanılmaktadır. Rivayet olduğuna göre bir bedevî, Hz. Ömer'e (r.a) gelerek devesinin yaşlandığını ve kendisine taşıyacak bir binek vermesini istedi. Ancak Hz. Ömer buna inanmayınca, bedevî şu şiiri söyledi;

⁴⁷² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/366; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/990; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* XV/326; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1846; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4938; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1069; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/105; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1338.

⁴⁷³ er-Râ'î, *Şi'ru'r-Râ'î*, s. 134.

⁴⁷⁴ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/238-239; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 62.

⁴⁷⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/319; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* V/191; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/417; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/377; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4937; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 247; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/220; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1338; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/241.

⁴⁷⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VI/111; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/463; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* XI/35; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/778; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/475; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3351; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 454; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/299; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 918.

أَفْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ مَا مَسَّهَا مِنْ نَقَبٍ وَلَا دَبْرٍ

إِغْفِرْ لَهُ اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ فَجَرَ

Ona (devesine) hiçbir sıkıntının dokunmadığına Ebu Hafs Ömer yemin etti. Şayet doğrudan ayrılmışsa ey Allahım onu affet.⁴⁷⁷

99. رَجُلٌ مُلْحِدٌ

‘Haktan ayrılmış (sapmış) kişi’ mânâsına gelmektedir. مُلْحِدٌ, haktan sapmış anlamındadır.⁴⁷⁸ Âyette şöyle buyruluyor; وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ (O'nun isimleri konusunda eğriliğe sapanları bırakın). Aynı kökten olan, kabirde yan tarafa gömülene اللُّحْدُ denilmiştir. Şiirde şöyle geçiyor;

وَأَيَّاسِنِي مِنْ كُلِّ حَيْرٍ طَلَبْتُهُ كَأَنَّا وَضَعْنَاهُ إِلَى رَمْسٍ مُلْحِدٍ

(Amcamın oğlu) kendisinden beklediğim her hayırdan ümidimi kestirdi. Guya (beklediğim hayırların hepsini) biz kabrinde yatan bir ölünün yanına koyduk.⁴⁷⁹

100. وَقَوْلُ الرَّجُلِ لِلرَّجُلِ يَا لُكَّعَ

‘Bir kişinin başka kişiye hakâret için dediği ‘aşağılık’ (veya kendini ifade edemeyen, köle) sözü’ mânâsına gelmektedir. لُكَّعَ kelimesinin anlamı konusunda üç görüş vardır. al-Aşma‘î’ye göre لُكَّعَ, kendisini ifade edemeyen anlamındadır. Kelimenin aslı meni anlamına gelen مَلَاعِيعَ kelimesindedir. İbn Meyyâde’nin bir şiirinde şöyle geçiyor;

رَمَتِ الْغُلَامَ بِمَعْجَلٍ مُتَسَرِّبِلٍ غِرْسَ السَّلَىٰ وَ مَلَاعِيعَ الْأَمْسَاجِ

Çocuğu ince bir örtü içerisinde attı, yeni doğmuş bebeğin başındaki ince deri ve meni ile.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Beytin ismi bilinmeyen bir bedeviye ve ya Abdullah b. Kuseybe’ye ait olduğu söylenmiştir. Bkz. Emîl Bedî‘ Yakup, *el-Mu‘cemu‘l-Mufaşşal*, X/14; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/244-245.

⁴⁷⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu‘l-‘Ayn* II/182; İbn Dureyd, *Cemheratu‘l-Lûğa*, I/505; el-Ezherî, *Tehzîbu‘l-Lûğa* IV/234; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/534; İbn Fâris, *Mu‘cemu Ma‘âyisi‘l-Lûğa*, V/236; İbn Manzûr, *Lisânu‘l-Arab*, V/4005; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu‘l-Mu‘hît*, s. 317; ez-Zebîdî, *Tâcu‘l-‘Arûs*, IX/134; *el-Mu‘cemu‘l-Arabîyyu‘l-Esâsî*, s. 1076.

⁴⁷⁹ Tarafe b. ‘Abd, *Dîvân*, s. 33; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/245.

İkinci görüşe göre لُكْعٌ, aşağılık kimse demektir. Üçüncü görüşe göre ise لُكْعٌ, köle anlamındadır.⁴⁸¹

101. فُلَانٌ عَرَّةٌ

الْعَرَّةُ kelimesinin anlamı hakkında dört görüş vardır. Ebû 'Ubeyde'ye göre الْعَرَّةُ, ailesine ve kardeşlerine karşı suç işleyen ve bu yüzden onlara eziyet eden anlamındadır. Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; فَتَصِيبُكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ (bilmeyerek ezmek suretiyle bir vebâlin altında kalmanız ihtimali olmasaydı).⁴⁸²

İkinci görüşe göre الْعَرَّةُ, kötü ve çirkin olup, ailesine de bu kötülük ve çirkinliği bulaştıran kimse anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre ifade, kuş pisliği anlamına gelen عَرَّةُ الطَّيْرِ ifadesinden alınmıştır. Şiirde şöyle geçiyor;

فِي سَنَاظِي أَقْنِ بَيْنَهَا عَرَّةُ الطَّيْرِ كَصَوْمِ النَّعَامِ

Dağların zirveleri arasında çukurlar vardır. Orada devekuşu dışkısı gibi kuş dışkısı var.⁴⁸³

el-Aşma'î'ye göre الْعَرَّةُ, ayıp ve kusur anlamında olup, ailesini ayıp olan bir işe bulaştıran kişi anlamındadır.

Dördüncü görüşe göre الْعَرَّةُ, kendisini savunamayan âciz kimse anlamındadır.⁴⁸⁴

102. فُلَانٌ صَبٌّ

صَبٌّ, seven ve özleyen kişi anlamına gelmektedir.⁴⁸⁵ Bir şiirde şöyle geçiyor;

⁴⁸⁰ Beyit hem *ez-Zâhir*'de hem de *el-Fâhîr*'de kaynak belirtilmeden kullanılmıştır. Bkz. el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/247; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 81.

⁴⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* I/202; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/946; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* I/205; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1280; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/264; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4068; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 761; *ez-Zebîdî*, *Tâcu'l-'Arûs*, XXII/160. Yukarıda sayılan anlamlar hâricinde kelimenin küçük çocuk anlamı da bulunmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1100; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/247; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 81.

⁴⁸² Fetih, 25.

⁴⁸³ Tırimmâh b. Hakîm, *Dîvân*, thk. İzzet Hasen, İhâu't-Turâsi'l-Kadîm, Dimaşk, 1388/1968, s. 395.

⁴⁸⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* I/85; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/123; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* I/75; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/742; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, IV/34; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2873; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 438; *ez-Zebîdî*, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII/6; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 116; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/249-250.

يَصَبُّ إِلَى الْحَيَاةِ وَيَسْتَهْيِيهَا وَفِي طُولِ الْحَيَاةِ لَهُ عَنَاءٌ

Hayatı seviyor ve istiyor, aslında hayatın uzunluğunda ona eziyet vardır.⁴⁸⁶

103. فُلَانٌ أُمَّةٌ بَوَّاحِدِهِ

‘Falanca tek başına bir ümmettir’ (bu konuda yeganedir, kimse ona yetişemez) anlamındadır. Hadîs-i şerîf’te şöyle geçiyor; يُبْعَثُ زَيْدُ بْنُ عَمْرٍو بِنِ قُفَيْلِ أُمَّةً (Zeyd b. ‘Amr b. Nufeyl tek başına bir ümmet olarak haşredilecek).⁴⁸⁷

Ümmet kelimesinin Arapçada sekiz anlamı bulunmaktadır;

- Topluluk. Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ يَسْفُونَ (davarlarını sulayan bir insan topluluğu buldu).⁴⁸⁸
- Peygamberlere tabi olanlar. Ümmet-i Muhammed denildiği gibi.
- Din. Âyette şöyle buyruluyor; إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ (Doğrusu babalarımızı bir din üzerinde bulduk).⁴⁸⁹
- Güvenilir sâlih bir insan. Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً (İbrahim, şüphesiz Allah'a boyun eğen ve O'na yönelen bir önderdi).⁴⁹⁰
- Zaman. Âyette şöyle buyruluyor; وَلَئِن أَخْرَجْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ (And olsun ki, onların azabını sayılı bir süreye kadar ertelese).⁴⁹¹
- Vücut. Arapça vücudu düzgün anlamında حَسَنُ الْأُمَّةِ denilmektedir.
- Anne. el-Ferrâ’ya göre falancanın annesi anlamında فُلَانٌ أُمَّةٌ denilmektedir.
- Bir dîne bağlı tek kişi.⁴⁹²

⁴⁸⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/90; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/71; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* XII/85; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/161; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyîsi'l-Lûğa*, III/280; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2385; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 104; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/177; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 716.

⁴⁸⁶ Beyit müellifi zikredilmeden *Şerhu'l-Kaşâid*'de geçiyor. Bkz. İbnu'-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâid*, s. 31; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/251.

⁴⁸⁷ el-İrâkî/İbnu's-Subkî/ez-Zebîdî, *Tahrîcu Ahâdis-i İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn*, thk. Ebû Abdillâh Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd, Dâru'l-Â'sime li'n-Neşr, Riyad, 1408/1987, I/236. Zeyd b. ‘Amr b. Nufeyl câhiliyye dönemi filosoflarından. Putlara ibâdet etmez, onlar adına kesilen etten yemez ve diri diri toprağa gömülmek istenen kız çocuklarını babalarından alıp himâye ederdi. Putlara karşı çıktığı için Mekke'den çıkarılmıştı. Hz. Peygamber (s.a.v) ile, bi'setten önce karşılaşmıştır ama İslâma yetişememiştir. H. 17/606 senesinde vefât etmiştir. (ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III/60).

⁴⁸⁸ Kâsas, 25.

⁴⁸⁹ Zuhûr, 23.

⁴⁹⁰ Nahl, 120.

⁴⁹¹ Hûd, 8.

104. فُلَانٌ مُتَيِّمٌ

'sevdiğinin kölesi olan şahıs' anlamındadır.⁴⁹³ Bir beyitte şöyle geçiyor;

فَقُلْتُ لَقَدْ هَجْتَنَنْ صَبَابًا مُتَيِّمًا حَزِينًا وَمَا مِنْكُنَّ وَاحِدَةٌ تَنْدُرِي

Dedim ki siz aşkının kölesi olmuş hazîn kişiyle alay ettiniz ve hiç biriniz anlamadınız.⁴⁹⁴

105. فُلَانٌ مُسْتَهَامٌ

'Falanca aklını oynatmış' (veya kalbi hasta, karnında ağrı var) anlamlarındadır. مُسْتَهَامٌ, akli yerinde olmayan, kalbi hasta ve karnında acı olan anlamlarına gelmektedir. الْهَيْامُ, karnında ağrı olan ve bu yüzden su içmekten doymayan deve anlamındadır. Aynı isim insanlar için de kullanılmaktadır.⁴⁹⁵ Bir şiirde şöyle geçiyor;

بِي الْيَأْسِ وَالِدَاءِ الْهَيْامِ شَرِبْتُهُ فَيَاكَ عَنِّي لَا يَكُنْ بِكَ مَا بِيَا

Ümitsizlik, dert ve acı içmişim. Benden uzak dur, başıma gelen senin de başına gelmesin.⁴⁹⁶

106. فُلَانٌ عَيَّارٌ

'Serseri ve başıboş kişi' anlamındadır. عَيَّارٌ, nefsinin istediğini yapan ve ona engel olmayan anlamında kullanılmaktadır.⁴⁹⁷ Kelime عَارَتِ الدَّابَّةُ (hayvan kaçtı)

⁴⁹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/426; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* XV/455; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1863; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/27; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/134; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtî*, s. 1076; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/229; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 108; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/252-254.

⁴⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/432; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/411; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* XIV/239; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1879; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/361; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/461; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtî*, s. 1083; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/348; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 207.

⁴⁹⁴ Beyit Cehm B. Hâlef'e nisbet edilmiştir. Bkz. Cârullâh ez-Zemaşşerî, *Rabî'u'l-Ebrâr ve Nuşûsu'l-Ahyâr*, Muessesetu'l-A'lemi, Beyrut, 1412/1992, V/408; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/255.

⁴⁹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/101; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/995; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VI/246; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2063; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, VI/26; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4739; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtî*, s. 1072; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/128; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1282.

⁴⁹⁶ *Dîvânu Mecnûn-u Leylâ*, s. 295; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/256.

⁴⁹⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/238; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/777; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* III/104; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/763; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, IV/191;

ifadesinden alınmıştır. Başka bir görüşe göre kelimenin aslı عَارٌ (ayıp) kelimesidir. İnsanlar kendi aralarında ayıp bir şey konuştukları zaman نَعَايِرَ الْقَوْمِ denilmektedir.⁴⁹⁸

107. رَجُلٌ مُخَطَّطٌ

مُخَطَّطٌ, 'çehresi biçimli ve güzel olan kişi' anlamındadır.⁴⁹⁹ Aynı anlamda مُنْصَفٌ kelimesi de kullanılmaktadır. Bir beyitte şöyle geçmektedir;

أَبِي غَرَضْتُ إِلَى تَنَاصُفِ وَجْهِهَا غَرَضَ الْمُحِبِّ إِلَى الْحَبِيبِ الْغَائِبِ

Ben onun yüzünün güzelliğini özledim, kaybedilmiş sevgiliye aşğın özlem duyduğu gibi.⁵⁰⁰

108. فُلَانٌ أَمْرُدٌ

أَمْرُدٌ, 'köse' anlamındadır. Yüzünde tüy çıkmamış kişiye denilmektedir.⁵⁰¹ Yaprığı dökülmüş ağaca شَجَرَةٌ مَرْدَاءٌ deniliyor. Ergenlik çağına ermesine rağmen sakalı çıkmayan kişiye تَمَرَدَ الرَّجُلِ denilmektedir.⁵⁰²

109. شَيْءٌ طَرِيفٌ وَقَدْ جَاءَ بِطُرْفَةٍ

'Önceden bilinmeyen bir şey, ve önceden bilinmeyen yeni bir şeyi ortaya çıkardı' anlamındadır. طَرِيفٌ, kişinin kendi çabasıyla elde ettiği mal ve mülke denilmektedir.⁵⁰³ Mirâs yoluyla elde edilen paraya ise التَّلِيدُ denilmektedir. Şiirde şöyle geçiyor;

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3186; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 447; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIII/172. عيار kelimesinin çok yolculuk yapan kişi anlamı da bulunmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 881.

⁴⁹⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/256; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥîr*, s. 135.

⁴⁹⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/137; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/106; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* VI/295; el-Cevherî, *es-Şîĥâĥ*, I/1123; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyîsi'l-Lûğa*, II/154; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1198; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIX/250.

⁵⁰⁰ İbn Hurme, *Dîvân*, s. 65; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/257.

⁵⁰¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/37; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* XIV/84; el-Cevherî, *es-Şîĥâĥ*, II/538; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyîsi'l-Lûğa*, V/317; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4172; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 319; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/164; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1128.

⁵⁰² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/258.

⁵⁰³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VII/413; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/754; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* XIII/218; el-Cevherî, *es-Şîĥâĥ*, IV/1394; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyîsi'l-Lûğa*, III/448; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2657; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 831; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIV/70; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 791.

وَأَصْبَحَ مَالِي مِنْ طَرِيفٍ وَتَالِدٍ لِغَيْرِي وَكَانَ الْمَالُ بِالْأَمْسِ مَالِيَا

Kendi çabamla kazandığım ve mîrâs yoluyla elde ettiğim malım başkasının oldu. Dün bu mal mülk benimdi.⁵⁰⁴

110. إِفْعَلْ كَذَا إِمَّا لَا

‘Şöyle yap, yoksa yapma’ anlamındadır. Burada fiil yerine لا kullanılmıştır. Arapça bir ifadeyle şöyle deniliyor; مَنْ سَلَّمَ عَلَيْكَ فَسَلِّمْ وَمَنْ لَا فَلَا (sana selam verene sende selam ver, vermeyene de verme). Bu cümlede de fiil yerine لا ile yetinilmiştir.⁵⁰⁵

111. عَبْدٌ قِنٌّ

قِنٌّ, ‘ebeveyni ve kendisi köle edilmiş kimse’ demektir.⁵⁰⁶ Sadece kendisi köle edilen kimseye ise عَبْدٌ مَمْلُوكَةٌ denilmiştir. Kelimenin aslı mal ve mülk anlamına gelen الْقِنْيَةُ kelimesidir. Âyette şöyle buyruluyor; وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى (Doğrusu zengin eden de varlıklı kılan da O’dur).⁵⁰⁷

112. فُلَانٌ لَبِيقٌ

لَبِيقٌ, ‘yumuşak ve tatlı huylu kimse’ anlamındadır. Diğerlerinin görüşüne göre ise لَبِيقٌ, ‘bir işi güzel ve mahâretli yapan’ demektir.⁵⁰⁸ Aşağıdaki beyit bu anlama delil olarak gösterilmiştir;

قَبَّاضَةٌ بَيْنَ الْعَنِيفِ وَاللَّبِيقِ مُقْتَدِرُ الصَّبِيْعَةِ وَهُوَ أَسْفَقٌ

Aygır, sert davranan ve yumuşak davranan arasında kalmış. Yok etmeye muktedir, ama istediği şefkattir.⁵⁰⁹

⁵⁰⁴ Mâlik b. er-Rîb, *Dîvân*, Thk. Nûrî el-Kaysî, Mecelletu Ma’hadu’l-Mahtûtât, sayı 1, Kahire, 1969, s. 93; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/260; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 152.

⁵⁰⁵ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/263.

⁵⁰⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, V/27; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/164; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga* VIII/235; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2184; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, V/4; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3758; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtî*, s. 1326; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI/21; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsî*, s. 1010.

⁵⁰⁷ Necm, 48; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/264; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 78.

⁵⁰⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, V/173; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/373; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, IX/146; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1549; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, V/231; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3988; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtî*, s. 921; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXVI/347; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsî*, s. 1070.

يَا بَيْبِي لِمَ فَعَلْتَ كَذَا وَكَذَا. 113.

‘Babam sana fedâ olsun, neden şöyle şöyle yaptın’ anlamında kullanılmaktadır. Çok kullanılmasıyla mânaya delâlet ettiği için merfû hazfedilmiştir. Kelimenin بَيْبِي، بَابِي ve بَيْبَا şeklinde üç okunuşu vardır. Bir beyitte şöyle geçiyor;

أَيَا بَيْبَا مَنْ لَسْتُ أَعْرِفُ مِثْلَهَا وَلَوْ دُرْتُ أَبْغِي ذَلِكَ الشَّرْقَ وَالْعَرَبَا

Ey eşini ve benzerini tanımadığım! Babam sana feda olsun. Keşke doğu ve batıyı dolaşsam da ona benzeyeni bulabilsem.⁵¹⁰

فِي مَنْزِلِ فُلَانٍ مَاتَمَّ. 114.

‘Falancanın evinde hüzün ve ya sevinçten dolayı toplanan kadınlar vardır’ mânâsındadır. مَاتَمَّ، Arapça, şenlik ve hüzünden dolayı bir yerde toplanan kadınlar anlamındadır.⁵¹¹ Kelime aynı anlamda erkekler için de kullanılmaktadır. Halk مَاتَمَّ kelimesini sadece ölen için ağlama şeklinde anlamaktadır ki, bu yanlıştır. Beyitte şöyle geçiyor;

وَمَاتَمَّ كَالدُّمَى حُورٍ مَدَامِعُهَا لَمْ تَبْأَسِ الْعَيْشَ أَبْكَارًا وَلَا غَوَا

Hûri gibi güzel kadınlar, dul olsun bekar olsun gözyaşları onların hayattan zevk almalarına engel olmadı.⁵¹²

أَقَامُوا عَلَى فُلَانٍ مَنَاحَةً. 115.

‘Falancanın üzerinde ağıt yaptılar’ anlamındadır. Ölü üzerinde ağıt edenlere نَوَائِحُ denilmesinin sebebi, birbirleriyle sık karşılaşmaları sebebiyledir. Bir ata

⁵⁰⁹ Ru’be b. el-‘Accâc, *Dîvân*, s. 105; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/265; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 277.

⁵¹⁰ Beyit müellifi zikredilmeden Meşâriku’l-Envâr eserinde geçiyor. Bkz. Ebu’l-Fağl ‘İyâd b. Mûsâ es-Sebtî el-Kâğî, *Meşâriku’l-Envâr alâ Şihâhi’l-Âsâr*, el-Mektebetu’l-Atika, Tunus, tsz, I/13; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/266.

⁵¹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/141; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/1032; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XIV/242; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1857; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, I/47; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/20; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muhît*, s. 1074; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXI/181; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsî*, s. 68.

⁵¹² İbn Mukbil, *Dîvân*, s. 325; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/267; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 237.

sözünde şöyle geçmektedir; الْجَبَلَانِ يَتَنَاقِحَانِ (dağlar bile karşı karşıya gelir).⁵¹³ Bir beyitte şöyle geçmektedir;

وَيُكَلِّوْنَ إِذَا الرِّيحُ تَنَاقَحَتْ خُلْجاً تُمَدُّ شَوَارِعاً أَيْتَامَهَا

(Kışın) rüzgarlar karşılıklı estiği zaman (içindeki et suyu ile) bir ufak göle benzeyen büyük çanakların üzerine onlar için kat kat et doldurulurken yetimlerin bu çanaklara koşuşları, yıkanmak için bir su başına koşuşmalarına benzer.⁵¹⁴

116. قَدْ طَرَبَ الرَّجُلُ

'Kişi başına gelen bir sevinç ve ya musîbetten dolayı coştı' anlamındadır. Halk طَرَبَ (yerinde duramamak, içi içine sığmamak) fiilini sadece sevinç zamanına ait zann ediyorlar ki bu yanlıştır.⁵¹⁵ Bir beyitte şöyle geçiyor;

فَلَا خَيْرَ فِي الدُّنْيَا إِذَا أَنْتَ لَمْ تَزُرْ حَبِيباً وَلَمْ يَطْرَبْ إِلَيْكَ حَبِيبٌ

Sevgiliyi ziyaret etmezsen ve sevgili de sana koşmazsa dünyada hayır yoktur.⁵¹⁶

طَرَبٌ kelimesinin hüznün anlamında da kullanıldığı söylenmiştir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

يَقُلْنَ لَقَدْ بَكَيْتَ فَقَالَتْ كَلًّا وَهَلْ يَبْكِي مَنْ الطَّرَبِ الْجَلِيدِ

Diyorlar ki ağlamışsın. Asla! Güçlü olan hüznünden dolayı ağlar mı?⁵¹⁷

⁵¹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/304; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/575; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, V/165; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/413; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/367; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4570; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 246; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/198; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1239.

⁵¹⁴ Lebîd b. Rabî'a, *Dîvân*, s. 319; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/268.

⁵¹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/420; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/315; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, I/315; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/171; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/454; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2649; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 109; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/268; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 789.

⁵¹⁶ İbnu'd-Demîne, *Dîvân*, thk. Ahmed Râtib en-Neffâh, Dâru'l-'Urûbe, Kahire, 1959, s. 118.

⁵¹⁷ Beyit Ebû Cinne el-Esedî, Beşşâr b. Burd ve 'Urve b. Ezîne'ye nisbet edilmiştir; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/268-270.

117. اِمْرَاةٌ اَيِّمٌ

el-Ferrâ'ya göre اَيِّمٌ, 'hür kadın' anlamındadır. Başka bir görüşe göre ise eşi olmayan kadın anlamındadır.⁵¹⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

وَهَلْ اَتَيْنُ سَعْدَى بِهٖ وَهِيَ اَيِّمٌ وَمَا رَتَّ مِنْ جَبَلِ الْوَصَالِ جَدِيدُ

Acaba Su'dâ da eşi olmadığı halde onunla mı geldi? Vuslat dağındaki yeni hâlâ eskimedi.⁵¹⁹

Üçüncü görüşe göre اَيِّمٌ, eşi ölmüş veya savaşta öldürülmüş kadına denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَأَبْنَا وَقَدْ اَمَتْ نِسَاءٌ كَثِيرَةٌ وَنِسْوَانٌ سَعْدٍ لَيْسَ فِيهِنَّ اَيِّمٌ

(Yolculuğa) hazırlandık, çok kadın dul kalmıştı, ama Sa'd kadınları arasında dul kalan yoktu.⁵²⁰

118. فُلَانٌ غَانِيَةٌ

Kelimenin anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Birinci görüşe göre غَانِيَةٌ, 'eşi sebebiyle zengin olan kadın' anlamındadır.

İkinci görüşe göre غَانِيَةٌ, erkeklerin hoşuna giden ve kendisi de erkeklerden hoşlanan genç kız anlamındadır. Üçüncü görüşe göre ise غَانِيَةٌ, güzelliği bariz olan ve süse ihtiyacı olmayan kız anlamına gelmektedir.⁵²¹

⁵¹⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/425; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/248; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, XV/446; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1868; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/165; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/191; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1078; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/256; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 124.

⁵¹⁹ Cemîl Beşîne, *Dîvân*, thk. Hüseyin Naşşâr, Dâru Mısır, Kahire, 1967, s. 65.

⁵²⁰ İbn 'Abdi Rabbih'in rivâyetine göre beyti Kâdisiyye savaşı zamanı Benî S'ad kabilesinden bir şair S'ad b. Ebî Vakĥâş'a demiştir. Bkz. Ebû Ömer Şihâbuddîn b. 'Abdi Rabbih, *el-'İĳdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404/1984, I/43; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/270-271.

⁵²¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/450; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/964; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, VIII/175; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2449; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, IV/397; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3309; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1319; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/188; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 905; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/271.

119. قَالَ أَيضًا

'konuya tekrar dönerekten şöyle dedi' (ayrıca, yine, tekrar) anlamlarına gelmektedir. Bu anlamda Araplar قَالَ الشَّاعِرُ أَيضًا (şâir sözüne dönerek şöyle dedi) demekteler. Yine sular geri geldi anlamında قَدْ أَضَتْ الْمِيَاهُ denilmektedir.⁵²² Şiirde şöyle geçiyor;

إِذَا مَا الْمِيَاهُ السُّدْمُ أَضَتْ كَأَنَّهَا مِنْ الْأَجْنِ جِنَاءً مَعًا وَصَيِّبِ

Kirli sular geri geldiğinde, sanki akıcı ve hafif tuzlu kına gibi.⁵²³

120. فُلَانٌ شَيْطَانٌ مِنَ الشَّيَاطِينِ

فُلَانٌ شَيْطَانٌ مِنَ الشَّيَاطِينِ ifadesi İbnu'l-Enbârî'ye göre, 'falanca kuvvetli, çevik ve neşeli birisidir' anlamındadır.⁵²⁴ Bir şiirde şöyle geçiyor;

أَيَّامٌ يَدْعُونَنِي الشَّيْطَانَ مِنْ عَزْلِي وَهَنْ يَهْوِينَنِي إِذْ كُنْتُ شَيْطَانًا

O günlerde beni aşkımdan dolayı neşeli olarak çağırırlardı, neşeli birisi olduğum için o kızlar benden hoşlanıyorlardı.⁵²⁵

121. فُلَانٌ كَاشِحٌ

'Falanca düşmandır' anlamındadır. Kelimenin açıklamasında üç görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre düşmana كَاشِحٌ denilmesinin sebebi, bir kişiye karşı çıkarak düşmanca davranmasıdır. İkinci görüşe göre كَاشِحٌ, düşmanlığını saklayan anlamındadır. أَلْكُشْحُ ciğer anlamına da gelmekte ve kin ve nefret ciğerde tutulur anlayışından hareketle katı düşmana da عَدُوٌّ أَسْوَدُ الْكَبِدِ (siyah ciğerli düşman) denilmiştir. Bu görüşlerine aşağıdaki beyit delil gösterilmiştir;

⁵²² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/76; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/58; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/69; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1065; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, I/164; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/190; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 637; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVIII/235.

⁵²³ İbnu'l-Enbârî beyti Zû'r-Rumme'ye nispet etmişse de, beyit Zû'r-Rumme'nin Dîvân'ında bulunamadı. el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/272.

⁵²⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/236; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/867; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/213; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2144; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, III/183; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2264; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1209; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV/277; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 713.

⁵²⁵ Cerîr b. 'Atîyye, *Dîvân*, Thk. Nu'mân Muhammed Emîn Tâhâ, *Dâru'l-Ma'ârif*, Mısır, tsz, I/165; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/274.

لَمَّا رَأَاهُ الْكَاشِحُو نَ مِنَ الْعُيُونِ عَلَى الْحَنَادِرِ

Düşmanlar onu gördüklerinde, göz bebeklerinin önünde.⁵²⁶

Üçüncü görüşe göre düşmana كَاشِحٌ denilmesinin sebebi, bir kişiden sevgisini döndürmesi sebebiyledir.⁵²⁷ Suya yüz döndürerek gittiği zaman كَشَحَ عَنِ الْمَاءِ denilmektedir.⁵²⁸

122. رَجُلٌ بَلِيغٌ

بَلِيغٌ, 'dilin ifadesiyle kalbindekini özüne ulaşan kişi' (düşündüğünü söz ile ifade edebilen) demektir.⁵²⁹ Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا (onlara öğüt ver, kendilerine tesirli sözler söyle).⁵³⁰ Bir atasözünde şöyle deniliyor; أَنَا بَلِيغٌ وَلَسْتُ بِعَيٍّ وَلَكِنِّي أُوْتِرُ الصَّمْتِ (ben iyi konuşan birisiyim ve kendini konuşmaktan âciz değilim ama susmayı tercih ediyorum).⁵³¹

123. لَنِيمٌ رَاضِعٌ

Kelimelerin anlamı konusunda dört görüş vardır. el-Yemamî'ye⁵³² göre رَاضِعٌ, anasından kınama ve ayıplama emen ve böyle büyüyen kişidir. İkinci görüşe göre رَاضِعٌ, açgözlülükle dişinin arasında kalan yemek kırıntılarını bile kürdanla alıp yeyen kimseye denilmektedir. Üçüncü görüşe göre رَاضِعٌ, açgözlülüğünden dolayı koyun veya devenin sütünü sağmadan içen anlamındadır. Dördüncü görüşe göre رَاضِعٌ, cimriliğinden yanında süt kabı bulundurmeyen çobandır. Onun yanına birisi gelip te

⁵²⁶ el-Kemmî b. Zeyd, *Şi'ru'l-Kemmî*, thk. Dâvûd Sellûm, Câmiatu Bağdad, Necef, 1969, I/232.

⁵²⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/57; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/538; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IV/54; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/399; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/183; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3880; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 238; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/75; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 1042.

⁵²⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/275-276.

⁵²⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/421; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/369; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/135; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1316; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/301; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/345; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 780; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXII/449; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 174.

⁵³⁰ Nisâ, 63.

⁵³¹ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/277.

⁵³² Ebu Ali Muhammed b. Cafer b. Numeyr b. Abdilazîz el-Ĥanefî el-'Âmirî, Necd'de Yemâme bölgesinden, şair ve râvî. H. 280/893 senesinde vefât etmiştir. (ez-Ziriklî, *el-Âlam*, VI/70).

süt isterse süt kabım yoktur diyerek süt vermez. Kendisi süt içmek istediği zaman ise koyun veya deveyi sağmadan içer.⁵³³

124. فُلَانٌ كَمِيٌّ

‘Falanca cesurdur’ (veya düşmanlığını saklayan, silahlı) anlamındadır. كَمِيٌّ sözünün kökeni hakkında üç görüş vardır. Birinci görüşe göre كَمِيٌّ, düşmanlığını saklayan kimse anlamındadır. فُلَانٌ الشَّهَادَةَ (falanca şâhidliğini sakladı, şâhidlik etmedi) sözünden alınmıştır. İkinci görüşe göre كَمِيٌّ, tam silahlı anlamındadır. İbnu’l-Â‘râbî’ye göre ise كَمِيٌّ, akrânlarına güvenen kişi anlamına gelmektedir.⁵³⁴

125. قَوْمٌ هَمَجٌ

‘Pespâye insanlar’ (avam tabakası) anlamındadır. Arapçada هَمَجٌ, küçük sinek anlamına gelmektedir. İnsanlar arasında haķîr görülen kişiye de هَمَجٌ denilmektedir.⁵³⁵ Bir beyitte şöyle geçiyor;

يَبْرُكُ مَا رَفَّحَ مِنْ عَيْشِهِ يَعْيبُ فِيهِ هَمَجٌ وَهَامَجٌ

Hayatını müreffeh edecek olanı terk ediyor, her şeyini serseri ve alçak kişilere harcıyor.⁵³⁶

Ali b. Ebu Tâlib’den şöyle bir söz rivâyet edilmiştir: النَّاسُ ثَلَاثَةٌ : عَالِمٌ رَبَّانِيٌّ ، (İnsanlar üç çeşittir; rabbânî âlim, kurtuluş yolunda olan öğrenci, ve önüne gelene bağlanan serseri ve aşığılık insanlar).⁵³⁷

⁵³³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, I/270; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/746; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, I/299; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1220; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûga*, II/400; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1660; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 722; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXI/95; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/278, el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 82.

⁵³⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn* V/419; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/984; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, X/220; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2477; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûga*, V/137; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3934; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 1329; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXIX/418; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsî*, s. 1055; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/282.

⁵³⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, III/396; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/496; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, VI/46; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/351; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûga*, VI/64; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4696; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 210; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VI/282; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsî*, s. 1271.

⁵³⁶ el-Ĥârîş b. Ĥalleze, *Dîvân*, s. 27.

⁵³⁷ el-Muttaķî el-Hindî, *Kenzu’l-U‘mmâl*, I/263; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/282-283; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 283.

126. أَفٌّ وَتَفٌّ

Bıkkınlık ifadesi olarak ‘öf pöf’ demek anlamındadır. el-Aşma’î’ye göre أَفٌّ, kulak ve tırnak kiridir. Daha sonra kelime, her zararlı şey için kullanılmıştır. Diğerlerine göre ise أَفٌّ, azlık anlamındadır.⁵³⁸ Kelimenin birinci anlamına delil olarak aşağıdaki beyit örnek gösterilmiştir;

حِيَاءٌ وَبُفْيَاءٌ أَنْ تَشِيعَ نَمِيمَةٌ بِنَا وَبِكُمْ أَفٌّ لِأَهْلِ النَّمَائِمِ

Dedikoduculuğun bizde ve sizde yayılmasından utanın, hayâ edin. Söz taşıyanlara yazıklar olsun.⁵³⁹

127. فُلَانٌ يَشْرَبُ النَّبِيذَ

‘Falanca şarap içiyor’ anlamındadır. النَّبِيذُ (şarap) kelimesinin bu şekilde isimlendirilmesi, bir kabın içine atılması sebebiyledir (مَنْبُودٌ فِي الظَّرْفِ).⁵⁴⁰ Âyette şöyle geçiyor; فَتَبَّؤُهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ (Onlar ise, onu arkalarına atıp az bir değere değiştiler).⁵⁴¹ Yine bir şiirde şöyle geçiyor;

إِنَّ الَّذِينَ أَمَرْتَهُمْ أَنْ يَعْدِلُوا نَبَدُوا كِتَابَكَ وَاسْتَحَلُّوا الْمُحْرَمَا

Adâletli olmayı emrettiğin kimseler, senin yazını bir kenara attılar ve haramı helal kıldılar.⁵⁴²

128. فُلَانٌ رَكِيكٌ

‘falanca kıt zekâlı ve zayıf kişi’ anlamındadır.⁵⁴³ Bir şiirde şöyle geçiyor;

⁵³⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/410; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/58; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/181; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1331; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/16; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/95; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtî*, s. 792; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XX/23; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 96.

⁵³⁹ Ebû Hayye en-Numeyrî, *Şi'ru Ebî Hayye en-Numeyrî*, thk. Yahyâ el-Cebûrî, Vizâratu's-Şekâfe ve'l-İrşâd, Dimaşk, 1975, s. 87; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/285-286, el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 87.

⁵⁴⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/191; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/306; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/318; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/571; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/380; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4322; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtî*, s. 338; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/479; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1168.

⁵⁴¹ Âl-i İmrân, 187.

⁵⁴² Beyit müellifi zikredilmeden Şerhu'l-Kaşâid'de geçmektedir. Bkz. İbnu'l-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâid*, I/559; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/287-288.

فَإِنَّ مُحَمَّدًا مِنَّا وَإِنَّا ذَوُو الْمَجْدِ الْمَقْدَمِ وَالْفِعَالِ

بِنَا دَانَ الْعِبَادُ لَكُمْ فَأَمْسُوا يَسُوسُهُمُ الرِّكِيكُ مِنَ الرِّجَالِ

Muhammed (s.a.v) bizdendir ve biz, şeref sahibi ve öncüleriz. Bizimle köleler size boyun eğdi, ama sizi akli zayıf kişiler yönetmeye başladı.⁵⁴⁴

Diğer bir görüşe göre رَجُلٌ رَكِيكٌ, ailesini kıskanmayan kişi anlamındadır.⁵⁴⁵

129. فُلَانَةٌ حَلِيلَةٌ فُلَانٍ

'Falan kadın, falancanın helâlidir' (hanımıdır) anlamındadır. حَلِيلَةٌ kelimesinin anlamı hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre bir kişinin eşine حَلِيلَةٌ denilmesi, erkeğin kadınla, kadının da erkekle beraber olması sebebiyledir. Şiirde şöyle geçiyor;

وَأَسْتُ بِأَطْلَسِ التَّوْبِينِ يُصْبِي حَلِيلَتُهُ إِذَا هَدَأَ النَّيَامِ

Ben iki elbisesi de siyah olan değılim, uyku ortalığı sakinleştirdiğı zaman, komşusunun kadınıyla beraber oluyor.⁵⁴⁶

İkinci görüşe göre bir kişinin eşine حَلِيلَةٌ denilmesinin sebebi, birbirlerine helal olmaları sebebiyledir.⁵⁴⁷

⁵⁴³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/278; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/1007; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/329; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1587; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûğa*, II/377; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1720; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 941; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVII/174; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 548.

⁵⁴⁴ *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye* (kitabın müellifi bilinmiyor), thk. Abdulazîz ed-Devrî-Abdulcebbâr el-Maḥlabî, Dâru't-Ṭalî'a, Beyrut, tsz, s. 153.

⁵⁴⁵ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/288-289; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 275.

⁵⁴⁶ Beytin müellifi Evs b. Hacer'dir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaḍḍal*, VII/152. Beyitte geçen أطلس kelimesine siyah veya kirli anlamları verilmiştir. Beyitteki حَلِيلَةٌ kelimesine ise komşu kadını anlamı verilmiştir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/202; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, III/282.

⁵⁴⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/27; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, III/282; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1674; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûğa*, II/20; ; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/972; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 986; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/319; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 348; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/289-290.

130. فُلَانَةٌ رَبِيبَةٌ فُلَانٍ

‘Falanca kız, falancanın üvey kızıdır’ anlamındadır. رَبِيبَةُ الرَّجُلِ, kişinin eşinin başkasından olan kızı anlamına gelmektedir. رَبِيبَةٌ denilmesinin sebebi, o kızı kendisinin terbiye etmesi sebebiyledir.⁵⁴⁸ Bir beyitte şöyle geçiyor;

رَبَّيْهَا أَهْلُهَا وَفَنَّقَهَا حُسْنُ غِدَاءٍ فَخَلَّفَهَا عَمُّ

Ailesi onu terbiye etti ve güzel yemeklerle baktılar, kendisinin de ahlakı güzeldi.⁵⁴⁹

131. قَدْ تَغْلَغَلَ فُلَانٌ إِلَى كَذَا وَكَذَا

‘Falanca kişi bir işe aracı ve müdahil oldu’ anlamındadır. Ağaçların köklerine kadar nüfuz eden su için الْمَاءُ الْعَلَلُ denilmiştir. Yine bir beyitte şöyle geçmektedir;

وَيَجْعَلُ اللهُ رَبُّ النَّاسِ نُزُلَهُمْ ظِلًّا وَجَنَاتٍ عَدْنٍ مَاؤُهَا عَالِلٌ

İnsanların rabbi olan Allah onların meskenlerini, gölgelik ve ağaçları arasında su akan ‘Adn cennetleri yaptı.⁵⁵⁰

132. قَدْ بَجَلَّ فُلَانٌ فُلَانًا

‘Falanca falancaya hürmet ve saygı gösterdi’ anlamındadır. Kelime anlamını büyük ve ulu kişi anlamına gelen رَجُلٌ بَجِيلٌ sözünden almıştır.⁵⁵¹ el-Aşma‘î’den rivayet olunan bir şiirde şöyle geçiyor;

شَيْخًا بَجَالًا وَغُلَامًا حَزُورًا

Ulu bir ihtiyar ve delikanlı bir genç.⁵⁵²

⁵⁴⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/257; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/67; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XV/132; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/130; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, II/382; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1549; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 87; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/459; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 498.

⁵⁴⁹ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/290.

⁵⁵⁰ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/291.

⁵⁵¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/134; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/269; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XI/68; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1631; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, I/199; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/212; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 964; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/56; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 132.

133. قَدْ دَمَدَمَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ.

'Falanca, falanca kişiyle öfkeli halde (ve ya kalbini kırıcı şekilde) konuştu' anlamındadır. دَمَدَمَ fiilinin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre دَمَدَمَ, sinirli iken konuştu anlamındadır. Çünkü دَمَدَمَ, öfke ve gazap anlamına gelmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; فَدَمَدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّاهَا (Bunun üzerine Rableri, suçlarından dolayı onların üzerine katmerli azap indirdi; yerle bir etti onları).⁵⁵³

İkinci görüşe göre دَمَدَمَ, kalp kırıcı ve rencide edici şekilde konuşmak anlamına gelmektedir.⁵⁵⁴ Bu görüşte olanlara göre دَمَدَمَ fiili, sarsmak ve hareket ettirmek anlamına gelen أَرْجَفَ ile aynı anlamdadır.

وَقَالُوا لِأَحْمَدَ قَوْلًا عَجِيبًا تَكَادُ الْبِلَادُ لَهُ تَرْجَفُ

Ahmede garip bir söz söylediler, o söz yüzünden neredeyse ülke yerinden oynayacaktı.⁵⁵⁵

134. فُلَانٌ غَرِيبٌ

'Falanca gariptir' (gurbettedir) anlamındadır. غَرِيبٌ, vatanından uzakta olan (gurbette olan) kimse anlamına gelmektedir. الْأَعْرَبِيَّةُ, Arapçada uzaklık anlamındadır.⁵⁵⁶ Benden uzak ol anlamında إِغْرَبَ عَنِّي denilmektedir. Bir beyitte şöyle geçiyor;

أَمَّا مِنْ مَقَامٍ أَشْتَكِي غُرْبَةَ النَّوَى وَخَوْفَ الْعِدَى فِيهِ إِلَيْكَ السَّبِيلَ

⁵⁵² Beyit müellifi zikredilmeden *Tâcu'l-'Arûs ve Cemheratu'l-Lûga*'da geçmektedir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/60; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/717; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/293.

⁵⁵³ Şems, 14.

⁵⁵⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/15; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/193; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/58; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1921; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/260; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1427; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1108; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/172; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 461.

⁵⁵⁵ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/294; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 255.

⁵⁵⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/409; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/321; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/116; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/191; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/420; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3224; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 120; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/456; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 888.

137. أَقْبَلَ فَلَانَ يَتَهَبَّى

‘Eliboş geri geldi’ anlamına gelmektedir. Bir kişi eliboş olarak, ellerini silkerek geldiği zaman جَاءَ يَضْرِبُ أَزْدَرِيهٖ وَأَصْدَرِيهٖ denilmektedir.⁵⁶¹

138. أَنْشَأَ الشَّاعِرُ يَقُولُ

‘Şair söz söylemeye başladı’ anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

أَنْشَأَتْ تَطْلُبُ مَا تَعَيَّرَ بَعْدَمَا نَشِبَ الْأَطَافِرُ

Tırnaklara takıldıktan sonra değişeni istemeye başladın.

Şair kelimesi Arapçada, bilgili ve anlayışlı anlamına gelmektedir. Bir şeyi anlamadım ve akıl edemedim anlamında مَا شَعَرْتُ بِكَذَا وَكَذَا denilmektedir. el-Ferrâ, ‘keşke babanın ne yaptığını bilseydim’ anlamında أَلَيْتَ شِعْرِي أَبَاكَ مَا صَنَعَ demiştir.⁵⁶²

139. اَللّٰهُمَّ تَعَمَّدَنَا مِنْكَ بِرَحْمَةٍ

‘Allahım rahmetinle bizim ayıplarımızı ört’ anlamındadır. تَعَمَّدَ fiili, kılıcı kınına sokmak anlamına gelen غَمَدَهُ فِي السَّيْفِ ifadesinden alınmıştır.⁵⁶³ Hadîs-i şerîfte şöyle buyrulmaktadır; يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَلَا أَنَا إِلَّا فَإِنَّهُ لَنْ يُدْجَلَ الْجَنَّةَ أَحَدًا عَمَلُهُ قَالُوا وَلَا أَنْتَ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَلَا أَنَا إِلَّا (Hiç kimseyi ameli cennete götürmez. Senide mi ya Rasûlallah? denildi. Evet, beni de. Yalnız Rabbimin rahmetiyle kuşatması müstesna).⁵⁶⁴ Aynı anlamda bir beyitte şöyle geçmektedir;

نَصَبْنَا رَمَاحًا فَوْقَهَا جُدُّ عَامِرٍ كَظَلِّ السَّمَاءِ كُلِّ أَرْضٍ تَعَمَّدَا

⁵⁶¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/303.

⁵⁶² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/306-307.

⁵⁶³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/395; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/670; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/94; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/517; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/392; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3292; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muhtât*, s. 304; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/469; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 902.

⁵⁶⁴ *Sahîh-u Muslim*, IV/2171.

Oklarımızı diktik, o okların üzerinde ‘Âmir’in şansı vardı. Semânın gölgesi her yeri kapladığı gibi (biz de her düşmanımızı yeneriz).⁵⁶⁵

140. ثَوْبٌ مُصَمَّتٌ

‘Tek renkli elbise’ anlamına gelmektedir. Tek renkli süsler için de ثَوْبٌ مُصَمَّتٌ denilmiştir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

أَلَا أبلغُ أبا إسحاقٍ أتي رأيتُ البلقَ دُهماً مُصمَّاتِ

Alacalı ve tek renkli yağız atlar gördüğümü Ebû İshâk’a ulaştır.⁵⁶⁶

141. فُلَانٌ وَغَدٌ

el-Aşma‘î’den rivayet edildiğine göre وَغَدٌ, zayıf kimse anlamına gelmektedir. Ancak çok kullanımla aşağılık kimseler için de bu kelime kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁶⁷ Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَإِذَا سَوَّمتَ أَمْرَكَ كُلَّ وَغَدٍ ضَعِيفٍ كَانَ أَمْرُكُما سَوَّاءَ

Şayet işini her zayıf ve aşağılık kişiye verirsen, o zaman ikinizin de durumu aynı olur.⁵⁶⁸

142. فُلَانٌ بَوٌّ

‘Ahmak ve akılsız kimse’ demektir. İçerisinde beyin ve iç organları olmayan cesede بَوٌّ denilmektedir. بَوٌّ kelimesinin kökeni, Araplar devenin sütü kesilmesin diye, devenin yavrusunu keser ve başını derisinin üzerinde bırakarak iç organlarını çıkarırdılar. Daha sonra derinin içerisini samanla doldurup anne deveye koklatılır ve

⁵⁶⁵ İbn Mukbil, *Dîvân*, s. 68; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/308. Beytin şerhi Ebû Muhammed b. Kuteybe ed-Dineverî’ye aittir. Bkz. Ebû Muhammed b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-Meâ’ni’l-Kebîr*, thk. Sâlim Krenko, *Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye*, Beyrut, 1405/1984, II/1102.

⁵⁶⁶ Surâka el-Bârûkî, *Dîvân*, thk. Hüseyin Naşşâr, *Lecnetu’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr*, Kahire, 1948, s. 78; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/308.

⁵⁶⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, IV/436; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/671; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, VIII/154; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/552; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûga*, VI/128; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4878; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu’l-Muhtâ*, s. 326; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, IX/312; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsî*, s. 1320.

⁵⁶⁸ Beytin bir bedevîye ait olduğu söylenmiştir. Bkz. Muhammed b. el-Hasen Bahâuddîn el-Bağdâdî, *et-Tezkîratu’l-Ğamdûniyye*, s. 399; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/309; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 121.

olayı fark edemeyen deve böylece süt vermeye devam eder.⁵⁶⁹ Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَمَا عَجُولٌ عَلَى بَوِّ تُطِيفُ بِهِ لَهَا حَنِينَانِ إِصْغَارٌ وَإِكْبَارٌ

Kesilmiş yavrusunun başında dönen deve gibi, onun büyük ve küçük çocuğu seven gibi iki seveni var.⁵⁷⁰

143. فُلَانٌ يَسْحَرُ بِكَلَامِهِ

‘Falanca konuşmasıyla kandırıyor’ anlamına gelmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسْحَرِينَ (Sen şüphesiz büyülenmişsin birisin).⁵⁷¹ Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَإِنْ تَسْأَلِينَا فِيمَ نَحْنُ فَإِنَّا عَصَافِيرُ مِنْ هَذَا الْأَنَامِ الْمُسْحَرِ

نَحُلُّ بِلَادًا كُلُّهَا حُلٌّ قَبْلَنَا وَنَرْجُو الْفَلَاحَ بَعْدَ عَادٍ وَحَمِيرِ

Bize nerdeydiniz diye sorarsan biz, bu kandırılmış mahlûklardan feleğin serçeleriyiz. Bizden önce girilmiş her ülkeye girer ve ‘Âd ve Hîmyer’den sonra kurtuluş umarız.⁵⁷²

144. فُلَانٌ وَزِيرٌ فُلَانٍ

‘Falanca falancanın veziridir’ anlamındadır. وَزِيرٌ kelimesinin anlamı, padişahın yüklerine katlanan demektir. Çünkü وَزْرٌ kelimesi Arapçada, yük ve ağırlık anlamına gelmektedir.⁵⁷³ Âyette şöyle buyruluyor; وَلَكِنَّا حَمَلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ (Fakat

⁵⁶⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/414; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/383; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, XV/429; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/12288; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/194; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/392; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1265; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/235.

⁵⁷⁰ el-Hansâ, *Dîvân*, s. 26; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/311; el-Mufaqqal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 283.

⁵⁷¹ Şuarâ, 153.

⁵⁷² Lebîd b. Rabî'a, *Dîvân*, s. 56; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/311; el-Mufaqqal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 176.

⁵⁷³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/380; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/712; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, XIII/166; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/845; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, VI/108; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4823; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 492; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/358; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1304.

biz o (Kıbtî) kavminin süs eşyasından bir takım ağırlıklar yüklenmiştik).⁵⁷⁴ Bir şiirde şöyle geçiyor;

مِنْهُمْ رِجَالٌ عَلَى الرَّحْمَنِ رَزُقُهُمْ خَفَّفَ عَنْهُمْ مِنَ الْأَحْدَاثِ مَا وَرَرُوا

Onlardan öyle kimseler vardır ki, Raḥmân onların rızıklarını üstlenmiş ve onlara olayların yükünü hafifletmiştir.⁵⁷⁵

145. قَدْ خَلْبَتِي حُبُّ فُلَانٍ

‘Falancanın sevgisi kalbime yerleşti’ anlamına gelmektedir. الْخَلْبُ, kalp perdesi demektir. Kadınların kendisini sevdiği kişi için إِنَّهُ لَخَلْبٌ نِسَاءٍ denilmektedir.⁵⁷⁶ Bir şiirde şöyle geçmektedir;

أَخْلَبْتِنَا وَصَدَدْتَ أُمَّ مَحَلِّمٍ أَفْتَجَمَعِينَ خِلَابَةً وَصُودًا

Aklımızı başımızdan aldın ve Ummu Muhallim’i yolundan ettin. Baştan çıkarmayı ve yoldan alıkoymayı nasıl bir arada yapıyorsun?⁵⁷⁷

146. فُلَانٌ عَفْرٌ

‘Falanca şerli ve zararlıdır’ anlamına gelmektedir. عَفْرٌ kelimesinin açıklaması hakkında üç görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre kelime, toz anlamına gelen عَفْرٌ الْأَرْضِ ifadesinden alınmış ve sağlam yapılı anlamındadır. Bir şair şöyle demiştir;

أَنْظُرُ إِلَى عَفْرِ التَّرَى مِنْهُ خُلِقْتُ وَأَنْتَ بَعْدَ غَدِّ إِلَيْهِ تَصِيرُ

Şu toprağın tozuna bak, sen ondan yaratıldın ve yarından sonra yine ona döneceksin.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ Tâhâ, 87.

⁵⁷⁵ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/312.

⁵⁷⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/269; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/293; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/178; el-Cevherî, *es-Sihâh*, I/122; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, II/205; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1220; el-Fîruzabâdî, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 81; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/377; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 412.

⁵⁷⁷ Cerîr b. ‘Atiyye, *Dîvân*, s. 337; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/313-314; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 266.

⁵⁷⁸ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Ezdâd*’da geçmektedir. Bkz. İbnu'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 384.

İkinci görüşe göre عِفْرٌ رَجُلٌ şeklinde yazılışla, kişinin bir işe canla başla girişmesi anlamına gelmektedir. el-Halîl b. Ahmede göre ise bir kişi zekîlikle vasfedildiği zaman ona عِفْرٌ بَيْنُ الْعِفَارَةِ denilmektedir.⁵⁷⁹

147. أَخَذَ الْبِلَادَ عَنُوءَةً

عَنُوءَةً kelimesinin anlamı hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, ülkeyi zorla (zorbalıkla, kaba kuvvetle) ele geçirdi anlamındadır. İkinci görüşe göre ise عَنُوءَةً bir ülkenin sahiplerinin savaşmadan gönüllü olarak teslim olması anlamına gelmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَمَا أَخَذُوهَا عَنُوءَةً عَنْ مَوَدَّةٍ وَلَكِنَّ ضَرْبَ الْمُشْرِفِيَّ اسْتَقَالَهَا

O ülkeyi savaşmadan sevgiyle ele geçirmedi, tam tersine hint kılıcı darbasiyle ele geçirdiler.⁵⁸⁰

Yine itâat ve baş eğme anlamında عَنَوَ fiili kullanılmaktadır.⁵⁸¹ Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; وَعَنْتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ (Bütün yüzler, diri ve bütün yarattıklarını gözetip duran Allah'a baş eğmiştir).⁵⁸² Şiirde şöyle geçiyor;

مَلِكٌ عَلَى عَرْشِ السَّمَاءِ مُهَيِّمٌ تَعْنُو لِعِزَّتِهِ الْوُجُوهُ وَتَسْجُدُ

Arşın üzerinde semâda her şeyi gözetleyen Hükümdar, tüm yüzler izzetine baş eğer ve secde eder.⁵⁸³

⁵⁷⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/122; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/765; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, II/211; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/751; ; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/62; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3008; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 442; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/82; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 850; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/314-315; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 273.

⁵⁸⁰ Beyit Kuşeyr 'Azze'ye nisbet edilmiştir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VI/63.

⁵⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/252; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/954; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, III/136; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2440; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/147; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3144; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1316; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/115; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 873.

⁵⁸² Tâhâ, 111.

⁵⁸³ Umeyye b. Ebi's-Şalt, *Dîvân*, s. 361; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/316.

148. هَذَا مِنْ بَابِي, وَهَذَا مِنْ تِلْكَ الْبَابَةِ.

'Bu benim istediğim gibidir, istediğim çeşittendir' anlamlarına gelmektedir. البابة, Arapçada yüz, çeşit, satır ve şart anlamlarına gelmektedir.⁵⁸⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

بَنِي عَامِرٍ مَا تَأْمُرُونَ بِشَاعِرٍ تَخَيَّرَ بَابَاتِ الْكِتَابِ هَجَائِيًّا

Ey 'Âmir oğulları! Kitabın satırlarını heceleyerek seçen bir şâire emretmiyorsunuz.⁵⁸⁵

149. قَدْ أَسِيفَ فُلَانٌ عَلَيَّ كَذَا, وَهُوَ مُتَأَسِّفٌ عَلَيَّ مَا فَاتَهُ.

Cümlenin anlamı hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre أسيف, 'kederlendi' anlamına gelmekte ve deyim 'falanca kaybettiği şeye üzüldü' anlamındadır.⁵⁸⁶ Âyette şöyle buyruluyor; فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ (Bu söze inanmayanların ardından üzülerken nerdeyse kendini mahvedeceksin!).⁵⁸⁷

İkinci görüşe göre أسيف, sabredememek ve dayanamamak (جَزَعٌ) anlamına gelmektedir. Şiirde şöyle geçiyor;

إِلَىٰ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَسِيفٌ كَأَنَّمَا يَضُمُّ إِلَيَّ كَشْحِيهِ كَفًّا مُغْضَبًا

Onlardan sabredemeyen ve sınırlı olarak ellerini iki yanına sıkışmış olan o kişiye.⁵⁸⁸

⁵⁸⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/415; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/438; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/90; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/314; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/382; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 60; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/53.

⁵⁸⁵ İbn Mukbil, *Dîvân*, s. 410; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/318.

⁵⁸⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/311; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1073; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/66; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1330; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/103; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/79; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 791; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII/14; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 90.

⁵⁸⁷ Kehf, 6.

⁵⁸⁸ el-A'şâ, *Dîvân*, s. 89; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/318/319.

150. فَلَانٌ صَدِيقُ فَلَانٍ

'Falanca falancanın dostudur' anlamındadır. صَدِيقٌ, doğru söyleyen ve dostuna nasihat eden kimseye denilmektedir.⁵⁸⁹ Şiirde şöyle geçiyor;

وَلَوْ حَارَبُوا قَوْمِي لَكُنْتُ لِقَوْمِهَا صَدِيقًا وَلَمْ أُحْمِلْ عَلَى قَوْمِهَا حِفْدًا

Şayet kavmimle savaşsalar bile, ben onun kavmiyle dost olurum ve onlara karşı kin beslemem.⁵⁹⁰

151. فَلَانٌ عَدُوُّ فَلَانٍ

'Falanca falancanın düşmanıdır' anlamındadır. Zulmeden ve kötü şeylerle düşmanlık eden kişiye عَدُوٌّ denilmektedir.⁵⁹¹ Âyette şöyle buyruluyor; فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدُوًّا (onlar da cahillikle ileri giderek Allah'a sövmesinler).⁵⁹² Âyetteki عَدُوًّا ifadesi, zulüm olarak açıklanmıştır. Bir şiirde şöyle geçiyor;

إِذَا أُنَا لَمْ أَنْفَعِ صَدِيقِي بِوَدِّهِ فَإِنَّ عَدُوِّي لَنْ يَصْرَهُمْ بُغْضِي

Şayet dostuma sevgisiyle faydalı olamazsam, nefretim düşmanlarıma da zarar vermeyecek.⁵⁹³

152. بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ مُمَالِحَةٌ

el-Aşma'î'ye göre ifadenin anlamı, 'iki kişi arasında akrabâlık (süt kardeşliği) bağı vardır' şeklindedir. Çünkü Arapçada مَلَحَتْ فَلَانَةٌ لِفَلَانٍ (falanca kadın falancayı emzirdi, süt anneliği yaptı) denilmektedir.⁵⁹⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

⁵⁸⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/56; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/656; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VIII/276; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1505; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/339; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2417; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 900; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/5; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 727.

⁵⁹⁰ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/319-320.

⁵⁹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/213; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1059; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, III/69; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2419; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/249; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2845; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1309; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/6; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 827.

⁵⁹² Enâ'm, 108.

⁵⁹³ Nâbiġatu Benî Şeybân, *Dîvân*, s. 117; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/321-323.

⁵⁹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/244; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/568; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, V/64; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/406; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/347; İbn

وَإِنِّي لَأَرْجُو مَلْحَهَا فِي بُطُونِكُمْ وَمَا بَسَطْتُ مِنْ جِلْدٍ أَشَعَّتْ وَأَغْبَرَا

Ben sizden onun karnınızdaki sütünü (akrabâlık bağı) ve bir deri bir kemik iken derinizin semizlemesini korumanızı istiyorum.⁵⁹⁵

İkinci bir görüşe göre الْمَلْحُ, bereket anlamında kullanılmaktadır. Arapça bir ifadede şöyle deniliyor; اللَّهُمَّ لَا تُبَارِكْ فِيهِ وَلَا تُمَلِّحْ (Allahım, onu bereketli kılma).⁵⁹⁶

153. خَرَجَ الْقَوْمُ يَنْتَزِعُونَ

‘Halk gezinti yapmaya çıktı’ anlamındadır. Arapçada التَّنَزُّهُ, kirli olan yerlerden uzak olma ve temiz olan yerlere yakın olma anlamına gelmektedir.⁵⁹⁷ Hz. Ömer halife olduğu zaman Ebû ‘Ubeyde’ye şöyle bir mektup yazmıştı; إِنَّ الْأَرْضَ أَرْضٌ وَأَنَّ الْجَائِبَةَ أَرْضٌ نَزَهَةٌ فَاطْهَرُ بِمَنْ مَعَكَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَيْهَا يَرْدِ، CÂBIYE ise o hastalıktan uzak bir yerdir. Yanında bulunan müslümanlarla oraya git).⁵⁹⁸ Kelimenin aslının bu olmasına rağmen, halk arasında çok kullanılması sebebi ile, tenezzüh kelimesi bağ ve bahçelere gidip dolaşmak anlamı kazanmıştır.⁵⁹⁹

154. قَدْ رَحَبَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ وَبَشَّ بِهِ

‘Falanca falancayı görünce ona hoş geldin dedi ve buyur etti’ anlamındadır. Bir beyitte şöyle geçiyor;

أَلَمْ تَعْلَمِي أَنَا نَبِئْتُ إِذَا دَنْتَ لِأَهْلِكَ مِمَّا نَبِئْتُ وَحُمُونَ

Bilmiyor musun ailenin uzaktan yüklerle bize yaklaşması bizi sevindirir.⁶⁰⁰

Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4254; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 242; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/137.

⁵⁹⁵ Beyit Ebu't-Tamhân el-Ḳaynî'ye aittir. Bkz. el-Câhîz, *el-Hayevân*, IV/495.

⁵⁹⁶ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/327-329; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥîr*, s. 50.

⁵⁹⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/15; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/831; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/92; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2252; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyîsi'l-Lûga*, V/417; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4401; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1254; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/523; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 1187.

⁵⁹⁸ el-Kâsım b. Selâm Ebû Ubeyd, *Ġarîbu'l-Hâdîs li-İbn Selâm*, thk. Muhammed Abdulmuîn Hân, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1396/1976, I/328.

⁵⁹⁹ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/330-331; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥîr*, s. 141.

⁶⁰⁰ Zu'r-Rumme, *Dîvân*, s. 1899; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/331.

155. قَدَّ وَقَعُوا فِي الْبَلَابِلِ

'Vesveseye kapıldılar' anlamına gelmektedir. الْبَلَابِلُ, vesveseler anlamındadır.⁶⁰¹

156. فُلَانٌ نَسِيحٌ وَحْدِهِ

'falanca bu işte biriciktir, onun gibi ikinci birisi yoktur' anlamına gelmektedir.⁶⁰² Bir şiirde şöyle geçiyor;

قَالَ أَبُو لَيْلَى لِحُبْلَى مُدَّةً حَتَّى إِذَا مَدَدْتَهُ فَسُدَّهُ

إِنَّ أَبَا لَيْلَى نَسِيحٌ وَحْدَهُ

Ebû Leylâ, hâmileye onu uzat dedi, uzattığında da sıkı bağla dedi, Ebû Leylâ cinsinin tek örneğidir.⁶⁰³

157. مَا بِهِ قَلْبَةٌ

مَا بِهِ قَلْبَةٌ ifadesinin anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre ifade, مَا بِهِ شَيْءٌ يُفْلَهُ (onu rahatsız edecek bir şey yok) anlamındadır. Bir şiirde şöyle geçiyor;

أُودَى الشَّبَابُ وَحُبُّ الْخَالَةِ الْخَلْبَةُ وَقَدْ بَرَنْتُ فَمَا فِي الصَّدْرِ مِنْ قَلْبَةٍ

Kadınların aklını başından alan o gençler de öldü, kalp kendisini rahatsız eden şeyden kurtuldu.⁶⁰⁴

el-Ferrâ'ya göre مَا بِهِ قَلْبَةٌ, 'korkulacak bir ağrısı yoktur' anlamına gelmektedir. el-Ferrâ'ya göre kelimenin anlamı, bir kişi hasta olduğu zaman denilen قَدَّ قَلْبُ الرَّجُلُ sözünden alınmıştır. el-Aşma'î'ye göre ise مَا بِهِ قَلْبَةٌ, 'bir hastalığı yoktur'

⁶⁰¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/320; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/177; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/245; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/190; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/348; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 968; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/114; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 171; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/334.

⁶⁰² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/281; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/476; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, I/476; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/344; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/424; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4406; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 207; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/238; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 81; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emşâl*, II/240.

⁶⁰³ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/337.

⁶⁰⁴ en-Nemr b. Tavleb, *Şi'ru'n-Nemr b. Tavleb*, thk. Nûrî el-Ḳaysî, Dâru'l-Maârif, Bağdat, 1969, s. 37.

anlamındadır.⁶⁰⁵ Buradaki قَلْبَةٌ kelimesi, develere isâbet eden bir hastalık olan قَلْبٌ kelimesinden alınmıştır.⁶⁰⁶

158. مَرْحَبًا وَأَهْلًا وَسَهْلًا

el-Aşma'î'ye göre ifadenin anlamı şu şekildedir; Hoş geldin, kendi ailen gibi bir ailenin yanına geldin ve işlerin rast gele. el-Ferrâ'ya göre مَرْحَبًا وَأَهْلًا,⁶⁰⁷ masdar üzerine mansûbtur ve duâ anlamı taşımaktadır. Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَقُلْتُ لَهُ مَرْحَبًا وَأَهْلًا وَسَهْلًا فَهَذَا مَقِيلٌ صَالِحٌ وَصَدِيقٌ

Ona, merhaba ehlen ve sehlen dedim. Bu, duâ ve dostça bir sözdür.⁶⁰⁸

159. وَقَوْلُهُمْ لِلَّذِي يَقْدُمُ مِنَ الْحَجِّ: مَبْرُورًا مَأْجُورًا

'Hacdan gelene مَبْرُورًا مَأْجُورًا demek' anlamındadır. مَبْرُورًا مَأْجُورًا kelimelerine iki türlü anlam verilmiştir. Birincisi, duâ anlamıdır ki buna göre ifadenin tercümesi; 'Allah haccını makbul ve sevaplı etsin' şeklindedir. İkincisi, her iki kelime hâl üzere nasbedilir ve buna göre anlam; 'Hacdan kabul edilmiş ve ecirli olarak döndün' şeklinde olur.⁶⁰⁹

160. قَدْ هَزَمَ الْقَوْمُ

'Halk dağıldı ve mağlup oldu' anlamına gelmektedir. هزيمة kelimesi, bir halkın birliğinin bozulması ve bunun sonucunda mağlup olması anlamındadır. Kelime anlamını, su tulumu nemden dolayı parçalandığı zaman denilen قَدْ تَهَزَّتِ الْقَرْيَةُ ifadesinden almıştır.⁶¹⁰

⁶⁰⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/172; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IX/144; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/205; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, III/463; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3713; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s.127; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/74; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 47; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/208.

⁶⁰⁶ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/339-340.

⁶⁰⁷ el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 43.

⁶⁰⁸ Beyit 'Amr b. el-Ehtem'e aittir. Bkz. el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1423/2002, I/33; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/340.

⁶⁰⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/341.

⁶¹⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/16; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/829; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/94; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2058; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, VI/51; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4664; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1169; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/92; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 1265; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/341.

161. أَنْتَ فِي حَرْجٍ

أَنْتَ فِي حَرْجٍ, sen dîninden (veya günahından) dolayı bir zorluk ve sıkıntı içerisinde anlamağdadır.⁶¹¹ Âyette şöyle buyruluyor; فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرْجٌ مِنْهُ (inananağlara öğüt vermen için kalbine bir darlık gelmesin).⁶¹² Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَكَذَآكَ دِينَ غَيْرَ دِينِ مُحَمَّدٍ فِي أَهْلِ حَرْجٍ وَضَيْقُ صُدُورِ

Muhammed'in (s.a.v) dîninden başka dinler böyledir, o dinlere tabi olanlarda darlık ve kalplerinde sıkıntı vardır.⁶¹³

162. حَلَفَ بِالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ

'Semâya ve târîk'a yemin etti' anlamındağdır. الطَّارِقُ, yıldız kelimesiyle aynı anlamdağdır. الطَّارِقُ olarak isimlendirilmesinin sebebi, gece görünmesi sebebiyledir.⁶¹⁴ Hind binti 'Utbe b. Rabîa', Uhud savaşığın yapıldığı gün şöyle demiştir;

نَحْنُ بَنَاتُ طَارِقٍ نَمْشِي عَلَى النَّمَارِقِ

أَلْمِسْكَ فِي الْمَفَارِقِ وَ الدُّرُّ فِي الْمَخَانِقِ

Târîk'ın kızlarıyız, (babalarımız süreyya yıldızı gibi) şerefin en yücelerinde bulunmaktadır. Gerdanlarımızda inci, saçlarımızda misk vardır.⁶¹⁵

el-Aşma'î'ye göre 'semâya yemin etti' ifadesinden kasıt, yağmura yemin etti anlamındağdır. Çünkü Araplara göre semâ, yağmur anlamına gelmektedir. Diğer âlimlere göre 'semâya yemin etti'den kasıt, semâ'nın rabbine yemin etmektir. Çünkü

⁶¹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/76; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/436; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/84; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/305; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/50; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/821; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muht*, s. 183; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/473; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 303.

⁶¹² Enâ'm, 2.

⁶¹³ İbnu'l-Enbârî beytin 'İmrân b. Haţţân'a ait olduğunu söylemektedir. Beyit ez-Zâhir'den naklen *Şi'ru'l-Havâric*'de geçmektedir. Bkz. İhsân Abbas, *Şi'ru'l-Havâric*, Dâru's-Şekâfe, Beyrut, 1974, s. 172; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/342; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 64.

⁶¹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/98; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/756; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/9; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1514; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/449; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2661; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muht*, s. 903; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/65. Kelimenin gece ziyâretcisi anlamı da bulunmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 791.

⁶¹⁵ İbnu'l-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâid*, s. 40.

Kurân'da وَالْفَجْر (fecrin rabbine yemin olsun) ⁶¹⁶ وَالنَّجْم (yıldızın rabbine yemin olsun) ⁶¹⁷ şeklinde âyetler bulunmaktadır. ⁶¹⁸

163. قَدْ اُنْتُخِبَ مِنَ الْقَوْمِ رَجُلٌ, وَهَذَا نُخْبَةُ الْمَتَاعِ.

'Halkın arasından falanca kişi seçildi, bu, eşyanın içerisinden çıkartılmış özüdür' anlamına gelmektedir. Yakub b. es-Sikkît'e ⁶¹⁹ göre اُنْتُخِبَ, bir şeyin içerisinden çıkarılmak, اَلنُّخْبَةُ, eşyanın içerisinden çıkarılan öz anlamına gelmektedir. ⁶²⁰ Bu sebeple korkak kişiye مَنُخُوبٌ (kalbi çıkarılmış) denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçmektedir;

لَهُمْ مَرٌّ وَلِلنُّخْبَاتِ مَرٌّ فَقَدْ رَجَعُوا بغير شَطَى سَلِيمٍ

Onlarda yürek varsa, o yürekten korkaklarda da var. Sağ salim bir tane kemikleri kalmamış halde geri döndüler. ⁶²¹

164. فُلَانٌ غَرِيمٌ فُلَانٍ

'Falanca falancanın rakibi ve hasmıdır' anlamındadır. el-Ferrâ'ya göre bir kişinin غَرِيمٌ olarak isimlenmesinin sebebi, davasında talepkar ve ısrarcı olması sebebiyledir. ⁶²² Âyette şöyle buyruluyor; إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا (doğrusu onun azabı sürekli ve acıdır). ⁶²³ Birisini seven kişiye مُعْرَمٌ denilmektedir. Şiirde şöyle geçiyor;

إِنَّ يُعَاقِبُ يَكُنُّ غَرَامًا وَإِنْ يُعِ طِ جَزِيلًا فَإِنَّهُ لَا يُبَالِي

⁶¹⁶ Necm, 1.

⁶¹⁷ Fecr, 1.

⁶¹⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/342-344; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 65.

⁶¹⁹ Yakub b. İshâk b. es-Sikkît, Ebû Yûsuf, edip, dilci Kurân ve şiir âlimi. Bağdat'ta ders aldı, el-Kisâif ile arkadaşlık yaptı. Abbâsî halîfesi el-Mütevekkil ile yakın ilişki içerisinde olmuş ve onun çocuklarının eğitimini üstlenmiştir. H. 244/858 senesinde öldürülmüştür. (Keĥhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, IV/124).

⁶²⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/278; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/294; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VII/188; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/223; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, V/408; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4373; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîf*, s. 136; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/246; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 1179.

⁶²¹ Beyit Cerîr b. 'Atiyye'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VII/446; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/345.

⁶²² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/418; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/781; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VIII/129; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1996; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, IV/419; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3247; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîf*, s. 1142; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/170; Kelime modern Arapçada borçlu anlamını kazanmıştır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 891.

⁶²³ Furkân, 65.

Şayet azarlasa aşık olur, bol bol ikrâm edince de umursamaz.⁶²⁴

165. ضَرَبَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ سَايَةً.

Cümlenin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, ‘falanca falan kişiye bir kötülük yaptı’ anlamına gelmektedir. Bu görüşte olanlara göre سَايَةً, kötülük anlamına gelen سَوْءٌ kelimesinden alınmıştır. Ancak nahivcilere göre bu zayıf bir ihtimaldir. İkinci görüşe göre cümlenin anlamı, ‘falanca, falan kişiye yapmak istediği işte bir yol gösterdi’ şeklindedir. Bu görüşte olanlara göre cümlede geçen سَايَةً kelimesi, سَوَى anlamındadır.⁶²⁵

166. قَدْ تَنَآوَشَ الْقَوْمُ.

قَدْ تَنَآوَشَ الْقَوْمُ, halk birbiriyle savaşa tutuştu anlamına gelmektedir.⁶²⁶ Âyette şöyle buyruluyor; وَأَتَى لَهُمُ التَّنَآوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ (âhîret gibi uzak bir yerden îmâna nasıl kolayca ulaşırlar).⁶²⁷

167. قَدْ تَوَسَّمْتُ فِيهِ الْخَيْرَ.

Cümlenin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre cümle, ‘onda bir iyilik belirtisi sezdim’ anlamındadır. İkinci görüşe göre anlam, ‘onda hayrın güzelliğini gördüm’ şeklindedir. Çünkü Arapçada أَلْوَسَامُ, güzellik anlamına gelmektedir. Yakışıklı kişi anlamında رَجُلٌ وَسِيمٌ denilmektedir.⁶²⁸

168. وَجَمِيلٌ بِلَانِهِ عِنْدَكَ.

‘En güzel nimetleri seninledir’ anlamına gelmektedir. Arapçada belâ kelimesinin dört anlamı bulunmaktadır;

- İmtihan ve musîbet.
- Nîmet. Bir şiirde şöyle geçiyor;

⁶²⁴ el-A’şâ, *Dîvân*, s. 9; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/345-346.

⁶²⁵ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/346; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 134.

⁶²⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn* VI/286; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/882; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XI/286; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1024; İbn Fâris, *Mu’cemu Mağâyisi’l-Lûga*, V/369; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4575; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtî*, s. 608; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XVII/432; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsî*, s. 1242.

⁶²⁷ Sebe, 52; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/349-350.

⁶²⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/351; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 114.

فَمَا مِنْ بَلَاءٍ صَالِحٍ أَوْ تَكْرُمٍ وَلَا سُوءٍ إِلَّا لَهُ عِنْدَنَا أُصْلٌ

Öyle bir nimet, ikram ve şeref yoktur ki onun bizde aslı olmasın.⁶²⁹

- c. Deneme. Âyette şöyle geçiyor; وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (iyiliğe dönerler diye onları güzellikler ve kötülüklerle sınadık).⁶³⁰
- d. Sevap.⁶³¹

169. قَدْ خَجَلَ الرَّجُلُ

‘Kişi konuşamaz oldu’ anlamındadır. خَجَلَ fiilinin anlamı, tembellik ve rızık talep etmede yavaş hareket etmedir. Daha sonra çok kullanılması hasebiyle “az konuşmak” anlamı kazanmıştır.⁶³² Bir hadîs te şöyle buyruluyor; إِذْكَ إِذَا جُعْتُ دَقَعْتُ وَإِذَا شَبِعْتُ خَجَلْتُ (Siz kadınlar acıktığınız zaman itaatkar olursunuz, doyduğunuz zaman ise tembel olursunuz).⁶³³

170. قَدْ تَرَيَسَ الرَّجُلُ

قَدْ تَرَيَسَ الرَّجُلُ, kişi zengin oldu, mal mülk sahibi oldu anlamına gelmektedir.⁶³⁴ Âyette şöyle buyruluyor; قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيثًا وَلِبَاسُ النَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ (Ayıp yerlerinizi örtecek giyimlikle sizi süsleyecek elbiseler gönderdik. Takva örtüsü ise bunlardan daha hayırlıdır).⁶³⁵ Bazı müfessirlere göre âyette geçen وَرِيثًا, mal mülk anlamındadır. Bir şiirde şöyle geçmektedir;

⁶²⁹ Beyit müellifi zikredilmeden *Şerhu'l-Kaşâid*'de geçmektedir. Bkz. İbnu'l-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâid*, s. 476.

⁶³⁰ Â'râf, 168.

⁶³¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/339; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/280; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2284; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/292; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/355; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1264; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/207; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/352-353.

⁶³² خَجَلَ fiilinin ilk anlamı utanmak, sıkılmak, hayâdan dolayı yüzün kızarması ve dehşete düşmektir. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* IV/160; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/444; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/29; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1692; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/247; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1106; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 991; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/396; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 382.

⁶³³ el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, VI/377; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/354-355; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 144.

⁶³⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/283; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/736; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/280; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1008; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/466; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1792; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 595; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/229; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, s. 565.

⁶³⁵ Â'râf, 26.

وَالَيْتَكَ أَشْكُو شِدَّةَ الْمَعِيشِ وَجَهْدَ أَعْوَامٍ نَتَقْنَ رِيثِي

Geçimimin zorluğundan sana şikayet ediyorum, yılların çabaları mal ve mülkümü yok etti.⁶³⁶

171. آهَةٌ وَمِيهَةٌ

Bir görüşe göre آهَةٌ mani olma, مِيهَةٌ çiçek hastalığı (birine hakâret olarak) anlamındadır. İkinci görüşe göreyse آهَةٌ kızamık, مِيهَةٌ koyundaki çiçek hastalığı anlamına gelmektedir. el-Aşma'î'ye göre آهَةٌ, ah vah etmek anlamındadır.⁶³⁷ el-Aşma'î, aşağıdaki beyti buna delil olarak göstermiştir;

إِذَا مَا قُمْتُ أَرْحَلُهَا بِلَيْلٍ تَأْوَةٌ آهَةٌ الرَّجُلِ الْحَزِينِ

Ondan ayrılmak için gece kalktığımda, üzgün kişinin ah çekmesi gibi ah çekti.⁶³⁸

172. فُلَانٌ عَظِيمُ الْمَوْنَةِ

İfadenin anlamı konusunda üç görüş vardır. Birinci görüşe göre, 'falanca yüce kişidir' anlamındadır. İkinci görüşe göre ifadede geçen مَوْنَةٌ, dinlenme ve sükûnet anlamına gelen الْأَوْنُ kelimesinin eşanlamlısıdır. Şiirde şöyle geçiyor;

عَيَّرَ يَا بِنْتَ الْخُلَيْسِ لَوْنِي مَرُّ اللَّيَالِي وَاخْتِلَافِ الْجُونِ

وَسَفَرٌ كَانَ قَلِيلَ الْأَوْنِ

Ey Hüleysin kızı, rengimi gecelerin geçmesi, günlerin ötmesi ve dinlenmesi olmayan yolculuklar değiştirdi.⁶³⁹

Üçüncü görüşe göre مَوْنَةٌ, الْأَوْنُ kelimesinden alınmış ve yorgunluk anlamına gelmektedir.⁶⁴⁰

⁶³⁶ Ru'be b. el-'Accâc, *Dîvân*, s. 78; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/356.

⁶³⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* IV/104; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VI/250; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2225; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/162; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/178; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1242; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/331.

⁶³⁸ el-Muşakḳib el-'Abdî, *Dîvân*, thk. Hasan Kâmil es-Şayrafî, *Câmiatu'd-Duveli'l-Arabiyye*, 1391/1971, s. 194; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/359; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 83.

⁶³⁹ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Fâḥir*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 149.

173. زَارَنِي فُلَانٌ

‘Falanca beni ziyâret etti’ anlamındadır. زَارَ fiili Arapça, meyletmek ve yönelmek anlamına gelmekte ve الزُّورُ sözünden alınmıştır.⁶⁴¹ Bir şiirde şöyle geçmektedir;

فِينَا كِرَاكِرُ أَجْوَاثٍ مُضَبَّرَةٌ* فِيهَا دُرُوءٌ إِذَا خَفْنَا مِنَ الزُّورِ

Bizde topluluklar ve sağlam kırbaçlar vardır, meyletmekten korktuğumuzda onlarda karşı koyma vardır.⁶⁴²

Âyette şöyle buyruluyor; وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ (Baksaydın, güneşin mağaralarının sağ tarafından doğup meylettiğini görürdün).⁶⁴³

174. لَا تُبَسِّقُ عَلَيْنَا

‘Sözü uzatma’ (tafsilâta girme) anlamına gelmektedir. Kelimenin aslı uzun anlamına gelen اللَّيْسُوقُ kelimesinden alınmıştır.⁶⁴⁴ Âyette şöyle buyruluyor; وَالنَّخْلَ بِاسِقَاتٍ (uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik).⁶⁴⁵ Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَإِنَّ لَنَا حَظَائِرَ بِاسِقَاتٍ عَطَاءَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Bizim, âlemlerin Rabbinin ihsânı olan geniş, kapalı arazilerimiz vardır.⁶⁴⁶

175. لَا تُجَلِّحْ عَلَيْنَا

‘Bize açık aşikar gösterme’ (haber verme) anlamındadır. Arapça الْجَلْحُ, saçın ön kısmının döküldüğü zaman kafanın ön kısmının açılmasına deniliyor.⁶⁴⁷ İbnu’l-

⁶⁴⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/360-361; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, 149.

⁶⁴¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, VII/379; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/711; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XIII/163; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/674; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, III/36; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1887; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 402; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XI/458; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsî*, s. 593.

⁶⁴² İbn Muĥbil, *Dîvân*, s. 89.

⁶⁴³ Kehf, 17; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/367-368.

⁶⁴⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, V/85; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/338; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, VIII/318; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1450; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, I/247; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/284; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 867; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XXV/79; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsî*, s. 155.

⁶⁴⁵ Ķâf, 10.

⁶⁴⁶ Beyit Mirâr b. Munĥiz’e aittir. Bkz. Emîl Bedî’ Yakup, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal*, VIII/92; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/373-374; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 60.

Â'râbi'ye göre ise cümlelerin anlamı, 'bize muhâlefet etmekte şiddetli davranma' şeklindedir. Çünkü, soğuğa karşı dayanıklı olması ve sütünün kesilmemesi için ağaç yaprağı çiğneyen deveye نَاقَةٌ مُجَالِحٌ denilmektedir.⁶⁴⁸

176. قَدْ صَفَحْتُ عَنْ ذَنْبِ فُلَانٍ

'Günahından dolayı yüzümü ondan çevirdim, onu kınamadım' (affettim, kusurunu görmezden geldim) anlamlarına gelmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

كَأَنِّي أَنَادِي صَخْرَةً جِئْتُ أَعْرَضْتُ مِنْ الصُّمِّ لَوْ تَمَشَى بِهَا الْعَصْمُ زَلَّتِ
صُفُوحًا فَمَا تَلْفَاكَ إِلَّا بِخَيْلَةٍ فَمَنْ مَلَّ مِنْهَا ذَلِكَ الْوَصْلَ مَلَّتِ

Sanki bir kayaya sesleniyorum, sağırlıktan yüzünü çevirdiği zaman, şayet ceylanlarla yürüse ceylanların ayağı kayar. Sana yüz çevirir ve cimri olarak karşılar. Ondan bıkan, bu vuslattan da bıkar.⁶⁴⁹

177. أَخْرَى اللَّهُ فُلَانًا

'Allah onu zelîl ve helâk etti' anlamındadır. أَخْرَى kelimesinin aslı, kişinin utanılacak bir iş etmesi ve bu yüzden utanılacak bir duruma düşmesidir.⁶⁵⁰

178. لَا جَرَمَ أَنَّكَ مُحْسِنٌ

el-Ferrâ'ya göre لَا جَرَمَ ifadesinin anlamı, 'şüphesiz ve muhakkak ki' şeklindedir. Ancak çok kullanılması sebebiyle kelime "gerçekten" anlamı da kazanmıştır.⁶⁵¹ Yukarıdaki ifadenin anlamı 'sen gerçekten iyi etmişsin' (حَقًّا أَنَّكَ مُحْسِنٌ)

⁶⁴⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/80; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/440; *el-Ezherî, Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/90; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/358; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, I/470; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/650; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 215; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/341.

⁶⁴⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/378; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 60.

⁶⁴⁹ Kuşeyyir 'Azze, *Dîvân*, s. 97; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/378-379.

⁶⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* IV/290; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/597; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VII/204; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2326; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, II/179; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1154; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1279; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/543; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 395; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/379.

⁶⁵¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VI/119; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/465; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/46; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1886; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, I/446; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/204; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1087; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/390.

şeklindedir. Âyette şöyle buyruluyor; لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ (Cehennemın onların olduğunda ve önceden oraya gideceklerinde şüphe yoktur).⁶⁵²

179. قَدْ وَقَعَ الْقَوْمُ فِي وَرْطَةٍ

‘Halk içinden çıkılmaz bir çukura düştü’ anlamına gelmektedir. el-Aşma’î’ye göre وَرْطَةٌ, dağın başında bulunan ve içerisine düşenin çıkması çok zor olan çukur anlamındadır.⁶⁵³ Yaya çukura düştü anlamında تَوَرَّطَتِ الْمَاشِيَةُ denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

تَهَابَ طَرِيقَ السَّيْلِ تَحَسَّبُ أَنَّهُ وُغُورٌ وَهُوَ بَيْدَاءٌ بَلْقَعُ

Düz yoldan korkuyor, orayı engebeli yol sanıyorsun. Ama orası terkedilmiş boş bir çöldür.⁶⁵⁴

Başka bir görüşe göre وَرْطَةٌ, koyunların içine düştükleri zaman çıkamadıkları bataklık anlamındadır. Koyunlar bataklığa düştü anlamında تَوَرَّطَتِ الْعَنَمُ denilmektedir. Daha sonra bu anlam darb-ı mesel haline gelmiş ve her zorluğa düşen insan için kullanılmıştır.

Diğer bir görüşe göre وَرْطَةٌ, felaket ve âfet anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

إِنْ تَأْتِ يَوْمًا مِثْلَ هَذِي الْخُطَّةِ تُلَاقِ مِنْ ضَرْبِ نُمَيْرٍ وَرْطَهُ

Şayet bir gün yine aynı şekilde geri gelirsen, Numeyr’in darbesi gibi bir felaketle karşılaşsın.⁶⁵⁵

⁶⁵² Nahl, 62; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/379-380; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 250.

⁶⁵³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VII/446; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/761; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/12; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1166; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, VI/100; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4813; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XX/165; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1302.

⁶⁵⁴ Âmir b. et-Ṭufeyl, *Şerhu Dîvân-ı Âmir b. et-Ṭufeyl*, s. 89.

⁶⁵⁵ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Fâhir*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 61; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/382.

180. فُلَانٌ ذَرَبُ اللِّسَانِ

ذَرَبُ اللِّسَانِ, Ebu'l-Abbâs'tan gelen rivâyete göre ifade 'ağzı bozuk' anlamına gelmektedir.⁶⁵⁶ Bir kişinin midesi bozulduğu zaman ذَرَبَتْ مَعِدَةُ فُلَانٍ deniliyor. Bir şiirde şöyle geçiyor;

ألم أكَ بِإِذْلًا وَذِي وَتَصْرِي وَأَصْرَفَ عَنْكُمْ ذَرَبِي وَلَعْنِي

Tüm yardımımı ve sevgimi harcamadım mı? Ve sizden kötü sözümü uzak tutmadım mı?⁶⁵⁷

Diğer bir görüşe göre ذَرَبُ اللِّسَانِ, keskin dilli anlamına gelmektedir.⁶⁵⁸

181. رَجُلٌ أَبْكَمٌ

أَبْكَمٌ kelimesinin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre أَبْكَمٌ, 'hiçbir şey anlamayan kişi' anlamındadır. İkinci görüşe göre kelimenin anlamı, 'dilsiz, konuşamayan kişi' demektir.⁶⁵⁹ Âyette şöyle buyruluyor; صُمُّ بَكْمٌ عُمِّي فَهَمْ لَا يَرْجِعُونَ (Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, bu yüzden doğru yola dönmezler).⁶⁶⁰

182. قَدْ أَخَذْتُ الشَّيْءَ بِحَدِّ أَفِيرِهِ

'Eşyanın tamamını aldım' anlamındadır. Bazı dilcilere göre جَدْفَارٌ, eşyanın bir tarafı, bir yanı anlamına gelmektedir. Bazılarına göreyse جَدْفَارٌ, baş ve kaynak anlamındadır.⁶⁶¹ Şiirde şöyle geçiyor;

حُضَاخِضَةً بِخَصِيْعِ السُّيُولِ قَدْ بَلَغَ الْمَاءُ جَدْفَارَهَا

⁶⁵⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/183; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/304; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIV/306; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/127; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/353; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1492; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 85; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/428; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 479.

⁶⁵⁷ Beyit Zeberkân b. Bedr'e aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, I/443.

⁶⁵⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/384; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 141.

⁶⁵⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/387; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/377; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, X/163; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1874; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/284; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/337; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1081; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/297; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 170.

⁶⁶⁰ Bakara, 18; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/385.

⁶⁶¹ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1140; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, V/217; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/626; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/811; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 374; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/569; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 522.

Sel sularıyla yeşillenmiş bir yer, orada su kaynağına ulaşmıştı.⁶⁶²

183. قَدْ انْقَلَّ الْجَيْشُ، وَقَدْ انصَرَفَ الْقَوْمُ مَفْلُولِينَ.

‘Ordu mağlup oldu, halk yenilmiş olarak geri döndü’ anlamındadır. اَلْفُلُولُ kelimesi, kılıcın ağzı köreldiği ve kesmez olduğu vakit denilen تَتَلَمُّ السَّيْفِ anlamına gelmektedir.⁶⁶³ Şiirde şöyle geçiyor;

أَخْلَيْفَةَ الرَّحْمَنِ إِنَّ عَشِيرَتِي أَمْسَى سَوَامُهُمْ عَزِينَ فُلُولًا

Rahmân’ın halîfesi, benim aşîretim yayılan hayvanları her tarafa dağıldı.⁶⁶⁴

184. أَنَا فِي مَنذُوحَةٍ عَن كَذَا وَكَذَا.

‘Şuna ve şuna nazaran genişlik içindeyim’ anlamındadır. Arapçada الْمَنذُوحَةُ, genişlik ve bolluk anlamındadır.⁶⁶⁵ Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَإِنَّ إِنْ لَمْ تُرِيدِي ذَلِكَ لِي سَعَةً مَالًا وَمَنذُوحَةً عَمَّا تُرِيدِينَا

Muhakkak, sen bunu istemezsen, istediğin şey konusunda da benim zenginliğim ve mâlım vardır.⁶⁶⁶

185. قَدْ جَزَمْتُ عَلَى فُلَانٍ بِكَذَا وَكَذَا.

‘Falancaya şu ve şu hususların kesin olarak yapılması gerektiğini bildirdim’ anlamına gelmektedir. جَزَمَ fiili جَزَمَ (kesmek) şeklinde de okunmuştur.⁶⁶⁷ Bir hadîste

⁶⁶² Beyit Hâciz b. ‘Avf ve el-Lihyetu’l-Evdî’ye nisbet edilmiştir. Bkz. İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/190; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/388; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 134; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/255.

⁶⁶³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn* VIII/316; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XV/241; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1792; İbn Fâris, *Mu‘cemu Maķâyisi’l-Lûga*, IV/434; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3465; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 1044; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXX/189; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 950.

⁶⁶⁴ er-Râî en-Numeyrî, *Dîvânu’r-Râî en-Numeyrî*, s. 140; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/389.

⁶⁶⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn* III/184; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/506; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, IV/245; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/409; İbn Fâris, *Mu‘cemu Maķâyisi’l-Lûga*, V/413; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4380; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 244; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VII/167; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1182.

⁶⁶⁶ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/389-390.

⁶⁶⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn* VI/73; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/472; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, X/331; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1887; İbn Fâris, *Mu‘cemu Maķâyisi’l-Lûga*, I/454; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/618; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 1088; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXI/401.

şöyle buyruluyor; مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ تُمَّ نَسِيَهُ لَقِيَ اللَّهَ أَجْدَمَ (kim Kurânı ezberler ve sonra unutursa Allah'ın karşısına kötürüm (iki eli kesilmiş) olarak çıkar).⁶⁶⁸

186. بَاتَ فُلَانٌ وَقِيدًا

'Falanca çok ağır hasta' anlamındadır. الْوَقِيدُ, ağır hastalık ve çok kederli anlamlarına gelmektedir. وَقَدَ fiili ise, bir şeye vurmak anlamındadır.⁶⁶⁹ Âyette şöyle buyruluyor; وَالْمُنْحَنِقَةُ وَالْمُؤْفُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ (boğulmuş, bir yerine vurularak öldürülmüş, düşüp yuvarlanmış, başka bir hayvan tarafından boynuzlanarak ölen).⁶⁷⁰

187. كَيْفَ أَهْلُكَ وَحَامَتُكَ

'Ailen ve yakınların nasıl?' anlamına gelmektedir. الْأَحَامَةُ, yakın dostlar ve akrabâ anlamındadır.⁶⁷¹ Şiirde şöyle geçiyor;

تُسَمِّيْنَهَا بِأَخْتَرِ حَلْبَتَيْهَا وَمَوْلَاكَ الْأَحَمَّ لَهُ سَعَارُ

En yakın efendin açlıktan çıldıracak durumdayken, sütünün en koyusuyla onu besliyorsun.⁶⁷²

188. هَذَا يَوْمٌ الْعِيدِ

'Bugün bayram günüdür' anlamındadır. Arapçada الْعِيدُ, hüznün ve mutluluğun döndüğü vakit anlamına gelmektedir. Kelimenin aslı, dönmek anlamına gelen عَادَ fiilindedir. الْعِيدُ kelimesinin aslı الْعَوْدُ olması gerekirken, vâv harfinin sâkin, kendisinden önceki harfin ise kesreli olması sebebiyle vâv harfi, yâ harfine dönüşmüştür.⁶⁷³

⁶⁶⁸ Ebû Bekr Abdu'r-Rezzâk b. Hemmâm es-Şanâ'nî, *Musannefu Abdurrezzâk*, tahk, Hâbübu'r-Rahmân el-Â'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983, III/365; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/390.

⁶⁶⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/201; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/700; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IX/202; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/572; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/132; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4889; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/495.

⁶⁷⁰ Mâide, 3; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/391.

⁶⁷¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/33; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IV/12; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1907; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/23; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1006; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtî*, s. 1097; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/9.

⁶⁷² Beyit müellifi zikredilmeden *Tâcu'l-'Arûs*'da geçmektedir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/53; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/398-399.

⁶⁷³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* II/217; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/667; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, III/80; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/513; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/181; İbn

189. قَاتَلَ اللهُ فُلَانًا

İfadenin anlamı konusunda üç görüş vardır. Birinci görüşe göre, 'Allah onu öldürsün' anlamındadır. İkinci görüşe göre قَاتَلَ اللهُ, 'Allah ona lanet etsin' anlamındadır. Âyette şöyle buyrulmaktadır; قَاتَلَ اللهُ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ (Canı çıksın o insanın, o ne nankördür!).⁶⁷⁴ el-Ferrâ'ya göre âyette geçen قَاتَلَ الْإِنْسَانَ ifadesi, lanet olunması insan anlamındadır. Üçüncü görüşe göre قَاتَلَ اللهُ, 'Allah ona düşman olsun' anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

قَاتَلَ اللهُ قَيْسَ عَيْلَانَ طُرًّا مَا لَهُمْ دُونَ غَدْرَةٍ مِنْ حِجَابِ

Allah, Kaıys ve 'Aylân'ı beraberce öldürsün, onların ihânetten başka bir örtüleri yoktur.⁶⁷⁵

190. رَجُلٌ مُتَّانٌ

رَجُلٌ مُتَّانٌ, Ebû 'Ubeyde'ye göre acele etmeyen, yavaş davranan kişi anlamına gelmektedir.⁶⁷⁶ Hadîs-i şerîfte şöyle buyruluyor; أَنَّهُ نَظَرَ إِلَى رَجُلٍ يَتَخَطَّى رِقَابَ النَّاسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ لَهُ: أَنْيْتُ وَأَدَيْتُ وَآذَيْتُ وَآذَيْتُ (Rasûlallah (s.a.v) cuma günü insanların omuzları üzerinden geçerek öne doğru yürüyen bir kişiye; geç kaldın ve insanlara eziyet ettin! buyurdu).⁶⁷⁷

وَأَنْيْتُ الْعَشَاءَ إِلَى سُهَيْلٍ أَوْ الشَّعْرَى فَطَالَ بِي الْأُنَاءُ

Gece Süheyl ve Şi'râ yıldızına geç kaldın ve geç kalma bana da uzun geldi.⁶⁷⁸

Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3157; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 302; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/432; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 876; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/400-401.

⁶⁷⁴ Abese, 17.

⁶⁷⁵ Beyit 'Amr b. el-Eyhem et-Tağlibî'ye aittir. Bkz. Muhammed b. Muhammed Hasan Şurrâb, *Şerḥu'ş-Şevâhidi'ş-Şi'riyye*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1427/2007, I/196; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/402.

⁶⁷⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/401; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1091; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/397; el-Cevherî, *es-Şihâḥ*, VI/2273; ; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, I/141; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/160; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1260; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/109; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 116.

⁶⁷⁷ İbn Mâce, *Sunen*, I/354.

⁶⁷⁸ Cervel b. Evs el-Ḥuṭay'e, *Dîvân*, s. 98; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/403.

191. قَدْ وَجَبَ الْحَقُّ

‘Hakk yerini buldu’ (gerçekleşti) anlamına gelmektedir. Arapça satış gerçekleşti anlamında قَدْ وَجَبَ النَّيْعُ denilmektedir. وَجَبَ fiilinin yere düşmek anlamı da bulunmaktadır.⁶⁷⁹ Âyette şöyle buyruluyor; فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا (Yan üstü düşüp ölünce).⁶⁸⁰ Bir şiirde şöyle geçiyor;

أَطَاعَتْ بَنُو عَوْفٍ أَمِيرًا نَهَاهُمْ عَنِ السِّلْمِ حَتَّىٰ كَانَ أَوَّلَ وَاجِبٍ

‘Avf oğulları öyle bir emîre itâat ettiler ki, onları ilk ölü yeryüzüne düşene kadar barıştan men’ etti.⁶⁸¹

192. مَا يُوَاسِي فُلَانٌ فُلَانًا

İfadenin anlamı konusunda üç görüş vardır. el-Mufađđal b. Muhammed ed-Đabbî’ye⁶⁸² göre مَا يُوَاسِي فُلَانٌ فُلَانًا, ‘falanca falancanın kederine ortak olmuyor’ anlamındadır. Falanca falancanın kederine ortak oluyor anlamında آسَى فُلَانٌ فُلَانًا denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَإِنْ يَكُ عَبْدُ اللَّهِ آسَى ابْنِ أُمِّهِ وَأَبٌ بِأَسْلَابِ الْكَمِيِّ الْمُغَاوِرِ

Şayet Abdullah kardeşinin kederine ortak olsaydı, savaş alanından gasp ettikleriyle cesur olarak geri dönerdi.⁶⁸³

Muerric’e⁶⁸⁴ göre مَا يُوَاسِي فُلَانٌ فُلَانًا, ‘falancanın falancaya faydası dokunmadı’ anlamındadır. Falancaya faydan dokunsun anlamında أَسَى فُلَانًا بِخَيْرٍ denilmektedir.

⁶⁷⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn* VI/193; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/282; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XI/151; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/231; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, VI/89; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4766; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 141; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, IV/333; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1290.

⁶⁸⁰ Hac, 36.

⁶⁸¹ Kays b. el-Haţîm, *Dîvân*, thk. Nâsiruddîn el-Esed, Dâru Şâdir, Beyrut, 1967, s. 90; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/404; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 60.

⁶⁸² el-Mufađđal b. Muhammed b. Ya’lâ b. ‘Âmir b. Sâlim ed-Đabbî, nahivci, şiir ve Arap târihi âlimidir. Kûfeli ve Abbâsî halifelerinden el-Mehdî ile yakın olmuş ve onun hakkında Mufađđaliyyât denilen şirler toplusu yazmıştır. H. 168/784 senesinde vefât etmiştir. (ez-Ziriklî, *el-‘Âlâm*, VII/280).

⁶⁸³ Leylâ b. Abdillâh b. er-Rahhâl, *Dîvânü Leylâ el-Ahîliyye*, thk. Halîl ‘Atiyye-Celîl ‘Atiyye, Dâru’l-Cumhûriyye, Bağdat, 1967, s. 83.

⁶⁸⁴ Muerric b. ‘Amr b. el-Hârîş b. Şevr. Sa’d b. Harmele es-Sedûsî, Basralı, nahivci şair ve neseb âlimi. el-Halîl b. Ahmed’in öğrencilerindendir. Abbâsî halîfesi Me’mun ile beraber Horasan’a gitti. H. 195/810 senesinde Basrada vefât etti. (Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muellifîn*, III/928).

Üçüncü görüşe göre فُلَانٌ فُلَانًا , 'onun sevgisine ve yakınlığına karşılık vermiyor' anlamına gelmektedir. Bu görüşte olanlara göre يُوَاسِي fiili, karşılık anlamına gelen الْأَوْسُ kelimesinden alınmıştır.⁶⁸⁵

193. أَوْبَقْتُ فُلَانًا ذُنُوبَهُ

'Falancayı günahları helâk etti' anlamındadır. Âyette şöyle buyruluyor; أَوْبَقْتُ فُلَانًا ذُنُوبَهُ بِمَا كَسَبُوا (Yahut yaptıklarına karşılık onları ortadan kaldırır).⁶⁸⁶ Bir şiirde şöyle geçiyor;

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ ذَنْبًا لَسْتُ مُحْصِيهِ مِنْ عَثْرَةٍ إِنْ يُؤَاخِذْنِي بِهَا أَبِقُ

Hesap edemediğim, ayak kaydıran günahtan dolayı Allah'tan bağışlanma dilerim. Şayet beni onunla hesaba çekerse helâk olurum.⁶⁸⁷

194. فُلَانٌ ضَخْمٌ الدَّسِيعَةِ

'Falanca çok ihsân edendir' (cömerttir) anlamına gelmektedir. Bir kişi ihsân eder ve ihsânında cömert davranırsa الرَّجُلُ قَدْ دَسَعَ الرَّجُلُ deniliyor. Bir hadîste şöyle buyruluyor; عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَا ابْنَ آدَمَ أَلَمْ أُحْمِلْكَ عَلَى الْخَيْلِ وَالْإِبِلِ، وَزَوَّجْتُكَ النِّسَاءَ، وَجَعَلْتُكَ تَرْبَعٌ وَتَدَسُّعٌ؟ فَيَقُولُ: بَلَى يَا رَبِّ. فَيَقُولُ: فَأَيْنَ شُكْرُ ذَلِكَ؟ فَيَقُولُ: يَا رَبِّ! بَلَى يَا رَبِّ. فَيَقُولُ: فَأَيْنَ شُكْرُ ذَلِكَ؟ (Hz. Peygamber şöyle buyurdu; Allah kıyâmet günü şöyle der; Ey Âdem oğlu! Ben seni at ve deve üzerinde taşıtmadım mı? Seni kadınlarla evlendirmedim mi? Ganîmetten dörtte bir alıp bolca harcamadın mı? Kul, evet ya Rabbi der. Allah; O zaman bunun şükürü nerde? diye sorar).⁶⁸⁸

195. هَذِهِ لَيْلَةُ الْبَدْرِ

'Bugün bedir gecesidir' anlamındadır. بدر kelimesinin anlamı hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre bedir gecesini, ay güneşin batımından hemen sonra çıktığı için bu isim verilmiştir. İkinci görüşe göre bedir gecesini ay tam şekliyle

⁶⁸⁵ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/404-405.

⁶⁸⁶ Şûrâ, 34.

⁶⁸⁷ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/406-407.

⁶⁸⁸ Benzer anlamdaki hadîs için bak: el-Beyhaqî, Şuâbu'l-İmân, IV/147; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/408-409.

(dolunay) ve çok güzel görüldüğü için bedir denilmiştir.⁶⁸⁹ İmriu'l-Ğays'ın bir beytinde şöyle geçiyor;

وَعَيْنٌ لَهَا حَدْرَةٌ بَدْرَةٌ شُقَّتْ مَاقِبَيْهَا مِنْ آخِرِ

(Dolunay gibi) tam açılmış bir göz ki, her iki gözü kenarlarından tam açılmıştır.⁶⁹⁰

196. قَدْ حَسَمْتُ مَجِيءَ فُلَانٍ

'Falancanın gelişinin önünü kestim' anlamındadır. الْحَسْمُ, kesmek anlamına gelmektedir.⁶⁹¹ Bir şiirde şöyle geçiyor;

هَيْبَةُ الْبَحِيلِ شَبِيهَةٌ بِطَبَاعِهِ فَهُوَ الْقَلِيلُ وَمَا يُؤِيدُ قَلِيلٌ

وَالْعِزُّ فِي حَسْمِ الْمَطَامِعِ كُلِّهَا فَإِنْ اسْتَطَعْتَ فَمَتَّ وَأَنْتَ نَبِيلٌ

Cimrinin verdiği de kendi tabiatınca olur, kendisi azdır, verdiği az da bir şey ifâde etmez. İzzet, nefsin tüm isteklerini kesmektedir, gücün yeterse şerefli olarak öl.⁶⁹²

⁶⁸⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/34; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/294; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIV/82; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/586; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/208; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/228; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 348; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/137; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 137.

⁶⁹⁰ İmriu'l-Ğays, *Dîvân*, s. 166; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/411.

⁶⁹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/153; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/534; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IV/199; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1899; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/57; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/876; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1094; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/487; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 317.

⁶⁹² Beytin ikinci kısmı Şerĥu'l-Ğaşâid'de geçmektedir. Bkz. el-Enbârî, *Şerĥu'l-Ğaşâid*, 591; *ez-Zâhir*, I/413.

197. بَقِيَ فَلَانٌ مُتَلَدِّدًا

'Hayret içerisinde sağa sola bakakaldı' anlamındadır. اللَّدِيدَيْنِ, boynun iki tarafı demektir. اللَّدُودُ, ağıza dökülen bir ilaç anlamına gelmektedir.⁶⁹³ Bir hadîste şöyle buyrulmuştur; خَيْرَ مَا نَدَاوَيْتُمْ بِهِ اللَّدُودُ وَالسَّعُوطُ وَالْحَجَامَةُ وَالْمَشِيءُ (Tedavide kullandığımız şeylerin en hayırlıları ledûd (ağız ağrılarında kullanılan ilaç), enfiye, hacamat ve sürmedir).⁶⁹⁴

198. فُلَانٌ أَلْحَنُ بِحُجَّتِهِ مِنْ فُلَانٍ

'Falanca delîlinde falancadan daha ikna edicidir' anlamındadır. لَحْنٌ kelimesinin, hem hata etmek, hem de zekice davranmak ve isâbet etmek anlamları bulunmaktadır.⁶⁹⁵ Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَحَدِيثٌ أَلْدُهُ هُوَ مِمَّا يَسْتَهَيِّبُهُ النَّفْسُ يُورِزُنْ وَرُنَا
مَنْطِقٌ صَائِبٌ وَتَلْحَنُ أَخِيَا نَا وَخَيْرُ الْحَدِيثِ مَا كَانَ لَحْنًا

Konuşmanın en tatlısı, nefislere hoş gelen, vezinli, akıcı ve bazen isabetli olan konuşmadır. Konuşmanın en hayırlısı da isâbetli olandır.⁶⁹⁶

Bir hadîste şöyle buyrulmuştur; لَعَلَّ أَحَدَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنَ الْآخَرَ (Bunlardan biri, diğerine nazaran daha belâgatlı (ikna edici) olur).⁶⁹⁷ لَحْنٌ kelimesinin bu anlamlar hâricinde dil ve nahiv anlamları da bulunmaktadır.⁶⁹⁸

199. اَللَّهُمَّ لَا تُنَاقِشْنَا الْحِسَابَ

'Allahım bizi hesâba çektiğin zaman, sıkı bir hesâba çekme' anlamındadır. اَلْمُنَاقِشَةُ, bir şeyi iyice araştırmak, temeline kadar inmek anlamındadır. Bu anlamda

⁶⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/8; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/114; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIV/48; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/535; İbn Fâris, *Mu'cemu Maķâyisi'l-Lûga*, V/203; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4019; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muħît*, s. 317; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/138; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1081.

⁶⁹⁴ Tirmizî, *Sünen*, IV/388; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/414; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 79.

⁶⁹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/229; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/570; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, V/40; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2193; İbn Fâris, *Mu'cemu Maķâyisi'l-Lûga*, V/239; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4013; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muħît*, s. 1230; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/100; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1079.

⁶⁹⁶ Beyit Mâlik b. Esmâ b. Hârice el-Fezârîye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VIII/40.

⁶⁹⁷ Benzer bir hadîs için bak; *Saħîhu'l-Buħârî*, II/952.

⁶⁹⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/315-317.

إِنْتَقَسْتُ حَقِّي مِنْ فُلَانٍ (falancadan hakkımı aldım, hiçbir şey de bırakmadım) denilmektedir.⁶⁹⁹ el-Ĥâriş b. Ĥalleze'nin bir topluluğu kınadığı şiirinde şöyle geçiyor;

أَوْ نُفِئْتُمْ فَالْنَقْشُ يَجِئْتُمُ الْقَوِّ مُ وَفِيهِ الصَّلَاحُ وَالْإِبْرَاءُ

İncelemelere kalkışacak olursanız bu halden sizin için fena sonuçlar çıkacak, kimlerin suçlu ve kimlerin suçsuz oldukları anlaşılacak.⁷⁰⁰

200. قَدْ فَرَطَ فُلَانٌ فِي حَاجَتِي

'Falanca işimi yapmakta kusur ve acziyet gösterdi' (قَدَّمْ فِيهَا النَّصِيرَ وَالْعَجَرَ) anlamındadır. أَلْفَارِطُ, halkın suya önden gönderdikleri kişi demektir.⁷⁰¹ 'Amr b. 'Alâ, لا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ (Cehennemin onların olduğunda ve önceden oraya gideceklerinde şüphe yoktur)⁷⁰² âyetindeki مُفْرَطُونَ kelimesinin, ateşe gitmede acele davrananlar ve her kesten önce gidenler anlamında olduğunu söylemiştir. Başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır; تَوَقَّئْهُ رُسُلْنَا وَهُمْ لَا يُفْرَطُونَ (Artık birinize ölüm gelince elçilerimiz, bir eksiklik yapmaksızın onun canını alırlar).⁷⁰³ Hadîste şöyle buyruluyor; أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ (Havuz (Kevser) sizden önce gideceğim).⁷⁰⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

فَاسْتَعْجَلُونَا وَكَانُوا صَحَابَتِنَا كَمَا تَعَجَّلَ فُرَاطٌ لُورَادَ

Sucuların su almaya koşmaları gibi bizden öne geçtiler, onlar bizim arkadaşlarımızdı.⁷⁰⁵

⁶⁹⁹ نَقَشَ fiilinin, tartışmak, itiraz etmek ve karşı çıkmak anlamları da bulunmaktadır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/41; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/676; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VIII/256; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1023; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/470; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4522; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 608; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/423; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1222.

⁷⁰⁰ el-Ĥâriş b. Ĥalleze, *Dîvân*, s. 12; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/418.

⁷⁰¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/418; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/754; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/225; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1148; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, IV/490; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3389; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 680; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIX/526; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 928.

⁷⁰² Nahl, 62.

⁷⁰³ En'âm, 61.

⁷⁰⁴ İbn Mâce, *Sünen*, V/360.

⁷⁰⁵ 'Umeyr b. Şuyeym el-Ĥatâmî, *Dîvân*, thk. İbrahim es-Sâmerrâî-Ahmed Maṭlûb, *Dâru's-Şekâfe*, Beyrut, 1960, s. 90; Enâ'm, 61; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/419-420.

201. لَأُقَطِّعَنَّ فُلَانًا إِرْبًا إِرْبًا.

‘Onu param parça edeceğim’ anlamındadır. إِرْبٌ kelimesi, uzuv anlamına gelmektedir. Bu anlamı hâricinde الْأَرِيبُ akıllı, الْإِرْبَةُ ise akıl anlamında kullanılmıştır.⁷⁰⁶ Âyette şöyle buyruluyor; غَيْرَ أَوْلِيِ الْإِرْبَةِ مِنَ الرَّجَالِ (veya erkekliği kalmamış hizmetçiler).⁷⁰⁷ Âyette geçen الْإِرْبَةُ kelimesinin ihtiyaç anlamında olduğu rivâyet edilmiştir.⁷⁰⁸

202. فُلَانٌ فِي الدِّيمَاسِ.

‘Falanca zindandadır’ anlamına gelmektedir. دِيمَاسٌ kelimesi, zindan, mahzen ve dehliz anlamlarına gelmektedir. Bir kişiyi kabre gömdüm anlamında دَمَسْتُ الرَّجُلَ denilmektedir.⁷⁰⁹ Hz. Peygamber, Hz. İsâ’nın özelliklerini anlattığı bir hadîsinde şöyle buyurmaktadır; كَأَنَّهَا خَرَجَ مِنْ دِيمَاسٍ (sanki kapalı bir yerden çıkmış gibiydi).⁷¹⁰

203. فُلَانٌ شَهِيدٌ وَهُمْ الشُّهَدَاءُ.

‘Falanca şehîddir, onlar şehîdlerdir’ anlamındadır. Şehîdlerin şehîd olarak isimlendirilmesinin sebebi, Allah ve meleklerin onların cennete gireceğine dair şahitlik etmelere sebebiyledir.⁷¹¹ Şehîdin kanı toprağa döküldüğü içi ve yeryüzü de buna şehâdet ettiği için, yeryüzüne شَهَادَةٌ de denilmiştir.⁷¹²

⁷⁰⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/289; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1020; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/184; el-Cevherî, *es-Sihâh*, I/86; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/89; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/54; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 59; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/15; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 81.

⁷⁰⁷ Nûr, 31.

⁷⁰⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/421.

⁷⁰⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/234; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/648; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/163; el-Cevherî, *es-Sihâh*, III/930; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/300; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1421; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 546; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/88; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 462.

⁷¹⁰ Benzer hadîs için bak. *Sahîh-u Muslim*, I/154; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/422.

⁷¹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/397; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/653; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/47; el-Cevherî, *es-Sihâh*, II/494; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/221; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2348; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 292; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/252; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 706.

⁷¹² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/423.

204. فُلَانٌ يَمْنَعُ الْمَاعُونَ.

'Falanca yardım etmeği engelliyor' mânâsına gelmektedir. الْمَاعُونَ kelimesi câhiliyye döneminde hediye ve fayda anlamında kullanılmaktaydı.⁷¹³ Bir şiirde şöyle geçiyor;

بِأَجْوَدَ مِنْهُ بِمَاعُونِهِ إِذَا مَا سَمَانُهُمْ لَمْ تَعْم

Hediyesinde ondan daha cömert olarak, eğer semâları yağmur yağdırmazsa.⁷¹⁴

الْمَاعُونَ kelimesi, İslâm geldikten sonra zekât ve itâat anlamı kazanmıştır. er-Raî', Abdülmelik b. Mervan'a şöyle demiştir;

خَلِيفَةَ الرَّحْمَنِ إِنَّا مَعَشَرٌ حُنَفَاءُ نَسْجُدُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

عَرَبٌ نَرَى لَهِ فِي أَمْوَالِنَا حَقَّ الزَّكَاةِ مُنْزَلًا تَنْزِيلًا

قَوْمٌ عَلَى الْإِسْلَامِ لَمَّا يَنْزُكُوا مَاعُونَهُمْ وَيُضَيِّعُوا التَّهْلِيلًا

Sen Raḥmân'ın halîfesinin, biz sabah akşam secde eden ḥanîf ve Arap bir topluluğuz. İndirilmiş kitapta Allah için mâlımızın zekâtının olduğunu görüyoruz. İslâm üzere olan bir topluluk, zekâtlarını terkederlerse ve tehlîli (lâ ilâhe illallah) ziyân ederlerse.⁷¹⁵

Bu anlamlar hâricinde الْمَاعُونَ kelimesi, su anlamında da kullanılmıştır.⁷¹⁶

205. فُلَانٌ غُلٌّ قَمَلٌ.

'Falanca bağılıdır, bitlenmiştir' anlamına gelmektedir. İfade, insanın eziyet gördüğü ve şiddetle karşılaştığı herşey hakkında kullanılmaktadır. İfadenin anlamı

⁷¹³ Bu anlamlar hâricinde ماعون kelimesinin kase, tencere, bardak, balta ve s. gibi ev eşyaları anlamı da bulunmaktadır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/163; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/953; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, III/13; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2204; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/335; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4235; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1234; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/179; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1143.

⁷¹⁴ Meymûn b. Kays b. Cendel el-A'sâ, *Dîvân*, s. 31.

⁷¹⁵ er-Râî' en-Numeyrî, *Dîvân*, s. 136.

⁷¹⁶ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/423-424; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 236.

şuradan gelmektedir; eskiden esirleri deri ve üzerinde tüyler olan kayışla bağlar ve o deri kayışın üzerinde bitler toplanırdı. Böylece işkence iki kat olurdu. Daha sonra bu olay, eziyet olan herşey hakkında darb-ı mesel olarak kullanılmaya başlandı. Bu anlam hâricinde, kötü ahlaklı kadın hakkında da غُلُّ قَمَلٌ ifadesi kullanılmaktadır.⁷¹⁷

206. قَدْ بَارَ الطَّعَامُ.

‘Yemek bozuldu’ anlamındadır. Ebû ‘Ubeyde’ye göre أَلْبُورُ, helâk anlamına gelmektedir.⁷¹⁸ Bir hadîste şöyle buyrulmaktadır; تَعَوَّدُوا بِاللهِ مِنْ بَوَارِ الْأَيْمِ (dul kadınlara infâk edilmemesinden Allaha sığının).⁷¹⁹ Yine bir âyette şöyle buyrulmuştur; يَرْجُونَ تَجَارَةً لَنْ تَبُورَ (tükenmeyecek bir kazanç umabilirler).⁷²⁰ Benî Qurayza hakkında yazılan bir şiirde şöyle geçmektedir;

هُمُ آتُوا الْكِتَابَ فَضَيَّعُوهُ فَهَمُّ غُمِّي عَنِ التَّوْرَةِ بُورُ

Onlara kitap geldi ama o kitabı zâyî ettiler, Onlar körler, Tevrât hakkında şaşkınlardır.⁷²¹

207. قَدْ نَصَّصْتُ الْحَدِيثَ إِلَى فُلَانٍ.

‘Konuyu falancaya kadar yükselttim’ (isnâdları sayarak) anlamına gelmektedir. ‘Amr b. Dînâr’dan⁷²² rivâyet olduğuna göre şöyle demiştir; مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَنْصَّ لِلْحَدِيثِ مِنَ الزُّهْرِيِّ (Zührî’den daha üst mertebede hadîs rivâyet edenini görmedim). Kürsü ve sehpaye مَنَصَّةٌ denilmesinin sebebi, yerden yüksekte olmaları sebebiyledir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَجِدِّ كَجِدِّ الرُّئِمِّ لَيْسَ بِفَاجِشٍ إِذَا هِيَ نَصَّصَتْهُ وَلَا بِمُعْطَلٍّ

⁷¹⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/424-425; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 77; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, II/74.

⁷¹⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, VIII/285; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/330; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XV/191; el-Cevherî, *es-Şîhâh*, II/597; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûga*, I/316; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/385; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 354; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, X/252; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 183.

⁷¹⁹ Benzer hadîs için bak. el-Muttaķî el-Hindî, *Kenzu’l-U‘mmâl*, II/699.

⁷²⁰ Fâtır, 29.

⁷²¹ Hassân b. Şâbit, *Dîvân*, s. 253; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/425-426.

⁷²² ‘Amr b. Dînâr, el-Cumaĥî, fars asıllı ve Mekkenin fakîhidir. Sanâ‘da doğmuş, Mekke’de h. 126/743 senesinde vefât etmiştir. (ez-Ziriklî, *el-Â‘lâm*, V/77.)

Gerdanı, beyaz geyik gerdanı gibidir. Fakat yukarıya uzattığı vakit onunki gibi uzun ve ziynetsiz değildir.⁷²³

208. قَدْ دُعِيَ فُلَانٌ إِلَى الْوَلِيمَةِ.

'Falanca (bir şeye sahip olmadan dolayı verilen) yemeğe davet edildi' anlamındadır. Evlilikten dolayı verilen ziyafete طَعَامُ الْغُرْسِ, hayız hâlinde olan kadın için yapılan yemeğe خُرْسٌ ve ya خُرْسَةٌ, sünnet olmuş birisi için yapılan yemeğe عَذِيرَةٌ, yoldan gelen için yapılan yemeğe نَقِيبَةٌ (kelimenin yoldan gelen için kesilen kurban anlamı da vardır), ev yapan için hazırlanan yemeğe وَكِيرَةٌ, kişinin arkadaşlarını dâvet ettiği yemeğe مَأْدُبَةٌ denilmektedir.⁷²⁴

209. عَمِلَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ الْفَاقِرَةَ.

'Falanca, falancanın başına büyük bir musîbet getirdi' anlamındadır. الْفَاقِرَةُ, musîbet ve âfet anlamında kullanılmaktadır.⁷²⁵ Âyette şöyle buyruluyor; تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا; فَاقِرَةٌ (Kendisinin belkemiğinin kırılacağını sanır).⁷²⁶ Devenin omurgasından bir parça koparıldığı zaman ve ya sırtına bir ok atıldığı zaman قَدْ فَقَرْتُ الْبَعِيرَ denilmektedir.⁷²⁷

210. قَدْ شَنَّعَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ، وَقَدْ آتَى بِأَمْرِ شَنِيعٍ.

'Falanca falancaya çok önemli bir konuyu haber verdi' anlamına gelmektedir. Araplar çok önemli bir iş anlamında أَمْرٌ أَشْنَعٌ demekteler.⁷²⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

أُنَاسٌ إِذَا مَا أَنْكَرَ الْكَلْبُ أَهْلَهُ حَمَّوْا جَارَهُمْ مِنْ كُلِّ شَنْعَاءٍ مُضْلِعٍ

İnsanlar (zırhlı elbiselerini giyininip silahlarını kuşandıkları için) köpek sâhibini tanıyamadığında, komşunun önemli bir işi haber vermesini engellerler.⁷²⁹

⁷²³ İmriu'l-Kays, *Dîvân*, s. 16; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/426-427; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 215.

⁷²⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/427-429; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 144.

⁷²⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/150; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/784; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/102; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/782; İbn Fâris, *Mu'cemu Maķâyisi'l-Lûğa*, IV/443; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3444; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 457; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/336; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 945.

⁷²⁶ Kıyâmet, 25.

⁷²⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/433; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 283.

⁷²⁸ Şenç fiilinin yaygın anlamı çirkin göstermek, kötülemektir. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/257; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/871; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, I/275; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1239; İbn Fâris, *Mu'cemu Maķâyisi'l-Lûğa*, III/218; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2339; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 735; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/295; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 704.

211. قَدْ صَرَمَ فَلَانٌ فَلَانًا.

‘Falanca, falancayla arasında olan sevgi ve muhabbeti kesti’ anlamındadır. ‘الصَّرْمُ’, kesmek anlamına gelmektedir. Hurma ağacını kestim anlamında قَدْ صَرَمْتُ النَّخْلَةَ denilmektedir.⁷³⁰ İmriu’l-Kays bir beytinde şöyle diyor;

أَفَاطِمَ مَهْلًا بَعْضَ هَذَا التَّدَلِّيِ وَإِنْ كُنْتُ قَدْ أُرْمَعْتُ صَرْمِي فَأَجْمَلِي

Ey Fâtıma, biraz bu nazı bırak. Yok eğer ayrılmaya karar verdiysen hiç olmazsa güzellikle ayrıl.⁷³¹

212. أَنْتَ فِي كَنْفِ اللَّهِ.

‘Sen Allah’ın koruması ve örtüsü altındasın’ anlamındadır. Falanca falancayı örttü ve kuşattı anlamında قَدْ كَنَفَ فَلَانٌ فَلَانًا denilmektedir. Sâhibini örttüğü ve koruduğu için kalkana كَنِيفٌ denilmiştir.⁷³²

213. قَدْ وَلِيَ فَلَانٌ الْمَعُونَةَ.

‘Falanca yardımcı olmayı üstlendi’ anlamındadır. Sultan onu kentin korumasında kendisine yardımcı olarak tayin etti anlamında وَلَاهُ السُّلْطَانُ عَوْنَهُ عَلَى حِفْظِ الْمَدِينَةِ denilmektedir. مَا لِفُلَانٍ مَعْقُولٌ (falancanın akli yok) ifadesinde olduğu gibi, ifadede geçen الْمَعُونَةُ lafzı, مَفْعُولَةٌ kalıbında, anlamı ise masdar anlamındadır. Yine bir şiirde şöyle geçiyor;

حَتَّى إِذَا لَمْ يَنْزُرْ كُوا لِعِظَامِهِ أَحْمًا وَ لَا لِفُؤَادِهِ مَعْقُولًا

Kemiklerinde et, gönlünde akıl bırakmayana kadar.⁷³³

⁷²⁹ et-Ṭufeyl el-Ğanevî, *Dîvân*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ahmed, *Dâru’l-Kitâbi’l-Cedîd*, Beyrut, 1968, s. 53; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/435.

⁷³⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, VII/120; ; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/744; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XII/127; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1965; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, III/344; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2437; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, s. 1129; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXII/497; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 733.

⁷³¹ İmriu’l-Kays, *Dîvân*, s. 12; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/435-436.

⁷³² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, V/381; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/969; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, X/152; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1424; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, V/142; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3940; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, s. 850; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIV/333; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1057; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/437.

⁷³³ er-Râî, *Şi’ru’r-Râî*, s. 137; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/438.

214. قَدْ قَنَطَرْتَ عَلَيْنَا

'Lafı çok uzattın, çok konuştun' anlamına gelmektedir. قَنَطَرْتُ fiili, hadsiz hesapsız servet anlamına gelen قَنَطَارٌ kelimesinden alınmıştır. قَنَطَارٌ kelimesinin anlamı konusunda, hepsi hadsiz hesapsız servet anlamına dönen on üç görüş belirtilmiştir.⁷³⁴

İbnu'l-A'râbi'ye göre قَدْ قَنَطَرْتَ عَلَيْنَا, bizde oturup kaldın anlamındadır. Bir kişi bedevî hayâtı bırakıp, köy ve şehirlere yerleşince ona قَدْ قَنَطَرَ الرَّجُلُ denilmektedir. Diğerlerine göreyse ifadenin anlamı, bir kişinin her hangi bir yerde uzun süre kalması anlamına gelmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

إِنْ قُلْتُ سِيرِي قَنَطَرْتُ لَا تَبْرَحُ وَإِنْ أَرَدْتُ مَكْنَهَا تَطَوَّحُ

يَا لَيْتَ قَدْ عَالَجَهَا الدَّرْحُ

Yürü dediğim zaman oturup kalıyor, kalmasını istediğim zaman kalkıp gidiyor. Keşke öldürücü zehir onu tedâvî etse.⁷³⁵

215. رَجُلٌ مُشَوَّهٌ الْوَجْهَ

'Yüzü çirkin kişi' anlamındadır. Bir kişinin yüzü çirkinleştiği zaman قَدْ شَاءَ وَجْهُهُ denilmektedir.⁷³⁶ Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.v), Bedir savaşının yapıldığı gün bir avuç toprak alarak düşmanların yüzüne atmış ve شَاهَتْهُ (yüzleri çirkinleşsin) demiştir.⁷³⁷

⁷³⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/256; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/1153; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, IX/300; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/796; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3752; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 466; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/484; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1010.

⁷³⁵ Beyit müellifi zikrolunmadan *el-Fâhir*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 130; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/440-441.

⁷³⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/68; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/240; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, VI/190; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2238; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, III/231; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2365; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1248; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/420; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 710.

⁷³⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân*, tahk, Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1420/2000, XIV/1874 el-Enbârî, ez-Zâhir, I/441-442.

216. قَدْ وَرَى فُلَانٌ عَنْ كَذَا وَكَذَا

قَدْ وَرَى فُلَانٌ عَنْ كَذَا وَكَذَا, 'falanca bir konuyu sakladı' anlamına gelmektedir. Bir haberi saklayıp başka bir şeyi göstermek anlamında وَرَيْتُ الْخَبَرَ denilmektedir.⁷³⁸ Bir hadîs te şöyle buyruluyor; أَنَّهُ كَانَ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا وَرَى بِغَيْرِهِ (Hz. Peygamber (s.a.v) bir sefere çıkmak istediği zaman, başka bir sefere çıkacağını söylerdi).⁷³⁹ Diğer bir görüşe göre وَرَى fiili, arka anlamına gelen وَرَاءَ lafzından alınmış ve ifade, haberi arkasına atarak sakladı ve göstermedi anlamına gelmektedir.⁷⁴⁰

217. قَدْ تَعَنَّتْ فُلَانٌ فُلَانًا, وَقَدْ أَعْنَتَهُ

قَدْ تَعَنَّتْ فُلَانٌ فُلَانًا, 'falanca falancayı helâk etti' (öldürdü) anlamındadır. Âyette şöyle buyruluyor; وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتُكُمْ (Eğer Allah dileseydi, sizi zora sokardı).⁷⁴¹ Ebû 'Ubeyde'ye göre buradaki لَأَعْنَتُكُمْ, sizi helak ederdi anlamındadır. Ebû 'Ubeyde'den rivâyet olunan başka bir görüşe göre أَلْعَنْتُ, zarar anlamına gelmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ (bu izin içinizden, günaha girme korkusu olanlardır).⁷⁴² Âyette geçen الْعَنَتَ lafzı, Ebû 'Ubeyde'ye göre zarar anlamındadır.

Diğer bir görüşe göre أَعْنَتَ فُلَانٌ فُلَانًا, falanca falancaya zorluk çıkardı anlamına gelmektedir.⁷⁴³ Bir şiirde şöyle geçiyor;

أَحَاوَلُ إِعْنَاتِي بِمَا قَالَ أَمْ رَجَا لِيُضْحِكَ مِنِّي أَمْ لِيُضْحِكَ صَاحِبُهُ

Dediğiyle bana zorluk çıkarmaya mı çalıştı, yoksa bana gülmek ve dostunun da gülmesini mi istedi?⁷⁴⁴

⁷³⁸ وري fiilinin diğer bir anlamı ateşin tutuşmasıdır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/300; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/236; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XV/218; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2522; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/104; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4821; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1341; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/187; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1303.

⁷³⁹ el-Beyhakî, *Şua'bu'l-Îmân*, IV/203.

⁷⁴⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/442.

⁷⁴¹ Bakara, 220.

⁷⁴² Nisâ, 25.

⁷⁴³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* II/72; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/403; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, II/162; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/258; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/150; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4470; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 156; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/12; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 871.

⁷⁴⁴ Beyit müellifi zikrolunmadan *Tâcu'l-'Arûs*'da geçmektedir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/13; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/444-445.

218. قَدْ أَدْحَضْتُ حُجَّةَ فَلَانٍ

‘Falancanın delfilini hükümsüz duruma getirdim’ anlamına gelmektedir. Arapça نَحَضُّنْ مَكَانٌ, ayakların sâbit kalamadığı kaygan zemin anlamındadır.⁷⁴⁵ Bir şiirde şöyle geçiyor;

أَبَا مُنْذِرٍ رُمْتَ الْوَفَاءَ فَهَيْتَهُ وَجَدْتُ كَمَا حَادَ الْبَعِيرُ عَنِ الدَّحْضِ

Ey Ebû Munzir, vefâyı terk ve hebâ ettin, devenin kaygan yerde kaydığı gibi sözünden döndün.⁷⁴⁶

Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ (hakkı bâtılla ortadan kaldırmak için çekişirler).⁷⁴⁷

219. كَلَامٌ مُبْهَمٌ، وَأَمْرٌ مُبْهَمٌ

‘Kapalı, anlaşılmayan söz ve iş’ anlamına gelmektedir. Kapısı olmayan duvara حَائِطٌ مُبْهَمٌ denilmiştir. Yine cesur adama ne yapacağı ve nereden geleceği belli olmadığı için بُهْمَةٌ denilmektedir. Hiçbir rengin karışmadığı tek renge لَوْنٌ بَيْهَمٌ denilmiştir.⁷⁴⁸ Bir şiirde şöyle geçiyor;

زَارَنِي مَوْهِنًا وَقَدْ نَامَ صَحْبِي وَسَجَى اللَّيْلُ بِالظَّلَامِ الْبَيْهَمِ

Gece karanlığında arkadaşlarım uyurken beni ziyaret etti, o vakitte gece koyu karanlıkla kaplıydı.⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/101; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/503; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IV/117; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1075; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/332; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1335; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 642; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVIII/326; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 440.

⁷⁴⁶ Tarafe b. el-'Abd, *Dîvân*, s. 173.

⁷⁴⁷ Kehf, 56; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/445-446.

⁷⁴⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* IV/62; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/381; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VI/177; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1875; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/311; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/376; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1081; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/307; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 181.

⁷⁴⁹ Umeyye b. Ebi's-Şalt, *Dîvân*, s. 488; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/446-447; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 89.

220. قَدْ طُبِعَ عَلَى قَلْبِ فُلَانٍ.

‘Falancanın kalbi mühürlendi’ anlamındadır. طُبِعَ fiili Ebû ‘Ubeyde’ye göre, bir şeyin kir ve pasla kaplanması anlamında kullanılmaktadır. Kılıcın ağzı paslanıp kesmez olduğu zaman قَدْ طُبِعَ السَّيْفُ denilmektedir.⁷⁵⁰ Âyette şöyle buyrulmaktadır; كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (Allah bilmeyenlerin kalblerini işte böylece kapatır).⁷⁵¹ Bir şiirde şöyle geçiyor;

لَهُ أَكَالِيلُ بِالْيَأْفُوتِ فَصَلَّهَا صَوَاعُهَا لَا تَرَى عَيْنًا وَلَا طَبْعًا

Onun yâkuttan hazırlanmış, kuyumcularının yaptığı tâçları vardır, onlarda bir kusur ve kir göremezsin.⁷⁵²

221. أَدْلَى فُلَانٌ بِحُجَّتِهِ.

‘Falanca delîlini ileri sürdü ve gönderdi’ anlamındadır. Deyim anlamını su doldurmak için kovayı sarkıtmak anlamına gelen أَدْلَى الدَّلْوُ ifadesinden almıştır.⁷⁵³ Âyette şöyle buyruluyor; وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْأَلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ (Aranızda mallarınızı haksızlıkla yemeyin; bildiğiniz halde günaha girerek insanların mallarından bir kısmını yemek için onu hakimlere aktarmayın).⁷⁵⁴ Diğer bir âyette şöyle buyrulmaktadır; فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوُهُ (sucularını gönderdiler; sucu kovasını kuyuya saldı).⁷⁵⁵ دَلْوٌ kelimesinin üç anlamı bulunmaktadır; içerisinden su içilen kova, kuyudan su çıkartmak için kullanılan kova ve hafif yürüme tarzı. Bir şiirde şöyle geçiyor;

يَا مَيِّ قَدْ تَدَلَّوْا الْمَطِيَّ دَلْوًا وَتَمَنَعِ الْعَيْنِ الرَّقَادَ الْخُلُؤَا

⁷⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* II/23; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/357; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, II/110; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1252; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/438; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2634; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 743; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/437; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 785.

⁷⁵¹ Rûm, 59.

⁷⁵² el-A'şâ, *Divân*, s. 86; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/447-448.

⁷⁵³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/69; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/682; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIV/122; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2338; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/293; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1417; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1283; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVIII/61; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 460.

⁷⁵⁴ Bakara, 188.

⁷⁵⁵ Yûsuf, 19.

Meyye! Binek üzerinde hafif hafif yürüyorsun, gözü tatlı uykudan alıkoyuyorsun.⁷⁵⁶

222. قَدْ لَادَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ

‘Falanca falancaya sığındı, onun etrafında dönüp dolaştı’ anlamındadır. Bazı Arap kabîleleri لَادَ fiilini, أَلَادَ şeklinde telaffuz ediyorlar.⁷⁵⁷ Bir şiirde şöyle geçiyor;

لَدُنْ غُدْوَةٌ حَتَّى أَلَادَ بِخُفْيَا بَيِّتُهُ مَنُوقِصٍ مِنَ الظِّلِّ صَائِفُ

Güneşin doğuşundan sonra gölge devenin ayağının altına geldi ve gölgelenecek bir gölge kalmadı.⁷⁵⁸

223. قَلْبُ فُلَانٍ قَاسٍ

‘Falancanın kalbi sert ve katıdır’ anlamındadır. Kalp katılaştı anlamında قَدْ قَسَا denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

قَدْ قَسَوْتُ وَقَسَا لِدَاتِي

Sert oldum, benimle aynı yaştakiler de sert oldular.⁷⁶⁰

Bir âyette şöyle buyruluyor; وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً (kalblerini katılaştırdık).⁷⁶¹

224. لَا تُبَلِّمِ عَلَيْهِ

‘tüm kötü söz ve işleri ona ait etme’ anlamına gelmektedir. İfade anlamını soğan kabukları anlamına gelen أَبْلَمَةٌ sözünden almıştır.⁷⁶² Diğer bir görüşe göre deyim, ‘işlerini çirkin görme ki daha çok kötüleşmesin’ anlamındadır.⁷⁶³

⁷⁵⁶ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/450.

⁷⁵⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/199; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/702; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XV/13; el-Cevherî, *es-Sıhâh*, II/570; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, V/220; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4097; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 338; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/470; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1107.

⁷⁵⁸ Muzâhim el-'Uḡaylî, *Dîvân*, thk. Fritz Krenkow, Leiden, 1920, s. 28; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/451.

⁷⁵⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/189; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/853; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IX/179; el-Cevherî, *es-Sıhâh*, VI/2462; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, V/87; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3633; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1324; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/297; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 986.

⁷⁶⁰ Beyit müellifi zikredilmeden Taberî tefsîrinde geçmektedir. Bkz. Taberî, *Tefsîru't-Ṭaberî*, II/233.

⁷⁶¹ Mâide, 13; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/452.

225. قَدْ صَبَّغُونِي فِي عَيْنِكَ

İfadenin anlamı konusunda iki görüş belirtilmiştir. Birinci anlama göre deyimimin anlamı, ‘beni sana başka türlü anlattılar, benim eski durumum üzere olmadığımı ve değiştiğimi sana haber verdiler’ şeklindedir. Çünkü الصَّبَّغُ, Arapçada değişme anlamındadır. Elbiseyi başka renge boyadım (rengini değiştirdim) anlamında صَبَّغْتُ التَّوْبَ denilmektedir.⁷⁶⁴ Âyette geçen صِبْغَةَ اللَّهِ (Allah’ın boyası)⁷⁶⁵ ifadesi, bir halden diğer hale intikâl (الْحِثَانَةُ) anlamındadır. el-Ferrâ’ya göre bunun sebebi, hristiyanlar yeni doğan çocuğu vaftiz etmekte ve bunun sünnet yerine geçtiğini iddiâ etmekteydiler. Bir şiirde şöyle geçmektedir;

دَعِ الشَّرَّ وَانْزِلْ بِالتَّجَاةِ تَحَرُّرًا إِذَا أَنْتَ لَمْ يَصْبُغْكَ فِي الشَّرِّ صَابِغُ

Şerri bırak, korunarak kurtuluşla beraber ol, sana kötü birisi bir şer bulaştırmadıysa.⁷⁶⁶

İkinci görüşe göre قَدْ صَبَّغُونِي فِي عَيْنِكَ deyimi, ‘beni kastederek geldiğin yerdeyim’ anlamındadır. Bunun delîli, Araplar bir kişiye göz ve el ile işâret ettikleri zaman قَدْ صَبَّغْتُ الرَّجُلَ demekteler.⁷⁶⁷

226. رَجُلٌ سَخِيفٌ

‘Bir yerde sâbit kalamayan, ciddi olmayan kişi’ anlamındadır. السُّخْفَةُ, açlıktan dolayı hafiflemek anlamına gelmektedir.⁷⁶⁸ Ebû Zer el-Ğifârî’den rivâyet edildiğine

⁷⁶² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/331; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/378; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/265; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1874; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/291; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/352; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1081; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/299. Fiil modern Arapçada susmak anlamında kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 175.

⁷⁶³ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/453; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 60; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/318.

⁷⁶⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/374; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/348; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/62; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1322; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/331; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2395; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 784; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXII/514; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 719.

⁷⁶⁵ Bakara, 138.

⁷⁶⁶ Beyit müellifi zikrolunmadan *Esâsu'l-Belâğa*'da geçmektedir. Bkz. Cârullâh ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, I/278.

⁷⁶⁷ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/453-454; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, 147.

⁷⁶⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/202; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/597; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/86; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1372; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/144;

göre, günlerce yemeden ve içmeden sadece zezem suyu içmiş, bundan dolayı kilo almış ve ciğerlerinde açlığın hafifliğini hissetmemiştir (فَلَمْ أَجِدْ عَلَى كَبِدِي سُخْفَةً جَوْعَ).⁷⁶⁹

227. فِي أَيِّ حَزَّةٍ جِئْتَنَا.

‘Bize hangi vakitte geldin’ anlamındadır. Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَرَمَيْتُ فَوْقَ مَلَاءَةٍ مَحْبُوكَةٍ وَأَبْنْتُ لِأَشْهَادِ حَزَّةٍ أَدْعَى

Sağlam dokunmuş elbisenin üzerine attım, ve iddiâ ettiğim vakit şahidlere dedim ki, ben falancanın oğluyum.⁷⁷⁰

228. إِنِّي لَأَرْبَأُ بِكَ عَنْ كَذَا وَكَذَا.

‘Seni şundan ve şundan daha yüce görüyor ve övüyorum’ anlamına gelmektedir. Deyim anlamını, kişi yüksek yerde oturdu mânâsına gelen جَلَسَ فُلَانٌ عَلَى كَذَا وَكَذَا ifadesinden almıştır.⁷⁷¹

229. قَدْ أَرَبَى فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ.

‘Falanca falancaya zulmetti ve zulmünde aşırı gitti’ anlamına gelmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

لَقَدْ أَرَمَى وَأَفْرَطَ مِنْ سِيَابٍ وَمِنْ سَفَهٍ فَحَارَبَهُ الرَّمَاءُ

Zulmetti ve küfretmede aşırı gitti, ahmaklığından dolayı zulmü kendisine döndü (savaş açtı).⁷⁷³

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1946; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 818; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXIII/422; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 614.

⁷⁶⁹ Muhammed b. Hibbân Ebû Hâtim ed-Dârimî, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1408/1988, XVI/79; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/454.

⁷⁷⁰ Beyit Sâ'ide b. el-'Aclân el-Huzelî'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, IV/390; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/455; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 147.

⁷⁷¹ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/456; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, 147.

⁷⁷² İbnu'l-Enbârî bu görüşünde diğer dilcilere muhâlefet etmiştir. İbni fiili sözlüklerde (yaşı) geçmek, artmak ve faizle iş yapmak anlamında zikredilmiştir. Bkz. İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/805; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/198; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXVIII/121; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 502.

⁷⁷³ Beyit müellifi zikrolunmadan el-Mağşûr ve'l-Memduûd eserinde geçmektedir. Bkz. Ebû Ali el-Kâfî, *el-Mağşûr ve'l-Memduûd*, thk. Ahmed Hureydî, Matbaatu'l-Hancî, Kahire, 1999, s. 295; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/456; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, 147.

230. قَدْ شَوَّشْتُ الشَّيْءَ, وَشَيْءٌ مُشَوَّشٌ.

Arapçada شَوَّشْتُ fiili bulunmamaktadır. Fiilin aslı هَوَّشْتُ şeklindedir. Ancak halk yanlış bir telaffuzla شَوَّشْتُ diye okumaktadırlar. İfadenin anlamı, 'karışıklık ve kargaşa çıkardım, karışık bir şey' demektir.⁷⁷⁴ Bir hadîste şöyle buyrulmaktadır; لَيْسَ فِي الْهَيْشَاتِ قَوْلٌ (Karışıklık ve fitne döneminde idarecilik yoktur).⁷⁷⁵ Bir şiirde şöyle geçmektedir;

تَعَفَّتْ لِتَهْتَالِ السَّيِّئَةِ وَهَوَّشَتْ بِهَا نَائِجَاتِ الصَّيْفِ سَرِيقَةً كُذِرَا

Kış yağmurları (o evi) temizlemiş, doğudan esen bahar rüzgarları (evde bulunan) herşeyi alt üst etmiş.⁷⁷⁶

231. قَدْ اشْتَرَطَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ, وَقَدْ بَاعَهُ بِشَرْطٍ.

'Falanca falancaya şart koştu, şartlı olarak sattı' anlamındadır. اشْتَرَطَ fiilinin anlamı, iki kişi arasında bir nişan ve alâmet belirlemektir. Kıyâmet alâmetleri anlamında اشْرَاطُ الْقِيَامَةِ denilmiştir. Polislerin شُرَطٌ olarak isimlendirilmesinin sebebi de, kendilerini tanıtan bir nişanlarının olması sebebiyledir.⁷⁷⁷ Bir şiirde şöyle geçmektedir;

فَأَشْرَطَ فِيهَا نَفْسَهُ وَهُوَ مُعْصِمٌ وَأَلْفَى بِأَسْبَابِ لَهُ وَتَوَكَّلَا

Kendisini o konuda bir alâmet yaptı, tevekkül etti ve iplere sarılı olarak atladı.⁷⁷⁸

⁷⁷⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/299; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XI/305; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1028; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2359; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 596; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/239; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 709.

⁷⁷⁵ el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-U'mmâl*, VII/626.

⁷⁷⁶ Zü'r-Rumme, *Dîvân*, s. 1413; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/458.

⁷⁷⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/234; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/726; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XI/211; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1136; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/260; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2235; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 673; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIX/404; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 680.

⁷⁷⁸ Evs b. Hacer, *Dîvân*, thk. Muhammed Yusuf Necm, Dâru Şâdir, Beyrut, 1960, s. 87; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/459.

232. قَدْ بَكَى فُلَانٌ شَجْوَهُ .

'Falanca üzüntüsünden ağladı' anlamına gelmektedir. Bir kişiyi hüznlendirdim anlamında شَجَوْتُ الرَّجُلَ denilmektedir.⁷⁷⁹ Bir şiirde şöyle geçmektedir;

وَمِمَّا شَجَانِي أَنَّهُ يَوْمَ أُعْرَضْتُ تَوَلَّتْ وَمَاءُ الْجَفْنِ بِالدَّمْعِ حَائِرٌ

Beni üzen şeylerden birisi de ayrıldığı gün, göz yaşları akarken dönüp gitmesiydi.⁷⁸⁰

233. رَجُلٌ بِاسِلٌ .

İfadenin anlamı hakkında iki görüş bulunmaktadır. el-Ferrâ'ya göre بِاسِلٌ, 'cesaretinden dolayı rakip ve akranlarının kendisine yaklaşmasına fırsat vermeyen' anlamındadır. Bu görüşe göre بَسَلٌ kelimesi حَزَامٌ anlamındadır.⁷⁸¹ Bir şiirde şöyle geçmektedir;

بَسَلٌ عَلَيْكَ مَلَامَتِي وَعِتَابِي

Sana haram olsun azarlamam ve kınamam.⁷⁸²

el-Aşma'î'ye göre بِاسِلٌ, acı ve zehir gibi anlamındadır.⁷⁸³

234. قَدْ تَحَفَّى فُلَانٌ بِفُلَانٍ .

قَدْ تَحَفَّى فُلَانٌ بِفُلَانٍ, 'isteği üzerine, falanca falancaya yardım etti, ilgilendi' anlamındadır. Bir kişi başka birisine yardım ettiği zaman فُلَانٌ حَفِيٌّ بِفُلَانٍ denilmektedir.⁷⁸⁴ Bir şiirde şöyle geçiyor;

⁷⁷⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/156; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/478; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XI/91; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2389; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/249; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2203; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1298; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVIII/352; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 672.

⁷⁸⁰ *Dîvânu Mecnûn-u Leylâ*, s. 123; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/459.

⁷⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/263; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/340; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XII/304; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1634; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/248; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/284; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 966; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/81; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 155.

⁷⁸² Beyit Dâma en-Nehşeli'ye aittir. Bkz. *Emîl Bedî' Yakup*, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, I/356.

⁷⁸³ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/461; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 146.

فَإِنْ تَسْأَلِي عَنِّي فَيَا رَبِّ سَأَلِي حَفِيٍّ عَنِ الْأَعْمَى بِهِ حَيْثُ أَصْعَدَا

Eğer benden bir şey istersen, A‘şâ’dan nice yardım isteyenler vardır, ama o artık yükseklere çıkmıştır.⁷⁸⁵

Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا (Sen sanki öğrenmişsin gibi sana soruyorlar).⁷⁸⁶

235. قَدْ رَبَعْتُ الْحَجَرَ

(Gücümü öğrenmek için) ‘taşı yerinden kaldırdım’ anlamındadır. Bir hadîste şöyle geçmektedir; أَنَّهُ مَرَّ بِقَوْمٍ يَرُبُّعُونَ حَجْرًا (Hz. Peygamber, taş kaldıran (taşıyan) bir kavme uğradı).⁷⁸⁷

236. قَدْ مَارَى فُلَانٌ فُلَانًا

‘Kendisinde bulunan kelâm ve delilleri falancaya söyledi’ anlamındadır. مَارَى fiilinin aslı, devenin veya koyunun bol süt vermesi için memesine dokunmak anlamına gelen مَرَيْتُ النَّاقَةَ أَوْ الشَّاةَ deyiminden alınmıştır. Yine rüzgar bulutları getirip yağmur yağdığı zaman قَدْ مَرَّتِ الرِّيحُ السَّحَابَ denilmektedir.⁷⁸⁸ Bir şiirde şöyle geçiyor;

مَرَّتُهُ الْجَنُوبُ فَلَمْ يَعْتَرَفْ خِلَافَ النُّعَامِي مِنَ الشَّامِ رِيحًا

Şâm’dan esen rüzgarın aksine, güney rüzgarı yağmur yağdırdı ama onu tanımadı.⁷⁸⁹

⁷⁸⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, III/305; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/557; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, V/166; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2316; İbn Fâris, *Mu‘cemu Maķâyisi’l-Lûğa*, II/83; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/935; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muķît*, s. 1275; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVII/449. حَفِيٌّ fiili günümüz Arapçasında bir şeyi kutlamak anlamında kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 335.

⁷⁸⁵ el-A‘şâ, *Divân*, s. 102.

⁷⁸⁶ A‘râf, 187; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/462.

⁷⁸⁷ el-Beyhakî, *Şua‘bu’l-‘Îmân*, VI/307; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/463; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 146.

⁷⁸⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/294; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/806; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XV/203; İbn Fâris, *Mu‘cemu Maķâyisi’l-Lûğa*, V/314; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4188; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muķît*, s. 1334; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXIX/522;. Kelimenin diğer bir anlamı münâkaşa etmektir. Bkz. *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 1131.

⁷⁸⁹ Beyit Ebû Zueyb’e aittir. Bkz. *Divânü’l-Huzeliyyîn*, I/132; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/464.

237. رَجُلٌ بَازِلٌ

‘Güçlü, kuvvetli kişi’ anlamındadır. بَازِلٌ kelimesinin aslı, devenin dokuz yaşından sonra çıkan en kuvveti dişi olan بُرُولُ البَعِيرِ deyiminden alınmıştır.⁷⁹⁰

238. قَدْ جَلَسَ فُلَانٌ فِي نَحْرِ فُلَانٍ

‘Birbirlerini göre bilecek şekilde karşı karşıya oturdular’ anlamındadır. Kavmin evleri karşı karşıyadır anlamında مَنَازِلُ الْقَوْمِ تَتَنَاحَرُ denilmektedir.⁷⁹¹ Bir şiirde şöyle geçiyor;

أَبَا حَكَمٍ هَلْ أَنْتَ عَمُّ مُجَالِدٍ وَسَيِّدُ أَهْلِ الْأَبْطَحِ الْمُتَنَاحِرِ

Ebû Hâkem, sen Mucâlid’in amcası ve evleri karşı karşıya olan Abtaḥ halkının efendisi değil misin?⁷⁹²

Âyette şöyle buyruluyor; فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ (Öyleyse Rabbin için namaz kıl, kurban kes).⁷⁹³ Âyetin tefsîrinde, kurbânınla kibleye yönel veya kurban bayramı günü kurban kes denilmiştir.⁷⁹⁴

239. لِفُلَانٍ قَدَمٌ فِي الْخَيْرِ

Ebû ‘Ubeyde’ye göre deyim, ‘falanca hayırda öndedir’ anlamındadır. Ḥassan b. Şâbit, Hz. Peygambere (s.a.v) hitâb eden bir şiirinde şöyle demiştir;

لَنَا الْقَدَمُ الْأُولَى إِلَيْكَ وَخَفْنَا لِأَوْلَانَا فِي مِلَّةِ اللَّهِ تَابِعِ

⁷⁹⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/370; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/334; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/148; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1633; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, I/244; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/276; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 966; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/77. بَزَلَ fiili, bir şeyi yarmak, delmek ve temizlemek anlamlarında kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 153; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/465.

⁷⁹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/210; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/525; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/9; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/824; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, V/400; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4364; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 479; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/184. تنَاحَرُ ifadesi, halk savaşmaya başladı, birbirini öldürdü anlamında kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1177.

⁷⁹² Beytin Benî Esed kabilesinden bir şahsa ait olduğu söylenmiştir. Bkz. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/9.

⁷⁹³ Kevser, 2.

⁷⁹⁴ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/465.

Sana gelmede öncelik bizimdir, Allah'ın dininde, arkadakilerimiz öndekilerimize tâbîdir.⁷⁹⁵

Diğer bir görüşe göre الْقَدَمُ, sâlih amel anlamındadır.⁷⁹⁶

240. قَدْ صَارَ كَأَنَّهُ حُمَمَةٌ

'Kömür gibi oldu' anlamına gelmektedir. Bir hadîste şöyle buyruluyor; فَإِذَا مِثُّ فَأَحْرَقُونِي حَتَّى إِذَا صِرْتُ حُمَمًا فَأَسْجُقُونِي (öldüğüm zaman beni yakın, kömür gibi olduğum vakit, un ufak edin).⁷⁹⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

أَشْجَاكَ الرَّبْعُ أَمْ قَدِمَهُ أَمْ رَمَادٌ دَارِسٌ حُمَمُهُ

Seni bahar mı yoksa onun gelmesi mi heyecanlandırdı, yoksa simsiyah olmuş eski küller mi?⁷⁹⁸

241. قَدْ بَلَغَ فُلَانٌ الصُّكَاكَ

الصُّكَاكَ kelimesinin aslı السُّكَاكَ şeklindedir. 'Falanca havaya (yükseklere) ulaştı' anlamına gelmektedir.⁷⁹⁹

242. قَدْ قَضَى فُلَانٌ نَحْبَهُ

İfadenin anlamı konusunda üç görüş vardır. Ebû 'Ubeyde'ye göre قَضَى نَحْبَهُ, 'kendisini fedâ etti' anlamındadır. Şiirde şöyle geçmektedir;

عَشِيَّةَ فَرَّ الْحَارِثِيُّونَ بَعْدَمَا قَضَى نَحْبَهُ فِي مُلْتَقَى الْقَوْمِ هَوْبِرُ

Akşam çağı Hârişîler, Havber'in atların yüz yüze geldiği yerde kendini fedâ etmesinden sonra kaçtılar.⁸⁰⁰

⁷⁹⁵ Hassân b. Şâbit, *Dîvân*, s. 241.

⁷⁹⁶ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/467.

⁷⁹⁷ Benzer hadîs için bak, Ebû Nua'ym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1989, II/261.

⁷⁹⁸ Tarafe b. el-'Abd, *Dîvân*, s. 74; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/469.

⁷⁹⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/272; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, III/1295; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/321; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1591; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2051; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVII/201; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/469.

⁸⁰⁰ Zu'r-Rumme, *Dîvân*, s. 647.

Ebû 'Ubeyde'den rivâyet edilen ikinci görüşe göre النَّحْبُ, 'büyük tehlike' anlamındadır. Üçüncü görüşe göre قَضَى نَحْبَهُ, 'adağını ödemek ve kurban kesmek' anlamındadır. Âyette şöyle buyruluyor; فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ (Kimi, bu uğurda canını vermiş, kimi de beklemektedir).⁸⁰¹ قَضَى نَحْبَهُ ifadesine 'nefsini öldürdü' anlamı verilmişse de, yukarıda zikredilen görüşler daha doğrudur.⁸⁰²

243. جَاءَ فَلَانٌ يَجْرُ رِجْلَيْهِ

'Ayaklarını sürüye sürüye geldi' (ağır ağır, ayaklarını taşıyamıyor gibi) anlamındadır.⁸⁰³ Yine kibirlenerek geldi anlamında جَاءَ فَلَانٌ يَجْرُ عَطْفِيهِ denilmiştir.⁸⁰⁴

244. قَدْ أَخَذَ الشَّيْءَ بِرُمَّتِهِ

İfadenin anlamı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre الرُّمَّةُ, ip parçası anlamındadır. İnsanlar bir esir yakalayıp iple bağladıkları ve onu öldürüleceği yere götürdükleri zaman قَدْ أَخَذْنَاهُ بِرُمَّتِهِ (bağlandığı iple getirdik) derdiler ve daha sonra bu deyim, farklı yerlerde de kullanılmaya başlandı.⁸⁰⁵

İkinci görüşe göre deyim anlamı, 'hiçbir şey bırakmadan tamamını (hepsini) getirdik' şeklindedir. Bu görüşte olanlara göre الرُّمَّةُ, devenin ayağına veya boğazına bağlanan ip anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

نَصِلُ السُّهُبِ بِالسُّهُوبِ إِلَيْهِمْ وَصَلَ خَرْقَاءَ رُمَّةً فِي رَمَامٍ

Çöl araziler geçerek yine çöl arazide onlara ulaştık, çürük bir iple aptalın ulaşması gibi.⁸⁰⁶

⁸⁰¹ Aḥzâb, 23.

⁸⁰² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/251; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/285; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/75; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/222; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, V/404; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4362; *el-Fîruzabâdî*, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 136; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/242; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1177; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/470-472; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/108.

⁸⁰³ el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 69.

⁸⁰⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/474.

⁸⁰⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/260; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/126; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/139; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1937; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, II/379; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1736; *el-Fîruzabâdî*, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1115; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/283; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 552.

⁸⁰⁶ el-Kemmîṭ, *Şi'ru'l-Kemmîṭ*, II/106; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/476; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 115.

245. حَلَفَ بِالسَّمْرِ وَالْقَمَرِ

'Gece ve ay üzerine yemin etti' anlamındadır. el-Aşma'î'ye göre السَّمْرُ, karanlık anlamındadır. Çünkü insanlar gece karanlık çöktükten sonra toplanırdı, daha sonra çok kullanılması sebebiyle السَّمْرُ, karanlık anlamında kullanılmaya başladı. Gece arkadaşı anlamında السَّامِرُ kelimesi kullanılmaktadır.⁸⁰⁷ Bir şiirde şöyle geçiyor;

مِنْ دُونِهِمْ إِنْ جِئْتَهُمْ سَمْرًا عَزَفَ الْقِيَانِ وَمَنْزِلٌ عَمْرُ

Onlar olmadan gece arkadaşlarıyla gelsen, şarkı söyleyen kadınlar ve coşkun bir ev bulursun.⁸⁰⁸

246. فِي قَلْبِ فُلَانٍ غِلٌّ

Ebû 'Ubeyde'ye göre ifadenin anlamı, 'falancanın kalbinde kin ve nefret vardır' anlamındadır. Diğerlerine göreyse غِلٌّ, haset anlamına gelmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ (Biz onların gönüllerinde olan kini çıkardık).⁸⁰⁹ Âyette geçen غِلٌّ kelimesinin, haset anlamında olduğu rivâyet edilmiştir. Çünkü cennet ehli birbirlerine haset etmezler.

غِلٌّ kelimesinin, çalmak ve ihânet etmek anlamları da bulunmaktadır.⁸¹⁰

247. مَا أَنْكَرَكَ مِنْ سُوءٍ

Cümlenin anlamı konusunda üç görüş bildirilmiştir. Birinci görüşe göre cümlenin anlamı, 'seni inkâr etmem sende gördüğüm bir kötülükten dolayı değil, sadece seni tanımıyorum' şeklindedir. İkinci görüşe göre cümlede geçen مِنْ سُوءٍ, belâ ve kusur anlamındadır. Buna göre cümlenin anlamı, 'seni inkârım sende gördüğüm

⁸⁰⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/255; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/721; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XII/290; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/688; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/100; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2090; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 409; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/73; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 640.

⁸⁰⁸ İbn Aşmer, *Şi'ru İbn Aşmer*, s. 92; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/477; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 76; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, I/298.

⁸⁰⁹ Hicr, 47.

⁸¹⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/347; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/589; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VIII/21; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1783; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/376; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/328; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1039; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX/113; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 901; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/478-479.

bir kusurdan dolayı değil' şeklindedir. Âyette şöyle buyruluyor; وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ (ona bir kötülük etmeyin).⁸¹¹

Ebû 'Ubeyde'ye göre سُوءٍ, lekeli deri anlamındadır. Âyette şöyle buyruluyor; تَخْرُجُ بَيُّضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ (kusursuz, bembeyaz çıksın dedi).⁸¹²

248. قَدْ شَوَّرْتُ بِفُلَانٍ

Ebu'l-Abbâs'a göre ifadenin anlamı, 'kişiyi ayıpladım ve ayıp işlerini ortaya çıkardım' şeklindedir. شَوَّرْتُ fiili, kişinin avret yeri anlamında olan شَوَّارٌ kelimesinden alınmıştır. Bir kişiye bedduâ edildiği zaman اَللَّهُ شَوَّارُهُ (Allah ayıbını ortaya çıkarsın) denilmektedir. Diğer bir görüşe göre ise ifade, 'utanacağı ve ayıbını ortaya çıkaracak bir iş ettim' anlamındadır.⁸¹³

249. قَدْ قَفَا فُلَانٌ فُلَانًا

Ebû 'Ubeyde'ye göre cümlenin anlamı, 'falanca falancanın arkasınca kötü ve çirkin bir söz söyledi' şeklindedir. قَفَا, bir kişiyi izlemek anlamındadır.⁸¹⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

وَقَامَ ابْنُ مَيَّةَ يَقْفُوهُمْ كَمَا تَحْتَلُّ الْفَهْدَةُ الْخَائِلَةَ

Meyyenin oğlu onları izlemeğe başladı, hilekar panterin aldatması gibi.⁸¹⁵

Diğer bir görüşe göre ifade, 'falanca falancaya çirkin bir laf attı' anlamındadır. Âyette şöyle buyruluyor; وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ (Bilmediğin şeyin

⁸¹¹ A'râf, 73.

⁸¹² Tâhâ, 22; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/479-480; el-Mufaddal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 79.

⁸¹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/280; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/735; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/277; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/704; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, III/226; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2356; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 421; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/252; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/480; el-Mufaddal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 80.

⁸¹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/221; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/968; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IX/245; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2466; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, V/112; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3707; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1325; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/326; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1002.

⁸¹⁵ Beytin kaynağı bulunamadı.

ardına düşme).⁸¹⁶ İfadeye bu anlamlar hâricinde yalandan şahidlik etmek ve iftirâ atmak anlamları da verilmiştir.⁸¹⁷

250. قَدْ جَاءَ بِالْقَصِصِ وَالْقَضِيصِ

قَدْ جَاءَ بِالْقَصِصِ وَالْقَضِيصِ, 'büyük küçük her şeyiyle geldi' (hepsini getirdi) anlamındadır. الْقَصِصُ, küçük çakıl taşları, الْقَضِيصُ çakıl taşlarından kopan daha ufak taş anlamındadır.⁸¹⁸ Şiirde şöyle geçmektedir;

أَمْ مَا لِحَنَبِكَ لَا يُلَائِمُ مَضْجَعًا إِلَّا أَقْضَى عَلَيْكَ ذَلِكَ الْمَضْجَعُ

Yoksa yanın için yaslanacağına sana uygun olan bir yastık yok mu? Sadece sert ufak taşlar mı var?⁸¹⁹

Yine büyük küçük herkes geldi anlamında جَاءَ الْقَوْمُ قَضِيصُهُمْ بِقَضِيصِهِمْ denilmektedir.⁸²⁰

251. رَجُلٌ جَاسُوسٌ

'Causus kişi' anlamındadır. جَاسُوسٌ, insanların gizli işlerini araştıran anlamında kullanılmaktadır.⁸²¹ Dilcilerin çoğunluğuna göre تَجَسَّسٌ ve تَحَسَّسٌ aynı anlamdadır. Yahyâ b. Ebî Kesîr'e⁸²² göreyse تَجَسَّسٌ, insanların ayıplarını araştırmak, تَحَسَّسٌ ise insanların gizli konuşmalarını dinlemek anlamındadır.⁸²³

⁸¹⁶ İsrâ, 36.

⁸¹⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/480-481.

⁸¹⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/9; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/147; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/207; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1102; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/12; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3661; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 652; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIX/27; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 993.

⁸¹⁹ Beyit Ebû Zueyb el-Huzelî'ye aittir. Bkz. *Emîl Bedî' Yakup*, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, IV/273.

⁸²⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/482; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 67.

⁸²¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/5; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/88; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/241; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/913; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/414; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/623; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 536; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV/499; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 249.

⁸²² Yahyâ b. Sâlih et-Tâi el-Yemâmî Ebû Nasr b. Ebû Keşîr. Basralıdır, on sene Medîne'de kalarak tâbiûn âlimlerini dinlemiştir. Hadîs ehline sika râvîlerden sayılmaktadır. H. 129/749 senesinde vefât etmiştir. (ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII/150).

⁸²³ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/482.

252. هَلَمْ جَرًّا

هَلَمْ جَرًّا, ‘yavaş yavaş gidin’, ‘kendinize meşakkat etmeden aynı yürüyüşle gidin’ (ve saire) gibi anlamlara gelmektedir. İfade anlamını hayvanları pazarda otlaması ve dolaşması için serbest bırakmak anlamına gelen السُّوقِ فِي الْجُرِّ فِي deyiminden almıştır.⁸²⁴

253. فَدُ فُدِّمَتِ الْمَائِدَةُ

‘Sofra serildi, yemek sofrası hazırlandı’ anlamındadır. Ebû ‘Ubeyde’ye göre sofranın المائدة, olarak isimlendirilmesinin sebebi, misâfirin oraya dâvet edilmesi ve ikram edilmesi sebebiyledir.⁸²⁵ Bir kişiye iyilik etmek anlamında فَلَانٌ يُمِدِّنِي denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

تُهْدِي رُؤُوسَ الْمُتْرَفِينَ الصُّدَادُ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ الْمُؤْتَادُ

Engelleyici israfçıların başları, insanlara ikrâm eden mü’minlerin emîrine gönderilir.⁸²⁶

Diğer dilcilere göre sofranın الْمَائِدَةُ olarak isimlendirilmesinin sebebi, hareket etmesi sebebiyledir. Âyette şöyle buyruluyor; وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنَّ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنَّ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ (Yeryüzünde, sarsılmayasınız diye, sâbit dağlar getirmiştir).⁸²⁷

254. مَا لَهُ عَنْهُ مَجِصٌ

‘Ondan kurtuluşu yok, sığınacak bir yeri yoktur’ anlamındadır. حَاصٌ fiilinin terketmek anlamı da bulunmaktadır.⁸²⁸ Bir şiirde şöyle geçiyor;

⁸²⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, VI/14; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/88; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, X/254; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2060; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, I/410; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/591; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 363; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/393; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1270; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 75; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/279; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/485-486.

⁸²⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, VIII/89; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/685; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIV/154; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/540; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, V/288; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4305; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 321; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/192; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1162.

⁸²⁶ Ru'be b. el-'Accâc, *Dîvân*, s. 40.

⁸²⁷ Nahl, 15; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/487.

⁸²⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, III/269; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1049; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, V/106; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1035; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, II/124;

حَتَّىٰ يَجِئُوا غُصْبًا جِرَاصًا وَيَرْفُصُوا مِنْ حَوْلِنَا إِزْقَاصًا

فَيَجِدُونِي عَكْرًا حَيَّاصًا

Ta ki istekli topluluklarıyla gelip etrafımızda dans edene ve beni onlardan rahatsız ve yüz çevirmiş olarak bulana kadar.⁸²⁹

255. فُلَانٌ كَذَّابٌ أَشِيرٌ

'Falanca yalancı ve kibirlidir' anlamındadır. Aḥṭal, Umeyye oğullarına hitâb ettiği bir şiirinde şöyle diyor;

أَعْطَاهُمُ اللَّهُ جَدًّا يُنْصَرُونَ بِهِ لَا جَدًّا إِلَّا صَغِيرٌ بَعْدُ مُحْتَقَرٌ

لَمْ يَأْشُرُوا فِيهِ إِذْ كَانُوا مَوَالِيَهُ وَلَوْ يَكُونُ لِقَوْمٍ غَيْرِهِمْ أَشِيرُوا

Allah onlara bir şans vermiştir ki onunla yardım ediliyorsunuz, o şansın yanında (diğer padişahlara verilen şanslar) hakâret gibi kalırlar. Sâhip oldukları bu şansla kibirlenmediler, ama onlardan başkaları bu şansa sâhip olsalardı kibirlenirlerdi.⁸³⁰

Âyette şöyle buyruluyor; أُولَئِكَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِيرٌ (Kitap, aramızda, ona mı verilmiş? Hayır, o pek yalancı ve şımarığın biridir" dediler).⁸³¹

256. هُوَ ابْنُ عَمِّهِ لَحَا

'Özbeöz amcasının oğludur' anlamındadır.⁸³² Deyim anlamını, göze bir şey yapıştığı zaman kullanılan لَحَحَتْ عَيْنُهُ ifadesinden almıştır.⁸³³

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1070; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 616; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/540; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 371.

⁸²⁹ Beyit müellifi zikredilmeden *Tâcu'l-'Arûs*'da geçmektedir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVIII/194; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/488; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 77.

⁸³⁰ el-Aḥṭal, *Dîvân*, s. 104.

⁸³¹ Kamer, 25; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/488-489.

⁸³² el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 75.

⁸³³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/29; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/101; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, III/285; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/400; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyîsi'l-Lûğa*, V/202; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4004; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 239; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/89; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1075; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/490.

257. قَدْ خَنَسَ فُلَانٌ عَن حَقِّي

Ebu'l-Abbâs'a göre cümlenin anlamı, 'falanca hakkım olanı geciktirdi ve vermedi' anlamındadır. الْخَنَسُ, burnun yüze göre geride kalması (basık burunlu) anlamındadır. Basık burunlu kişiye الْخُنْسَاءُ denilmektedir. İnek için de الْخُنْسَاءُ kelimesi kullanılmaktadır.⁸³⁴ Bir şiirde şöyle geçiyor;

خُنْسَاءٌ ضَيَّعَتِ الْفَرِيرَ فَلَمْ يَرْمِ عُرْضَ الشَّقَائِقِ طَوْفَهَا وَبُعَامَهَا

Yavrusunu kaptıran inek, otlak olan uzun kumluklardan ayrılmadı, oralarda (belki yavrusu otların arasındadır diye) bağıra bağıra dolaştı.⁸³⁵

258. عِنْدِي كُرَّاسَةٌ مِنْ عِلْمٍ

'Bende küçük bir defter dolusu bilgi var' anlamındadır. كُرَّاسَةٌ, üst üste toplanmış kağıtlar anlamında kullanılmaktadır. Kelime anlamını, birbirine yapışmış süs anlamına gelen تَكَرُّسُ الْحَلِيِّ ifadesinden almıştır.⁸³⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

إِذْ هِيَ كَالرِّشَاءِ الْمَخْرُوفِ زَيْنَهَا مُكْرَسٌ كَطَلَاءِ الْخَمْرِ مَنْظُومٌ

Ceylan yavrusu gibi süslüydü, düzenli şarap şırası gibi süsleri üst üsteydi.⁸³⁷

259. فُلَانٌ يَخْصِفُ النَّعَالَ

'Falanca ayakkabıları dikiyor' anlamına gelmektedir. الْخَصْفُ, Arapçada bir şeyi bir birine eklemek anlamında kullanılmaktadır.⁸³⁸ Âyette şöyle buyruluyor; وَطَفِقًا فُلَانٌ يَخْصِفُ النَّعَالَ (cennet yapraklarından oralarına örtmeğe koyuldular).⁸³⁹

⁸³⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/199; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/599; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/80; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/925; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/223; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1276; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 542; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/32; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 426.

⁸³⁵ Lebîd b. Rabî'a, *Dîvân*, s. 308; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/491.

⁸³⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/308; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/719; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/32; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/970; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/169; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3854; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 570; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/436; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1035.

⁸³⁷ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/491.

⁸³⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* IV/188; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/604; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/68; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1350; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/186; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1174; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 805; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII/212; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 400.

⁸³⁹ A'râf, 22.

Âyete, cennet yapraklarını üst üste koyarlar avret yerlerini örtmeye koyuldular anlamı da verilmiştir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

قَالَتْ أَرَى رَجُلًا فِي كَفِّهِ كَتِفٌ أَوْ يَخْصِفُ النَّعْلَ لَهْفِي أَيْهَ صَنَعَا

Dedi ki, bir kişi görüyorum avuçlarında omuz var, veya ayakkabı dikiyor, yaptığı şeye çok yazık.⁸⁴⁰

260. فُلَانٌ سَرِيٌّ مِنَ الرِّجَالِ

‘Falanca, diğer kişilerden daha üstündür’ anlamındadır. سَرِيٌّ kelimesi, bir şeyin en yücesi anlamında kullanılmaktadır.⁸⁴¹

261. رَجُلٌ نَمَامٌ

‘Laf taşıyan kişi’ anlamındadır. Söz ve sır tutamayan kişiye نَمَامٌ denilmektedir. Kelime anlamını جُلُودٌ نَمَةٌ (su tutamayan deriler) ifadesinden almıştır.⁸⁴² Şiirde şöyle geçiyor;

بَكَتْ مِنْ حَدِيثِ نَمَةٍ وَأَشَاعَهُ وَأَصَقَّهُ وَاشِ مِنْ الْقَوْمِ رَاضِعٌ

Kavimden, laf taşıyan kötü ahlaklı bir habercinin o haberi yaymasından dolayı ağladı.⁸⁴³

262. قَدْ تَرَبَّدَ وَجْهُ فُلَانٍ

‘falancanın yüzünün rengi değişti, yüzünün rengi kül rengi gibi oldu’ anlamındadır. Kül renkli devekuşu anlamında نَعَامَةٌ رَبْدَاءٌ denilmektedir.⁸⁴⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

⁸⁴⁰ el-A‘şâ, *Dîvân*, s. 83; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/492.

⁸⁴¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/288; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/725; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/37; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/154; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2001; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1294; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVIII/261; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 621; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/493.

⁸⁴² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/373; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/170; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/337; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2045; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/358; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4550; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1164; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/9; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1233.

⁸⁴³ Kays b. el-Haddâdiyye el-Ĥuzâ‘î’ye aittir. Bkz. Ali b. Ebi'l-Ferec el-Başrî, *el-Ĥamâsetu'l-Başriyye*, thk. Muĥtâruddîn Ahmed, *Âlemu'l-Kutub*, Beyrut, 1383/1963, II/139; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/494.

وَإِذَا أَطَافَ لِعَامِهِ بِسَدِيسِهِ فَتَنَّى وَزَادَ لَجَاجَةً وَتَرَبَّدَا

Dişinin her tarafından salyası aktığı zaman, inatçılığı daha da arttı ve rengi kül gibi oldu.⁸⁴⁵

263. فُلَانٌ بِالْبَادِيَةِ

فُلَانٌ بِالْبَادِيَةِ, ‘falanca bâdiyededir’ (çöldedir, şehir ve kasabaların dışındadır) anlamındadır. Bâdiye’ye bâdiye denilmesinin sebebi, görüldüğü (يبدو) içindir.⁸⁴⁶ Bir şiirde şöyle geçiyor;

لَوْ عَلَى الْعَهْدِ لَمْ تَخُنْهُ لَدُنْمَا تُمْ لَمْ يَبْدُ لِي سِوَاكَ بَدَاءً

Ahinde sâdik kalıp ihânet etmeseydi devâm ederdik, sonra senden başkası da gözüme görünmezdi.⁸⁴⁷

264. مَنْ عَذِيرِي مِنْ فُلَانٍ

مَنْ عَذِيرِي مِنْ فُلَانٍ, ‘beni falancaya karşı mâzeretli gösterecek olan kimdir’ (beni affettirecek olan, mâzeret kabûl eden, yardımcı) anlamına gelmektedir. عَذَرَ ve عَذَرَ fiileri, ayıp ve günahların çok olması anlamında kullanılmaktadır.⁸⁴⁸ Bir şiirde şöyle geçiyor;

أُرِيدُ حِبَاءَهُ وَيُرِيدُ قَتْلِي عَذِيرِكَ مِنْ خَلِيلِكَ مِنْ مُرَادٍ

⁸⁴⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/30; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/297; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/77; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/471; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/475; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1555; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 281; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/81; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 498.

⁸⁴⁵ el-A'sâ, *Divân*, s 152; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/495.

⁸⁴⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/83; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, III/1267; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* XIV/143; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2278; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/212; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/234; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1262; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/147; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 140.

⁸⁴⁷ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/496.

⁸⁴⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/93; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/693; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* II/183; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/739; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, IV/253; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2854; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 437; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/540.

Ben onu râzı etmek istiyorum, oysa beni öldürmek istiyor, Murâd'dan seni mâzeretli gösterecek olan kim?⁸⁴⁹

265. قَالَ ذَاكَ إِنْسَانٌ مِّنَ النَّاسِ.

'Bunu insanlardan bir insan söyledi' anlamına gelmektedir. İbn Abbâs'a göre insanın إِنْسَانٌ olarak isimlendirilmesinin sebebi, Allah'la ahit kestikten sonra ahdini unutması sebebiyledir.⁸⁵⁰ Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَكَانَ بَنُو إِنْسَانٍ قَوْمِي وَنَاصِرِي فَأَضْحَى بَنُو إِنْسَانٍ قَوْمًا أَعَادِيَا

Benim kavmim ve yardımcım olan insan oğluydular, daha sonra düşman kavim olan insanoğlu oldular.⁸⁵¹

266. قَدْ أَكْدَى فُلَانٌ.

قَدْ أَكْدَى فُلَانٌ, 'falanca yaptığı hayırları kesti' (hayır yapmasından ümit kesildi) anlamındadır. Deyimin anlamı, su çıkarmak için kuyu kazıldığı zaman sert yere ulaşıp, su çıkmasından ümit kesildiği zaman denilen الكُدْيَةُ ifadesinden alınmıştır.⁸⁵² Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَتَى الْفُتَيَانِ مَا بَلَّغُوا مَدَاهُ وَلَا يُكْدِي إِذَا بَلَّغَتْ كُدَاهَا

Gençlerin en delikanlısı, kimse ona ulaşamadı. Gençler hayırlarını kestikleri zaman, onun hayrından ümit kesilmez.⁸⁵³

Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır; وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْدَى (malından biraz verip sonra vermemekte direneni gördün mu?).⁸⁵⁴

⁸⁴⁹ Beyit Hz. Ali tarafından İbn Mulcem el-Murâdî hakkında denilmiştir. Bkz. 'Amr b. Ma'd-i Kerb, *Dîvân*, s. 65; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/497.

⁸⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/304; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/904; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1338; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/74; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/55; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/422; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4415; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 113.

⁸⁵¹ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/498-499.

⁸⁵² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/395; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/681; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/178; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2472; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/166; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3838; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1327; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/380; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1033.

⁸⁵³ el-Ĥansâ, *Dîvân*, s. 86.

267. قَدْ صَرَخَ فَلَانٌ بَكَدًا وَكَدًا

‘Falanca şunu ve şunu net olarak açıkladı’ (kapalı kalacak hiç bir şey bırakmadı) anlamındadır. الصَّرِيحُ, içine hiç bir şey karışmamış hâlis süt anlamındadır.⁸⁵⁵ Şiirde şöyle geçmektedir;

دَعَاها بِشَاةٍ حَائِلٍ فَتَحَلَّبْتُ لَهُ بِصَرِيحٍ صَرَّةُ الشَاةِ مُزِيدٍ

(Hz. Peygamber (s.a.v), onun doğurmayan koyununu çağırdı ve o koyunun yelini üstü yağlı hâlis süt verdi.⁸⁵⁶

268. قَدْ أَدَى فَلَانٌ الْجِزْيَةَ

‘Falanca cizyeyi ödedi’ anlamındadır. الجزية, zorunlu vergi anlamına gelmektedir. Cizye olarak isimlendirilmesinin sebebi, etmesi gereken bir şeyin karşılığı olması sebebiyledir.⁸⁵⁷ Âyette şöyle buyruluyor; وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ (Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı, kimseye şefâatin yarar sağlamayacağı ve onların yardım görmeyeceği günden korunun).⁸⁵⁸ Cizye ile aynı kökten gelen يجزيني fiili, bana yeter anlamına gelmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

دَعِ الْخَمْرَ يَشْرَبُهَا الْغَوَاةُ فَإِنِّي رَأَيْتُ أَخَاهَا مُجْزِيًا بِمَكَانِهَا

Bırak şarâbı, azgınlar içsin, ben kardeşinin onun yerine yettiğini gördüm.⁸⁵⁹

⁸⁵⁴ Necm, 34; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/500-501.

⁸⁵⁵ Kelime modern Arapçada açık sözlü ve samimi kişi anlamında kullanılmaktadır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/115; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/514; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* IV/139; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/381; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/347; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2424; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 228; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/533; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 730.

⁸⁵⁶ Beyit Hassân b. Şâbit'e aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, II/360; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/501; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 140.

⁸⁵⁷ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1040; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* XI/98; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/455; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1270; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2303; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/619; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/351.

⁸⁵⁸ Bakara, 123.

⁸⁵⁹ Ebu'l-Esved ed-Duelî, *Dîvân*, thk. Muhammed Hasen Âlu Yâsîn, *Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd*, Beyrut, 1974, s. 128; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/502.

269. لَا تَلُوسُ كَذَا وَكَذَا

‘şunu ve şunu elde edemezsin’ (nâil olamazsın) anlamındadır. İfade anlamını, hiçbir şey tadamadım anlamındaki لَوَّاسًا deyiminden almaktadır.⁸⁶⁰

270. هُوَ مِنْ أَتْبَاعِ الدَّجَالِ

‘Falanca Deccâl’in taraftarlarından’ anlamındadır. Ebu’l-Abbâs’a göre Deccâl kelimesi, yer yüzünde dolaşmak anlamına gelen دَجَلَ فِي الْأَرْضِ ifadesinden alınmıştır.⁸⁶¹ Kendisinden rivâyet edilen ikinci görüşe göre Deccâl, bir şeyin üstünü kapatmak ve yanlış bilgi vermek anlamına gelen لَبَسَ وَمَوَّهَ fiillerinden alınmıştır. Deccâl’in bir gözü olmadığı için مَسِيحٌ da denilmiştir.⁸⁶²

271. عَلَى الْكَافِرِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَلَعْنَةُ اللَّاعِنِينَ

‘Allahın lâneti ve lânet edenlerin lâneti kâfirin üzerine olsun’ anlamındadır.⁸⁶³ اللَّاعِنِينَ kelimesi ile kimin kastedildiği hakkında iki görüş vardır; Birinci görüşe göre insan ve cinler, ikinci görüşe göre de yer yüzünde yaşayan akrep ve yılan gibi zararlı hayvanlardır.⁸⁶⁴

272. لَعْمَرِي مَا هُوَ كَذَا

‘Onun böyle olmadığına hayâtım üzerine yemin ederim’ anlamındadır. لَعْمَرِي hayâtım anlamında gelmektedir.⁸⁶⁵ Âyette şöyle buyruluyor; فَفَدَّ لَيْبَتُكَ فِيكُمْ عُمْرًا مِنْ قَبْلِهِ

⁸⁶⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/299; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/50; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/976; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, V/221; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4098; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 574; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/489; el-Mufaḳḳal b. Seleme, *el-Fâḥîr*, s. 50; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/503.

⁸⁶¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/80; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/449; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/344; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1695; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, II/329; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1329; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 997; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/470; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 439.

⁸⁶² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/503-504.

⁸⁶³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/141; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/949; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, II/240; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2196; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, V/252; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4044; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1231; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/118; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1090.

⁸⁶⁴ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/505.

⁸⁶⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/137; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/772; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, II/231; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/757; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, IV/140; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3099; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 445; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/123; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 865.

(Daha önce yıllarca aranızda bulundum).⁸⁶⁶ Başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır; لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ (Senin hayatına and olsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı).⁸⁶⁷ Yine bir şiirde şöyle geçmektedir;

أَيُّهَا الْمُبْتَغِي فَنَاءَ قُرَيْشٍ بِيَدِ اللَّهِ عُمْرُهَا وَالْفَنَاءُ

Ey Kureyşin yok olmasını isteyen! Kureyşin ömrü de, fânîlik da Allah'ın elindedir.⁸⁶⁸

273. الْمَنْزِلُ مَحْفُوفٌ بِالنَّاسِ

'Evin her tarafı insanlarla çevrilidir' anlamındadır. حَفَافَهُ, bir şeyin iki tarafı anlamına gelmektedir.⁸⁶⁹ Âyette şöyle buyruluyor; وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَاقِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ (Meleklerin de arşın etrafını kuşatmış olarak görürsün).⁸⁷⁰ Şiirde şöyle geçmektedir;

تَطَّلُ بِالْأَكْمَامِ مَحْفُوفَةً تَرْمُقُهَا أَعْيُنُ جُرَامِهَا

(hurma salkımları) yapraklarla dolu olarak kalmaktadır, toplayanların gözleri onu izliyor.⁸⁷¹

274. فُلَانٌ طَيَّاشٌ

فُلَانٌ طَيَّاشٌ, 'falanca kararsızdır' (işinde ve sözünde tereddütlü) anlamındadır. Ok ıskaladı anlamında قَدْ طَاشَ السَّهْمُ denilmektedir.⁸⁷² Bir şiirde şöyle geçmektedir;

صَادِقٌ مِنْهُ عَرَّةٌ فَأَصَبْنَاهَا إِنَّ الْمَنَائِيَا لَا تَطِيئُ سِبْهَامَهَا

⁸⁶⁶ Yûnus, 16.

⁸⁶⁷ Hicr, 72.

⁸⁶⁸ Ubeydullah b. Kaş, *Dîvân*, thk. Muhammed Yusuf Necm, Dâru Şâdir, Beyrut, 1958, s. 88; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/506.

⁸⁶⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/30; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/100; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* IV/5; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1344; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/14; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/930; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 800; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII/146; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 333.

⁸⁷⁰ Zumer, 75.

⁸⁷¹ Tırimmâh b. Hakîm, *Dîvân*, s. 443; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/508.

⁸⁷² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/276; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/868; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/269; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1009; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/437; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2738; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 597; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/248; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 807.

Bunlar (kurtlar veya köpekler) dişi yaban öküzünü gafil avlıyarak yavrusunu kaptılar. Ölümün okları amacından şaşmaz.⁸⁷³

275. هَبَلْتُ فَلَانًا أُمَّهُ

‘Falancayı annesi kaybetsin’ anlamındadır. الْهَيْلُ, annenin çocuğunu kaybetmesi anlamına gelmektedir.⁸⁷⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

قَدْ كَانَ يُرْجَى وَيُحْتَسَى فِي عَشِيرَتِهِ لِأُمِّهِ زَيْنَبِ الْوَيْلَاتِ وَالْهَيْلِ

Aşîreti içerisinde umulan ve korkulan kişiydi, annesi Zeynebin vay haline, annesi onu kaybetsin.⁸⁷⁵

276. فُلَانٌ سَفِيهٌ

‘Falanca kıt anlayışlıdır’ (ağırbaşlı değil) anlamındadır. السَّفَهُ, Arapçada hafif düşünceli anlamında kullanılmaktadır. Hafif ve ince dokunmuş bir elbiseye نَوْبٌ خَفِيفٌ denilmektedir.⁸⁷⁶ Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَأَبْيَضَ مَوْشِيَّ الْقَمِيصِ عَصْبَتُهُ عَلَى ظَهْرِ مَقْلَاتِ سَفِيهِ جَدِيلِهَا

Beyaz gömleğinin süsünü sıkıca bağladım, yuları hafif bağlanmış hızlı develerin sırtında.⁸⁷⁷

277. فُلَانٌ خَوَّارٌ

فُلَانٌ خَوَّارٌ, ‘falanca zayıftır’ anlamındadır. Bir kişi iş yapamayacak derecede zayıfladığı zaman خَارٌ فِي الْعَمَلِ denilmektedir.⁸⁷⁸ Hz. Ömer’den rivâyet edildiğine göre

⁸⁷³ Lebîd b. Rabî’a, *Dîvân*, s. 308; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/509.

⁸⁷⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, IV/53; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/381; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, VI/163; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1846; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, VI/30; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4607; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 1070; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XXXI/109; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1251.

⁸⁷⁵ Beyit ‘İmrân b. Haţţân’a nisbet edilmiştir. Bkz. el-’Umânî, *el-İbâne fi’l-Lûğati’l-Arabiyye*, IV/582; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/509-510.

⁸⁷⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, IV/9; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/849; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, VI/81; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2234; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, III/79; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/2032; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 1247; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XXXVI/397; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 628.

⁸⁷⁷ Zu’r-Rumme, *Dîvân*, 922; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/510.

⁸⁷⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, IV/302; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/593; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, VII/225; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/651; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, II/227;

şöyle buyurmuştur; لَنْ تَحُورَ قُوَى مَا كَانَ صَاحِبُهَا يَنْزِعُ وَيَنْزُرُ (Ok atan, at binecek güçtekiler zayıf sayılmazlar).⁸⁷⁹ خَار fiili, öküz böğürmesi anlamında da kullanılmaktadır. Âyette şöyle buyruluyor; فَأَخْرَجَ لَهُمْ عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ (onlara böğüren bir buzağı heykeli ortaya koydu).⁸⁸⁰ Bir şiirde şöyle geçiyor;

هَوْنٌ عَلَيْكَ إِذَا رَأَيْتَ مُجَاشِعًا يَتَخَاوَرُونَ تَخَاوَرَ الْأَنْوَارِ

Öküz böğürmesi gibi böğüren hırslıları gördüğünde üzülmeye.⁸⁸¹

278. قَدْ طَرَقَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ، وَقَدْ أَخَذْنَا فِي التَّطْرِيقِ

'Falanca falanca için kehânette bulundu' (falına baktı), fala bakmaya başladık anlamındadır. التَّطْرِيقُ, tahmin ve kehânet anlamına gelmektedir. Kelime anlamını, taşları bir birine vurarak ne yöne gittiğine göre tahmin etme anlamına gelen الطَّرْقُ kelimesinden almıştır.⁸⁸² Bir şiirde şöyle geçiyor;

لَعَمْرُكَ مَا تَدْرِي الطَّوَارِقُ بِالْحَصَى وَلَا زَاجِرَاتُ الطَّيْرِ مَا اللَّهُ صَانِعُ

Ömrüne yemin olsun ki, çakıl taşlarıyla ve kuşların uçmasıyla kehânette bulunanlar, Allah'ın ne yapacağını bilemez.⁸⁸³

279. لَا يَقْدِرُ عَلَى هَذَا مَنْ أَعْظَمَ حَكْمَةً مِنْكَ

'Bu işe senden daha yüksek mevkîde olan bile güç yetiremez' anlamına gelmektedir. الْحَكْمَةُ, konum, derece ve mevkî anlamında kullanılmaktadır.⁸⁸⁴ Hz. Ömer (r.a) şöyle buyurmuştur; مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَ اللَّهُ حَكْمَتَهُ (Kim Allah için mütevâzî

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1280; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 388; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI/231; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 428.

⁸⁷⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Ğarîbu'l-Hâdis*, thk. Naî'm Zarzûr, *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1408/1988, I/324.

⁸⁸⁰ Tâhâ, 88.

⁸⁸¹ Cerîr b. 'Atîyye, *Dîvân*, 898; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/511.

⁸⁸² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/99; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/757; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/9; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1514; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûğa*, III/450; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2661; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 903; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/62; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 791.

⁸⁸³ Lebîd b. Rabî'a, *Dîvân*, 172; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/512; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 129

⁸⁸⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/67; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/71; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/951; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1095; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/512; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 341.

davranırsa, Allah onun derecesini yükseltir).⁸⁸⁵ Kelimenin diğeri bir anlamı da gem'dir. Rasûlallah 'tan rivâyet edilen bir hadîste şöyle buyrulmuştur; مَا مِنْ آدَمِيٍّ إِلَّا فِي رَأْسِهِ حَكْمَةٌ بِيَدِ مَلِكٍ فَإِنْ تَوَاضَعَ قَبِيلٌ لِلْمَلِكِ إِزْفَعُ حَكْمَتُهُ وَإِنْ تَكَبَّرَ قَبِيلٌ لِلْمَلِكِ ضَعُ حَكْمَتُهُ (Her Âdem oğlunun başında bir gem vardır. Mütevâzî davrandığı zaman meleke, gemi kaldır denilir, kibirli davrandığı zaman meleke, gemi indir denilir).⁸⁸⁶ Bir şiirde şöyle geçiyor;

القائدُ الخيلَ منكوباً دوابها قَدْ أَحْكَمَتْ حَكَمَاتِ القِدِّ والأبقا

Arka ayakları (gazvelerde) taşlanmış ve gemi sıkıca bağlanmış atın süvârîsi.⁸⁸⁷

280. لِفَلَانٍ مَالٍ صَامِتٍ

'Falancanın sessiz serveti vardır' anlamındadır. Sessiz servetten kastedilen, altın ve gümüşdür. Sesli servetle ise hayvanlar kastedilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَمَا الْمَالُ يُخْلِدُنِي صَامِتًا هُبُلْتُ وَلَا نَاطِقًا ذَا كِبْدٍ

Annen seni kaybetsin, ne susan ne de konuşan servet beni ebedî kılacak.⁸⁸⁸

281. بَيْنَ الْقَوْمِ هَوَادَةٌ

'Halkın arasında sulh ve sükûnet hüküm sürmektedir' anlamına gelmektedir. Bir kişi yavaş yürüyüşle yürüdüğü zaman هَوَدَ الرَّجُلُ قَدْ denilmektedir.⁸⁸⁹ Bir şiirde şöyle geçiyor;

بَنِي هَاشِمٍ كَيْفَ الْهَوَادَةُ بَيْنَنَا وَعِنْدَ فَلَانٍ سَيْفُهُ وَنَجَائِبُهُ

⁸⁸⁵ el-Beyhakî, *Şua'bu'l-Îmân*, VI/275.

⁸⁸⁶ el-Beyhakî, *Şua'bu'l-Îmân*, VI/277.

⁸⁸⁷ Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *Dîvân*, s. 49; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/512-514; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 203.

⁸⁸⁸ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Fâhir*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 80; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/515.

⁸⁸⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/76; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/689; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VI/205; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/558; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, VI/17; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4718; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 329; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/354; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1276.

Hâşim oğulları, falancanın kılıcı ve atları hazırken aramızda barış ve sükûnet nasıl mümkün olabilir?⁸⁹⁰

282. فُلَانٌ لَا يَقُومُ بِطُنِّ نَفْسِهِ.

‘Falanca kendisi oturup, kendisi kalkamıyor’ anlamına gelmektedir. Bir görüşe göre اَلطُّنُّ، vücut anlamındadır.⁸⁹¹ Şiirde şöyle geçiyor;

بِحَبْهَةِ جَبْهَاءَ كَالْمَجَنِّ صَخَمَ الذَّرَاعَيْنِ عَظِيمِ الطُّنِّ

Kalkan gibi bir alınla, kocaman kollar ve büyük bir vücutla.⁸⁹²

283. أَيَّدَكَ اللَّهُ، وَأَدَامَ تَأْيِيدَكَ.

‘Allah sana yardım etsin, yardımını devamlı etsin’ anlamına gelmektedir. أَيَّدَ fiili, kuvvetlendirmek anlamında kullanılmıştır.⁸⁹³ Kuvvetli kişi anlamında رَجُلٌ ذُو أُيْدٍ deyimi kullanılıyor.⁸⁹⁴

284. فُلَانٌ يَنْجُسُ عَلَيْنَا، وَقَدْ أَخَذْنَا فِي النَّجْشِ.

‘Falanca bize karşı müzâyede yapıyor ve müzâyede yapmaya başladık’ anlamına gelmektedir. نَجَّشَ fiilinin aslı, bir kişi almayacağı bir ürünün kıymetini, diğerleri duyarak alsınlar diye kasten yükseltmektir.⁸⁹⁵ Bir hadîste şöyle

⁸⁹⁰ Beyti Velîd b. ‘Ukbe, Hz. Osman’ın öldürüldüğü gün söylemiştir. Diğer rivâyetlerde وَعِنْدَ عَلِيٍّ ifadesi geçmektedir. Bkz. Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/516; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/515-516.

⁸⁹¹ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/151; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XIII/205; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûga*, II/407; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2710; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 1213; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXV/357; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 79.

⁸⁹² Beyit müellifi zikredilmeden *Cemheratu’l-Emsâl*’de geçmektedir. Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, II/411; Bkz. el-Enbârî, ez-Zâhir, I/516.

⁸⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, VIII/97; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/55; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XIV/161; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/443; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûga*, I/163; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/188; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 266; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, VII/396; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 123.

⁸⁹⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/517.

⁸⁹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, VI/38; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/478; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, X/288; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1023; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûga*, V/394; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4353; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 606; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XVII/402; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 94.

buyrulmuştur; وَلَا تَنَاجِشُوا وَلَا تَدَابِرُوا (Bir birinizin malının fiyatını bilerek artırmayın, bir birinize sırt çevirmeyin).⁸⁹⁶

el-Aşma'î'ye göre النَّجْشُ, bir şeyi övme ve methetme anlamındadır. Bir şiirde şöyle geçmektedir;

وَتُرْجَى بَالٍ مَنْ يَشْرِبُهَا وَيُفَدِّي كَرْمَهَا عِنْدَ النَّجْشِ

İçenin kafasını dinlendiriyor, övüldüğü zaman o şaraba can kurbân edilir.⁸⁹⁷

Üçüncü görüşe göreyse النَّجْشُ, insanların bir şeyi terkedip başka bir şeye yönelmesi anlamındadır.⁸⁹⁸

قَدْ تَعَذَّرَ عَلَيَّ كَذَا، وَقَدْ تَعَذَّرْتُ عَلَيَّ الْحَاجَةُ. 285.

قَدْ تَعَذَّرَ عَلَيَّ كَذَا, 'sıkıntıya düştüm, işim sıkıntılı oldu' anlamındadır. Esîrin ellerinin ve boynunun bağlandığı ipe, çok dar olduğundan dolayı عَدْرَاءُ denilmiştir.⁸⁹⁹

قَدْ دَعَرَ فُلَانٌ كَذَا وَهُوَ دَعَارٌ. 286.

Cümlelerin anlamı konusunda farklı görüşler vardır. el-Aşma'î'ye göre دَعَرَ, 'bir şeyi süratli bir şekilde aşırıldı, o aşırıdır' (hırsızdır) anlamındadır.⁹⁰⁰ Hadîste şöyle geçiyor; لَا قَطْعَ فِي الدَّعْرَةِ (çalınan bir şeyde el kesme yoktur).⁹⁰¹ İkinci görüşe göre دَعَرَ, kesmek ve delmek anlamına gelmektedir. İltihaptan dolayı kadının çocuğunun boğazını hafif şekilde delmesi anlamında قَدْ دَعَرَتِ الْمَرْأَةُ حَلْقَ الصَّبِيِّ denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

عَمَرَ ابْنُ مَرَّةٍ يَا فَرَزْدَقُ كَيْنَهَا عَمَرَ الطَّبِيبِ نَعَانِغِ الْمَعْدُورِ

⁸⁹⁶ el-Beyhakî, *Şua'bu'l-Îmân*, VII/508.

⁸⁹⁷ Nâbigatu Benî Şeybân, *Dîvân*, s. 86.

⁸⁹⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/518.

⁸⁹⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/93; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/693; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, II/183; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/737; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, IV/253; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2854; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 437; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/540; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 829; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/519.

⁹⁰⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/391; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/633; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VIII/89; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/658; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, II/285; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1389; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 392; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI/299; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 92.

⁹⁰¹ el-Muttaḳî el-Hindî, *Kenzu'l-'Ummâl*, V/560.

Ferazdağ! İbn Murre kız kardeşinin kızlık zarını bozdu, doktorun hastanın boğaz etinin kenarını delmesi gibi.⁹⁰²

287. جَاءَ فِي وَقْتِ الْهَاجِرَةِ.

‘Günün en sıcak vaktinde geldi’ anlamındadır. هَاجِرَةٌ denilmesinin sebebi, soğğun gitmesi ve uzak olması sebebiyledir. Diğer bir görüşe göre ise, günün diğer vakitlerine nazaran daha sıcak olması sebebiyledir. Falanca falancadan daha büyüktür anlamında فُلَانٌ أَهْجَرُ مِنْ فُلَانٍ sözünde olduğu gibi. Büyük havuza هَجِيرٌ denilmiştir.⁹⁰³

288. هُوَ يَنْزِلُ فِي سِكَةِ فُلَانٍ.

‘Falancanın yolunda kalıyor’ anlamına gelmektedir. Hurma ağaçlarının saf saf dizildiği yola سِكَةٌ denilmektedir.⁹⁰⁴ Bir hadîste şöyle buyrulmuştur; خَيْرُ الْمَالِ سِكَةٌ (malların en hayırlısı, aşılınmış hurma ağaçlarının saf saf dizildiği yol ve bol meyveli hurma ağaçlarıdır).⁹⁰⁵

289. قَدْ طَمَرْتُ الشَّيْءَ.

‘Bir şeyin üstünü kapattım’ anlamındadır. Yaranın üstü kabuk bağladığı zaman قَدْ طَمَرَ الْجَرْحُ denilmektedir. طَمَرَ fiili, zıt anlamlı fiillerdendir. Kelimenin hem alçalmak hem de yükselmek anlamı vardır.⁹⁰⁶

290. فُلَانٌ مَأْبُونٌ.

‘Falanca kusurludur’ anlamına gelmektedir. الْأُبْنَةُ, Arapça ayıp anlamında kullanılmaktadır. ‘Üd ağacında eğrilik olduğu zaman عُوْدٌ مَأْبُونٌ deniliyor.⁹⁰⁷

⁹⁰² Cerîr b. ‘Atiyye, *Dîvân*, s. 858; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/519-520.

⁹⁰³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/387; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/468; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/242; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/851; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, VI/34; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4616; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 495; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/402; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1254; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/520-521.

⁹⁰⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/272; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/134; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/319; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1591; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/58; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2050; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 226; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVII/198; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 632.

⁹⁰⁵ el-Muttaķî el-Hindî, *Kenzu'l-'Ummâl*, IV/32; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/521.

⁹⁰⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/424; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/759; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/232; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/726; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/423; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2702; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 431; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/432; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 799; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/522.

291. قَدْ أَخَذْنَا فِي الدَّوْسِ

‘Süslenmeye başladık’ anlamına gelmektedir. الدَّوْسُ, bahçenin düzenlenmesi ve süslenmesi anlamında kullanılmıştır. Kelime anlamını, kılıcın parlaklığı ve cilâsı anlamına gelen دِيَّاسُ السَّيْفِ deyiminden almıştır.⁹⁰⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

صَافِي الْحَدِيدَةِ قَدْ أَضَرَ بِصَقْلِهِ طُولُ الدِّيَاسِ وَبَطْنُ طَيْرٍ جَائِعٍ

Demiri saftır, uzun zaman cilâlanması parlaklığına zarar vermiştir ve kuşun karnı açtır.⁹⁰⁹

292. قَدْ زَكَّنَ عَلَيْهِ

زَكَّنْتُ, ‘ona benzetti’ anlamında kullanılmaktadır. el-Ferrâ’ya göre زَكَّنْتُ الشَّيْءَ, bir şeyi bildim, أَرَكَّنْتُهُ, başkalarına bildirdim anlamındadır.⁹¹⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

وَلَنْ يُرَاجِعَ قَلْبِي حُبَّهُمْ أَبَدًا زَكَّنْتُ مِنْ بُغْضِهِمْ مِثْلَ الَّذِي زَكَّنُوا

Kalbim onların sevgisine asla dönmeyecek, onların bildikleri gibi ben de kinlerini bildim.⁹¹¹

⁹⁰⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/383; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1028; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XV/361; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2066; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, I/43; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/12; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1174; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/149; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 67; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 91; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/524.

⁹⁰⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/283; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/649; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIII/31; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/931; ; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, II/313; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1454; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 547; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/94. Kelime günümüz Arapçasında bir şeye ayak ile basmak, tohumu ezmek ve küçümsemek anlamlarında kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 470.

⁹⁰⁹ Beyit müellifi zikredilmeden , *el-Fâhîr*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 95; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/524.

⁹¹⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/322; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/825; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, X/59; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2131; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, III/17; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1848; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1203; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV/149; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 580.

⁹¹¹ Beytin müellifi K'aneb b. Ummi Şâhib'dir. Bkz. el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 96; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/525.

293. قَدْ دَخَلَ فَلَانٌ فِي خُمَارِ النَّاسِ.

‘Falanca insanların arasına karıştı, izini kaybettirdi’ anlamındadır. Çoğu kişi kelimenin okunuşunda hatâ ederek غَمَارٌ şeklinde okumaktadır. Bir kişi yolda yürürken ağaçların gölgesinde gölgelendiği zaman خَمَرَ denilmektedir.⁹¹² Şiirde şöyle geçiyor;

أَلَا يَا زَيْدُ وَالضَّحَاكُ سَبِيرًا فَقَطُّ جَاوَزْتُمَا خَمَرَ الطَّرِيقِ

Ey Zeyd ve Dağhâk, yürüyün, yolun gölgeli tarafını artık geçtiniz.⁹¹³

294. أَنْتَنَّ مِنَ الْعَذْرَةِ.

‘Ev avlusundan daha fenâ kokulusunuz’ anlamındadır. el-Aşma‘î’ye göre عَذْرَةٌ, evin bahçesi anlamındadır.⁹¹⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

لَعَمْرِي لَقَدْ جَرَّبْتُكُمْ فَوَجَدْتُكُمْ قَبَاحَ الْوُجُوهِ سَيِّئِ الْعَذْرَاتِ

Ömrüme yemin olsun ki sizleri denedim, kötü suratlı ve çirkin artıklar olarak buldum.

Kelimenin عَذْرَةٌ olarak isimlendirilmesinin sebebi, önceden sohbetler evlerin bahçelerinde yapılırdı ve fazlalıklar oraya atılırdı, daha sonra sohbet yapılan yerin ismi deyim hâline geldi. Nasıl ki غَائِطٌ, kimsenin olmadığı yer anlamında olmasına rağmen, insanlar kazây-ı hâcet için kimsenin olmadığı bir yer arardılar, daha sonra غَائِطٌ, kazây-ı hâcet anlamında kullanılmaya başlandı. Şiirde şöyle geçiyor;

وَكَمْ مِنْ غَائِطٍ مِنْ دُونِ سَلْمَى قَلِيلِ الْأُنْسِ لَيْسَ بِهِ كَتِيبٌ

⁹¹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/262; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/591; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, VII/160; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/649; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/215; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1259; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 387; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI/208. خمر fiilinin örtmek, saklamak, hamuru mayalandırmak anlamları da bulunmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 423.

⁹¹³ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Ezdâd*'da geçmektedir. Bkz. el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 53; ez-Zâhir, I/526; el-Mufaqqâl b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 238.

⁹¹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/93; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/693; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa* II/183; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/738; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, IV/253; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2854; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 437; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/540.

Selmâ'nın olmadığı o kadar boş arâzî var ki, oralarda insan azdır, giden de yoktur.⁹¹⁵

295. عَلِي مَا خَيَّلَتْ

عَلِي مَا خَيَّلَتْ, 'hayal ettiği gibi' anlamındadır. Ebu'l-Abbâs'a göre deyim, gördüğü ve benzettiği gibi anlamında kullanılmaktadır. Yağmur getireceği şüpheli olan bulut için خَيَّلَتْ السَّحَابَةَ denilmiştir. el-Aşma'î'ye göre ise deyim, benzettiği gibi anlamındadır.⁹¹⁶

296. فَلَانٌ شُمْرِيٌّ

İfadenin anlamı konusunda üç görüş vardır. Birinci görüşe göre شُمْرِيٌّ, 'keskin zekâlı' anlamındadır. Kelimenin aslı شِمْرِيٌّ olmasına rağmen, halk farklı şekilde telaffuz edegelmiştir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَأَلَيْنَ الشَّيْمَةَ شُمْرِيٌّ لَيْسَ بِفَحَّاشٍ وَلَا بَذِيٍّ

Yumuşak huylu ve keskin zekâlıdır, kaba ve çirkin değildir.⁹¹⁷

İkinci görüşe göre شُمْرِيٌّ, 'bâtıl ve şer işlere dalmış kişi' anlamındadır. Kelimenin aslı içine kapanıklılık anlamına gelen التَّسْمِيرُ sözünden alınmıştır. Üçüncü görüşe göre شُمْرِيٌّ, 'tek başına, kimseye aldırış etmeden bâtıl işlere uyup giden kimse' anlamındadır.⁹¹⁸

⁹¹⁵ Amr b. Ma'dî Kerb, *Dîvân*, s. 132; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/527; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 88; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/251.

⁹¹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/305; ; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/622; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VII/231; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1693; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/235; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1304; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥît*, s. 996; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/455; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 432; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 70; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/528.

⁹¹⁷ Beytin müellifi 'Utbe b. Ebî Leheb'dir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne fi'l-Lûğâti'l-Arabiyye*, III/282.

⁹¹⁸ Kelimenin yukarda sayılan anlamları hâricinde bir işe ciddiyetle girişen kişi anlamı da bulunmaktadır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/261; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/733; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/250; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/703; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/212; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2322; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥît*, s. 419; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/236; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/529-530; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 71.

297. بَاتَ الْقَوْمُ وَحَشًا

‘İnsanlar aç kaldılar’ (veya insanlar aç olarak gecelediler) anlamındadır. İlaça karşı açlık duymak anlamında قَدْ تَوَحَّشَ لِلدَّوَاءِ denilmektedir.⁹¹⁹

298. رَجُلٌ شَحَّاتٌ

‘İnatçı kişi’ (ısrarla dilenen) anlamındadır. Halk شَحَّاتٌ kelimesini yanlışlıkla قَدْ شَحَّذَ الرَّجُلُ şeklinde telaffuz etmektedir. Kişi kılıcın ağzını dövdü anlamında شَحَّذَ الرَّجُلُ denilmektedir. Keskin kılıç anlamında kullanılmaktadır.⁹²⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

حُدِّثْتُ بَشْرًا وَمَا صَدَّقْتُ مَا زَعَمُوا مِنْ قَوْلِهِمْ وَمِنَ الْإِثْمِ الَّذِي أَقْتَرَفُوا
أُنْحَى عَلَى وَدَجِي إِبْنِي مَرْهَقَةً مَشْحُودَةً وَكَذَلِكَ الْإِثْمُ يُفْتَرَفُ

Bana bir kişiden bahsedildi ama iddiâ ettiklerine de, attıkları iftirâya da inanmadım. Oğlumun şahdamarına ağzı keskin kılıç dayadılar, işte günah böyle kazanılıyor.⁹²¹

299. قَدْ طَلَّحَ فُلَانٌ عَلَيَّ فُلَانًا

‘Falanca falancayı yordu ve bıktırdı’ anlamındadır. Yürümekten yorulmuş ve bıkmış deveye الطَّلِيحُ denilmiştir. Yine yorgun ve usanmış kişiye الطَّلْحُ denilmektedir.⁹²²

⁹¹⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/262; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, V/94; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1025; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, VI/91; *Tâcu'l-Arûs*, XVII/444; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1296; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 95; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/530.

⁹²⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/91; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/508; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* IV/105; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/565; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/250; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2204; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 334; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX/421; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 672.

⁹²¹ Beyit 'Âişe b. 'Abdi'l-Medân'a aittir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, III/297; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/530-531.

⁹²² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/169; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/550; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/222; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/388; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/418; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2685; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 232; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VI/579; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 130; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/532.

300. قَدْ تَجَهَّمَنِي فُلَانٌ بِكَذِّا وَكَذَّا

قَدْ تَجَهَّمَنِي فُلَانٌ بِكَذِّا وَكَذَّا, 'falanca bana kaba sözler sarfetti' anlamına gelmektedir. Kaba ve asık suratlı kişi anlamında جَهْمُ الْوَجْهِ denilmektedir.⁹²³ Şiirde şöyle geçiyor;

فَلَا تَجَهَّمِينَا أُمَّ عَمْرٍو فَإِنَّا بِنَا دَاءٍ ظَنِّي لَمْ تَخْنُهُ عَوَامِلُهُ

Bize kötü sözler sarf etme ey Ummu 'Amr, önemsiz bir hastalık dışında ceylanın derdi gibi bir derdimiz var (ceylanın derdi olmadığı gibi bizim de derdimiz yoktur).⁹²⁴

301. قَدْ تَشَرَّدَ الْقَوْمُ

قَدْ تَشَرَّدَ الْقَوْمُ 'insanlar ülkelere gitti' anlamındadır.⁹²⁵ Âyette şöyle buyruluyor; فَشَرَّدَ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ (Savaşta onları yakalarsan, arkalarındakilere ibret olacak şekilde, darmadağın et).⁹²⁶ Âyete geçen فَشَرَّدَ fiilinin, onlara duyur ve onları korkut anlamında olduğu rivâyet edilmiştir. Şiirde şöyle geçiyor;

أُطَوِّفُ فِي الْأَبَاطِحِ كُلِّ يَوْمٍ مَخَافَةَ أَنْ يُشَرَّدَ بِي حَكِيمٌ

Hakîm'in beni duymasından korkarak, her gün vâdîlerde dolaşıyorum.⁹²⁷

302. فُلَانٌ طَرِيدٌ شَرِيدٌ

طَرِيدٌ kelimesi, 'kovulmuş' anlamındadır. شَرِيدٌ kelimesinin anlamı hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre 'kaçmış kişi' anlamına gelmektedir. Deve kaçtı anlamında قَدْ هَرَبَ الْبَعِيرُ denilmiştir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

⁹²³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/396; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/496; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VI/44; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1891; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/490; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/714; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1090; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/431; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 275.

⁹²⁴ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/533; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 132.

⁹²⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/241; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/628; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XI/220; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/494; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/269; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/2230; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 291; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/248; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 679.

⁹²⁶ *Enfâl*, 57.

⁹²⁷ Beyit müellifi zikredilmeden *Kitabu'l-'Ayn*'da geçmektedir. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/242; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/533.

أَيْنَ الرَّمَادِ الَّذِي قَدْ كُنْتُ أَعْهَدُهُ مَا بَالَهُ عَنِ جُفُونِ الْعَيْنِ قَدْ شَرَدَا

Tanıdığım o küller şimdi nerede? Ne oldu da göze görünmüyorlar (gözlerden kaçıyorlar)?⁹²⁸

el-Aşma'î'ye göre ise شَرِيدٌ, 'yalnız kalmış kişi' anlamındadır.⁹²⁹

303. قَدْ خَاتَلُ فُلَانٌ فُلَانًا

'Falanca, falancadan birşey sakladı' anlamındadır. el-Aşma'î'ye göre مُخَاتَلَةٌ kelimesinin aslı, avcının avına doğru sinsi sinsi yaklaşmasıdır. Daha sonra kişiye gizli kalan her olay için bu deyim kullanılmaya başlandı.⁹³⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

حَتَّنِي حَانِيَاثُ الدَّهْرِ حَتَّى كَأَنِّي خَاتِلٌ أَدْنُو لِصَيْدِ

قَرِيبُ الخَطْوِ يَحْسَبُ مَنْ رَأَى لِسْتُ مُقَيِّدَا أَبِي بَقِيدِ

Zamanın olayları beni yaşlandırdı, beni gören sanki avına doğru küçük adımlarla sinsi sinsi yaklaşan avcı gibi yürüdüğümü zannediyor. Bir yere bağlanmış da değilim.⁹³¹

304. لَا أَلْقَى فُلَانًا حَتَّى يُنْفَخَ فِي الصُّورِ

'Sûra üflenene kadar falancayla karşılaşmayacağım' (görüşmeyeceğim) anlamındadır. صُورٌ kelimesinin anlamı hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre boynuz anlamındadır. Hadîste şöyle buyruluyor; هُوَ قَرْنٌ يُنْفَخُ فِيهِ (o, içerisine üflenen boynuzdur).⁹³² Yine bir şiirde şöyle geçiyor;

لَوْ لَا ابْنُ جَعْدَةَ لَمْ يُنْفَخْ فُهَنْدُرُكُمْ وَلَا خُرَاسَانُ حَتَّى يُنْفَخَ الصُّورُ

⁹²⁸ Beyit müellifi zikrolunmadan *el-İbâne*'de geçiyor. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, III/298.

⁹²⁹ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/534; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 131.

⁹³⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/238; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/389; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VII/132; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1682; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, II/245; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1100; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 991; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/392; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 380.

⁹³¹ Beyit Ebu't-Tamhân el-Ķaynî'ye aittir. Bkz. Muhammed b. el-Hasen el-Bağdâdî, *et-Tezkiratu'l-Hamdûniyye*, VI/38; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/534; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 131.

⁹³² Ĥâkim en-Nîsabûrî, *el-Mustedrek ala'-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir 'Atâ, *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1411/1990, II/473.

İbn Ca‘de olmasaydı ne *Çuhunduzunuz*⁹³³ ne de Horasan, sûra üflenene kadar fethedilirdi.⁹³⁴

Çatâde’ye göre *الصُّورُ*, *صُورَةٌ* kelimesinin çoğuludur. Bu görüşe göre deyimnin anlamı, ‘ruhların şekillerine üflenene kadar’ şeklindedir.⁹³⁵ Ancak dil âlimleri bu görüşün zayıf olduğunu belirtmiş ve birinci görüşü kabul etmişlerdir.⁹³⁶

305. قَدْ سَرَّيَ عَنِ الرَّجُلِ

‘Falancanın gönlü ferahladı’ (içindeki öfke ve keder kalktı) anlamındadır. Elbiseyi çıkardım anlamında *سَرَوْتُ الثَّوْبَ* denilmiştir.⁹³⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

سَرَى ثَوْبَهُ عَنْكَ الصَّبَا الْمَخَالِئُ

Çocukluk görüntüsü artık senden elbisesini çıkardı.⁹³⁸

306. قَدْ تَصَلَّفَ الرَّجُلُ

قَدْ تَصَلَّفَ الرَّجُلُ, ‘falancanın iyiliği (hayır hasenâtı) azaldı’ anlamına gelmektedir. Ebu’l-Abbas’a göre *الصلف*, az duraklamak anlamına gelmektedir. Az su alan kap için *إِنَاءٌ صَلْفٌ* denilmektedir. İkinci görüşe göreyse *تَصَلَّفَ الرَّجُلُ*, ‘kişi öfkeleni’ anlamındadır.⁹³⁹ Hanımına öfkeli koca anlamında *رَجُلٌ صَلْفٌ* denilmektedir.⁹⁴⁰

⁹³³ قهننز, şehir içindeki kale demektir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Buldân*, IV/419.

⁹³⁴ Beyit müellifi zikrolunmadan *Mu‘cemu Dîvânî’l-Edeb*’de geçmektedir. Bkz. Ebû İbrâhîm İshâk el-Fârâbî, *Mu‘cemu Dîvânî’l-Edeb*, thk. Ahmet Muhtar Ömer, Muessesetu Dâri’s-Ş‘ab, Kahire, 1414/2003, II/104.

⁹³⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn* VII/149; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/1065; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XII/159; el-Cevherî, *es-Şîhâh*, II/716; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyîsi’l-Lûga*, III/319; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2523; el-Fîruzabâdî, *el-Çâmûsu’l-Muĥîĥ*, s. 427; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XII/357; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 756.

⁹³⁶ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/535-536.

⁹³⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, VII/289; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XIII/38; el-Cevherî, *es-Şîhâh*, VI/2375; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyîsi’l-Lûga*, III/154; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/2001; el-Fîruzabâdî, *el-Çâmûsu’l-Muĥîĥ*, s. 1295; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXVIII/270; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 620.

⁹³⁸ İbn Hurme, *Dîvân*, s. 166; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/536.

⁹³⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, VII/125; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/891; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XII/134; el-Cevherî, *es-Şîhâh*, IV/1387; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyîsi’l-Lûga*, III/305; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/4032; el-Fîruzabâdî, *el-Çâmûsu’l-Muĥîĥ*, s. 828; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXIV/32; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 746.

⁹⁴⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/537.

307. قَدْ حَصَرَ الرَّجُلُ

‘Kişi zor durumda kaldı’ anlamındadır. حَصَرَ kelimesi Arapçada, hapis ve darlık anlamında kullanılmaktadır.⁹⁴¹ Âyette şöyle buyruluyor; أَوْ جَاءَكُمْ حَصْرَتْ (savaşmaktan bıkararak size başvuranlar müstesnadır).⁹⁴² Şiirde şöyle geçiyor;

أَلَا قَدْ أَرَىٰ وَرَبِّكَ شَامِلًا فُوَادِي وَآئِي مُحَصِّرًا لَا أَنَالُكَ

Allaha yemin olsun ki, gönlümü sevginle dolu olarak görüyorum, ama dardayım sana ulaşamıyorum.⁹⁴³

308. قَدْ جَلَسَ عَلَى الْمِسْوَرَةِ

‘Deri yastık (minder) üzerinde oturdu’ anlamındadır. Kelimenin مِسْوَرَةٌ olarak isimlendirilmesinin sebebi, yerden yüksekte olması sebebiyledir. Kişi yüceldi anlamında سَارَ الرَّجُلُ deniliyor.⁹⁴⁴

309. قَعَدَ فَلَانٌ عَلَى الْمَنْبَرِ

‘Falanca minberin üzerinde oturdu’ demektir. Minber kelimesinin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, yerden yüksekte oluşu sebebiyledir. أَلْتَبَّرُ, yüksek ses anlamındadır.⁹⁴⁵ Şiirde şöyle geçiyor;

إِنِّي لِأَسْمَعُ نَدْبَةً مِنْ قَوْلِهَا فَأَكَادُ أَنْ يُغَشَىٰ عَلَيَّ سُرُورًا

Onun konuşmasının sesini duyuyorum, sevinçten bayılmak üzereyim.⁹⁴⁶

⁹⁴¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/113; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/514; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/135; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/630; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/72; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/895; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 376; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI/24; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 323.

⁹⁴² Nisâ, 90.

⁹⁴³ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, 538.

⁹⁴⁴ fiilinin ilk anlamı yürümektir. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VII/289; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/723; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/36; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/691; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/115; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2146; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 411; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/99; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/539.

⁹⁴⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/269; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/329; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/154; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/821; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/380; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4323; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 478; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/164; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1168.

⁹⁴⁶ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/539.

310. قَدِ اعْتَدَى فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ.

'Falanca falancaya zulmetti' anlamındadır. اَلْعُدَاؤُ وَالْعُدْوَانُ, zulüm anlamındadır.⁹⁴⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

بَكَتْ إِبِلِي وَحُقَّ لَهَا الْبُكَاءُ وَأَحْرَقَهَا الْمَحَابِسُ وَالْعُدَاءُ

Devem ağladı ve ağlamayı hak etti, alıkoymalar ve zulüm onu yaktı.⁹⁴⁸

Âyette şöyle buyruluyor; عَدُوًّا بِغَيْرِ عِلْمٍ (onlar da bilmeyerek sınırı aşip Allah'a sövmesinler).⁹⁴⁹

311. قَدِ سَارَ فُلَانٌ فَرَسَخًا.

'Falanca bir fersah yol yürüdü' anlamındadır. Uzak ve uzun olan herşey için fersah kelimesi kullanılmaktadır. Günün uzunca bir bölümü seni bekledim anlamında اِنْتَبَرْتُكَ فَرَسَخًا مِنَ النَّهَارِ denilmektedir. Yine, ateş (humma) falancadan uzaklaştı anlamında فَرَسَخَتْ الْحُمَى عَنْ فُلَانٍ denilmektedir.⁹⁵⁰

312. هِيَ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.

'O gün teşriğ günleridir' anlamındadır. Teşriğ kelimesinin anlamı hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, güneş doğduktan sonra (تَشْرُقُ الشَّمْسُ) kurban kesmek vâcip olduğu için böyle denilmiştir. İkinci görüşe göre, o gün kurban etleri parça parça kesilip (تَشْرُقُ) güneşte kurutulduğu için teşriğ olarak isimlendirilmiştir.⁹⁵¹

⁹⁴⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/215; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/666; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, III/69; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2419; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, IV/249; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2845; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1310; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/10; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 827.

⁹⁴⁸ Beyit Muslim b. Ma'bed el-Vâlebi'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, I/30.

⁹⁴⁹ Enâ'm, 108; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/540.

⁹⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* IV/332; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1145; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/269; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/428; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3381; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 257; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/317; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 926; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/540.

⁹⁵¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/38; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/731; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/250; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1500; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, III/264; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2244; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 897; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXV/493; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 683; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/541.

313. قَدْ تَبَحَّجَ فُلَانٌ فِي الدَّارِ.

'Falanca evin ortasında oturdu' anlamındadır. Deyim anlamını, her şeyin ortası ve en hayırlısı anlamına gelen بُحْبُوحَةٌ kelimesinden almıştır.⁹⁵² Hadîste şöyle buyruluyor; مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْتَكُنَّ بُحْبُوحَةَ الْجَنَّةِ فَلْيَلْزِمِ الْجَمَاعَةَ (Kimi cennet'in orta yerinde oturmak sevindiriyorsa, cemâate iştirâk etsin).⁹⁵³ Şiirde şöyle geçiyor;

قَوْمِي تَمِيمٌ هُمْ الْقَوْمُ الَّذِينَ هُمْ يُنْفُونَ تَغْلِبَ عَن بُحْبُوحَةِ الدَّارِ

Kavmim Temîm kavmi o kavimdir ki, Tağlib kabilesini evin ortasından kovuyorlar.⁹⁵⁴

314. قَدْ تَمَطَّى فُلَانٌ.

'Falanca uzuvlarını gerdi' (el ve ayaklarını uzattı) anlamındadır. تَمَطَّى fiili, hızlı yürümek anlamında da kullanılmaktadır.⁹⁵⁵

تَمَطَّى fiilinin başka bir anlamı da, çalımlı yürümektir. Âyette şöyle buyruluyor; ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى (Sonra da çalım sata sata ailesine gitti).⁹⁵⁶

315. قَدْ رَاعِنِي كَذَا وَكَذَا، وَأَنَا مُرَوَّعٌ مِنْهُ.

'şu ve şu beni korkutuyor, ondan korkuyorum' anlamlarındadır. الرَّوْعُ, nefis ve can, الْرَوْعُ, korku anlamındadır.⁹⁵⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

مَا رَاعِنِي إِلَّا حَمُولَةٌ أَهْلِهَا وَسَطَ الرُّكَابِ تَسِفُّ حَبَّ الْخَمِخِمِ

⁹⁵² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/33; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/173; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/10; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/354; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/175; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/215; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 212; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/299; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 132.

⁹⁵³ Benzer hadîs için bak; *Sunen-u Tirmizî*, IV/465.

⁹⁵⁴ Cerîr b. 'Atiyye, *Dîvân*, s. 234; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/541-542.

⁹⁵⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/463; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/151; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/31; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2494; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/331; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4226; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1335; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/542; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1142.

⁹⁵⁶ Kıyâmet, 33; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/542-543.

⁹⁵⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* II/242; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/775; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, III/112; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1223; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/459; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1777; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 723; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/128; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 561.

Çadırlar arasında onun yük develerinin kuşekmeği tohumunu yemeleri (bahar geçmiş olmakla yiyecek bulamamaları göç zamanının yaklaştığını gösterdiğinden) beni korkuttu.⁹⁵⁸

316. هُمْ فِي أَمْرِ مَرِيحٍ

‘Onlar karmakarışık bir işin içerisinde’ anlamına gelmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; هُمْ فِي أَمْرِ مَرِيحٍ (şimdi karmakarışık bir ızdırıp içindeler).⁹⁵⁹

317. قَدْ مَيَّزْتُ الدَّرَاهِمَ

‘Dirhemleri birbirinden ayırdım’ anlamındadır. Âyette şöyle buyruluyor; قَدْ مَيَّزْتُ الدَّرَاهِمَ (Ey suçlular! Bugün müminlerden ayrılın).⁹⁶⁰ Yine başka bir âyette şöyle buyruluyor; تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ (Nerede ise öfkesinden paralanacak).⁹⁶¹

318. قَدْ تَطَوَّلَ عَلَيَّ فُلَانٌ

‘Falanca bana lütufta bulundu, kibarlık gösterdi’ anlamına gelmektedir. Ebû ‘Ubeyde’ye göre الطَّوْلُ, lütufkarlık anlamına gelmektedir.⁹⁶² Şiirde şöyle geçiyor;

وَقَالَ لِحَسَّاسٍ أَعْنَيْ بِشَرِبَةٍ تُدَارِكُ بِهَا طَوَّلًا عَلَيَّ وَأَنْعِمَ

Cessâs’a dedi ki, bana devamlı bir lütuf olarak şerbet içir ve ikrâm et.⁹⁶³

Âyette şöyle buyruluyor; ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ (cezası şiddetli, lütfu bol olandır. O’ndan başka tanrı yoktur).⁹⁶⁴

319. عَلَى فُلَانٍ السَّكِينَةُ

‘Falancanın üzerinde sükûnet var’ anlamındadır.⁹⁶⁵ Şiirde şöyle geçiyor;

⁹⁵⁸ ‘Antera b. Şeddâd, *Dîvân*, s. 192; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/544.

⁹⁵⁹ Kâf, 5; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/544.

⁹⁶⁰ Yâsîn, 59.

⁹⁶¹ Mülk, 8; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/545-546.

⁹⁶² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, VII/450; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/926; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XIV/14; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1753; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, III/433; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2725; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâf*, s. 1027; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXIX/390. Kelimenin kudret, zenginlik ve fazîlet anlamları da vardır. Bkz. *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 804.

⁹⁶³ Nâbiğa el-C’adî, *Dîvân*, 145.

⁹⁶⁴ Mümin, 3; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/546-547.

لله قَبْرٌ غَالِهَا مَاذَا يُجِنُّ نَ لَقَدْ أَجَنَّا سَكِينَةً وَوَقَارًا

Allaha yemin olsun ki o öyle bir kabir ki sakladığı şey çok kıymetli, o kabir sükûnet ve vakar saklamıştır.⁹⁶⁶

Âyette şöyle buyruluyor; فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ (Allah da ona güven vermiş).⁹⁶⁷

320. هَذَا الشَّيْءُ غَايَةٌ

Deyimin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre هَذَا الشَّيْءُ غَايَةٌ, 'türünün tek örneğidir' anlamındadır. Deyim anlamını, savaş bayrağı anlamına gelen غَايَةُ الْحَرْبِ ifadesinden almıştır. Şiirde şöyle geçiyor;

رَبِّ يَدَاهُ بِالْقَدَاحِ إِذَا شَتَا هَتَاكَ غَايَاتِ التَّجَارِ مُلُومٌ

Onlar, kışın kumar oynamakta mahâretli ve çabuk elli olan ve şarap satıcılarının bütün şaraplarını birden aldıkları için onların bayraklarını aşağı alan ve el açıklığında ileri vardıklarından levmedilen kimseler idiler.⁹⁶⁸

İkinci görüşe göre هَذَا الشَّيْءُ غَايَةٌ, 'bu türünün kalitedeki en yüksek hâlidir' anlamındadır.⁹⁶⁹ Bu görüşte olanlara göre deyim anlamını, yarış yapıldığı zaman en son noktaya dikilen kamış anlamına gelen غَايَةُ السَّقِّقِ ifadesinden almıştır.⁹⁷⁰

321. عَفَا اللَّهُ عَنْكَ

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ, 'Allah günahlarını silsin ve yok etsin' (affetsin) anlamındadır. Evi temizledi anlamında قَدْ عَفَا الْمَنْزَلَ denilmektedir.⁹⁷¹ İmriu'l-Ḳays bir beytinde şöyle diyor;

⁹⁶⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/313; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/855; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/42; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2136; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/88; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2052; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1206; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV/204; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 632.

⁹⁶⁶ Beyit Ebû 'Ureyf el-Kuleybî'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, III/81.

⁹⁶⁷ Tövbe, 40; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/547.

⁹⁶⁸ 'Antera, *Dîvân*, s. 211.

⁹⁶⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/457; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/244; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/188; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2451; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/400; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3331; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1320; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/204; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 910.

⁹⁷⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/548; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 152.

فَتُوضِحُ فَأَلْمِزَّةَ لَمْ يَغْفُ رَسْمُهَا لَمَّا نَسَجْتَهَا مِنْ جُنُوبٍ وَشَمَالٍ

O yurt üzerindeki izler henüz ortadan kalkmamıştır; çünkü güney rüzgarının sildiği bu izleri (ona karşı esen) kuzey rüzgarı tekrar dokumaktadır.⁹⁷²

Saç çoğaldı (gürleşti) anlamında قَدْ عَفَا الشَّعْرُ denilmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; حَتَّى عَفُوا (nihayet çoğaldılar).⁹⁷³

322. قَدْ تَجَانَبَ الرَّجُلَانِ, وَبَيْنَهُمَا جَنَابٌ

‘İki kişi bir birinden uzaklaştılar, aralarında uzaklık var’ anlamlarındadır. Falancadan uzaklaştım anlamında قَدْ تَجَنَّبْتُ فَلَانًا denilmektedir. Yine uzak komşu anlamında جَارٌ جُنُبٌ denilmiştir.⁹⁷⁴ Âyette şöyle geçiyor; وَالْجَارِ الْجُنُبِ (uzak komşuya).⁹⁷⁵ Başka bir âyette şöyle buyruluyor; فَبَصُرْتُ بِهِ عَنْ جُنُبٍ (Mûsâ’yı uzaktan gözetledi).⁹⁷⁶ Bir şiirde şöyle geçiyor;

أَتَيْتُ حُرَيْثًا زَائِرًا عَنْ جَنَابَةٍ فَكَانَ حُرَيْثٌ عَنْ عَطَائِي جَامِدًا

Uzaktan Hureys’e ziyâretçi olarak geldim, Hureys bana ikrâmda soğuk davranıyordu.⁹⁷⁷

323. فُلَانٌ نَظِيفٌ السَّرَاوِيلِ

‘Falanca iffetlidir’ (şalvarı temizdir) anlamındadır. Burada şalvar, edep yerlerinden kinâyedir. Aynı anlamda عَفِيفٌ الْمُنْزَرِ وَالْإِزَارِ deyimi de kullanılmaktadır. Şiirde şöyle geçiyor;

لَا يُضْمِرُ الْفَحْشَاءَ تَحْتَ ثِيَابِهِ خُلُوْ شَمَائِلُهُ عَفِيفٌ الْمُنْزَرِ

⁹⁷¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/258; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/938; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, III/141; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2431; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/56; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3018; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1313; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/67; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 851.

⁹⁷² İmriu'l-Ķays, *Dîvân*, s. 8.

⁹⁷³ A'râf, 95; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/548-549.

⁹⁷⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/147; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/271; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/80; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/101; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/483; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/691; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 69; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/183; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 266.

⁹⁷⁵ Nisâ, 36.

⁹⁷⁶ Ķasas, 11.

⁹⁷⁷ el-A'şâ, *Dîvân*, s. 49; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/550-551; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 151.

Elbisesinin altında (kalbinde) kötülük saklamaz, yaratılışı güzel ve iffetlidir.⁹⁷⁸

İffetsiz anlamında فُلَانٌ نَجَسَ السَّرَاوِيلَ deyimi kullanılmaktadır. Arap dilinde elbise kelimesi ile rûh ve kalp, şalvar kelimesi ile iffet kastedilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

تِيَابُ بَنِي عَوْفٍ طَهَارَى نَفِيَّةٌ وَأَوْجُهُمْ عِنْدَ الْمَشَاهِدِ غُرَانُ

'Avf oğullarının elbiseleri (kalpleri) tertemizdir, bakıldığı zaman yüzleri de beyazdır.⁹⁷⁹

324. فُلَانٌ قَائِمٌ فِي الْمِحْرَابِ

'Falanca mihrapta duruyor' anlamındadır. Arapçada محراب, meclisin en güzel, en ön ve en şerefli yeri sayılmaktadır. Kible yönüne mihrap denilmesinin sebebi, mescidin içerisindeki en şerefli yerin mihrap olması hasebiyledir. Yine evlerin en güzeli olan saray ve kasırlara da mihrap denilmektedir.⁹⁸⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

أَوْ دُمِيَّةٍ صُورَ مِحْرَابِهَا أَوْ دُرَّةٍ سَيَقَتْ إِلَى تَاجِرٍ

Ya sarayına çizilmiş bir resim, veya tâcire gönderilmiş bir inci.⁹⁸¹

Mihrap kelimesinin oda anlamı da bulunmaktadır. Âyette şöyle buyruluyor; وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابِ (Sana davacıların haberi ulaştı mı? Mabedin duvarına tırmanıp Davud'un yanına girmişlerdi).⁹⁸²

⁹⁷⁸ Beyit Mutemmim b. Nuveyra'ya aittir. Bkz. İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/62.

⁹⁷⁹ İmriü'l-Kays, *Dîvân*, s. 83; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/551-552.

⁹⁸⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/214; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/276; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/17; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/108; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, II/48; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/817; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtî*, s. 73; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/254; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 303.

⁹⁸¹ el-A'sâ, *Dîvân*, s. 104.

⁹⁸² Sâd, 21; el-Enbârî, ez-Zâhir, 553-554.

325. فَلَانٌ يَشْرَبُ الْخَمْرَ

'Falanca içki (alkol) içiyor' anlamına gelmektedir. الْخَمْرُ kelimesinin böyle isimlendirilmesi hakkında üç görüş vardır. Birinci görüşe göre akli karıştırdığı için (خَامَرَ الْعَقْلَ) böyle isimlendirilmiştir. Şiirde şöyle geçiyor;

فَخَامَرَ الْقَلْبَ مِنْ تَرْجِيحِ ذِكْرَتِهَا رَسُّ لَطِيفٍ وَرَهْنٌ مِنْكَ مَقْبُولٌ

Hâtırasının canlanması kalbi karıştırdı, tatlı bir hâtıra ve senden kalan birşey de makbuldür.⁹⁸³

İkinci görüşe göre الْخَمْرُ, aklın üstünü örtmesi hasebiyle الْخَمْرُ olarak isimlendirilmiştir. Kadının saçını örttüğü örtüye خَمَارٌ denilmiştir. Üçüncü görüşe göre, şarâbın içerisine birşey düşmemesi için üstü örtüldüğünden dolayı الْخَمْرُ denilmiştir.⁹⁸⁴

326. قَدْ سَرَدَ فَلَانٌ الْكِتَابَ

قَدْ سَرَدَ فَلَانٌ الْكِتَابَ, 'falanca kitabı iyice okuyup inceledi' anlamındadır. Sert ve sağlam zırh yaptım anlamında قَدْ سَرَدْتُ الدَّرْعَ denilmektedir.⁹⁸⁵ Âyette şöyle buyruluyor; أَنْ اَعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ (geniş zırhlar yap, dokumasını sağlam tut).⁹⁸⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

عَلَى ابْنِ أَبِي الْعَاصِي دَلَالِصٌ حَصِيْبَةٌ أَجَادَ الْمُسَدِّي سَرْدَهَا وَأَدَّالَهَا

İbn Ebi'l-'Âsî'nin üzerinde hafif ve korunaklı zırh vardır, zırhı yapan iyi ve uzun yapmıştır.⁹⁸⁷

⁹⁸³ Beyit 'Abde b. et-Tabîb'e aittir. Bkz. Nu'mân 'Abdulmute'âl, *Şi'ru'l-Futuhi'l-İslâmiyye fi Şadri'l-İslâm*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1426/2005, s. 164.

⁹⁸⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/262; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/591; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VII/160; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/649; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/215; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1259; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 387; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI/208; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 423; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/556.

⁹⁸⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/226; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/627; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XII/249; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/487; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/157; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1987; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 288; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/186; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 618.

⁹⁸⁶ Sebe, 11; el-Mufaqqal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 191.

⁹⁸⁷ Kuşeyr b. 'Azze, *Dîvân*, thk. İhsân Abbas, Dâru's-Sekâfe, Beyrut, 1971, s. 85; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/556-557.

327. قَدْ جَلَّ هَذَا عَنِ الْوَصْفِ.

'Vasfedilmekten yücedir' (o kadar yücedir ki vasfedilmekte noksan kalınır) anlamına gelmektedir. الْجَلُّ, büyük ve yüce anlamındadır.⁹⁸⁸

الْجَلُّ kelimesi ezdâddandır. Kelimenin hem büyük ve yüce, aynı zamanda küçük ve önemsiz anlamları bulunmaktadır. Şiirde şöyle geçiyor:

وَكُلَّ شَيْءٍ مَا خَلَا الْمَوْتَ جَلًّا وَالْفَتَى بَسْعَى وَيُلْهِبُهُ الْأَمَلُ

Ölümden başka herşey önemsizdir, genç çabalamakta ve ümit onu oyalamaktadır.⁹⁸⁹

328. هُوَ مُقِيمٌ بِالشَّعْرِ وَالشُّعُورِ.

'Korkulu yerlerde oturuyor' anlamındadır. الشُّعُورُ, düşmanlara yakın olan tehlikeli yerler anlamına gelmektedir.⁹⁹⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

كُنْتُ الْمُدَافِعَ عَنْ أُرُومَتِنَا وَالْمُسْتَمَاحَ وَمَانِعَ الشَّعْرِ

Bizim şerefli soyumuzu savunan, bize yardım eden ve tehlikeli yerlerden koruyan sendin.⁹⁹¹

329. قَدْ عَرَقَلَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ، وَحَوَّقَ عَلَيْهِ.

'Falanca falancaya fiilî ve sözlü olarak engel ve zorluk çıkardı' anlamındadır. عَرَقَلَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ fiilerin anlamları birbirine yakındır.⁹⁹²

⁹⁸⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/19; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1003; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, X/261; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1658; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/417; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/662; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 978; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/217; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 256.

⁹⁸⁹ Lebîd b. Rabî'a, *Dîvân*, s. 199; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/559-560.

⁹⁹⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/400; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/421; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VIII/102; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/605; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/378; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/486; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 359; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/321; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 213.

⁹⁹¹ Beyit müellifi zikredilmeden *Şerhu'l-Kaşâid*'de geçmektedir. Bkz. el-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâid*, s. 582; ez-Zâhir, I/560-561.

⁹⁹² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/561; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 133.

330. تَشَعَّبَتْ أُمُورُ الْقَوْمِ.

'Halkın işleri bozuldu' (birliği bozuldu) anlamındadır. شَعَّبَ fiili, zıt anlamlı fiillerdendir. Fiilin hem bozulmak ve dağılmak, hem de bir araya gelmek anlamı vardır. Herkesi bir araya toplayan kişiye رَجُلٌ شَعَّبٌ denilmiştir.⁹⁹³ Şiirde şöyle geçiyor;

وَإِذَا رَأَيْتَ الْمَرْءَ يَشْعَبُ أَمْرَهُ شَعَبَ الْعَصَا وَيَلْجُ فِي الْعَصِيَانِ

Bir kişiyi asânın parçalanıp dağılması gibi işlerini dağıtan ve isyânda direnen görürsen.

Tüm neslin kaynağı olan ulu ataya شَعَّبَ denilmiştir. Âyette şöyle buyruluyor; وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا (Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık).⁹⁹⁴

331. قَدْ بَيَّتَ فُلَانٌ هَذَا الْكَلَامَ.

Cümlelerin anlamı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Ebû 'Ubeyde'ye göre بَيَّتَ الْكَلَامَ 'sözü gece kararlaştırdı' anlamındadır. Âyette şöyle buyruluyor; إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ (Allah'ın razı olmadığı sözü gece kurarlarken).⁹⁹⁵

İkinci görüşe göre بَيَّتَ الْكَلَامَ 'sözü (anlamını) değiştirdi' anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

بَيَّتَ قَوْلِي عِنْدَ الْمَلِيكِ فَاتَّكَ اللَّهُ عَبْدًا كَنُودًا

Pâdişâhın yanında sözümü değiştirdi, Allah seni nankör köle olarak öldürsün.⁹⁹⁶

332. هَذِهِ مَفَازَةٌ.

'Bu ölümcül ve tehlikelidir' anlamındadır. Kelimeyi فَوْزٌ (zafer, başarı) kökünden gelen مَفَازَةٌ olarak isimlendirmelerinin sebebi, kişinin kazanması yönünde

⁹⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/263; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/343; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, I/281; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/155; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/190; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2268; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 101; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/134; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 688.

⁹⁹⁴ Hucurât, 11; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/561-563.

⁹⁹⁵ Nisâ, 108.

⁹⁹⁶ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/563-564.

iyimser olunması hasebiyledir.⁹⁹⁷ Aynı mantıkla siyaha, iyimserlik için أَبُو النَّيْبِضَاءِ denilmiştir. Yine yılan sokmuş kişiye (لَدَيْعٍ), سَلِيمٍ denilmiştir.

Başka bir görüşe göre مَفَارَةٌ, helâk olmak anlamına gelen فَوَّرَ fiilinden türemiştir.⁹⁹⁸

333. قَدْ حَرَدَ الرَّجُلُ

‘Kişi bir şeye bozuldu, canı sıkıldı’ anlamlarındadır. حَرَدَ fiili anlamını, devenin vücuduna bir hastalık isâbet ederek vücûduna rahatsızlık verdiği için dolay ayaklarını yere vurması anlamına gelen قَدْ حَرَدَ الدَّجِيرُ ifadesinden almıştır. Başka bir görüşe göre حَرَدَ, bir yere yönelerek gitmek anlamındadır.⁹⁹⁹ Âyette şöyle buyruluyor; وَعَدَّوْا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ (Yoksullara yardım etmeye güçleri yeterken böyle konuşarak erkenden gittiler).¹⁰⁰⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

حَرَدَ الْمَوْتُ حَرْدَهُمْ فَاصْطَفَاهُمْ فِعْلٌ ذِي نَيْقَةٍ بِهِمْ كَالْحَبِيرِ

Ölüm usta birinin itinalı işi gibi onlara taraf geldi ve onları seçti.¹⁰⁰¹

334. قَدْ لَثِمَ فُلَانٌ فُلَانًا

‘Falanca falancayı öptü’ anlamındadır. لَثِمَ fiilinin aslı, kişinin hanımını ağzı üzerine örtülen peçesi (لَثَامٌ) tarafından öpmek anlamındadır. تَلَثَّمَتِ الْمَرْأَةُ, kadın ağzının üstünü peçesiyle kapattı anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁰² Şiirde şöyle geçiyor;

فَشَدَّتْ عَلَى فِيهَا اللَّثَامَ وَأَعْرَضَتْ وَأَمَعَنَ بِالْأَكْحَلِ السَّجِيقِ الْمَدَامِ

⁹⁹⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/389; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/822; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/180; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/890; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûğa*, IV/459; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3484; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 530; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV/273; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 955.

⁹⁹⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/565-566.

⁹⁹⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/180; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/500; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/239; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/464; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûğa*, II/51; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/824; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 276; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/16; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 304.

¹⁰⁰⁰ Kalem, 25.

¹⁰⁰¹ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/566-567.

¹⁰⁰² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/230; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/431; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/74; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2026; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûğa*, V/334; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3996; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1157; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/397; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1073.

Ağzının üzerini peçesiyle kapattı ve yüzünü döndü, sürme çekilmiş gözleri dalmıştı.¹⁰⁰³

335. فُلَانٌ نَخَّاسٌ

'Falanca köle tüccarıdır' anlamındadır. نَخَّاسٌ kelimesi, ödeme anlamına gelen نَخَسٌ sözünden alınmıştır.¹⁰⁰⁴

336. هُوَ فِي سُوْقِ الرَّقِيقِ

'O köle pazarındadır' anlamına gelmektedir. Köleye رَقِيقٌ denilmesinin sebebi, sahibine karşı boyun eğmeleri ve itâat etmeleri hasebiyledir.¹⁰⁰⁵

337. عَلَى فُلَانٍ حُلَّةٌ

'Falancanın üzerinde hulle vardır' anlamındadır. Ebu'l-Abbas'a göre hulle, izâr ve ridâdan oluşan bir giysidir. İnsan toprağın altına girdiği gibi, elbisenin (hulle) içerisine girdiği için حُلَّةٌ denilmiştir.¹⁰⁰⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

نَحَلُّ بِلَادًا كُلَّهَا حَلٌّ قَبْلَنَا وَنَرْجُو الْفَلَاحَ بَعْدَ عَادٍ وَ حَمِيرٍ

Bizden önce girilmiş ülkelere giriyor, 'Âd ve Hîmyer'den sonra kurtuluş umuyoruz.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰³ Beyit Kys b. el-Ĥudâdiyye'ye aittir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, IV/214; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/568-569.

¹⁰⁰⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/200; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/600; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VII/83; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/405; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4376; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 576; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/542. نخاس kelimesi, hayvan satıcısı anlamında da kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1180; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/569.

¹⁰⁰⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/24; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/125; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VIII/230; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1483; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/376; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1706; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 887; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXV/353; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 543; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/569.

¹⁰⁰⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/28; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/101; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, III/280; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1673; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/21; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/972; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 986; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/320. Kelime yeni elbise, silah ve yazlık elbise anlamlarında da kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 348.

¹⁰⁰⁷ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/570.

338. قَدْ هَجَمَ اللَّصُّ عَلَى الْقَوْمِ.

‘Hırsız, halkın bulunduğu yere girdi’ anlamındadır. Kişinin gözüne bir şey girdiğinde, هَجَمَ عَيْنَ الرَّجُلِ denilmiştir. Yine ev, insanların üzerine çöktüğü zaman هَجَمَ فَإِنَّكَ إِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ هَجَمْتَ denilmektedir.¹⁰⁰⁸ Bir hadîste şöyle buyruluyor; هَجَمْتَ إِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ هَجَمْتَ (şayet böyle yaparsan, bu senin gözüne girer ve seni bıktırır).¹⁰⁰⁹

339. طُوبَاكَ إِنْ فَعَلْتَ كَذَا وَكَذَا.

Bu deyim halkın yanlış söylediği deyimlerdendir. Deyimin aslı طُوبَى لَكَ إِنْ فَعَلْتَ كَذَا وَكَذَا (şunu ve şunu yapana müjdelere olsun) şeklindedir. Âyette şöyle buyruluyor; طُوبَى لَهُمْ وَحَسُنَ مَا بَرِئُوا مِنَ الشَّرِّ (hoş bir hayat ve dönülecek güzel bir yer vardır).¹⁰¹⁰

طُوبَى kelimesinin anlamı hakkında farkı görüşler bulunmaktadır. Kelimenin hayır ve bereket, Habeş dilinde cennet, Hint dilinde cennet, cennette bir ağaç ve güzellik anlamları olduğu rivâyet edilmiştir.¹⁰¹¹ Şiirde şöyle geçiyor;

طُوبَى لِمَنْ يَسْتَبْدِلُ الطُّودَ بِالْفُرَى وَرَسَلًا بِيَقِينِ الْعِرَاقِ وَفُومِهَا

Dağı köylerle, sütü Irak kabağı ve sarımsağı ile değiştirenlere ne mutlu.¹⁰¹²

340. هُوَ يَنْتَعَرُ وَيَنْتَاعِرُ.

‘Öfke ve kederinden içi yanıyor’ anlamına gelmektedir. يَنْتَعَرُ, tencere kaynaması anlamına gelen نَعْرُ الْقِدْرِ ifadesinden alınmıştır.¹⁰¹³ Şiirde şöyle geçiyor;

وَأَبَارِيْقٌ تَنْعَرُ الْخَمْرُ فِيهَا وَرَجِيْقٌ مِنَ الْفِرَاتِ الرَّالَالِ

¹⁰⁰⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/395; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/496; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/44; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2055; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, VI/37; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4623; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1168; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/69; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1254.

¹⁰⁰⁹ *Sahîh-u Muslim*, III/229; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/570.

¹⁰¹⁰ Ra'd, 29.

¹⁰¹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/461; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/362; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/29; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/173; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, III/430; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2732; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 110; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/281; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 806.

¹⁰¹² Beyit müellifi zikredilmeden *Tâcu'l-'Arûs*'da geçmektedir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/283; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/570-572.

¹⁰¹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/405; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/782; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/108; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/833; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, V/452; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4487; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 485; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/262; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1211.

İçerisinde şarabın kaynadığı sürâhiler ve tatlı ve soğuk keskin şarap ile.¹⁰¹⁴

341. قَدْ بَعْتُ الرَّجُلَ بِنَسِيئَةٍ

‘Kişiye gecikmeli olarak sattım’ anlamındadır. Âyette şöyle buyruluyor; إِنَّمَا كُفِّرُ فِي الْكُفْرِ (Sapıtmak için hürmetli ayların yerlerini değiştirip geciktirmek, küfürde gerçekten ileri gitmektir).¹⁰¹⁵ Bir beyitte şöyle geçiyor;

أَلَسْنَا النَّاسِيئِينَ عَلَى مَعَدَّ شُهُورِ الْجَلِّ تَجْعَلُهَا حَرَامًا

Ma‘d kabîlesine, helal ayları geciktirip haram eden biz değil miydik?¹⁰¹⁶

342. جَاءَ فُلَانٌ بِمُعْضَلَةٍ

‘Benzeri bulunmayan, cevabı verilemeyen bir söz ve zor bir işle geldi’ anlamındadır. Arapçada çaresi bulunmayan hastalık anlamında دَاءٌ مُعْضَلٌ denilmektedir. أَعْضَلَ fiili, zorluk çıkarmak ve sıkıntılı olmak anlamlarında da kullanılmıştır.¹⁰¹⁷ Hz. Ömer’den rivâyet edildiğine göre şöyle buyurmuştur; أَعْضَلَ بِي أَهْلُ الْكُوفَةِ، مَا يَرْضَوْنَ بِأَمِيرٍ وَلَا يَرْضَى عَنْهُمْ أَمِيرٌ (Kûfe ehli bana zorluk çıkartıyor, ne bir emîrden râzı oluyorlar, ne de emîr onlardan râzı oluyor).¹⁰¹⁸ Yine âyette şöyle buyruluyor; فَلَا تَعْضَلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحَنَّ أَزْوَاجَهُنَّ (kocaları ile birbirleriyle güzellikle anlaşmışlarsa evlenmelerine engel olmayın).¹⁰¹⁹

343. قَدْ عَدَا فُلَانٌ طَوْرَهُ

‘Falanca haddini aştı’ anlamında kullanılmaktadır. Bir biriyle aynı boyda olan her şeye طَوْرُهُ denilmiştir. Yine kelimenin hâl ve tavır anlamı da bulunmaktadır.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁴ Beyit Umeyye b. Ebi’s-Şalt’a nisbet edilmiştir. Bkz. el-Enbârî *Şerhu’l-Kaşâid*, s. 110; ez-Zâhir, I/572-573; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 155.

¹⁰¹⁵ Tövbe, 37.

¹⁰¹⁶ Beyit ‘Umeyr b. Kays et-Ta‘ân’a aittir. Bkz. Emîl Bedî‘ Yakup, el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal, VII/38; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/573-574; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 261.

¹⁰¹⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, I/278; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/904; el-Ezherî, *Tehzibu’l-Lûga*, I/300; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1766; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûga*, IV/345; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2988; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 1032; ez-Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, XXX/4.

¹⁰¹⁸ et-Taberî, *Tefsîru’l-Beyân*, V/24.

¹⁰¹⁹ Bakara, 232; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/574-575.

¹⁰²⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, VII/446; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/761; el-Ezherî, *Tehzibu’l-Lûga*, XIV/10; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/727; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûga*, III/430;

Âyette şöyle buyruluyor; وَفَدَّ خَلْقَكُمْ أَطْوَارًا (Oysa, sizi türlü merhalelerden geçirerek O yaratmıştır).¹⁰²¹

344. فُلَانٌ جَالِسٌ عَلَى أَرِيكْتِهِ

Falanca koltuğunda (tahtında) oturmuştur anlamındadır. Ebu'l-Abbas'a göre أَرِيكَةٌ, kubbe altında süslü ve döşenmiş bir yatak anlamındadır. Müfessirlere göreyse أَرِيكَةٌ, damat ve gelin için süslenmiş örtülü yerde bulunan yatak anlamındadır.¹⁰²² Şiirde şöyle geçiyor;

وَسَبْتُكَ يَوْمَ تَزَيَّنْتِ بَيْنَ الْأَرِيكَةِ وَالسِّتَارِ

Süslendiği gün, yatakla perde arasında seni esîr aldı.¹⁰²³

345. فُلَانٌ يَتَحَيَّنُ فُلَانًا

'Falanca falancaya haberi olmadan bakıyor' anlamındadır. Devenin sütünün sağılması için bir vakit belirlemek anlamında حَيَّنْتَ النَّاقَةَ denilmiştir.¹⁰²⁴

346. لَسْتُ مِنْ أَشْكَالِ فُلَانٍ

'Ben falancaya benzemem' anlamında kullanılan bir deyimdir. Âyette şöyle buyruluyor; وَآخِرُ مِنْ شَكْلِهِ أَرْوَاجٌ (Bunlara benzer daha başkaları da vardır).¹⁰²⁵ Bir beyitte şöyle geçiyor;

كَأَنَّا بِهَا لَا تَرَى شَكْلًا كَشَكْلِهِمْ فَفَرَّقُوهَا فَبَادَ الْعُرْفُ وَالْحَسْبُ

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2717; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 432; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/439; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 802.

¹⁰²¹ Nûh, 14; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/576; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 156.

¹⁰²² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/1572; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/1067; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/192; el-Cevherî, *es-Şihâḥ*, V/2026; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûğa*, I/83; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/64; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 931; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVII/37. Kelime koltuk ve taht anlamı kazanmıştır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 84.

¹⁰²³ el-A'sâ, *Dîvân*, s. 111; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/576-577.

¹⁰²⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/304; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/575; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, V/165; el-Cevherî, *es-Şihâḥ*, V/2106; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûğa*, II/125; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1073; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1192; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/472; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 372; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/577; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 154.

¹⁰²⁵ Sâd, 58.

Onunla beraber oldukları zaman, onlara benzeyen kimseyi göremezdin, sonra ondan ayrıldılar, tanışlık ve arkadaşlık yok oldu.¹⁰²⁶

347. مَا كَانَ نَوْلُكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا وَكَذَا

‘Böyle yapmada senin için bir kazanç ve menfaat yoktur’ anlamına gelmektedir. النَّوْلُ وَالنَّوَالُ, fayda ve menfaat anlamındadır.¹⁰²⁷ İkinci bir görüşe göre مَا كَانَ نَوْلُكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا, ‘böyle yapman sana uygun değildir’ anlamındadır. Bir beyitte şöyle geçiyor;

وَقَفْتُ بِهِنَّ حَتَّى قَالَ صَحْبِي جَزَعْتُ وَلَيْسَ ذَلِكَ بِالنَّوَالِ

Onlarla o kadar bekledim ki arkadaşlarım, üzülüyorsun, bu uygun değil dediler.¹⁰²⁸

348. إِنْ فَعَلْتَ ذَلِكَ كَانَ وَبِأَلَا عَلَيْكَ

‘Böyle yaparsan âkıbetin kötü olur’ (vebâli büyük olur) anlamında kullanılmaktadır. Ağır yemek anlamında طَعَامٌ وَبِئَلٌ denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

خَزِيءُ الْحَيَاةِ وَحَرْبُ الصَّدِيقِ وَكُلًّا أَرَاهُ طَعَامًا وَبِئَلًا

Hayâtın rezâleti ve dostla savaşmak, her ikisini ağır yemek olarak görüyorum.¹⁰²⁹

Başka bir görüşe göre كَانَ وَبِأَلَا عَلَيْكَ, sana dert olur anlamındadır.¹⁰³⁰

¹⁰²⁶ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/578.

¹⁰²⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/332; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/989; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XV/267; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1836; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/372; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4582; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1066; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/43; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1243.

¹⁰²⁸ Lebid b. Rabî'a, *Dîvân*, s. 73; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/579; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 190.

¹⁰²⁹ Beyit Beşâme b. 'Amr'a aittir. Bkz. el-Mufağdal b. Sâlim ed-Đabbî, *el-Mufağdaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir/Abdusselâm Muhammed Hârûn, *Dâru'l-Ma'ârif*, Kahire, tsz, s. 55.

¹⁰³⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/338; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/380; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XV/277; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1839; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/82; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4755; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1067; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/62; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1286; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/580; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 190.

349. لَسْتَ مِنْ شَرِّ فُلَانٍ

‘Sen falancaya benzemezsin’ anlamında kullanılan bir deyimdir. Deyimin aslı, odun iki yere ayrıldıktan sonra, odunun diğer parçasına denilen شَرِيحًا لِأَخْر ifadesinden alınmıştır.¹⁰³¹

350. وَقَوْلُهُمْ لِلْغُلَامِ وَالرَّجُلِ: يَا نَعْفَةَ

‘Bir kişiye veya çocuğa; ‘Ey böcek’ denilmesi’ mânâsına gelmektedir. نَعْفَةٌ, devenin burnunda olan kurt anlamında kullanılmaktadır. Kelime, bir kişiye hakâret amacıyla kullanılıyor.¹⁰³² Yecûc ve Mecûc kıssasının anlatıldığı bir hadîste şöyle buyruluyor; فَيُرْسِلُ اللَّهُ عَلَيْهِمُ النَّعْفَةَ (Allah üzerlerine bir böcek gönderir).¹⁰³³

351. قَدْ شَاطَ فُلَانٌ بِدَمِ فُلَانٍ

‘Falanca falancanın kanını akıttı’ (onun ölmesine sebep oldu) anlamında kullanılmıştır. Kişi öldü anlamında شَاطَ الرَّجُلُ denilmektedir.¹⁰³⁴

352. فُلَانٌ يُّهَاتِرُ فُلَانًا

‘Falanca falancayla birbirlerine kötü sözler sarfediyorlar’ anlamındadır. أَلِهْتُرُ, kaba ve çirkin söz anlamına gelmektedir. Bir kişinin aklı, fikri bir şeyde kalıp o konuda yanlış sözler söylediği zaman قَدْ أَسْتَهْتَرَ فُلَانٌ denilmiştir.¹⁰³⁵ Bir hadîste şöyle

¹⁰³¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/33; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/459; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/284; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/324; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, III/268; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/225; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 390; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/58; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/581-582.

¹⁰³² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/424; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/959; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/139; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1435; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4489; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 857; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIV/429.

¹⁰³³ el-Hâkim en-Nîsabûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, IV/538; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/582.

¹⁰³⁴ Bahsedilen anlam hâricinde kelime yanmak ve kızmak anlamlarında da kullanılmaktadır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/275; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/868; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/214; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1138; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, III/234; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2375; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 674; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIX/430; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 713; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/548; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 158.

¹⁰³⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/32; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/396; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/128; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/850; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, VI/32; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4611; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 495; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/392; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1251.

buyrulmuştur; *الْمُسْتَبَانَ شَيْطَانَانِ يَتَكَذَّبَانِ وَيَتَهَاتَرَانِ* (Birbirine küfredenler, bibribini yalanlayan ve kötü söz sarfeden iki şeytandırlar).¹⁰³⁶

353. فُلَانٌ غَلِقٌ

فُلَانٌ غَلِقٌ, 'falanca öfkeli' (sert huylu, râzı edilmesi zor kişi) anlamındadır.¹⁰³⁷

354. فُلَانٌ يُعَاقِرُ النَّبِيذَ

'Falanca içki müptelâsıdır' (devamlı içiyor) anlamındadır. Havuzun ortasında anlamında *عُقْرُ الْحَوْضِ*, yine evin içinde anlamında *عُقْرُ الْمَنْزِلِ* denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

كَرِهْتُ الْعُقْرَ عَقْرَ بَنِي شُلَيْلٍ إِذَا هَبَّتْ لِقَارِيهَا الرِّيحُ

Rüzgârın esme vakti geldiği (kış) zaman, Şuleyl oğullarının evinde içki içmeği hoş görmedim.¹⁰³⁸

355. أَفْعَلُ كَذَا عَلَى مَا يَسُوءُهُ وَيَنْوَهُهُ

'Onun hoşuna gitmediği ve zor geldiği için böyle yapıyorum' anlamındadır. Âyette şöyle buyruluyor; *وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ* (Biz ona, anahtarlarını güçlü bir topluluğun zor taşıdığı hazineler vermiştik).¹⁰³⁹ Okçunun tasvîr edildiği bir beyitte şöyle geçiyor;

حَتَّى إِذَا مَا التَّأَمَّتْ مَوَاصِلُهُ وَنَاءَ فِي شِقِّ الشَّمَالِ كَاهِلُهُ

Okçu oku alıp yayı çektiği zaman, okun üzerine doğru eğildi.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁶ Benzer hadîs için bak; İbn Hıbbân ed-Dârimî, *Sahîhu İbn Hıbbân*, XIII/34; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/584.

¹⁰³⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/355; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/960; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/35; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/390; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3283el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muhtâ*, s. 915; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/259; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/584; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 190.

¹⁰³⁸ Beyit Mâlik b. Hâid el-Ğuzâ'î'ye aittir. Bkz. *Dîvânu'l-Huzeliyyîn*, III/83; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/585.

¹⁰³⁹ Kâsas, 76.

¹⁰⁴⁰ Beyit müellifi zikredilmeden *Tehzîbu'l-Lûga*'da geçmektedir. Bkz. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/388; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/585-586.

356. حَابِي فُلَانًا فَلَانًا

‘Falanca falancaya meyletti, ona bağlandı’ anlamındadır. حَابِي fiili, bulutların bir birine yaklaşması anlamına gelen حَبِي السَّحَابِ deyiminden alınmıştır. Şiirde şöyle geçiyor;

وَحَبِيٌّ بَعْدَ الْهُدُوِّ تُرَجِّي بِهِ شِمَالَ كَمَا يُرَجِّي الْكَسِيرُ

Sakinlikten sonra kuzey rüzgârı, parçalanmış birşeyi getirdiği gibi bulutları getirdi.¹⁰⁴¹

Âyette şöyle buyruluyor; أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُرْجِي سَحَابًا (Bilmez misiniz ki, Allah bulutları sürer).¹⁰⁴² İkinci görüşe göre حَابِي فُلَانًا, ‘sadece ona has olarak meyletti’ anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre حَابِي, bir kişinin yakın arkadaşına veya sevdiği birine verdiği özel hediye anlamında olan حَبْوَةٌ kelimesinden alınmıştır.¹⁰⁴³ Şiirde şöyle geçiyor;

أَحَابِي بِهِ مَيْتًا بِنَحْلٍ وَأَبْتَعِي وَدَادَكَ بِالْقَوْلِ الَّذِي أَنَا قَائِلُ

Onun Naḥl’da olan kabrini sana hediye ediyor ve dediğim sözle senin sevgini istiyorum.¹⁰⁴⁴

357. قَطَعَ اللَّهُ دَابِرَ فُلَانٍ, وَقَدْ قَطَعَ اللَّهُ دَابِرَ الْقَوْمِ

‘Allah falancanın soyunu kurutsun’, ‘Allah o halkın soyunu kurutsun’ anlamlarındadır. Ebû ‘Ubeyde’ye göre دَابِرَ الْقَوْمِ, halkın en sonundaki anlamındadır. Hadîste şöyle buyruluyor; وَمِنَ النَّاسِ مَنْ لَا يَأْتِي الصَّلَاةَ إِلَّا دُبْرًا (İnsanlardan öyleleri vardır

¹⁰⁴¹ ‘Adiy b. Zeyd el-‘İbâdî, *Dîvân*, thk. Muhammed Cabbâr el-Mu‘aybid, Dâru’l-Cumhûriyye, Bağdad, 1965, s. 86.

¹⁰⁴² Nûr, 43.

¹⁰⁴³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, III/309; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/286; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, V/171; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2307; İbn Fâris, *Mu‘cemu Maḳâyisi’l-Lûğa*, II/132; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/765; el-Fîruzabâdî, *el-Ḳâmûsu’l-Muḥîṭ*, s. 1272; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVII/393; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 289.

¹⁰⁴⁴ Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *Dîvân*, s. 299; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/587.

ki, namazın yalnız sonuna doğru gelirler).¹⁰⁴⁵ el-Aşma‘î‘ye göre ذَابِرُ الْقَوْمِ, halkın aslı anlamındadır.¹⁰⁴⁶ Bu anlamda bir beyitte şöyle geçiyor;

فَدَى لَكُمْ رَجُلَايَ أُمِّي وَخَالَتِي عَدَاةَ الْكُلَّابِ إِذْ نُجِرُ الدَّوَابِرُ

Küllâb gününün sabahı, halkın soyunun kurutulduğu gün, annemin ve teyzemin ayakları size fedâ olsun.¹⁰⁴⁷

Âyette şöyle buyruluyor; فَفُطِعَ ذَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Zulmeden milletin kökü böylece kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur).¹⁰⁴⁸

358. قَدْ قَرَفَ فُلَانٌ فُلَانًا

قَدْ قَرَفَ فُلَانٌ فُلَانًا, ‘falanca falancayı ayıp bir iş ve bir günahla suçladı’ anlamındadır.¹⁰⁴⁹ Hz. Peygamber, Hz. Âişe‘ye hitâp ederek şöyle buyurmuştur; إِنَّ اللَّهَ كُنْتُ قَارَفْتِ دَنْبًا فَتَوْبِي إِلَى اللَّهِ (Bir günah işlediysen, Allaha tövbe et).¹⁰⁵⁰ Yine âyette şöyle buyruluyor; وَلِيَقْتَرُوا مَا هُمْ مُقْتَرُونَ (sen onları iftirâları ile başbaşa bırak).¹⁰⁵¹

359. تَبَّأَ لِفُلَانٍ

تَبَّأَ لِفُلَانٍ, ‘falanca helâk olsun, kahrolsun’ anlamlarındadır.¹⁰⁵² Âyette şöyle buyruluyor; تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ (Ebû Leheb'in elleri kurusun, kurudu da).¹⁰⁵³ Şiirde şöyle geçiyor;

¹⁰⁴⁵ el-Muttaķî el-Hindî, *Kenzu‘l-U‘mmâl*, XV/920.

¹⁰⁴⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu‘l-‘Ayn*, VIII/31; İbn Dureyd, *Cemheratu‘l-Lûga*, I/396; el-Ezherî, *Tehzîbu‘l-Lûga*, XIV/78; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/652; ; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi‘l-Lûga*, II/324; İbn Manzûr, *Lisânu‘l-Arab*, II/1317; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu‘l-Muĥîṭ*, s. 389; ez-Zebîdî, *Tâcu‘l-‘Arûs*, XI/351; *el-Mu‘cemu‘l-Arabiyyu‘l-Esâsi*, s. 437.

¹⁰⁴⁷ Beyit el-Hâriş b. V‘âle‘ye aittir. Bkz. Ebu‘l-Hasen Ali b. İsmâil el-Mursî, *el-Muĥkem ve‘l-Muĥîṭi‘l-A‘zâm*, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî, Dâru‘l-Kutubi‘l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, IX/311.

¹⁰⁴⁸ Enâ‘m, 45; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/588; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 173.

¹⁰⁴⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu‘l-‘Ayn*, V/146; İbn Dureyd, *Cemheratu‘l-Lûga*, I/67; el-Ezherî, *Tehzîbu‘l-Lûga*, IX/95; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1415; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi‘l-Lûga*, V/73; İbn Manzûr, *Lisânu‘l-Arab*, V/3599; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu‘l-Muĥîṭ*, s. 844; ez-Zebîdî, *Tâcu‘l-‘Arûs*, XXIV/248; *el-Mu‘cemu‘l-Arabiyyu‘l-Esâsi*, s. 981.

¹⁰⁵⁰ İbn Selâm, *Ĝaribu‘l-Hadîs*, IV/323.

¹⁰⁵¹ Enâ‘m, 113; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/588-589.

¹⁰⁵² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu‘l-‘Ayn*, VIII/110; İbn Dureyd, *Cemheratu‘l-Lûga*, I/62; el-Ezherî, *Tehzîbu‘l-Lûga*, XIV/182; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/90; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi‘l-Lûga*, I/341; İbn Manzûr, *Lisânu‘l-Arab*, I/415; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu‘l-Muĥîṭ*, s. 61; ez-Zebîdî, *Tâcu‘l-‘Arûs*, II/56; *el-Mu‘cemu‘l-Arabiyyu‘l-Esâsi*, s. 192.

¹⁰⁵³ Tebbet, 1.

فَأَخَذْتُ النُّحَاسَ بِالذَّهَبِ الْأَخْمَرِ تَبًّا لِمَا أَخَذْتُ تَبَابًا

Kırmızı altını bakıra karıştırdın, yaptığın bu işten dolayı kahrolasın.¹⁰⁵⁴

360. فُلَانٌ رَبُّ الدَّارِ

‘Falanca ev sâhibidir’ anlamındadır. Arapçada Rab kelimesi bir şeyin mâliki, efendi ve ıslâh eden olmak üzere üç anlamda kullanılmaktadır.¹⁰⁵⁵ Âyette şöyle buyruluyor; فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا (Biriniz efendinize şarap sunacak).¹⁰⁵⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

وَأَهْلَكُنَّ يَوْمًا رَبَّ كِنْدَةَ وَابْنَهُ وَرَبَّ مَعَدِّ بَيْنَ خَبْتٍ وَعَزْرٍ

O gün Hâbt ve ‘Ara’r arasında, Kindenin efendisini, onun oğlunu ve M’ad kabîlesinin efendisini öldürdük.¹⁰⁵⁷

361. قَدْ رَطَّلَ فُلَانٌ شَعْرَهُ

‘falanca saçını saldı’ anlamındadır. Saçlarını yağlıyarak uzatmış kişi anlamında رَطَّلَ رَجُلٌ denilmektedir.¹⁰⁵⁸

362. رُنِّي الْهَلَالَ

‘Hilâl görüldü’ anlamındadır. Hilâl kelimesinin hilâl olarak isimlendirilmesi, halkın ayı gördükleri zaman seslerini yükselterek bir birlerine haber vermelerinden dolayıdır. Kişi sesini yükseltti anlamında قَدْ أَهَلَ الرَّجُلُ وَاسْتَهَلَ denilmektedir.¹⁰⁵⁹ Âyette şöyle buyruluyor; وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ (Allah’tan başkası için kesilen hayvan).¹⁰⁶⁰ İbnu’l-Enbârî’ye göre âyet, Allah’tan başkasının ismi söylenerek kesilen hayvan anlamındadır. Hadîste şöyle buyruluyor; إِذَا وُلِدَ لَمْ يَرِثْ وَلَمْ يُورَثْ حَتَّى يَسْتَهَلَ صَارِحًا (çocuk

¹⁰⁵⁴ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/589-590.

¹⁰⁵⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/256; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/67; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XIV/182; el-Cevherî, *es-Sihâh*, I/130; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, II/381 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1546; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 87; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, II/459; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 497.

¹⁰⁵⁶ Yûsuf, 41.

¹⁰⁵⁷ Lebîd b. Rabî’a, *Dîvân*, s. 55; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/590-591.

¹⁰⁵⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/591-592; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 158.

¹⁰⁵⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, III/353; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/1084; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, V/239; el-Cevherî, *es-Sihâh*, V/1851; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, VI/11; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4688; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 1072; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXI/144; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1269.

¹⁰⁶⁰ Bakara, 173.

doğduğu zaman, bağırarak ses çıkarana kadar mîrasçı olmaz, mîras bırakan olmaz).¹⁰⁶¹ Nâbiğa, dalgıçların çıkardıkları inciyi vasfederken şöyle demiştir;

أَوْ دُرَّةٌ صَدْفِيَّةٌ عَوَّاصِهَا بَهْجٌ مَتَى يَرَاهَا يَهْلٌ وَيَسْجُدُ

Veya sedefteki inci ki, (onu çıkartan) dalgıç neşelidir, onu her gördüğünde bağırar ve secde eder.¹⁰⁶²

363. فُلَانٌ فِي عَيْشٍ رَعْدٍ

‘Falanca bolluk içerisinde yaşıyor’ anlamındadır. رَعْدٌ kelimesi, çok geniş ve bolluk içerisinde hayat, رَعْدٌ kelimesi ise, biraz daha az bolluk içerisindeki hayat anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁶³ Âyette şöyle buyruluyor; وَكُلَّا مِنْهَا رَعْدًا حَيْثُ شِئْتُمَا (orada olandan istediğiniz yerde bol bol yiyin).¹⁰⁶⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

يَأْتِيهِمْ مِنْ وُجُوهِ غَيْرِ وَاحِدَةٍ مِنْ فَضْلِهِ فَهُمْ فِيهَا اسْتَهْوُوا رَعْدًا

Fazlından, onlara bir yerden değil, çok yerden geliyor. Onlar bolca istedikleri şeylerin içerisinde. ¹⁰⁶⁵

364. فُلَانٌ مَعْصُومٌ، وَقَدْ عَصِمَ

‘Falanca mâsumdur ve korunmuştur’ anlamındadır. الْعِصْمَةُ, Arapçada engelleme, mânî olma anlamındadır. Falancayı falancadan menettim anlamında قَدْ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ denilmektedir.¹⁰⁶⁶ Âyette şöyle buyruluyor; لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ (Bugün Allah’ın buyruğundan O’nun acıdıkları dışında kurtulacak yoktur).¹⁰⁶⁷ Başka

¹⁰⁶¹ İbn Selâm, *Ğaribu’l-Hadîs*, I/286.

¹⁰⁶² Nâbiğa eş-Şeybânî, *Dîvân*, s. 32; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/592.

¹⁰⁶³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, IV/392; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/633; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, VIII/91; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/475; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, II/417; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1680; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtût*, s. 283; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VIII/106; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 533.

¹⁰⁶⁴ Bakara, 35.

¹⁰⁶⁵ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/593.

¹⁰⁶⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, I/313; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/887; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, II/33; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1986; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, IV/331; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2976; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtût*, s. 1138; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXIII/98; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 845.

¹⁰⁶⁷ Hûd, 43.

bir âyette şöyle buyruluyor; وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ (Allah seni insanlardan korur).¹⁰⁶⁸
Âyette geçen يَعْصِمُكَ fiili, İbnu'l-Enbârî'ye göre engellemek anlamındadır.¹⁰⁶⁹

365. لَيْسَتْ لِفُلَانٍ طَلَالَةٌ

'Falancanın güzel bir huyu ya da güzel bir görünüşü yoktur' anlamındadır. طَلَالَةٌ, üzerine çiy düşmüş bitki anlamına gelen النَّبَاتُ الْمَطْلُوعُ ifadesinden alınmıştır.¹⁰⁷⁰ Âyette şöyle buyruluyor; فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ (bol yağmur yağmasa bile çisentisi düşen bir bahçenin durumu gibidir).¹⁰⁷¹ Başka bir görüşe göre لَيْسَتْ لَهُ طَلَالَةٌ, 'kendisini sevindirecek bir şeyi yoktur' anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre طَلَالَةٌ, ferah ve sürûr anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

فَلَمَّا أَنْ وَبِهَتْ وَأَلْمُ أَصَادِفِ سِوَى رَحْلِيْ بَكَيْتُ بِأَلَا طَلَالَةَ

Dikkatli baktığımda kendi kervanımdan başkasını görmedim ve neşesiz olarak ağladım.¹⁰⁷²

366. قَدْ فَتَنْتُ فُلَانَةَ فُلَانًا

'Falanca kadın, falanca erkeğin aklını çeldi, yolundan saptırdı' anlamındadır. الْفِتْنَةُ, doğru yoldan sapmak anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁷³ Âyette şöyle buyruluyor; وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُوْكَ عَنِ الَّذِيْ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ (Seni, sana vahyettiğimizden ayırıp başka bir şeyi bize karşı uydurman için uğraşırlar).¹⁰⁷⁴ Bu anlamı hâricinde, fitne kelimesinin yakmak anlamı da bulunmaktadır. Ekmek somununu yaktım (kavurdum) anlamında قَدْ فَتَنْتُ الرَّغِيْفَ denilmiştir. Âyette şöyle buyruluyor; ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ (Azabınızı tadın).¹⁰⁷⁵

¹⁰⁶⁸ Mâide, 67.

¹⁰⁶⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/594.

¹⁰⁷⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/404; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/150; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIII/202; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1752; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, II/405; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2696; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1026; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIX/377; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 798.

¹⁰⁷¹ Bakara, 265.

¹⁰⁷² Beyit müellifi zikrolunmadan *el-Fâhir*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 143; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/595.

¹⁰⁷³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/127; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/406; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIV/211; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2175; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, IV/472; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3344; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1220; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV/489; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 916.

¹⁰⁷⁴ İsrâ, 73.

¹⁰⁷⁵ Zâriyât, 14.

إِذَا جَاءَ عَبْسِيٌّ جَرَزْنَا بِرَأْسِهِ إِلَى النَّارِ وَالْعَبْسِيُّ فِي النَّارِ يُفْتَنُ

Bize bir ‘Absli geldiğinde onun başını ateşe sokarız, ‘Absli ateşte yakılır.¹⁰⁷⁶

Fitne kelimesinin deneme, imtihan etme anlamı da bulunmaktadır. Âyette şöyle buyruluyor; وَفَتَّنَّاكَ فُتُونًا (seni birçok musibetlerle denemiştik).¹⁰⁷⁷

367. قَدْ دَخَلَ الشَّهْرُ

‘Ay girdi’ anlamındadır. Aya شهر denilmesinin sebebi meşhur olmasından dolayıdır. Çünkü her ay girdiği ve çıktığı zaman insanlar bunu bir birlerine haber verirler.¹⁰⁷⁸ Ayın ilk yirmi gününde geldim anlamında جِئْتُكَ فِي قُبُلِ الشَّهْرِ وَفِي شَبَابِهِ, ayın sonunda geldim anlamında أَتَيْتُكَ فِي دُبُرِ الشَّهْرِ, ay çıktıktan sonra geldim anlamında أَتَيْتُكَ غُفْبَ الشَّهْرِ denilmektedir.¹⁰⁷⁹

368. مِسْكٌ بَحْتُ وَظَلْمٌ بَحْتُ

‘Hâlis misk ve tamamen zulüm’ anlamındadır. بَحْتُ kelimesi, saf, arı ve başka hiçbir şeyin karışmadığı bir nesne anlamındadır.¹⁰⁸⁰

369. مِسْكٌ أَدْفَرُ

‘Koyu kokulu misk’ anlamındadır. أَدْفَرُ, iyi ve ya kötü, koyu kokulu her şey için kullanılmaktadır.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁶ Beytin kaynağı bulunamadı.

¹⁰⁷⁷ Tâhâ, 40; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/596.

¹⁰⁷⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/400; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/735; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, VI/51; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/705; Ebu 'l-Huseyn b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/222; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2351; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 421; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/263; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 706.

¹⁰⁷⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/597-598.

¹⁰⁸⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/195; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/252; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, IV/260; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/243; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/203; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/214; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 147; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/436; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 132; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/598; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 134.

¹⁰⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/181; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/693; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, XIV/305; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/663; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/356; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1504; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 396; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI/373; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 482; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/599.

370. فُلَانٌ كَلَفَ بِفُلَانٍ.

‘Falanca falancaya düşkündür’ anlamındadır. كَلَفَ, Arapçada şiddetli sevgi ve sevgide aşırılık anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁰⁸² Şiirde şöyle geçiyor;

فَتَبَيَّنِّي أَنْ قَدْ كَلَفْتُ بِكُمْ ثُمَّ أَفْعَلِي مَا شِئْتِ عَنْ عِلْمٍ

Emîn ol, ben sizi sevdim, sonra bilgim dâhilinde istediğini yap.¹⁰⁸³

371. قَدْ مَرَضَ قَلْبُ فُلَانٍ.

Deyimin anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre, ‘falancanın kalbi (hüzün ve kederden) hasta oldu’ anlamındadır. Başka bir görüşe göre deyim, ‘falancanın kalbi katılaştı’ (أَظْلَمَ) anlamındadır. Ebu’l-Abbâs’a göre مَرَضٌ, karanlık anlamında kullanılmaktadır. Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَأَلَيْلَةٌ مَرَضَتْ مِنْ كُلِّ نَاجِيَةٍ فَمَا يُضِيءُ لَهَا نَجْمٌ وَلَا قَمَرٌ

Her taraftan karanlık bastırmış bir gece, ne ışık saçan bir yıldız ne de ay var.¹⁰⁸⁴

Üçüncü görüşe göre قَلْبُ فُلَانٍ, ‘kalbine nifak ve şüphe girdi’ anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁸⁵ Âyette şöyle buyruluyor; فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا (Kalblerinde hastalık vardır, Allah hastalıklarını artırmıştır).¹⁰⁸⁶ Âyetteki مَرَضٌ, nifâk ve şüphe olarak açıklanmıştır.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, V/372; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/969; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, X/139; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1423; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, V/136; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3916; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 850; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIV/330; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1050.

¹⁰⁸³ Beyit Ebû Şahr el-Huzelî’ye aittir. Bkz. Dîvâu’l-Huzeliyyîn, III/163; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/599; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 143.

¹⁰⁸⁴ Ebû Hayye en-Numeyrî, *Şi’ru Ebî Hayye en-Numeyrî*, s. 148.

¹⁰⁸⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VII/40; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/752; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XII/26; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1106; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, V/311; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4180; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 654; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XIX/54; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1130.

¹⁰⁸⁶ Bakara, 10.

¹⁰⁸⁷ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/600.

372. قَامَ فَلَانٌ عَلَى طَاقَةٍ

‘Falanca güç bela ayağa kalktı’ anlamında kullanılmaktadır. الطَّاقَةُ, kuvvet anlamına gelmektedir.¹⁰⁸⁸ Bu işe gücüm yetmez anlamında لَيْسَ لِي بِهَذَا الْأَمْرِ طَاقَةٌ denilmektedir.¹⁰⁸⁹

373. هَذَا الْعَذَابُ الْأَلِيمُ

‘Şiddetli (ağrı, acı veren) azap’ anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

وَيَرْفَعُ مِنْ صُدُورِ شَمْرَدَلَاتٍ يَصْنُدُ وُجُوهَهَا وَهَجُ الْأَيْمِ

Süratli koşan develerin göğsünden (ses) yükseliyor, yüzlerini elem veren bir ateş kaplıyor.¹⁰⁹⁰

374. فَلَانٌ مَحْدُودٌ

‘Falanca dar gelirlidir’ anlamındadır. أَلْحَدَدُ, engelleme ve menetme anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁹¹ Şiirde şöyle geçiyor;

لَا تَعْبُدَنَّ إِلَهًا دُونَ خَالِقِكُمْ وَإِنْ أَتَيْتُمْ فَقُولُوا دُونَهُ حَدْدٌ

Sizi yaratandan başkasına kesinlikle tapmayın, şayet gelecek olursanız deyin ki, ondan başkası yasaktır.¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/193; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/925; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IX/190; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1519; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/433; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2724; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 905; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/104; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 803.

¹⁰⁸⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/601.

¹⁰⁹⁰ Zû'r-Rumme, *Dîvân*, s. 677; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/601.

¹⁰⁹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/19; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/95; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, III/271; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/462; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/4; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/799; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 276; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/6.

¹⁰⁹² Beyit Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl'e aittir. Diğer rivayetlerde أُنْتِمَ lafzı yerine دُعَيْتُمْ lafzı kullanılmaktadır. Bkz. *Emîl Bedî' Yakup*, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, II/237; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/602; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 115.

هُوَ الْفَاتِقُ وَالرَّاتِقُ. 375.

‘İşin sâhibi odur, dilediği gibi açar, kapatır, daraltır ve genişletir’ anlamındadır. رَاتِقٌ, toplamak ve bir araya getirmek anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁹³ Şiirde şöyle geçiyor;

يَا رَسُولَ الْمَلِكِ إِنَّ لِسَانِي رَاتِقٌ مَا فَتَقْتُ إِذْ أَنَا بُرٌّ

Ey Padişahın elçisi (Rasûlullah), dilim gördüğüm her şeyi toplar, öyleyse ben helâk olmuşum.¹⁰⁹⁴

Âyette şöyle buyruluyor; أَنْ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (gökler ve yer yapışırken onları ayırdığımızı).¹⁰⁹⁵

كَانَ هَذَا فِي الْخَرِيفِ. 376.

‘Bu, sonbahardaydı’ anlamındadır. الْخَرِيفُ kelimesi, hurma hasâdı zamanı anlamına gelen خَرْفُ النَّخْلِ deyiminden alınmıştır. Ebu’l-Abbas’a göre ise الْخَرِيفُ, yağmurun bu mevsimde çok yağması anlamından alınmıştır.¹⁰⁹⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

رَعَتْ بِرَحَايَا فِي الْخَرِيفِ وَعَادَةٌ لَهَا بِرَحَايَا كُلِّ شَعْبَانٍ تُخْرِفُ

Rahâyâ’da sonbaharda çobanlık etti ve Rahâyâ’nın âdetiydi, her şaban ayında yağmur yağması.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, V/126; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/393; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, IX/61; el-Cevherî, *es-Sıhâh*, IV/1480; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1577; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 886; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXV/331; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 504.

¹⁰⁹⁴ Beyit Abdullah b. Ziba’rî es-Sehmi’ye aittir. Bkz. Emîl Bedî’ Yakup, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal*, III/317.

¹⁰⁹⁵ Enbiyâ, 30; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/602.

¹⁰⁹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, IV/251; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/588; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, VII/150; el-Cevherî, *es-Sıhâh*, IV/1384; İbn Fâris, *Mu’cemu Maqâyisi’l-Lûga*, II/171; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/1138; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 803; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIII/185; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 391.

¹⁰⁹⁷ İbn Muqbil, *Dîvân*, s. 190; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/603.

377. هُوَ مِنْ حَشَمِ فَلَانٍ.

‘O, falancanın (nazı geçen, kızabildiği) maiyetindedir’ anlamındadır. el-Aşma‘î’ye göre اِحْتَسَمَ, keyifsiz olmak anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁹⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

لَعَمْرُكَ إِنَّ خُبْرَ أَبِي مُلَيْلٍ لَبَادِي الْيُنُسِ مَحْشُومُ الْأَكِيلِ

Ömrüne yemin olsun ki, Ebû Muleyl’in ekmeğinin kuruluğu mâlumdur, misâfirden de hoşlanmaz.¹⁰⁹⁹

378. هُوَ فِي مَعِيشَةٍ ضَنْكَ.

‘Falanca sıkıntılı bir yaşayış içindedir’ anlamındadır. Ebû ‘Ubeyde’ye göre اَلضَّنْكَ, darlık anlamında kullanılıyor.¹¹⁰⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

إِنَّ الْمَنِيَّةَ لَوْ تُمَثَّلُ مُثَلَّتٌ مِثْلِي إِذَا نَزَلُوا بِضَنْكَ الْمَنْزَلِ

Evin dar köşesine indikleri zaman, ölüm bir şeye benzeyecekse bana benzeyecek.¹¹⁰¹

Âyette şöyle buyruluyor; وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا (Benim Kitab’ımdan yüz çeviren bilsin ki onun dar bir geçimi olur).¹¹⁰² مَعِيشَةً ضَنْكًا ifadesine, cehennem, haram kazanç ve kabir azâbı anlamları da verilmiştir.¹¹⁰³

¹⁰⁹⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/99; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/539; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IV/115; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1900; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/63; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/888; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1094; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/491; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 320.

¹⁰⁹⁹ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Fâhir*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 145; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/604.

¹¹⁰⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/302; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/910; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/25; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1598; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/373; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2613; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 947; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVII/258; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 778.

¹¹⁰¹ ‘Antera b. Şeddâd, *Dîvân*, s. 252.

¹¹⁰² Tâhâ, 124.

¹¹⁰³ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/605.

379. فُلَانٌ مِّنْطٌ

‘Nesebi bilinmeyen kişi’ anlamındadır. مِّنْطٌ kelimesine, babası bilinmeyen kişi ve ya zinâdan olan kişi anlamı verilmiştir.¹¹⁰⁴ İfâdenin, kuşun tüyü döküldü anlamına gelen رِيَشُ الطَّائِرِ إنْمَلَطَ sözünden alındığı iddiâ edilmiştir.¹¹⁰⁵

380. رَجُلٌ ذِمِّيٌّ

رَجُلٌ ذِمِّيٌّ, ‘falanca anlaşması olan kişidir’ anlamındadır.¹¹⁰⁶ Âyette şöyle buyruluyor; لَا يَرْفُقُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ لَا ذِمَّةً (Onlar hiçbir müminin yakınlık veya ahdini gözetmezler).¹¹⁰⁷ Âyette geçen إِلَّا, akrabâlık, ذِمَّةً, anlaşma anlamında olduğu belirtilmiştir. Şiirde şöyle geçmektedir;

إِنَّ الْوَشَاةَ كَثِيرٌ إِنْ أَطَعْتَهُمْ لَا يَرْفُقُونَ بِنَا إِلَّا وَ لَا ذِمَّةً

İftirâcılar çoktur, onlara itâat edersen bizim hakkımızda ne bir anlaşma ne de bir yakınlık gözetirler.¹¹⁰⁸

381. قَدْ أَمَعَنَ لِي بِحَقِّي

‘Hakkım olanı itiraf etti ve söyledi’ (veya hakkımı alıp gitti) anlamındadır. Deyim, akan su anlamına gelen مَعِينٌ ماءً ifadesinden alınmıştır. مَعِينٌ kelimesinin şarap

¹¹⁰⁴ ملط fiili duvarı sıvamak, traş etmek, tüysüz olmak anlamlarında da kullanılmaktadır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/434; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/926; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/242; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1161; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/351; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4262; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 688; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XX/118; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1150.

¹¹⁰⁵ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/605-606; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 143.

¹¹⁰⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/179; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/118; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/299; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1926; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/346; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1516; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1110; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/209; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 486.

¹¹⁰⁷ Tövbe, 10.

¹¹⁰⁸ Beyit müellifi zikrolunmadan *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, IV/506; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/606.

anlamı da bulunmaktadır.¹¹⁰⁹ Âyette şöyle buyruluyor; يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (bembeyaz bir kaynaktan doldurulmuş kadehler sunulur).¹¹¹⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

أَنْتَزِلُ بِالْفَلَاةِ وَكَانَ كِسْرَى يَحُلُّ النَّخْلَ وَالْمَاءَ الْمَعِينَا

Susuz sahrâda mı oturuyorsun, ama Kistrâ hurmalıklar altında ve akan sular kenarında oturuyor.¹¹¹¹

382. قَدْ أُسْتُعْمِلَ فُلَانٌ عَلَى الْجَوَالِي

‘Falanca zimmet ehli (yabancı ülkeden gelenler) üzerinde sorumlu olarak atandı’ anlamındadır. الْجَوَالِي denilmesinin sebebi, yurtlarını terkederek başka ülkelere gitmelerinden dolayıdır.¹¹¹² Âyette şöyle buyruluyor; وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبْتُهُمْ فِي الدُّنْيَا (Allah onlara sürülmeyi yazmamış olsaydı, dünyada başka şekilde azap verecekti).¹¹¹³

383. قَدْ أَسْبَلَ عَلَيْهِ

‘Onun üstüne çok gitti’ anlamında kullanılan bir deyimdir. أَسْبَلَ, yağmur inmesi anlamına gelen السَّبْلُ ifadesinden alınmıştır.¹¹¹⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

وعرفان أني لا أطيقُ زيالها وإن أكثر الواشي عليَّ وأسبلا

Bellidir ki ben ondan ayrılmaya dayanamam, iftirâcı lafı çok uzatsa ve üstüme gelse de.¹¹¹⁵

¹¹⁰⁹ fiili zengin olmak, kaçmak ve uzaklaşmak anlamlarında da kullanılmıştır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/163; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/952; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, III/13; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2204; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/335; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4235; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1234; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/180; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1143.

¹¹¹⁰ Şâffât, 45.

¹¹¹¹ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/607; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 261.

¹¹¹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/181; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1044; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/101; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2303; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/669; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1271; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/368; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 258.

¹¹¹³ Haşr, 3; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/608.

¹¹¹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/263; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/340; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/302; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1723; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/129; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1931; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1012; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIX/162; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 606.

¹¹¹⁵ İbn Hurme, *Dîvân*, s. 164; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/609; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 135.

384. نَعَسَ اللهُ فَلَانَا

'Allah falancayı yüceltsin' anlamındadır. *النَّعَسُ*, yücelik (irtifâ) anlamındadır. Kişi fakirlikten sonra zenginleşti, uyuşukluktan sonra ayağa kalktı anlamında *قَدْ انْتَعَسَ الرَّجُلُ* denilmektedir.¹¹¹⁶

385. قَدْ ضَرَبَهُ بِالْعَصَا

'Onu değnek (sopa, asâ) ile dövdü' anlamındadır. Parmakları ve eli üzerinde topladığı için asâyâ asâ denilmiştir. Halkı topladım anlamında *قَدْ عَصَوْتُ الْقَوْمَ* deyimini kullanılmaktadır.¹¹¹⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

رَبِّيئُهُ حَتَّى إِذَا تَمَعَّدَا كَانَ جَزَائِي بِالْعَصَا أَنْ أُجَدَا

Onu yetişkin kişi olana kadar büyüttüm, benim hakkım da sopa ile dövülmekmiş.¹¹¹⁸

386. قَدْ قَرَمْتُ إِلَيَّ لِقَائِكَ

'Seninle buluşmayı şiddetle istiyorum' (seninle buluşmayı özledim) anlamındadır. *قَرَمَ* fiili, bir şeyi şiddetle istemek, arzulamak (*اشْتَدَّ شَهْوَتُهُ إِلَيْهِ*) anlamındadır.¹¹¹⁹ Bir hadîste Peygamberimiz (s.a.v) beş şeyden Allaha sığınmıştır (*مِنَ الْعِيْمَةِ وَالْغِيْمَةِ وَالْأَيْمَةِ وَالْكَزْمِ وَالْقَرَمِ*).¹¹²⁰ Hadîste geçen *السُّتْمَةُ* süte karşı duyulan şiddetli

¹¹¹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/258; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/871; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, I/276; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1021; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/450; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4473; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 607; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/417; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1208; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/609; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 151.

¹¹¹⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* II/197; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/1076; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, III/50; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2428; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, IV/334; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2979; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1312; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/53; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 846.

¹¹¹⁸ Beyit Ru'be b. el-'Accâc'a nisbet edilmiştir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, IX/386; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/610.

¹¹¹⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/159; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/792; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/105; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2009; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/75; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3604; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1148; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/252; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 982.

¹¹²⁰ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, tsz, III/73.

istek, اَلْعَيْمَةُ çok susayan ve bundan dolayı çok su içen, اَلْأَيْمَةُ uzun müddet bekâr kalmak, اَلْكَرْمُ çok yemek ve اَلْفَرْمُ et yemeyine karşı şiddetli istek anlamındadır.¹¹²¹

387. قَدْ قَضَى عَلَيْهِ الْقَاضِي

‘Hâkim, aleyhinde hüküm verdi’ anlamındadır. قَضَى, bir iş hakkında hüküm vermek anlamında kullanılmıştır. Âyette şöyle buyruluyor; فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَآوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ; (Böylece onları, iki gün içinde yedi göğe tamamladı).¹¹²² Bir şair, Hz. Ömer hakkında şöyle demiştir;

قَضَيْتَ أُمُورًا ثُمَّ غَادَرْتَ بَعْدَهَا بَوَائِقَ فِي أَكْمَامِهَا لَمْ تَفْتَقِ

Hükümler verdin sonra bizi terkettin, ondan sonra felâketler elbisede dikiş tutmadı (felâketler ortaya çıktı).¹¹²³

قَضَى fiili, hüküm vermek anlamı hâricinde, emretmek ve amel etmek anlamında kullanılmaktadır. Âyette şöyle buyruluyor; وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ; (Rabbin, yalnız Kendisine tapmanızı ve ana babaya iyilik etmeyi buyurmuştur).¹¹²⁴ Başka bir âyette şöyle buyruluyor; فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ (Ne hüküm vereceksen ver).¹¹²⁵

388. قَدْ زَوَّرَ عَلَيْهِ كَذَا وَكَذَا

‘Falancaya şunu ve şunu haksız yere isnâd etti’ anlamındadır. زَوَّرَ fiilinin anlamı hakkında dört görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre زَوَّرَ, زُورُ kelimesinden alınmış olup, bâtil ve yalan anlamındadır. İkinci görüşe göre زَوَّرَ, teşbîh anlamındadır. Üçüncü görüşe göre زَوَّرَ, süsleme ve güzelleştirme anlamındadır. Güzel söz ve güzel yazı anlamında اَلْمَزُورُ denilmektedir. Dördüncü görüşe göre (el-Aşma’î’nin görüşüne göre) زَوَّرَ, konuşmayı önceden hazırlamak ve sunmak anlamındadır.¹¹²⁶ Bu görüş Hz. Ömer’in bu sözü delil olarak gösterilmiştir;

¹¹²¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/610-611.

¹¹²² Fussilet, 12.

¹¹²³ Beyit eş-Şammâh b. Dırâr’a nisbet edilmiştir. Bkz. Emîl Bedî’ Yakup, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal*, V/213.

¹¹²⁴ İsrâ, 23.

¹¹²⁵ Tâhâ, 72; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/612.

¹¹²⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, VII/379; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/711; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XIII/163; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/672; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, III/36; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1887; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu’l-Muhîf*, s. 402; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XI/458; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 593.

وَقَدْ كُنْتُ زَوْرْتُ فِي نَفْسِي مَقَالَةً أَقُومُ بِهَا بَيْنَ يَدَيْ أَبِي بَكْرٍ قَالَ : فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَمَا تَرَكَ شَيْئًا مِمَّا كُنْتُ زَوْرْتُهُ
وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (Ebû Bekr'in önünde konuşmak için bir konuşma hazırlamıştım. Daha sonra
Ebû Bekr geldi ve benim söylemek istediğim her şeyi söyledi).¹¹²⁷

389. قَدْ أَحَدَّ السَّكِينِ عَلَى الْمِسِّنِ

'Bıçağı bileytaşı üzerinde biledi' anlamındadır. Bileytaşına الْمِسِّنُ denilmesinin sebebi, üzerinde demirin bileylenmesi sebebiyledir.¹¹²⁸ Demiri bileme zamanı akan kirliliğe سِنِينٌ denilmiştir. Âyette şöyle buyruluyor; وَاقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ وَالَّذِي عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (And olsun ki, insanı kuru balçuktan, işlenebilen kara topraktan yarattık).¹¹²⁹

390. قَدْ جَاءَ الْقَوْمُ بِأَسْرِهِمْ

'İnsanların tamamı (hepsi) geldi' anlamındadır. Arapçada الْأَسْرُ, yaratılış anlamındadır.¹¹³⁰ Âyette şöyle buyruluyor; نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ (Onları yaratan, mafsallarını pekiştiren Biziz).¹¹³¹ el-Ferrâ'ya göre, kişi en güzel şekilde yaratıldı anlamında أُسِرَ الرَّجُلُ أَحْسَنَ الْأَسْرِ denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

بَرَكَ تُرَابًا ثُمَّ صَيَّرَكَ نُطْفَةً فَسَوَّاكَ حَتَّى صِرْتَ مُلْتَمِئًا الْأَسْرَ

Seni topraktan yarattı, sonra bir nüfûfe oldun, sonra yaratılışın bir araya gelene kadar seni insan şeklinde yarattı.¹¹³²

391. هُمَا سَيَّانٍ

هُمَا سَيَّانٍ, 'o ikisi birbirine benziyor' anlamındadır.¹¹³³ Şiirde şöyle geçiyor;

¹¹²⁷ İbn Selâm, *Ğaribu'l-Hadîs*, III/242; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/613; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 142.

¹¹²⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/196; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/35; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XII/209; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2140; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, III/60; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2121; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîĥ*, s. 1207; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV/224; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 647.

¹¹²⁹ Ĥicr, 26; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/613-614.

¹¹³⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/293; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/1065; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/43; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/578; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, I/107; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/77; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîĥ*, s. 343; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/48; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 88.

¹¹³¹ İnsân, 28.

¹¹³² Beyit 'İmrân b. Ĥaĥĥân'a aittir. Bkz. *Şi'ru'l-Havâric*, s. 171; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/615.

¹¹³³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/325; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/136; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/84; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2287; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, III/112;

فَيَأْكُمُ وَحَيَّةً بَطْنٍ وَادٍ هَمُوزِ النَّابِ لَيْسَ لَكُمْ بِسَيِّ

Vâdînin ortasındaki, dişi yay gibi eğri yılanı dikkat edin, onun benzerini görmediniz.¹¹³⁴

392. هُوَ أَحْمَقُ مِنْ رَجُلَةٍ

‘O semizotundan (pirpirimden) daha ahmadır’ anlamındadır. Semizotuna **الْبَقْلَةُ** denilmektedir. Bu şekilde isimlendirilmesin sebebi hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre **الْبَقْلَةُ أَحْمَقَاءُ**, sel yataklarında ve dere ağzlarında biter, sel geldiği zaman da onu kökünden çıkararak götürür. İkinci görüşe göre her yerde çıktığı için **الْحَمَقَاءُ** denilmiştir.¹¹³⁵

393. شَتَّانَ مَا بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ

‘O iki kişi arasında dağlar kadar fark var’ anlamındadır. Arapçada **الشَّتُّ**, farklı olmak anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin tesniyesi **شَتَّانَ**, çoğulu ise **أَشْتَاتَ** şeklindedir.¹¹³⁶ Âyette şöyle buyruluyor; **يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ** (O gün insanlar işlerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük dönerler).¹¹³⁷

394. مَرَّ فُلَانٌ يَكْسَعُ

‘Falanca çabucak geçti’ anlamındadır. el-Aşma‘î’ye göre **الْكَسَعُ**, hızlı yürüme anlamında kullanılmaktadır.¹¹³⁸

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2160; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1297; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXVIII/335; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 657.

¹¹³⁴ Cervel b. Evs el-Ḥaṭṭî, *Dîvân*, thk. Numân Emîn Tâhâ, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Kahire, 1958, s. 38; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/616.

¹¹³⁵ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/616; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 58.

¹¹³⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, VI/214; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/78; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/184; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/254; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/177; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2192; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 154; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IV/573; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 669.

¹¹³⁷ Zilzâl, 6; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/618.

¹¹³⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, I/192; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/840; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, I/195; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1276; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/177; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3875; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 759; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXII/122; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/618; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 153.

395. فُلَانٌ خَلِيلٌ فُلَانٍ

‘Falanca falancanın dostudur’ anlamındadır. Dilcilere göre خَلِيلٌ, seven ve sevgisinde noksan ve kusur (خَلَلٌ) olmayan kişi demektir.¹¹³⁹ Âyette şöyle buyruluyor; وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا (Allah İbrahim’i dost edinmişti).¹¹⁴⁰

خَلِيلٌ kelimesinin, fakîr anlamı da bulunmaktadır. Kelime bazı yerlerde dostum anlamında خُلِيٌّ şeklinde kullanılmıştır. Şiirde şöyle geçiyor;

أَلَا أُبْلِغَا خُلَّتِي جَابِرًا بِأَنَّ خَلِيلَكَ لَمْ يُقْتَلْ

Dostum Câbire söyleyin ki dostun daha öldürülmedi.¹¹⁴¹

396. قَدْ قَعَدَ فُلَانٌ مُسْتَوْفِرًا

‘Telaşlı olarak (rahatsız) oturdu’ anlamındadır. أَلْوَفْرٌ, yerde rahatsız bir şekilde oturmak anlamında kullanılmıştır. Yüksek bir yerde oturuyorum anlamında أَفْعُدُ عَلَى أَوْفَارٍ مِنَ الْأَرْضِ denilmektedir.¹¹⁴² Şiirde şöyle geçiyor;

أَسَوْقُ غَيْرًا مَائِلَ الْجَهَّازِ صَعْبًا يُنَزِّنِي عَلَى أَوْفَارِ

Sırtı eğri deveyi zorlukla sürüyorum, beni yükseklere zıplatıyor.¹¹⁴³

397. هَذَا الْأَمْرُ لَا يَهْمُنِي

‘Bu iş beni ilgilendirmiyor’ anlamındadır. Beni ilgilendirmiyor anlamında لَا يَهْمُنِي ve لَا يَهْمُنِي olarak her iki şekilde kullanılmaktadır. İfâde, yaşlılıktan bir deri bir kemik kalmış ihtiyar anlamına gelen هَمٌّ شَيْخٌ deyiminden alınmıştır.¹¹⁴⁴

¹¹³⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/139; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/107; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/301; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1686; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, II/155; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1248; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 994; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/420; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 421.

¹¹⁴⁰ Nisâ, 125.

¹¹⁴¹ Beyit Evfâ b. Maţar el-Mâzini'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VI/466; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/620-621.

¹¹⁴² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VII/390; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/822; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/180; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/901; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, VI/130; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4882; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 528; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV/374.

¹¹⁴³ Beyit müellifi zikredilmeden *Tehzîbu'l-Lûga*'da geçmektedir. Bkz. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/180; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/621.

398. هَذَا الْأَمْرُ لَا يَعْنِينِي

‘Bu iş beni ilgilendirmez’ (meşgul etmez) anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

لَا تَلْمَنِي عَلَى الْبُكَاءِ خَلِيلِي إِنَّهُ مَا عَنَّكَ قَدُمًا عَنَّا

Ağlamaktan dolayı beni kınama dostum, eskiden seni meşgul eden şeyler şimdi beni meşgul ediyor.¹¹⁴⁵

399. قَدْ سَاقَ بَدَنَةً

‘Kişi deve sürdü’ anlamındadır. Deve büyük olduğu için بَدَنَةً denilmektedir. Nitekim kişi çok büyük ve azametli oldu anlamında قَدْ بَدَنَ الرَّجُلُ denilmiştir. Başka bir görüşe göre ise بَدَنَةً, yaşlı anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁴⁶ Şiirde şöyle geçmektedir;

هَلْ لِشَبَابٍ فَاتٍ مِنْ مَطْلَبٍ أَمْ مَا بُكَاءُ الْبَدَنِ الْأَشْيَبِ

Gençlik isteyerek mi geçti, yoksa nedir bu ihtiyarın ağlaması?¹¹⁴⁷

400. مَا هَذَا بِضَرْبَةٍ لَأَرْبٍ

‘Bu keskin kılıç darbesi değil’ anlamındadır. بِضَرْبَةٍ لَأَرْبٍ, felâket anlamında kullanılan bir deyimdir.¹¹⁴⁸ Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَلَا يَحْسَبُونَ الْخَيْرَ لَا شَرَّ بَعْدَهُ وَلَا يَحْسَبُونَ الشَّرَّ ضَرْبَةَ لَأَرْبٍ

¹¹⁴⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/357; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/170; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/248; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2061; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, VI/13; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4702; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1171; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/120; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1273; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/622.

¹¹⁴⁵ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, III/545; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/622.

¹¹⁴⁶ Kelimenin diğer anlamları şişman ve ineştir. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/52; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/302; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/101; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2077; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, I/211; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/232; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1179; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/238; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 139.

¹¹⁴⁷ el-Esved b. Y'afur, *Dîvân*, thk. Nûrî Ĥamûdî el-Ķaysî, Matbaatu'l-Cumhûriyye, Bağdat, 1970, s. 21; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/623-624.

¹¹⁴⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/369; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/334; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/147; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/219; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, V/245; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4025; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 134; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/205; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1083.

Hayırdan sonra bir şer olabileceğini, şerrin de felâket olduğunu düşünmüyorlar.¹¹⁴⁹

Âyette şöyle buyruluyor; مِنْ طِينٍ لَازِبٍ (özlü ve yapışkan çamurdan).¹¹⁵⁰

401. قَدْ فَحَمَ الصَّبِيُّ.

(Çok ağlamaktan) ‘çocuğun yüzünün rengi değişti’ (kömür gibi oldu) anlamındadır. Diğer bir görüşe göre deyim, ‘çocuk nefesi kesilene kadar ağladı’ anlamındadır. Falancayla sesini kesene kadar münâzara ettim anlamında نَاطِرْتُ فَلَانًا فَافْحَمْتُهُ denilmiştir.¹¹⁵¹

402. اللَّهُمَّ ادْخُلْنَا جَنَّةَ عَدْنٍ.

‘Allahım bizi ‘Adn cennetine koy’ anlamındadır. عدن kelimesi cennet, bahçe ve bostan anlamında kullanılmaktadır. Şiirde şöyle geçiyor;

وَإِذَا أَهْلُ جَنَّةٍ حَصَّنُوهَا حِينَ تَغْشَى نَوَائِبُ وَخُفُوقُ

بَدَلُوهَا لِإِبْنِ السَّبِيلِ وَاللَّعَا فِي فَلِئْمُعْتَقِينَ فِيهِ طَرِيقُ

Zorluklar ve sıkıntılar bastıracağı zaman o bahçe sahiplerinin (fakirleri) koruduğunu görürsün. Her şeylerini yolcu ve yemek isteyenlere harcadılar, istemeğe utananlar için de onlarda bir çare vardır.¹¹⁵²

Ebü ‘Ubeyde’ye göre عَدْنٌ, bir yerde kalmak, uzun süre ikâmet etmek anlamındadır. Kişi bir yerde kaldığı zaman عَدَنَ الرَّجُلُ فِي الْمَوْضِعِ denilmektedir.¹¹⁵³ Yine altın ve gümüş yataklarına mâden denilmesinin sebebi, altın ve gümüşün orada bulunması sebebiyledir.¹¹⁵⁴

¹¹⁴⁹ Nâbiğa ez-Zubyânî, *Dîvân*, s. 64.

¹¹⁵⁰ Şâffât, 11; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/624.

¹¹⁵¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/625; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 204.

¹¹⁵² Beytin kaynağı bulunamadı.

¹¹⁵³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/42; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/665; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, II/129; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2162; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, IV/248; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2843; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1214; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV/381; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 827.

¹¹⁵⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/625-626.

403. فُلَانٌ يَسْبِعُ فُلَانًا

فُلَانٌ يَسْبِعُ فُلَانًا, deyiminin anlamı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, ‘falanca falancaya çirkin söz söylüyor’ anlamındadır. İkinci görüşe göre, ‘falanca falancayı kederlendirecek ve korkutacak söz söylüyor’ anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre deyim anlamını, vahşi hayvanları korkutmak anlamına gelen سَبَعْتُ الْوَحْشَ deyiminden alınmıştır.¹¹⁵⁵ Kurttan bahsedilen bir şiirde şöyle geçiyor;

فَلَمَّا عَوَى لِفَتْ الشِّمَالِ سَبَعْتُهُ كَمَا أَنَا أَحْيَانًا لَهُنَّ سَبُوعٌ

Bazen onları korkuttuğum gibi, kuzey tarafa uluduğu zaman onu korkuttum.¹¹⁵⁶

404. قَدْ دَاهَنَ فُلَانٌ فُلَانًا

قَدْ دَاهَنَ فُلَانٌ فُلَانًا, ‘falanca falancaya karşı samimi davranmadı’ (kendisinde olanı kendisine sakladı, yapmacık davrandı) anlamındadır.¹¹⁵⁷

405. رُطِبَ جَنِيٌّ

‘Taze, yeni toplanmış hurma’ anlamındadır. جَنِيٌّ, hurmayı hurma ağacından toplamak anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁵⁸ Âyette şöyle buyruluyor; وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانَ, (iki cennetin meyvelerini de kolayca toplarlar).¹¹⁵⁹

406. فُلَانٌ ذَرِيعَتِي إِلَى كَذَا, وَهَذَا الْأَمْرُ ذَرِيعَتِي

‘Falanca beni şuna ve şuna yaklaştıran bir vasıta, bu iş benim için bir vasıta’ anlamındadır. ذَرِيعَةٌ, kişiyi bir şeye yaklaştıran vasıta anlamında

¹¹⁵⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/344; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/337; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, II/71; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1226; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/128; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1924; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 726; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/165; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 604.

¹¹⁵⁶ et-Ṭırîmî b. Hâkîm, *Dîvân*, s. 309; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/626; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 204.

¹¹⁵⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/27; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/687; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VI/116; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/308; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1446; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1197; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV/39; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 467; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/627.

¹¹⁵⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/184; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/1045; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/133; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2305; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/482; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/706; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1271; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/377; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 271.

¹¹⁵⁹ Rahmân, 54; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/628.

kullanılmaktadır.¹¹⁶⁰ Kelimenin aslı, deve vahşi hayvanların yanında otlaması için gönderilir, böylece deve vahşi hayvanlara, vahşi hayvanlar da deveye alıştırdı. Daha sonra deve sahibi vahşi hayvanı avlamak istediği zaman, devenin arkasına saklanarak avlamak istediği hayvana yaklaşır ve avlardı. İşte bu deveye ذَرِيعَةٌ denilmektedir. Daha sonra, bir şeye yaklaşılmaya sebep olan her vasıtaya ذَرِيعَةٌ denildi. Şiirde şöyle geçiyor;

وَلِلْمَنِيَةِ أَسْبَابٌ تُقَرِّبُهَا كَمَا تُقَرِّبُ لِلْوَحْشِيَّةِ الدُّرْعُ

Vahşi hayvanlara develerin yaklaştığı gibi, ölümü de yaklaştıran sebepler vardır.¹¹⁶¹

407. مَا لِفُلَانٍ عَلَيَّ مِنْ قَالٍ ذَرَّةٍ.

'Falancanın üzerimde zerre kadar hakkı yoktur' anlamındadır. Mişkâl, bir ölçü birimdir.¹¹⁶² Âyette şöyle buyruluyor; إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ (Allah şüphesiz zerre kadar haksızlık yapmaz).¹¹⁶³ Başka bir âyette şöyle buyruluyor; فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür).¹¹⁶⁴ Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَعِنْدَ الْإِلَهِ مَا يَكِيدُ عِبَادَهُ وَكُلًّا يُؤْقِيهِ الْجَزَاءَ بِمِثْقَالٍ

Allah'ın katında kullarını kandırma yoktur, O, her kese zerresine kadar karşılığını verecektir.¹¹⁶⁵

408. قَدْ أَطْنَبَ فُلَانٌ فِي كَذَا وَكَذَا

'Şunu ve şunu tasvîr etmeğe çalıştı ve bunu abarttı' anlamındadır. اِطْنَابٌ kelimesi, atın sırtının uzunluğu anlamına gelen طَنْبٌ kelimesinden alınmıştır.¹¹⁶⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

¹¹⁶⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/96; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/691; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, II/188; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1211; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/350; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1495; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 717; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/5; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 481.

¹¹⁶¹ er-Râ'î en-Numeyrî, *Dîvân*, s. 155; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/628-629; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 205.

¹¹⁶² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/136; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/430; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IX/78; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1647; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/382; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/493; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 972; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/156; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 216.

¹¹⁶³ Nisâ, 40.

¹¹⁶⁴ Zilzâl, 7.

¹¹⁶⁵ 'Adiy b. Zeyd, *Dîvân*, s. 163; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/629.

وَفِي بَطْنِ ذِي عَاجٍ رَعَالٌ كَأَنَّهَا جَرَادٌ يُبَارِي وَجْهَةَ الرِّيحِ مُطْنِبٌ

Zî 'Âc ovasında çekirge sürüsü gibi, sırtları uzun ve rüzgâra karşı koşan bölük bölük atlar vardır.¹¹⁶⁷

409. اَللّٰهُمَّ ادْخِلْنَا الْفِرْدَوْسَ

'Allahım bizi Firdevs cennetine dâhil et' anlamındadır. el-Ferrâ'ya göre Firdevs, içerisinde üzüm ağaçları olan bahçe anlamındadır. el-Kelbî'ye göreyse Firdevs, Rum dilinde içerisinde üzüm ağaçları olan bahçe anlamındadır. es-Seddi'ye göre kelimenin aslı Nabat dilinde ve yazılışı فِرْدَاسَا şeklindedir.¹¹⁶⁸ Hassân b. Şâbit bir şiirinde şöyle diyor;

وَإِنَّ ثَوَابَ اللَّهِ كُلَّ مُوجِدٍ جَنَّاتٍ مِنَ الْفِرْدَوْسِ فِيهِ يُخَلَّدُ

Her muvahhide Allah'ın mükâfâtı, ebedî kalacakları Firdevs bahçeleridir.¹¹⁶⁹

410. قَدْ رَشَقْتِي فُلَانٌ بِكَلِمَةٍ

'falanca bana laf attı' (sözlü sataşma) anlamındadır. Bir görüşe göre ifade anlamını ok atmak anlamına gelen رَشَقُ السِّهَامِ, diğer görüşe göreyse ok anlamına gelen الرَّشَقُ deyimlerinden almıştır.¹¹⁷⁰ Ölümün anlatıldığı bir şiirde şöyle deniliyor;

كُلَّ يَوْمٍ تَرْمِيهِ مِنْهَا بِرَشَقٍ فَمُصِيبٌ أَوْ صَافٍ غَيْرَ بَعِيدٍ

¹¹⁶⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/438; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/361; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* XIII/247; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/172; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, III/426; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2708; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 110; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/278; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 205.

¹¹⁶⁷ Tufeyl el-Ġanevî, *Dîvân*, s. 63; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/630.

¹¹⁶⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/339; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1146; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* XIII/104; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/959; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3375; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 562; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/321; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 925.

¹¹⁶⁹ Hassân b. Şâbit, *Dîvân*, s. 339; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/630-631.

¹¹⁷⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/37; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/729; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/250; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1481; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, II/396; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1651; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 886; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXV/343; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 526.

Her gün oradan bir ok atıyorsun, bazısı isabet eder, bazısı uzak olmayacak şekilde yan geçer.¹¹⁷¹

411. قَدْ حَقَّنَ اللَّهُ دَمَ فُلَانٍ

‘Allah falancanın kanını akıtmasın’ (vücuduna doldursun) anlamındadır. Bir şeyi bir yere doldurmak anlamında حَقَّنَ fiili kullanılmaktadır. İğne (الْحَقْنَةُ) anlamını buradan almaktadır.¹¹⁷² Devenin anlatıldığı bir şiirde şöyle geçiyor;

جُرْدًا تَحَقَّنْتُ النَّجِيلَ كَأَنَّمَا بَجُلُودِهِنَّ مَدَارِجُ الْأَنْبَارِ

Karnı otla dolmuş bir deve, derisinde sanki bağırsakların yolları var.¹¹⁷³

412. عِنْدِي رِزْمَةٌ مِنْ ثِيَابٍ

‘Bende bir bohça elbise var’ anlamındadır. Arapçada içerisinde her türlü elbise ve çamaşır olan kaba رِزْمَةٌ denilmektedir.¹¹⁷⁴ Kişi yemeğini karıştırdığı zaman قَدْ رَاوَمَ الرَّجُلُ فِي أَكْلِهِ denilmiştir.¹¹⁷⁵

413. مَا عِنْدَ فُلَانٍ خَيْرٌ وَلَا مَيْرٌ

‘Falancanın ne malı ne de azığı var’ anlamındadır. Âyette şöyle buyruluyor; الْمَيْرُ (Gerçekten mala da pek düşkündür).¹¹⁷⁶ azık olarak toplanılan her şey anlamında kullanılan bir sözdür.¹¹⁷⁷ Âyette şöyle buyruluyor; وَنَمِيرٌ أَهْلُنَا (ailemize onunla yine yiyecek getirir).¹¹⁷⁸

¹¹⁷¹ Ebû Zebîd et-Ṭâî, *Şi'ru Ebî Zebîd et-Ṭâî*, s. 42; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/632; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 255.

¹¹⁷² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/50; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/561; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IV/41; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2103; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, II/88; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/947; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1191; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/450; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 339.

¹¹⁷³ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Fâhîr*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 207; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/633.

¹¹⁷⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/365; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/709; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/140; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1931; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, II/389; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1637; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1113; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/247; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 519.

¹¹⁷⁵ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/634; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 254.

¹¹⁷⁶ Âdiyât, 8.

¹¹⁷⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/295; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/806; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/214; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/821; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, V/289; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4306; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 478; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/162; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1162.

¹¹⁷⁸ Yûsuf, 65; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/635; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 234; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/215.

414. هَذَا خَبْرٌ شَائِعٌ وَقَدْ شَاعَ الْخَبْرُ فِي النَّاسِ.

'bu yaygın bir haberdir, haber halkın arasına yayıldı' anlamındadır. Her evde bulunan ok için شَائِعٌ وَمُشَاعٌ denilmiştir.¹¹⁷⁹ Deve bevletmeği tamamen kestigi zaman فَدَّ أَوْزَعَتْ بِهِ إِيْرَاعًا, kesintisiz bevlettiği zaman ise فَدَّ أَشَاعَتْ بِهِ ifadeleri kullanılmaktadır.¹¹⁸⁰

415. فُلَانٌ مَشْعُوفٌ بِفُلَانٍ

'Falancanın aklı, falancaya olan aşkından dolayı başından gitmiştir' (sırılsıklam aşık) anlamındadır. el-Ferrâ'ya göre اَلشَّعْفُ, dağın zirvesi anlamındadır. Bu görüşe göre شَعْفٌ fiilinin anlamı, sevgisi kalbindeki en yüksek yere yerleşti şeklindedir. İkinci bir görüşe göreyse شَعْفٌ, korkmak ve ürkmek anlamındadır.¹¹⁸¹

416. لَا بُدَّ لِي مِنْ كَذَا وَكَذَا

'Şunu ve şunu muhakkak yapmalıyım' anlamındadır. Kişi halkı öldürdü anlamında أَبَدَ الرَّاعِي الْوَحْشَ, çoban yırtıcı hayvanları öldürdü anlamında أَبَدَ الرَّجُلُ الْقَوْمَ denilmiştir. Avcı, köpek ve yırtıcı hayvanın anlatıldığı bir şiirde şöyle deniliyor;

فَأَبَدَهُنَّ حُنُوفَهُنَّ فَهَارِبٌ بِدَمَائِهِ أَوْ بَارِكٌ مُتَجَجِّعٌ

Onları öldürdü, birisi nefes nefese koşmakta, diğeri ise dizi üzerine yere düşüyor.¹¹⁸²

417. بَيْنَنَا مَسَافَةٌ

'Aramızda mesafe var' anlamındadır. Mesafe sözünün aslı, insanlar yolun uzaklığını ve yakınlığını anlamak için toprağı koklar ve böylece ne kadar yolları

¹¹⁷⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/190; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/872; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, III/40; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1240; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, III/235; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2376; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 735; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/301; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 713.

¹¹⁸⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/636; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 207.

¹¹⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/260; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/869; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, I/279; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1381; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, III/189; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2279; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 824; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII/513; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 691; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/636-637.

¹¹⁸² Beyit Ebû Zueyb el-Huzeli'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, IV/273; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/638.

kaldığını bilirlerdi. İşte toprağı bu şekilde koklamaya قَدْ سَافَ التُّرَابَ denilmiştir.¹¹⁸³
Şiirde şöyle geçiyor;

إِذَا الدَّيْلُ اسْتَأْتَفَ أَخْلَاقَ الطَّرْقِ

Yol gösteren, ne kadar yol kaldığını öğrenmek için toprağı kokladığı zaman.¹¹⁸⁴

418. هُمْ قَوْمٌ سُوقَةٌ

‘Onlar halk tabakasıdır’ anlamındadır. سُوقَةٌ, hükümdar hâricindeki insanlar anlamında kullanılan bir sözdür.¹¹⁸⁵

419. فُلَانٌ أَخْضَرُ

Deyimin anlamı hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır. Övme anlamına gelen ilk görüşe göre anlam, ‘falanca bolluğu ve ihsânı çok olandır’ şeklindedir. Şiirde şöyle geçiyor;

وَأَنَا الْأَخْضَرُ مَنْ يَعْرِفُنِي أَخْضَرُ الْجِدَّةِ فِي بَيْتِ الْعَرَبِ

Ben el-Ahđdar’ım. Kim beni tanıyorsa bilsin ki, bolluk ve bereket, Arapların evindedir.¹¹⁸⁶

İkinci görüşe göre deyim yerme anlamında kullanılmakta ve buna göre anlam, ‘falanca aşağılık kişidir’ şeklindedir. Çünkü Arapçada الخضرة, aşağılık anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁸⁷

¹¹⁸³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/309; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/849; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/63; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1378; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/116; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2152; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 822; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII/472; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 654.

¹¹⁸⁴ Ru'be b. el-'Accâc, *Dîvân*, s. 104; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/639-640; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 237.

¹¹⁸⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/191; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/184; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1499; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2153; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 896; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXV/479; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 655; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/640.

¹¹⁸⁶ Amr b. Baĥr b. Maĥbûb el-Kinânî el-Câhîz, *el-Ĥayavân*, III/120.

¹¹⁸⁷ İbnu'l-Enbârî, bu görüşünde diğeri dil âlimlerine muhâlefet etmiştir. Sözlüklerde الْأَخْضَرَةُ kelimesine esmer insan, yeşil bakla gibi anlamlar verilmektedir. Yukardaki şiire diğeri sözlüklerde ‘Ben siyahım bilen bilir, Arapların evinde esmer ciltli’ anlamı verilmiştir. Bkz. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* XIII/25; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/179; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 402; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/641; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 267.

420. هُوَ زَنْدٌ مَتِينٌ

‘O çok huysuz ve çok cimridir’ anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

إِذَا أَنْتَ فَكَهْتِ الرِّجَالُ فَلَا تَلْعُ وَقُلْ مِثْلَ مَا قَالُوا وَلَا تَنْزَنْدِ

Erkeklerle şakalaştığın zaman rahatsız olma, sana dedikleri gibi sen de söyle ve huysuzluk yapma.¹¹⁸⁸

421. حَاشَا فُلَانًا

‘falanca müstesna’ (onu zikredilenler zümresine dâhil etmiyorum ve istisnâ ediyorum) anlamındadır.¹¹⁸⁹ Nâbiğa bir şiirinde şöyle demiştir;

وَلَا أَرَى فَاعِلًا فِي النَّاسِ يُشْبِهُهُ وَلَا أَحَاشِي مِنَ الْأَقْوَامِ مِنْ أَحَدٍ

İnsanlar arasında onun gibi yapan birisini görmüyorum, bundan diğer kavimlerden de kimseyi istisnâ etmiyorum.¹¹⁹⁰

422. فُلَانٌ يَسْتَنُّ

‘Falanca kimsenin sözünü dinlemeden istediği gibi hareket edendir’ anlamındadır. Arapçada أَلَسَّنُ, yol ve mezhep anlamında kullanılmaktadır. Şiirde şöyle geçiyor;

أَلَا قَاتَلَ اللَّهُ الْهَوَى مَا أَشَدَّهُ وَأَصْرَعَهُ لِلْمَرْءِ وَهُوَ جَلِيدٌ

دَعَانِي إِلَى مَا يَشْتَهُي فَأَجِبْتُهُ فَأَصْبَحَ بِي يَسْتَنُّ حَيْثُ يُرِيدُ

Allah şu nefsi öldürsün, güçlü bir kişiye karşı bile ne kadar şiddetli ve kavgacıdır. Beni istediği şeyi yapmaya dâvet etti, bende icâbet ettim, sonra beni istediği tarafa çekip götürdü.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁸ ‘Adiy b. Zeyd, *Dîvân*, s. 105; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/642; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 268.

¹¹⁸⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/362; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, V/92; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2313; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1049; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 591; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/436; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 321.

¹¹⁹⁰ Nâbiğatu Benî Şeybân, *Dîvân*, s. 13; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/642; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 257.

¹¹⁹¹ Yezîd b. et-Taşeriyye, *Şi'ru Yezîd b. et-Taşeriyye*, thk. Hâtim Sâih ed-Dâmin, Matbaatu Es'ad, Bağdad, 1973, s. 30; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/643; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 267.

423. حَتَّىٰ أَبُورَ مَا عِنْدَ فُلَانٍ.

'Falancanın yanındaki öğrenip anlayana kadar' anlamındadır. بَار fiilinin aslı, bir kişi dışı devenin gerçekten döllendiğini anlamak için erkek devenin yanına götürürdü. Şayet gerçekten döllenmişse deve büyür ve bevli kesilirdi. Böyle yapan bir kişi بُرْتُهَا وَأُبُورُهَا derdi.¹¹⁹²

424. قَدْ بَلَخَ فُلَانٌ فِي يَدِي

'falanca karşımda sustu ve cevap veremez oldu' anlamındadır. Deyim, kuyunun suyu kurudu anlamına gelen قَدْ بَلَخَتِ الرَّكِيْبَةُ ifadesinden almıştır. Yine atın koşması durdu anlamında بَلَخَ الْفَرَسُ denilmiştir.¹¹⁹³

425. قَدْ وَاطَيْتُ فُلَانًا عَلَىٰ كَذَا وَكَذَا

'falancayla şu ve şu mesele üzerinde anlaşmaya vardım' anlamındadır. Arapçada anlaşma, الْمُوَاظَنَةُ sözü ile ifade edilmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا (şüphesiz, gece kalkışı daha tesirli).¹¹⁹⁴ İbnu'l-Enbârî'ye göre âyette geçen وَطْئًا ifadesi, muvâfakat anlamındadır. Çünkü gece dil amele, duyu kalbe muvâfakat eder.¹¹⁹⁵ Başka bir âyette şöyle buyruluyor; لِيُوَاظِنُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ (Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uydurmak için).¹¹⁹⁶

¹¹⁹² بار fiili helâk olmak ve ticâretin kesat olması anlamlarında kullanılmaktadır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/285; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/330; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/191; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/597; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/316; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/385; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muhîṭ*, s. 354; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/252; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 183; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/644; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 207.

¹¹⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/239; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/283; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/58; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/297; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/339; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muhîṭ*, s. 213; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/318; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/645.

¹¹⁹⁴ Müzzemmil, 6.

¹¹⁹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/467; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/929; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/36; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/81; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/120; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4862; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muhîṭ*, s. 55; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/491; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1316.

¹¹⁹⁶ Tövbe, 37; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/645; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 253.

426. فَلَانُ أَبُو الْبَدَوَاتِ

‘فَلَانُ أَبُو الْبَدَوَاتِ’, فَلَانُ أَبُو الْبَدَوَاتِ ‘falanca kimseden duyulmamış (orijinal) fikirler sahibidir’ anlamındadır. Yine uzak görüşlü kişi anlamında دُو بَدَوَاتٍ deyimi kullanılmaktadır.¹¹⁹⁷

427. مَا لِي فِي هَذَا الْأَمْرِ دَرَكٌ

‘Bu işte benim için bir fayda veya zararı benden uzaklaştıracak birşey yoktur’ anlamındadır. دَرَكٌ kelimesi Arapçada, kuyu kovasına bağlanan kalın ip anlamındadır. Başka bir görüşe göre deyim, ‘bu işte beni yüceltecek veya aşağıya düşürecek birşey yoktur’ anlamındadır.¹¹⁹⁸ Âyette şöyle buyruluyor; إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ (Doğrusu münafıklar cehennem en alt tabakasındadırlar).¹¹⁹⁹

428. مَا تَرَمَرَمَ فَلَانٌ

‘Falanca kımıldamadı’ (hareket etmedi) anlamındadır.¹²⁰⁰

429. لَيْسَ لِمَا يَفْعَلُ فَلَانٌ طَعْمٌ

‘Falanca’nın yaptığı hiç hoş değil’ (yaptığı işin tadı yok) anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

أَلَا مَنْ لِنَفْسٍ لَا تَمُوتُ فَيَنْقُضِي شَقَاهَا وَلَا تَحْيَا حَيَاةً لَهَا طَعْمٌ

Kim ölmez de uzun ömür yaşarsa, yaşadığı hayât ona işkence olur, o hayâtın bir tadı kalmaz.¹²⁰¹

430. اِنْدُنُوا بِحَرْبٍ

‘Savaş açılmış olduğunu kesin olarak bilin’ anlamındadır. Kişi duydu ve bildi anlamında اِنْدُنُوا بِحَرْبٍ ifadesi kullanılmaktadır.¹²⁰² Âyette şöyle buyruluyor;

¹¹⁹⁷ el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2278; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/234; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1262; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/14; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/647; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 259.

¹¹⁹⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/327; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûġa*, II/637; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûġa*, X/65; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1582; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyisi'l-Lûġa*, II/269; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1363; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 938; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVII/137. Kelime polis anlamında da kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 448.

¹¹⁹⁹ Nisâ, 145; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/467; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 258.

¹²⁰⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/5; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 268.

¹²⁰¹ Beyit Abdullah b. ‘Utbe b. Mes’ûd’a aittir. Bkz. İbn ‘Abdirabbih, *el-’İĳdu'l-Ferîd*, VI/139; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/6; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 254.

¹²⁰² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/199; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûġa*, XV/14; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2068; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyisi'l-Lûġa*, I/272; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/51; el-

(bunun Allah'a ve Peygamberine karşı açılmış bir savaş olduğunu bilin).¹²⁰³ Şiirde şöyle geçiyor;

أَيُّهَا الْقَلْبُ تَعَلَّلْ بِدَدْنٍ إِنَّ هَمِّي فِي سَمَاعٍ وَأَدْنٍ

Ey oyun ve eğlenceyle yaralı yürek, benim kaygım duymak ve bilmektir.¹²⁰⁴

431. جَانِنَا فُلَانٌ بَعْتَةً

'Falanca bize ansızın geldi' anlamındadır. Bu iş bana beklemediğim zamanda geldi (beni gâfil avladı) anlamında *بَعْتَنِي الْأَمْرُ* denilmiştir.¹²⁰⁵ Âyette şöyle buyruluyor; *فَأَخَذْنَا هُمْ بِعَتَّتِهِمْ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ* (Bu yüzden onları haberleri olmadan, ansızın yakalayiverdik).¹²⁰⁶ Ebû 'Ubeyde *بَعْتَةً* kelimesini *بَعْتُ* şeklinde okumuştur. Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَبَانُوا كَذَا بَعْتًا وَلَمْ أَحْسَنْ بَيْنَهُمْ وَأَفْطَعُ شَيْءٍ جِينٍ يَفْجُوكَ الْبَعْتُ

Böylece ansızın ortaya çıktılar ve ben onların arasında korkmadım. En çirkin şey, bir işin seni gâfil avlamasıdır.¹²⁰⁷

432. قَدْ تَسَبَّبْتُ إِلَى فُلَانٍ بَكْدًا وَكَذَا

'Şu ve şu husus vasıtasıyla falancaya ulaştım' anlamındadır. Arapçada *السبب* kelimesi, sevgi ve yakınlığı çeken her şey anlamında kullanılmıştır. İpe birşey bağlanıp çekildiği zaman sebep, birşey bağlı olmadığı zaman ip denilmektedir.¹²⁰⁸ Bir şiirde şöyle geçiyor;

وقال السَّامِتُونَ هَوَى زِيَادٌ لِكُلِّ مَنِيَّةٍ سَبَبٌ مُبِينٌ

Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1175; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/161; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 79.

¹²⁰³ Bakara, 279.

¹²⁰⁴ 'Adiy b. Zeyd, *Divân*, s. 172; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/7.

¹²⁰⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/397; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/255; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VIII/98; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/243; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/75; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/317; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 147; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/445; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 166.

¹²⁰⁶ A'râf, 95.

¹²⁰⁷ Beyit Ahmed b. Mu'azzel'e aittir. Bkz. 'Amr b. Baĥr el-Caĥîz, el-Beyân ve't-Tebyîn, II/210; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/8.

¹²⁰⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/203; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/69; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XII/220; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/145; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/63; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1909; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 96; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/37; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 602.

Alay edenler dediler ki Ziyâd öldü, her ölümün âşikâr bir sebebi vardır.¹²⁰⁹

Âyette şöyle buyruluyor; مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ (Allah'ın Peygamber'e dünyâda ve âhirette yardım etmeyeceğini sanan kimse, yukarı bağladığı bir ipe kendini asıp, boğsun).¹²¹⁰

قَوْلُهُمْ فِي النَّدَاءِ عَلَى الْبَاقِلَاءِ: شَرَقْتُ الْغَدَاةَ طَرِيًّا. 433.

Baklaya seslenmedeki deyimlerden: 'sabah erkenden toplanmıştır, tazedir' anlamındadır. Hurma topladım anlamında شَرَقْتُ التَّمْرَةَ denilmektedir. Yine kulağı kesik koyuna شَاةٌ شَرَقَاءٌ denilmiştir.¹²¹¹

قَوْلُهُمْ فِي النَّدَاءِ عَلَى الْبَاقِلَاءِ: يَا بَاقِلَاءُ حَارًّا. 434.

Deyimin iki şekilde okunuşu ve bu iki okunuşa göre iki anlamı bulunmaktadır. Deyim يَا بَاقِلَاءُ حَارًّا şeklinde, 'ey müşteriler, baklayı sıcak sıcak alın' anlamındadır. Deyim يَا بَاقِلَاءُ حَارٌّ şeklindeki okunuşa göre, 'ey müşteriler, bu sıcak bakladır' anlamındadır.¹²¹²

هُوَ يَجُودُ بِنَفْسِهِ. 435.

'O kendisini fedâ ediyor' anlamındadır. Falanca falanca kıza kendisine fedâ ediyor anlamında فُلَانٌ فُلَانٌ لِيُجَادُ إِلَى فُلَانَةٍ denilmiştir.¹²¹³

قَدْ دَوَّخْتُ الْبِلَادَ. 436.

'Ülkeleri fethettim' (ülkeleri üzerine çok basmakla düz hale getirdim, boyun eğdirdim) anlamındadır. Sıcak beni yendi anlamında دَوَّخَنِي الْحَرُّ denilmiştir.¹²¹⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

فَدُوخُوا عبيدًا لِأربابِكُمْ فَإِنْ سَاءَ كُمْ ذَاكُمْ فَاغْضَبُوا

Sizin efendilerinize köle oldular, şayet size kötülük yaparlarsa öfkelenin.¹²¹⁵

¹²⁰⁹ Nâbiğa ez-Zubyânî, *Dîvân*, s. 263.

¹²¹⁰ Hac, 15; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/8-9; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 258.

¹²¹¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/10; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 246.

¹²¹² el-Enbârî, ez-Zâhir, II/10-11.

¹²¹³ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/11; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 265.

¹²¹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/295; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/581; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VII/212; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/421; İbn Fâris, *Mu'cemu Maķâyisi'l-Lûğa*, II/301; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1449; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 250; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/252; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 468.

437. فَلَانٌ جَيِّدُ الْقَرِيحَةِ

‘Falancanın sezgisi iyidir’ (güzel fikirler ortaya koyandır) anlamındadır. Deyim, su çıkmayan yerde kuyu kazdım anlamına gelen قَرَحْتُ بِنْرًا deyiminden alınmıştır.¹²¹⁶

438. فَلَانٌ ضَجْرٌ

‘Falanca öfkeli’ (sıkıntılıdır) anlamındadır. Dar yer anlamında مَكَانٌ ضَجْرٌ deyimini kullanılmaktadır.¹²¹⁷

439. قَوْلُهُمْ فِي الصِّيَاحِ بِصَاحِبِ الْبَاقِلَاءِ: يَا بَاقِلَاءَ حَارٌّ

Bakla satıcısına seslenme ifadelerinden; ‘Bakla sıcaktır’ anlamına gelmektedir.¹²¹⁸

440. قَدْ اِنْتَقَيْتُ الْمَتَاعَ

‘Eşyânın en iyisini ve özünü seçtim’ anlamındadır. Etin en güzel kısımlarını kesip aldım anlamında قَدْ اِنْتَقَيْتُ الْعِظْمَ denilmektedir.¹²¹⁹ Şiirde şöyle geçiyor;

حَامُوا عَلَى أَضْيَافِهِمْ فَشَوُّوا لَهُمْ مِنْ لَحْمٍ مُنْقَبَةٍ وَمِنْ أَكْبَادِ

Misâfirlerinin gelişini kutladılar ve onlar için etin en güzel kısımlarını ve ciğer kavurdular.¹²²⁰

¹²¹⁵ Beyit el-Museyyeb b. ‘Ales’e aittir. Bkz. el-‘Umânî, *el-İbâne*, III/81; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/12, *el-Mufağdal b. Seleme, el-Fâhir*, s. 234.

¹²¹⁶ Kelimeye insanın üzerine yaratıldığı fitratı ve ara anlamları da verilmiştir. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, III/43; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/520; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, IV/25; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/395; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûğa*, V/82; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3571; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 235; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VII/44; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 977; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/12; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 215.

¹²¹⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VI/42; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/459; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, X/294; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/719; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûğa*, III/390; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2553; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 428; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XII/382; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 763; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/13; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 215.

¹²¹⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/13.

¹²¹⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, V/219; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/979; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, IX/241; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2514; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûğa*, V/464; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4532; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 1340; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XL/122; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 1227.

¹²²⁰ el-A‘şâ, *Dîvân*, s. 100; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/15.

441. قَدْ أَجَازَ السُّلْطَانُ فُلَانًا بِجَازِرَةٍ.

'Sultan falancaya iyilikte bulundu' (bahşiş verdi) anlamındadır. Bana susuzluğumu gidermek için su ver anlamında أَجَازَ أَجَازُ denilmektedir. أَجَازَ fiili daha sonra çok kullanımla hediye ve bahşiş anlamı kazanmıştır.¹²²¹ Şiirde şöyle geçiyor;

يَا قَيْمَ الْمَاءِ فَدَتَّكَ نَفْسِي أَحْسِنُ جَوَازِي وَأَقِلَّ حَبْسِي

Ey su sâhibi, canım sana kurban olsun. (Develerime) su vererek bana iyilikte bulun ve beni çok bekletme.¹²²²

442. فُلَانٌ ظَلَفَ النَّفْسِ

فُلَانٌ ظَلَفَ النَّفْسِ, 'falanca kötü iş yapanlardan değil' (kötü iş yaparak kendisini lekelemeyi kabul etmez veya kendisini kötü işten alıkoyadır) anlamındadır.¹²²³ Şiirde şöyle geçiyor;

أَلَمْ أَظْلِفْ عَنِ الشُّعْرَاءِ عَرْضِي كَمَا ظَلَفَ الْوَسِيقَةُ بِالْكَرَاعِ

İrzımı şâirlerin lekelemesinden korumadım mı? Çalıntı devenin sert yerde sürülerek izinin kaybettirilmesi gibi.¹²²⁴

443. فُلَانٌ بَيَّضَةَ الْبَلَدِ

فُلَانٌ بَيَّضَةَ الْبَلَدِ, zıt anlamlı deyimlerdendir. Deyimin hem övme hem de yerme anlamı bulunmaktadır. Övgü olarak deyim, 'falanca şehrin ileri gelen, sözü dinlenen ve benzeri olmayan kişisidir' anlamındadır. 'Amr b. 'Abdi Ved'in¹²²⁵ ölümüne yazılan bir mersiye de şöyle deniliyor;

لَوْ كَانَ قَاتِلُ عَمْرٍو غَيْرَ قَاتِلِهِ بَكَيْتُهُ مَا أَقَامَ الرُّوحُ فِي جَسَدِي

¹²²¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/165; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/102; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/494; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/724; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 506; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV/75; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 278.

¹²²² Beyit müellifi zikredilmeden *el-Fâĥîr*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥîr*, s. 237; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/16-17.

¹²²³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/160; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/932; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/271; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1398; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/467; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2751; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 834; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIV/115.

¹²²⁴ Beyit 'Avf b. el-Aĥvaş'a aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaṣṣal*, IV/376; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/17; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥîr*, s. 215.

¹²²⁵ Hz. Ali'nin Hendek savaşında öldürdüğü Mekkeli pehlivan.

لَكِنَّ قَاتِلَهُ مَنْ لَا يُعَابُ بِهِ وَكَانَ يُدْعَى قَدِيمًا بِنَيْضَةِ الْبَلَدِ

‘Amrı öldüren o kâtilden başkası olsaydı, cesedimde rûhum kaldığı müddetce ona ağlardım. Ancak onun kâtili ayıplanmayan birisidir, kendisine eskiden ülkede benzeri olmayan denilirdi.¹²²⁶

Yerme olarak deyim, ‘tek başına ve kendisine yardım edenden yoksun kişi’ anlamındadır. Bir annenin ölen oğullarına mersiye okuduğu şiirde şöyle geçiyor;

لَهْفِي عَلَيْهِمْ لَقَدْ أَصْبَحْتُ بَعْدَهُمْ كَثِيرَةَ الْهَمِّ وَالْأَحْزَانِ وَالْكَمَدِ
فَدَ كُنْتُ قَبْلَ مَنَائِيهِمْ بِمَعْطِيَةٍ فَصَرْتُ مُفْرَدَةً كِنَيْضَةِ الْبَلَدِ

Oğullarıma üzüliyorum, onlardan sonra hüznün ve kederim çoğaldı. Onların ölümünden önce bolluk içerisindeydim, şimdi yardımcısı olmayan ve tek başıma kaldım.¹²²⁷

444. فُلَانٌ يَسْطُو بِفُلَانٍ

فُلَانٌ يَسْطُو بِفُلَانٍ, ‘falanca falancaya saldırıyor’ anlamındadır.¹²²⁸ Âyette şöyle buyruluyor; يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا (Nerdeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara saldıracaklar).¹²²⁹ Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَلَيْنَ عَفَوْتُ لِأَعْفُونَ جَلَاءً وَلَيْنَ سَطَوْتُ لِأَوْهِنَ عَظْمِي

Şayet bağışlarsam bu benim büyüklüğümdendir, saldıracak olursam, artık kemiklerim zayıfladı.¹²³⁰

¹²²⁶ Beyit Benî ‘Âmir kabîlesinden bir kadına aittir. Bkz. Emîl Bedî‘ Yakup, *el-Mu‘cemu‘l-Mufaşşal*, II/428.

¹²²⁷ Beytin bedevî bir kadına ait olduğu söylenmiştir. Bkz. İbnu‘l-Cevzî, *Ğaribu‘l-Hadis*, I/97; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/18-19; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu‘l-Emsâl*, I/189.

¹²²⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu‘l-‘Ayn*, VII/277; İbn Dureyd, *Cemheratu‘l-Lûga*, II/838; el-Ezherî, *Tehzîbu‘l-Lûga*, XIII/19; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2276; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi‘l-Lûga*, I/147; İbn Manzûr, *Lisânu‘l-Arab*, III/2010; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu‘l-Muĥîṭ*, s. 1295; ez-Zebîdî, *Tâcu‘l-‘Arûs*, XXXVIII/276; *el-Mu‘cemu‘l-Arabiyyu‘l-Esâsi*, s. 622.

¹²²⁹ Hac, 72.

¹²³⁰ Beyit el-Ĥârîş b. Va‘le‘ye aittir. Bkz. Emîl Bedî‘ Yakup, *el-Mu‘cemu‘l-Mufaşşal*, VII/385; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/19.

445. رَجُلٌ فَاتِكٌ

‘Büyük işlerle uğraşan kişi’ anlamında kullanılan bir deyimdir. Arapçada **الْفَاتِكُ**, bir kişinin başkasına saldırarak öldürmesi ve ya bir yerde saklanarak başka bir kişiyi gâfil avlaması anlamında kullanılmaktadır. Daha sonra deyim, büyük işlerle uğraşan her insan hakkında kullanılmıştır.¹²³¹

Bir hadîste şöyle buyruluyor; **قَيْدَ الْإِيمَانِ الْفَاتِكُ لَا يَفْتِكُ مُؤْمِنٌ** (İmân, gâfil avlamayı yasakladı, mümin gâfil avlamaz).¹²³²

446. لَحَى اللهُ فُلَانًا

‘Allah onun derisini soysun’ (öldürsün) anlamında kullanılmaktadır. ‘Ud ağacının kabuğunu soydum anlamında **لَحَوْتُ الْعُودَ** denilmiştir. el-Aşma‘î’ye göre **مُلَاخَاةٌ** sözünün anlamı, buğzetmek ve kınamaktır. Daha sonra çok kullanılması sebebiyle kelime, reddetmek ve savunmak anlamı kazandı. Yine asâ ile kabuğu arasına girme (etle tırnak arasına girme) anlamında **لَا تَدْخُلُ بَيْنَ الْعَصَا وَلِحَائِهَا** denilmektedir.¹²³³

447. نَاهِيكَ بِفُلَانٍ

‘Falanca sana yeter’ anlamındadır. Falanca şu kadar et ile yetindi anlamında **قَدْ نَهَى الرَّجُلُ مِنَ اللَّحْمِ وَأَنْتَهَى** denilmiştir.¹²³⁴ Bir şiirde şöyle geçiyor;

يَمْشُونَ دُسْمًا حَوْلَ قُبَّيْهِ يَنْهَوْنَ عَنِ الْأَكْلِ وَعَنْ شَرْبِ

Doymuş olarak kubbesinin etrafında yürüyorlar, yemek ve içmekten yetinmişlerdir.¹²³⁵

¹²³¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/340; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/405; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/86; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1602; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, IV/471; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3343; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 950; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVII/290; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 916.

¹²³² Hâkim en-Nîsabûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahîḥayn*, IV/393; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/19-20; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥîr*, s. 244.

¹²³³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/296; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/572; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, V/154; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2480; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, V/240; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4015; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1330; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/442; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1079; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/20.

¹²³⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VI/232; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2518; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, I/456; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4564; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1341; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/153; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1238.

¹²³⁵ Beyit müellifi zikrolunmadan *el-Fâḥîr*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥîr*, s. 217; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/21.

448. فَلَانٌ يَرِصُدُ فَلَانًا

'Falanca falancayı gözetliyor' (yolunun üzerinde oturuyor) anlamındadır. الْمَرِصَادُ kelimeleri Arapçada yol anlamında kullanılmaktadır.¹²³⁶ Âyette şöyle buyruluyor; وَأَعِدُّوا لَهُمْ كُلَّ مَرِصِدٍ (her gözetleme yerinde onları bekleyin).¹²³⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

وَأَقْدُ عَلِمْتُ وَمَا عَلِمْتُ سَوَاءَهُ أَنْ الْمَنَايَا لِلْفَتَى بِالْمَرِصِدِ

Artık öğrendim ve onun gibisini de bilmedim, şüphesiz ölüm genci gözetlemektedir.¹²³⁸

449. قَدْ رُزْتُ مَا عِنْدَ فَلَانٍ

'Falancanın yanında bulunanları istedim' anlamındadır.¹²³⁹

450. قَدْ تَأَنَيْتُ الرَّجُلَ

'Adamı geciktirdim, işini geciktirip acele etmedim' anlamındadır. Akşam yemeğini geciktirdim anlamında وَأَنَيْتُ الْعِشَاءَ denilmiştir.¹²⁴⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

وَأَنَيْتُ الْعِشَاءَ إِلَى سُهَيْلٍ أَوْ الشَّعْرَى فِطَالِ بِي الْأَنْاءِ

Akşam yemeğini Süheyl ve Sirius yıldızının doğuşuna kadar beklettim ve beklemem uzadı.¹²⁴¹

451. فَلَانٌ يَوْمُ الْقَوْمِ

'Falanca topluluğa imamlık yapıyor' (onların önünde gidiyor) anlamındadır. İmam kelimesi, önünde anlamına gelen أَمَامٌ ifadesinden alınmıştır.¹²⁴² İmam

¹²³⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/96; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/629; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XII/96; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/474; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/400; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1653; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 283; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/98. Modern Arapçada kelimenin rasathâne anlamı ağırlık kazanmıştır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 527.

¹²³⁷ Tövbe, 5.

¹²³⁸ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/22.

¹²³⁹ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/22; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 256.

¹²⁴⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/401; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/250; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/397; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2273; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/141; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/160; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1260; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/109; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 116.

¹²⁴¹ Cervel b. Evs el-Ḥuṭay'e, *Dîvân*, s. 98; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/23; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 258.

kelimesinin farklı anlamları bulunmaktadır. Kelime önde olan, başkan (إِمَامُ الْمُسْلِمِينَ), kitap (يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ) (Bir gün bütün insanları önderleriyle beraber çağırırız),¹²⁴³ aydınlık bir yol (وَأِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ) (Hala her iki memleket de işlek bir yol üzerindedirler)¹²⁴⁴ve örnek anlamlarında kullanılmıştır. Şiirde şöyle geçiyor;

مِنْ مَعَشَرَ سَنَّتْ لَهُمْ آبَاؤُهُمْ وَلِكُلِّ قَوْمٍ سُنَّةٌ وَإِمَامُهَا

(Bu fazîlete mâlik olan zât, fazîlet ve meziyet) yollarını kendilerine babaları açmış olan cemaattendir. Her kavmin bir yolu ve arkasından gittikleri bir önderleri vardır.¹²⁴⁵

452. قَعَدَ فُلَانٌ فِي الزَّوِيَةِ

‘Falanca köşede (zâviyede) oturdu’ anlamındadır. Zâviye kelimesi, dürülmek ve toplanmak anlamında kullanılmaktadır. Halk bir birine kenetlendi ve toplandı anlamında اِنزَوَى الْقَوْمُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ denilmiştir.¹²⁴⁶ Hadîste şöyle buyuruluyor; زُوِيَتْ لِي الْأَرْضُ فَأَرَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا وَسَيَّلْتُ لَكَ أُمَّتِي مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا (Yer benim için dürüldü ve bana yerin doğusu ve batısı gösterildi. Ümmetimin hâkimiyeti, yerin bana dürülen kısmına ulaşacaktır).¹²⁴⁷ el-A‘şâ bir şiirinde şöyle demiştir;

يَزِيدُ يَعْضُ الطَّرْفَ عِنْدِي كَأَنَّمَا زَوَى بَيْنَ عَيْنَيْهِ عَلَيَّ الْمَحَاجِمُ
فَلَا يَنْبَسِطُ مِنْ بَيْنِ عَيْنَيْكَ مَا انزَوَى وَلَا تَلْقَنِي إِلَّا وَأَنْفُكَ رَاغِمٌ

Başını benden başka tarafa çevirerek benden uzaklaşıyor, sanki hacamat şişesinin deriyi dürdüğü gibi kaşlarının arasını çatmış. Çatılmış kaşlarının arası hiç açılmasın ve beni burnun yerde sürünerek karşılayasın.¹²⁴⁸

¹²⁴² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/426; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/249; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* XV/455; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1866; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/30; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/132; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1076; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/229; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 108.

¹²⁴³ İsrâ, 71.

¹²⁴⁴ Hicr, 79.

¹²⁴⁵ Lebîd b. Rabî'a, *Dîvân*, s. 320; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/24.

¹²⁴⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/396; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/237; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* XIII/189; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2369; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/34; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1894; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1292; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVIII/227; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 595.

¹²⁴⁷ İbn Selâm, *Ğaribu'l-Hadîs*, I/3.

¹²⁴⁸ Meymûn b. Kaş b. Cendel el-A'sâ, *Dîvânü'l-A'sâ*, s. 58; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/24-25.

453. فَلَانٌ أَحْمَقُ

'Falanca ahmaktır' (aklını oynatmıştır) anlamındadır. أَحْمَقُ kelimesi Arapçada, alkollü içecek anlamında kullanılmaktadır.¹²⁴⁹ Eksem b. es-Şayfî,¹²⁵⁰ oğullarına şöyle vasiyette bulunmuştur; لَا تُجَالِسُوا السُّفَهَاءَ عَلَى الْأَحْمَقِ (câhil ve ahlaksız kimselerle içki arkadaşı olmayın). Yine kişi alkollü içecek içti anlamında قَدْ حَمَقَ الرَّجُلُ denilmektedir. Şiirde şöyle geçiyor;

أَقِيمُ بِنَ لُقْمَانَ مِنْ أُخْتِهِ وَكَانَ ابْنُ أُخْتٍ لَهُ وَابْنَمَا

عَشِيَّةَ حَمَقَ فَاسْتَحْضَنْتُ إِلَيْهِ فَجَامَعَهَا مُظْلِمًا

Luğaym b. Loqmân onun kızkardeşinden oğludur ve ikisinin oğludur. Kızkardeşi gece vakti onu sarhoş edip karanlıkta koynuna girmiş ve zinâ etmiştir.¹²⁵¹

454. قَدْ غَضِبَ عَلَيْهِ السُّلْطَانُ

'Sultan (hükümdar) falancaya kızdı' anlamındadır. Sultan kelimesinin anlamı hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre egemen olduğu için (تَسَلَّطُ) sultan olarak isimlenmiştir. İkinci görüşe göre sultan, Allah'ın mahlûkâtına karşı bir hücceti olduğu için bu şekilde isimlenmiştir. Çünkü Arapçada السُّلْطَانُ, hüccet ve delil anlamında kullanılmaktadır.¹²⁵² Âyette şöyle buyruluyor; وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ (Halbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir nüfuzu yoktu).¹²⁵³ Şiirde şöyle geçiyor;

أَوْ خِفْتَ بَعْضَ الْجَوْرِ مِنْ سُلْطَانِيهِ فَدَعَهُ يُنْفِذُهُ إِلَى أَوَانِيهِ

¹²⁴⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/56; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/559; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/53; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/105; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/999; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 876; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXV/199; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 353.

¹²⁵⁰ Eksem b. Şayfî b. Rayâh b. el-Hâriş b. Meĥâşin b. Muâviye et-Temîmî. Câhiliyye döneminde Arapların filozoflarından. Uzun bir ömür yaşamış ve İslâma yetişmiştir. Kavminden yüz kişi ile beraber Medîne'ye doğru yola çıkmış ve yolda ölmüştür. Arkadaşları Medîne'ye ulaşmış ve müslüman olmuşlardır. (ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, II/6).

¹²⁵¹ en-Nemr b. Tavleb, *Şi'ru'n-Nemr b. Tavleb*, s. 106; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/25.

¹²⁵² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/213; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/836; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XII/235; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1133; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/95; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2065; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 671; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIX/371; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 635.

¹²⁵³ Sebe, 21.

Yoksa egemen olduğu için haksızlık yapmasından mı korktun, bırak ta vakti gelene kadar hükmünü uygulasin.¹²⁵⁴

455. فُلَانٌ يَرْتَعُ

‘Falanca bolluk içerisindedir’ (istediği hiçbir şeyden yoksun değil) anlamındadır. Ebû ‘Ubeyde’ye göre يَرْتَعُ, eğlenmek anlamında kullanılmaktadır.¹²⁵⁵ Âyette şöyle buyruluyor; أَرْسَلُهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ (Yarın onu bizimle beraber gönder de gezsin, oynasın).¹²⁵⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

وَقَوْلُهُمْ أَرْسَلْ أَخَانًا لِنَرْتَعِي فَقَالَ رِيَاضُ الْخُبِّ نَاعِمَةَ التَّنْضُرِ

Onların kardeşimizi gönder de gezip eğlenelim sözüne gelince, dedi ki sevgi bahçesi göze hoş gelen tazedir.¹²⁵⁷

456. بِفُلَانٍ نَظْرَةٌ

‘Falancaya nazar değmiş’ (şeytândan bir nazar isâbet etmiş) anlamındadır. Bir hadîs-i şerîfte şöyle buyruluyor; عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى أُمِّ سَلْمَةَ فَرَأَى عِنْدَهَا جَارِيَةً بِهَا سَفْعَةٌ فَقَالَ: إِنَّ بِهَا نَظْرَةً فَاسْتَنْزُقُوا لَهَا (Hz. Peygamber’den s.a.v rivâyet edildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.v), Ummu Seleme’nin yanına girmiş ve odadaki bir kız çocuğunun yüzünde nazardan doğan bir yüz sarılığı olduğunu gördüğü zaman, ‘Onun için rukye yapın, çünkü bunda göz değmesi vardır’ buyurmuştur).¹²⁵⁸ Bazı dilcilere göre النَّظْرَةُ, ayıp ve kusur anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

وَأَنَا سَيْفٌ مِنْ سَيُوفِ الْهِنْدِ مَا شِئْتُ إِلَّا نَظْرَةً فِي عَمْدِ

Ben Hint kılıçlarından bir kılıcım, kınımda bir kusurdan başka bir şey istemedim.¹²⁵⁹

¹²⁵⁴ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/30-31.

¹²⁵⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/67; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/392; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, II/159; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1216; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, II/486; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1577; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 720; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/59; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 504.

¹²⁵⁶ Yûsuf, 12.

¹²⁵⁷ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/32-33.

¹²⁵⁸ Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Câ'fer el-Cevzî, *Ğarîbu'l-Hâdîs*, thk. Dr. Abdulmu'dî Emîn Gala'cî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, I/484.

¹²⁵⁹ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/34; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 203.

457. شَيْخٌ فَانٍ

‘Pîri fânî’ (ömrünü tüketmiş ihtiyar) anlamındadır. Arapçada الْفَنَاءُ, bir şeyin tükenmesi anlamında kullanılmaktadır. Şiirde şöyle geçiyor;

كَتَبَ الْفَنَاءَ عَلَى الْخَلَائِقِ رَبَّنَا وَهُوَ الْمَلِكُ وَمُلْكُهُ لَا يَنْفَدُ

Rabbimiz mahlûkatına fânîlik yazdı, O Melîk’tir, O’nun mülkü fânî olmaz.¹²⁶⁰

İkinci bir görüşe göre الْفَنَاءُ, yaşlılık ve ihtiyarlık anlamındadır.¹²⁶¹

458. قَدْ رَزَحَ فُلَانٌ

‘Falancanın zayıflıktan tâkati kalmadı’ anlamındadır. Deyim anlamını, falanca oğullarının develeri ve köpekleri yere yapışıp kaldı (zayıflıktan kalkamıyorlar) anlamına gelen رَزَحَتْ إِبِلُ بَنِي فُلَانٍ وَكِلَابُهُ ifadesinden almıştır.¹²⁶² Şiirde şöyle geçiyor;

لَقَدْ رَزَحَتْ كِلَابُ بَنِي زُبَيْدٍ فَمَا يُعْطُونَ سَائِلَهُمْ نَقِيرًا

Zubeyd oğullarının köpekleri zayıflıktan yerden kalkamıyor, onlar dilenciye hiçbir şey vermiyorlar.¹²⁶³

Başka bir görüşe göre deyim anlamını, yerde hareketsiz kalmak anlamına gelen مَزَّرَحَ ifadesinden almıştır.¹²⁶⁴

459. قَدْ صَمَّمَ فُلَانٌ عَلَى كَذَا وَكَذَا

‘falanca şu ve şu hususlarda karar verdi ve kararını uyguladı’ anlamındadır.¹²⁶⁵

¹²⁶⁰ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*’de geçmektedir. Bkz. el-‘Umânî, *el-İbâne*, III/639.

¹²⁶¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/376; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/972; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XV/343; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyîsi’l-Lûga*, IV/453; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3477; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 1322; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXIX/255; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 952; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/34-35; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥîr*, s. 203.

¹²⁶² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, III/158; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/510; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, IV/208; el-Cevherî, *es-Şihâḥ*, I/365; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyîsi’l-Lûga*, II/391; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1635; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 219; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VI/391; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 518.

¹²⁶³ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*’de geçmektedir. Bkz. el-‘Umânî, *el-İbâne*, III/141.

¹²⁶⁴ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/35; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥîr*, s. 204.

460. قَدْ تَحَرَّجَ فُلَانٌ مِنْ كَذَا وَكَذَا.

'Falanca şu ve şu husustan dolayı borçlandı ve kendisini sıkıntıya soktu' anlamındadır. Arapçada أَلْحَرَجُ, sıkıntı ve zorluk anlamında kullanılmaktadır.¹²⁶⁶ Yine, kişi sıkıntıya girdi anlamında قَدْ تَحَوَّبَ الرَّجُلُ deyimi kullanılmıştır. Şiirde şöyle geçiyor;

فُولِي يَقُولُ تَحَوَّبِي فِي عَائِقِي كَلْفِي بِكُمْ حَتَّى الْمَمَاتِ مُنِّيَمٌ

Ona şöyle dediğimi söyle, öldüğü zaman bile size sırlıslıkla aşık biri için zorluğa katlan.¹²⁶⁷

461. قَدْ فَتَّ فِي عَضِدِهِ.

'Onun gücünü kırdı' (azalttı) anlamındadır. Arapçada أَلْفَتَّ, kırmak, الْعَضُدُ, kuvvet anlamında kullanılmaktadır. Başka bir görüşe göre göre الْعَضُدُ, yardımcı anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre deyim, yardımcıların gücünü azalttı, onları parçaladı anlamındadır.¹²⁶⁸ Âyette şöyle buyruluyor; وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا (Saptıranları hiçbir işte asla yardımcı da edinmedim).¹²⁶⁹

462. رَجُلٌ ظَلَمَ غَشُومًا.

'Zâlim ve gaspeden kişi' anlamındadır. Arapçada ظَلَمَ, kendisinin olmayan bir şeyi alan ve eşyâyı ait olmadığı yere koyan kimseye denilmektedir. غَشُومٌ kelimesi ise, insanların mâlını gaspeden ve alabildiğini alan kişiye denilmiştir. Geceleyin odun toplayan (pervâsızca iş yapan, işin başını sonunu düşünmeyen) anlamında غَشْمٌ اَلْحَاطِبِ deyimi kullanılmaktadır. Şiirde şöyle geçiyor;

¹²⁶⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/91; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/144; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XII/88; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûğa*, III/277; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2500; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1130; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/513. Günümüzde kelimenin tasarlamak, planlamak anlamı ağırlık kazanmıştır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 749; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/36.

¹²⁶⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/76; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/436; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/84; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/305; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûğa*, II/50; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/821; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 183; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/473; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 303.

¹²⁶⁷ Ömer b. Ebî Rabî'a, *Dîvân*, s. 227; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/36.

¹²⁶⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/268; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/658; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, I/286; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/509; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûğa*, IV/348; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2982; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 299; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/383; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 846.

¹²⁶⁹ Kehf, 51; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, 37-38; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 217.

وَقُلْتُ تَجْهَرُ فَأَغْنِمِ النَّاسَ سَائِلًا كَمَا يَغْنَمُ الشَّجْرَاءُ بِاللَّيْلِ حَاطِبٌ

Dedim ki hazırlan ve gece oduncunun odun topladığı gibi insanların mallarını gasset.¹²⁷⁰

463. قَدْ حَدَسْتُ فِي الْأَمْرِ، وَأَنَا أَحْدِسُ

‘Bir konuya dair firkimi bildirdim ve tahmîn ettim’ anlamlarındadır. Arapçada وَعَكَلَ وَحَدَسَ, tahmîn etmek ve bir mevzû hakkında görüş bildirmek anlamlarında kullanılmaktadır. Deyim anlamını, gidilecek yere vardım anlamına gelen بَلَعْتُ الْجِدَاسَ deyiminden almıştır. el-Ferrâ’ya göre حَدَسَ fiilinin, tartışmak ve savaşmak anlamı bulunmaktadır.¹²⁷¹

464. الْزَّمْ هَذَا النَّمَطَ

‘Bu yolda yürü, bu örneği izle’ anlamlarındadır. الْنَّمَطُ kelimesi, yol ve çeşit anlamlarında kullanılmaktadır.¹²⁷² Hadîste şöyle buyruluyor; خَيْرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ، النَّمَطُ الْأَوْسَطُ (Bu ümmetin en hayırlısı orta yolu izleyendir, sonradan gelenler onlara tâbî olur, doğru yoldan çıkanlar ise onlardan ayrılır).¹²⁷³

465. قَدْ تَجَشَّمْتُ كَذَا وَكَذَا

‘şunu ve şunu istemeyerek, zorla yaptım’ anlamındadır.¹²⁷⁴

¹²⁷⁰ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Fâhir*’de geçmektedir. Bkz. el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 214; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/39.

¹²⁷¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, III/131; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/502; el-Ezherî, *Tehzibu’l-Lûga*, IV/165; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/915; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, II/33; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/805; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥît*, s. 537; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XV/527; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 299; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/39-40; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 235.

¹²⁷² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VII/442; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/927; el-Ezherî, *Tehzibu’l-Lûga*, XIII/254; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1165; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, IV/582; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4549; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥît*, s. 690; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XX/153; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1232.

¹²⁷³ Benzer hadîs için bak: Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, thk. Kemâl Yûsuf el-Ĥût, Mektebetu’r-Ruşd, Riyad, 1409/1989, VII/100; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/40.

¹²⁷⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VI/40; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/477; el-Ezherî, *Tehzibu’l-Lûga*, X/290; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1888; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, I/458; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/629; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥît*, s. 1088; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXI/405; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 251; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/40-41; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 259.

466. قَدْ أَصَابَ فُلَانًا الرُّعَافُ.

'Burnu kanadı' (akan kan isâbet etti) anlamındadır. Arapçada رَعَفَ fiili, öne geçmek anlamında kullanılmaktadır. Falanca arkadaşlarından öne geçti anlamında قَدْ رَعَفَ فُلَانٌ أُصْحَابَهُ denilmiştir.¹²⁷⁵ Yine önde gelindi anlamında رَاعَفًا جَاءَ denilmektedir. el-A'şâ'nın bir beytinde şöyle geçiyor;

بِهِ تَرَعَفُ الْأَلْفُ إِذْ أُرْسِلَتْ غَدَاةَ الصَّبَاحِ إِذَا التَّقَعُ تَارَا

Sabahın erken saatlerinde ve savaş tozu yükseldiği zaman, onunla binlerce kişi gönderildiği zaman onların önüne geçiyor.¹²⁷⁶

467. شَرِبْنَا عَلَى الْخَسْفِ.

'Karnımız aç iken içtik' anlamındadır. Halk aç kaldı anlamında بَاتَ الْقَوْمُ عَلَى الْخَسْفِ denilmektedir. Bir şair şöyle demiştir;

بَيْنَمَا عَلَى الْخَسْفِ لَا رِسْلٌ نَقَاتُ بِهِ حَتَّى جَعَلْنَا جِبَالَ الرَّحْلِ فُصْلَانَا

Aç kaldık, içecek sütümüz de kalmadı. O kadar ki develeri süt vermeleri için iplerle bağladık.¹²⁷⁷

468. قَدْ رَقَصَ فُلَانٌ.

'Falanca dans etti' anlamındadır. Arapçada رَقَصَ fiili, yükselmek ve alçalmak anlamındadır. Halk yürüdüğü zaman bir yukarı çıktı bir aşağı indi anlamında قَدْ أَرَقَصَ الْقَوْمُ فِي سَيْرِهِمْ denilmiştir.¹²⁷⁸

469. فُلَانٌ يَمْطُنِّي.

فُلَانٌ يَمْطُنِّي, 'falanca beni oyalıyor' (işimi uzatıyor) anlamındadır. Demirci demiri döverek uzattı anlamında مَطَّلَ الْقَيْنُ الْحَدِيدَ denilmiştir.¹²⁷⁹

¹²⁷⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/124; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/765; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, II/210; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1365; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/405; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1672; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 813; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII/351; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 532.

¹²⁷⁶ Meymûn b. Kaş b. Cendel el-A'şâ, *Dîvânü'l-A'şâ*, s. 40; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/41.

¹²⁷⁷ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, III/41; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/41; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 259.

¹²⁷⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/61; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/742; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/284; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1041; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/428; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1714; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 621; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/600; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 541; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/42.

470. فُلَانٌ يَعْصَهُ فِي أَمْرِهِ

'Falanca işinde şaşkınlık gösteriyor' (hayretler içerisinde) anlamındadır. Ebû 'Ubeyde'ye göre, kişi hak yoldan saptı anlamında قَدْ عَمِيَ الرَّجُلُ denilmektedir.¹²⁸⁰ Âyette şöyle buyruluyor; وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (taşkınlıkları içinde serserice dolaşmalarına mühlet verir).¹²⁸¹ Şiirde şöyle geçiyor;

وَاسْأَلْ وَلَا تَنْسَ إِنْ كُنْتَ امْرَأًا عَمِيهَا إِنْ السُّؤَالَ هُدَىٰ إِنْ كُنْتَ خَيْرًا أَنَا

Şaşkın bir insan isen sor ve bunu unutma, sormak, şaşkın isen sana doğruyu gösterir.¹²⁸²

471. نَعَصَّ فُلَانٌ عَلَيْنَا

'Falanca sevdiğimiz ve daha çok olmasını istediğimiz işi yarım bıraktı' anlamındadır. Sevilen ve daha çok olması istenilen her işi yarıda bırakana مُنْعَصٌ denilmiştir.¹²⁸³

472. قَدْ جَاءَ الْبُسْرُ

'Olgunlaşmamış hurma (veya hurma mevsimi) geldi' anlamındadır. Arapçada الْبُسْرُ, bir şeyin olgunlaşmaması ve olgunluk vaktinin gelmemesi anlamında kullanılmaktadır. Kişi dileğini uygun olmayan zamanda istedi anlamında قَدْ بَسَرَ الرَّجُلُ الْحَاجَةَ denilmiştir.¹²⁸⁴

¹²⁷⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/433; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/926; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/244; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1819; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/331; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4225; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1057; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX/409; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1141; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/43; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 260.

¹²⁸⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/110; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/954; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, I/106; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2242; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/133; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3114; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1250; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/448; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 870.

¹²⁸¹ Bakara, 15.

¹²⁸² Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/44.

¹²⁸³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/373; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/890; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/61; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1059; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/453; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4488; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 633; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVIII/184. نعص fiilinin hayâtî zehir etmek ve su için kişinin suyu bitirememesi anlamları da bulunmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1211; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/44; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 272.

¹²⁸⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/250; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/308; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/286; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/589; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/249;

473. فَلَانٌ عَالِمٌ مُفْلِقٌ

'Falanca üstün, büyük (üstün yetenekler sergileyen) âlimdir' anlamındadır. Hârika bir iş yaptı anlamında فَدَأَفَقَ denilmektedir. مُفْلِقٌ, dâhiyâne işler yapan anlamında kullanılmıştır. Kelime, dâhi anlamına gelen فَلَيْقَةٌ deyiminden alınmıştır.¹²⁸⁵ Şiirde şöyle geçiyor;

يَا عَجَبًا لِهَذِهِ الْفَلَيْقَةِ هَلْ تَغْلِبِينَ الْقَوِيَاءَ الرِّيقَةَ

Şu dâhi ne kadar gariptir. Acaba tükürük, temriye hastalığını yenebilecek mi?¹²⁸⁶

474. قَوْلُهُمْ لِلَّذِي يَتَّبِعُ الْوَلَاةَ: دَائِصٌ

'Vâlîlerin peşinde dolanan kimselere denilen kuyruk' anlamına gelmektedir. Arapçada دَائِصٌ, birşeyin etrafında dönüp dolaşan ve izleyen anlamında kullanılmaktadır.¹²⁸⁷ Bir şiirde şöyle geçiyor;

أَرَى الدُّنْيَا مَعِيشَتَهَا عَنَاءً فَنُحْطِئُهَا وَإِيَّاهَا نَلْبِصُ

فَإِنْ بَعُدَتْ بَعْدُنَا فِي بُعَاهَا وَإِنْ قَرُبَتْ فَنَحْنُ لَهَا نَدِيبُ

Dünyâ geçiminin zor olduğunu görüyorum, ona doğru yürüyoruz ve onu istiyoruz. Uzaklaştığı zaman onu istemekten uzaklaşıyoruz, yaklaştığı zaman ise etrafında dönüyoruz.¹²⁸⁸

475. دَعُ فُلَانًا يَخِيْسُ

'Bırak ta falanca yerinde kalsın' anlamındadır. Deyimin aslı, aslanın av için bir yerde saklanması anlamında kullanılan الْأَسَدِ خَيْسٌ deyiminden alınmıştır. İnsanların

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/279; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 349; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/171; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 154; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/45.

¹²⁸⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/164; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/965; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IX/132; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1544; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/452; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3462; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 918; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/308; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 950.

¹²⁸⁶ Beyit İbn Kânân er-Râciz'e aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, XI/193; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/45; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 284.

¹²⁸⁷ Sözlüklerde kelimeye yukardaki anlamı hâricinde 'hırsız' anlamı da verilmiştir. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/145; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1058; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/156; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1041; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/317; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1466; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 620; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/591.

¹²⁸⁸ Beyit Saîd b. Abdurrahman b. Ĥassân b. Şâbit'e aittir. Bkz. el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 265; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/46.

hapiste tutulduğu yere مُخَيِّسٌ denilmiştir. İnsanların hapiste tutuldukları yere مُخَيِّسٌ denilmektedir.¹²⁸⁹

476. قَدْ خَاسَ فُلَانٌ بِمَا كَانَ عَلَيْهِ

‘Falanca yapması gerekeni (ihânet ederek) yapmadı’ anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

فَيَا رَبِّ إِنِّ خَاسَتْ بِمَا كَانَ بَيْنَنَا مِنَ الْوَدِّ فَأَبْعَثْ لِي بِمَا فَعَلْتَ نَصْرًا

Ey Rabbim, şayet aramızda olan sevgiye ihânet ederse, yaptığı o ihânete karşılık bana yardım gönder.¹²⁹⁰

477. نَظَرَ إِلَيَّ شَرًّا

‘Düşmanlığının şiddetinden dolayı bana gözünün ucuyla baktı’ anlamındadır. Devenin tasvîr edildiği bir şiirde şöyle geçiyor;

لَهَا مَنْزِلٌ قَاصٍ وَعَيْنٌ بَصِيرَةٌ مَتَى مَا تَوَاجَهَ لِمَحَّةِ السَّيْفِ تَنْتَرُزُ

Onun uzun menzili ve keskin gözü vardır, kılıç parıltısıyla karşılaştığı zaman kinli kinli bakar.¹²⁹¹

478. مَعَ فُلَانٍ قَنَاعَةٌ

‘Falanca kanâat sâhibidir’ anlamındadır. Kısmetime râzı oldum anlamında قَدْ قَنَعْتُ بِالشَّيْءِ deyimi kullanılmaktadır. Şiirde şöyle geçiyor;

أَقْنَعُ بِالشَّيْءِ الْيَسِيرِ صِيَانَةً لِنَفْسِي مَا عَمِرْتُ وَالْحُرُّ قَانِعٌ

Yaşadığım müddetce nefsimi korumak için az bir şeyle yetindim, hür insan, kanâat sâhibi olandır.¹²⁹²

¹²⁸⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/287; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/600; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/201; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/926; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/233; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1300; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 543; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/44; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/46; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 235.

¹²⁹⁰ İbnu'd-Demîne, *Dîvân*, s. 201; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/47.

¹²⁹¹ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/47; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 260.

¹²⁹² Beyit müellifi zikredilmeden *el-Ezdâd*'da geçmektedir. Bkz. İbnu'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 67.

Bir şeye ihtiyaç duymak ve istemek anlamında فَتَعَّ الرَّجُلُ deyimi kullanılmıştır.¹²⁹³ Âyette şöyle buyruluyor; وَأَطِعُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ (hem de ihtiyâcını gizleyen-gizlemeyen fakirlere yedinin).¹²⁹⁴

479. مَا أَخْطَأَ فُلَانٌ مِنْ فُلَانٍ نَقْرَةً.

‘Falanca falanca hakkında az birşey bile olsa yanılmadı’ anlamındadır. نَقْرَةٌ kelimesi, ufak bir şey anlamında kullanılmıştır.¹²⁹⁵ Şiirde şöyle geçiyor;

بِاللَّهِ رَبِّكَ إِنَّ سَأَلْتُكَ فَاصْنُدْقِي لَا تَكْتُمِينِي نَقْرَةً وَفَتِيلًا

Allah için, sorduğumda doğru söyle ve benden ufak bir şey dahi olsa saklama.¹²⁹⁶

480. فُلَانَةٌ قَيْنَةٌ.

‘Falanca kadın şarkıcıdır’ anlamındadır. Arapçada قَيْنٌ, bir işi yapan (usta) kimse anlamında kullanılmaktadır. التَّقْيِينُ kelimesinin süsleme anlamı da bulunmaktadır. Bir kadın sahâbîden rivâyet edilen bir hadîste şöyle geçiyor; أَنَا قَيْنَةٌ (Hz. Peygamber (s.a.v) ile evlendirildiği zaman Hz. Âişe’yi ben süsledim).¹²⁹⁷ Başka bir görüşe göre قَيْنَةٌ, şarkıcı olsun veya olmasın câriye anlamındadır.¹²⁹⁸

481. قَدْ نَكِسَ الْمَرِيضُ.

‘Hastanın hastalığı nüksetti’ (geri döndü) anlamındadır. Defalarca tekrar ettim anlamında نَكَسْتُ الْخِضَابَ deyimi kullanılmıştır.¹²⁹⁹

¹²⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/170; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/942; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, I/171; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1273; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/32; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3753; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 756; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/513; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1010.

¹²⁹⁴ Hac, 36; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/47-48.

¹²⁹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/144; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/795; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IX/91; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/835; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/468; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4518; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 486; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/274; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 122.

¹²⁹⁶ Cemîl Beşîne, *Dîvân*, s. 190; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/48; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 285.

¹²⁹⁷ Aynı anlamdaki hadîs için bak: Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VI/458.

¹²⁹⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/219; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/980; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IX/242; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2185; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/45; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3798; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1226; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/29; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1020; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/49.

¹²⁹⁹ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/50; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 273.

482. قَوْلُهُمْ لِلْهَرَّةِ: اِحْسَيْ.

'Kediye denilen deyimlerden; çekil' (defol) anlamındadır. Köpeği kovdum ve köpek uzaklaştı anlamında فَانْحَسَّ الْكَلْبُ فَانْحَسَّ denilmektedir.¹³⁰⁰ Âyette şöyle buyruluyor; كُونُوا قِرْدَةً خَاسِيَيْنَ (Onlara 'aşağılık birer maymun olunuz' dedik).¹³⁰¹ Âyette geçen خَاسِيَيْنَ kelimesi, İbnu'l-Enbârî'ye göre kovulmuş anlamındadır. Ebû 'Ubeyde'den rivâyetle bir şiirde şöyle denilmiştir;

كَالْكَلْبِ إِنْ قِيلَ لَهُ اِحْسَاْ اِنْحَسَّ

Köpek gibi, defol denildiği zaman uzaklaşır.¹³⁰²

483. قَدْ خَبَّبَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ صَدِيقَهُ.

قَدْ خَبَّبَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ, 'falanca, falancanın arkadaşını aleyhine çevirdi' (aralarını bozdu) anlamındadır.¹³⁰³ İmriu'l-Kays bir beytinde şöyle diyor;

أَدَامَتْ عَلَى مَا بَيْنَنَا مِنْ نَصِيحَةٍ أُمِّمَةٌ أَمْ صَارَتْ لِقَوْلِ الْمُخَبَّبِ

Acaba Umeyme aramızdaki muhabbete hala sâdik mı, yoksa aravuranların sözlerine mi uymuş?¹³⁰⁴

484. قَدْ رُذِمَلْ فُلَانٌ الْجِمْلَ.

'Falanca yük taşıdı' anlamındadır. Arapçada الرِّمْلُ, yük anlamında kullanılmaktadır.¹³⁰⁵ رُذِمَلْ fiilinin aslı رُذِمَلْ şeklindedir. Ancak tâ harfinden önce zâ harfi geldiği için tâ harfi dâl harfine dönüşmüştür.¹³⁰⁶

¹³⁰⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/288; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1096; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/202; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/47; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, II/182; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1155; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 39; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/210; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 395.

¹³⁰¹ Bakara, 65.

¹³⁰² Beyit müellifi zikredilmeden *Tâcu'l-'Arûs*'da geçmektedir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/211; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/50

¹³⁰³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/145; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/65; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/9; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/117; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, II/157; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1085; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 77; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/327; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 376.

¹³⁰⁴ İmriu'l-Kays, *Dîvân*, s. 42; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/51; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 286.

¹³⁰⁵ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/151; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, III/25; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1863; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1010; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIX/135.

¹³⁰⁶ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/52.

485. قَدْ نَدَّدَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ

قَدْ نَدَّدَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ, 'falanca, falanca kişinin arkasınca çok söz söyleyip gıybetini yaptı' mânâsına gelmektedir.¹³⁰⁷

486. فُلَانٌ كَثِيرُ الْأَثَاثِ

'Falanca'nın serveti çoktur' anlamındadır. Arapçada الْأَثَاثُ kelimesi ile, kişinin develeri, koyunları, hizmetçileri ve sahip olduğu tüm zenginlik kastedilmektedir. Kelimenin tekili أَثَاثَةٌ şeklindedir. Ebû 'Ubeyde'ye göre الْأَثَاثُ, varlık ve servet anlamındadır.¹³⁰⁸ Âyette şöyle buyruluyor; هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرَيْبًا (onlar varlıkça ve gösterişçe bunlardan daha üstündüler).¹³⁰⁹ Şiirde şöyle geçiyor;

أَسَاقَتَكَ الطَّعَائِنُ يَوْمَ بَأْتُوا بذي الرِّيِّ الجميلِ مِنَ الْأَثَاثِ

Üzerinde yolculuk yaptığın develer sana sıkıntı mı verdi, güzel görünümlü servet sâhibi oldukları zaman.¹³¹⁰

487. فُلَانٌ كَثِيرُ الْعَقَارِ

'Falanca'nın gayri menkûlü çoktur' mânâsına gelmektedir. الْعَقَارُ kelimesi Arapçada, hurma anlamındadır. Daha sonra çok kullanılması hasebiyle ev ve ev eşyâsı anlamı kazanmıştır. el-Aşma'î'ye göre الْعَقَارُ, toprak ve menzil (taşınmaz emlak) anlamındadır. Ona göre deyim, bir şeyin aslı anlamına gelen الْعُقْرُ ifadesinden alınmıştır.¹³¹¹ Şiirde şöyle geçiyor;

كَرِهْتُ الْعُقْرَ عَقْرَ بَنِي شُلَيْلٍ إِذَا هَبَّتْ لِقَارِيهَا الرِّيحُ

¹³⁰⁷ ندد fiili, kişinin ayıplarını ortaya çıkarmak anlamında kullanılmaktadır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/10; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/115; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/50; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/543; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, V/355; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4381; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 322; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/215; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1182; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/53; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 268.

¹³⁰⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/253; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/54; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/120; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/272; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, I/8; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/24; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 164; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/153; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 69.

¹³⁰⁹ Meryem, 74.

¹³¹⁰ Beyit Numeyr es-Şekâfi'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaḍḍal*, I/565; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/53-54.

¹³¹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/149; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/768; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, I/145; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/753; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, IV/90; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3033; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 443; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/100; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 854.

Rüzgârın esme vakti geldiği (kış) zaman, Şuleyl oğullarının evinde içki içmeği hoş görmedim.¹³¹²

488. فُلَانٌ جَائِعٌ نَائِعٌ

‘Falanca aç ve susuzdur’ anlamına gelmektedir. نَائِعٌ kelimesi konusunda iki görüş vardır. Dilcilerin çoğunluğuna göre kelime, جَائِعٌ kelimesinin eşanlamlısıdır ve فُلَانٌ لَيْطَانٌ شَيْطَانٌ deyiminde olduğu gibi جَائِعٌ kelimesinin devamı şeklinde gelmiştir. Diğerlerine göreyse نَائِعٌ, susuz anlamındadır. Bu görüşte olanlar şu beyti delil olarak göstermişlerdir;

لَعَمْرُؤُ بَنِي شِهَابٍ مَا أَقَامُوا صُدُورَ الْخَيْلِ وَالْأَسَلِ النَّيَاعَا

Şihâb oğullarının ömrüne yemin olsun ki, onlar at sırtında ve kana susamış oklarla kalmadılar.¹³¹³

489. فُلَانٌ عَلَى يَدَيْ عَدْلٍ

‘Falanca ‘Adl isimli cellâdın elindedir’ (falancadan ümit kesildi) anlamındadır. el-Kelbî’ye göre ‘Adl, Tubba‘ isimli kralın baş cellâdıdır. Bir kişiyi öldürmek istediği zaman ‘Adl’ı gönderirdi. Daha sonra bu olay, kendisinden ümit kesilen her şey hakkında darb-ı mesel haline geldi.¹³¹⁴

490. قَدْ دَارَيْتُ الرَّجُلَ

‘Adama yumuşak davrandım’ mânâsına gelmektedir. Deyimin aslı, ceylanı avlamak için ona sinsice ve saklanarak yaklaştım anlamına gelen قَدْ دَارَيْتُ الظَّبْيَ deyiminden alınmıştır.¹³¹⁵

¹³¹² Beyit Mâlik b. Hâid el-Ḥuzâ’î’ye aittir. Bkz. *Dîvânu’l-Huzeliyyîn*, III/83; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/54; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 64.

¹³¹³ ‘Umeyr b. Şuyeym el-Kaṭâmî, *Dîvân*, s. 182; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/54-55.

¹³¹⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/554; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 133.

¹³¹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/59; Ebû Bekr b. ed-Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/1057; el-Herevî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XIV/111; el-Cevherî, *es-Şîḥâh*, VI/2235; Ebu’l-Huseyn b. Zekeriyâ, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, II/271; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/1347; el-Feyruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, s. 40; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, I/223; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 449; el-Enbârî/ez-Zâhir, II/56; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 284.

491. قَدْ اسْتَشَاطَ فُلَانٌ

قَدْ اسْتَشَاطَ فُلَانٌ deyiminin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, 'hiddetlendi ve öfkesinden tutuşup yandı' anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre deyim, çok yemekten azgınlaşmış deve anlamına gelen مِثْيَاطُ نَاقَةٌ ifadesinden alınmıştır. İkinci görüşe göre deyim, 'o kadar hiddetlendi ki kendisini ölüme sürükledi' anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre deyim, kişi öldü mânâsına gelen شَاطُ الرَّجُلِ ifadesinden alınmıştır.¹³¹⁶

492. قَوْلُهُمْ فِي الْجَوَابِ: بَلَى وَنَعَمْ

'Cevap verirken söylenen sözlerden, 'evet' mânâsına gelmektedir. el-Ferrâ'ya göre بَلَى, inkâr bildiren ifadelerle cevâben söylenmektedir. Örnek olarak أَلَسْتَ تَقُومُ (kalkmıyor musun) sorusuna بَلَى ile cevap verilir. نَعَمْ ise, inkâr bildirmeyen ifadelerle cevâben söylenmektedir. Örnek olarak هَلْ تَقُومُ (kalkıyor musun) sorusuna cevap olarak نَعَمْ söylenilmektedir. Âyetlerde şöyle buyruluyor; أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ قَالُوا بَلَى أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ قَالُوا بَلَى (Size bir uyarıcı gelmemiş miydi? diye sorarlar. Onlar; evet doğrusu bize uyarıcı geldi).¹³¹⁷ فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ (Rabbinizin size de vadettiğini gerçek buldunuz mu? diye seslenirler, 'Evet' derler).¹³¹⁸ İnkârdan tahkîke dönüldüğü için بَلَى kelimesi kullanılmıştır. Burada بَلَى, بَلْ ile aynı anlamdadır. Ancak بَلْ ifadesinden sonra muhâtap sözün devam edeceği vehmine kapılmaması için بَلْ'ın sonuna yâ harfi eklenmiştir. Âyette şöyle buyruluyor; وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً (Ateş bize sadece sayılı birkaç gün degecektir) derler).¹³¹⁹ بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً (Hayır öyle değil; kötülük işleyip suçu kendisini kuşatmış olan kimseler).¹³²⁰ نَعَمْ kelimesi hem نَعَمْ, hem de نَعِمٌ şeklinde okunmaktadır. Bir şiirde şöyle geçiyor;

دَعَانِي عَبْدُ اللَّهِ نَفْسِي فِدَاؤُهُ قَبَالِكَ مِنْ دَاعٍ دَعَانَا نَعَمْ نَعَمْ

¹³¹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/276; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/867; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XI/214; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1138; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/234; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2375; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 674; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIX/430; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 713; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/57.

¹³¹⁷ Mülk, 8-9.

¹³¹⁸ A'râf, 44.

¹³¹⁹ Bakara, 80.

¹³²⁰ Bakara, 81.

Kurban olduğum Abdullah bizi dâvet etti, bizi dâvet eden ne kadar güzel bir dâvetçi ve evet evet.¹³²¹

493. الْقَوْمُ خَوْلُ فُلَانٍ

‘Topluluk, falancanın taraftarlarıdır’ mânâsına gelmektedir. الْخَوْلُ kelimesinin tekili خَوْلٌ şeklindedir. el-Ferrâ, falanca ailesinden sorumludur anlamında فُلَانٌ يَخُولُ şeklinde denildiğini söylemiştir. Yine el-Ferrâ’dan nakledilen başka bir görüşe göre الْخَوْلُ, çobanlar anlamındadır.¹³²²

494. قَدْ طَلَّقَ فُلَانٌ فُلَانَةً ثَلَاثًا بَتَّةً

‘Falanca kişi falanca kadını üç defa kesin olarak boşadı’ (onları bağlayan üç ipin üçünü de kesti) anlamındadır. el-Ferrâ, falanca hakkında hüküm verdim anlamında أَيْتَتْ عَلَى فُلَانٍ الْفُضَاءَ deyiminin kullanıldığını söylemiştir. el-Aşma‘î, أَيْتَتْ şeklinde bir okuyuş bulunmadığını ve kelimenin aslının بَيْتَتْ olduğunu iddiâ etmiştir.¹³²³

495. قَدْ رَفَعَ الرَّجُلُ عَقِيرَتَهُ

‘Kişi sesini yükseltti’ mânâsına gelmektedir. عَقِيرَةٌ kelimesi, ‘kesilmiş’ anlamına gelmektedir.¹³²⁴ Deyimin anlamı hakkında rivâyet edilen hikâyeye göre, bir kişinin ayağı kesilmiş ve kişi diğer ayağını kesilmiş ayağının üstüne kaldırarak yüksek sesle ağlamaya başlamıştır. Daha sonra sesini yükselten her insan hakkında bu deyim kullanılmıştır.¹³²⁵

¹³²¹ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*’de geçmektedir. Bkz. el-‘Umânî, *el-İbâne*, IV/374; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/58-59.

¹³²² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/304; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/621; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/228; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1690; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/230; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1293; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 996; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/444; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/60.

¹³²³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/109; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/62; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/183; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/242; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/180; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/203; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 147; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/428; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 130; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/60.

¹³²⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/149; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, III/1274; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, I/145; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/754; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/90; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3033; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 443; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/100; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 854.

¹³²⁵ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/61.

496. فُلَانٌ يُحَابِي فُلَانًا.

'Falanca falancaya müsâmahakar davranıyor, kolaylık gösteriyor' anlamındadır. Adama iyilikte bulundum anlamında حَبَوْتُ الرَّجُلَ deyimini kullanılmaktadır.¹³²⁶

497. قَدْ مَضَى فُلَانٌ إِلَى الْمَاصِرِ.

'Falanca hapishaneye girdi' anlamındadır. Falancayı bir şeyden dolayı alıkoydum veya hapsettim anlamında قَدْ أَصْرْتُ فُلَانًا عَلَى الشَّيْءِ denilmiştir. الْأَصْرُ kelimesinin ahit anlamı da bulunmaktadır.¹³²⁷ Âyette şöyle buyruluyor; وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ; وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ (bu ahdi kabul ettiniz mi?).¹³²⁸

498. قَدْ صَدَّقَ بَنُو فُلَانٍ بَنِي فُلَانٍ الْقِتَالَ.

'Falan oğulları, falan oğullarına karşı savaşta sert ve haşin davrandılar' mânâsına gelmektedir. Sert ve haşin kişi anlamında رَجُلٌ صَدَقٌ deyimini kullanılmaktadır. Yine karşısına çıkılması zor kişi anlamında صَدَقُ اللَّقَاءِ deyimini kullanılmıştır.¹³²⁹ Mutemmem b. Nuveyra'nın kardeşine yazdığı bir mersiyede şöyle geçiyor;

وَإِنْ ضَرَسَ الْعَزُورُ الرَّجَالَ رَأَيْتَهُ أَخَا الْحَرْبِ صَدَقًا فِي اللَّقَاءِ سَمِيدًا

Savaş, savaşçıları etkilediği zaman sen onu savaşın ortasında karşısına çıkılması zor, cesâretli görürsün.¹³³⁰

¹³²⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/308; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/296; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/172; el-Fîruzabâdî, el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2308; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/132; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/765; el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ, s. 1272; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/391; el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi, s. 289; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/62; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 173.

¹³²⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/147; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1065; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/162; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/579; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/110; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/86; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 343; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/56; el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi, s. 93.

¹³²⁸ Âli-İmrân, 81; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/62.

¹³²⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/56; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/656; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/276; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1505; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/339; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2417; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 900; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/5.

¹³³⁰ Mutemmem b. Nuveyra, *Şi'ru Mutemmem b. Nuveyra*, s. 108; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/63.

499. فَلَانٌ أَعْجَمِيٌّ

'Falanca acemîdir' anlamındadır. Arapçada أَعْجَمِيٌّ, farklı şive ile konuşan kimse anlamındadır. عَجَمِيٌّ kelimesi ise, fasîh konuştuğu halde anne ve babası arap olmayan kimseye denilmektedir. Hayvanlara konuşamadıkları için عَجْمٌ denilmiştir. Yine öğlen ve ikinci namazlarında kırâat sessiz olduğu için الْعَجْمَاوَانُ denilmiştir. Âyette şöyle buyruluyor; وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ (Biz Kuran'ı Arapça bilmeyen kimselerden birine indirseydik).¹³³¹ İbnu'l-Enbârî'ye göre âyette geçen الْأَعْجَمِينَ kelimesi, dilinde yabancı şive bulunan kimseler anlamındadır.¹³³² Zu'r-Rummenin bir şiirinde şöyle geçmektedir;

أَجِبَّ الْمَكَانَ الْفَقْرَ مِنْ أَجْلِ أَنِّي بِهِ أَتَعْنَى بِإِسْمِهَا غَيْرَ مُعْجِمٍ

İnsanların olmadığı yeri seviyorum, çünkü orada onun ismini saklamadan şarkı söyleye biliyorum.¹³³³

500. فَلَانٌ أَعْرَابِيٌّ

'Falanca bedevîdir' anlamına gelmektedir. Çöl halkına الْأَعْرَابُ denilmiştir. Şehir halkına ise الْعَرَبُ denilmektedir. el-Ferrâ, şehir halkı ile karıştırılmaması için bedevîye عَرَبِيٌّ denilmesini uygun görmemiştir. Arap asıllı olmayan ama Arapça konuşan kişiye عَرَبِيٌّ denilmiştir. Araplara Arap denilmesinin sebebi, deyimlerinin güzel olması ve anlamlarını açık şekilde açıklamaları sebebiyledir. Bir konuyu insanlara açık şekilde anlattım anlamında قَدْ أَعْرَبْتُ الْقَوْمَ denilmektedir.¹³³⁴ Hadîste şöyle buyruluyor; أَلْبِكْرُ إِذْنُهَا صُمَاتُهَا وَالتَّيْبُ يُعْرَبُ عَنْهَا لِسَانُهَا (Bâkirenin susması ikrârıdır, dul kadının ise dili istediğini açıklar).¹³³⁵ İki güvercinin tasvîr edildiği bir şiirde şöyle geçiyor;

لَا يُعْرَبَانِ لَنَا قَوْلًا فَفَقَهُمُ وَمَا هُمَا فِي مَقَالٍ أَعْجَمِيَّانِ

¹³³¹ Şuarâ, 198.

¹³³² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/237; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/484; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, I/249; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1980; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, IV/239; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2835; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1135; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/59; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 823.

¹³³³ Nâbiğa eş-Şeybânî, *Dîvân*, s. 1172; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/63-64.

¹³³⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/128; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/319; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, II/318; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/178; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, IV/299; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2863; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 113; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/332; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 830.

¹³³⁵ Aynı anlamdaki hadîs için bkz; *Sahîh-u Muslim*, II/1037.

Sözü açık anlatmıyorlar ki biz de anlayalım, konuşmada acemî de değiller.¹³³⁶

501. قَدْ تَطَيَّبَ فُلَانٌ بِالْعَبِيرِ

Deyimin anlamı konusunda iki görüş vardır. Ebû 'Ubeyde'ye göre الْعَبِيرُ, safran anlamındadır. Buna göre deyim, 'falanca safrandan hazırlanmış bir koku sürdü' mânâsına gelmektedir.¹³³⁷ Ebû 'Ubeyde bu görüşüne el-A'sâ'nın şu beytini delil göstermiştir;

وَتَبَرَّدَ بَرْدَ رِذَاءِ الْعَرُوسِ بِالصَّيْفِ رَفْرَفَتْ فِيهِ الْعَبِيرِ

İlkbaharda gelin elbisesi gibi bir elbiseyle örtünüyorsun ve safrandan hazırlanmış koku sürmüştün.¹³³⁸

Diğerlerine göreyse الْعَبِيرُ, türlü kokulardan hazırlanmış bir kokudur. Bu görüşte olanlara göre deyim, 'falanca türlü kokulardan hazırlanmış bir koku sürdü' anlamına gelmektedir.¹³³⁹

502. فُلَانَةٌ ظَعِينَةٌ فُلَانٍ

'Falanca kadın falancanın eşidir' mânâsına gelmektedir. Dilcilere göre ظَعِينَةٌ, tahtirevan içerisindeki kadın anlamındadır. Daha sonra çok kullanılması sebebiyle 'eş' anlamı kazanmıştır.¹³⁴⁰ Aynı anlamda bir kişinin hanımına رَوْحُهُ وَرَوْحَتُهُ denilmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَرَوْحُكَ (Ey Adem! Eşin ve sen cennette kal).¹³⁴¹ Zikrolunan kelimeler hâricinde kişinin eşi anlamında, اسْكُنْ, ظَعِينَةٌ, رَوْحُهُ, رَوْحَتُهُ, آدَمُ, أَنْتَ, رَوْحُكَ ve فِرَاشُ كَلِمَاتِهِ kelimleri de kullanılmaktadır.¹³⁴²

¹³³⁶ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/65.

¹³³⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/129; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/318; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, II/229; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/734; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/207; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2782; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 434; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/500; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 818.

¹³³⁸ Meymûn b. Kays b. Cendel el-A'sâ, *Dîvânü'l-'A'sâ*, s. 69.

¹³³⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/66.

¹³⁴⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/88; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/931; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, II/180; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2159; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/465; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2748; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1213; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV/363; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 809.

¹³⁴¹ Bakara, 35.

¹³⁴² el-Enbârî, ez-Zâhir, II/66-69.

503. مَا كَلَّمْتُ فُلَانًا حِينًا

'Falancayla bir süre konuşmadım' anlamındadır. Arapçada اَلْحِينُ, belirsiz süre anlamında kullanılmaktadır.¹³⁴³ Âyette şöyle buyruluyor; تُوْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا (Rabbinin izniyle her zaman meyve veren hoş bir ağaç).¹³⁴⁴ Diğer bir âyette şöyle buyruluyor; ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسَجُنَّهُ حَتَّى حِينٍ (Sonra, kadının ailesi delilleri Yusuf'un lehinde gördüğü halde, onu bir süre için hapsedmeyi uygun buldu).¹³⁴⁵ اَلْحِينُ, İbnu'l-Enbârî'ye göre bir âyette üç gün anlamında kullanılmıştır. Âyette şöyle buyruluyor; وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّى حِينٍ (Onlara, 'Bir süreye kadar zevklenin' denmişti).¹³⁴⁶

504. شَتَمَ فُلَانٌ عَرَضَ فُلَانٍ

'Falanca falancanın ırzına küfretti' (sülâlesini kötü sözlerle yâd etti) mânâsına gelmektedir. Ebû U'beyd'e göre اَلْعَرَضُ kelimesi Arapçada, babalar ve ulu dedeler anlamında kullanılmaktadır. İbn Kuteybe bu görüşe karşı çıkmış ve اَلْعَرَضُ kelimesinin insanın şahsı anlamında olduğunu ileri sürmüştür.¹³⁴⁷ Cennet ehlinin tasvîr edildiği şu hadîsi, görüşüne delil olarak göstermiştir; لَا يَتَعَوَّطُونَ وَلَا يُبُولُونَ إِنَّمَا هُوَ عَرَقٌ يَجْرِي مِنْ أَعْرَاضِهِمْ مِثْلَ رِيحِ الْمِسْكِ (Büyük ve küçük abdestleri olmaz, bütün dışkıları bedenlerinden misk kokusu gibi bir terle ifrâz olur).¹³⁴⁸ İbnu'l-Enbârî'ye göre İbn Kuteybe'nin bu görüşü doğru değil ve zikrettiği hadîs bu konuda delil olarak kullanılamaz. Ona göre العرض lafzı, insan bedeninin terleyen kısımları anlamındadır.

Ebu'd-Derdâ'dan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir; أَفْرَضَ مِنْ عَرَضِكَ لِيَوْمِ فَفَرَكٍ (İrzından, fakir olacağın gün için borç ver (yani, senin sülâlene küfredene aynı şekilde karşılık verme ve bunu kıyâmet gününe borç olarak sakla).¹³⁴⁹

¹³⁴³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/304; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/575; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/165; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2106; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/125; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1073; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1192; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/473; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 372.

¹³⁴⁴ İbrâhîm, 25.

¹³⁴⁵ Yûsuf, 35.

¹³⁴⁶ Zâriyât, 43; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/69-70.

¹³⁴⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/271; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/747; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, I/289; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1091; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/269; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2884; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 646; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVIII/390; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 833.

¹³⁴⁸ İbn Selâm, *Ğaribu'l-Hadîs*, I/154.

¹³⁴⁹ Ebû U'beyd, *Ğaribu'l-Hadîs*, IV/149; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/70-72.

505. قَدْ أَدْلَجَ الرَّجُلُ

'Kişi, gecenin başından sonuna kadar yürüdü' mânâsına gelmektedir. İfadenin anlamı konusunda genel bir yanlış vardır. Halk deyimini, gecenin sona ereceği sırada yürüdü şeklinde anlamaktadır. Ancak Arapçada أَدْلَجَ fiili, gecenin başından sona ereceği zamana kadar yürüdü anlamına gelmektedir. Gecenin sonunda yürüdü anlamında وَالَّذِي وَالَّذِي deyimleri kullanılmaktadır.¹³⁵⁰

506. قَدْ تَهَجَّدَ الرَّجُلُ

'Kişi teheccüd namazına kalktı' anlamındadır. Arapçada تَهَجَّدَ, Allah'ı zikretmek için uyanmak ve uykuyu terketmek mânâsına gelmektedir. Kişi uyanık kaldı anlamında قَدْ هَجَّدَ الرَّجُلُ deyimini kullanılmaktadır. هَجَّدَ fiili zıt anlamlı fiillerdendir. Fiilin uyanık kalmak ve uyumak anlamları vardır.¹³⁵¹ Âyette şöyle buyruluyor; وَمَنْ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ (Geceleyin uyanıp, yalnız sana mahsus olarak fazladan namaz kıl).¹³⁵² Şiirde şöyle geçiyor;

لَقَدْ هَلَكَ امْرُؤٌ ظَلَّتْ عَلَيْهِ بِشِطِّ عُنَيْرَةٍ بَقَرٌ هَجُودٌ

Üzerine inekler gibi güzel gözlü uykusuz kadınlar kalmış kişi helâk oldu.¹³⁵³

507. فُلَانٌ مُعْرَبٌ

'Falanca kavgacıdır' mânâsındadır. Arapçada مُعْرَبٌ, kasıtsız olarak çirkin davranışlarda bulunan kişi için kullanılmaktadır. Kelime anlamını ısırın ama öldürmeyen yılan anlamına gelen الْعَرَبِيُّ kelimesinden almıştır.¹³⁵⁴

¹³⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/80; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/450; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/345; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/315; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/294; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1407; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 189; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/570; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 458; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/74.

¹³⁵¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/385; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/453; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VI/25; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/555; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, VI/34; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4616; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 327; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/334; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1253.

¹³⁵² İsrâ, 79.

¹³⁵³ Beyit Benî Hanîfe kabîlesinden bir kadına aittir. Bkz. el-Mufağdal b. Sâlim ed-Đabbî, *el-Mufağdaliyyât*, s. 273; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/75-76.

¹³⁵⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, III/225; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/508; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2868; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 298; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/375; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 831; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/77.

508. هَذَا مِنْ فَيْءِ الْمُسْلِمِينَ.

'Bu, müslümanların ganîmetten payıdır' anlamındadır. Arapçada **أَلْفَيْءٌ**, müslümanların elinden çıkan ve tekrar kendilerine geri dönen şey anlamına gelmektedir. Kişi döndü anlamında **قَدْ فَاءَ الرَّجُلُ** denilmiştir.¹³⁵⁵ Âyette şöyle buyruluyor; **فَقَاتِلُوا آلِيَّ تَبَغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ** (saldıranlarla Allah'ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız).¹³⁵⁶

509. الدَّابَّةُ فِي الْأَرِيِّ.

'Hayvan halkaya bağlıdır' mânâsına gelmektedir. Halk **الأريِّ** kelimesinin anlamını yanlışlıkla ahırda hayvanın yem yediği yer olarak bilmektedir. Ancak kelime hayvanın bağlandığı yer anlamındadır. Deyim, kişi bir yerde ikâmet etti anlamına gelen **قَدْ تَأَرَى الرَّجُلُ** ifadesinden almıştır.¹³⁵⁷

510. قَدْ قَرِظْتُ الرَّجُلَ تَقْرِيطًا.

'Falancayı çok övdüm' mânâsındadır. Arapçada **التَّقْرِيطُ**, hayatta olan birisini övmek, **التَّائِبِينَ**, vefât etmiş bir kişiyi övmek anlamında kullanılmıştır. Şiirde şöyle geçiyor;

لَعَمْرِي وَمَا دَهْرِي بِتَائِبِينَ هَالِكٍ وَلَا جَزَعٍ مِمَّا أَصَابَ فَأَوْجَعًا

Ömrüne yemin olsun ki, ölen birisini methetmek benim âdetim değil, isâbet etmiş bir şeyden dolayı da endişe duymam.¹³⁵⁸

511. قَدْ جَاءَتِ الْقَافِلَةُ.

'Kâfile geldi' anlamındadır. Arapçada **الْقَافِلَةُ**, seferden dönen yol arkadaşları mânâsına gelmektedir. Askerler geri döndü anlamında **قَفَلَ الْجُنْدُ** deyimi kullanılmaktadır. İnsanlar kâfile kelimesinin anlamı konusunda hatâ etmekte ve

¹³⁵⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/406; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/245; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, I/244; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/63; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/435; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3495; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1143; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/356; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 957.

¹³⁵⁵ İsrâ, 79.

¹³⁵⁶ Hucurât, 9; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/77-78.

¹³⁵⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/332; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1070; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/222; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2266; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/87; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/68; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1259; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/62; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/79; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 262.

¹³⁵⁸ Mutemmem b. Nuveyra, *Şi'ru Mutemmem b. Nuveyra*, s. 106; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/79.

sefere giden veya gelen ayırımı yapılmadan her ikisine de kâfile demekteler. Ancak kâfile yalnız seferden dönenler için kullanılmalıdır. Buna delil olarak seferden dönen kişi anlamında kullanılan رَجُلٌ قَافِلٌ ifadesini gösterebiliriz.¹³⁵⁹ Bir beyitte şöyle geçiyor;

نَظَرْتُ إِلَيْهَا وَالنُّجُومُ كَأَنَّهَا مَصَابِيحُ رُهْبَانٍ تَنْسُبُ لِقَقَالٍ

Yıldızlar sanki seferden dönenlere ışık saçan râhiplerin lambaları gibiyken ona baktım.¹³⁶⁰

512. رَجُلٌ لئِيمٌ

‘Cimri ve aşağılık kişi’ mânâsına gelmektedir. لئِيمٌ kelimesi Arapçada, cimri, alçak ve soysuz anlamlarında kullanılmaktadır. Sadece cimri olan kişi için bu kelime kullanılmaz, ona شَحِيحٌ denilir. Kişi kınanacak ve kınanmayı hak edecek bir şey yaptığı zaman قَدْ أَلَامَ الرَّجُلُ ifadesi kullanılmıştır.¹³⁶¹

513. عَرَفْتُ ذَلِكَ فِي حَمَالِيْقٍ عَيْنِيْكَ

‘Onu göz kapaklarının içinden tanıdım’ anlamına gelmektedir. حَمَالِيْقٍ, göz kapaklarının iç kısmı mânâsındadır. Tekili حَمَلَاقٌ şeklindedir.¹³⁶² Şiirde şöyle geçiyor;

فَدَبَّ مِنْ رَأْيِهَا دَبِيْبًا وَالْعَيْنُ حَمَلَاقُهَا مَقْلُوبٌ

Görmesinden hızlı hareket etti, göz kapakları ters çevrilmişti.¹³⁶³

514. حُمَةُ الْعَقْرَبِ

‘Akrep zehri’ anlamına gelmektedir. İnsanlar حُمَةُ sözündeki mîm harfini şeddeli okuyarak yanlış yapmaktalar. Yine حُمَةُ kelimesini, akrebin soktuğu iğne zannediyorlar. Ancak kelime, zehir anlamındadır. İbn Sîrîn şöyle demiştir; يُكْرَهُ التَّرْيَاقُ

¹³⁵⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/165; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/966; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IX/134; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1803; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/112; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3706; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1049; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX/264; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1001.

¹³⁶⁰ İmriü'l-Kays, *Dîvân*, s. 31; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/80.

¹³⁶¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/345; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/987; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/286; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2025; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/226; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3976; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1156; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/391; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1109; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/80-81.

¹³⁶² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/322; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1143; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/196; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1465; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/128; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1006; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 877; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXV/205; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 355.

¹³⁶³ 'Ubeyd b. el-Abras, *Dîvân*, s. 19; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/81.

إِذَا كَانَتْ فِيهِ الْحُمَةُ (tiryakta zehir varsa mekruhtur). Aynı anlamda yılan eti zehirli olduğu için ona da حُمَةٌ denilmiştir.¹³⁶⁴

515. قَدْ دَلَّسَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ

‘Falanca malının kusurunu gizleyerek falancaya kusursuz gösterdi’ mânâsına gelmektedir. الدَّلْسُ kelimesi Arapçada karanlık anlamında kullanılmaktadır. Falanca malının ayıbını saklamıyor ve ihânet etmiyor anlamında فُلَانٌ لَا يُدَالِسُ وَلَا يُوَالِسُ denilmiştir.¹³⁶⁵

516. فُلَانٌ جَمِيلٌ

‘Falanca güzeldir’ anlamındadır. Arapçada الْجَمِيلُ, eritilmiş yağın üzerinden akan su anlamındadır. Kişi yağ eritti anlamında قَدْ اجْتَمَلَ الرَّجُلُ deyimi kullanılmıştır.

¹³⁶⁶ Lebîd’in bir şiirinde şöyle geçiyor;

أَوْ نَهْتَهُ فَأَتَاهُ رِزْقُهُ فَاشْتَوَى لَيْلَةً رِيحٍ وَاجْتَمَلَ

Veya (çocuğa annesi) yasaklamıştı da rızkı ona geldi ve rüzgarlı gecede yağ eritti ve (eti) kavurdu.¹³⁶⁷

517. قَدْ سَخَّمَ فُلَانٌ وَجْهَهُ

‘Kişi yüzünü siyaha boyadı’ anlamına gelmektedir. Deyim, tencerenin siyahlığı anlamına gelen السَّخَامُ kelimesinden alınmıştır.¹³⁶⁸

518. لِفُلَانٍ الْوَيْلُ وَالْأَلَيْلُ

‘Falanca için acı ve inilti olsun’ anlamına gelmektedir. الْأَلَيْلُ, inilti mânâsındadır.¹³⁶⁹

¹³⁶⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/33; ; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/574; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/11; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1906; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/23; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1006; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1097; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/5; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/83.

¹³⁶⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/228; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/647; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XII/252; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/930; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/296; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1408; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 546; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/84; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 458; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/84.

¹³⁶⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VI/141; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/491; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/74; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, I/481; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/683; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 979; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/230; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 263.

¹³⁶⁷ Lebîd b. Rabî'a, *Dîvân*, s. 178; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/84.

¹³⁶⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/85.

519. قَدْ صُلِبَ فُلَانٌ وَفُلَانٌ مَّصْلُوبٌ.

‘Falanca çarmıha gerildi’ anlamına gelmektedir. Çarmıha gerilene مَّصْلُوبٌ denilmesinin sebebi, asıldığı zaman bedeninden yağ akması sebebiyledir. صُلِبَ kelimesi Arapçada yağ anlamına gelmektedir. Kişi kemikleri pişirip çıkan yağı katık yaptığı zaman قَدْ اصْطَلَبَ الرَّجُلُ denilmiştir.¹³⁷⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

وَبَاتَ شَيْخُ الْعِيَالِ يَصْطَلِبُ

Ailenin aksakalı (kemikleri pişirerek) yağın katık yapmaya başladı.¹³⁷¹

520. فُلَانٌ حَسِيبٌ

فُلَانٌ حَسِيبٌ, ‘falanca iyi huylu, asil davranışlıdır’ (ölçülüp biçilmiş hareketlerde bulunur) anlamındadır.¹³⁷²

521. فُلَانٌ أَسِيرٌ

‘Falanca esirdir’ (yenilmiş, alıkonulmuş) anlamındadır. Arapçada الْأَسْرُ, bağlamak mânâsında kullanılmaktadır. Bir şeyi bağladım anlamında أَسْرَتُ الشَّيْءِ denilmiştir. Kelimenin bu anlam hâricinde ‘yaratılış’ anlamı da bulunmaktadır.¹³⁷³ Âyette şöyle buyruluyor; نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ (Onları yaratan, mafsallarını pekiştiren Biziz).¹³⁷⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

بِرَاكٍ تُرَابًا نَّمُ صَيْرَكَ نُطْفَةً فَسَوَاكَ حَتَّى صِرْتَ مُلْتَمِ الْأَسْرِ

¹³⁶⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/361; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/247; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/312; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1626; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, I/18; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1964; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 962; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/17; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/86.

¹³⁷⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/127; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/349; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XII/137; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/163; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, III/301; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2475; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 106; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/201; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 743.

¹³⁷¹ el-Kemmîṭ b. Zeyd, *Şi'ru'l-Kemmîṭ b. Zeyd*, I/82; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/86-87.

¹³⁷² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/87.

¹³⁷³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/293; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/1065; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/43; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/578; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, I/107; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/77; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 343; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/48; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 88.

¹³⁷⁴ İnsan, 28.

Seni topraktan yarattı, sonra bir nuḫfe oldun, sonra yaratılışın bir araya gelene kadar seni insan şeklinde yarattı.¹³⁷⁵

522. الْحَمْدُ لِلَّهِ وَالشُّكْرُ

‘Hamd ve şükür Allah’a mahsustur’ anlamındadır. İnsanlar bu iki kelimeyi aynı anlamda anlayarak hatâya düşmektedirler. Ancak bu iki kelimenin farklı anlamları vardır. Arapçada hamd, kişiyi güzel hasletleri sebebiyle övme anlamında kullanılmaktadır. Kişiyi cesareti, cömertliği ve diğer hususları sebebiyle övdüm anlamında حَمِدْتُ الرَّجُلَ denilmektedir.¹³⁷⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

نَزُورُ امْرَأًا أَعْطَى عَلَى الْحَمْدِ مَالَهُ وَمَنْ يُعْطِ أَتْمَانَ الْحَمْدِ يُحْمَدِ

Övülmek üzere mâlını harcayan kişiyi ziyaret ederiz, övülmenin bedelini ödeyen kişi övülür.¹³⁷⁷

Şükür kelimesi ise, bir kişinin yaptığı iyiliği hatırlamak anlamındadır. Hadîste şöyle buyruluyor; مَنْ أَرَلَتْ إِلَيْهِ نِعْمَةً فَلْيَشْكُرْهَا (Kime bir nimet bahşedilmişse ona olan şükrânını dile getirsin).¹³⁷⁸ Hamd sözü, şükür anlamını da kapsamaktadır, ama şükür sözü daha dar kapsamlıdır. Âyette şöyle buyruluyor; الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Hamd, Âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur).¹³⁷⁹

523. مَا يَلِيْقُ قَلْبِي كَلَامَ فُلَانٍ

‘Falancanın sözü hoşuma gitmiyor’ (kalbime yapışıp kalmıyor) mânâsına gelmektedir. Falanca eşinden hoşlanmadı anlamında مَا لَأَقْتُ فُلَانَةً عِنْدَ زَوْجِهَا denilmektedir. Şiirde şöyle geçiyor;

وَمَا زَالَ هَذَا الدَّهْرُ مِنْ شُؤْمِ جَدِّهِ يُبَاعِدُ بَيْنَ الْعَاشِقِينَ الْأَلِصِقِ

يُبَاعِدُ مِنَّا مَنْ نُحِبُّ اجْتِمَاعَهُ وَيُذِنِي إِلَيْنَا صَاحِبًا غَيْرَ لَانِقِ

¹³⁷⁵ Beyit ‘İmrân b. Haṭṭân’a aittir. Bkz. el-‘Umânî, *el-İbâne*, II/275; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/88.

¹³⁷⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/188; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/505; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IV/251; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/466; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, II/100; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/987; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 278; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/38; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 350.

¹³⁷⁷ Cervel b. Evs el-Ḥuṭay'e, *Dîvân*, s. 161.

¹³⁷⁸ el-Beyhakî, *Şua'bu'l-İmân*, VI/516.

¹³⁷⁹ Fâtiha, 2; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/89-90.

Eski uğursuzluk bu çağda da devam ediyor, (felek) bir birine bitişik sevgilileri uzaklaştırıyor. Beraber olmak istediklerimizi bizden uzaklaştırıyor, lââyık olmayan arkadaşı bize yaklaştırıyor.¹³⁸⁰

524. سَأَلْتُ أَبَا فَلَانٍ عَنْ كَذَا وَكَذَا فَمَا تَلَعَنَّمْ.

‘Falancadan şu ve şu hususlarda yardım istedim, yardım etmede hiç tereddüt etmedi’ (duraksama göstermedi) anlamındadır. Bir hadîste şöyle buyrulmaktadır; مَا أَحَدٌ عَرَضْتُ عَلَيْهِ الْإِسْلَامَ إِلَّا كَانَتْ لَهُ عِنْدَهُ كِبُوءٌ غَيْرَ أَبِي بَكْرٍ فَإِنَّهُ لَمْ يَتَلَعَنَّمْ (İslâmı arzettiğim her keste bir duraksama olmuşdu, Ebû Bekir istisnâ, o hiç duraksama göstermedi).¹³⁸¹

525. رَجَعَ الْحَقُّ إِلَىٰ أَرْبَابِهِ.

‘Hak, sâhiplerine geri döndü’ anlamındadır. Arapçada رَبِّ kelimesi, mâlik ve sâhip anlamında kullanılmaktadır.¹³⁸² Âyette şöyle buyruluyor; الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Hamd, Âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur).¹³⁸³

526. فُلَانٌ دَاعِرٌ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الدَّعَارَةِ.

‘falanca sinsi ve eziyet verendir ve o, sinsi ve eziyet verenlerdendir’ mânâsına gelmektedir. Deyim, tütsüsü çok olan ‘ûd ağacı anlamına gelen غُودٌ دَعْرٌ ifadesinden alınmıştır.¹³⁸⁴

527. قَدْ خُلِدَ فُلَانٌ فِي الْحَبْسِ.

‘Falanca hapiste kaldı’ (alıkonuldu) anlamına gelmektedir. Kişi bir yerde kaldı anlamında قَدْ خُلِدَ الرَّجُلُ denilmiştir.¹³⁸⁵ Âyette şöyle buyruluyor; خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا (içinde temelli ve ebedi kalacakları).¹³⁸⁶ İbn Aħmer’in bir beytinde şöyle geçiyor;

¹³⁸⁰ Beyit müellifi zikredilmeden el-Ezdâd’da geçmektedir. Bkz. el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 264; *ez-Zâhir*, II/90-91.

¹³⁸¹ İbn Kuteybe, *Ğarîbu’l-Hadîs*, 226; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/91.

¹³⁸² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/256; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/67; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XV/132; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/130; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûğa*, II/381; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1546; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muħîṭ*, s. 88; *ez-Zebîdî*, *Tâcu’l-‘Arûs*, II/459; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 497.

¹³⁸³ Fâtiha, 2; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/92.

¹³⁸⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, II/32; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/631; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, II/120; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/658; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûğa*, II/283; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/1379; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muħîṭ*, s. 392; *ez-Zebîdî*, *Tâcu’l-‘Arûs*, XI/294. Kelime günümüz Arapçasında ahlaksız ve edepsiz kişi anlamında kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 451; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/93.

خَلَدَ الْحَبِيبُ وَبَادَ حَاضِرُهُ إِلَّا مَنَازِلَ كُلِّهَا قَفْرُ

Cebîb vâdîsi kaldı, ama içinde bulunanlar ölüp gittiler. Yalnız metrûk evler kaldı.¹³⁸⁷

528. قَدْ كَادَ فُلَانٌ يَهْلِكُ

‘Falanca neredeyse ölüyordu’ (ölümün eşiğine geldi ama ölmedi) mânâsına gelmektedir. Falanca kalkmak istedi ama kalkmadı anlamında مَا كَادَ فُلَانٌ يَقُومُ denilmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; فَدَبَّحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ (sığırı boğazladılar; az kalsın bunu yapmayacaklardı).¹³⁸⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

فَلَا تَتْرُكِي نَفْسِي شَعَاعاً فَإِنَّهَا مِنْ الْوَجْدِ قَدْ كَادَتْ عَلَيْكَ تَدُوبُ

Beni kendi hâlime başıboş bırakma, canım sana olan şevkinden neredeyse eriyecek.¹³⁸⁹

529. قَدْ نَفَزْتُ فُلَانًا عَنَّا

‘Falancayı kovdum’ (bizden uzaklaştırdım) anlamındadır. Deyim, ceylanın hareket etmesi ve koşması anlamına gelen نُفِرُ الظَّبْيِ ifadesinden alınmıştır.¹³⁹⁰ Bir şiirde şöyle geçiyor;

يَرِيحُ بَعْدَ الْجَهْدِ وَالْتِرْمِيزِ إِرَاحَةَ الْجَدَائِيَةِ النَّفُوزِ

Ceylan yavrusunun yürüdüğü gibi, zorla ve zayıf şekilde yürüyor.¹³⁹¹

¹³⁸⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/231; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/631; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/124; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/469; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, II/207; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1225; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muhtî*, s. 280; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/61; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 413.

¹³⁸⁶ Nisâ, 57.

¹³⁸⁷ İbn Aḥmer, *Şi'ru İbn Aḥmer*, s. 86; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/94.

¹³⁸⁸ Bakara, 71.

¹³⁸⁹ Beyit Kays b. Mu'âz'a aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, I/283; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/95-96.

¹³⁹⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/373; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/82; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/153; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/899; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, V/459; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4499; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muhtî*, s. 527; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV/356.

¹³⁹¹ Beyit müellifi zikrolunmadan *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, I/306; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/97.

530. لِفَالَانِ عُنْدَةً

'Falancanın bir dayanağı var' mânâsına gelmektedir. Arapçada عُنْدَةً, çok sayıda hurma ağacının olduğu köy anlamında kullanılmaktadır. Buna dayanarak o köyden olan birisi kendisine güvenir ve işini sağlam yapardı. Daha sonra kendisine güvenen ve dayanağı olan her kişi hakkında bu deyim kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁹²

531. فِي نَهْرٍ فُلَانٍ سِكْرٌ

'falancanın ırmağında (suyun akmasını engelleyen) bir engel var' mânâsına gelmektedir.¹³⁹³ Mucâhid'den rivâyet edildiğine göre إِيْمًا سَكْرَتْ أَبْصَارُنَا (Gözlerimiz döndü)¹³⁹⁴ âyeti, gözlerimizin görmesi (göze su dolarak görmesi) engellendi şeklinde açıklanmıştır. Yine insanların başları döndü ve göremez oldular anlamında سَكْرَتْ أَبْصَارُ الْقَوْمِ denilmiştir.¹³⁹⁵

532. فُلَانٌ فَنِيحٌ

'Falanca yenik ve mağluptur' anlamındadır. Falanca falancayı yendi ve mağlup etti anlamında قَدْ فَتَحَ فُلَانٌ فُلَانًا denilmiştir.¹³⁹⁶ Bir şiirde şöyle geçmektedir;

لَعَلَّمِ الْجُهَّالُ أَنِّي مَفْتَحٌ لِهَامِهِمْ أُرْصُهُ وَأَنْقَحُ

Câhiller benim muzaffer olduğumu bildiler, başlarına vuruyor ve beyinlerini kafalarından çıkarıyorum.¹³⁹⁷

533. فُلَانٌ يَرُوعُ مِنْ كَذَا وَكَذَا

'Falanca şundan ve şundan vaz geçer ve vaz geçtiğini saklar' anlamına gelmektedir. el-Ferrâ, dönen kimse için يَرُوعُ denilmesinin, yalnız döndüğünü

¹³⁹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/140; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/661; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, I/135; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/510; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, IV/86; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3030; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 300; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/394; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 854; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/97.

¹³⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/309; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/719; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/34; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/687; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/89; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/2047; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 409; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/55; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 631.

¹³⁹⁴ Hicr, 15.

¹³⁹⁵ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/97-98.

¹³⁹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/276; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/617; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VII/186; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/429; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3471; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 257; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/222.

¹³⁹⁷ Ru'be b. el-'Accâc, *Dîvân*, s. 459; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/98-99.

sakladığı zaman câiz olduğunu söylemiştir.¹³⁹⁸ Örnek olarak hacdan dönen kimse için فَرَاغٌ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ denilmesi doğru değildir. Âyette şöyle buyruluyor; (Sonunda, üzerlerine yürüyüp kuvvetle vurdu).¹³⁹⁹ Âyete, onları vurmak için geri döndü ve geri döndüğünü sakladı anlamı verilmiştir.¹⁴⁰⁰

534. فَلَانٌ يَحُومُ عَلَى كَذَا وَكَذَا

فُلَانٌ يَحُومُ عَلَى كَذَا وَكَذَا, 'falanca şunun ve şunun etrafında dönüp dolaşıyor' mânâsına gelmektedir.¹⁴⁰¹

535. بَنُو فُلَانٍ غُنَاءٌ

'Falanca oğulları çer çöptür' (kimseye faydaları dokunmaz) anlamındadır. Arapçada غُنَاءٌ, suyun üzerinde bulunan ve işe yaramayan çer çöp anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamdan yola çıkarak, faydası olmayan herşey için غُنَاءٌ kelimesi kullanılmıştır.¹⁴⁰² Âyette şöyle buyruluyor; فَجَعَلَهُ غُنَاءً أَحْوَى (Sonra da onları siyah çerçöpe çevirmiştir).¹⁴⁰³

536. خَرَابٌ يَبَابٌ

'Yıkık ve ıssız' anlamındadır. يَبَابٌ kelimesi Arapçada, içerisinde kimse olmayan ev anlamına gelmektedir.¹⁴⁰⁴

537. بِضَاعَةٌ فُلَانٍ مُرْجَاةٌ

'Falancanın malı azdır' (değersizdir) anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

¹³⁹⁸ رَاغٌ fiilinin birincil anlamı bir kişiye doğru gizlice yönelmektir. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/445; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/783; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/165; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1320; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/460; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1778; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 782; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXII/488; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 561.

¹³⁹⁹ Şâffât, 93.

¹⁴⁰⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/99.

¹⁴⁰¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/314; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/573; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/179; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1908; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/122; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1061; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1098; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/38; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 369; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/100.

¹⁴⁰² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/440; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1035; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/159; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2443; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/412; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3215; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1317; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/141; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 886.

¹⁴⁰³ A'lâ, 5; el-Enbârî, ez-Zâhir, 100-101.

¹⁴⁰⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/439; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/240; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/151; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4947; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 145; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/414; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1340; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/102.

وَمُرْسِلٍ وَرَسُولٍ غَيْرِ مُنْتَهَمٍ وَحَاجَةٍ غَيْرِ مُرْجَاةٍ مِنَ الْحَاجِّ

İttilah edilmeyen elçi ve elçiyi gönderen ve değersiz olmayan ihtiyaçlardan bir ihtiyaç.¹⁴⁰⁵

Başka bir görüşe göre مُرْجَاةٌ, dirhem ve dinarla alınamayacak kadar değersiz bir şey anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre kelime, pazar anlamına gelen اِرْجَاءٌ kelimesinden alınmıştır.¹⁴⁰⁶ Âyette şöyle buyruluyor; وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُرْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا (pek değersiz bir malla geldik; ölççeği bize tam yap ve sadaka ver).¹⁴⁰⁷

538. هُوَ شَرِيكُهُ شِرْكَةَ عَنَانٍ

‘O, onun ‘inan şirketindeki ortağıdır’ (özel bir işte ortağıdır) anlamındadır.¹⁴⁰⁸ Yani işler zorlaştığı zaman onu alır ve o mâla ortak olur. Şu ve şu iş karşımıza çıktı anlamında قَدْ عَنَّ لَنَا كَذَا وَكَذَا denilmiştir.¹⁴⁰⁹ İmriu’l-Ğays bir şiirinde şöyle demiştir;

فَعَنَّ لَنَا سِرْبٌ كَأَنَّ نِعَاجَهُ عَذَارَى دَوَارٍ فِي مَلَأٍ مُدَيَّلٍ

Birdenbire, sırtları ak ve ayakları kara bir yaban öküzü sürüsü karşımıza çıktı. Bunların dişilerinin birbirine sığınarak dertop olmaları, Devâr adlı putun çevresinde genç kızların siyah ve uzun etekleriyle dönmelerine benziyordu.¹⁴¹⁰

539. فُلَانٌ بَاقِعَةٌ

‘Falanca ihtiyatlı, becerikli ve kurnazdır’ anlamındadır. Arapçada بَاقِعَةٌ, avlanmaktan korkarak her kesin su içtiği yerlere gelmeyerek, yağmur sularının

¹⁴⁰⁵ er-Râi‘ en-Numeyrî, *Dîvânu’r-Râi‘ en-Numeyrî*, s. 119.

¹⁴⁰⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VI/165; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/473; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa* XI/107; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2367; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûğa*, III/48; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1815; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtî*, s. 1291; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVIII/212; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 570.

¹⁴⁰⁷ Yûsuf, 88; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/103-104.

¹⁴⁰⁸ ‘Înân şirketi, kanuni yeterlilik ve bilinçleri yerinde olarak üç kişinin katılımıyla kurulan şirkettir.

¹⁴⁰⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, I/90; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/732; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, I/81; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2166; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûğa*, IV/19; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/3139; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtî*, s. 1217; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXV/416; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 872.

¹⁴¹⁰ İmriu’l-Ğays, *Dîvân*, s. 22; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/105-106; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 266.

toplandığı yerlerden su içen kurnaz kuşa denilmektedir. Daha sonra her kurnaz ve becerikli için bu kelime kullanılmıştır.¹⁴¹¹

540. يَا خَيْلَ اللَّهِ ارْكَبِي وَأَبْشِرِي بِالْجَنَّةِ

‘Ey Allah için savaşan süvariler, atlara binin! Size cennetle müjdelers olsun’ mânâsına gelmektedir. Deyimde süveriler ifadesi hazfedilmiş, onun yerine at kelimesi getirilmiştir. Süvariler Şam’a gittiler anlamında رَكِبَتْ خَيْلٌ إِلَى الشَّامِ denilmiştir.¹⁴¹²

541. جَاءَ فُلَانٌ مُهْرَبًا

‘kişi acele ile geldi’ mânâsına gelmektedir. Acele ile gelmek anlamında أَهْرَبَ الرَّجُلُ, وَأَهْبَ, وَأَهْدَبَ, وَأَحْضَرَ, وَأَحْصَفَ fiileri de kullanılmaktadır.¹⁴¹³

542. فُلَانٌ مُقَدَّدٌ

‘Falancanın giyim ve gösterişi güzeldir’ mânâsındadır. Tüylerle süslenmiş ok anlamında مُقَدَّدٌ denilmektedir.¹⁴¹⁴ Bu işi yapan kişiye de مُنْقَفٌ denilmiştir. ‘Amr b. Ummu Kulşûm’un bir beytinde şöyle geçiyor;

إِذَا عَضَّ النَّقَافُ بِهَا اسْتَمَارَتْ وَوَلَّتْهُمْ عَشْوَرَةٌ زُبُونَا

عَشْوَرَةٌ إِذَا انْقَلَبَتْ أَرَنْتَ تَدُقُّ قَفَا الْمُتَّقِفِ وَالْحَبِينَا

Kargı değnekleri doğrultulurken cendereden ses vererek nasıl fırlayıp düzeltenin kafasını yararsa, bizim şerefimiz de böyle (bizi râm etmek isteyenlere) karşı koyar.¹⁴¹⁵

¹⁴¹¹ Kelimenin birincil anlamı felâkettir. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/184; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/364; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, I/187; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1187; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, I/281; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/326; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 704; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XX/346; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/106; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 270.

¹⁴¹² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/107.

¹⁴¹³ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/109; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 246.

¹⁴¹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/20; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/118; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VIII/222; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/569; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, V/6; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3557; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 336; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/455; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 973.

¹⁴¹⁵ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/110/111; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 246.

543. فُلَانٌ شَاذِبٌ

Deyimin anlamı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre شَاذِبٌ, 'dikkate alınmayan', 'kendisinde hiçbir hayır olmayan kişi' anlamına gelmektedir. Bu görüşte olanlara göre شَاذِبٌ kelimesi, hurma kabuğu anlamına gelen النَّخْلَةِ شَدَّبُ ifadesinden alınmış ve deyim, falanca hayırsızdır anlamındadır.

İkinci görüşe göre deyim anlamı, 'falanca hayırdan arınmış kimsedir' şeklindedir. Bu görüşte olanlara göre deyim, hurmayı budadım anlamına gelen قَدْ شَدَّبْتُ النَّخْلَةَ ifadesinden alınmıştır.¹⁴¹⁶

544. هَذِهِ قَرْيَةٌ مِنَ الْقَرْيِ

'Bu, köylerden biridir' anlamındadır. Arapçada قَرْيَةٌ, insanların toplandığı yer mânâsına gelmektedir. Su havuzda toplandı anlamında قَدْ قَرَيْتِ الْمَاءُ فِي الْحَوْضِ denilmiştir. Yine deve yemi ağzında topluyor (yaşlılıktan yiyemiyor) anlamında أَلْبَعِيرُ أَمَّ الْقَرْيِ denilmektedir.¹⁴¹⁷ Yine köylerin aslı olduğu için Mekke'ye أَمَّ الْقَرْيِ denilmiştir.¹⁴¹⁸

545. عُقِدَتْهُ بِأَنْشُوطَةٍ

'Onu bir çekişle çözülecek bir düğümle düğümledi' mânâsındadır. Suyu kuyudan bir veya iki çekişle çekmek anlamında بِنَزْرِ نَشُوطٍ denilmiştir.¹⁴¹⁹

546. قَدْ اِحْتَلَطَ الرَّجُلُ

'Kişi aşırı derecede öfkelenmiş' mânâsına gelmektedir. Kişi işinde aşırıya gitti anlamında قَدْ اِحْتَلَطَ الرَّجُلُ denilmiştir.¹⁴²⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

¹⁴¹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/249; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/304; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XI/229; el-Cevherî, *es-Sihâh*, I/152; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/258; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2218; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 100; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/106; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 677; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/112-113; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 135.

¹⁴¹⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/203; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/797; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IX/208; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2461; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/78; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3615; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1324; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/287; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 983. قَرِيَ fiili, misâfire ikrâm etmek anlamında da kullanılmaktadır.

¹⁴¹⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/113-114.

¹⁴¹⁹ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/114; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 145; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emşâl*, II/52.

فَأَلْقَى التَّهَامِي مِنْهُمَا بِلَطَاتِهِ وَأَخْلَطَ هَذَا لَا أَرِيْمُ مَكَانِيَا

Tihâmeli onlardan ikisinin yüküyle oraya attı ve aşırıya gitti, artık orda durmam.¹⁴²¹

547. فُلَانٌ جَزَلٌ مِنَ الرِّجَالِ

'Falanca güçlü ve sağlam insanlardandır' anlamındadır. Sert ve sağlam odun anlamında جَزَلٌ حَطَبٌ denilmektedir.¹⁴²² Bir şiirde şöyle geçiyor;

مَنْ يَأْتِنَا يَوْمًا يَفُصِّنَ طَرِيقَنَا يَجِدُ حَطَبًا جَزَلًا وَنَارًا تَأْجَجَا

Kim bir gün yolumuzu izleyerek bize gelirse, sağlam bir odun ve tutuşmuş bir ateş bulur.¹⁴²³

548. فُلَانٌ يَفْقَعُ عَلَيْنَا وَقَدْ أَخَذَ فِي التَّفْقِيعِ

'Falanca bize anlamsız sözler söylüyor ve anlamsız sözler söylemeye başladı' mânâsına gelmektedir. Arapçada التَّفْقِيعُ, anlamsız söz mânâsına gelmektedir. Kelime, çiçek yapraklarını avuca toplayarak patlatmak anlamına gelen التَّفْقِيعُ الُّورْدَةُ deyiminden alınmıştır. Kelimenin parmakları şakırdatmak anlamı da bulunmaktadır.¹⁴²⁴

¹⁴²⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/171; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/550; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IV/224; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1120; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, II/97; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/963; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 663; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIX/209.

¹⁴²¹ İbn Aḥmer, *Şi'ru İbn Aḥmer*, s. 174; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/114; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 139.

¹⁴²² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/67; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/471; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/324; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1655; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, I/453; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/618; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 977; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/202; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 247.

¹⁴²³ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, II/374; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/115; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 191.

¹⁴²⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/177; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/936; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, I/178; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1259; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, IV/445; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3448; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 747; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/507; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 946; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/116; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 218.

549. قَدْ عَشَّ فُلَانٌ فُلَانًا.

'Falanca falancayı kandırdı' (hoşuna giden az şeye, hoşuna gitmeyen çok şey karıştırdı) anlamındadır. Deyim bulanık ve karışık içecek anlamına gelen العَشَشُ ifadesinden alınmıştır.¹⁴²⁵ Şiirde şöyle geçiyor;

قَدْ كَانَ فِي بئرِ بَنِي نَصْرِ مَخَشٍ وَمَشْرَبٌ يُرْوِي بِهِ غَيْرَ عَشَشٍ

Naşr oğullarının kuyusunun başında hareketlilik ve susuzluğu gideren, karışık olmayan su vardı.¹⁴²⁶

550. فُلَانٌ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ.

'Falanca hudut halkındandır' anlamına gelmektedir. Arapçada Mısır kelimesi, sınır ve hudut mânâsında kullanılmaktadır. Falanca, falancadan evinin sınırında ev aldı anlamında اشْتَرَى فُلَانٌ مِنْ فُلَانٍ الدَّارَ بِمُصُورِهَا denilmektedir. Şiirde şöyle geçiyor;

وَجَعَلَ الشَّمْسَ مِصْرًا لَا خَفَاءَ بِهِ بَيْنَ النَّهَارِ وَبَيْنَ اللَّيْلِ قَدْ فَصَّلَا

Bunda gizli olan bir şey yok ki, Allah güneşi gece ve gündüz arasında sınır koymuş ve bir birinden ayırmıştır.¹⁴²⁷

Bu anlam hâricinde Mısır kelimesinin, alâmet ve insanların arka arkaya gelerek yerleşmesi anlamları da bulunmaktadır.

Irak, Necd'den uzak ve denize yakın olduğu için bu isimle isimlendirilmiştir. Bu anlam hâricinde Irak'ın, kuş ve ter anlamında olduğu da söylenmiştir.

Mekke, kibirlilerin kibrini kıran (تَمَكَّ الْجَبَّارِينَ) anlamındadır.

Basra, sert toprak ve kireçtaşı mânâsındadır. Diğer bir görüşe göre Basra, üzerinde beyazlık olan sert taş anlamındadır.

¹⁴²⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/340; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/138; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/5; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1013; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, IV/383; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3259; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muht*, s. 600; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/289; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 894.

¹⁴²⁶ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Fâhîr*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 211; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/117.

¹⁴²⁷ 'Adıy b. Zeyd, *Dîvân*, s. 159.

Kûfe, bir görüşe göre yuvarlak kum tepesi, başka bir görüşe göre insanların orada toplanması sebebiyle bu isimle isimlendirilmiştir. Üçüncü görüşe göre Kûfe, belâ ve şer mânâsına gelmektedir.

Dimaşk, hafif et anlamındadır. Hafif etli deve anlamında نَاقَةٌ يَمَشُقُ اللَّحْمَ denilmiştir.

Şâm, bir görüşe göre sağ el, diğer görüşe göre uğursuzluk anlamına gelen شُومٌ ifadesinden alınmıştır.

Hicâz, birinci görüşe göre bağlamak anlamına gelen حَجَزٌ ifadesinden, ikinci görüşe göre dağlarla çevrili olduğu için اِحْتَجَزَ fiilinden alınmıştır.

Ürdün, hafif uyuklama anlamına gelmektedir.

Bahreyn, birinci görüşe göre kulağı kesik deve, ikinci görüşe göre suyu çok seven ve bu yüzden hasta olan deve anlamındadır.

Necd, birinci görüşe göre yüksek yer, ikinci görüşe göre yol anlamına gelmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ (Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi?).¹⁴²⁸

551. مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيُّ اللَّهِ

'Muhammed (s.a.v), Allah'ın peygamberidir' anlamındadır. نَبِيٌّ kelimesi hakkında üç görüş vardır. Birinci görüşe göre kelime, 'şânı yüce' anlamında ve yüksek yer anlamına gelen نَبَاوَةٌ ifadesinden alınmıştır. İkinci görüşe göre nebî kelimesi, durumu ve haberi açık aydın olan anlamında ve yol anlamına gelen نَبِيٌّ kelimesinden alınmıştır.¹⁴²⁹ Şiirde şöyle geçiyor;

فَأَصْبَحَ رَنَمًا دُقَاقَ الْحَصَى مَكَانَ النَّبِيِّ مِنَ الْكَاتِبِ

¹⁴²⁸ Beled, 10; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/117-124.

¹⁴²⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/382; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/1105; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/348; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/74; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, V/385; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4315; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muhtâ*, s. 53; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/443; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1166.

Kumlu yolun yerine o, ezilmiş çakıl taşları gibi oldu.¹⁴³⁰

Üçüncü görüşe göre nebî, haber anlamına gelen نَبَأٌ ifadesinden alınmış ve Allah'tan haber verdiği için bu isimle isimlendirilmiştir.¹⁴³¹

552. فُلَانٌ مِنْ قُرَيْشٍ

'Falanca Kureyş kabîlesindedir' mânâsına gelmektedir. Kureyş isminin anlamı hakkında dört görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre Kureyş, denizdeki tüm balıkları yutabilen büyük bir balık ismidir. İkinci görüşe göre, Kureyş kabîlesi ticaretle uğraştıkları için onlara bu isim verilmiştir. Kişi ticaret yaptı veya alış veriş yaptı anlamında قَدْ قَرَشَ الرَّجُلُ denilmektedir. Üçüncü görüşe göre Kureyş ismi, okların birbirinin üstüne yığılması anlamına gelen اِقْتَرَشَ ifadesinden alınmıştır. Bu görüşte olanlar şu şiiri bu görüşlerine delil göstermişlerdir;

وَلَمَّا دَنَا الرَّاياتُ وَاقْتَرَشَ الْفَنَا وَطَارَ مَعَ الْقَوْمِ الْقُلُوبُ الرَّوَاجِفُ

Bayraklar yaklaştığı ve üst üste yığılmış oklar kırmızıya boyandığı vakit, kavimle beraber korkak kalpler de uçuşa gitti.¹⁴³²

Sonuncu görüşe göre ise Kureyş ismi, kıskırtmak anlamına gelen تَقْرِيشٌ ifadesinden alınmıştır.¹⁴³³

553. مَا فِي الْبَرِيَّةِ مِثْلُ فُلَانٍ

'İnsanlar arasında falanca gibisi yoktur' anlamındadır. Arapçada الْبَرِيَّةُ, mahlûkât anlamında kullanılmaktadır.¹⁴³⁴ Âyette şöyle buyruluyor; فَتَوَبُّوا إِلَىٰ بَارئِكُمْ

¹⁴³⁰ Evs b. Hacer, *Dîvân*, s. 11.

¹⁴³¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/126.

¹⁴³² Beytin kaynağı bulunamadı.

¹⁴³³ قرش fiilinin geçim sıkıntısı çekmek ve ailesi için para kazanmak anlamları da vardır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/39; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/731; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/254; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1016; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/70; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3585; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 602; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/326; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 978; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/127.

¹⁴³⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/289; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1020; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/193; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/36; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/236; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/239; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 34; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/145; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 142.

فَأَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ (Yaratanınıza tevbe edin ve nefislerinizi öldürün).¹⁴³⁵ İbn Hurme bir şiirinde şöyle söylemiştir;

وَكُلُّ نَفْسٍ عَلَيَّ سَلَامَتَهَا يُمِثُّهَا اللَّهُ ثُمَّ يَبْرُؤُهَا

Her canlıya geçmiş olsun, Allah onu öldürür sonra tekrar yaratır.¹⁴³⁶

554. هَوْلَاءِ ذُرِّيَّةِ فُلَانٍ

‘Bunlar falancanın çocuklarının çocuklarının çocuklarıdır’ mânâsına gelmektedir. ذُرِّيَّةٌ kelimesinin kökeni hakkında üç görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre kelime, yaratmak anlamına gelen ذُرُوءٌ ifadesinden alınmıştır. İkinci görüşe göre kelime, yaymak ve serpmek anlamına gelen ذَرٌّ ifadesinden alınmıştır. Sonuncu görüşe göre ذُرِّيَّةٌ kelimesi, parçalanmak anlamına gelen ذُرُورَةٌ ifadesinden alınmıştır.¹⁴³⁷ Âyette şöyle buyruluyor; مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ (Ey Nuh’la beraber gemiye taşıyarak kurtardığımız kimselerin soyundan olanlar).¹⁴³⁸

555. الْخَابِيَةُ وَالْخَوَابِي

‘Eşyânın saklandığı küp ve küpler’ anlamındadır. Ebû ‘Ubeyde’ye göre الْخَابِيَةُ, bir şeyi sakladım anlamında kullanılan خَبَأْتُ fiilinden alınmıştır.¹⁴³⁹

556. هَذَا شِعْرٌ طَرْفَةٌ

‘Bu, Tarafe’nin şiiridir’ mânâsına gelmektedir. طَرْفَةٌ ismi Arapçada, yeni ortaya çıkarılmış ilginç birşey anlamındadır.

el-Murakkiş’e (الْمُرَكِّشُ), saçını süslediği için bu isim verilmiştir. Kitabı süsledim anlamında رَقَشْتُ الْكِتَابَ denilmiştir.¹⁴⁴⁰

¹⁴³⁵ Bakara, 54.

¹⁴³⁶ İbn Hurme, *Dîvân*, s. 52; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/128.

¹⁴³⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/195; ; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/695; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIV/291; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/663; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/352; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1494; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 40; ez-Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/223; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 479.

¹⁴³⁸ İsrâ, 3; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/129.

¹⁴³⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/129.

¹⁴⁴⁰ ‘Avf b. Sa’d b. Mâlik b. Dabîa’ (v. 552 tahmini). Bekr b. ‘Avf kabîlesinden, câhiliyye şâirlerindedir. Yemen’de doğdu ve Irak’ta yaşadı. Amcasının kızı Esmâ’ya âşık olmuş, onun hakkında şiirler yazmıştır. Şiirleri, birinci tabakadan sayılmakta, ancak çoğu şiiri kaybolmuştur. Âşık olduğu amcasının kızı Esmâ, Benî Murâd kabîlesinden bir kişiyle evlenmiş, bu yüzden el-Murakkiş

Zuheyr, güzellik ve beyazlık anlamına gelen زُهْرَة kelimesinden alınmıştır.¹⁴⁴¹

Cerîr, Arapçada devenin yuları (خَطَامُ البَعِيرِ) anlamına gelmektedir.¹⁴⁴²

el-Ferazdak, bir görüşe göre ufalanmış ekmek, başka bir görüşe göre sert ekmek anlamındadır.¹⁴⁴³

el-Aḥṭal, uzun kulaklı anlamındadır. Elbiseyi yerde sürüyor anlamında خَطَلَ denilmiştir. Başka bir görüşe göre الْأَخْطَلُ, hatâ yapmak anlamına gelmekte ve اَلْخَطْلُ ifadesinden alınmıştır.¹⁴⁴⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

أَخْطَلَ وَالذَّهْرُ كَثِيرٌ خَطْلُهُ

Hatâ yaptı, zaten feleğin de hatâsı çoktur.¹⁴⁴⁵

el-Hâriş b. el-Ḥillize (حَارِثُ بْنُ الْحَلَزَةِ), Hâriş, ekin ekmek anlamına gelen حَرَثَ fiilinden fâil anlamında, el-Ḥillize ise bir çeşit bitki ismidir.¹⁴⁴⁶

hastalanmıştır. Sevgilisini görmek için Irak'tan Yemene'e gelmiş ve sevgilisinin mahallesinde ölmüştür. (ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V/95).

¹⁴⁴¹ Zuheyr b. Ebû Sulmâ b. Rabîa' b. Rayâh el-Muzenî. Muḍar kabîlesinden, Muallaka şâirlerinden ve câhiliyye dönemi filozoflarından. Şâir bir ailede doğmuştur. Annesi, babası, dayısı, kızkardeşleri Ḥansâ ve Selmâ, oğulları Ka'b ve Cubeyr meşhur Arap şâirlerindedir. Tahmînî h. 13/609 senesinde vefât etmiştir. (Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, III/52; Süleyman Tülücü, "Zuheyr b. Ebû Sulmâ", *DİA*, XLIV/540).

¹⁴⁴² Cerîr b. 'Atiyye b. el-Ḥatfî b. el-Bedr b. Seleme b. 'Avf b. Kuleyb b. Yarbû' et-Temîmî. Yemâme'de doğdu. Tüm ömrünü şâirlerle mücâdele ederek geçirdi. Ağır hicvleri bulunmaktadır. el-Ferazdak ve el-Aḥṭal ile karşılıklı hicivleri bulunmaktadır. H. 110/728 senesinde vefât etmiştir. (Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, III/129; Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atiyye", *DİA*, VII/412).

¹⁴⁴³ Hemmâm b. Gâlib b. Şa'saa' b. Nâciye b. 'Akkâl b. Muhammed b. Süfyân b. Mucâşi' b. Dârim et-Temîmî. Yüzünün çirkinliğine göre Ferazdak lakabıyla anılmıştır. Basrada doğmuş ve orada vefât etmiştir. Arap dîlçiliği üzerinde büyük etkisi vardır. Emîr ve halifelerin önünde oturarak şiir söyledir. Süleyman b. Abdülmelik kalkmasını isteyince Temîm kabîlesinden bir grup karşı çıkmış, bunun üzerine halife oturmasına râzı olmuştu. H. 110/728 senesinde Basra'da vefât etmiştir. (Kehhâle, *age*, XIII/152; Ali Şakir Ergin, "Ferezdek", *DİA*, XII/373).

¹⁴⁴⁴ Ğiyâs b. Ğavs b. es-Şalt b. Târîka b. 'Amr et-Tağlebî, el-Aḥṭal. Irak'ta hıristiyan olarak büyümüş, daha sonra Şâm'a gelmiş, burada Emevî halifelerini öven ve onların düşmanlarını hicveden şiirler yazmıştır. H. 90/708 yılında vefât etmiştir. (Kehhâle, *age*, VIII/42; Azmi Yüksel, "Ahtal", *DİA*, II/183).

¹⁴⁴⁵ Beyit Ebu'n-Necm el-Faḍl b. Kudâme'ye aittir. Bkz. Cârullah ez-Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, I/230.

¹⁴⁴⁶ Ebû 'Ubeyde (Ebu'z-alîm) el-Hâriş b. Ḥillize b. Mekrûh el-Yeşkurî el-Bekrî (ö. 570). Irak'ta yaşayan Bekr kabîlesinin Yeşkur koluna mensuptur. İbn Sellâm'a göre Câhiliye şâirlerinin altıncı tabakasından sayılır. Şiirlerinden sadece muallakası ile bazı beyit ve parçalar günümüze ulaşmıştır. Hakkında bilinenler, kaynakların birbirine yakın rivayetlerle naklettiği gibi Hîre Hükümdarı 'Amr b. Hind'in huzurunda kabîlesini Tağlibliler'e karşı savunmasından ibarettir. (ez-Ziriklî, *age*, II/154; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hâris b. Hillize", *DİA*, XVI/196).

Lebîd (لبيد), Arapçada torba anlamındadır. Başka bir görüşe göre yapışmak anlamındadır. Pamuk birbirine yapıştığı zaman لَبَدَ الْقَطُنُ denilmiştir.¹⁴⁴⁷

Tırimmâh (الطرمح), kibirden dolayı başı dik yürüyen kişi anlamındadır. Kişi yaptığı yapısını yükseltti anlamında فَدَّ طَرْمَحَ الرَّجُلُ denilmiştir.¹⁴⁴⁸

‘Antera (عَنْتَرَة) isminin anlamı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre عَنْتَرَة, sinek anlamına gelen عَنَّتَر kelimesinden alınmıştır. İkinci görüşe göre, câhiliyye döneminde putlara kesilen devenin ilk yavrusu anlamına gelen الْعَنْتِيرَة ifadesinden alınmıştır.¹⁴⁴⁹

557. لَا شَرِبَ فُلَانٌ إِلَّا مَهْلًا

Deyimin anlamı hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre مَهْلٌ, yağ tortusu anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre deyim anlamı, ‘yağ tortusu içsin’ şeklindedir. İkinci görüşe göre مَهْلٌ, altın ve gümüşün karıştırılarak eritilmiş halidir. Bu görüşte olanlara göre deyim anlamı, ‘falanca altın ve gümüş karışımının eritilmiş katranını içsin’ şeklindedir.¹⁴⁵⁰

558. رُوْبَةٌ بِنُ الْعَجَّاجِ

‘Ru’be b. el-‘Accâc’. Bazıları Ru’be ismini hemzeli olarak okumuş ve buna göre ismin anlamı, bir şeyi tamir ettim mânâsına gelen رَأَيْتُ الشَّيْءَ ifadesinden

¹⁴⁴⁷ Lebîd b. Rabîa‘ b. Mâlik b. Ca‘fer el-‘Âmirî, Muallaka şairlerinden, câhiliyye döneminin ileri gelenlerinden ve meşhur süvarilerinden olmuştur. İslâma yetişmiş ve müslüman olarak şiir yazmayı bırakmıştır Kûfeye yerleşerek burada uzun bir ömür yaşamıştır. H. 40/660 yılında vefât etmiştir. (Kehhâle, *age*, VIII/152; Süleyman Tülücü, “Lebîd b. Rebîa”, *DİA*, XVII/122).

¹⁴⁴⁸ Ebû Nefr (Ebû Dubeybe) et-Tırimmâh el-Ĥakem b. Ĥakîm b. el-Hakem b. Nefr et-Ṭâî. 50 (670) yılı civarında kültürlü bir ailenin çocuğu olarak Dımaşk’ta doğdu ve burada yetişti. Kemmit’in nerdeyse ayrılmayacak kadar yakın arkadaşıydı. H. 125/743 yılında vefât etti. (Kehhâle, *age*, V/40; Zülfikar Tüccar, “Tırimmâh”, *DİA*, XXXXI/116-117).

¹⁴⁴⁹ ‘Antera b. Şeddâd b. ‘Amr b. Muâviye b. Kırâd el-‘Absî. Câhiliyye döneminin meşhur süvarilerinden ve ilk dönem şâirlerindedir. Annesi, Habeşistanlı Zebîbe’dir. Arapların en cesâretlilerinden ve çok kuvvetli olmasına rağmen en yumuşak huylusu olarak bilinmektedir. Amcasının kızı ‘Able’ye âşık olmuş, hakkında şiirler yazmıştır. H. 22/600 senesinde vefât etmiştir. (ez-Ziriklî, *age*, V/91; Cemal Muhtar, “Antere”, *DİA*, III/237); el-Enbârî, ez-Zâhir, II/130-132.

¹⁴⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, IV/57; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/988; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, VI/170; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1822; İbn Fâris, *Mu‘cemu Maḳâyisi’l-Lûğa*, V/282; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4288; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muḥîṭ*, s. 1059; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXX/429; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1157; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/133.

alınmıştır. Bazıları ise ismi Rûbe şeklinde okumuş ve bu görüşte olanlara göre ismin anlamı, süt sağmak ve uyuklamak anlamındadır.¹⁴⁵¹ Şiirde şöyle geçiyor;

فَأَمَّا تَمِيمٌ تَمِيمٌ بِنُ مَرٍّ فَأَلْفَاهُمْ الْقَوْمُ رَوْبَى نِيَامًا

Temîm b. Murr olan Temîm, toplulukla yattıkları zaman karşılaştı.¹⁴⁵²

أَلْعَجَّاجُ, sesin yükseltilmesi anlamına gelen أَلْعَجَّ ifadesinden alınmıştır. Topluluk sesini yükseltti anlamında قَدْ عَجَّ الْقَوْمُ denilmektedir.¹⁴⁵³

559. جَنَّةُ عَدْنٍ

‘Adn cenneti’ anlamındadır.’ İbnu’l-Enbârî’nin İbn Ömer’den rivâyet ettiğine göre, Allah dört şeyi kendi elleriyle yaratmıştır. Bunlar ‘Adn cenneti, ‘Arş, Âdem ve Kalem’dir. Diğer eşyâlara ise ol dedi ve oluverdiler. Başka bir rivâyete göre ‘Adn, cennetin ortası anlamındadır ve oraya yalnız nebî, siddîk veya şehit girebilir. Diğer bir rivâyete göre ‘Adn, cennette bir kasırdır ve oraya yalnız nebî, siddîk, şehit ve kendisi hakkında hüküm veren (îmanla küfür arasında seçim yapması istenen ve îmânı seçen) kişi girebilir. Ebû ‘Ubeyde’ye göre أَلْعَدْنُ, bir yerde ikâmet etmek anlamına gelmektedir.¹⁴⁵⁴

560. قَدْ صَعِقَ الرَّجُلُ

قَدْ صَعِقَ الرَّجُلُ, deyim anlamı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre deyim, ‘kişi bayıldı’ anlamında, ikinci görüşe göre, ‘kişi öldü’ anlamındadır.¹⁴⁵⁵ Birinci anlam daha çok bilinmekte ve kullanılmaktadır. Âyette

¹⁴⁵¹ Ru’be b. Abdullah el-‘Accâc b. Ru’be et-Temîmî es-Sa’dî Ebu’l-Cuḥâf. Emevî ve Abbâsîler döneminde yaşamıştır. Basra’da otururdu. Dil âlimlerinin ekserîsinin hocasıdır. Şiiri ile ihticâc edilirdi. H. 145/762 senesinde yaşlanmış olarak sahrâda vefât etti. (ez-Ziriklî, *age*, III/34; Nazmi Er, “Ru’be b. Accâc”, XXXV/282).

¹⁴⁵² Bişr b. Ebî Hâzîm, *Dîvân*, s. 190.

¹⁴⁵³ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/133-134.

¹⁴⁵⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, II/42; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/665; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, II/129; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2162; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûga*, IV/248; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2843; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, s. 1214; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXV/381; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 827; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/135.

¹⁴⁵⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, I/128; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/885; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, I/122; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1506; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûga*, III/285; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2450; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, s. 900; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXVI/22; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 735.

şöyle buyruluyor; وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا (Mûsâ da baygın düştü).¹⁴⁵⁶ Adama yıldırım çarptı anlamında قَدْ صُعِقَ الرَّجُلُ denilmiştir. Şiirde şöyle geçiyor;

أَعَدَّ اللَّهُ لِلشَّعْرَاءِ مِنِّي صَوَاعِقَ يُخَضِّعُونَ لَهَا الرَّقَابَا

Allah, şâirlere benim tarafımdan boyunlarını eğdirecek şimşekler hazırlamıştır.¹⁴⁵⁷

561. قَدْ زُلْزِلَ بِالْمَوْضِعِ

‘Falan yerde felâket (deprem) oldu’ anlamındadır. Arapçada الزَّلْزَلَةُ, zorluklar ve felâketler anlamında kullanılmaktadır.¹⁴⁵⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

فَقَدْ أَظْلَمْتَ أَيَّامَ لَهَا جَمْسٌ فِيهَا الزَّلْزَلُ وَالْأَهْوَالُ وَالْوَهْلُ

Korkunç olayların, felâketlerin ve korkunun olduğu günler seni gölgesi altına aldı.¹⁴⁵⁹

562. فِي نَسَبِ النَّبِيِّ

‘Hz. Muhammed (s.a.v)’in nesebi hakkında’ anlamındadır. İbnu’l-Enbârî, Hz. Peygamber (s.a.v)’in soy şeceresini aşağıdaki şekilde vererek, şecerede geçen her şahsın isminin anlamını açıklamıştır. Hz. Peygamber’in şeceresi: Muhammed b. Abdullah b. Abdu’l-Muttalib b. Hâşim b. Abdi Menâf b. Kuşay b. Kılâb b. Murre b. Ka‘b b. Luey b. Gâlib b. Fehr b. Mâlik b. en-Nağr b. Kinâne b. Huzeyme b. Mudreke b. İlyâs b. Muğar b. Nezâr b. Ma‘d b. ‘Adnân b. Uded.

Muhammed, hamd kelimesinin مُفَعَّلٌ vezninde gelmiş hâlidir. Kişiyi defalarca övdüm anlamında حَمَدْتُ الرَّجُلُ denilmiştir.

Abdullah, Allah’a itâat etmiş ve boyun eğmiş kişi anlamına gelmektedir. Üzerinde çok yürünmesi sebebiyle düz hale gelmiş yola طَرِيقٌ مُعَبَّدٌ denilmiştir.

¹⁴⁵⁶ A‘râf, 143.

¹⁴⁵⁷ Cerir b. ‘Atiyye, *Dîvân*, s. 819; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/135.

¹⁴⁵⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VII/350; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/201; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XIII/116; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1717; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûğa*, III/285; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2450; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥît*, s. 1010; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIX/133; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 581.

¹⁴⁵⁹ Beyit ‘İmrân b. Hattân’a aittir. Bkz. *Şi’ru’l-Ĥavâric*, s. 171; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/136.

Abdu'l-Muttalib'in asıl ismi Şeybetu'l-Hamd'dır. Abdu'l-Muttalib şeklinde isimlendirilmesinin sebebi, amcası Muttalib, onu dayıları olan Neccâr oğullarından çağırması ve bu yüzden amcasına nisbet edilmiştir.

Hâşim'in asıl ismi 'Amr el-'Ulâ'dır. İnsanlara tirit ikrâm ettiği için (هَشَمَ الثَّرِيدَ) kendisine Hâşim ismi verilmiştir.

عَمْرُو الْعَلَى هَشَمَ الثَّرِيدَ لِقَوْمِهِ وَرَجَالُ مَكَّةَ مُسْنِتُونَ عِجَافٌ

'Amr el-'Ulâ, kavme tirit ikrâm etti ve Mekke'nin erkekleri darlık içinde ve zayıftılar.¹⁴⁶⁰

Abdu Menâf'ın asıl ismi Muğîra'dır. Menâf, yükselmek ve artmak anlamına gelen اَنَافَ fiilinin مُفْعِلْ vezninde gelmiş şeklidir. Yanımda yüz küsur var anlamında عِنْدِي مِائَةٌ وَتَيْفٌ denilmiştir.

Kuşay'ın asıl ismi Zeyd'dir. فُصِيَ, uzak olmak anlamına gelen فَصَا fiilinden alınmıştır. Aşîretinden uzakta, Şam'da yaşadığını için kendisine bu isim verilmiştir.

Mudrake'nin asıl ismi 'Amr'dır. Bir rivâyete göre, develeri kaçmış ve kardeşlerinden daha önce kaçan deveye ulaştığı için kendisine bu isim verilmiştir.

İlyâs isminin anlamı hakkında üç görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre kelime, İshâk kelimesi gibi başka dilden alınmıştır. İkinci görüşe göre İlyâs, savaşta geri kaçmayan cesaretli anlamına gelen اَلْأَيْسُ ifadesinden alınmıştır. Üçüncü görüşe göre İlyâs, ahmaklık ve câhillik anlamına gelen اَلْأَلْسُ ifadesinden alınmıştır.

Luey isminin anlamı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre kelime, öküz anlamına gelen اَللَّأِي sözünden alınmıştır. Diğer görüşe göre Luey, bir yerde kalmak anlamında kullanılan لَأَيْتُ fiilinden ismi-tasğîrdir.

Muğar isminin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre مُضَرَ, sütün ekşimesi anlamına gelen مَضَرَ اللَّبْنُ ifadesinden alınmıştır. İkinci görüşe göre, falancanın kanı boşa gitti anlamına gelen مِضْرًا مِضْرًا ifadesinden alınmıştır.

¹⁴⁶⁰ Beyit Matrûd b. K'ab el-Huzâ'î' ve Abdullah b. ez-Zeb'arî'ye nisbet edilmiştir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, V/22.

Ma'd isminin anlamı konusunda üç görüş vardır. Birinci görüşe göre, kişi yeryüzünde gitti (gezdi) anlamına gelen مَعَدَّ الرَّجُلُ فِي الْأَرْضِ ifadesinden alınmış ve yürümek ve gitmek anlamına gelmektedir. İkinci görüşe göre Ma'd, süvarinin ata bindiği yer anlamına gelen الْمَعَدَّ ifadesinden alınmıştır. Sonuncu görüşe göre Ma'd, kişi güçlü ve kuvvetli oldu anlamına gelen قَدْ تَمَعَدَّدَ الرَّجُلُ ifadesinden alınmıştır.

'Adnân simi, kişi bir yerde kaldı anlamına gelen قَدْ عَدَنَّ الرَّجُلُ ifadesinden alınmış ve bir yerde kalan kişi mânâsına gelmektedir.

Uded isminin anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre isim, sevgi anlamına gelen الْوَدَّ sözünden alınmıştır. Nitekim Araplar yüzler anlamına gelen الْوَدَّ kelimesi yerine, أَجْوَةٌ demektirler. Âyette şöyle buyruluyor; وَإِذَا الرُّسُلُ أُقْنِتْ (Peygamberlere ümmetleri hakkında şahidlik vakitleri bildirildiği zaman).¹⁴⁶¹ Âyette geçen أُقْنِتْ fiilinin aslı وَقْنِتْ şeklindedir. Diğer bir görüşe göre Uded ismi, büyük olay anlamına gelen الْإِدَّ ifadesinden alınmıştır. Sonuncu görüşe göre ise Uded, elbiseyi uzattım anlamına gelen أَدَدْتُ الثَّوْبَ ifadesinden alınmıştır.¹⁴⁶²

563. بَشَّرْتُ فَلَانًا بِكَذَا وَكَذَا

'Falancaya şu ve şu hususları haber verdim' (müjdeledim) mânâsına gelmektedir. Halkın geneli بَشَّرْتُ fiilinin anlamı konusunda hata yaparak müjdenin sadece iyi haber hakkında olduğunu düşünmektedirler. Ama Araplar, falancaya hayır veya şer bir haberi haber verdim (müjdeledim) anlamında بَشَّرْتُ فَلَانًا بِالْخَيْرِ وَبَشَّرْتُهُ بِالشَّرِّ (İnkâr edenlere can yakıcı azabı müjdele).¹⁴⁶³ Âyette şöyle buyruluyor; وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابِ آلِيمٍ (İnkâr edenlere can yakıcı azabı müjdele).¹⁴⁶⁴ بَشَّرَ fiilinin sevindirmek anlamı da bulunmaktadır. Şiirde şöyle geçiyor;

بَشَّرْتُ عِبَالِي إِذْ رَأَيْتُ صَحِيفَةً أَتَتْكَ مِنَ الْحَجَاجِ يُبْلَى كِتَابُهَا

¹⁴⁶¹ Mürselât, 11.

¹⁴⁶² el-Enbârî, ez-Zâhir, II/136-142.

¹⁴⁶³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/259; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/310; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/245; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/590; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, I/251; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/286; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 350; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/183; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 156.

¹⁴⁶⁴ Tövbe, 3.

Haccâc 'tan sana gelen ve okunmakta olan mektubu görünce, ailemi sevindirdim.¹⁴⁶⁵

564. قَدْ دَرَسَ الرَّجُلُ الْقُرْآنَ

'Kişi dilini Kurân okumaya alıştırdı' mânâsına gelmektedir. Arapçada الدَّرْسُ, alıştırma ve boyun eğdirme anlamında kullanılmaktadır. Üzerinde çok yürünerek düz hale getirilmiş yola طَرِيقٌ مَدْرُوسٌ denilmiştir.¹⁴⁶⁶

565. قَدْ تَقَبَّلَ فُلَانٌ بَكْدًا وَكَدًا

'falanca şu ve şu hususlarda kefil oldu' mânâsına gelmektedir. Arapçada الْقَبَالَةُ, kefâlet, الْكَفِيلُ, kefil anlamında kullanılmaktadır.¹⁴⁶⁷ Aynı anlamda الرَّعِيمُ وَالضَّمِيمُ kelimelerinden de istifade edilmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ (buna ben kefil oluyorum).¹⁴⁶⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

فَلَسْتُ بِأَمْرٍ فِيهَا بِسَلْمٍ وَلَكِنِّي عَلَى نَفْسِي زَعِيمٌ

Orada sulhu emrecek değilim ama, ben kendime kefilim.¹⁴⁶⁹

566. فُلَانٌ السَّفِيرُ بَيْنَنَا

'Falanca aramızda arabulucudur' anlamındadır. السَّفَارَةُ, ıslah anlamına gelmektedir. Yine meleklerle insanları ıslâh ettikleri için السَّفَرَةُ denilmiştir. Kelimenin tekili سَافِرٌ şeklindedir.¹⁴⁷⁰

567. قَدْ حَسَّ فُلَانٌ

'Falanca buldu' anlamındadır. İnsanlar حَسَّ fiilinin anlamını duymak ve bulmak anlamında kullanılmaktalar ki bu yanlıştır. Araplar, falanca birşey buldu

¹⁴⁶⁵ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, II/280; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/142-143.

¹⁴⁶⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/227; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/627; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XII/250; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/927; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/267; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1359; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 545; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/66; el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi, s. 446; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/144-145.

¹⁴⁶⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/166; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/272; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IX/136; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1797; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/52; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3516; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1045; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX/206. تَقَبَّلَ fiilinin birincil anlamı (hediye) kabul etmek, ikinci anlamı kefil olma. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 965.

¹⁴⁶⁸ Yûsuf, 72.

¹⁴⁶⁹ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/145.

¹⁴⁷⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/146.

anlamında *هَلْ نُحِسُّ مِنْهُمُ مَنْ* demektedirler.¹⁴⁷¹ Âyette şöyle buyruluyor; *هَلْ نُحِسُّ مِنْهُمُ مَنْ* (şimdi onlardan hiçbirini duyuyor veya bir ses işitiyor musun?).¹⁴⁷² İbnu'l-Enbârî'ye göre âyette geçen *هَلْ نُحِسُّ* lafzı, bulmak anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

نَامَ الْخَلِيَّ وَمَا أُجِسُّ رُقَادِي وَالْهَمَّ مُحْتَضِرٌ لَدَيَّ وَسَادِي

Dostlar uyudu ama ben uykumu bulamıyorum, keder yastığının başında hazır bulunmakta.¹⁴⁷³

568. قَدْ هَمَزَ فُلَانٌ فِي قِرَاءَتِهِ

'Falanca harfleri vurgulayarak (hemzeli) olarak okudu' mânâsına gelmektedir. Arapçada *الْهَمْزُ*, harfleri vurgulayarak ve işâretleyerek okuma anlamındadır. Falanca, falancadan bahsederek gıybet ve eziyet etti anlamında *قَدْ هَمَزَ فُلَانٌ* denilmiştir.¹⁴⁷⁴ Âyette şöyle buyruluyor; *وَيْلٌ لِّكُلِّ هَمَزَةٍ لَمَزَةٍ* (diliyle çekiştirip alay eden kimsenin vay haline!).¹⁴⁷⁵ Şiirde şöyle geçiyor;

تُدَلِّي بُوْدِي إِذَا لَاقَيْتَنِي كَذِبًا وَإِنْ أُغَيَّبَ فَأَنْتَ الْهَامِزُ اللَّمَزَةُ

Benimle karşılaştığın zaman yalandan sevgi gösteriyorsun, ben olmadığım zaman ise beni arkamdan çekiştiren sensin.¹⁴⁷⁶

569. قَدْ خَرَقَ سِرِّيَالَهُ

'Gömleğini veya zırhını yırttı' anlamına gelmektedir. *سِرِّيَالٌ* kelimesi hem gömlek hem de zırh anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁷⁷ Âyette şöyle buyruluyor; *وَجَعَلَ لَكُمْ*

¹⁴⁷¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/15; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/97; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, III/261; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/916; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, III/9; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/870; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 538; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV/535; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 316.

¹⁴⁷² Meryem, 98.

¹⁴⁷³ el-Esved b. Ya'fur, *Divân*, s. 25; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/146-147.

¹⁴⁷⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/17; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/830; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VI/96; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/902; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, VI/65; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4698; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 529; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV/388; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1271.

¹⁴⁷⁵ Humeze, 1.

¹⁴⁷⁶ Beyit Ziyâd el-A'cem'e aittir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, IV/582; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/147-148.

¹⁴⁷⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/344; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/1120; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/107; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1729; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, III/162; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1983; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1014; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIX/196; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 617.

سَرَابِيلٌ تَقِيكُمْ الْحَرَّ وَسَرَابِيلٌ تَقِيكُمْ بُاسِكُمْ (sizi sıcaktan koruyacak elbiseler, harpte sizi koruyacak zırhlar vermiştir).¹⁴⁷⁸ Lebîd, bir şiirinde şöyle demektedir;

الْحَمْدُ لِلَّهِ إِذْ لَمْ يَأْتِنِي أَجَلِي حَتَّى لَيْسْتُ مِنَ الْإِسْلَامِ سِرْبَالًا

Allah'a hamd olsun ki, İslam gömleği giyene kadar ecelim gelmedi.¹⁴⁷⁹

570. هَذَا الْكَلَامُ غَيْرُ مُجْدٍ عَلَيْكَ.

'Bu sözün sana hiçbir faydası yoktur' mânâsına gelmektedir. Deyimde kullanılan ve fayda anlamına gelen مُجْدٌ kelimesi, bağış ve ihsan anlamına gelen الْجَدًّا ifadesinden alınmıştır. Zeydin bana iyiliği dokundu anlamında تَعَرَّضْتُ لِجَدِّ زَيْدٍ denilmektedir.¹⁴⁸⁰

571. قَدْ أَوْلَانِي فُلَانٌ مَعْرُوفًا.

قَدْ أَوْلَانِي فُلَانٌ مَعْرُوفًا, deyiminin farklı anlamları bulunmaktadır. Bir görüşe göre deyim, 'falanca bana bir iyilik yaptı' (bana iyilik yapıştırdı) mânâsındadır. Zeydin yanına oturdum anlamında جَلَسْتُ مِمَّا يَلِي زَيْدًا denilmiştir. Diğer bir görüşe göre deyim, 'falanca beni iyiliğin sâhibi yaptı' anlamındadır. Nitekim kadının sâhibi ve velîsi anlamında وَلِي الْمَرْأَةِ denilmiştir. Başka bir görüşe göre deyim, 'falanca beni iyiliği ile destekledi ve beni güçlü kıldı' anlamındadır. Falanca oğulları, falanca oğullarına yardım etmekte ve onları desteklemektedir anlamında بَنُو فُلَانٍ وَوَلَاءٌ عَلَى بَنِي فُلَانٍ denilmektedir.¹⁴⁸¹ Şiirde şöyle geçiyor;

رَعَمْتُ بِأَنْ جَمَعَكَ إِذْ رَأَوْنَا يَدُكَ فِي الْوَلَاءِ وَأَنْتَ عَانٍ

İddiâ ediyordun ki, gördüğümüz zaman senin topluluğun, zayıf olduğunda senin destekçin ve yardım edenlerindir.¹⁴⁸²

¹⁴⁷⁸ Nahl, 81.

¹⁴⁷⁹ Lebîd b. Rabî'a, *Divân*, s. 358; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/148-149.

¹⁴⁸⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/149.

¹⁴⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/365; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/246; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/323; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2528; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/141; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4920; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1344; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/241; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1333.

¹⁴⁸² Beyit müellifi zikredilmeden *el-Maḫşûr ve'l-Memdûd*'da geçmektedir. Bkz. Ebû Ali el-Kâfî, *el-Maḫşûr ve'l-Memdûd*, s. 317; el-Enbârî, ez-Zâhir, 150-151.

572. سِيمَا فَلَانٍ حَسَنَةً

'Falancanın yüzü güzeldir' mânâsındadır. Arapçada سِيمَا, nişan ve belirti anlamlarına gelmektedir. Kelime, bildirme anlamına gelen وَسَمْتُ الشَّيْءِ ifadesinden alınmıştır.¹⁴⁸³

Âyette şöyle buyruluyor; سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ (Onlar, yüzlerindeki secde izi ile tanınırlar).¹⁴⁸⁴

573. يَوْمُ السَّبْتِ

يَوْمُ السَّبْتِ, 'cumartesi günü' anlamına gelmektedir. Arapçada السَّبْتُ, kesmek mânâsında kullanılmaktadır. Kişi saçını traş etti (kesti) anlamında قَدْ سَبَّتْ رَأْسَهُ denilmiştir. Yine üzerindeki tüyler kesilmiş olan ayakkabıya نَعْلٌ سَبَّتِيَّةٌ denilmiştir.¹⁴⁸⁵ Şiirde şöyle geçiyor;

بَطْلٌ كَأَنَّ ثِيَابَهُ فِي سَرْجِهِ يُحْدَى نِعَالَ السَّبْتِ لَيْسَ بِتَوَامٍ

O, o kadar uzun boylu bir kahraman idi ki üzerindeki elbise yüksek bir ağaca giydirilmiş gibiydi. Ayaklarındaki ayakkabıları Sant ağacı palamutu ile boyanmış tüysüz meşindendi. Kendisi ikiz (cılız) doğmuş değildi.¹⁴⁸⁶

Bir görüşe göre cumartesinin يَوْمُ السَّبْتِ olarak isimlendirilme sebebi, Allah'ın o gün içerisinde mahlûkâtı yaratmaya başlaması sebebiyledir. Diğer görüşe göre ise, Allah'ın yahûdîlere cumartesi günü işlerini kesmelerini ve bırakmalarını emretmesi sebebiyledir.¹⁴⁸⁷

¹⁴⁸³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/321; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/862; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIII/77; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2051; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/110; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4838; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1167; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/45; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1309.

¹⁴⁸⁴ Fetih, 29; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/152-153.

¹⁴⁸⁵ سبت fiilinin dinlenmek ve uyumak anlamları da bulunmaktadır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/238; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/253; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XII/268; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/250; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/124; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1911; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 152; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/534; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 603.

¹⁴⁸⁶ 'Antera b. Şeddâd, *Dîvân*, s. 212.

¹⁴⁸⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/153-154.

574. وَجْهٌ فَلَانٌ مُكْفَهَرٌ

'Falancanın yüzü asıktır' (yüzünde sevinç emâresi yoktur) anlamına gelmektedir. El çatmaz ve ün yetmez dağ anlamında جَبَلٌ مُكْفَهَرٌ denilmiştir.¹⁴⁸⁸ Bir beyitte şöyle geçiyor;

وَكَاَنَّ الْمُنُونَ تَرْدِي بِنَا أَرْ
عَنْ جَوْنَا يَنْجَابُ عَنْهُ الْعَمَاءُ
مُكْفَهَرًا عَلَى الْحَوَادِثِ لَا تَرُ تَوَهُ لِلدَّهْرِ مُؤَيِّدٌ صَمَاءُ

Zamanın bizi felâketlere uğratmak istemesi, başı bulutları aşmış ve çevresi ufak dağlarla kuşatılmış bir kara dağı sarsmak istemesine benzer. (Öyle dağ ki) zamanın en zorlu olayları onu yumuşatamaz. Somurtmuş çehresiyle bütün olaylara karşı koyar.¹⁴⁸⁹

575. فَلَانٌ خَبِيثٌ مُخْبِتٌ

'Falanca şerli ve kötüdür ve arkadaşları da şerli ve kötüdür' anlamına gelmektedir. خَبِيثٌ, kendisi şerli ve garazkar olan, مُخْبِتٌ, kendisi gibi arkadaşları da şerli ve garazkar olan kişi mânâsına gelmektedir. Başka bir görüşe göre مُخْبِتٌ, başkalarına da şer ve kötülük öğreten kişi anlamındadır.¹⁴⁹⁰

576. فَلَانٌ صَلْبٌ الْقَتَاةِ

فَلَانٌ صَلْبٌ الْقَتَاةِ, 'falanca sert ve güçlüdür' (sert boyludur) anlamına gelmektedir.¹⁴⁹¹

¹⁴⁸⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/113; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VI/270; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/809; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3907; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 471; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/65; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1048.

¹⁴⁸⁹ el-Hâriş B. Halleze, *Dîvân*, s. 11; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/154-155.

¹⁴⁹⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/248; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/258; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VII/146; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/281; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyîsi'l-Lûğa*, II/238; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1088; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 168; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/232; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 377; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/155.

¹⁴⁹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/127; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/349; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XII/137; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyîsi'l-Lûğa*, III/301; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2475; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 106; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/201. قَتَاةٌ kelimesi modern Arapçada tüp, boru ve tv kanalı anlamlarında kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1011; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/156-157.

577. مَا مَقَلْتُ عَيْنِي مِثْلَ فَلَانٍ

‘Falanca gibisini gözlerim görmedi’ (görmedim) mânâsına gelmektedir. ¹⁴⁹² **الْمُقَلَّةُ**, göz küresi (gözün siyah ve beyazını kuşatan) anlamındadır. ¹⁴⁹² **الْحَدَقَةُ** ise, sadece beyaz kısmı kuşatan bölge anlamındadır. ¹⁴⁹³

578. حَتَّى تَرَهَقَ نَفْسُهُ

‘rûhu çıkana kadar’ (ölene kadar) mânâsına gelmektedir. Şiirde şöyle geçiyor;

وَلَقَدْ شَفَى نَفْسِي وَأَذْهَبَ حُرْنُهَا إِفْدَامُهُ مَهْرًا لَه لَمْ يَزْهَقْ

Canım şifâ buldu ve hüznüm yok oldu, gelmesi onun için mehirdi ve helâk olmadı. ¹⁴⁹⁴

579. قَدْ عَفَرَ خَدَّهُ

‘Yüzünü toprağa sürdü’ (yüzünü toprakta hareket ettirdi) anlamlarına gelmektedir. ¹⁴⁹⁵ **الْعَفْرُ**, toprak ve yeryüzü anlamında kullanılmıştır. ¹⁴⁹⁵ Yeryüzünde onun gibisi yoktur anlamında **مَا عَلَى عَفْرِ الْأَرْضِ مِثْلُهُ** denilmektedir. Şiirde şöyle geçiyor;

أَنْظُرُ إِلَى عَفْرِ النَّرَى مِنْهُ خُلِقْتُ وَأَنْتَ بَعْدَ عَدِّ إِلَيْهِ تَصِيرُ

Şu toprağa bak, sen ondan yaratıldın ve yarın yine ona döneceksin. ¹⁴⁹⁶

580. قَدْ غَادَرْتَهُ فِي الْمَوْضِعِ

‘onu o yerde bırakıp ayrıldım’ anlamına gelmektedir. ¹⁴⁹⁷ **قَدْ غَادَرْتَهُ فِي الْمَوْضِعِ**, ‘onu o yerde bırakıp ayrıldım’ anlamına gelmektedir. ¹⁴⁹⁷ **مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً** (Bu defter nasıl olmuş da küçük büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış). ¹⁴⁹⁷

¹⁴⁹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/175; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/975; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IX/150; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1820; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/341; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1058; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4244; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX/413; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1146.

¹⁴⁹³ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/157.

¹⁴⁹⁴ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Ezdâd*'da geçmektedir. Bkz. el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 154; *ez-Zâhir*, II/158; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 209.

¹⁴⁹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/122; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/765; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, II/211; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/751; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/62; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3008; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 442; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/82; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 850.

¹⁴⁹⁶ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Ezdâd*'da geçmektedir. Bkz. el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 384; *ez-Zâhir*, II/159.

581. رَجُلٌ دَيْوُوتٌ

'Erkekleri karısına götüren adam' anlamına gelmektedir. İbnu'l-Enbârî'ye göre دَيْوُوتٌ kelimesinin aslı Süryânî'cedir.¹⁴⁹⁸

582. نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ جَهَنَّمَ

'Cehennemden Allah'a sığınırım' mânâsına gelmektedir. Cehennem sözünün anlamı hakkında iki görüş belirtilmiştir. Nahivcilerin çoğunluğuna göre cehennem, Allah'ın günahkar kullarına azâb ettiği ateşin adıdır ve kelimenin aslı Acem'cedir. Diğerlerine göre ise cehennem, Arap asıllı bir kelime ve âhiretteki ateşin ismidir. Derin olduğu için cehennem olarak isimlendirilmiştir. Müenneslik ve lââm'ı-tarîf kabul etmez. Bu anlamda رُكِيَّةٌ جَهَنَّمَ (derin kuyu) denilmiştir.¹⁴⁹⁹

583. نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ سَقَرٍ

'Sağar'dan Allah'a sığınırım' anlamındadır. سَقَرٌ kelimesinin anlamı hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre kelimenin anlamı âhiret ateşi ve aslı Acem'cedir. İkinci görüşe göre سَقَرٌ, Arapça bir kelimedir ve 'onu güneş eritti' anlamına gelen سَقَرْتُهُ الشَّمْسُ ifadesinden alınmıştır. Yine السَّاقُورُ, eşeklerin dağlandığı sıcak demirin ismidir. Kelimeyi Arapça olarak kabul edenlere göre سَقَرٌ, müenneslik ve lââm'ı-tâ'rîf kabul etmez.¹⁵⁰⁰ Âyette şöyle buyruluyor; وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ (Yakıcı ateşin ne olduğunu sen nerden bilirsin? O, ne geri bırakır ne de azabtan vazgeçer).¹⁵⁰¹

584. نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ لَظْيٍ

'Cehennem ateşinden Allah'a sığınırım' anlamındadır. İbnu'l-Enbârî'ye göre cehennem lَظْيٍ olarak isimlendirilmesinin sebebi, şiddetli ve ateşinin kaynayıp

¹⁴⁹⁷ Kehf, 49; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/160-161.

¹⁴⁹⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/5; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/420; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIV/107; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/282; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1465; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 169; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/254; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 473; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/161.

¹⁴⁹⁹ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1222; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VI/273; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1892; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/715; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1090; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/436; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 275; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/163-164.

¹⁵⁰⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/75; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/718; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VIII/307; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/687; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/86; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2036; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 408; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/50; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 628.

¹⁵⁰¹ Müddessir, 27-28; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/164.

tutuşması sebebiyledir. Ateş tutuştu anlamında التَّأْتَى النَّارُ denilmektedir.¹⁵⁰² Şiirde şöyle geçiyor;

جَحِيمًا تَلْظَى لَا تَقْتَرُ سَاعَةً وَلَا الْحَرُّ مِنْهَا غَايِرَ الدَّهْرِ يَبْرُدُ

Bir saat bile durmadan tutuşup yanan bir ateş, onun bir sıcağı tüm zaman boyunca soğumaz.¹⁵⁰³

نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ جَحِيمِ 5

‘Cehennem ateşinden Allah’a sığınırım’ anlamındadır. Ebû ‘Ubeyde’ye göre جَحِيم, tutuşup yanan ateş anlamına gelmektedir. el-Ferrâ’ya göre ise جَحِيم, üst üste yığılmış ateş anlamındadır. Ebû Cafer Ahmed b. ‘Ubeyd’e göre kelimenin جَحِيم olarak isimlendirilmesinin sebebi, ateşinin arttırılmasıdır. Ateşin yakıtını arttırdım anlamında جَحَمَتِ النَّارُ denilmiştir.¹⁵⁰⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

بِرَى طَاعَةَ اللَّهِ الْهُدَى وَخِلَافَهُ الصَّلَاةَ يُصَلِّي أَهْلُهَا جَاغِمَ الْجَمْرِ

Allah’a itaati doğru yol, dalâleti ise ehlini birbirine karışmış ateşe götüren yol olarak görüyor.¹⁵⁰⁵

قَدْ تَعَاطَى فُلَانٌ كَذَا وَكَذَا. 586.

‘Falanca şunu ve şunu aldı’ mânâsına gelmektedir. Bir şeyi aldım anlamında قَدْ عَطَوْتُ denilmiştir. İmriu’l-Kays’ın bir şiirinde şöyle geçiyor;

وَتَعَطُّو بِرَخْصٍ غَيْرِ شَتْنٍ كَأَنَّهُ أَسَارِيْعُ ظَبْيِي أَوْ مَسَاوِيْكُ إِسْجَلٍ

O sevgili birşey tutarken iri ve kalın olmayan, düzlük ve uzunlukta Zaby tepesinin beyaz kum kurduna veya misvak yapılan İshil dalına benzeyen yumuşak parmaklariyle tutar.¹⁵⁰⁶

¹⁵⁰² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/151; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/935; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XIV/284; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2482; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/4039; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 1331; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXIX/458; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 1088.

¹⁵⁰³ Beyit müellifi zikredilmeden el-İbâne’de geçmektedir. Bkz. el-‘Umânî, *el-İbâne*, IV/235; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/164-165.

¹⁵⁰⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, III/87; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/441; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, IV/101; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1883; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, I/429; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/553; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 1086; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXI/371; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 230.

¹⁵⁰⁵ Beyit İmrân b. el-Ĥaṭṭân’a aittir. Bkz. *Şi’ru’l-Ĥavâric*, s. 171; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/165.

587. قَدْ تَمَنَيْتُ كَذَا وَكَذَا

‘Şunu ve şunu düşündüm ve benim olmasını temennî ettim’ mânâsına gelmektedir. الْمَنَى kader anlamına gelmektedir. Sevdiğin şeyi Allah senin kaderin yaptı anlamında مَا تُحِبُّ مَنَى اللَّهُ لَكَ مَا تُحِبُّ denilmiştir.¹⁵⁰⁷ Âyette şöyle buyrulmaktadır; مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تَمَنَّى (atıldığında meniden erkek ve dişiye, iki çifti yaratan O’dur).¹⁵⁰⁸ İbnu’l-Enbârî, âyette geçen إِذَا تَمَنَّى ifadesine, takdîr edildiği zaman anlamı vermektedir. Şiirde şöyle geçiyor;

وَلَا نَقُولُ لشيءٍ سَوَفَ أَفْعَلُهُ حَتَّى نَبَيِّنَ مَا يَمْنَى لَكَ الْمَانِي

Kaderi yazanın nasıl bir kader yazdığı açık olana kadar, hiç bir şey için şunu şöyle yapacağım deme.¹⁵⁰⁹

تَمَنَّى fiili, üç anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlam, yukarda bahsi geçen ve sevilen işin kaderi yapılması anlamıdır. Fiilin ikinci anlamı, okumak ve tilâvet etmek anlamıdır. Âyette şöyle buyruluyor; إِذَا تَمَنَّى أَلْفَى الشَّيْطَانَ فِي أُمْنِيَّتِهِ (birşeyi arzuladığı zaman, şeytan onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun).¹⁵¹⁰ İbnu’l-Enbârî’ye göre âyette geçen إِذَا تَمَنَّى ifadesi, tilâvet ettiği zaman anlamındadır. تَمَنَّى fiilinin üçüncü anlamı ise yalan söylemektir.¹⁵¹¹

588. قَدْ أَشْكَلَ عَلَيَّ الْأَمْرُ

‘İşler benim için çatallaştı’ (işler bir birine karıştı) mânâsına gelmektedir. Arapçada الْأَشْكَالُ, bir birine karışmış iki renk anlamındadır.¹⁵¹² Bir şâir şöyle demiştir;

فَمَا زَالَتْ الْقَتْلَى تَمُورُ دِمَاوَهَا بِدِجْلَةٍ حَتَّى مَاءِ دِجْلَةٍ أَشْكَلُ

¹⁵⁰⁶ İmriu’l-Ğays, *Dîvân*, s. 17; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/166.

¹⁵⁰⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/389; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/993; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XV/380; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2497; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, V/276; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4282; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu’l-Muhît*, s. 1336; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXIX/557; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1155.

¹⁵⁰⁸ Necm, 46.

¹⁵⁰⁹ Beyit Ebû Kallâbe el-Huzelî’ye aittir. Bkz. *Emîl Bedî’ Yakup*, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal*, VIII/190.

¹⁵¹⁰ Hac, 52.

¹⁵¹¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/167-168.

¹⁵¹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, V/295; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/877; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, X/15; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1736; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, III/204; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2310; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu’l-Muhît*, s. 1019; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIX/269; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 698.

Ölenlerin kanları hala Dicle'ye akmaya devam ediyor. O kadar ki artık Dicle'nin suyunun rengi karıştı.¹⁵¹³

589. فُلَانٌ مُخَنَّتٌ

'Falanca kadınca davranışlarda bulunan (kırıtkan) erkektir' mânâsına gelmektedir. Süslenmesinden ve kırıtkanlığından dolayı kadına خَنَّتٌ denilmiştir.¹⁵¹⁴

590. قَدْ تَكَمَّشَ الْجِلْدُ

'Deri pörsüdü veya deri büzüldü' anlamlarındadır. İhtiyaçlar üst üste gelip toplandı anlamında اِنْكَمَّشَ الْحَاجَةُ denilmiştir.¹⁵¹⁵

591. قَدْ بَدَّدْتُ الشَّيْءَ

'Bir şeyi dağıttım' anlamına gelmektedir. Bağışı bir kaç kişiye dağıttım anlamında قَدْ اُبْدَدْتَهُمُ الْعَطَاءَ denilmiştir.¹⁵¹⁶ Avcı ve vahşi eşeklerin tasvîr edildiği bir şiirde şöyle geçmektedir;

فَأَبَدَّهُنَّ حُنُوفَهُنَّ فَهَارِبٌ بِذِمَائِهِ أَوْ بَارِكٌ مُتَجَعِّعٌ

Onları öldürdü, birisi nefes nefese koşmakta, diğeri ise dizi üzerine yere düşüyor.¹⁵¹⁷

Rivâyet edildiğine göre dilenciler, Ummu Seleme'den bir şey isteyince Ummu Seleme şöyle demiştir; يَا جَارِيَةَ اُبْدِيهِمْ تَمْرَةَ تَمْرَةَ (Ey câriye, onlara birer hurma dağıt).¹⁵¹⁸

¹⁵¹³ Cerîr b. 'Atiyye, Dîvân, s. 143; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/169.

¹⁵¹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/248; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/82; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/145; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/281; İbn Fâris, *Mu'cemu Maķâyisi'l-Lûga*, II/222; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1272; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 168; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/240; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 425; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/170; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 89.

¹⁵¹⁵ اِنْكَمَّشَ fiilinin diğeri anlamı acele etmektir. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* V/300; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/878; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/21; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1018; İbn Fâris, *Mu'cemu Maķâyisi'l-Lûga*, V/2138; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3929; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 604; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/365; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1053; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/170.

¹⁵¹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/13; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/999; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/57; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/444; İbn Fâris, *Mu'cemu Maķâyisi'l-Lûga*, I/176; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/226; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 266; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/404; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 136.

¹⁵¹⁷ Beyit Ebû Zueyb el-Huzelî'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaḣḣal*, IV/273.

¹⁵¹⁸ el-Beyhaķî, *Şua'bu'l-Îmân*, III/253; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/171.

592. الْخَضِرُ عَبْدٌ صَالِحٌ مِنْ صَالِحِي عِبِيدِ اللَّهِ.

‘Hızır, Allah’ın sâlih kullarından olan sâlih bir kuldür’ mânâsına gelmektedir. Hızır isminin anlamı hakkında bir hadîste şöyle rivâyet edilmiştir; كَانَ إِذَا صَلَّى فِي مَوْضِعٍ اخْضَرَ مَا حَوْلَهُ (bir yerde namaz kıldığı zaman, etrafı yeşillenirdi).¹⁵¹⁹ Diğerlerine göre Hızır olarak isimlendirilmesinin sebebi, yüzünün güzelliği ve parlaklığı sebebiyledir. Çünkü Araplar, güzel ve parlak yüzlü kimseleri yeşil bitkiye benzeterek خَضِرٌ demekteler.¹⁵²⁰ Âyette şöyle geçiyor; فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا (ondan bitirdiğimiz yeşilden).¹⁵²¹ خَضِرٌ kelimesinin Arapçada خَضْرٌ şeklinde okunması da câizdir.¹⁵²²

593. هَذَا كَلَامٌ مُسْتَأْنَفٌ.

‘Bu yeni (daha önce geçmeyen) bir sözdür’ anlamındadır. Daha önce kendisiyle su içilmemiş kâseye كَأْسٌ أَنْفٌ denilmiştir. Yine daha önce bir hayvanın otlamadığı bahçeye رَوْضَةٌ أَنْفٌ denilmektedir.¹⁵²³ Su ve bitkilerin olduğu, hayvanların otladığı alçak araziye رَوْضَةٌ, su ve ağaçların olduğu yere ise حَدِيقَةٌ denilmektedir.¹⁵²⁴

594. هِيَ عَيْبَةُ الْمَنَاعِ.

‘O eşyâ zenbilidir’ anlamındadır. Arapçada الْعَيْبَةُ, kişinin en değerli eşyâ ve elbiselerini sakladığı yer mânâsında kullanılmaktadır.¹⁵²⁵ Rasûlallah (s.a.v) bir hadîs-i şerîfnde şöyle buyurmuştur; الْأَنْصَارُ كَرِشِي وَعَيْبَتِي وَلَوْلَا الْهَجْرَةُ لَكُنْتُ امْرَأً مِنَ الْأَنْصَارِ (Ensâr benim dayanağım ve sırdaşımdır. Eğer hicret olmasaydı Ensâr’ dan biri olmayı isterdim).¹⁵²⁶

¹⁵¹⁹ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Meâ’limu’t-Tenzil*, Thk. Muhammed Abdullah Nemr, Osman Cumua‘ Dumeyriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Dâru Taybe li’n-Neşr, 1417/1997, V/188.

¹⁵²⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, IV/175; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/586; el-Ezherî, *Tehzibu’l-Lûga*, VII/48; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/646; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, II/195; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/1181; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 386; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XI/177; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 402.

¹⁵²¹ Ena‘m, 99.

¹⁵²² el-Enbârî, ez-Zâhir, II/172-173.

¹⁵²³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/377; el-Ezherî, *Tehzibu’l-Lûga*, XV/345; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1332; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, I/146; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/151; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 793; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIII/39. İstânf fiili, yeniden başlamak, kaldığı yerden devam etmek ve (hukukta) temyiz yoluna gitmek anlamları kazanmıştır. Bkz. *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 114.

¹⁵²⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/174.

¹⁵²⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, II/263; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/369; el-Ezherî, *Tehzibu’l-Lûga*, III/150; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/190; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, IV/189; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/3183; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 118; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, III/448.

¹⁵²⁶ *Sunen-u Nesâi*, V/87; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/176-177.

595. هَذَا أَدَمُ الْخُبْزِ.

‘Bu ekmeğin katığıdır’ mânâsına gelmektedir. Arapçada الْأَدَمُ, ekmeği güzelleştiren ve tat veren şey anlamında kullanılmaktadır. Allah iki kişinin arasını sevgiyle düzeltti anlamında اللَّهُ بَيْنَهُمَا أَدَمٌ denilmiştir.¹⁵²⁷ Ebu’l-Abbas’tan rivâyet edildiğine göre bir bedevîye; Ekmeğin tadı nedendir? (مَا طَعَمَ الْخُبْزِ) diye sorulunca; katığındadır (أَدَمُهُ) şeklinde cevap vermiştir.¹⁵²⁸

596. هُوَ مِنْ قَوْمِي

‘O benim kavmindendir’ anlamındadır. el-Ferrâ’ya göre Arapçada kavim kelimesi ile, içerisinde kadın bulunmayan erkek topluluğu kastedilmektedir. هُوَ مِنْ قَوْمِي deyimi ile kastedilen, ‘o benim kendileriyle övündüğüm kavminin erkeklerindedir’ anlamıdır. Şiirde şöyle geçiyor;

وَمَا أَدْرِي وَسَوْفَ إِخَالُ أَدْرِي أَقَوْمٍ أَلْ حِصْنِ أُمِّ نِسَاءِ

Anlamadım, anlayacağımı da zannetmiyorum, Hısn oğulları erkek mi yoksa kadın mı?¹⁵²⁹

597. قَدْ شَمَّتُ الْعَاطِسَ

‘Hapşırana duâ ettim ve Allah sana merhamet etsin dedim’ mânâsına gelmektedir. Hadîste şöyle buyrulmaktadır; فَشَمَّتْ أَحَدُهُمَا وَلَمْ يُشَمَّتِ الْآخَرَ (Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanında iki kişi hapşırды, birisine duâ etti, diğerine duâ etmedi).¹⁵³⁰

598. هُوَ مِنْ بَنِي الْأَصْفَرِ

‘O Sarı oğullarındandır (rumlardandır)’ anlamındadır. Sarı oğulları denilmesinin sebebi, bazı asırlarda Rumlarla Habeşlerin sınırı yakın olmuş ve birbirleriyle evlenmeler olmuştur. Bu evlenmeler sonucunda sarı ve siyah doğan çocuklar olmuştur. ‘Adiy b. Zeyd bir şiirinde şöyle demektedir;

¹⁵²⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn* VIII/88; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XIV/150; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1859; İbn Fâris, *Mu’cemu Maqâyisi’l-Lûga*, I/71; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/44; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtî*, s. 1074; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXI/190; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 78.

¹⁵²⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/177.

¹⁵²⁹ Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *Dîvân*, s. 73; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/178-179.

¹⁵³⁰ İbn Selâm, *Ğarîbu’l-Hadîs*, II/183; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/180.

أَيْنَ كِسْرَى كِسْرَى الْمُلُوكِ أَبُو سَا سَانَ أُمَّ أَيْنَ قَبْلَهُ سَابُورُ

وَبَنُو الْأَصْفَرِ الْكِرَامِ مُلُوكِ الرُّومِ ، لَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ مَذْكُورُ

Nerde Kistrâ, Kistrâ pâdişahları Ebû Sâsân veya ondan önceki Sâbûr? Ve saygıdeğer Rum kralları Sarı oğulları, onlardan yâd olunacak kimse kalmadı.¹⁵³¹

جَاءَ فُلَانٌ عَلَيَّ رَسِيلِهِ . 599.

‘Falanca ağır ağır (umursamadan) geldi’ anlamındadır. Çok konuşan kişiye, yavaş ol (ağır ol) anlamında رَسِيلٌ عَلَيَّ denilmektedir.¹⁵³² Bir hadîste şöyle buyrulmaktadır; إِنَّ الْجَفَاءَ وَالْقَسْوَةَ فِي الْفَدَائِينَ إِلَّا مَنْ أُعْطِيَ فِي نَجْدَتِهَا وَرَسِيلَهَا (Eziyet ve kabalık çok sayıda deve sâhibi olanlardır. Develeri semiz ve ağır oldukları vakit infâk edenler müstesnâ).¹⁵³³

تَرَكَتُهُ يَتَضَوَّرُ . 600.

‘onu kıvranırken (acı ve rahatsızlık belirtisi olan hareketlerde bulunurken) bıraktım’ mânâsına gelmektedir. Bir hadîste şöyle geçmektedir; دخل رسولُ الله صلى الله عليه وسلم على امرأة يقال لها أمُّ العلاءِ وهي تَضَوَّرُ من شدَّةِ الوجعِ والحُمى (Rasûlallah (s.a.v), Ummu ‘Alâ denilen hasta bir kadını ziyâret etmek için yanına gittiğinde, kadın ağrıdan ve ateşten kıvranıyordu).¹⁵³⁴

هُوَ مِنَ الْأَبْنَاءِ . 601.

‘O, babası Fars, annesi Yemenli olan bir halktandır’ anlamındadır. أَبْنَاءٌ (oğullar) olarak isimlendirilmelerinin sebebi, anneleriyle babalarının farklı milletlerden olması hasebiyledir. Aynı şekilde babaları Kıptî, anneleri Yahûdî olanlara ذُرِّيَّةٌ denilmiştir. Âyette şöyle buyruluyor; فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ (Firavun ve adamlarının kendilerini belâyâ uğratacağı

¹⁵³¹ ‘Adiy b. Zeyd, *Dîvân*, s. 87; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/181.

¹⁵³² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/240; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/719; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XII/272; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1708; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/392; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1643; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîf*, s. 1005; ez-Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIX/71; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 521.

¹⁵³³ Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Fâik fi Garibi'l-Hadîs*, III/93; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/181.

¹⁵³⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1415/1994, VII/440; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/183; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 260.

korkusundan dolayı Mûsâ'ya kendi kavminin bir oymağından başka kimse î mân etmedi).¹⁵³⁵

602. هَذَا سِفَاحٌ غَيْرُ حَلَالٍ

'Bu helal olmayan zinâdır' mânâsına gelmektedir. Arapçada سِفَاحٌ, zinâ anlamında kullanılmıştır.¹⁵³⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

مَا وَلَدْتُمْ حَيَّةً ابْنَةَ مَالِكٍ سِفَاحًا وَمَا كَانَتْ أَحَادِيثَ كَاذِبٍ

وَلَكِنْ نَرَى أَفْدَامَنَا فِي نِعَالِكُمْ وَأَنْفَنَا بَيْنَ اللَّحَى وَالْحَوَاجِبِ

Sizi Hâyye binti Mâlik kabilesi zinâdan doğurmadı, bu yalan hikâyeler de değil. Ama biz ayaklarımızı sizin ayakkabılarınızda, burunlarımızı sakalla bıyıkların arasında görüyoruz.¹⁵³⁷

Âyette şöyle buyruluyor; مُخْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ (zinadan kaçınıp, iffetli olarak).¹⁵³⁸ Câhiliyye döneminde bir kişi zinâ etmek istediği zaman, bunu açık söylemeği çirkin gördüğü için سَافِحِينَ derdi. Arapçada السَّفْحُ, su dökmek anlamındadır. Zinâ yapıldığı zaman çıkan menîden kinâye olarak السَّفْحُ kelimesi kullanılmıştır.¹⁵³⁹

603. هِيَ طَالِقٌ

'O kadın boştur' (serbesttir) mânâsındadır. Bağlı deveyi açarak serbest bıraktım anlamında أَطَّقْتُ النَّاقَةَ deyimi kullanılmaktadır. Bu deyimle, kadını erkeğe bağlayan ipler kesilerek kadın serbest bırakılmıştır anlamı kastedilmektedir.¹⁵⁴⁰ el-A'şâ bir şiirinde şöyle demektedir;

يَا جَارَتِي بَيْنِي فَإِنَّكَ طَالِقَةٌ كَذَلِكَ أُمُورُ النَّاسِ غَادٍ وَطَارِقَةٌ

¹⁵³⁵ Yûnus, 83; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/184.

¹⁵³⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/147; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/532; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/189; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/375; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/81; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2022; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 224; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/475; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 625.

¹⁵³⁷ Beyitler müellifi zikredilmeden Taberî Tefsîrinde geçmektedir. Bkz. Ebû Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vili'l-Kurân*, XXI/221.

¹⁵³⁸ Nisâ, 24.

¹⁵³⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/185.

¹⁵⁴⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/101; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/922; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/18; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1517; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/420; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2692; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 904; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/89; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 797.

Ey hanımım benden uzaklaş, artık boşsun. Yarın işte böyle olur insanların ve âfetlerin işleri.¹⁵⁴¹

604. قَدْ اسْتَلَمَ الْحَجَرَ

‘Taşı aldı ve eliyle ona dokundu’ mânâsına gelmektedir. Arapçada اَلْسَلَمَةُ, taş ve kaya anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁴² Şiirde şöyle geçiyor;

ذَلِكَ خَلِيلِي وَدُوُّ يُعَاتِبُنِي يَزِمِي وَرَائِي بِالسَّهْمِ وَالسَّلِمَةِ

İşte benim arkadaşım ve beni azarlayan. Arkamca ok ve taş atıyor.¹⁵⁴³

605. قَدْ صَلَّيْتُ الْعَصْرَ

‘İkinci namazını (günün sonuncu namazını) kıldım’ anlamındadır. Güneşin batmağa başladığı zamana اَلْعَصْرُ أَوْ الْقَصْرُ denilmiştir. el-Ĥâriş b. Ĥalleze bir şiirinde şöyle diyor;

أَنْسَتُ نَبَأَهُ وَأَفْرَعَهَا الْقَنَّْ اصُّ قَصْرًا وَقَدْ دَنَا الْإِمْسَاءُ

(Bu deveyi) Avcıların gizli sesleri akşam üzeri gece olmak üzere iken onu ürkütmüştür.¹⁵⁴⁴

Sabah ve akşama, yine gece ve gündüze اَلْعَصْرَانِ denilmiştir. اَلْعَصْرُ, zaman (asır) anlamı da bulunmaktadır.¹⁵⁴⁵ Âyette şöyle buyruluyor; وَالْعَصْرُ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ; (İkinci vaktine (asra, çağa) and olsun ki, insan hiç şüphesiz hüsrana içindedir).¹⁵⁴⁶

606. قَدْ تَشَتَّتَ الْقَوْمُ

‘halk dağıldı’ mânâsındadır. Zeyd ve ‘Amr birbirlerinden ne kadar farklıdır anlamında شَتَّانَ زَيْدٌ وَعَمْرٌو denilmiştir.¹⁵⁴⁷

¹⁵⁴¹ Meymûn b. Kaş b. Cendel el-A’sâ, *Dîvânü'l-A’sâ*, s. 183; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/187.

¹⁵⁴² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, VII/265; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/348; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/309; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1950; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/91; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2077; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1121; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXII/374.

¹⁵⁴³ Beyit Buceyr b. Ğanîme'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VII/92; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/187.

¹⁵⁴⁴ el-Ĥâriş b. Ĥillize, *Dîvân*, s. 10.

¹⁵⁴⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, I/292; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/738; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, II/10; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/748; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/340; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2968; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 441; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIII/61; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 844.

¹⁵⁴⁶ Asr, 1-2; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/189-190.

607. زَيْتٌ رِكَابِيٌّ

'Deve üzerinde taşınan yağ' mânâsına gelmektedir. Arapçada الرِّكَابُ, deve anlamındadır. Tekili رَاجِلَةٌ şeklinde, بَقْرٌ، أَلْفُومٌ، بَقْرٌ، أَلْفُومٌ kelimelerinde olduğu gibi lafzından farklı olarak gelmektedir.¹⁵⁴⁸

608. قَدْ آدَى فُلَانٌ الزَّكَاةَ

'Falanca zekât vecîbesini yerine getirdi' mânâsındadır. Arapçada zekât, artmak ve büyümek anlamlarında kullanılmıştır. Zekâtı verilen mâlî çoğalttığı ve âfetlerden koruduğu için zekât denilmiştir. Mal çoğaldı anlamında زَكَا الْمَالُ، nafaka çoğaldı anlamında زَكَتِ النَّفَقَةُ denilmektedir. Falanca çok hayır yapandır anlamında فُلَانٌ زَكِيٌّ deniliyor.¹⁵⁴⁹ Nâbiğa'nın bir şiirinde şöyle geçiyor;

وَمَا أَخْرَتِ مِنْ دُنْيَاكَ نَقْصٌ وَإِنْ قَدَّمْتَ كَانَ لَكَ الزَّكَاةُ

Dünyandan geriye bir noksan bırakmadın, bir iyilik yapsan senin için bir ziyâdelik olur.¹⁵⁵⁰

609. قَدْ أَعْتَقْتُ الْعَبْدَ

'Köleyi azad ettim' (üzerindeki mülkiyeti kaldırdım) mânâsına gelmektedir. Kayakuşunun yavrusu uçarak gitti anlamında قَدْ عَتَقَ فَرُخُ الْقَطَاةِ denilmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; وَلَيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ (Kâbeyi tavâf etsinler).¹⁵⁵¹ Bir rivâyete göre Allah Teâlâ, Kâbe'yi düşmanlardan koruduğu ve azad ettiği için الْعَتِيقُ denilmiştir. Başka bir görüşe göre ise Nûh (a.s) tufanı zamanı, Kâbe'yi batmaktan koruduğu için الْعَتِيقُ denilmiştir.¹⁵⁵²

¹⁵⁴⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/214; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/82; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/184; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/254; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, III/177; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2192; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 154; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/573; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 669; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/191-192.

¹⁵⁴⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/195.

¹⁵⁴⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/394; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/825; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/175; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2368; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, III/17; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1849; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1292; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVIII/220; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 580.

¹⁵⁵⁰ Nâbiğatu Benî Şeybân'ın *Dîvân*'ında bu beyit bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/196-197.

¹⁵⁵¹ Hac, 29.

¹⁵⁵² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/146; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/402; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, I/142; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1520; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, IV/219; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2798; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 906; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/115; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 819; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/198.

610. جَاءَ فَلَانٌ بِأَبْدَةٍ

'Falanca çirkin bir söz söyledi veya çirkin bir harekette bulundu' anlamlarına gelmektedir. Arapçada الْأَوَابِدُ, vahşi ve kaba anlamlarında kullanılmıştır. Şâir şiirinde anlamı bilinmeyen kaba bir söz kullandı anlamında قَدْ أَبَدَ الشَّاعِرُ denilmiştir.¹⁵⁵³ İmriu'l-Kays bir şiirinde şöyle demiştir;

وَقَدْ أَغْنَيْتِي وَالطَّيْرُ فِي وَكُنَاتِهَا بِمُنْجَرِدٍ قَيْدِ الْأَوَابِدِ هَيْكَلِ

Vahşi hayvanları kaçarlarken oldukları yere mihlayan, altındaki iri ve tüysüz atımla sabahleyin, kuşlar dağlardaki yuvalarından daha dışarı çıkmamışlarken ben ava çıkarım.¹⁵⁵⁴

611. قَدْ أَخَذْتُ سَائِرَهُ

'Geriye kalanını aldım' anlamındadır. Artan ve kalıntı anlamında السُّورُ kelimesi kullanılmaktadır. Yemekten az birşey bıraktım anlamında قَدْ أَسَازْتُ مِنَ الطَّعَامِ denilmiştir.¹⁵⁵⁵ Hadîste şöyle buyruluyor; إِذَا أَكَلْتُمْ فَاسَازُوا (Yemek yediğiniz zaman az birşey bırakın).¹⁵⁵⁶

612. شَرَابٌ سَلْسَالٌ

'tatlı ve boğazdan kayması kolay içecek' mânâsına gelmektedir. Kelimenin سَلْسَالٌ ve سَلْسَيْلٌ şeklinde okunuşları bulunmaktadır.¹⁵⁵⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

أَمْ لَا سَبِيلَ إِلَى الشَّبَابِ وَذِكْرَهُ أَشْهَى إِلَيَّ مِنَ الرَّجِيقِ السَّلْسَلِ

¹⁵⁵³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/85; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1018; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/146; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, I/34; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/4; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 264; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/372; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 65.

¹⁵⁵⁴ İmriu'l-Kays, *Dîvân*, s. 19; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/212.

¹⁵⁵⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/289; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/722; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/36; el-Cevherî, *es-Şîḥâh*, II/675; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, III/115; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2147; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 411; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/99; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 600.

¹⁵⁵⁶ Benzer anlamdaki hadîs için bkz; İsmâîl b. Muhammed el-'Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, thk. Abdulhamîd b. Ahmed b. Yusuf b Hindâvî, *Mektebetu'l-'Aşriyye*, 1420/2000, I/95; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/213.

¹⁵⁵⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/194; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/204; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/207; el-Cevherî, *es-Şîḥâh*, V/1732; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, III/60; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2064; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1016; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIX/217; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 634.

Yoksa gençliğe bir yol kalmadı mı? Gençliğin hatırası bana keskin ve tatlı içecekten daha lezzetlidir.¹⁵⁵⁸

Âyette şöyle buyruluyor; **عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا** (O pınara 'Selsebil' denir).¹⁵⁵⁹

613. **قَدْ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ**

'Allah yolunda (o yola sapanları mükafatlandığı yolda) öldürüldü' anlamına gelmektedir. **السبيل** kelimesi, müzekker ve müennes olarak kullanılmaktadır. Âyette şöyle buyruluyor; **وَأَنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا** (Doğru yolu görseler de o yolu tutup gitmezler. Eğer sapıklık yolunu görürlerse tutar onu izlerler).¹⁵⁶⁰ Âyette geçen **سَبِيلٌ** kelimesi, **طَرِيقٌ** kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır.¹⁵⁶¹

614. **عِنْدِي زَوْجٌ مِنَ الْحَمَامِ**

'Bende bir çift güvercin var' mânâsındadır. Arapçada **زَوْجٌ** kelimesi, bir şeyden iki tane olduğu zaman kullanılmaktadır. İki farklı şey olduğu zaman **زَوْجَانِ** denilmektedir. Aynı cinsten iki güvercin anlamında **زَوْجٌ مِنَ الْحَمَامِ**, dişi ve erkek güvercin anlamında ise **عِنْدِي زَوْجَانِ مِنَ الْحَمَامِ** denilmektedir.¹⁵⁶² Âyette şöyle buyruluyor; **وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى** (erkek ve dişiyi, iki çifti yaratan O'dur).¹⁵⁶³

615. **فُلَانٌ يَمْتُ إِلَيْهِ بِجَوَارٍ**

'Falancanın ona (kalpten gelen) bir yakınlığı var' anlamındadır. Arapçada **يَمْتُ إِلَيْهِ بِجَوَارٍ**, yakınlaşma ve vuslat anlamlarındadır.¹⁵⁶⁴

¹⁵⁵⁸ Beyit Ebû Kebîr el-Huzelî'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VI/505.

¹⁵⁵⁹ İnsan, 18; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/217.

¹⁵⁶⁰ A'râf, 146.

¹⁵⁶¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/218-219.

¹⁵⁶² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/166; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/473; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/104; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/320; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/35; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1884; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 192; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/20; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 591.

¹⁵⁶³ Necm, 45; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/220.

¹⁵⁶⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/112; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/80; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/187; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/266; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/268; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4125; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 160; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/89; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1115; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/221.

616. قَدْ دَاهَنَ فُلَانٌ فُلَانًا

قَدْ دَاهَنَ فُلَانٌ فُلَانًا, falanca falancaya karşı riyâkar davrandı (ona beslediği duygu ve kanâatin aksini gösterdi) anlamına gelmektedir.¹⁵⁶⁵ Âyette şöyle buyruluyor; وَدُّوا ((Onlar sana indirilen âyetlerden beğenmediklerini bırakman suretiyle senin) kendilerine yumuşak davranmanı isterler; böyle yapsan, onlar da seni över, yumuşak davranırlar).¹⁵⁶⁶ Diğer bir âyette şöyle buyruluyor; أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ (Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz?).¹⁵⁶⁷ İbnu'l-Enbârî'ye göre her iki âyette de الْإِدْهَانُ ifadesi 'yalanlama' anlamındadır.¹⁵⁶⁸

617. قُتِلَ فُلَانٌ صَبْرًا

'Falanca hapsedilmiş olduğu halde öldürüldü' mânâsına gelmektedir. Bir hadîste şöyle buyruluyor; نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تُصَبَّرَ الْبَيْهَمَةَ (Nebî (s.a.v), hayvanların bir yere hapsedilmesini yasakladı).¹⁵⁶⁹ İnsan kendisini yemek, içmek ve cinsel yakınlıktan alıkoyduğu için oruca صَبْرٌ denilmiştir. Âyette şöyle buyruluyor; وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ (Sabır ve namazla Allah'a sığınıp yardım isteyin; Rablerine kavuşacaklarını ve Ona döneceklerini umanlar ve huşu duyanlardan başkasına namaz elbette ağır gelir).¹⁵⁷⁰ Birçok tefsirciye göre âyette geçen بِالصَّبْرِ ifadesi ile oruç kastedilmiştir. Kendimi birşeyden alıkoydum (menettim) anlamında صَبَرْتُ نَفْسِي عَلَى الْأَمْرِ denilmiştir.¹⁵⁷¹ Şiirde şöyle geçiyor;

فَصَبَرْتُ عَارِفَةً لَذَلِكَ حُرَّةً تَرَسُو إِذَا نَفْسُ الْجَبَانِ تَطَلَّعَتْ

Bilerekten ve özgürce kendimi engelledim, korkak nefis bakarken sen sâbit kalıyorsun.¹⁵⁷²

¹⁵⁶⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/27; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/687; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/116; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2116; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/308; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1446; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1197; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV/39; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 467.

¹⁵⁶⁶ Kalem, 9.

¹⁵⁶⁷ Vâkia, 81.

¹⁵⁶⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/221-222; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 208.

¹⁵⁶⁹ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Humâm el-Yemenî, *Musannefu Abdurrezzâk*, IV/454.

¹⁵⁷⁰ Bakara, 45.

¹⁵⁷¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/115; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/312; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/120; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/706; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/329; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2391; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 421; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/271; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 717.

¹⁵⁷² 'Antera b. Şeddâd, *Dîvân*, s. 264; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/222-223.

618. هُوَ رَجَسٌ نَجَسٌ

‘O kokmuş, pistir’ anlamına gelmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; فَرَادَتْهُمْ رَجَسًا إِلَى رَجْسِهِمْ (pisliklerine pislik katmıştır).¹⁵⁷³ كَلِمَةُ نَجَسٌ kelimesi, رَجَسٌ kelimesi ile aynı anlamdadır. Kendisinden önceki kelime ile uyumluluk göstermesi açısından kesreli olarak kullanılmıştır.¹⁵⁷⁴

619. هَذِهِ الْبَوَائِقُ

هَذِهِ الْبَوَائِقُ, ‘bu musîbet ve felâketler’ anlamındadır.¹⁵⁷⁵ Hadîste şöyle buyruluyor; لَنْ يُؤْمِنَ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارَهُ بَوَائِقَهُ (Komşusu şerrinden emîn olmayan kimse (kâmil anlamda) îmân etmiş sayılmaz).¹⁵⁷⁶ Falancaların başına bir musîbet geldi anlamında فَدَ بَاقَتْهُمْ الْبَائِقَةُ denilmektedir.¹⁵⁷⁷

620. فِي فُلَانٍ وَصَمَةٌ

‘Falancada ayıplanacak ve kınanacak birşey vardır’ mânâsına gelmektedir. Ağır ve fütursuzca hareket eden kişi anlamında رَجُلٌ مُوصَمٌ denilmektedir.¹⁵⁷⁸ Bir hadîste şöyle buyruluyor; إِذَا قَامَ الرَّجُلُ مِنَ اللَّيْلِ أَصْبَحَ نَشِيطًا, وَإِذَا نَامَ جَمِيعَ اللَّيْلِ أَصْبَحَ تَقِيلاً مُوصَمًا (Kişi gece kalkarsa, zinde olarak sabahlar, tüm geceyi uyursa tembel ve ağır olarak sabahlar).¹⁵⁷⁹

621. فُلَانٌ يَهَاتِرُ فُلَانًا

‘Falanca, falancaya kötü ve ağır ifadelerle hitâb ediyor’ anlamına gelmektedir. Deyim anlamını, bunamış ihtiyarların ağzından dökülen söz anlamına gelen أَهْتَرَ ifadesinden almıştır. Böyle yapan kişiye الرَّجُلُ قَدْ أَهْتَرَ denilmektedir.¹⁵⁸⁰

¹⁵⁷³ Tövbe, 125.

¹⁵⁷⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/224.

¹⁵⁷⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/229; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/375; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IX/262; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1452; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/320; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/388; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 870; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXV/107.

¹⁵⁷⁶ Benzer hadîs için bkz; *Saîihu'l-Buĥârî*, V/2240.

¹⁵⁷⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/224.

¹⁵⁷⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/172; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/899; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/183; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2052; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/116; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/388; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1167; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV/53; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1313.

¹⁵⁷⁹ Benzer hadîs için bkz; İbn Selâm, *Ġarîbu'l-Hadîs*, I/306; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/225.

¹⁵⁸⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/32; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, III/1275; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/128; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/850; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/32;

622. قَدْ فَخَّمْتُ الرَّجُلَ

'Kişiyi yücelttim' anlamındadır. Ulu kişi anlamında فَخَّمُ رَجُلٌ denilmiştir.¹⁵⁸¹ Şiirde şöyle geçiyor;

وَتَحْمَدُ مَوْلَانَا الْأَجَلَ الْأَفْخَمَا

Şerefli ve yüce efendimize hamdediyoruz.¹⁵⁸²

623. قَرَأَ الْمُفْصَّلَ

'Kurân'ın kısa sûrelerini okudu' anlamındadır. Âyetlerin arasındaki Bismillah lafzı fazla olduğu için bu sûreler مُفْصَّلٌ olarak isimlendirilmiştir. Âyet sayısı iki yüze yaklaşan ve iki yüzü geçmeyen sûrelere الْمُتَنَابِي, âyet sayısı iki yüz ve üzeri olan sûrelere ise الْمُنُونُ denilmektedir.¹⁵⁸³

624. قَدْ اِحْتَفَلَ الرَّجُلُ

'Kişi istediği her şeyi topladı ve çoğalttı' mânâsına gelmektedir. Halkın tamamı anlamında مَحْفَلُ الْقَوْمِ denilmiştir.¹⁵⁸⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

تَعَلَّمَ فَلَيْسَ الْمَرْءُ يُخْلَقُ عَالِمًا وَلَيْسَ أَحْوَعُ عِلْمٍ كَمَنْ هُوَ جَاهِلٌ

وَإِنَّ كَبِيرَ الْقَوْمِ لَا عِلْمَ عِنْدَهُ صَغِيرٌ إِذَا التَّفَقُّتْ عَلَيْهِ الْمَحَافِلُ

Öğren, insan âlim olarak yaratılmıyor, ilim kardeşi câhil kimse gibi değildir. İlimsiz olan halkın büyüğü, halkın tamamı ona arkasını döndüğünde küçüktür.¹⁵⁸⁵

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4611; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 495; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIV/392; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1251; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/225.

¹⁵⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, IV/281; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/617; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/191; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2000; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/481; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3362; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1144; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXIII/199; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 921.

¹⁵⁸² Ru'be b. 'Accâc, *Dîvân*, s. 184; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/226.

¹⁵⁸³ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/227.

¹⁵⁸⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, III/235; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/554; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/49; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1670; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/81; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/932; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 985; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXVIII/308; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 334.

¹⁵⁸⁵ Beyit müellifsiz olarak *el-İkdu'l-Ferîd*'de geçmektedir. Bkz. İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, II/80; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/229.

625. خَيْلٌ جَرِيدَةٌ

'Aralarında yayaların ve yükün bulunmadığı atlar' anlamına gelmektedir. Deyim, saklı olan bir şeyin ortaya çıkması anlamına gelen تَجَرَّدَ fiilinden alınmıştır. Yine elbisesini çıkardı anlamında تَجَرَّدَ مِنْ ثِيَابِهِ denilmiştir.¹⁵⁸⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

تَجَرَّدَ فِي السَّرْبَالِ أَبْيَضُ حَازِمٌ مُبِينٌ لِعَيْنِ النَّاطِرِ الْمُتَوَسِّمِ

Gömleğini çıkardı, beyaz ve sertti, bakan göze açık ve güzel görünüyor.¹⁵⁸⁷

626. بَيْتٌ مُرَوِّقٌ

'yaldızlı (cıvalanmış) ev' anlamına gelmektedir.¹⁵⁸⁸

627. رِفَادَةُ السَّرَجِ

'Eğerin altındaki keçe' anlamına gelmektedir. Kişiye yardım ettim anlamında قَدْ رَفَدْتُ الرَّجُلَ denilmektedir. Eğeri tuttuğu için keçeye رِفَادَةٌ denilmiştir.¹⁵⁸⁹ Şiirde şöyle geçiyor;

وَأَسْتُ بِحَلَالِ التَّلَاعِ مَخَافَةً وَلَكِنْ مَتَى يَسْتَرْفِدُ الْقَوْمُ أَرْفِدُ

Ben (konuk gelmesin diye veya düşman korkusundan) evimi bayır ve tepelere yapmam. Kavmim her ne zaman benden yardım isterlerse hazırım.¹⁵⁹⁰

628. بَنَاتِقُ الْقَمِيصِ

Ebu'l-Abbas'a göre deyimın anlamı, 'gömleğin yakasına eklenmiş parçalar' demektir. Bir şeyi güzelleştirmek anlamında قَدْ بَنَقَ الشَّيْءَ denilmiştir.¹⁵⁹¹ Şiirde şöyle geçiyor;

¹⁵⁸⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/75; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/446; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/336; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/456; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, I/452; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/587; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 272; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/487; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 239.

¹⁵⁸⁷ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/230.

¹⁵⁸⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/230.

¹⁵⁸⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/24; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/634; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/71; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/476; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, II/421; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1687; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 283; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/107; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 535.

¹⁵⁹⁰ Tarafe b. 'Abd, *Dîvân*, s. 28; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/231.

¹⁵⁹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/180; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/374; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/161; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1452; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, I/306;

تَلَّاقِي، وَأَحْيَانًا تَبِينُ كَأَنَّهَا بَنَانِقُ عُرٌّ فِي قَمِيصٍ مُقَدَّدٍ

Bu sınırlar (halkalara geçirildikleri yerlerde) birleşip (yük cihetine doğru birbirlerinden) ayrıldıklarından bir gömlekteki tirizlere benzerler.¹⁵⁹²

629. امْرَأَةٌ نَفْسَاءُ

‘Loğusa (nifaslı) kadın’ demektir. Kadından kan geldiği için نَفْسَاءُ olarak isimlendirilmiştir.¹⁵⁹³ Ummu Seleme’den (r.a) rivâyet edilen bir hadîste şöyle buyruluyor; كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي إِحْفَافٍ فَحِضْتُ فَخَرَجْتُ وَشَدَدْتُ عَلَيَّ ثِيَابِي ثُمَّ رَجَعْتُ؛ فَقَالَ أَنَفَسْتِ؟ (Ben Nebî (s.a.v) ile beraber yatakta iken aybaşı halim geldi ve çıkararak elbisemi sardım ve geri döndüm. Bana şöyle buyurdu; Nifaslı mı oldun?)¹⁵⁹⁴

630. قَدْ بَقَرَ بَطْنَهُ

‘Karnını deşti’ anlamına gelmektedir. Ebu’l-Abbas’a göre Arapçada الْبُقْرُ, genişlik ve açmak anlamlarındadır.¹⁵⁹⁵ Bir hadîste şöyle buyrulmaktadır; نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَقْرَ بَطْنِهِ (Rasûlallah s.a.v, bizi mâl ve ailemizde çokluk ve genişlikten menetti).¹⁵⁹⁶ Yine kişi bir ülkeden başka ülkeye gitti anlamında يَبْقَرُ قَدْ الرَّجُلُ denilmektedir.¹⁵⁹⁷

631. فُلَانٌ يَتَّقَحَّمُ فِي الْأُمُورِ

‘Falanca işlere düşüncesizce karışıyor’ (burnunu her işe sokuyor) mânâsına gelmektedir. Deve kaçtığı zaman ve binicisi deveyi zabtedemediği zaman قَدْ تَقَحَّمَتْ denilmiştir. Hz. Ömer’den rivâyet edildiğine göre şöyle buyurmuştur; أَنَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِذَا عِنْدَهُ عُلْمٌ أَسْوَدُ يَغْمِزُ ظَهْرَهُ فَقَالَ: مَا هَذَا؟ قَالَ: إِنَّهُ تَقَحَّمَتْ بِي النَّاقَةُ اللَّيْلَةَ (Rasûlallah’a (s.a.v) geldim, bir de baktım yanında sırtımı sıvazlayan siyâhî küçük bir

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/359; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 869; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXV/104.

¹⁵⁹² Ṭarafe b. ‘Abd, *Dîvân*, s. 21; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/232.

¹⁵⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/271; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/849; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/10; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/985; ; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyisi'l-Lûga*, V/460; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4500; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 578; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI/567; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1215.

¹⁵⁹⁴ ez-Zemaşşerî, *el-Fâik fi Ğaribi'l-Hadîs*, IV/11; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/232-233.

¹⁵⁹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/158; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/322; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IX/117; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/594; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyisi'l-Lûga*, I/277; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/323; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 353; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/226; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 168.

¹⁵⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/439.

¹⁵⁹⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/233-234.

hizmetçi var. Ona, ne oldu? diye sorduğumda, dün gece deve beni sırtından attı dedi).¹⁵⁹⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

أَقُولُ وَالنَّاقَةُ بِي تَقَحُّمُ وَأَنَا مِنْهَا مُكَلِّزٌ مُعْصِمٌ
وَيُحَكِّ مَا اسْمُ أُمِّهَا يَا عَلَّامُ

Deve beni sırtından attığı zaman, keyifsiz olduğum ve ondan yapışmış olduğum halde şöyle diyorum; Vay haline ey 'Alkam, onun annesinin ismi ne?¹⁵⁹⁹

632. قَوْلُهُمْ فِي اسْمِ الْحَدَثِ: رَجِيعٌ

(İnsan ve ya hayvan dışkısı için denilen) 'dışkı' (dönücü) anlamına gelmektedir. Dilcilere göre dışkıya رَجِيعٌ (dönücü) denilmesinin sebebi, ot ve ya başka bir haldeyken, başka bir nesneye dönüşmesi sebebiyledir.¹⁶⁰⁰ Bir hadîste şöyle buyrulmaktadır; نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُسْتَنْجَى بِعَظْمٍ أَوْ رَجِيعٍ (Rasûlallah s.a.v, kemik ve dışkı ile istincâ yapılmasını yasakladı).¹⁶⁰¹ Yine söz ve fiil olarak dönen her şeye رَجِيعٌ denilmiştir.¹⁶⁰²

633. قَوْمٌ نَصَارَى

'Hıristiyan topluluk' anlamındadır. Bazı dilcilere göre Hıristiyanlara نَصَارَى denilmesinin sebebi, Nâşıra isimli kentte oturdukları içindir. Diğerlerine göre نَصَارَى sözünün aslı, Hz. İsâ'ya yardım etmeleri sebebiyledir.¹⁶⁰³ Şiirde şöyle geçiyor;

لَمَّا رَأَيْتُ نَبْطًا أَنْصَارَا شَمَّرْتُ عَنْ رُكْبَتَيْ الْإِزَارَا
كُنْتُ لَهَا مِنَ النَّصَارَى جَارَا

¹⁵⁹⁸ İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Hadîs*, s. 187.

¹⁵⁹⁹ Araplar, dişi deve huysuzluk yaptığı zaman babasının adını söyleyerek deveyi yatıştırırdılar. Şiirde geçen 'Alkam deve ismidir. Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, IV/658; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/234-235.

¹⁶⁰⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/226; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/460; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, I/234; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1217; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, II/490; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1591; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 720; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/72; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 507.

¹⁶⁰¹ Benzer anlamdaki hadîs için bkz; el-Muttaķî el-Hindî, *Kenzu'l-U'mmâl*, IX/358.

¹⁶⁰² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/235.

¹⁶⁰³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/108; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/744; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XII/113; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/829; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, V/435; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4439; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 482; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIV/225; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 6691199.

Yardım eden Nabaṭ'ı gördüğümde, peştemalı dizlerimden yukarı çektim, ben ona komşu ve yardım edenlerdendim.¹⁶⁰⁴

634. فُلَانٌ يَهُودِيٌّ

'Falanca Yahûdidir' anlamındadır. İbnu'l-Enbârî'ye göre Yahûdîlere يَهُودِيٌّ denilmesinin sebebi, daha sonra tövbelerini bozmuş olsalar da bir zamanlar tövbe etmeleri sebebiyledir.¹⁶⁰⁵ Âyette şöyle buyruluyor; إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ (biz Sana yöneldik).¹⁶⁰⁶ Bir şiirde şöyle geçiyor;

إِنِّي أَمْرٌ مِنْ مَدَجِهِ هَائِدٌ

Ben onu övmekten dolayı tövbe eden kişiyim.¹⁶⁰⁷

635. هُوَ مِنَ الصَّابِئِينَ

'O Şâbiîlerdendir' anlamındadır. Şâbiîlere الصَّابِئِينَ denilmesinin sebebi, bir dînden başka dîne geçmeleri sebebiyledir. Kureyş Hz. Peygambere ve ashâba, babalarının dîninden döndükleri için şâbiî demektedir. Orta dış çıktı anlamında صَبَّأَتْ yıldıztan doğdu anlamında صَبَّأَ النَّجْمُ denilmektedir.¹⁶⁰⁸ Âyette şöyle buyruluyor; إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالصَّابِئِينَ (Şüphesiz, inananlar, Yahudi olanlar, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden Allah'a ve âhîret gününe inanıp).¹⁶⁰⁹ Âyetin tefsîrinde, îmân edenlerle gerçekten îmân edenlerin, yahûdîlerle tövbe edip tövbesinde sâbit kalanların, hıristiyanlarla Hz. İsa'ya yardım edenlerin ve Şâbiîlerle bâtıldan hakka geçenlerin kastedildiği söylenmiştir.¹⁶¹⁰

¹⁶⁰⁴ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, IV/399; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/236.

¹⁶⁰⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/76; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/689; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/205; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/557; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/17; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4717; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 329; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/352; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1276.

¹⁶⁰⁶ A'râf, 156.

¹⁶⁰⁷ Beyit müellifi zikrolunmadan *es-Şihâh*' da geçmektedir. el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/557; Bkz. el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/237.

¹⁶⁰⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/171; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1023; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/170; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/59; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/332; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2385; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 45; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/306; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 716.

¹⁶⁰⁹ Bakara, 62.

¹⁶¹⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/238.

636. لَحِقْتُ فَلَانًا الْمَنِيَّةُ

'Falancaya mukadder ve kesin hüküm olana (ölüme) ulaştı' anlamındadır. Allah, seni sevindirecek olan şeyi kaderin yaptı anlamında اللَّهُ بِمَا يَسْرُوكَ denilmiştir. Şiirde şöyle geçiyor;

وَلَا تَقُولُنَّ لِشَيْءٍ سَوِّفَ أَفْعَلُهُ حَتَّى تَبَيَّنَ مَا يَمْنَى لَكَ الْمَانِي

Takdîr edenin ne takdîr edeceği sana belli olmadıkça, şunu şöyle yapacağım deme.¹⁶¹¹

637. أَصَابَ فَلَانًا الْحِمَامُ

'Falancayı ölüm yakaladı' anlamındadır. الْحِمَامُ kelimesinin asıl anlamı, kaderdir. Kelime daha sonra ölüm ve hoşlanılmayan şeyler anlamı kazanmıştır. Ölüm vâkî oldu anlamında حَمُّ الْمَوْتِ denilmiştir.¹⁶¹² Şiirde şöyle geçiyor;

تَرَاكَ أَمَكِنَةً إِذَا لَمْ أَرْضَهَا أَوْ يَغْتَلِقُ بَعْضَ النَّفُوسِ حِمَامَهَا

Ve hoşnut kalmadığım yerleri bırakmak, benim için işten bile değil. Meğer ki ölüm yakalıya.¹⁶¹³

638. أَصَابَتْهُ الْمُنُونُ

'Onu ölüm yakaladı' anlamındadır. الْمُنُونُ kelimesi müennestir ama zaman ve felek anlamları taşıdığı zaman müzekker olabilmektedir. Ebu'l-Abbas'tan rivâyet edildiğine göre الْمُنَايَا olaylar ve felâketler, الْعَجَلُ, الْحَنْفُ ihânet ve tuzak, الْمُنُونُ zaman anlamına gelmektedir.¹⁶¹⁴

¹⁶¹¹ Beyit Ebû Kallâbe el-Huzelî'ye aittir. Bkz. *Dîvânü'l-Huzeliyyîn*, III/39; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/249.

¹⁶¹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/33; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/102; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/14; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1906; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/23; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1006; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1097; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/9; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 355.

¹⁶¹³ Lebîd b. Rabi'a, *Dîvân*, s. 313; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/249-250.

¹⁶¹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/389; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/993; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XV/380; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2497; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/276; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4282; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1336; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/557; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1156; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/250-251; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 263.

639. قَدْ قَضَيْتُ كُلَّ حَاجَةٍ وَدَاجَةٍ.

‘Büyük küçük her türlü ihtiyacımı giderdim’ anlamındadır. دَاجَةٌ sözünün anlamı hakkında iki görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre دَاجَةٌ, küçük olduğu için zikredilmeğe bile değmeyen şeyler anlamındadır. İkinci görüşe göre her iki kelime aynı anlamda ama lafızları farklıdır. Enes (r.a)’dan rivâyet edilen bir hadîste şöyle buyruluyor; جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَتَيْتُكَ حَتَّى مَا تَرَكَتُ حَاجَةً وَلَا دَاجَةً إِلَّا قَضَيْتُهَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَلَسْتَ تَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ ؟ قَالَ : بَلَى قَالَ : فَإِنَّ دَاجَةً (Bir adam Rasûlallah ’a (s.a.v) gelerek; ‘Ey Allah’ın elçisi, sana gelene kadar büyük küçük tüm ihtiyacımı giderdim’ dedi. Bunun üzerine Allah Resûlu (s.a.v); Allahtan başka ilah olmadığına, benim de onun elçisi olduğuna şehâdet getirmedin mi? Diye sorunca adam; Evet ya Rasûlallah dedi. Bunun üzerine Rasûlallah (s.a.v); Allah da senin büyük küçük tüm günahlarını bağışladı buyurdu).¹⁶¹⁵

640. قَالَ الْخَلِيفَةُ.

‘Halîfe dedi’ mânâsına gelmektedir. Halîfeye الْخَلِيفَةُ denilmesinin sebebi, Rasûlallah (s.a.v)’den sonra onun yerine geçmesi sebebiyledir. Kelimenin aslı خَلِيفٌ olmasına rağmen, âlim kimseye allâme denildiği gibi, halîfe vasfını mübâlağa için sonuna müenneslik te’si eklenmiştir.¹⁶¹⁶ Halîfe yerine أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ifadesi ilk defa Hz. Ömer zamanında kullanılmıştır. Rivâyet edildiğine göre Hz. Ömer, Irak vâlîsine; ‘Bana iki kişi gönder, onlardan Irak’ın ve halkının durumunu öğreneyim’ diye mektup yazınca Irak vâlîsi, Lebîd b. Rabî‘a ve ‘Adiy b. Hâtim’i Medîne’ye gönderdi. Elçiler Medîne’ye varıp bineklerini mescidin avlusuna bağladılar ve mescide girdiler. Mescidde ‘Amr b. ‘Âs’ı buldular ve ‘Amr b. ‘Âs’a; Ey İbn ‘Âs, müminlerin emîriyle görüşmek için bize izin al dediler. ‘Amr b. ‘Âs; Vallahi onun isminde isâbet ettiniz dedi ve Hz. Ömer’e (r.a) giderek; Selam aleykum ey Müminlerin emîri dedi. Hz. Ömer; Ey İbn ‘Âs, sana ne oldu da bu ismi kullandın diye sorunca ‘Amr b. ‘Âs; Lebîd ve Hâtim mescide gelerek müminlerin emîrinden bize izin al dediler. Ben de onlara ‘Vallahi onun isminde isâbet ettiniz, çünkü sen

¹⁶¹⁵ el-Beyhakî, *Şua’bu’l-Îmân*, V/404; El-Enbârî, ez-Zâhir, II/251-252.

¹⁶¹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, IV/265; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/615; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, VII/168; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1356; İbn Fâris, *Mu’cemu Maqâyisi’l-Lûga*, II/210; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/1234; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu’l-Muhtâ*, s. 806; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXIII/240; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 417.

bizim emîrimiz biz ise müminleriz' dedim. Bu olaydan sonra yazışmalarda emîru'l-mu'minîn ifadesi kullanılmaya başlandı.

Halife kelimesi müzekker ve müennes olarak kullanılmaktadır. Müzekker olarak kullananlar bununla halîfeliği şahıs olarak görmüş, müennes olarak kullananlar ise halîfeliği nitelik olarak görmüşlerdir. Âyette şöyle buyrulmaktadır; خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ (Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi).¹⁶¹⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

فَأَمَّا قَوْلُكَ الْخُلَفَاءَ مِنَّا فَهَمْ مَنَعُوا وَرِيدَكَ مِنْ وَدَاجٍ

Halîfeler bizdendir sözüne gelince, onlar senin şahdamarını kesilmekten korudular.¹⁶¹⁸

641. صَلَاةُ الْعَتَمَةِ

'Yatsı namazı' anlamındadır. Yatsı namazına الْعَتَمَةُ denilmesinin sebebi, vaktinin geç olması sebebiyledir. Misâfire ikrâm edilen yemeği geciktirdi anlamında عَتَمْتُ الْحَاجَةَ ihtiyâcı erteledim anlamında denilmiştir.¹⁶¹⁹

642. رَجُلٌ طَرَارٌ

'Yankesici' anlamındadır. Arapçada الطَّرُّ, kesmek mânâsında kullanılmaktadır.¹⁶²⁰ Hz. Peygamber'e (s.a.v) bir hulle hediye edildiği zaman onu Hz. Ömer'e (r.a) vermiştir. Hz. Ömer (r.a), neden hulleyi kendisine verdiğini sorduğunda Rasûlallah (s.a.v) şöyle buyurmuştur; وَإِنَّمَا أُعْطِيْتُكَهَا لِتُعْطِيَهَا بَعْضَ نَسَائِكَ يَتَّخِذْنَهَا طُرَاتٍ بَيْنَهُنَّ (Onu sana bazı eşlerine veresin de, kesip örtü etsinler diye verdim).¹⁶²¹

¹⁶¹⁷ A'râf, 69.

¹⁶¹⁸ Beyit Abdurrahmân b. Hâssân'a aittir. Bkz. *Emîl Bedî' Yakup, el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, II/31; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/254-257.

¹⁶¹⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/81; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/403; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, II/171; el-Cevherî, *es-Sihâh*, V/1979; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/224; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2802; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1135; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/48; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 820; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/257.

¹⁶²⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/403; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/122; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/200; el-Cevherî, *es-Sihâh*, II/725; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/409; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2653; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 430; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/421. Kelimenin saç, elbisenin kenarı ve bıyığın çıkması anlamı da bulunmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 790.

¹⁶²¹ Hâmd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî, *Ğaribu'l-Hadîs*, Thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-'Az bâvî, Mekke, 1402, II/186; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/264-265.

643. الزَّم الْوَفَاءَ

'Vefâya sarıl' (vefâdan ayrılma) anlamına gelmektedir. Arapçada الْوَفَاءَ kelimesi, güzel ve yüce ahlak anlamında kullanılmaktadır.¹⁶²²

644. قَدْ كَتَبَ بِالْحَبْرِ وَالْمِدَادِ

'Mürekkeple yazdı' anlamındadır. Kitabı güzelleştirdiği için mürekkebe حَبْرٌ denilmiştir. Bir şeyi süsledim anlamında قَدْ حَبَّرْتُ الشَّيْءَ denilmektedir. Yine câhiliyye döneminde şiirlerini süslediği için Tufeyl'e مُحَبِّرٌ deniliyordu.¹⁶²³ Hadîste şöyle buyruluyor; يَخْرُجُ رَجُلٌ مِنَ النَّارِ وَقَدْ ذَهَبَ حَبْرُهُ وَسِيزُهُ (Cehennemden bir kişi güzelliği ve parlaklığı gitmiş halde çıkıyor).¹⁶²⁴

حَبْرٌ kelimesinin âlim anlamı da bulunmaktadır. Mürekkeple yazdığı için âlime حَبْرٌ denilmiştir.¹⁶²⁵

645. هُوَ شَارٍ, وَهُوَ يَرَى رَأْيَ الشَّرَاةِ

'O satıcıdır ve satıcılar gibi düşünüyor' (veya o hâricîdir ve hâricîler gibi düşünüyor) anlamına gelmektedir. Arapçada شَارِي kelimesi, dünyâsı için âhiretini satan insanlar için kullanılmaktadır. Bu anlamı hâricinde kelime, satmak anlamına gelmektedir. Bir şeyi sattım anlamında شَرَيْتُ الشَّيْءَ denilmiştir.¹⁶²⁶ Âyette şöyle buyruluyor; وَشَرَوْهُ بِبَيْعٍ بَخْسٍ نَرَاهُمْ مَعْدُودَةً (Onu ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar).¹⁶²⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

فَلَمَّا شَرَاهَا فَاصَّتِ الْعَيْنُ عَبْرَةً وَفِي النَّفْسِ حَزَانٌ مِنَ اللَّوْمِ حَامِزٌ

¹⁶²² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/409; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/973; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/420; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2526; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, IV/129; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4884; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1343; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/222; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1324; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/265-266.

¹⁶²³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/218; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/275; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/22; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/619; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, II/127; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/748; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 370; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X/502; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 286.

¹⁶²⁴ İbn Selâm, *Ğaribu'l-Hadîs*, I/85.

¹⁶²⁵ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/267-268.

¹⁶²⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/282; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/736; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/275; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2391; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, III/266; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2252; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1299; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVIII/362; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 685.

¹⁶²⁷ Yûsuf, 20.

Onu sattığı zaman gözler yaş akıttı, gönlüdeyse şiddetli bir kınama ve keder.¹⁶²⁸

646. حَبُّكَ عَلَى غَارِبِكَ

'Boşsun' (ipin omuzundadır) anlamına gelmektedir. Ebu'l-Abbas'tan rivâyet edildiğine göre câhiliyye döneminde Araplar bu söz ile boşanırlardı. Deyim, artık serbestsin, istediğin gibi hareket edebilirsin anlamlarına gelmektedir. Deyimin aslı, devenin omuzuna atılan ip anlamına gelen حَبُّ النَّاقَةِ عَلَى غَارِبِهَا ifadesinden alınmıştır. أَلْغَارِبُ, devenin hörgücü ile boynu arasındaki kısma denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَلَمَّا عَصَيْتُ الْعَاذِلِينَ وَلَمْ أُطِغْ مَقَالَتْهُمْ أَلْقُوا عَلَى غَارِبِي حَبْلِي

Ayrılanlara isyân ettiğim ve sözlerine tahammül etmediğim zaman, ipimi omuzuma attılar.¹⁶²⁹

647. رَجُلٌ نَجَادٌ

'Mesleği elbiseleri süslemek olan kişi' anlamındadır. Arapçada نَجَادٌ, elbiseleri süsleyen kişiye denilmektedir. Evi süsledim anlamında نَجَدْتُ النَّبِيَّتَ denilmiştir. Diğer bir görüşe göre نَجَادٌ, elbiseye eklemeler yaparak uzattığı ve yükselttiği için bu isimle isimlendirilmiştir.¹⁶³⁰ نَجَادٌ kelimesi ile aynı kökten olan نَجْدٌ ismi hakkında üç görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre Necd, yüksek bir arazîde bulunduğu için نَجْدٌ denilmiştir. İkinci görüşe göre, dağlarla karşı karşıya olduğu için نَجْدٌ denilmiştir. Üçüncü görüşe göre, toprağının sert, taşlı ve engebeli bir arazî olduğu için نَجْدٌ olarak isimlendirilmiştir. Sert kişi anlamında رَجُلٌ نَجْدٌ denilmektedir.¹⁶³¹

¹⁶²⁸ eş-Şammâh b. Dırâr, *Dîvân*, s. 19; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/269.

¹⁶²⁹ Nemr b. Tavleb, *Şi'ru Nemr b. Tavleb*, s. 97; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/270-271; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 69; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emşâl*, I/307.

¹⁶³⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/83; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/451; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/349; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/542; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/391; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4345; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 321; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/201; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1174.

¹⁶³¹ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/271-272.

648. قَدْ طَالَ سَفَرُ الرَّجُلِ

'Kişinin yolculuğu uzadı' mânâsına gelmektedir. Yolculuğa سَفَرٌ denilmesinin sebebi, kişinin ahlakını ortaya çıkardığı içindir (يَكْتَشِفُ عَنْ أَخْلَاقِ الرَّجُلِ). Kadın yüzünü açtı anlamında قَدْ سَفَرَتِ الْمَرْأَةُ وَجْهَهَا denilmektedir. Yine kişi evini temizledi anlamında دَخَلَ عُمَرُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَمَرْتُمْ بِهَذَا النَّيْتِ فَسُوفَ (s.a.v)'in yanına girdi ve şöyle dedi; Ya Rasûlallah (s.a.v), emretseydin de evi temizleselerdi).¹⁶³²

649. تَعَسَ فُلَانٌ وَأَنْتَعَسَ

'Falanca kötülüğe maruz kaldı ve işleri ters gitti' anlamına gelmektedir. Arapçada التَّعَسُ, şer ve uzaklık anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁶³⁴ Âyette şöyle buyruluyor; فَتَعَسَا لَهُمْ (yıkım ve yokluk olsun!).¹⁶³⁵ Bir hadîste şöyle buyrulmaktadır; تَعَسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَعَبْدُ الدَّرْهَمِ وَعَبْدُ الْخَمِيصَةِ إِنْ أُعْطِيَ رِضِي وَإِنْ مُنِعَ سَخِطَ تَعَسَ وَأَنْتَعَسَ وَإِذَا شَيْكَ فَلَا (Dinarın kulu, dirhem'in kulu ve giyim'in kulu yok oldu, yüz üstü süründü. Şayet bu kimselere bir şey verilirse razı olurlar, verilmezse öfkelenir kızarlar. Böyle kimselerin yüzü sürünür, ayaklarına bir diken batsa bu diken çıkaracak kimse bulunmaz veya bulunmasın).¹⁶³⁶

650. أَبَيْتَ اللَّعْنَ

Deyimin anlamı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre deyim, 'lâneti hak edecek bir şey yapmadın' anlamındadır. Lebîd'in bir şiirinde şöyle geçiyor;

مَهْلًا أَبَيْتَ اللَّعْنَ لَا تَأْكُلُ مَعَهُ

¹⁶³² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/247; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/717; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XII/278; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/685; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/82; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2026; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 408; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/37; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 626.

¹⁶³³ Cârullâh ez-Zemaşşerî, *el-Fâiḥ fi Ğaribi'l-Hadîs*, II/181; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/273.

¹⁶³⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/325; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/398; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, II/48; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/910; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/348; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/433; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 535; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV/481; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 199.

¹⁶³⁵ Muhammed, 8.

¹⁶³⁶ Aynı anlamdaki hadîs için bkz; İbn Mâce, *Sunen*, II/1385; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/274.

Ağır ol, lâneti hak edecek bir şey yapmayan adam, onunla yemek yeme.¹⁶³⁷

İkinci görüşe göre ve **أَبَيْتَ اللَّعْنِ** şeklinde, ‘saltanat evi, lânet, kudret, gazap ve kovma evi’ (**يَا بَيْتَ اللَّعْنِ**) anlamındadır.¹⁶³⁸

651. قَدْ تَعَاوُوا عَلَيْهِ

‘Ona, câhillikten dolayı haksızlık yaptılar’ mânâsına gelmektedir. Kişi bilgisizlikten dolayı kötülük yaptı anlamında **قَدْ غَوَى الرَّجُلُ** denilmiştir.¹⁶³⁹ Şiirde şöyle geçiyor;

فَمَنْ يَلْقَ خَيْرًا يَحْمَدِ النَّاسُ أَمْرَهُ وَمَنْ يَغْوِ لَا يُعَدُّ عَلَى الْعَيِّ لَانْمَا

Kim hayırla karşılaşırsa insanlar onun durumunu över, kim bilgisizce haksızlık ederse kınayıcısı eksik olmaz.¹⁶⁴⁰

652. هَلُمَّ يَا رَجُلُ

‘Gel be adam!’ anlamındadır. el-Ferrâ’ya göre deyim’in aslı **أُمَّ يَا رَجُلُ** (bu tarafa gel ey adam) şeklindedir. Âyette şöyle buyruluyor; **وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا** (kardeşlerine ‘Bize gelin, zorlanmadıkça savaşa gitmeyin’ diyenler).¹⁶⁴¹ Bir hadîste şöyle buyrulmaktadır; **أَلَا لِيَذَادَنَّ رَجَالٌ عَن حَوْضِي كَمَا يُدَادُ التَّبَعِيرُ الضَّالُّ أَنَادِيهِمْ أَلَا هَلُمَّ هَلُمَّ فَيَقَالُ إِنَّهُمْ قَدْ بَدَّلُوا** (Dikkat edin, bir kısım kimseler de şaşkın develerin kovalandığı gibi kevser havuzumdan kovulur. ‘Buraya gelin’ diye onlara seslenirim. Denilir ki, onlar senden sonra hal ve durumlarını değiştirdiler. Ben de o zaman; helak oldular, helak oldular derim).¹⁶⁴² Şiirde şöyle geçiyor;

وَكَانَ دَعَا دَعْوَةَ قَوْمِهِ هَلُمَّ إِلَى أَمْرِكُمْ قَدْ صُرِمَ

¹⁶³⁷ Lebid b. Rabî‘a, *Divân*, s. 343.

¹⁶³⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/276.

¹⁶³⁹ غوي fiilinin birincil anlamı doğru yoldan sapmak, sapıklık içine girmektir. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/456; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/964; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/186; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2450; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/399; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/433; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1319; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/197; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 907.

¹⁶⁴⁰ Beyit el-Murakkîş el-Aşğar’a aittir. Bkz. Emîl Bedî‘ Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VII/35; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/278.

¹⁶⁴¹ Ahzâb, 18.

¹⁶⁴² *Sahîh-u Muslim*, I/246.

O kavmini bir dâvetle çağırды, hadi terkedilmiş işinize gelin.¹⁶⁴³

653. قَدْ اِنْتَحَلَ كَذَا وَكَذَا

‘Şunu ve şunu kendine mal etti’ mânâsına gelmektedir. Deyim, hediye ve bağış anlamına gelen اَلنَّحْلَةُ sözünden alınmıştır.¹⁶⁴⁴ Âyette şöyle buyruluyor; وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً (Kadınlara mehirlerini cömertçe verin).¹⁶⁴⁵

654. هُوَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ

‘O, meleklerdendir’ anlamındadır. Allah’ın mesajını peygamberlere ulaştırdığı için meleklerle الْمَلَائِكَةُ denilmiştir. Kelime, mektup ve mesaj anlamına gelen اَللُّوْكَ sözünden alınmıştır.¹⁶⁴⁶ Lebîd’in bir şiirinde şöyle geçiyor;

وَعَلَامٍ أَرْسَلْتُهُ أُمَّهُ بِاللُّوْكِ فَبَدَّلْنَا مَا سَأَلْ

Annesinin mektupla gönderdiği çocuğa gelince, istediği konuda çaba gösterdik.¹⁶⁴⁷

655. صَوْمَعَةٌ وَصَوَامِعُ

‘Manastır ve manastırlar’ anlamındadır. Manastıra صَوْمَعَةٌ denilmesinin sebebi, kubbesinin ince olması sebebiyledir. Bize ufalanmış tiritle geldi anlamında جَائِنًا بَرِّيْدَةً مُصَمَّعَةً denilmiştir.¹⁶⁴⁸ Nâbiğa’nın bir şiirinde şöyle geçiyor;

فَبَدَّلْنَا عَلَيْهِ وَاسْتَمَرَ بِهِ صَمْعُ الْكُغُوبِ بَرِّيَاتٍ مِنَ الْحَرْدِ

İnce ayaklı ve hastalıktan temiz olan öküzün üzerine (köpekleri) saldı ve öyle devam etti.¹⁶⁴⁹

¹⁶⁴³ Meymûn b. Kays b. Cendel el-A’sâ, *Dîvân*, s. 43; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/279-280.

¹⁶⁴⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, III/230; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/569; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, V/42; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1826; İbn Fâris, *Mu’cemu Mağâyisi’l-Lûga*, V/402; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4368; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 1061; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XXX/461; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1178.

¹⁶⁴⁵ Nisâ, 4; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/280.

¹⁶⁴⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, V/380; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/981; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, X/149; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1573; İbn Fâris, *Mu’cemu Mağâyisi’l-Lûga*, V/351; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4266; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 954; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XXVII/346; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1151.

¹⁶⁴⁷ Lebîd b. Rabî’a, *Dîvân*, s. 178; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/281.

¹⁶⁴⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, I/316; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/887; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, II/37; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1245; İbn Fâris, *Mu’cemu Mağâyisi’l-Lûga*, III/310; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2497; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 738; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XXI/355; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 758.

656. رَجُلٌ كَهْلٌ .

‘Olgun yaşta kişi’ anlamındadır. Arapçada كَهْلٌ, otuz yaşını aşmış kişiler için kullanılmaktadır. Olgunlukta kemâle eriştiği ve kuvvetinin zirvesine ulaştığı için كَهْلٌ olarak isimlendirilmiştir. Bitki gelişimini tamamladığı zaman اِكْتَهَلَ النَّبَاتُ denilmektedir.¹⁶⁵⁰

657. غُرٌّ مُحَجَّلَةٌ .

‘Alınları ve ayak bilekleri beyaz olan atlar’ mânâsına gelmektedir. Alındaki beyazlık küçük olan ata فُرْحَةٌ, beyazlık uzun olursa شِمْرَاخٌ, beyazlık dağınık olursa شَادِحَةٌ denilmektedir. Ebû Hüreyre’den rivâyet edilen bir hadîste, Hz. Peygambere ashâbını kıyâmet günü nasıl tanıyacağı sorulmuş ve Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; اَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ لِرَجُلٍ خَيْلٌ فِي خَيْلٍ بُهُمْ دُهُمٌ أَلَا يَعْرِفُ خَيْلَهُ قَالُوا بَلَى قَالَ فَإِنَّهُمْ (Düşünün, bir adamın siyah atlar arasında alını beyaz, ayaklarında seki olan bir atı olsa, o atını tanımaz mı? buyurdu. Oradakiler: ‘Evet, tanır’ dediler. O zaman Rasûlallah (s.a.v): İşte benden sonra gelecek kardeşlerim, abdest sebebiyle kıyâmet günü alınları ve abdestte yıkadıkları uzuvları parlayarak gelecekler).¹⁶⁵¹

658. قَدْ بَدَأْتُ مَهْجَتِي .

‘Elimden gelen her şeyi yaptım’ (canımı verdim) anlamına gelmektedir. Arapçada مَهْجَةٌ, bir şeyin özü veya can anlamlarındadır. Hiçbir şeyin karışmadığı hâlis süt anlamında قَدْ بَدَأْتُ مَهْجَتِي denilmiştir.¹⁶⁵² Şiirde şöyle geçiyor;

وَعَرَضُوا الْمَجْلِسَ مَحْضًا مَاهِجًا

Meclisi genişlendirdiler, samimi ve saf olarak.¹⁶⁵³

¹⁶⁴⁹ Nâbiğatu Benî Şeybân, *Dîvân*, s. 8; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/282-283.

¹⁶⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/378; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/982; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/14; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1813; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, V/144; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3947; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1054; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX/360; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1058; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/284.

¹⁶⁵¹ *Sunen-u Nesâi*, I/95; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/285-286.

¹⁶⁵² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/397; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/496; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/46; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/342; İbn Fâris, *Mu'cemu Maqâyisi'l-Lûga*, V/280; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4285; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 206; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/222; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1156.

659. قَدْ حَرَضْتُ فَلَانًا.

'Falancayı kışkırttım' (kandırdım, niyetini bozdum) mânâsına gelmektedir. Arapçada الْحَرَضُ, akılda veya bedendeki bir hastalık anlamında kullanılmaktadır. Âyette şöyle buyruluyor; حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ (seni bitkin düşürecek veya helak olacaksın).¹⁶⁵⁴ Ebû 'Ubeyde'ye göre الْحَرَضُ, kederin erittiği şey, İbn Abbas'a göre ise, ölümden daha hafif olan hastalık anlamındadır.¹⁶⁵⁵

660. لَيْلَةُ الْمُزْدَلِيفَةِ.

'Müzdelife gecesi' anlamındadır. مُزْدَلِيفَةٌ kelimesi, aşama ve yakınlık mânâsında kullanılmaktadır (الْمُنزَلَةُ وَالْقُرْبَى).¹⁶⁵⁶ Âyette şöyle buyruluyor; فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً وَأَزْلَفْنَا تَمَّ وَأَزْلَفْنَا تَمَّ (Azabı yaklaşırken gördükleri zaman).¹⁶⁵⁷ Başka bir âyette şöyle buyruluyor; وَالْآخِرِينَ (İşte oraya, geridekileri de yaklaştırdık).¹⁶⁵⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

أَتَيْتُ عَلِيًّا بِرَأْسِ الزَّبِيرِ أَبْغِي لَدَيْهِ بِهِ الزُّلْفَةَ

فَبَشَّرَ بِالنَّارِ قَبْلَ الْعِيَانِ وَبَيَّسَتْ بَشَارَةً ذَى التُّخْفَةِ

Ali'ye (k.v) Zübeyr'in kesilmiş başı ile geldim, bununla Onun yanında bir yakınlık ümit ediyordum. Aşikâr olarak görmeden önce cehennemle müjdeledi, lütuf sâhibinin bu müjdesi ne kötü oldu.¹⁶⁵⁹

¹⁶⁵³ Beyit Himyâ b. Kuḥafe'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaṣṣal*, IX/257; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/287-288.

¹⁶⁵⁴ Yûsuf, 85.

¹⁶⁵⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/103; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/515; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IV/120; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1070; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/41; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/836; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 639; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVIII/284; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 307; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/288-289.

¹⁶⁵⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/368; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/820; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIII/146; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1370; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/21; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1853; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 816; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII/398.

¹⁶⁵⁷ Mülk, 27.

¹⁶⁵⁸ Şuarâ, 64.

¹⁶⁵⁹ Beyt 'Amr b. Curmûz'e aittir. Bkz. İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, V/72; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/290-291.

661. تَعَالَ يَا رَجُلُ

'Ey adam, gel!' mânâsına gelmektedir. تَعَالَ kelimesinin asıl anlamı yükselmektir. Çok kullanılması sebebiyle gel, bu tarafa yönel anlamları kazanmıştır.¹⁶⁶⁰

662. مَهْمَا يَكُنْ مِنَ الْأَمْرِ فَايْتِي فَأَعِ كَذَا وَكَذَا

'Her ne olursa olsun, mutlaka şöyle şöyle yapacağım' anlamındadır. Bazı dil âlimlerine göre مَهْمَا, uzak durmak anlamına gelen مَهْ ifadesinden alınmıştır. Diğerlerine göre ise مَهْمَا ifadesinin aslı, مَا يَكُنْ şeklindedir. Âyette şöyle buyruluyor; مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّا بِهَا (Bizi sihirlemek için ne mucize gösterirsen göster).¹⁶⁶¹ Şiirde şöyle geçiyor;

مَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِيٍّ مِنْ خَلِيقَةٍ وَإِنْ خَالَهَا تَخْفَى عَلَى النَّاسِ تُعَلِّمُ

Her hangi bir kimsenin her hangi bir huyu halka gizli kalacağını zannetmesine rağmen (o huy) her kes tarafından bilinir.¹⁶⁶²

663. هُوَ ذَا أَلْفَى فُلَانًا

'İşte ben, falancayı görüyorum' (ve ya falancayla görüşmem yaklaştı) anlamına gelmektedir.

لَيَبْكُكُمْ لَيَبْكُكُمْ هَانَذَا لَدَيْكُمْ

Hoş geldiniz, hoş geldiniz, işte ben yanınızdayım.¹⁶⁶³

664. قَتَلَ فُلَانٌ فُلَانًا غِيْلَةً

'Falanca falancayı suikast ile öldürdü' (haberi olmadan) anlamındadır. غِيْلَةً, bir kişiye haberi olmadan ve hissetmeden kötülük ve ölüm ulaştırmak mânâsına

¹⁶⁶⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/292.

¹⁶⁶¹ A'râf, 132.

¹⁶⁶² Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *Dîvân*, s. 32; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/292-293.

¹⁶⁶³ Beyit Umeyye b. Ebi's-Şalt'a aittir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, IV/568; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/294.

gelmektedir.¹⁶⁶⁴ Ebu'l-Abbas'a göre **فَقَلَ غِيْلَةً**, habersiz iken öldürmek, **فَدَّ فَتَكَ بِهِ**, yüz yüze iken (hazırlıksız iken) öldürdü anlamında kullanılmaktadır.¹⁶⁶⁵

665. **قَد تَكَفَّلْتُ بِالشَّيْءِ**

'Bir şeyin sorumluluğunu (veya muhafazasını) üstüme aldım' (kefil oldum) mânâsına gelmektedir. Arapçada **أَكْفَلُ**, süvarinin düşmemesi için devenin sırtına konulan keçeyle denilmektedir. **أَكْفَلُ** kelimesinin, baht ve nasip anlamları da bulunmaktadır.¹⁶⁶⁶ Âyette şöyle buyruluyor; **يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ** (Allah size rahmetinden iki kat versin).¹⁶⁶⁷ Başka bir âyette şöyle buyrulmuştur; **مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً** (Kim güzel bir işte aracılık ederse, ona o işin sevâbından bir pay vardır. Kim de kötü bir şeyde aracılık yaparsa, ona da o kötülükten bir pay vardır).¹⁶⁶⁸ Cerîr'in bir şiirinde şöyle geçiyor;

مَا كُنْتُ تَلْقَى فِي الخُرُوبِ فَوَارِسِي عَزْلًا إِذَا رَكَبُوا وَلَا أَكْفَالًا

Savaşlarda benim silahsız ve arkalarında keçesiz olarak (atlara binen) süvarilerimle karşılaşmadın.¹⁶⁶⁹

666. **رَجُلٌ حَلَقِيٌّ**

'İktidarsız kişi' anlamına gelmektedir. Arapçada **حَلَقِيٌّ** sözü ile, tenâsül organı rahatsız olduğundan dolayı evlenemeyen ve erkeklerin kendisiyle evlenmesine izin veren kişi kastedilmektedir. Merkebin cinsel organına bir hastalık isâbet ettiğinde **قَدَّ حَلَقِ الْجِمَارِ** denilmiştir.¹⁶⁷⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

حَصَيْتُكَ يَا ابْنَ حَمْرَةَ بِالْفَوَافِي كَمَا يُحْصَى مِنَ الحَلَقِ الْجِمَارِ

¹⁶⁶⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/447; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/961; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VIII/169; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1787; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, IV/406; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3328; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1040; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX/134; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 907.

¹⁶⁶⁵ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/295.

¹⁶⁶⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/373; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/969; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/140; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1815; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/187; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3905; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1053; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX/331; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1048.

¹⁶⁶⁷ Hadîd, 28.

¹⁶⁶⁸ Nisâ, 85.

¹⁶⁶⁹ Cerîr b. 'Atiyye, *Dîvân*, s. 59; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/299.

¹⁶⁷⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* III/49; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/558; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/37; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, II/98; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/965; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 875; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXV/185.

Ey İbn H̄amza, hastalıktan dolayı eşeğin iğdiş edildiği gibi seni kâfiyelerle iğdiş ettim.¹⁶⁷¹

667. فُلَانٌ ظَنِينٌ

‘Falanca sanıktır’ anlamına gelmektedir. Bir şeyi ittihâm ettim anlamında ظَنَنْتُ الشَّيْءَ denilmiştir.¹⁶⁷² Şiirde şöyle geçiyor;

تُبَاعِدُ مَنَّا مَنْ نُحِبُّ اجْتِمَاعَهُ وَتَجْمَعُ مَنَّا بَيْنَ أَهْلِ الظَّنَّانِ

Bir araya gelmesini sevdiğimiz kimseleri bizden uzaklaştırıyor, töhmet ehli kimseleri bize yaklaştırıyor.¹⁶⁷³

668. هَذَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ

‘Bu bana kırmızı develerden (en iyi cins develerden) daha sevimlidir’ mânâsına gelmektedir. Bir görüşe göre النَّعَمُ, sadece develer için, الْأَنْعَامُ ise deve, inek ve koyunlar için kullanılmaktadır. Diğerlerine göreyse her iki kelime aynı anlamdadır.¹⁶⁷⁴ Âyette şöyle buyruluyor; وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا (Ehli hayvanlarda size ders vardır; onlardan çıkan süttten size içiririz).¹⁶⁷⁵

669. قَدْ أَكَلَ عَصِيدَةً

‘Bulamaç yedi’ anlamındadır. Bulamaçın عَصِيدَةً olarak isimlendirilmesinin sebebi, eğilmesi ve çekilmesi sebebiyledir. Kişinin boynu eğildi (ölüme meyletti) anlamında قَدْ عَصَدَ الرَّجُلُ denilmiştir.¹⁶⁷⁶ Zu’r-Rumme’nin bir şiirinde şöyle geçiyor;

إِذَا الْأَرْوَعُ الْمَشْبُوبُ أَضْحَى كَأَنَّهُ عَلَى الرَّحْلِ مِمَّا مَنَّهُ السَّيْرُ عَصِيدٌ

¹⁶⁷¹ Beyit müellifi zikredilmeden el-İbâne’de geçmektedir. Bkz. el-‘Umânî, *el-İbâne*, III/5; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/299-300.

¹⁶⁷² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/151; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/154; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XIV/260; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2160; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, III/462; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2762; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 1213; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXV/365; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 810.

¹⁶⁷³ et-Tırrimmâh b. Hâkîm, *Dîvân*, s. 474; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/307.

¹⁶⁷⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, II/161; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/953; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, III/9; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2043; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, V/446; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4478; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 1163; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXIII/502; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1210.

¹⁶⁷⁵ Mu’minûn, 21; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/309.

¹⁶⁷⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, I/288; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/655; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, II/5; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/508; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2967; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 299; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VIII/380; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 844.

Güzel ve yakışıklı olan, binek üzerinde, yolculuğun güç ve kuvvetini yok ettiği ve eğilmiş olduğu zaman.¹⁶⁷⁷

670. هَذَا كَرْمٌ فَلَانٍ

'Bu falancanın üzüm bağıdır' mânâsına gelmektedir. Üzüm bahçesinin كَرْمٌ olarak isimlendirilme sebebi, üzümden hazırlanmış şarabı içen kişinin cömert olması ve iyi ahlâka teşvik etmesi sebebiyledir. Şarabın ortaya çıkardığı bir haslet, üzüm bahçesinin ismi olmuştur.¹⁶⁷⁸ Bu yüzden Rasûlallah (s.a.v), üzüme كَرْمٌ denilmesini yasaklamıştır. Bir hadîste şöyle buyrulmuştur; لَا تُسَمُّوا الْعِنَبَ الْكَرْمَ فَإِنَّ الْكَرْمَ الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ (Üzümü kerm diye isimlendirmeyiniz, çünkü kerm müslüman kişidir).¹⁶⁷⁹ Hz. Peygamber, kerem vasfına müslümanı daha lâyük gördüğü için, bu ismin şaraba verilmesini yasakladı.¹⁶⁸⁰

671. قَدْ خَدَعَ فَلَانٌ فَلَانًا

'Falanca falancayı kandırdı' mânâsına gelmektedir. خَدَعَ fiilinin aslı, kişinin başka birisine kötü niyetini saklayarak, farklı ve aldatıcı niyetini göstermesidir. Arapçada أَلْخَدَعُ, fesat anlamında kullanılmaktadır. Yine bozulmuş yemek anlamında أَلْخَادِعُ denilmiştir.¹⁶⁸¹ Kadının ağzının tasvîr edildiği bir şiirde şöyle geçiyor;

أَبْيَضُ اللَّوْنِ لَذِيذٌ طَعْمُهُ طَيِّبُ الرَّيْقِ إِذَا الرَّيْقُ خَدَعُ

Rengi beyaz, tadı güzeldir, (seher vakti) ağzın salyası bozulduğu zaman onun salyası tatlıdır.¹⁶⁸²

Âyette şöyle buyruluyor; إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ (Doğrusu münâfiklar Allah'ı aldatmağa çalışırlar, oysa O, onlara aldatmanın ne olduğunu

¹⁶⁷⁷ Zu'r-Rumme, *Dîvân*, 1112; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/310.

¹⁶⁷⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/368; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/798; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, X/132; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2019; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, V/171; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3861; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1153; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/337; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1037.

¹⁶⁷⁹ *Sahîh-u Muslim*, IV/1763.

¹⁶⁸⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/311.

¹⁶⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/115; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/579; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, I/110; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1201; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, II/161; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1112; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 712; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XX/482; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 382.

¹⁶⁸² Beyit Suveyd b. Ebî Kâhil'e aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, IV/179.

gösterecektir).¹⁶⁸³ Yani münâfiklar, içlerinde olan küfrü saklar ve îmânlı olduklarını gösterir, Allah ise bu dünyâda onlara rızıklarını verir ama âhirette onlara hazırladığı azâbı göstermez.¹⁶⁸⁴

672. الْقَوْمُ ظَلَمَةٌ حَاشَا فُلَانًا

‘Falanca hâriç (falanca bir tarafa), topluluğun tamamı zâlimdir’ mânâsına gelmektedir. Arapçada الْحَاشَا, köşe ve taraf anlamında kullanılmaktadır.¹⁶⁸⁵ Şiirde şöyle geçiyor;

وَمَا أُدْرِي فَاعِلًا فِي النَّاسِ يُشْبِهُهُ وَلَا أَحَاشِي مِنَ الْأَقْوَامِ مِنْ أَحَدٍ

İnsanlar arasında ona benzeyen görmedim, kavimlerden kimseyi de istisnâ etmedim.¹⁶⁸⁶

673. رَجُلٌ مَجْدُومٌ

‘Vücudunun bir bölgesi kesilmiş veya bir uzvu kesilmiş kişi’ mânâsına gelmektedir. Bir şeyi kestim anlamında جَدَمْتُ الشَّيْءَ denilmiştir.¹⁶⁸⁷ Bir hadîste şöyle buyruluyor; مَا مِنْ أَحَدٍ حَفِظَ الْقُرْآنَ ثُمَّ نَسِيَهُ إِلَّا لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَجْدَمٌ (Kurânı ezberleyip sonra unutmuş kimse, kıyâmet günü Allah’ın karşısına bir tarafı kesilmiş olarak çıkar).¹⁶⁸⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

وَهَلْ كُنْتُ إِلَّا مِثْلَ قَاطِعِ كَفِّهِ بِكَفِّ لَهٗ أُخْرَى فَأَصْبَحَ أَجْدَمًا

Sen, bir eli ile diğer elini kesip elsiz kalan kimse gibi değil misin?¹⁶⁸⁹

¹⁶⁸³ Nisâ, 142.

¹⁶⁸⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/313.

¹⁶⁸⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/260; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1049; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/90; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2313; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/65; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/889; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1274; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/434; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 321.

¹⁶⁸⁶ Nâbiğatu Benî Şeybân, *Dîvân*, s. 13; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/316-317.

¹⁶⁸⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/96; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/454; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/14; el-Cevherî, *es-Sihâh*, V/1884; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/439; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/618; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1086; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI/378; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 236.

¹⁶⁸⁸ Benzer anlamdaki hadîs için bkz; Ebû Dâvûd, *Sunen*, I/465.

¹⁶⁸⁹ Beyit el-Mutelemmis ed-Đuba'î'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VII/6; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/318.

674. رَجُلٌ أْجَنْبِيٌّ

‘Yabancı (garip) kişi’ anlamındadır. Aynı anlamda رَجُلٌ جُنُبٌ وَجَانِبٌ da denilmektedir. Garip kimseye ecnebî denilmesinin sebebi, vatanından uzakta olmasıdır. Falanca bizi ancak uzaktan ziyâret ediyor anlamında مَا يَزُورُنَا فَلَانٌ إِلَّا عَنْ جَنْبَةٍ denilmektedir.¹⁶⁹⁰ Âyette şöyle buyruluyor; فَبَصُرْتُ بِهِ عَنْ جُنُبٍ (O da, onlar farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi).¹⁶⁹¹

675. هُمْ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ

‘Onlar canlarıyla çekişme içerisindeler’ (ölümün şiddet ve sıkıntısı) mânâsına gelmektedir. Can çekişmelerinin غَمَرَاتِ الْمَوْتِ olarak isimlendirilmesinin sebebi, oraya düşen kişinin o sıkıntılar içerisinde batması sebebiyledir. İnsan kalabalığının arasında yok oldu (örtüldü) anlamında دَخَلَ فِي غِمَارِ النَّاسِ denilmiştir. Yine sütün içerisindeki su daha fazla oldu anlamında غَمَرَ الْمَاءُ اللَّبَنَ denilmiştir.¹⁶⁹²

676. قَدْ نَصَرْتُ فَلَانًا

‘falancaya yardım ettim’ (iyiliğim dokundu, yaptığım iyilikle sanki onu ihyâ ettim) mânâsına gelmektedir. Yağmur falanca oğullarının toprağını ihyâ etti anlamında قَدْ نَصَرَ الْمَطْرُ أَرْضَ بَنِي فَلَانٍ denilmiştir.¹⁶⁹³ Bir şiirde şöyle geçiyor;

إِذَا انْسَلَخَ الشَّهْرُ الْحَرَامُ فَوَدَّعِي بِلَادَ تَمِيمٍ وَ انْصُرِي أَرْضَ عَامِرٍ

Haram ay çıktıktan sonra Temîm yurduna vedâ et ve ‘Âmir’in yurdunu ihyâ et.¹⁶⁹⁴

Âyette şöyle buyruluyor; مَنْ كَانَ يَطُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ (Allah’ın peygamber’e dünyada ve âhirette yardım etmeyeceğini sanan kimse).¹⁶⁹⁵

¹⁶⁹⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, VI/146; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/271; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XI/80; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/101; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûğa*, I/483; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/691; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 69; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, II/183; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 266.

¹⁶⁹¹ Kaşas, 11; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/320-321.

¹⁶⁹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, IV/416; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/781; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, VIII/127; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/772; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûğa*, IV/392; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3293; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 452; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XIII/256; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 902; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/321-322.

¹⁶⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, VII/108; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/744; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XII/113; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/829; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyîsi’l-Lûğa*, V/435; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4439; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 482; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XIV/225; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1199.

¹⁶⁹⁴ er-Râ’î en-Numeyrî, *Şi’ru’r-Râ’î en-Numeyrî*, s. 88.

677. قَدْ وَقَعْتُ فِي حَبَالِ فُلَانٍ.

'Falancanın ağlarına düştüm' (beni ona bağlayan ve onunla beraber olmaya mecbûr eden sebepler var) mânâsına gelmektedir. Arapçada حَبْلٌ kelimesi ile sebep ve ahit anlamı kastedilmektedir.¹⁶⁹⁶ Âyette şöyle buyruluyor; وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا (Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın).¹⁶⁹⁷ Diğer bir âyette şöyle buyruluyor; ضَرَبْتُ عَلَيْهِمُ الدَّلَّةَ أَيْنَ مَا تَقَفُوا إِلَّا بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ (Nerede bulunsalar Allah'ın ve inanan insanların himayesinde olanlar müstesna onlara alçaklık damgası vurulmuştur. Allah'tan bir gazaba uğradılar, onlara aşağılık damgası vuruldu).¹⁶⁹⁸

678. رَجُلٌ وَاشٍ

'Laf taşıyan kişi' (jurnalci, dedikoducu) anlamındadır. Laf taşıyan kişiye وَاشٍ denilmesinin sebebi hakkında üç görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, kişi haberi açığa çıkararak insanlar arasında yaydığı için وَاشٍ denilmiştir. Falanca haberi açığa çıkarıyor anlamında فُلَانٌ يَسْتَوْشِي الْخَبَرَ denilmektedir.

İkinci görüşe göre kişi, haberleri gizlice dinleyerek duyduğu bu haberleri güzel ve süslü sözlerle başka insanlara naklettiği için وَاشٍ olarak isimlendirilmiştir. Nitekim süslü elbise anlamında وَاشٍ ثَوْبٌ denilmiştir. Üçüncü görüşe göre kişi, kötü işlerde kendisini alâmet ve örnek yaptığı için وَاشٍ denilmiştir. Bir usta kendi yaptığı elbiseye bir alâmet koyduğu zaman وَشِي الثَّوْبِ denilmektedir.¹⁶⁹⁹ Yine bir âyette şöyle buyruluyor; لَا شَيْئَةَ فِيهَا (hiç alacası olmayan bir sığırdır).¹⁷⁰⁰

¹⁶⁹⁵ Hac, 15; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/322-323.

¹⁶⁹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/236; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/283; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/50; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1664; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, II/130; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/759; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 981; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/262; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 288.

¹⁶⁹⁷ Âl-i İmrân, 103.

¹⁶⁹⁸ Âl-i İmrân, 112; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/323-324.

¹⁶⁹⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/298; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/229; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/304; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2524; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, VI/114; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4845; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1343; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/201; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1311.

¹⁷⁰⁰ Bakara, 71; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/324-325.

679. قَدِ اسْتَكَانَ الرَّجُلُ

قَدِ اسْتَكَانَ الرَّجُلُ, 'kişi boyun eğdi' mânâsına gelmektedir.¹⁷⁰¹ Âyette şöyle buyruluyor; فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ (yine de Rablerine boyun eğmemiş ve yakarmamışlardı).¹⁷⁰² Şiirde şöyle geçiyor;

لَا اسْتَكِينُ إِذَا مَا أُرْمَةُ أَرَمْتُ وَلَنْ تَرَانِي بِخَيْرٍ فَارَهُ اللَّئِبُ

Büyük bir olay olmadığı müddetçe boyun eğmem, beni selâmette ve gönlü ferah da görmeyeceksin.¹⁷⁰³

680. فُلَانٌ يَتَبَجَّحُ بِكَذَا وَكَذَا

'Falanca şu ve şu hususlarıyla övünüyor' anlamındadır. Kişinin kendisini yüceltmesi anlamında بَجَحَتْ نَفْسُهُ denilmektedir.¹⁷⁰⁴ Bir hadîste şöyle buyruluyor; رَوْحِي أَبُو زُرْعٍ وَمَا أَبُو زُرْعٍ أَنَّاسَ مِنْ حُلِيِّ أَدْنِيَّ وَمَلَأَ مِنْ شَحْمِ عَضْدِيَّ وَبَجَحَنِي فَبَجَحْتُ إِلَيَّ نَفْسِي (Eşim Ebû Zer'dir. Ama nasıl Ebû Zer'dir anlatayım. Kulaklarımı zînetlerle doldurdu, bazularımı yağla tombullaştırdı. Beni hoşnut kıldı, kendimi bahtiyar ve yüce bildim).¹⁷⁰⁵

681. رَجُلٌ أَوْقَصُ

'Kısa boylu veya eğri boyunlu kişi' anlamına gelmektedir. أَوْقَصُ kelimesi, kesilme ve kırılma anlamına gelen أَلْوَقَصُ sözünden alınmıştır. Bineğinden düşüp boynu kırıldı anlamında قَدِ أَوْقَصَ فُلَانٌ denilmektedir.¹⁷⁰⁶ Bir hadîste şöyle geçiyor; أُنَّ

¹⁷⁰¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/312; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/855; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/41; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/2052; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1206; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV/208; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1064.

¹⁷⁰² Mu'minûn, 76.

¹⁷⁰³ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, III/259; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/326.

¹⁷⁰⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/86; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/441; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IV/99; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/353; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyîsi'l-Lûğa*, I/197; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/210; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 212; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/297; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 131.

¹⁷⁰⁵ *Sahîh-u Muslim*, IV/1896; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/328-329.

¹⁷⁰⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/187; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/895; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, IX/175; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1061; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyîsi'l-Lûğa*, VI/133; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4892; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 634; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVIII/204.

رَجُلًا كَانَ وَاقِفًا مَعَهُ فَوَقَصَتْ بِهِ نَاقَتُهُ فِي لَحَاقِيهِ جِرْدَانٍ فَمَاتَ
beraber durmaktaydı. Devesinden yerdeki fare deliğine düştü ve öldü).¹⁷⁰⁷

682. لَا أَرَانِي اللَّهَ بِكَ غَيْرًا

‘Allah seninle (senin sebebinle) bana değişiklik göstermesin’ anlamına gelmektedir. Arapçada الغَيْرُ, durum ve tavrın değişmesi mânâsında kullanılmaktadır. Şiirde şöyle geçiyor;

فَمَنْ يَشْكُرُ اللَّهَ يَلْقَ الْمَزِيدَ وَمَنْ يَكْفُرُ اللَّهَ يَلْقَ الْغَيْرَ

Allah’a şükreden, daha fazlasını bulur, Allah’a şirk koşan değişiklikle karşılaşır.¹⁷⁰⁸

Yine diyete (kan parasına) الغَيْرُ denilmektedir. Çünkü onunla kısas, rızâya dönüşüyor.¹⁷⁰⁹ Bir hadîste Rasûlallah (s.a.v) kısas talep eden birine şöyle buyurmuştur; أَلَا تَقْبَلُ الْغَيْرَ (Diyet kabul etmez misin?).¹⁷¹⁰

683. قَدْ اسْتَعْمَلَ النُّورَةَ

‘Hamam otu kullandı’ mânâsına gelmektedir. Hamam otuna النُّورَةَ denilmesinin sebebi, vücudu beyazlatması sebebiyledir. Yine etrafına ışık saçtığı için fenere مَنَارَةٌ denilmiştir.¹⁷¹¹ Lebîd’in beyaz ineği tasvîr ettiği bir beytinde şöyle geçiyor;

وَتُضِيءُ فِي وَجْهِ الظَّلَامِ مُنِيرَةً كَجَمَانَةِ الْبَحْرِيِّ سَلَّ نِظَامُهَا

¹⁷⁰⁷ Benzer anlamdaki hadîs için bkz; Ebû Dâvûd, *Sunen*, II/238; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/329.

¹⁷⁰⁸ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*’de geçmektedir. Bkz. el-‘Umânî, *el-İbâne*, III/572.

¹⁷⁰⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, IV/441; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/1158; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, VIII/162; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/776; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, IV/404; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/3324; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 453; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XIII/284; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 908.

¹⁷¹⁰ Ebû Dâvûd, *Sunen*, II/578; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/330.

¹⁷¹¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/276; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/806; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XV/169; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/839; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, V/568; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4571; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 488; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XIV/306; *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 1240.

(Pek beyaz olan bu hayvanın ıslandıktan sonra oraya buraya koşarken) gece başlangıcındaki parlamış, incilerin veya gümüşten yapılmış boncukların dizileri bozulup şuraya buraya gitmelerine ve dağılmalarına benziyordu .¹⁷¹²

684. اِمْرَاةٌ اَرْمَلَةٌ

‘Dul kadın’ anlamındadır. Kocasını ölmüş kadına azığının bitmesi ve kazanç getirenini kaybetmesi sebebiyle اَرْمَلَةٌ denilmiştir. Kişi fakir oldu anlamında قَدْ اَرْمَلَ الرَّجُلُ denilmektedir.¹⁷¹³ Şiirde şöyle geçiyor;

وَمُرْمُلُو الرِّادِ مَعْنِي بِحَاجَتِهِمْ مَنْ كَانَ يَرْهَبُ ذِمًّا أَوْ يَبِيَّ حَسْبَا

Azıkları bitenlerin ihtiyaçlarıyla, zimmetinde olanların günahından ve hesaptan çekinen kimse ilgilenir.¹⁷¹⁴

Ummu Ma‘bed’den rivâyet edildiğine göre Rasûlallah (s.a.v) ve ashâbı, ondan satın almak için et ve ekmek istemiş ama yanında birşey bulamamıştı. Çünkü insanlar fakirleşmiş ve kış aylarına girmişlerdi (وكان القوم مُرْمِلِينَ مُشْتَبِينَ).¹⁷¹⁵

685. اِنْ فَعَلْتَ مَا اُرِيدُ فَبِهَا وَنِعْمَتْ, وَاِلَّا فَاسْتَعْمِلْ رَايَكَ.

‘İstediyimi yaparsan bu iş belgeye uygun olur, aksi takdirde aklımı kullan’ mânâsına gelmektedir. Cümledeki فَبِهَا ifadesi ile, بِالْوَيْفَةِ (belge ile) anlamında kullanılmış, mânâsı açık olduğu için وَتَيْفَةٌ kelimesi hafzedilmiştir. Nitekim bir âyette şöyle buyruluyor; حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ (Koşup, toz perdesi arkasında kayboldukları zaman).¹⁷¹⁶ Âyette perdeyle güneş kastedilmekte ama güneş ismi zikredilmemektedir. Yine bir hadîste Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ali’ye şöyle buyurmuştur; اِنَّ لَكَ فِي الْجَنَّةِ بَيْتًا وَانَّا لَذُو قَرْنَيْهَا (Senin için cennette bir köşk vardır ve sen ümmetin

¹⁷¹² Lebîd b. Rabî‘a, *Dîvân*, s. 309; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/331-332.

¹⁷¹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/266; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/801; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, XV/148; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1713; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûga*, II/442; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1733; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 1008; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIX/101; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 551.

¹⁷¹⁴ Beyit İbn Mişkân’a nisbet edilmiştir. Bkz. el-‘Umânî, *el-İbâne*, II/172.

¹⁷¹⁵ İbn Kuteybe, *Ğarîbu’l-Hadîs*, s. 190; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/332-333.

¹⁷¹⁶ Şâd, 32.

Zulkarneyn'isin).¹⁷¹⁷ Hadîste lafzı geçmemekle beraber ümmet anlamı kastedilmiştir.¹⁷¹⁸

686. مَا مَنَعَ فُلَانٍ الدِّمَارَ

'Falanca koruması gereken (namus, aile, kutsal değerler gibi) hususları korumadı' mânâsına gelmektedir. الدِّمَارُ, insanın koruması gereken şeyler anlamındadır. Kişiyi teşvik ettim anlamında دَمَرْتُ الرَّجُلَ denilmiştir.¹⁷¹⁹ 'Antera'nın bir şiirinde şöyle geçiyor;

لَمَا رَأَيْتِ الْقَوْمَ أَقْبَلَ جَمْعُهُمْ يَتَذَامِرُونَ كَرَزْتُ غَيْرَ مُذَمِّمٍ

Düşmanların hepsi bize doğru gelmekte idiler. Biribirlerini üzerimize saldırtıyorlardı. Ben, onlara yaman bir saldırıyla hücumumu tekrarladım.¹⁷²⁰

687. قَدْ أَخَذَ مِنْهُ أَرْشَ الثَّوْبِ

'Ondan kumaş kusurunun tazminâtını aldı' mânâsına gelmektedir. Arapçada أَرْشٌ, satıcının bilmediği ve müşterinin elbisede bulduğu kusur anlamında kullanılmaktadır. أَرْشٌ olarak isimlendirilme sebebi, husûmet ve tartışmaya sebebiyet vermesi hasebiyledir. Falanca halkın arasına düşmanlık sokuyor anlamında فُلَانٌ يُؤَرِّشُ denilmiştir. Yine; ey falanca iki arkadaşının arasını bozma anlamında يَا هَذَا لَا يَأْتِيكَ بَيْنَ الْقَوْمِ denilmiştir.¹⁷²¹ Araplar bir şeyin sebebini, o nesnenin ismi gibi kullanmaktalar. Müzâbene (ağaçtaki taze hurmanın, yerdeki kuru hurmaya karşılık tahminî bir ölçüyle satılması) bunun örneğidir. Bu çeşit satış, kavga ve zarara sebep olduğu için müzâbene olarak isimlendirilmiştir. Müzâbene, النَّاقَةُ تُزِينُ الْحَالِبَ (deve sütünü sağanı vuruyor) deyiminden alınmıştır.¹⁷²²

¹⁷¹⁷ İbn Selâm, *Ğaribu'l-Hadîs*, III/78.

¹⁷¹⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/336.

¹⁷¹⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/185; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/695; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XIV/309; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/665; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/359; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1515; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 397; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI/388; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 486.

¹⁷²⁰ 'Antera b. Şeddâd, *Dîvân*, s. 216; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/337.

¹⁷²¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/284; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XI/279; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/995; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/79; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/60; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 584; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/63; er-Razî, *Muhtârû's-Sihâh*, s. 17.

¹⁷²² el-Enbârî, ez-Zâhir, II/337-338.

688. قَدْ تَلَّأَ وَجْهَ فُلَانٍ

'Falancanın yüzü aydınlandı' (güldü) anlamına gelmektedir. Yüzün parlaltısının şiddeti, inciye benzetilmiştir. تَلَّأَ fiili, لَوْلُو kelimesinin تَفَعَّلَ veznindeki şeklidir.¹⁷²³

689. قَدْ شَمَطَ الرَّجُلُ، وَفِي رَأْسِهِ شَمَطٌ

'Kişinin saçları kırıştı ve saçında ak var' mânâsına gelmektedir. شَمَطٌ sözü Arapçada, siyahın beyazla karışması anlamında kullanılmaktadır. Geceye sabahın aydınlığı karıştığı zaman شَمِيطٌ denilmiştir. Yine yoncaya saman karıştığı zaman شَمِيطٌ deniliyor.¹⁷²⁴ Şiirde şöyle geçiyor;

فَانِي عَلَى مَا كُنْتَ تَعْهَدُ بَيْنَنَا وَلِيَدَيْنِ حَتَّى أَنْتَ أَشْمَطُ عَابِسُ

Ben iki elimle aramızdaki ahit üzereyim, sen saçın kır ve yüzün asık olsan da.¹⁷²⁵

690. فُلَانَةٌ سُرِّيَّةٌ فُلَانٍ

'Falan kadın falan erkeğin eşidir' mânâsına gelmektedir. سُرِّيَّةٌ sözünün açıklaması konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre kadın, nikâhlanmak için alındığına göre kendisine سُرِّيَّةٌ denilmiştir. Kelimenin aslı cimâ anlamına gelen أَلْسُرُ kelimesidir.¹⁷²⁶ Âyette şöyle buyruluyor; وَلَكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُمْ سِرًّا سِرًّا (kendileriyle gizlice sözleşmeyin).¹⁷²⁷ Âyette geçen سِرًّا ifadesi, cimâ olarak açıklanmıştır. İkinci görüşe ve İbn Abbas'ın görüşüne göre أَلْسُرُ, sevinmek, sürür anlamındadır.¹⁷²⁸

¹⁷²³ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/339.

¹⁷²⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/240; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/866; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XI/219; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1138; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/214; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2326; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 674; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIX/421; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 702.

¹⁷²⁵ Beyit Ebû Zueyb el-Huzelî'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, IV/60; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/340.

¹⁷²⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/188; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/121; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XII/201; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/682; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/68; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1989; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 406; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/5.

¹⁷²⁷ Bakara, 235.

¹⁷²⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/241-243.

691. قَدْ عَدَا فُلَانٌ مِلاًءَ فُرُوجِهِ.

'Falanca var gücüyle koştu' anlamına gelmektedir. Yine, binek var gücüyle koştu anlamında جَرَتِ الدَّابَّةُ مِلاًءَ فُرُوجِهَا denilmiştir. فُرُوجُ kelimesi, bineğin iki ayağının arası anlamındadır.¹⁷²⁹

692. لَا سَمِعَتْ أُذُنُ فُلَانٍ الرَّعْدَ.

'Falancanın kulakları gök gürültüsünü duymasın' (sağır olsun) mânâsına gelmektedir. Dil âlimlerine göre الرَّعْدُ, bulutların sesi, الْبَرْقُ, bulutlarla beraber oluşan ışık ve nûrdur. İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre ise الرَّعْدُ, melek ismidir.¹⁷³⁰ الرَّعْدُ kelimesinin bulut sesi anlamında olduğunu iddiâ edenler şu âyeti delil göstermişlerdir; وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ (Gök gürültüsü O'na hamd ile, melekler de O'nun korkusundan dolayı O'nu tesbîh ederler).¹⁷³¹

693. أَصَابَتِ الْقَوْمَ صَاعِقَةٌ.

'Halka ölüm isâbet etti' anlamındadır. صَاعِقَةٌ kelimesi bir görüşe göre ölüm, diğer bir görüşe göre ise öldürücü olan her azap anlamında kullanılmaktadır.¹⁷³² Âyette şöyle buyruluyor; فَأَخَذْتَكُمْ الصَّاعِقَةَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (gözleriniz göre göre sizi yıldırım çarpmıştı).¹⁷³³ Bir şiirde şöyle geçiyor;

أَعَدَّ اللَّهُ لِلشَّعْرَاءِ مِنِّي صَوَاعِقَ يُخَضِّعُونَ لَهَا الرِّقَابَا

Allah, şâirlere benim tarafımdan boyunlarını eğdirecek şimşekler hazırlamıştır.¹⁷³⁴

694. قَدْ أَصَابَتِ الْقَوْمَ زَلْزَلَةٌ.

'Halk korkutma ve uyarıya (depreme) mâruz kaldı' anlamındadır. Arapçada زَلْزَلَةٌ, korkutma ve uyrama mânâsında kullanılmaktadır.¹⁷³⁵ Âyette şöyle buyruluyor;

¹⁷²⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/343.

¹⁷³⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/33; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/632; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, II/122; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/474; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/411; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1669; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 283; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII/103; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 531.

¹⁷³¹ Ra'd, 13; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/345-346.

¹⁷³² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/128; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/885; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, I/122; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1506; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/285; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2450; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 900; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/22; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 735.

¹⁷³³ Bakara, 55.

¹⁷³⁴ Cerîr b. 'Atîyye, *Dîvân*, s. 819; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/349.

وَزُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ (Peygamber ve onunla beraber müminler: 'Allah'ın yardımı ne zaman?') diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı).¹⁷³⁶ 'İmrân b. Haţţân bir şiirinde şöyle demiştir;

فَقَدْ أَطَّلَتْكَ أَيَّامٌ لَهَا جِمْسٌ فِيهَا الزَّلَازِلُ وَالْأَهْوَالُ وَالْوَهْلُ

Korkunç olayların, felâketlerin ve korkunun olduğu günler seni gölgesi altına aldı.¹⁷³⁷

Diğer bir görüşe göre زُلْزَلَةٌ, görüşte hata anlamına gelen فِي الرَّأْيِ الزَّلُّ ifadesinden alınmıştır. Bu görüşte olanlara göre قَدْ زُلْزَلَ الْقَوْمُ, halk istikâmetten ayrıldı ve kalplerine korku düştü mânâsındadır.¹⁷³⁸

695. قَدْ أَصَابَتْهُمْ الرَّجْفَةُ

'Titremeye (depreme) mâruz kaldılar' mânâsındadır. Arapçada الرَّجْفَةُ, titreme anlamındadır. Bir şey hareket etti ve ya titredi anlamında قَدْ رَجَفَ الشَّيْءُ denilmiştir.¹⁷³⁹

696. مَا فِي النَّقْلَيْنِ مِثْلُهُ

'İns ve cin içerisinde onun gibisi yok' mânâsına gelmektedir. Yer üzerinde bir ağırlıkları olduğu için insanlara ve cinlere نَقْلٌ (ağırlık) denilmiştir. نَقْلٌ kelimesi, نَقْلٌ kelimesi ile aynı anlamdadır.¹⁷⁴⁰ Bir hadîste şöyle buyrulmuştur; مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ قَطُّ إِلَّا وَ بَجْنَبَيْتِهَا مَلَكَانِ يُنَادِيَانِ وَ أَنَّهُمَا لَيَسْمِعَانِ مَنْ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا النَّقْلَيْنِ : يَا أَيُّهَا النَّاسُ هَلُمُّوا إِلَى رَبِّكُمْ ، فَإِنَّ مَا قَلَّ وَكَفَى خَيْرٌ مِمَّا كَثُرَ وَاللَّهِ ، وَمَا عَرَبَتِ الشَّمْسُ قَطُّ إِلَّا وَ بَجْنَبَيْتِهَا مَلَكَانِ يُنَادِيَانِ أَنَّهُمَا مَنْ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا النَّقْلَيْنِ (Güneşin doğduğu her günde, güneşin iki tarafında iki melek, ins ve cin hâriç, Allah'ın tüm mahlûkâtının duyacağı bir şekilde

¹⁷³⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/350; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/201; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, XIII/116; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1717; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, III/285; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2450; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîţ*, s. 1010; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIX/133; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 581.

¹⁷³⁶ Bakara, 214.

¹⁷³⁷ Beyit 'İmrân b. Haţţân'a aittir. Bkz. *Şi'ru'l-Ĥavâric*, s. 171.

¹⁷³⁸ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/350.

¹⁷³⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/109; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/462; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, XI/31; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1362; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, II/491; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1595; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîţ*, s. 812; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII/323; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 508; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/350.

¹⁷⁴⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/136; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/430; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûğa*, IX/78; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1647; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, I/382; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/493; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîţ*, s. 972; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVIII/156; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 215.

şöyle nidâ ederler; Ey insanlar! Rabbinize gelin. Bilin ki az ve yeterli olan, çok ve oyalayıcı olandan daha hayırlıdır. Güneş batarken de, güneşin iki tarafındaki iki melek, ins ve cin hâriç, Allah'ın tüm mahlûkâtının duyacağı bir şekilde şöyle nidâ ederler; Ey Allah'ım! İnfâk edene halef (devam, karşılık), cimriye de telef ver).¹⁷⁴¹

697. لَا تَقُلْ لَهُ إِلَّا كَذًا وَكَذَا قَطُّ.

'Ona ancak şöyle şöyle söyle, yeter' anlamındadır. İfadede geçen قَطُّ, قَدْ şeklinde de kullanılmaktadır. Abdullaha bir dirhem yeter anlamında قَدْ عَبْدُ اللَّهِ دِرْهَمٌ denilmektedir.¹⁷⁴²

698. فُلَانٌ مُتَوَانٍ.

'Falanca zayıf ve gevşektir' (yapması gereken işlerde zayıflık gösteriyor) anlamına gelmektedir. Kişi zayıfladı ve gevşedi anlamında قَدْ وَنَى الرَّجُلُ denilmiştir.¹⁷⁴³ Âyette şöyle buyruluyor; وَلَا تَنْبِيَا فِي ذِكْرِي (beni anmakta gevşek davranmayın).¹⁷⁴⁴

699. قَدْ صَارَ فَضِيحَةً فِي الْعَابِرِينَ.

'O, geri kalanlar içerisinde rezâlet hale düştü' mânâsına gelmektedir. Arapçada meşhur olan görüşe göre غَابِرٌ, geri kalan anlamındadır. Kelimenin bu anlam hâricinde geçmiş zaman anlamı da bulunmaktadır.¹⁷⁴⁵ Âyette şöyle buyrulmuştur; إِلَّا عَجُوزًا فِي الْعَابِرِينَ (geride kalan yaşlı bir kadın dışında).¹⁷⁴⁶ Bir şiirde şöyle geçiyor;

مَخَافَةٌ أَلَّا يَجْمَعَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَلَا يَبْنِيهَا أَحْرَى اللَّيَالِي الْعَوَابِرِ

¹⁷⁴¹ Benzer anlamdaki hadîs için bkz; el-Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, VII/297; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/351-352.

¹⁷⁴² el-Enbârî, ez-Zâhir, II/353.

¹⁷⁴³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/402; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/249; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/398; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2531; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/146; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4928; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1344; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/257; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1335.

¹⁷⁴⁴ Tâhâ, 42; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/354-355.

¹⁷⁴⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/413; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/320; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/123; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/765; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/408; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3205; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 447; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/186; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 885.

¹⁷⁴⁶ Şuarâ, 171.

Geri kalan gecelerde, Allah'ın onunla bizi bir araya getirmeyeceği korkusuyla.¹⁷⁴⁷

700. هُوَ جَالِسٌ فِي الْبَهْوِ

'O, avluda oturmaktadır' anlamındadır. Arapçada الْبَهْوُ, geniş avlu mânâsına gelmektedir.¹⁷⁴⁸

701. بِهِ بَهَقٌ

بِهِ بَهَقٌ, 'onda bulanıklık karışmış beyazlık var' mânâsına gelmektedir.¹⁷⁴⁹ Şiirde şöyle geçiyor;

بَلْ بَلَدٍ يُكْسَى الشُّجَاعَ الْأَبْهَقَا مِنْ السَّرَابِ وَالْقَتَامِ الْأَعْبَقَا

Aksine, bulanıklık karışmış beyazlık bulunan dağınık bulutlarla örtülü ülke, serâptan ve yapışkan siyahlıktan.¹⁷⁵⁰

702. قَدْ تَيَّامَنَ الرَّجُلُ

'Kişi Yemen tarafa döndü' anlamındadır. تَيَّامَنَ fiili, yanlılıkla sağ tarafa dönmek anlamında kullanılmaktadır.¹⁷⁵¹ Ancak Araplar تَيَّامَنَ fiili ile Yemen tarafa dönmek, تَشَائَمَ fiili ile Şâm tarafa dönmek anlamını kastetmekte. Bir hadîste şöyle buyrulmaktadır; إِذَا نَشَأَتْ بَحْرِيَّةٌ تَمَّ تَشَاءَمَتْ فَهِيَ عَيْنٌ غَدِيْقَةٌ (Bulut, deniz taraftan gelip Şâm tarafa yönelirse, bu devamlı yağacak yağmurdur).¹⁷⁵² Lebîd'in bir şiirinde şöyle geçmektedir;

¹⁷⁴⁷ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Ezdâd*'da geçmektedir. Bkz. el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 129; *ez-Zâhir*, II/355.

¹⁷⁴⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/97; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/430; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/241; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2288; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/383; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/379; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1265; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVII/238. Kelime günümüz Arapçasında kabul salonu ve hol anlamlarında kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 181; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/357.

¹⁷⁴⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/371; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/376; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, V/264; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1453; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/310; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/374; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 870; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXV/108; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 181.

¹⁷⁵⁰ Ru'be b. el-'Accâc, *Dîvân*, s. 109; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/358.

¹⁷⁵¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/386; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/993; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/375; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2220; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, VI/158; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4967; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1241; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/302; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1345.

¹⁷⁵² el-Muttaḳî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, VII/838.

فصوائِقُ إِن أَيْمَنْتَ فَمَظِنَّةٌ مِنْهَا وَحَافُ الْقَهْرِ أَوْ طَلْخَامُهَا

(Eğer o sevgili Yemen tarafına gidecek olursa) Şuvaik'e veya Viḥâfu'l-Ḳahr veya Ṭihâma iner sanırım.¹⁷⁵³

703. رَجُلٌ فَارَةٌ

وَتَنْجُثُونَ مِنْ رَجُلٍ فَارَةٌ 'becerikli kişi' anlamındadır. Âyette şöyle buyruluyor; فَارَةٌ فَارَةٌ (Dağlarda ustalıklarla evler oyar mısınız?)¹⁷⁵⁴ Ebû 'Ubeyde'ye göre فَارَةٌ kelimesi şen, فَرَةٌ kelimesi ise becerikli ve usta anlamlarındadır.¹⁷⁵⁵ Şiirde şöyle geçiyor;

لَا أَسْتَكِينُ إِذَا مَا أَرْمَهُ أَرْمَتْ وَلَنْ تَرَانِي بِخَيْرِ فَارَةَ اللَّبِّبِ

Büyük bir olay olmadığı müddetçe boyun eğmem, beni selâmette ve gönlü ferah da görmeyeceksin.¹⁷⁵⁶

704. قَدْ أَخَذَ الْقَوْمُ نُزُلَهُمْ

'Halk, konuk olarak almak îtiyâdında oldukları yiyecek ve ziyâfete kavuştu' mânâsına gelmektedir. Bazı istisnâ hadîslerinde Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur; اللَّهُمَّ أَنْزِلْ عَلَيْنَا فِي أَرْضِنَا سَكَنَهَا (Allahım! Üzerimize (yerde yetişen bitkilere) hayat kaynağı olan yağmur indir).¹⁷⁵⁷

705. قَدْ كَظَّنِي الْأَمْرُ

قَدْ كَظَّنِي الْأَمْرُ 'kafam işin derdiyle doldu' anlamındadır. Bir yer su ile dolu anlamında قَدْ اِكْتَطَّ الْمَوْضِعُ بِالْمَاءِ denilmektedir.¹⁷⁵⁸

¹⁷⁵³ Lebîd b. Rabî'â, *Dîvân*, s. 302; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/359-360.

¹⁷⁵⁴ Şuarâ, 149.

¹⁷⁵⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/46; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/789; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VI/150; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2242; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, IV/496; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3405; el-Fîruzabâdî, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1250; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/452; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 932.

¹⁷⁵⁶ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, III/259; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/361-362.

¹⁷⁵⁷ İbnu'l-Cevzî, *Ğarîbu'l-Hadîs*, I/240; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/362.

¹⁷⁵⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/271; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/153; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IX/325; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1178; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, V/128; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3885; el-Fîruzabâdî, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 698; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XX/264; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1044; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/363.

706. فُلَانٌ يَكْظِمُ غَيْظَهُ

'Falanca öfkesini yutuyor' (belli etmiyor) mânâsına gelmektedir. الْكَظْمُ, Arapçada devenin karnında olanı çıkarmadan geviş getirmesi anlamında kullanılmaktadır.¹⁷⁵⁹

707. مِلْحٌ ذَرَانِيٌّ

'Beyaz tuz' (Hacı Bektaş tuzu) anlamındadır. Kelime yanlışlıkla ذَرَانِيٌّ şeklinde kullanılmaktadır. Yaşlılıktan dolayı kişinin başının ön tarafı beyazlaştığı anlamında قَدْ ذَرَى الرَّجُلُ, sakalı beyazladı anlamında ذَرَيْتُ لِحْيَتَهُ denilmiştir.¹⁷⁶⁰ Bir şâir şöyle demiştir;

لَمَّا رَأَتْهُ ذَرَيْتُ مَجَالِيَهُ يَفْلَى الْعَوَانِي وَالْعَوَانِي تَفْلِيَهُ

Başının önünün beyazlaştığını görünce, şarkıcı kızlardan nefret etti, şarkıcı kızlar da ondan nefret etti.¹⁷⁶¹

708. قَدْ مَنَحَنِي اللَّهُ حُسْنَ رَأْيٍ فُلَانٍ

'Allah bana falancanın iyi görüşünü bağışladı' (onun görüşünden faydalandım) anlamındadır. الْمِنْحَةُ kelimesinin aslı, kişini başka birisine mülkiyeti kendisinde olmak şartıyla, deve ve ya koyun vererek sütünden istifade etmesine izin vermesidir. Daha sonra çok kullanılması sebebiyle kelime, bağış ve ihsân anlamı kazanmıştır.¹⁷⁶²

709. قَدْ بَكَى فُلَانٌ فُلَانًا بِأَرْبَعَةٍ

'Falanca falancaya iki gözü iki çeşme ağladı' (gözlerinin dört ucundan yaş akıtarak) mânâsına gelmektedir. İfadede مَاتٍ (gözün kenarı, göz pınarı) kelimesinin

¹⁷⁵⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/345; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/933; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga* X/93; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2022; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/184; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3886; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1155; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/362; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1044; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/363-364.

¹⁷⁶⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/193; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/695; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XV/5; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/51; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/352; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1491; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 40; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/233; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 479.

¹⁷⁶¹ Beyit Ebû Muhammed el-Fağ'asî'ye aittir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIX/342; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/365.

¹⁷⁶² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/365-366.

anlamı açık olduğu için hazfedilmiştir. Oğullarına mersiye okuyan bir kadının şöyle dediği rivâyet edilir;

لَا أَقْتَأُ الدَّهْرَ أَبْكِيهِمْ بِأَرْبَعَةٍ مَا اجْتَرَّتِ النَّيْبُ أَوْ حَنْتُ إِلَى بَلَدٍ

Teselli bulamıyorum, her zaman iki gözüm iki çeşme onlara ağlıyorum, dışı gevşeyen ve ya bir ülkeye sevgi duyan gibi.¹⁷⁶³

710. فَلَانٍ مِنْ أَهْلِ السُّنَّةِ

‘Falanca Ehl-i Sünettendir’ (övlümüş yolda olanlardandır) mânâsına gelmektedir. İfâdede yolun vasfı, anlamının açıklığından dolayı hazfedilmiştir. Arapçada sünnet kelimesi, yol anlamındadır. السُّنُّنُ kelimesi, الطريق (yol) anlamında kullanılmaktadır. السُّنُّنُ kelimesi, içerisinde bir tarafa yönelme bulunan her şey için kullanılmaktadır. Lebîd’in bir şiirinde şöyle geçiyor;

مِنْ مَعْشَرٍ سَنَّتْ لَهُمْ آبَاؤُهُمْ وَلِكُلِّ قَوْمٍ سُنَّةٌ وَإِمَامُهَا

(Bu fazîlete mâlik olan zât, fazîlet ve meziyet) yollarını kendilerine babaları açmış olan cemaattendir. Her kavmin bir yolu ve arkasından gittikleri bir önderleri vardır.¹⁷⁶⁴

711. أَنَا مُؤْمِنٌ بِوَحْيِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ

‘Ben Allah azze ve cellenin vahyine inanıyorum’ anlamındadır. Vahiy kelimesinin وَحْيٍ olarak isimlendirilmesinin sebebi, meleklerin onu diğer insanlardan saklayarak sadece peygamberlere has kılmaları sebebiyledir.¹⁷⁶⁵ Âyette şöyle buyruluyor; يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا (Aldatmak için birbirlerine cazip sözler fısıldayan).¹⁷⁶⁶ Vahiy kelimesinin bu anlamı hâricinde ilhâm, emir, işâret ve yazı anlamları da bulunmaktadır. Bu anlamlarına delîl olarak şu âyetleri gösterebiliriz; وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَىٰ (Rabbin bal arısına şöyle ilhâm etti).¹⁷⁶⁷ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ

¹⁷⁶³ Beyit Hâricî’lerden bir kadına nisbet edilmiştir. Bkz. Ebû Hâyyân et-Tevhîdî, *el-Başâir ve’z-Zehâir*, thk. Vidâd el-Kâdî, Dâru Şâdir, Beyrut, 1408/1988, VIII/87; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/370-371.

¹⁷⁶⁴ Lebîd b. Râbî’a, *Divân*, s. 320; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/372.

¹⁷⁶⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-’Ayn*, III/320; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/576; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, V/192; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2520; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûga*, VI/93; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4787; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtât*, s. 1342; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs*, XL/171; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 1296.

¹⁷⁶⁶ Enâ‘m, 112.

¹⁷⁶⁷ Nahl, 68.

فَأَوْحَىٰ (Havâfîlere, ‘Bana ve peygamberime inanın’ diye emretmişim).¹⁷⁶⁸ سَبَّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا (Sabah ve akşam Rabbinizi tesbîh edin diye işaret etti).¹⁷⁶⁹ Cerîr’in bir şiirinde şöyle geçmektedir;

كَأَنَّ أَخَا الْيَهُودِ يَخْطُ وَخِيًا بِكَافٍ فِي مَنَازِلِهَا وَ لَامٍ

Sanki Yahûdî’nin kardeşi gibi evlerinde yazı yazıyor, kâf ve lâm ile.¹⁷⁷⁰

712. قَدْ بَلَخَ فُلَانٌ

‘Falancanın övünülecek bir tarafı kalmadı’ anlamındadır. Devenin yorgunluktan yürüyemez olmasına تَبْلِيحُ الْبَعِيرِ denilmiştir.¹⁷⁷¹ el-A‘şâ’nın bir şiirinde şöyle geçiyor;

وَإِذَا حُمِلَ ثِقْلًا بَعْضُهُمْ وَاشْتَكَى الْأَوْصَالَ مِنْهُ وَبَلَخَ

Bazılarına bir yük yüklendiği zaman, mafsalları şikâyet eder ve yürüyemez olur.¹⁷⁷²

713. بَضْعَةٌ وَعِشْرُونَ دِرْهَمًا

‘Yirmi küsur dirhem’ anlamındadır. Ebû ‘Ubeyde’ye göre بَضْعَةٌ, üç ile beş arasındır. Kâtâde’ye göre üç ile dokuz ve ya on arası, Ahfeş’e göre birden ona kadardır. el-Ferrâ’ya göreyse بَضْعَةٌ, ondan aşağı olan rakamlardır.¹⁷⁷³ Âyette şöyle buyruluyor; فَلَيْتَ فِي السِّجْنِ بَضْعَ سِنِينَ (Yusuf bu yüzden daha birkaç yıl hapiste kaldı).¹⁷⁷⁴

714. قَدْ مَنَّ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ

Deyimin iki anlamı bulunmaktadır. Birinci görüşe göre deyim, ‘falanca falancaya karşılıksız iyilikte bulundu’ anlamındadır. İkinci görüşe göre, ‘falanca

¹⁷⁶⁸ Mâide, 111.

¹⁷⁶⁹ Meryem, 11.

¹⁷⁷⁰ Cerîr b. ‘Atiyye, *Dîvân*, s. 197; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/373-374.

¹⁷⁷¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, III/239; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/283; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, V/58; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/356; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûga*, I/297; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/339; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 213; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VI/318.

¹⁷⁷² Meymûn b. Kays b. Cendel el-A‘şâ, *Dîvânü’l-A‘şâ*, s. 160; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/375; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 257.

¹⁷⁷³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, I/285; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, I/352; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, I/308; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1186; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûga*, I/254; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/296; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 703; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XX/330; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 160.

¹⁷⁷⁴ Yûsuf, 42; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/375.

falancaya iyilikte bulunup, yaptığı iyiliği başına kaktı' anlamındadır. Birinci anlamdan hareketle Allah'a, Mennân (karşılıksız iyilikte bulunan) denilmiştir.¹⁷⁷⁵

715. لَا أَفْعَلُ هَذَا الْبَيْتَةَ.

'Bunu asla yapmayacağım' (elbette bunu yapmayacağım) anlamındadır. الْبَيْتَةَ sözü Arapçada, kesmek mânâsındadır. Falanca hakkında hüküm kestim anlamında قَدْ قَضَى فُلَانٍ الْقَضَاءَ denilmiştir. Yine kişi dünyâ işlerinden el eteğini kesti anlamında قَدْ تَبَتَّلَ الرَّجُلُ denilmektedir.¹⁷⁷⁶ Âyette şöyle buyruluyor; وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَتَبُّلاً (herşeyi bırakıp yalnız O'na yönel).¹⁷⁷⁷ Nikâha rağbeti olmayan kadına تَبَتَّلَ denilmiştir. Bu anlamda Hz. Meryem ve Hz. Fâtıma'ya Betûl denilmektedir. Umeyye b. Ebî's-Şâlt'ın Hz. Meryem hakkında yazdığı şiirinde şöyle geçiyor;

أُنَابْتُ لِرُوحِ اللَّهِ ثُمَّ تَبَتَّلْتُ فَسَبَّحَ عَنْهَا لَوْمَةً الْمُتَلَوِّمِ

Allah rızâsı için O'na yöneldi ve nikaha rağbet etmedi, (Allah) kınayanların kınamasından onun berî olduğunu söyledi.¹⁷⁷⁸

716. هَذَا خَلِيجٌ مِنْ مَاءٍ.

'Bu (sudan) bir körfezdır' anlamındadır. Arapçada خَلِيجٌ, kendisinden büyük olan su parçasından kopmuş su parçası demektir. Kelimenin aslı kesilme ve cezb anlamına gelen الْخَلَجُ sözüdür.¹⁷⁷⁹

717. قَدْ فَاطَتْ نَفْسُ فُلَانٍ.

'Falancanın rûhu (vücudundan) çıktı (öldü)' mânâsına gelmektedir. Allah onun canını aldı anlamında أَفَاطَ اللَّهُ نَفْسَهُ denilmektedir. el-Ferrâ'dan rivâyet edildiğine

¹⁷⁷⁵ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/376-377.

¹⁷⁷⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/109; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/53; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/183; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/242; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/170; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/203; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtî*, s. 146; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/428; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 130.

¹⁷⁷⁷ Muzzemmil, 8.

¹⁷⁷⁸ Umeyye b. Ebî's-Şâlt, *Dîvân*, s. 485; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/378.

¹⁷⁷⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/160; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/444; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VII/30; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/311; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/206; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1222; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtî*, s. 186; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, V/527; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 412; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/379.

göre Hicâz ve Tay halkı فَاطَتْ نَفْسُهُ، Қауаа‘, Temîm ve Qays kabîleleri ise فَاضَتْ نَفْسُهُ demektedirler.¹⁷⁸⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

يُرِيدُ رَجَالٌ يَنَالُونَهَا وَأَنْفُسُهُمْ دُونَهَا فَائِظَةٌ

Erkekler onu elde etmek istiyorlar, onsuз canları cesetlerinden çıkıyor.¹⁷⁸¹

Zeyd b. Sâbit’ten şöyle rivâyet edilmiştir; بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ لِطَلَبِ سَعْدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَقَالَ لِي: إِذَا رَأَيْتَهُ فَأَقْرِنُهُ مِنِّي السَّلَامَ وَقُلْ لَهُ: كَيْفَ تَجِدُكَ؟ قَالَ: فَجَعَلْتُ أَطْلُبُهُ بَيْنَ الْأَقْتَلَى فَوَجَدْتُهُ بَيْنَ ضَرْبَةِ بَسَيْفٍ وَطَعْنَةِ بَرْمُحٍ وَرَمِيَةٍ بِسَهْمٍ فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَيَقُولُ: كَيْفَ تَجِدُكَ؟ قَالَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ السَّلَامَ وَقُلْ لِقَوْمِي الْأَنْصَارَ لَا عُذْرَ لَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّهُ (Peygamberimiz, Uhut günü beni Sa’d b. er-Rabî’i aramaya göndermiş ve bana: ‘Eğer onu görürsen benden selam söyle ve onu; ‘Rasûlallah senin kendini nasıl hissettiğini soruyor’ de’ buyurdu. Ben ölümler arasında Sa’d’ı aramaya başladım. Ben ona rastladığımda kılıç, ok ve mızrakla yaralanmış halde buldum. Ona: ‘Rasûlallah sana selam eder ve ‘kendini nasıl hissettiğini bana haber vermeni söylesin’ dedim. Sa’d (r.a): ‘Rasûlallah (s.a.v.)’a selamlar olsun. Sen kavmim Ensâr’a, ‘Eğer Allah Rasûlüne bir göz bile ilişecek olsa, yarın Allah katında öne sürecek hiçbir mâzeretiniz olmayacaktır’ dediğimi anlat’ dedi. Zeyd der ki, sonra Sa’d çok geçmeden vefat etti).¹⁷⁸²

718. أَمَّا بَعْدُ، فَقَدْ كَانَ كَذَا وَكَذَا

‘İmdi (yukarda söylenenlerden) sonrasına gelince’, ‘şöyle şöyle oldu’ mânâsına gelmektedir. أَمَّا بَعْدُ، yukarda söylenenlerden sonrasına gelince veya bize ulaşan haberlerden sonrasına gelince anlamındadır. Ancak بَعْدُ ifadesinden sonraki kısım hafzedilmiştir. Rivâyete göre أَمَّا بَعْدُ deyimini ilk defa kullanan Kus b. Sâi’de’dir. Mevzû bir hadîste şöyle geçiyor; مِنْ عَائِشَ مَاتَ، وَمَنْ مَاتَ، أَيْهَا النَّاسُ اسْمَعُوا وَعُوا، مَا هُوَ آتٍ آتٍ، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ فِي السَّمَاءِ لَخَبْرًا، وَإِنَّ فِي الْأَرْضِ لَعِبْرًا، نُجُومٌ تَمُورُ، وَبِحَارٌ لَا تَغُورُ (Ey insanlar! Geliniz, dinleyiniz, belleyiniz! İbret alınız! Yaşayan ölür, ölen

¹⁷⁸⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/170; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/933; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/285; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1176; İbn Fâris, *Mu'cemu Maķâyisi'l-Lûga*, IV/466; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3502; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 697; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XX/253; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 956.

¹⁷⁸¹ Beytin kaynağı bulunamadı.

¹⁷⁸² el-Hâkim en-Nîsabûrî, *el-Mustedrek ala's-Sahîḥayn*, III/221; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/380-381.

fenâ bulur! Olacak neyse olur. Gökte haber, yerde ibret alınacak şeyler var. Yıldızlar yürür, denizler durur).¹⁷⁸³

719. فُلَانٌ مِنْ أَهْلِ الْمِرْبِدِ

‘Falanca Mirbed halkındandır’ (Mirbedlidir) anlamındadır. Arapçada الْمِرْبِد, deve ve koyun ahırını anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda Medîne’de koyunların bağlandığı yere مِرْبِدُ الْمَدِينَةِ (Medîne Mirbed’i), Basra’da bulunan deve pazarına ise الْمِرْبِدُ بِالْبَصْرَةِ (Basra’daki Mirbed) denilmiştir.¹⁷⁸⁴ Bir hadîste şöyle geçmektedir; أَنَّهُ تَيَّمَمَ بِمِرْبِدِ الْغَنَمِ وَهُوَ يَرَى بُيُوتَ الْمَدِينَةِ (Mirbetu’l-Ġanem denilen yerde, Medîne’nin evlerini görürken teyemmüm aldı).¹⁷⁸⁵

720. كَانَ هَذَا فِي رَجَبٍ

‘Bu, Recep ayında idi’ (Recep ayında olmuştu) mânâsına gelmektedir. Câhiliyye döneminde Araplar Recep ayını yüce gördükleri için bu aya رَجَب denilmiştir. Büyük salkım anlamında عَذْقُ مُرَجَّبٍ denilmektedir.¹⁷⁸⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

أَلَيْسَتْ بِسُنْهَاءٍ وَلَا رُجْبِيَّةٍ وَلَكِنْ عَرَايَا فِي السِّنِّينِ الْجَوَائِحِ

Verimsiz değil, bol salkımlı da değil, ama zor yıllarda mahsulü toplanır.¹⁷⁸⁷

Muharrem ayı, o ay içerisinde savaş haram olduğu için Muharrem olarak isimlenmiştir. Safer ayı, o ay içerisinde çıkılan ve Saferiyye denilen yurtdışı yolculuğundan dolayı bu ismi almıştır. Rabî‘ ayına, develerin bu ayda bolca otlamaları sebebiyle (إرتباع الإبل) bu isim verilmiştir. Cumâdî ayı, bu ayda suların donması sebebiyle (جمود الماء) bu ismi almıştır. Şaban ayına, bu ayda kabîlelerin farklı kollara ayrılması (تشعب) sebebiyle bu isim verilmiştir. Ramazân ayı, şiddetli sıcak anlamındadır. Arapçada الرَّمَضُ, sıcak mânâsında kullanılmaktadır. Şevvâl ayı, o ayda

¹⁷⁸³ Cemâluddîn b. el-Cevzî, *Mevdûât*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman, el-Mektebetu’s-Selefiyye, Medine, 1386/1966, I/213; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/382-386.

¹⁷⁸⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/30; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/297; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XIV/77; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/471; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, II/475; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1555; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 281; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VIII/81.

¹⁷⁸⁵ Benzer anlamdaki hadîs için bkz; el-Hâkim en-Nisabûrî, *el-Mustedrek ala’s-Sahîhayn*, I/288; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/387-388.

¹⁷⁸⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VI/113; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/265; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XI/38; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/133; İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lûğa*, II/495; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/1583; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 88; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, II/484; *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 505.

¹⁷⁸⁷ Beyit Suveyd b. es-Şâmit’e aittir. Bkz. *Emil Bedî’ Yakup*, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal*, II/128.

develerin döllenmek için kuyruklarını kaldırması sebebiyle (شولان الإبل) bu ismi almıştır. Zulkâ'de, bu ayda Araplar hiç bir yere gitmedikleri için (قعد)bu ismi almıştır. Zulhicce ayına ise, bu ayda yapılan hacdan dolayı bu isim verilmiştir.

Câhiliyye döneminde Arap ayları şunlardır; Muharrem/Mu'temir, Safer/Nâcir, Rabîu'l-Evvel/Hıvvân, Rabiu'l-Âhir/Vabşân, Cumâdi'l-Ûlâ/el-Ĥanîn, Cumâdi'l-Âhir/Rubbâ, Recep/el-Eşamm, Şâban/Âzil, Ramazân/Nâtîk, Şevvâl/Va'l, Zu'l-Ka'de/Verne ve Zu'l-Hicce/Burak.¹⁷⁸⁸

721. قَدْ عَرَّ فُلَانٌ فُلَانًا.

قَدْ عَرَّ فُلَانٌ فُلَانًا, deyimnin anlamı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre ifade, 'falanca falancayı ölüm ve mahva mâruz bıraktı' anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre deyim, kıtlık ve ya başka bir sebepten dolayı sütü kesilmiş deve anlamına gelen نَأَقَةٌ مُعَارٌ ifadesinden alınmıştır. İkinci görüşe göre قَدْ عَرَّ فُلَانٌ فُلَانًا, 'falanca falancayı aldatarak haksızlık edip, hakkını eksiltti' anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre العِرَارُ, noksan anlamındadır.¹⁷⁸⁹ Bir hadîste şöyle buyruluyor; لَا عِرَارَ فِي صَلَاةٍ وَلَا تَسْلِيمٍ (Namazda ve selâmda noksanlık olmamalıdır).¹⁷⁹⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

إِنَّ الرَّزِيَّةَ مِنْ تَقِيْفٍ هَالِكٌ تَرَكَ الْعِيُونَ فَنَوْمُهُنَّ عِرَارُ

Şakîf'ten gelen musîbetler öldürücüdür, gözleri az bir uykuyla bıraktı.¹⁷⁹¹

722. لَا أَلْقَاهُ إِلَى يَوْمِ التَّنَادِ.

'Onunla kıyâmet gününe kadar karşılaşmak istemem' mânâsına gelmektedir. التَّنَادِ, çağırma anlamına gelen تَنَادَى ile aynı anlamdadır. Kelimenin sonuna kesre konularak, yâ harfi hazfedilmiştir. Kıyâmet gününe cennet ehlinin, cehennem ehlini çağırması ve A'râf'ta bulunanların çağırması anlamında يَوْمِ التَّنَادِ denilmiştir.¹⁷⁹²

¹⁷⁸⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/389-391.

¹⁷⁸⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/345; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/123; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/15; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/767; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyisi'l-Lûga*, I/225; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3234; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîf*, s. 449; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/217; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 889.

¹⁷⁹⁰ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Mustedrek ala's-Sahîhayn*, I/396.

¹⁷⁹¹ Hemmâm b. Ğâlib el-Ferazdaĥ, *Dîvanu'l-Ferazdaĥ*, I/295; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/391-392.

¹⁷⁹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/77; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/686; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/134; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2505; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyisi'l-Lûga*, V/412; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4386; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîf*, s. 1338; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/55; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1183; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/393.

723. قَدْ لَعِبَ بِالذَّوَامَةِ

'Fırıldak ile oynadı' anlamındadır. Çok hareket ettiği için fıırıldığa ذَّوَامَةٌ denilmiştir. Başu dönen kişiyeye رَجُلٌ ذُوَامٌ denilmektedir. دَائِمٌ kelimesi ezdâddandır. Kelimenin hem sükûnet, hem de hareket etme anlamı vardır.¹⁷⁹³

724. رَجُلٌ مُفْرَكٌ

'Yalnız bırakılmış ve nefret edilmiş adam' mânâsına gelmektedir. Falanca falancayı terketti anlamında قَدْ فَارَكَ فُلَانًا denilmektedir. Diğer bir görüşe göre ifade anlamını, kadın kocasını kızdırdı anlamına gelen قَدْ قَرَّكَ الْمَرْأَةُ زَوْجَهَا ifadesinden alınmıştır.¹⁷⁹⁴ Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَلَقَدْ أُخْبِرْتُ أَنَّكَ تَفْرُكِنِي وَأَصْلُفُكَ الْغَدَاةَ فَلَا أُبَالِي

Bana ulaşan habere göre beni terkediyormuşsun, bugün seni kızdırırım ve hiç aldırmmam.¹⁷⁹⁵

725. فُلَانٌ ذَكِيٌّ

'Falancanın zekâsı tamdır' (mükemmeldir) mânâsına gelmektedir. Ateşin yakıtı tamam oldu anlamında قَدْ ذَكَتِ النَّارُ denilmektedir. Yine kokusu çok güzel olan kokuya ذَكِيٌّ مِسْكَ denilmiştir.¹⁷⁹⁶ Şiirde şöyle geçiyor;

عَذْبٌ كَأَنَّ ذَكِيَّ الْمِسْكِ خَالِطُهُ وَالزَّنَجَبِيلُ وَمَاءُ الْمَرْزَنِ وَالشُّهُدُ

Tatlıdır, sanki zencefil, yağmur suyu ve bal peteği karışmış hoş kokulu misk gibidir.¹⁷⁹⁷

¹⁷⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/86; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/684; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/147; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1923; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, II/315; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4386; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1109; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/183; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 472; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/394.

¹⁷⁹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/358; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/786; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/116; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1603; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, IV/495; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3403; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 950; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVII/294. فَرَكَ fiili, bir şeyin kabuğunun kopması için ovalamak anlamında kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 931.

¹⁷⁹⁵ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, III/655; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/399.

¹⁷⁹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/399; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/701; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/184; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/2346; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, II/357; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1509; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1285; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVIII/94; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 484.

726. رَأَيْتُ ضَلَعَ فَلَانٍ عَلَى فَلَانٍ.

‘Falancanın falancaya olan meylini gördüm’ anlamına gelmektedir. Kişi bir şeye meyledip günah işledi anlamında ضَلَعَ الرَّجُلُ denilmiştir.¹⁷⁹⁸ Nâbiğa’nın bir şiirinde şöyle geçiyor;

أَتُوْعِدُ عَبْدًا لَمْ يَخُنْكَ أَمَانَةٌ وَتَتْرُكُ عَبْدًا أَمِينًا وَهُوَ ضَالِعٌ

Güvenilir ve meyilli olan kulu terkedip, senin emânetine ihânet etmemiş kulu mu tehdîd ediyorsun?¹⁷⁹⁹

Bazı dilcilere göre ضَالِعٌ kelimesi, ظَالِعٌ şeklinde de okunmaktadır.¹⁸⁰⁰

727. لِمَ فَعَلْتَ كَذَا وَكَذَا.

‘Niye böyle böyle yaptın’ mânâsına gelmektedir. لِمَ ifadesinin aslı, لِمَا فَعَلْتَ şeklindedir. Soru edatı olan mîm harfinin harekesini fetha ile okuyarak elif harfi hafzedilmiştir. Aynı şekilde تَنْظُرُ (neye bakıyorsun) denilmiştir. Âyette şöyle buyruluyor; عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ (Neyi soruşturuyorlar? Büyük bir olay olan tekrar dirilme haberini mi?).¹⁸⁰¹ لِمَ ifadesinin dört çeşit okuma şekli bulunmaktadır. Bunlardan en fasîh olanı لِمَ ve لِمَ şeklinde olan okunuşlardır. Şiirde şöyle geçiyor;

يَا أَبَا الْأَسْوَدِ لِمَ أَسْلَمْتَنِي لِهُمُومٍ طَارِقَاتٍ وَذِكْرٍ

Ey Esved’in babası! Neden beni gece ansızın gelen hatıralara ve kederlere teslim ettin?¹⁸⁰²

728. أَكَلَ فَلَانٌ الْعُرَاقَ.

‘Falanca et parçası yedi’ mânâsındadır. Ebû ‘Ubeyde’ye göre الْعُرَاقُ, et parçası anlamındadır. İbn Kuteybe’ye göreyse الْعُرَاقُ, üzerinde et bulunan kemik parçası, عَزَقٌ

¹⁷⁹⁷ Cemîl Beşîne, *Dîvân*, s. 58; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/400.

¹⁷⁹⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kiabu'l-Ayn*, I/279; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/903; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, I/302; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1251; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/368; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2598; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 742; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXI/418; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 774.

¹⁷⁹⁹ Nâbiğatu Benî Şeybân, *Dîvân*, s. 47.

¹⁸⁰⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/402-403.

¹⁸⁰¹ Nebe, 1-2.

¹⁸⁰² Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, IV/183; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/404-405.

ise üzerinde et bulunmayan kemik anlamındadır. العُرَاق kelimesine sadece kemik anlamı da verilmiştir.¹⁸⁰³ Şiirde şöyle geçiyor;

عَجِبْتُ مِنْ نَفْسِي وَمِنْ إِسْفَاقِهَا وَمَنْ طِرَادِي الطَّيْرِ عَنْ أَرْزَاقِهَا
فِي سَنَةٍ قَدْ كَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا حَمْرَاءَ تَبْرِي اللَّحْمِ عَنْ عُرَاقِهَا

Kendime de, onun (tarlasına olan) şefkatine de, kuşları rızıklarından kovmama da hayret ettim. Etin kemikten koptuğu ve kırmızı bacağı açtığı (kıtık olan) o senede.¹⁸⁰⁴

İbnu'l-Enbârî'ye göre العُرَاق kelimesi et parçası anlamındadır. Çünkü Araplar أَكَلْتُ العُرَاقَ (et parçası yedim) demekteler. Şayet kelimeye kemik anlamı verilirse أَكَلْتُ العِظْمَ (kemik yedim) denilmesi gerekir ki, bu da yanlıştır. Bir hadîste şöyle buyruluyor; فَأَخَذَ عُرْقًا فَنَاولِيهِ. فَلَمَّا أَدْنَيْتُهُ مِنْ فِي دَكَرْتُ أَنِّي صَائِمَةٌ، فَجَعَلْتُ لَا أَكُلُ العُرْقَ وَلَا أَضْعُهُ؛ (Etten bir parça aldı ve bana yedirmek istedi. Eti ağzıma yaklaştırdığımda oruçlu olduğumu hatırladım ve eti ne yiye bildim ne geri götüre bildim).¹⁸⁰⁵

قَدْ قَبِلَ هَذَا الْكَلَامَ قَلْبِي. 729

'Bu sözü mantığım (aklım) kabul etti' anlamındadır. Kalbe, devamlı değiştiği ve halden hale geçtiği için قَلْبٌ denilmiştir. Araplar kalp kelimesi ile, akıl anlamını kastetmektedirler. Falancaya akli bir şeye doğru yön gösterdi anlamında قَدْ دَلَّ قَلْبُهُ عَلَى (Doğrusu bunda, kalbi olana veya hazır bulunup kulak verene ders vardır).¹⁸⁰⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

هَا مَنْ أَحْسَنَ بُنْيَانِي الدِّينِ هُمَا سَمْعِي وَعَقْلِي فَقَلْبِي الْيَوْمَ مُخْتَطَفٌ

¹⁸⁰³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/152; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/768; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, I/149; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1523; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, IV/283; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2903; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 907; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/130; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 835.

¹⁸⁰⁴ Beyit Ebû Zubeyd et-Tâî'ye nisbet edilmiştir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI/137.

¹⁸⁰⁵ İbn Hacer el-Asḳalânî, *el-İşâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, VIII/210-211; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/406-407.

¹⁸⁰⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/170; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/373; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, IX/144; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/204; İbn Fâris, *Mu'cemu Maḳâyisi'l-Lûga*, V/17; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3713; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 127; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV/68; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1002.

¹⁸⁰⁷ Kâf, 37.

Benim kulağım ve aklım olan iki oğlumdan bir Şey hissedenden var mı? Bugün artık aklım karışık.¹⁸⁰⁸

730. قَدْ قَبِلْتَهُ نَفْسِي

‘Onu gönlüm (nefsim) kabûl etti’ anlamındadır. Nefs, nefesin kendisinden doğduğu ne ona bitifik olduğu için نَفْسٌ olarak isimlenmiştir. Bazı dilcilere göre ruh ve nefis aynı Şeydir. Sadece nefis müennes, ruh ise mzekkerdir.¹⁸⁰⁹ Rhun müzekker olarak kullanılmasına şu şiir örnek gösterilmiştir;

لَوْ كَانَ قَاتِلُ عَمْرٍو غَيْرَ قَاتِلِهِ بَكَيْتُهُ مَا أَقَامَ الرُّوْحُ فِي جَسَدِي

لَكِنَّ قَاتِلَهُ مَنْ لَا يُعَابُ بِهِ وَكَانَ يُدْعَى قَدِيمًا بِنَيْضَةِ الْبَدِّ

‘Amrı öldüren ondan başkası olsaydı, cesedimde rûhum kaldığı müddetce ona ağlardım. Ancak onun kâtili ayplanmayan birisidir, kendisine eskiden ülkede benzeri olmayan denilirdi.¹⁸¹⁰

Diğer âlimlere göre rh, kendisinde hayat bulunan, nefis ise kendisinde akıl bulunandır. Bir kişi yattığı zaman Allah onun nefisini kabzeder ama rhunu kabzetmez. Rh ancak asıl ölüm geldiği zaman kabzedilir.¹⁸¹¹

731. أَصَمَّ اللَّهُ صَدَى فُلَانٍ

‘Allah falancayı öldürsün’ (sesinin yankısını duyulmaz kılsın) mânâsına gelmektedir. صَدَى, bir kişinin boş evde ve ya sahrâda bağırdığı zaman sesinin çıkardığı yankı anlamındadır.¹⁸¹² Yukardaki deyim ile kişi hakkında bedduâ edilerek sesinin kesilmesi kastedilmiştir.¹⁸¹³

¹⁸⁰⁸ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/408-409.

¹⁸⁰⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/270; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lġa*, II/848; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lġa*, XIII/8; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/984; İbn Fâris, *Mu'cemu Maķysi'l-Lġa*, V/460; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3713; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥt*, s. 577; ez-Zebîdî, *Tcu'l-'Ars*, XVI/559; *el-Mu'cemu'l-Arabyyu'l-Essi*, s. 1216.

¹⁸¹⁰ Beyitler Ben 'mir kablesinden bir kadına aittir. Bkz. Eml Bedi' Yakb, *el-'Mu'cemu'l-Muşsal*, II/428.

¹⁸¹¹ el-Enbr, ez-Zhir, II/409-410.

¹⁸¹² el-Hall b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/139; el-Ezher, *Tehzbu'l-Lġa*, XII/150; el-Cevher, *es-Őihh*, VI/2399; İbn Fris, *Mu'cemu Maķysi'l-Lġa*, III/340; İbn Manzr, *Lisnu'l-Arab*, IV/2421; el-Fruzabd, *el-Ķmsu'l-Muĥt*, s. 1302; ez-Zebd, *Tcu'l-'Ars*, XXXVIII/413; *el-Mu'cemu'l-Arabyyu'l-Essi*, s. 729.

¹⁸¹³ el-Enbr, ez-Zhir, II/413-414.

732. هُوَ خَصْمٌ أَدُّ

‘O azılı (kanlı bıçaklı) düşmandır’ mânâsına gelmektedir. Arapçada أَدُّ, husûmet ve tartışmada acımasız ve azılı olana denilmiştir.¹⁸¹⁴ Âyette şöyle buyruluyor; وَهُوَ أَدُّ الْخِصَامِ (pek azılı düşman iken).¹⁸¹⁵ Şiirde şöyle geçiyor;

فَكُونِي عَلَى الْوَأَشِيِّنَ أَدَاءً شَعْبَةً كَمَا أَنَا لِلْوَأَشِيِّ أَدُّ شُعُوبُ

Benim laf taşıyana karşı azılı düşman olduğum gibi sen de laf taşıyanlara karşı azılı düşman ol.¹⁸¹⁶

Bir hadîste şöyle buyruluyor; أَبْغَضُ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ الْأَدُّ الْخِصْمُ (İnsanların Allah’a en sevimsiz olanı, azılı düşman olanlardır).¹⁸¹⁷

733. فُلَانٌ كُرَّرٌ

فُلَانٌ كُرَّرٌ, ‘falanca becerikli, alçak ve kurnazdır’ anlamındadır. Kurnazlığından dolayı doğan’a (البناز) كُرَّرٌ denilmiştir.¹⁸¹⁸

734. فُلَانٌ وَاسِعٌ الْكَفِّ

‘Falanca eliaçıktır’ (cömerttir) mânâsındadır. Elin açık olması, cömertlik ve harcamadan kinâyedir. Yine falanca cimri adamdır anlamında فُلَانٌ ضَيِّقُ الْكَفِّ denilmiştir.¹⁸¹⁹

735. قَدْ هَبَّتِ الرِّيحُ

‘Rüzgar esti’ anlamındadır. Rüzgara الرِّيحُ denilmesinin sebebi, rüzgar estiği zaman oluşan rahattır. Kelimenin aslı الرُّوحُ ifadesidir.¹⁸²⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

¹⁸¹⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/9; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/114; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/48; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/535; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, V/203; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4019; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 317; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX/138; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1081.

¹⁸¹⁵ Bakara, 204.

¹⁸¹⁶ Beyit Kuşeyr, İbnu'Demîne ve Yezîd b. et-Şaferiyye'ye nisbet edilmiştir. Bkz. Muhammed b. el-Hasen el-Bağdâdî, *et-Tezkiratu'l-Hamdûniyye*, VI/168.

¹⁸¹⁷ *Sahîhu'l-Buhârî*, II/867; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/416-417.

¹⁸¹⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/319; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/708; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, X/54; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/892; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, V/169; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3853; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 522; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV/295; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/418.

¹⁸¹⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/418-419.

¹⁸²⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/292; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/526; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, V/140; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/367; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, II/464; İbn

قَفَّ بِالذَّيَارِ الَّتِي لَمْ يَغْفُهَا الْقَدَمُ بَلَى وَغَيَّرَهَا الْأَزْوَاحُ وَالذَّيَمُ

Ayakların değmediği memlekette dur, evet orayı rüzgârlar ve yağmurlar değiştirmiştir.¹⁸²¹

736. هَذِهِ بَغْدَادُ

‘Bu (burası) Bağdad’dır’ mânâsındadır. Bağdad kelimesinin aslı Arapça değildir. Bazılarının iddiâ ettiğine göre Bağdad, bir kişinin bostanı anlamındadır. Yani Bağ, bostan anlamında, Vidâd ise kişi ismidir. Başka bir görüşe göreyse Bağ, farsların ibâdet ettiği bir put ismidir. Bu yüzden Bağdad’a Medînetü’s-Selâm denilmiştir. Bağdad isminin بغداد وبعغان şeklinde iki okunuşu bulunmaktadır. Şiirde şöyle geçiyor;

سَلَامٌ مُعْتَرِبٍ بَعْدَانَ مَنْزِلُهُ إِنْ أَنْجَدَ النَّاسُ لَمْ يَهْمُمْ بِأَنْجَادِ

Menzili Bağdân olan garip kimsenin selâmı, şayet insanlar yardım etmek isteseler, yardımla ilgilenmez.¹⁸²²

737. اِتِّبَاعُ الْهَوَى يُرْدِي

‘Arzu ve hevese uymak insanı öldürür’ anlamındadır. الْهَوَى، insanın bir şeye sevgi duyması ve o sevginin kalbini kaplamasıdır.¹⁸²³ Âyette şöyle buyruluyor; وَتَهَى (kendini kötülükten alıkoymuşsa).¹⁸²⁴ Hevâ kelimesi her zaman kötü anlamda kullanılmaktadır. el-Aşma‘î’den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir; Bir kişi iki iş arasında seçim yapmak zorunda kalırsa, hevâsına uzak olanı seçmesi daha uygun olur. Çünkü o iş, hatâsı az olandır. Başka bir görüşe göre hevâ, insanı

Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1789; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 220; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/412; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 557.

¹⁸²¹ Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *Dîvân*, s. 145; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/421.

¹⁸²² Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne*'de geçmektedir. Bkz. el-'Umânî, *el-İbâne*, II/290; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/422-423.

¹⁸²³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/104; ; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/998; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VI/258; el-Cevherî, *es-Şîḥâḥ*, VI/2537; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, VI/15; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4726; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1347; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL/326; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1279.

¹⁸²⁴ Nâziât, 40.

cehenneme düşürdüğü için *الهُوَى* olarak isimlenmiştir. Kişi yukarı bir yerden aşağı düştüğü zaman *هُوَى الرَّجُلُ* denilmektedir.¹⁸²⁵

738. قَدْ قَطَعَ هَذَا الْكَلَامُ نِيَابَ قَلْبِي.

‘Bu söz kalbimi parçaladı’ (yüreğime bağlı olan damarı kesti) mânâsına gelmektedir. *نِيَابٌ*, kalbe bağlı olan damar anlamındadır. Kelime bağluluk anlamında olup, kalbe bitişik olduğu için *نِيَابٌ* olarak isimlenmiştir.¹⁸²⁶

739. قَدْ نَالَتْهُمْ مُلْمَةٌ مِنْ دِهْرِهِمْ.

‘Feleğin bir darbesini yediler’ (iyi günden sonra kötü gün gördüler) mânâsına gelmektedir. *مُلْمَةٌ* kelimesi, işler iyi gittikten sonra ortaya çıkan kötü durum anlamındadır. Kelimenin aslı *أَلَمَّ* (devamlı ve sıkça gelmeyen bir misâfirin gelmesi) fiilidir.¹⁸²⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

أَلَمَّ بِلَيْلِي وَلَا تُكْثِرْ زِيَارَتَهَا يَا طَالِبَ الْخَيْرِ إِنَّ الْخَيْرَ مَطْلُوبٌ

Gecemi ziyârete gel ama çokca ziyâret etme, ey hayrın tâlibi, muhakkak hayır istenilendir.¹⁸²⁸

Âyette şöyle buyruluyor; *الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ* (ufak tefek kabahatleri bir yana büyük günahlardan ve hayasızlıklardan kaçınanlara).¹⁸²⁹ Âyette geçen *اللَّمَمَ*, istemeden kasıtsız olarak ve aniden bakmaktır.¹⁸³⁰

740. فُلَانٌ ضَيْقُ الْعَطْنِ.

‘Falanca cimridir (ihsânı azdır) ve geçimsizdir’ mânâsına gelmektedir. *الْعَطْنُ*, develerin su kaynağı yakınındaki dinlenme yeri anlamındadır.¹⁸³¹ Şiirde şöyle geçmektedir;

¹⁸²⁵ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/425.

¹⁸²⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/456; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/928; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/22; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1166; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, V/370; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4577; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 691; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XX/156; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1242; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/426-427.

¹⁸²⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/322; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/168; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/250; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2032; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/4077; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1159; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/435; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1103.

¹⁸²⁸ Beytin kaynağı bulunamadı.

¹⁸²⁹ Necm, 32.

¹⁸³⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/428.

742. لِفْلَانٍ جَاءَ فِي النَّاسِ

'Falancanın halk içerisinde mevki ve itibarı vardır' anlamına gelmektedir. جَاءَ kelimesinin aslı جَوَّهٌ şeklindedir. Kendisinden önceki harfin harekesi fetha olduğundan vâv, elife dönüştürülmüştür.¹⁸³⁵ el-Ferrâ'dan rivâyet olduğuna göre bazı Araplar şöyle derdi; أَخَافُ أَنْ تَجُوهَنِي بِشَرِّ (beni bir kötülükli yüz yüze bırakmandan korkuyorum).¹⁸³⁶

743. اَللّٰهُمَّ اَوْزِعْنَا شُكْرَكَ

'Allahım, sana şükretmemizi bize ilhâm et' mânâsına gelmektedir. Bir kişiden falanca işi yapmasını istedim anlamında اَوْزِعْتُ الرَّجُلَ بِالشَّيْءِ denilmiştir.¹⁸³⁷ Âyette şöyle buyrulmuştur; رَبِّ اَوْزِعْنِي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ (Rabbim! Bana ve ana babama verdiğin nimete şükürde, hoşnut olacağın işi yapmakta beni muvaffak kıl).¹⁸³⁸

وَزَعَ fiilinin hapsedmek ve engel olmak anlamı da bulunmaktadır. Tarafe'nin bir şiirinde şöyle geçiyor;

تَزَعُ الْجَاهِلَ عَنْ مَجْلِسِنَا فَتَرَى الْمَجْلِسَ فِينَا كَالْحَرَمِ

Câhillerin meclisimize gelmesine engel oluruz. Sen bizim meclisimizi Harem bölgesi gibi görürsün.¹⁸³⁹

¹⁸³⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/66; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VI/186; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2231; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/733; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1245; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI/370; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 281.

¹⁸³⁶ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/434.

¹⁸³⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, II/207; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/818; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, III/64; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1297; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, VI/106; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4825; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 770; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXII/318; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1304.

¹⁸³⁸ Nemi, 19.

¹⁸³⁹ Tarafe b. 'Abd, *Dîvân*, s. 111; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/435.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ez-ZÂHİR ADLI ESERDE GEÇEN ATASÖZLERİ

1. حَيَّاكَ اللَّهُ وَبَيَّاكَ

¹⁸⁴⁰ حَيَّاكَ kelimesi taḥiyyât ile aynı kökten olup aynı anlamlara gelmektedir. حَيَّاكَ kelimesi hakkındaysa farklı görüşler belirtilmiştir.

- a. el-Ferrâ'ya göre حَيَّاكَ وَبَيَّاكَ kelimelerinin ikisi de aynı anlamdadır. Anlam aynı olsa da lafızlar farklı olduğu için araya vâv harfi girmiştir. Araplar 'uzak olsun' anlamında بُعْدًا وَسُحْقًا demekteler. Burdaki kelimelerin ikisi de aynı anlamda olmasına rağmen, lafızların farklılığı sebebiyle araya vav harfi girmiştir.
- b. Ali b. el-Mübârek el-Aḥmer'e ¹⁸⁴¹ göre buradaki بَيَّاكَ kelimesinin anlamı, Allah seni ev sahibi etsin (بَوَّأَكَ اللَّهُ) şeklindedir. ¹⁸⁴² Araplar kelimenin telaffuzu birbirine uyması için vâv harfini yâ harfi ile değiştirmişler. Bu ifadede olduğu gibi; إِنَّهُ لَيَأْتِينَا بِالْعَشَايَا وَالْغَدَايَا (o bize sabah akşam geliyor). Buradaki الْغَدَايَا kelimesinin asıl hali الْغَدَاةُ olması gerekirken, kelimelerin birbirine benzemesi için الْغَدَايَا yapılmıştır. Yine bir hadîs-i şerîfte Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: إِرْجِعْنَ مَأْزُورَاتٍ وَغَيْرَ مَأْجُورَاتٍ (Öyleyse günah işlemiş olarak ve sevap kazanmamış olarak geri dönün). ¹⁸⁴³ Buradaki مَأْزُورَاتٍ kelimesi, وَرَزَرَ

¹⁸⁴⁰ el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 41. حَيَّاكَ ifadesi, Allah ömrünü uzatsın anlamında da kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 372.

¹⁸⁴¹ Ali b. el-Mübârek el-Lihyânî, Ebu'l-Ḥasen, Kisâî'nin öğrencilerinden, Kitâbu'n-Nevâdir isimli bir eseri vardır. H. 189/805 senesinden önce hayattaydı. (Kehḥâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VII/174).

¹⁸⁴² er-Razî, *Muḥtâru's-Sihâh*, s. 68.

¹⁸⁴³ Muhammed b. Yezîd Ebû Abdillâh el-Ḳazvînî, *Sünen-u İbn Mace*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz, I/503.

kökünden gelen مُؤُورَاتٍ olması gerekirken, kendisinden sonraki kelimeyle uygun olması için vâv harfi yerine elif harfi kullanılmıştır.

- c. Ebû Zeyd¹⁸⁴⁴ ve Ebû Mâlik'e¹⁸⁴⁵ göre burada بِيَاك kelimesi yakınlaştırma anlamına gelen قَرَّبَكَ anlamındadır. Aşağıdaki şiir buna delil gösterilmiştir:

بِيَا لَهُمْ إِذْ نَزَلُوا الطَّعَامَا الكَيْدَ وَالْمَلْحَاءَ وَالسَّنَامَا

Yemek için durakladıkları zaman, onlara ciğer, tuz ve hörgüç hazırladı.¹⁸⁴⁶

- d. Diğer bir görüşe göre kelimenin anlamı, selam vermek amacıyla birisine yönelmek demektir. Buna aşağıdaki beyit, delil olarak zikredilmiştir:

لَمَّا تَبَيَّنَّا أَخَا تَمِيمٍ أَغْطَى عَطَاءَ اللِّحْرِ اللِّتِيمِ

Temîm'in kardeşine yönelip selam verdiğimiz zaman, cimri ve aşağılık birisi gibi bahşış verdi.¹⁸⁴⁷

- e. el-Aşma'î'ye (v. 216/831) göre kelimenin anlamı Allah seni güldürsün (أَضْحَكَكَ اللهُ) demektir. Buna delil olarak tefsircilerin rivâyet ettikleri şu kıssayı zikretmiştir; Kâbil, Hâbil'i öldürdükten sonra Âdem (a.s) bir sene hiç gülmedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti; حَيَّاكَ اللهُ وَبِيَّاكَ, yani Allah seni güldürsün. Bunun üzerine Âdem (a.s) güldü.¹⁸⁴⁸

2. قَدْ عَيْلٍ صَبْرِي

'Sabrım tükendi' anlamına gelmektedir. عَالَ fiili, fakir olmak anlamında da kullanılmaktadır.¹⁸⁴⁹ Âyette şöyle buyruluyor; وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُعِينُكُمْ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ (Eğer

¹⁸⁴⁴ Sa'îd b. Evs el-Enşârî. Dilbilimci ve yazar. Basrada yaşamış ve orada vefât etmiştir. Kaderiyye ekolüne mensuptu. H. 215/830 senesinde vefât etti. (ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III/92.)

¹⁸⁴⁵ 'Amr b. Kerkerâ el-A'râbî, Benî Numeyr kabilesinden, Basra'ya yerleşti ve orada ikâme etti. H. 248/863 senesinde vefât etti.

¹⁸⁴⁶ Beyit kaynaksız olarak *Mecâlisu Şa'leb*'de geçmektedir. Bkz. Ebu'l-Abbâs Yahyâ b. Ahmed Şa'leb, *Mecâlisu Şa'leb*, thk. Abdusselâm Hârûn, Dâru'l-Ma'ârif, 1960, I/455. Şiirde geçen بِيَا ifadesine, hazırlamak ve yaklaşmak anlamları verilmiştir.

¹⁸⁴⁷ Beyit kaynaksız olarak *Mecâlisu Şa'leb*'de geçmektedir. Bkz. Ebu'l-Abbâs Yahyâ b. Ahmed Şa'leb, *age*, I/455.

¹⁸⁴⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/156-159.

¹⁸⁴⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* II/249; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/952; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa* III/124; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/1779; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûğa*, IV/198; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3194; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1037; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX/72; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 882.

fakirlikten korkarsanız, bilin ki Allah dilerse sizi bol nimetiyle zenginleştirecektir).¹⁸⁵⁰ Yine aynı anlamda bir şair şöyle demiştir;

وَمَا يَذْرِي الْفَقِيرُ مَتَى غِنَاهُ وَمَا يَذْرِي الْغَنِيُّ مَتَى يَعْجِلُ

Fakir ne zaman zengin olacağını bilemez, zengin de ne zaman fakir olacağını bilemez.¹⁸⁵¹

3. لَا قَبْلَ اللَّهِ مِنْهُ صَرْفًا وَلَا عَدْلًا

‘Allah onun tövbe ve fidyesini kabûl etmesin’ anlamındadır. İfadede geçen لَا قَبْلَ اللَّهِ مِنْهُ صَرْفًا وَلَا عَدْلًا kelimelerinin anlamı hakkında yedi görüş vardır.

- a. الصَّرْفُ tövbe, الْعَدْلُ fidye.
- b. الصَّرْفُ kazanç, الْعَدْلُ fidye.
- c. الصَّرْفُ farz olan, الْعَدْلُ gönüllü olan.
- d. الْعَدْلُ farz olan, الصَّرْفُ nâfile olan.
- e. الصَّرْفُ, hîle.
- f. الْعَدْلُ benzeri (مِثْلٌ) anlamında. Âyette şöyle buyruluyor; أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا (ya da yaptığının ağırlığını tatmak üzere bunlara denk oruç tutma vardır).¹⁸⁵²

4. لَا تُمَارِحَنَّ صَبِيًّا وَلَا تُفَاكِهَنَّ أُمَّةً

‘Çocuğa şaka yapma’ ve ‘câriyeye şaka yapma’ anlamındadır. لَا تُمَارِحَنَّ ve لَا تُفَاكِهَنَّ aynı anlamda farklı lafızlardır. Bir şiirde şöyle geçiyor;

حُزِقَ إِذَا مَا الْقَوْمُ أَنْبَدُوا فِكَاهَةً تَذَكَّرَ آيَاهُ يَعْنُونَ أَمْ قِرْدًا ؟

Hzuzuk,¹⁸⁵³ topluluk hiç şaka yapmayınca, onların kendisine mi yoksa maymuna mı ilgi gösterdiklerini düşündü.¹⁸⁵⁴

¹⁸⁵⁰ Tövbe, 28.

¹⁸⁵¹ Beyit Uhayh b. el-Cellâh’a aittir. Bkz. Emîl Bedî‘ Yakup, *el-Mu‘cemu‘l-Mufaşşal*, VI/336; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/242-243; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 138.

¹⁸⁵² Mâide, 95; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/248-249; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 84; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu‘l-Emsâl*, II/320.

¹⁸⁵³ Benî Kilâb kabîlesinden bir şahıs ismi.

¹⁸⁵⁴ Beyit Câmi‘ b. ‘Amr’a aittir. Bkz. Emîl Bedî‘ Yakup, *el-Mu‘cemu‘l-Mufaşşal*, II/187; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/260-261.

5. قَدْ دَرَيْتَ وَلَا تَلَيْتَ

İfadenin anlamı konusunda beş fikir belirtilmiştir.

- Yûnus b. Hâbîb'e göre, ifade fakirlik için bedduâ etmek anlamında ve “develerinin yavruları olmasın” anlamındadır.
- el-Ferrâ'ya göre ifadenin anlamı, “anlamadın ve anlamak için çalışmayı da ihmal ettin” şeklindedir.
- el-Aşma'î'ye göre buradaki لَا تَلَيْتَ, الْوَيْتَ (gücü yetmemek) anlamındadır. Oruç tutmağa gücüm yetmedi anlamında مَا الْوَيْتَ الصِّيَامَ denilmektedir.
- Dördüncü görüşe göre ifade, kişiye tabi olmakla iyi yapmadın anlamındadır.
- Beşinci görüşe göre her iki fiil aynı anlamda, sadece benzerlik için تَلَيْتَ şeklinde okunmuştur.¹⁸⁵⁵

6. لَا يَفْضُضُ اللَّهُ فَاكَ

‘Allah ağzını dişsiz bırakmasın’ (ağızına sağlık, dişlerini kırmasın ve dağıtmasın) anlamındadır. Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ (Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi).¹⁸⁵⁶ Rivâyet edildiğine göre Abbâs b. Abdi'l-Muttalib, Peygamberimizden onu övmek için izin istemiş ve Rasûlullâh'ı öven bir şiir söylemiştir. Şiiri bitirdikten sonra Rasûlullâh (s.a.v), Hz. Abbas'a duâ anlamında لَا يَفْضُضُ اللَّهُ فَاكَ¹⁸⁵⁷ (Ağızına sağlık) demiştir.

7. مَا يَعْرِفُ قَبِيلًا مِنْ دَبِيرٍ

‘Önünü arkasından ayırt edemiyor’ anlamına gelmektedir.¹⁸⁵⁸ Diğer bir görüşe göre, kulağı ön tarafa kesilmiş koyun ile kulağının arkası kesilmiş koyunu ayırt edemiyor anlamındadır. Hadîs'te şöyle buyrulmuştur; نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُضْحَى بِمُقَابَلَةٍ، أَوْ مُدَابِرَةٍ، أَوْ شَرْفَاءَ، أَوْ حَرْفَاءَ، أَوْ جَدْعَاءَ (Rasûlullah , kulağında delik olan, her iki kulağı delik olan, kulağının ön tarafı kesilmiş ve belli olmaması için ön

¹⁸⁵⁵ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/272-273, el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 78.

¹⁸⁵⁶ Âl-i İmrân, 159.

¹⁸⁵⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/278-280.

¹⁸⁵⁸ el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 62; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/228.

tarafa sarkıtılan, kulağının baş tarafı kesilerek belli olmaması için arka tarafa sarkıtılan ve kötürüm koyunu kurban kesmeyi yasakladı).¹⁸⁵⁹

8. جُلَسَاءُ فُلَانٍ كَأَنَّهَا عَلَى رُؤُوسِهِمُ الطَّيْرُ

‘Falancanın meclisinde bulunanlar, başlarına sanki kuş konmuş gibi oturmaktalar’ anlamındadır. جُلَسَاءُ فُلَانٍ كَأَنَّهَا عَلَى رُؤُوسِهِمُ الطَّيْرُ ifadesinin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre ifadede kastedilen, gözlerini bile kıpırdatmadan sakin ve hareketsiz oturmaktır. Çünkü kuşlar hareket etmeyen bir şeyin üzerine konarlar. Bu anlamda yumuşak huylu ve vakarlı kişiye, إِنَّهُ لَسَاكِنُ الطَّيْرِ denilmiştir. Yine bir şiirde şöyle geçiyor;

إِذَا حَلَّتْ بَنُو أَسَدٍ غَاظًا رَأَيْتَ عَلَى رُؤُوسِهِمُ الْعُرَابَا

Esed oğulları ‘Ukaz pazarına girdikleri zaman, başlarında kargalar görürsün.¹⁸⁶⁰

İkinci görüşe göre جُلَسَاءُ فُلَانٍ كَأَنَّهَا عَلَى رُؤُوسِهِمُ الطَّيْرُ ifadesinin anlamı, Süleyman (a.s) rüzgara; Bizi taşı! Kuşlara ise; Bizi gölgeleyin! derdi. Böylece rüzgar Süleyman’ı (a.s) ve aşhâbını taşır, kuşlar da gölgelik yapardı. Bu mucizeyi gören aşhâbı, saygı ve hürmet alameti olarak gözlerini kıpırdatmadan ve hareketsiz bir şekilde oturdular. İşte عَلَى رُؤُوسِهِمُ الطَّيْرِ ifadesi de, Süleyman’ın (a.s) aşhâbını teşbîh ifadesi olarak ortaya çıkmıştır.¹⁸⁶¹

9. أَبَادَ اللَّهُ خَضْرَاءَهُمْ

‘Allah yeşilliklerini (bolluklarını) yok etsin’ anlamına gelmektedir. el-Aşma‘î’ye göre ifade أَبَادَ اللَّهُ خَضْرَاءَهُمْ şeklindedir. Bolluk içinde yaşayan bir kavme قَوْمٌ مَغْضُورُونَ denilmiştir. Diğer âlimlere göre ise خَضْرَاءُ, suyu tatlı, toprağı yumuşak olan yer anlamına gelmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَأَنَا الْأَخْضَرُ مَنْ يَعْرفُنِي أَخْضَرُ الْجِلْدَةِ فِي بَيْتِ الْعَرَبِ

¹⁸⁵⁹ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ et-Tirmizî, *Sunen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir/Muhammed Fuâd Abdalbâkî/İbrâhîm ‘Aṭve ‘İvâd, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Mısır, 1395/1975, IV/86; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/284.

¹⁸⁶⁰ Beytin kaynağı bulunamadı.

¹⁸⁶¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/294-295.

Ben el-Ahđdar'ım. Kim beni tanıyorsa bilsin ki, bolluk ve bereket, Arapların evindedir.¹⁸⁶²

Başka bir görüşe göre أَبَادَ اللهُ حَضْرَاءَهُمْ, Allah gecelerini mahvetsin anlamındadır. Çünkü الْحَضْرَةُ, Arapça siyahlık anlamındadır. Yeşile siyah denilmesinin bir sebebi, koyu yeşil rengin siyah gibi görünmesi sebebiyledir.¹⁸⁶³

10. لَا يَدْرِي مَنْ طَحَاهَا

'Kimin yayıp genişlettiğini bilmiyor' anlamındadır.¹⁸⁶⁴ Allah yeryüzünü düzenledi anlamında طَحَا اللهُ الْأَرْضَ وَدَحَاهَا denilmiştir. Âyette şöyle geçiyor; وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا (Ardından yeri düzenlemiştir).¹⁸⁶⁵ Bir beyitte şöyle geçiyor;

دَحَاهَا فَلَمَّا رَأَاهَا اسْتَوَتْ عَلَى الْمَاءِ أَرْسَى عَلَيْهَا الْجِبَالَا

Yeryüzünü döşedi ve gördüğünde suyun üzerine yükseldi, onun üzerine dağları dikti.¹⁸⁶⁶

11. ضَرَبَهُ حَتَّى بَرَدَ

'Öldürene kadar dövdü' anlamına gelmektedir. بَرَدَ fiilinin uyumak anlamı da bulunmaktadır.¹⁸⁶⁷ Bir görüşe göre Araplar kadını بَرَدَ kelimesi ile tavsîf etmektedirler. Kelimenin uyku anlamında kullanıldığı bir şiirde şöyle geçiyor;

بَرَدْتُ مَرَّاشِفُهَا عَلَيَّ فَصَدَّنِي عَنْهَا وَعَنْ قُبَلَاتِهَا الْبَرْدُ

¹⁸⁶² 'Amr b. Baħr b. Maħbûb el-Kinânî el-Câhiz, *el-Ĥayavân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, III/120; Sözlüklerde الْحَضْرَةُ kelimesine esmer insan, yeşil bakla gibi anlamlar verilmektedir. Yukardaki şiire diğerk sözlüklerde 'Ben siyahım bilen bilir, Arapların evinde esmer tenli' anlamı verilmiştir. Bkz. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/25; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, II/179; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 402.

¹⁸⁶³ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/296-298; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâħir*, s. 91; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, I/143.

¹⁸⁶⁴ el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâħir*, s. 61.

¹⁸⁶⁵ Nâziât, 30.

¹⁸⁶⁶ Beyit Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl'e aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, VI/40; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/298.

¹⁸⁶⁷ بَرَدَ fiilinin ilk anlamı soğumaktır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/28; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/294; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/75; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/445; İbn Fâris, *Mu'cemu Maĥâyisi'l-Lûğa*, I/241; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/247; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥît*, s. 267; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VII/412.

Dudakları soğudu (uyudu) ve uyku beni ondan ve öpücüklerinden alıkoydu.¹⁸⁶⁸

12. أَسَكَّتَ اللَّهُ نَأْمَتَهُ

‘Allah onun sesini ve hareketini kessin’ anlamına gelmektedir. النَّأْمَةُ, Arapça ses anlamında kullanılmaktadır.¹⁸⁶⁹ el-Asma’î’ye göre deyim أَسَكَّتَ اللَّهُ نَأْمَتَهُ şeklinde okunmaktadır.¹⁸⁷⁰

13. أَقَرَّ اللَّهُ عَيْنَكَ

el-Aşma’î’ye göre ifadenin anlamı, ‘Allah gözyaşlarını kurutsun’ şeklindedir. Ebû Abbâs’a göre ise anlam, ‘Allah seni ağlatmasın’ şeklindedir. Ebû ‘Amr eş-Şeybânî’ye göre ifadenin açıklaması, ‘Allah gözlerini sevindirsin’ şeklindedir. Ebû Abbâs ve dilcilerin çoğunluğuna göre أَقَرَّ اللَّهُ عَيْنَكَ ifadesinin anlamı, ‘Allah seni razı olacağın şeyle karşılaştırsın ve seni istediğinin en zirvesine yükseltsin ki, artık ondan başka hiçbir şeye bakmayasın’ şeklindedir.¹⁸⁷¹

14. هُوَ أَحْسَنُ مَنْ دَبَّ وَدَرَجَ

‘O, yeryüzünde ölenlerin ve yürüyenlerin (dünyâya gelip gidenlerin) en iyisidir’ anlamına gelmektedir. Buradaki دَبَّ yürümek, دَرَجَ fiili ise ölmek anlamındadır. Şiirde şöyle geçiyor;

قَبِيلَةٌ كَثِيرَاتِ النَّعْلِ دَارِجَةٌ إِنْ يَهْبِطُوا الْعَوْرَ لَا يُوجَدُ لَهُمْ أَثَرٌ

Onlar ayakkabı bağı gibi yürüyen bir kabiledir, çökek bir arazide konaklasalar hiçbir izleri olmaz.¹⁸⁷²

¹⁸⁶⁸ İmriu’l-Kays, *Dîvân*, s. 231; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/302; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 58.

¹⁸⁶⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, VIII/388; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, II/1104; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, XV/365; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2038; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûğa*, V/377; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/4313; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhtâ*, s. 1161; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXIII/473; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsî*, s. 1165.

¹⁸⁷⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/304; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 247.

¹⁸⁷¹ el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 46; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/305-306.

¹⁸⁷² el-Ahğal, *Dîvân*, s. 289; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/318; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 82.

15. مَا يَدْرِي أَيُّ طَرْفَيْهِ أَطْوَلُ

İfadenin açıklaması konusunda iki görüş vardır. İbnu'l-Â'râbî'ye göre, 'dili mi yoksa cinsel organı mı daha uzun bilemiyor' anlamındadır. el-Ferrâ'ya göre ise, 'annesi mi yoksa babası mı daha asîl bilemiyor' anlamına gelmektedir.¹⁸⁷³

16. أَجَنَّ اللَّهُ جِبَالَهُ

Cümlelerin anlamı konusunda üç görüş vardır. Birinci görüşe göre أَجَنَّ اللَّهُ جِبَالَهُ, 'Allah onun yaşadığı dağlarda cinlerin sayısını çoğaltsın' anlamına gelmektedir. el-Aşma'î'ye göre ise cümlelerin anlamı, 'Allah sülalesini yok etsin' anlamındadır. el-Aşma'î, cümledeki أَجَنَّ اللَّهُ جِبَالَهُ kelimesini, جِبَلْتَهُ şeklinde okumuştur. Üçüncü görüşe göre أَجَنَّ اللَّهُ جِبَالَهُ, 'Allah, kavminin övüldüğü ve kibirlendiği büyüklerini yok etsin' anlamındadır. Çünkü Araplar جِبَالُ الْقَوْمِ ifadesiyle, bir kavmin önde gelenlerini ve liderlerini kasederler.¹⁸⁷⁴

17. هُوَ يَأْتِيكَ بِالْأَمْرِ مِنْ فَصِّهِ

İfadenin anlamı konusunda üç görüş belirtilmiştir. Ebu'l-Abbâs'a göre يَأْتِيكَ بِالْأَمْرِ مِنْ فَصِّهِ, 'o kişi sana bir işi mafsalıyla (tafsilatıyla) haber veriyor' anlamına gelmektedir. Ebû Cafer Ahmed b. Ubeyd'e göre ifade, 'o kişi işin özünü sana ilk çıktığı kaynaktan haber veriyor' anlamındadır. Diğerlerine göre ifade anlamını فُصُوصُ الْعِظَامِ (kemik mafsalları) ifadesinden almış ve 'işin püf noktasından haber vermek' anlamındadır.¹⁸⁷⁵

18. أَرَّغَمَ اللَّهُ أَنْفَهُ

'Allah burnunu yere sürtsün' anlamındadır. el-Aşma'î'ye göre أَرَّغَمَ, buruna isâbet ederek acıtan her şeydir. أَرَّغَمَ kızgınlık anlamına da gelmektedir. Diğer bir

¹⁸⁷³ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/324; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 69; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/192.

¹⁸⁷⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/324-325; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 76; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, I/140.

¹⁸⁷⁵ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/326-327; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 266.

görüŖe göre ise ifadenin anlamı, Allah burnunu toz, toprağa batırsın anlamındadır. Çünkü **أَلْرُغَامُ**, kumla karışık toprak anlamına gelmektedir.¹⁸⁷⁶

19. **جِيءَ بِهِ مِنْ حَسَبِكَ وَبَسَّكَ**

Cümlenin anlamı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, ‘nasıl olursa olsun ve nasıl yaparsan yap, onu getir’ anlamındadır. İkinci görüşe göre ise, ‘duygularının ulaşma bildiği ve tasarruf edebildiğin yerden onu getir’ anlamındadır.¹⁸⁷⁷

20. **لَا يُزَايِلُ سَوَادِي بَيَاضَكَ**

‘Şahsım şahsınla ilgilenmiyor’ (seninle her hangi bir işim olmaz) anlamına gelmektedir. Cümlede geçen **سَوَادٌ** ve **بَيَاضٌ** kelimelerinin her ikisi şahıs anlamındadır. Hassân b. Şâbit’in bir şiirinde şöyle geçiyor;

يُخْشَوْنَ حَتَّى مَا تَهْرُ كِلَابُهُمْ لَا يَسْأَلُونَ عَنِ السَّوَادِ الْمُفْقِلِ

Köpeklerinin hırlaması bile onlara korku veriyor, gelen adam hakkında hiç sormuyorlar.¹⁸⁷⁸

21. **لِكَلِّ سَاقِطَةٍ لَاقِطَةٌ**

‘Her düşeni koruyan biri var’ (ağızdan çıkan her hatalı sözü hıfzeden biri var, her düşenin bir alıcısı vardır) anlamına gelmektedir. İfadede geçen **لَاقِطَةٌ**, aslında **لَاقِطٌ** olması gerekirken, kendisinden önceki kelime ile uyumluluk göstermesi için sonuna müenneslik tâ’sı eklenmiştir.¹⁸⁷⁹

¹⁸⁷⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/417; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/781; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, VIII/130; el-Cevherî, *es-Şîhâh*, V/1934; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, II/413; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1682; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1114; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII/267; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî*, s. 534; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/334-335; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 48.

¹⁸⁷⁷ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/335.

¹⁸⁷⁸ Hassân b. Şâbit, *Dîvân*, thk. Seyyid Hanefî Haseneyn, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1974, s. 123; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/347-348; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 152.

¹⁸⁷⁹ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/354, el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 136; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emşâl*, II/170.

22. مَا يَعْرِفُ هَرًّا مِنْ بَرٍّ

İfadede geçen اَلْهَرُّ isyan ve itaatsizlik, اَلْبَرُّ ise lutuf ve merhametli olmak anlamındadır. Buna göre ifadenin anlamı, 'isyan ve itâatsizliği, lutuf ve merhametten ayırt edemiyor' şeklindedir. Hâlid b. Kulşûm'a göre ise اَلْهَرُّ kedi, اَلْبَرُّ ise fare (kediyi fareden ayıramaz oldu) anlamına gelmektedir.¹⁸⁸⁰

23. قَدْ كَبُرَ حَتَّى صَارَ كَأَنَّهُ قُفَّةٌ

Arapça اَلْقُفَّةُ, dalları kurumuş sadece kökü kalmış ağaca denilmektedir.¹⁸⁸¹ Buna göre cümlenin anlamı, 'kişi o kadar yaşlandı ki kökünü böceklerin yediği ağaç gibi oldu' şeklindedir.¹⁸⁸²

24. جَاءَ بِالضَّحِّ وَالرَّيْحِ

'Üzerine güneşin doğduğu ve rüzgârın estiği her şeyle geldi' (ne var ne yok hepsini getirdi) anlamına gelmektedir. اَلضَّحُّ, güneş huzmesi anlamındadır.¹⁸⁸³

Ebû 'Ubeyde'ye göre جَاءَ بِالضَّحِّ وَالرَّيْحِ, her şeyi ile geldi anlamındadır.¹⁸⁸⁴

25. مَا يُسَاوِي طَلِيَّةً

'Bir ip kadar etmiyor' anlamındadır. طَلِيَّةٌ sözünün anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre طَلِيَّةٌ, devenin ayağına bağlanan ip anlamındadır. İkinci görüşe göre طَلِيَّةٌ kelimesinin boyun anlamı da bulunmaktadır.¹⁸⁸⁵ Bir şiirde şöyle geçiyor;

¹⁸⁸⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/356; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 83.

¹⁸⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/28; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/161; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VIII/836; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1418; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/15; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3704; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥît*, s. 846; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIV/276. قُفَّةٌ kelimesi hurma yaprağından yapılmış kap anlamında kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 1001.

¹⁸⁸² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/358-359; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 62.

¹⁸⁸³ Kelime güneş anlamında da kullanılmaktadır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/13; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/99; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, V/103; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/385; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/359; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2556; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥît*, s. 231; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI/564.

¹⁸⁸⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/365-366; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 66; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, I/259.

¹⁸⁸⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/452; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/926; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIV/16; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2414; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*,

أَضَلَّهُ رَاعِيَا كَلْبِيَّةٍ صَدْرًا عَنْ مُطَلِّبٍ وَطَلَى الْأَعْنَاقِ تَضَطَّرِبُ

Su aramaya çıkmış ve korkarak boynunu uzatan siyah deveyi Kelb kabilesinin çobanı kaybetti.¹⁸⁸⁶

İbnu'l-Â'râbi'ye göre مَا يُسَاوِي طَلِيَّةً, devenin boynuna asılan bir ip kadar değeri yoktur anlamına gelmektedir.¹⁸⁸⁷

26. مَا فِي الدَّارِ دِيَّارٌ

'Evde kimse yoktur' anlamına gelmektedir. Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor; وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دِيَّارًا (Nûh dedi ki: "Rabbim! Yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakma).¹⁸⁸⁸ Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَبَلَدَةٍ لَيْسَ بِهَا دِيَّارٌ تَنْشَقُّ فِي مَجْهُولِهَا الْأَبْصَارُ

Öyle bir ülke ki orada kimse yoktur, onun bilinmeyen yerlerinde gözler korkudan açılır.¹⁸⁸⁹

27. هُوَ أَجْبِنُ مِنْ صَافِرٍ

'Falanca, ahlaksız kadına ıslık çalandan daha korkaktır' anlamındadır. صَافِرٌ, zinâ yapmak için ahlaksız kadını çağıran ve her şeyden korkan kişi demektir.¹⁸⁹⁰ Zu'r-Rumme bir şiirinde şöyle demiştir;

أَرْجُو لَكُمْ أَنْ تَكُونُوا فِي إِحَانِكُمْ كَلْبًا كَوَزْ هَاءِ تَقْلِي كُلَّ صَفَّارٍ

لَمَّا أَجَابْتُ صَفِيرًا كَانَ أَتْيَهَا مِنْ قَابِسٍ شَيْطَ الْوَجَعَاءِ بِالْأَنَارِ

Kardeşliğinizde her ıslık çalanı yakan Verhâ gibi köpek olmanızı istiyorum. Kendisini ıslık çalarak çağırana gittiğinde, ateşten bir parça ile yandı.¹⁸⁹¹

III/417; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2698; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1308; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXVIII/504.

¹⁸⁸⁶ Zu'r-Rumme, *Dîvân*, s. 121.

¹⁸⁸⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/369-370; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 50.

¹⁸⁸⁸ Nûh, 26.

¹⁸⁸⁹ Cerîr b. 'Atiyye, *Dîvân*, s. 1029; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/370-371.

¹⁸⁹⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn* VII/114; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/740; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XII/118; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/715; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûğa*, III/295; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2458; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 425; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXII/335.

el-Aşma'î'ye göre صَافِرٌ, ıslık çalan kuş anlamındadır. Kuşların böyle isimlendirilmesinin sebebiyse, o kuşların yırtıcı kuşlardan olmaması sebebiyledir.

1892

28. مَا فِي الدَّارِ صَافِرٌ

İfadenin anlamı hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre ifade, 'evin içinde hiçbir şey yoktur' demektir. İkinci görüşe göre, 'evde hiç kimse yoktur' anlamındadır.¹⁸⁹³ Şiirde şöyle geçiyor;

خَلَّتِ الْمَنَازِلُ مَا بِهَا مِمَّنْ عَهَدْتُ بِهِنَّ صَافِرٌ

Evler boş kaldı, tanıdıklarımın orada kimse kalmadı.¹⁸⁹⁴

29. مَا فِي قَلْبِي مِنَ الشَّيْءِ حَزَّازٌ

'Kalbimde ona karşı hüznölendiren ve tırmalayan hiçbir şey yoktur' anlamındadır. eş-Şammâh¹⁸⁹⁵ bir şiirinde şöyle demiştir;

فَلَمَّا شَرَّاهَا فَاصْتَبِ الْعَيْنُ عَيْرَةً وَفِي النَّفْسِ حَزَّازٌ مِنَ اللُّؤْمِ حَامِزٌ

Onu sattığı zaman gözler yaş akıttı, gönlüdeyse şiddetli bir kınama ve keder.¹⁸⁹⁶

30. كَمَا تَدِينُ تُدَانُ

Ebû 'Ubeyde'ye göre ifadenin anlamı, 'nasıl yaparsan sana da öyle yapılır' (ektiğini biçersin) demektir. Ona göre dîn kelimesinin anlamı 'karşılık'tır. Âyette şöyle buyruluyor; (سِز دِيرَلِپ يَپْتِكَلَرِيْمِيزَا كَارْشِيلِيك

¹⁸⁹¹ İbnu'l-Enbârî beyti hatâ ile Zû'r-Rumme'ye isnâd etmiştir. Beyit el-Kemmît b. Zeyd'e aittir. Bkz. el-Kemmît b. Zeyd, *Şi'ru'l-Kemmît*, I/179.

¹⁸⁹² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/374-375; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, I/262.

¹⁸⁹³ el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 66.

¹⁸⁹⁴ Beyit müellifi zikredilmeden Tâcu'l-'Arûs'da geçmektedir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/335; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/375.

¹⁸⁹⁵ eş-Şammâh b. Dırâr b. Hermele b. Sinân el-Mâzinî ez-Zubyânî el-Ğaţafânî, Muhağram şairlerden, Kâdisiyye savaşına katılmış, h. 22/633 senesinde Mevkân gazvesinde şehîd olmuştur. (Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, IV/306).

¹⁸⁹⁶ eş-Şammâh b. Dırâr, *Dîvân*, thk. Salâhuddîn el-Hâdî, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1968, s. 19; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/376, el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 151.

görmeyecekseniz ve eğer bu sözünüzde samimi iseniz).¹⁸⁹⁷ Yine aynı anlamda bir şiirde şöyle geçmektedir;

فَلَمَّا صَرَخَ الشَّرُّ فَأَمْسَى وَهُوَ عُرْيَانُ
وَلَمْ يَبْقَ سِوَى الْعُدْوَا نِ دِتَاهُمْ كَمَا دَانُوا

Kötülük tüm çıplaklığıyla görüldüğü zaman ve düşmanlık yapmaktan başka bir yol kalmadığı zaman, onlara yaptıklarının aynısıyla karşılık verdik.¹⁸⁹⁸

لَأُرِيَنَّكَ الْكَوَاكِبَ بِالنَّهَارِ. 31.

‘Öğle vakti (gündüz) sana yıldızları göstereceğim’ (seni öyle bir üzeceğim ki, üzüntünün şiddetinden gündüzün gece olacak) anlamındadır. Nâbiğa, savaşı tasvîr ettiği bir şiirinde şöyle diyor;

تَبْدُو كَوَاكِبُهُ وَالشَّمْسُ طَالِعَةٌ لَا النُّورُ نُورٌ وَلَا الْإِظْلَامُ إِظْلَامٌ

Güneş parlarken yıldızları görüldü, ne ışık o ışıktı, ne karanlık o karanlıktı.¹⁸⁹⁹

إِفْعَلْ هَذَا آثَرًا مَا 32.

‘Onu her şeyden önce yap’ (onu diğerlerine tercih ederek ilk başta yap) anlamındadır.¹⁹⁰⁰ İfade, *إِفْعَلْ آثَرٌ ذِي أَثِيرٍ* şeklinde de okunmuştur. Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَقَالُوا مَا تُرِيدُ فَقُلْتُ أَلَّهُو إِلَى الْإِصْبَاحِ آثَرٌ ذِي أَثِيرٍ

Dediler ki ne istiyorsun? Dedim, her şeyden önce sabah olmasını istiyorum.¹⁹⁰¹

¹⁸⁹⁷ Vâkıa, 86.

¹⁸⁹⁸ Beyit Şehl b. Şeybân’a aittir. Bkz. Emîl Bedî’ Yakup, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal*, VIII/105; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/386.

¹⁸⁹⁹ Nâbiğa eş-Şeybânî, *Dîvân*, s. 222; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/392; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 139; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, II/165. Deyimin *لَأُرِيَنَّكَ لَمْخًا بَاصِرًا* şeklinde başka bir versiyonu da bulunmaktadır.

¹⁹⁰⁰ el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 71; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/133.

33. نُيِّتَ فُلَانًا فِي الْحَشِّ

‘Keşke falanca gizli saklı bir yerde olsa’ anlamındadır. Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَأَلْرَبُّ عُوْدٍ فَدُ يُنْسَقُ لِمَسْجِدٍ نِصْفًا وَسَائِرُهُ لِحَشِّ يَهُودٍ

Nice ‘ûd ağacı vardır ki, mescit için kesilmiştir ama yarısı mescide gider, kalanıysa Yahûdînin saklanması içindir.¹⁹⁰²

الْحَشُّ kelimesinin bahçe anlamı da bulunmaktadır.¹⁹⁰³ Bahçeye denilmesinin sebebi, bahçede insan az olduğu için, def-i hâcetin orada giderilmesi sebebiyledir.¹⁹⁰⁴

34. تَقْيِسُ الْمَلَائِكَةَ إِلَى الْحَدَّادِينَ

‘Melekleri bekçilerle mi kıyaslıyorsun?’ anlamındadır. Burada geçen الْحَدَّادُ, bekçi anlamındadır.¹⁹⁰⁵ Bir şiirde şöyle geçiyor;

يَقُولُ لَهُ الْحَدَّادُ: أَنْتَ مُعَذِّبٌ، غَدَاةَ غَدٍ، أَوْ مُسَلِّمٌ فَتَيْبِلُ

Bekçi ona şöyle diyor; sana yarın öğlene kadar işkence edilecek, ya teslim olursun ya da ölürsün.¹⁹⁰⁶

İfadenin anlamı hakkında şöyle bir rivayet bulunmaktadır; Ebû Cehl b. Hişâm ‘Cehennem bekçileri ondokuzdur. Siz ise, büyük bir topluluksunuz. Sizden her on

¹⁹⁰¹ ‘Urve b. el-Verd, *Dîvân*, thk. Abdulmaîn el-Mellûhî, Dâru’s-Şekâfe ve’l-İrşâd, Dimaşk, 1966, s. 57; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/394.

¹⁹⁰² Beyit İbn Ebî ‘Uyeyne’ye aittir. Bkz. Muhammed b. el-Hasen Bahâuddîn el-Bağdâdî, *et-Tezkiratu’l-Hamdûniyye*, V/159.

¹⁹⁰³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn* III/11; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/98; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, III/252; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1001; İbn Fâris, *Mu’cemu Mağâyisi’l-Lûğa*, II/10; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/884; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, s. 590; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XVII/143. حش fiili kesmek ve uyuşturucu kullanmak anlamında kullanılmaktadır. Bkz. *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 320.

¹⁹⁰⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/394-395.

¹⁹⁰⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, III/19; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/95; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, III/270; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/462; İbn Fâris, *Mu’cemu Mağâyisi’l-Lûğa*, II/3; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/799; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, s. 176; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, VIII/8.

¹⁹⁰⁶ Beyit müellifi zikredilmeden *el-Fâhîr*’de geçmektedir. Bkz. el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 138.

kişi o zebânîlerden birisini kısıkrak yakalayamaz mı?’ deyince, Ebu'l-Eşedd b. Useyd b. Kelde el-Cumahî de (ki o, çok güçlü kuvvetli birisi idi) "Ben sizin namınıza, onlardan onyedisinin hakkından gelirim. Siz de, benim namıma, ikisini haklayın" dedi. Ebu Cehil ve Ebu'l-Eşedd böyle söyleyince, Müslümanlar, "Yazıklar olsun size! Hiç melekler, iki kapıcıyla mukâyese edilebilir mi?!" dediler. Bunun üzerine bu söz, aralarında denklik bulunmayan iki şey için darbı mesel olarak kullanılmaya başlandı.¹⁹⁰⁷

35. بِالرَّفَاءِ وَالْبَيْنِ

‘Bir yastıkta yaşlanasınız, oğullu kızlı olasınız’ (yeni evlenen çifte duâ, tebrikler, mübarek olsun) anlamındadır. el-Aşma‘î’ye göre رَفَاءٌ kelimesinin iki anlamı vardır. Kelimenin birinci anlamı ‘anlaşmak’tır. Elbisenin iki yakasını bir araya getirmeğe رَفَاتِ النَّوْبِ denilmektedir. Kelimenin ikinci anlamı ‘sakinleştirmek’tir.¹⁹⁰⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

رَفَوْنِي وَقَالُوا: يَا خُوَيْلِدُ، لَا تُرْعِ فُقُلْتُ، وَأَنْكَرْتُ الْوَجُوهَ: هُمْ هُمْ

Beni sakinleştirdiler ve dediler ki ey Huveylid, korkma. Yüzleri tanıyamadım ve dedim ki, bunlar onlar mı?¹⁹⁰⁹

Yukarda zikrolunan anlamlarından başka رَفَاءٌ kelimesinin muvâfakat etmek ve mal mülk anlamı da bulunmaktadır.¹⁹¹⁰

36. قَدْ شَقَّ فُلَانٌ عَصَا الْمُسْلِمِينَ

‘Falanca müslümanların birliğini bozdu’ anlamına gelmektedir. Asâ kelimesiyle Arapçada, birlik ve beraberlik kastedilir. Bir kişi bir yerde meskûnlaşır ve tüm işini orada kurarsa قَدْ شَقَّ الْقَى عَصَاهُ denilir. Şiirde şöyle geçiyor;

¹⁹⁰⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasen Faḥruddin er-Râzi, *Mefâtiḥu'l-Gayb*, Dâru İḥyâi't-Turâşî'l-Arabî, 1420/1999, XXII/262-263; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/397; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 138; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, I/217.

¹⁹⁰⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn* VIII/281; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1067; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XV/175; el-Cevherî, *es-Şiḥâh*, I/53; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, II/420; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/1685; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1289; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, I/247; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 534.

¹⁹⁰⁹ Beyit Huveylid b. Murra'ya aittir. Bkz. *Dîvânu'l-Huzeliyyîn*, II/144.

¹⁹¹⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/407-408; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâḥir*, s. 55; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, I/169.

وَأَلْقَتْ عَصَاهَا وَاسْتَقَرَّتْ بِهَا النَّوَى كَمَا قَرَّ عَيْنًا بِالْإِيَابِ الْمُسَافِرُ

Bir yere yerleşti ve orada kalmaya karar verdi, gözün gelen misâfirle mutlu olduğu gibi.¹⁹¹¹

37. لَسْتُ مِنْ أَحْلَاسِهَا

‘onun tanıdığı ve oturup kalktığı arkadaşlarından değilsin’ anlamındadır.¹⁹¹² Bir topluluk atları alıp besler ve sırtına binerse بَنُو فُلَانٍ أَحْلَاسُ الْخَيْلِ (falanca oğulları at müptelâsıdır anlamında) denilmektedir. Hz. Ebû Bekir’e bir kabîle mensûbu şöyle demiştir; يَا خَلِيفَةَ رَسُولِ اللَّهِ نَحْنُ أَحْلَاسُ الْخَيْلِ وَقَدْ قُدْنَاهَا مَعَنَا (Ey Allah Rasûlünün halîfesi! Biz at sevdalısıyız ve onları da kendimizle getirdik).¹⁹¹³ جُلُسٌ kelimesinin bu anlamı hâricinde, atın sırtına bağlanan yeher ve oda anlamı da vardır. Hadîste şöyle buyruluyor; كُنْ فِي الْفِتْنَةِ جُلُسَ بَيْتِكَ (Fitne zamanı evinin odasında ol (fitnelere karışma)).¹⁹¹⁴

38. أَمَّتَعِ اللَّهُ بِكَ

‘Allah ömrünü uzun etsin’ anlamına gelmektedir. Arapçada أَمَّتَعِ، uzun anlamındadır.¹⁹¹⁵ Huzeyfe b. el-Yemân, Deccâl’i târif ederken يُسَخَّرُ مَعَهُ جَبَلٌ مَاتِعٌ (yüce (uzun) bir dağ onun emrine verilir) demiştir.¹⁹¹⁶ Güneş çıkıp sabah olduğu vakit قَدْ مَتَعَ النَّهَارُ وَتَلَعَ denilmektedir. Şiirde şöyle geçiyor;

وَاهَا لِأَيَّامِ الصَّبَا وَزَمَانِهِ لَوْ كَانَ أَمَّتَعَ بِالْمَقَامِ قَلِيلًا

¹⁹¹¹ Beyit el-Mu‘aqqir el-Bâriki’ye nispet edilmiştir. Bkz. İbn‘Abdirabbih, *el-‘İkdu‘l-Ferîd*, VI/12; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/409.

¹⁹¹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu‘l-‘Ayn*, III/142; İbn Dureyd, *Cemheratu‘l-Lûğa*, I/533; el-Ezherî, *Tehzîbu‘l-Lûğa*, IV/181; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/919; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi‘l-Lûğa*, II/97; İbn Manzûr, *Lisânu‘l-Arab*, II/961; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu‘l-Muhît*, s. 538; ez-Zebîdî, *Tâcu‘l-‘Arûs*, XV/542; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu‘l-Emsâl*, II/171.

¹⁹¹³ Benzer hadîs için bak. el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu‘l-U‘mmal*, V/620.

¹⁹¹⁴ Ebu‘l-Kâsım Mahmûd b. ‘Amr Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî Ğaribi‘l-Hadis*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvi/Muhammed Ebu‘l-Fağl İbrâhîm, Dâru‘l-Marife, Lübnan, 2004, I/305; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, 429-430.

¹⁹¹⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu‘l-‘Ayn*, II/83; İbn Dureyd, *Cemheratu‘l-Lûğa*, I/403; el-Ezherî, *Tehzîbu‘l-Lûğa*, II/173; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1282; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi‘l-Lûğa*, V/293; İbn Manzûr, *Lisânu‘l-Arab*, VI/4127; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu‘l-Muhît*, s. 762; ez-Zebîdî, *Tâcu‘l-‘Arûs*, XXII/179.

¹⁹¹⁶ Cârullah ez-Zemahşerî, *age*, III/344.

Çocukluk günleri ve o zamanlar nerde, keşke biraz daha uzun kalsaydı.¹⁹¹⁷

39. أَمْرٌ لَا يُنَادَى وَلِيدُهُ

Ebû 'Ubeyde'ye göre ifade, 'çocukların çağırılmayacağı önemli bir iş' anlamındadır.¹⁹¹⁸ İbnu'l-A'râbi'ye göreyse ifade, 'hiçbir kusur bulunmayan, büyüklerin üstlendiği ve küçüklerin dâvet edilmediği iş' anlamına gelmektedir. el-Ferrâ'ya göre Araplar bu ifadeyi her hangi bir maksada ulaşmak için söylerler. Bu anlamda şiirde şöyle geçmektedir;

لَقَدْ شَرَعْتُ كَفًّا يَزِيدُ بِنَ مَزِيدٍ شَرَائِعَ جُودٍ لَا يُنَادَى وَلِيدُهَا

Yezîd b. Mezyed'in elleri cömertlikle açıldı. Onun bu konuda benzeri yoktur.¹⁹¹⁹

el-Kilâbî'ye göre أَمْرٌ لَا يُنَادَى وَلِيدُهُ, bir kavmin zengin olduğunu göstermek için kullanılmıştır. İfadeyle kastedilen, bir yerde bir çocuk bir şey almaya kalkışırsa, mallarının çokluğundan dolayı hiç kimse çocuğa birşey demez. Daha sonra ifade, zenginlik ve bereket anlamında darb-ı mesel olmuştur.

el-Aşma'î'ye göre أَمْرٌ لَا يُنَادَى وَلِيدُهُ, bir topluluğa isâbet eden şiddet ve zorluğu ifâde etmektedir. Durumun zorluğundan dolayı anne evlâdını çağırıyor. Daha sonra her zor durumda bu ifâde kullanılmıştır.¹⁹²⁰

40. مَن حَبَّ طَبَّ

'Seven, sevdiği işte usta ve becerikli olur ve sevdiğine bir yol bulur' anlamına gelmektedir. الطَّبُّ, ustalık ve yetenek anlamındadır. Doktorun طَبِيبٌ olarak isimlendirilmesinin sebebi de, işinde yetenekli olması sebebiyledir. Bir kişi her hangi

¹⁹¹⁷ Beyit Muslim b. Velîd el-Ensârî'ye aittir. Bkz. İbn 'Abdirabbih, *el-'İkdu'l-Ferîd*, II/361; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/431-433.

¹⁹¹⁸ el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 54; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emşâl*, II/316.

¹⁹¹⁹ Beyit müellifi zikrolunmadan *el-Fâhîr*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 54.

¹⁹²⁰ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/434-435.

bir konuda yetenekli ve usta ise ona **رَجُلٌ طَبٌّ وَ طَبِيبٌ** denilmektedir.¹⁹²¹ Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَإِنْ تَسْأَلُونِي بِالنِّسَاءِ فَإِنِّي بَصِيرٌ بِأَدْوَاءِ النِّسَاءِ طَبِيبٌ

Benden kadınları sorarsanız, ben onların ne istediklerini (ilaçlarını) biliyorum, bu konuda ustayım.¹⁹²²

41. قَمَمَ اللَّهُ عَصَبَ فُلَانٍ

‘Allah falancanın akrabâlarını birbirine bağlasın ve çoğaltsın’ anlamına gelmektedir. **الْقَمَمَاتُ**, sayı çok olsun diye farklı yerlerden toplanmış ordu anlamındadır.¹⁹²³ Kelimenin efendi ve deniz anlamları da bulunmaktadır.¹⁹²⁴

42. جَاءَ بِالشُّوكِ وَالشَّجَرِ

‘Ufağını tefeğini toplayarak getirdi’ (diken ve ağaç ile geldi) anlamındadır. Bu ifadeyle aynı anlamda **بِالطِّمِّ وَالرِّمِّ** deyiimi de kullanılmaktadır.¹⁹²⁵

43. تَرَكَهُ جَوْفَ حِمَارٍ

‘Onu Hîmâr’ın vâdîsinde bıraktı’ (veya hiçbir izi kalmadı, onda hayır yoktur) anlamındadır.¹⁹²⁶ Deyimin anlamı konusunda iki görüş vardır. Hişâm b. Hâriş b. Muhammed el-Kelbî’ye¹⁹²⁷ göre Hîmâr, ‘Amâlika halkından çok sayıda oğlu olan ve bereketli bir vâdîye sahip bir kişinin ismidir. Oğullarına bir yıldırım isâbet etmesi sonucu hepsi yanarak ölmüştür. Bunun üzerine Hîmâr, benim oğullarımı yakan Allah’a ibâdet etmem diyerek, putlara tapmaya başladı. Daha sonra Allah, vâdîsine

¹⁹²¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/407; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/73; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XIII/207; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/170; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/407; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2630; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 108; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, III/258; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 784.

¹⁹²² 'Alkame b. 'Abde el-Fahl, *Dîvân*, s. 35; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/443; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 140; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/188.

¹⁹²³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, V/31; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, I/220; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, VIII/242; el-Cevherî, *es-Şihâh*, V/2015; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, V/4; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3743; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1151; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII/301; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1008.

¹⁹²⁴ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/448; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 204.

¹⁹²⁵ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/449; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, I/255.

¹⁹²⁶ el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 56.

¹⁹²⁷ Muhammed b. es-Sâib b. Bişr b. 'Amr b. el-Hâriş el-Kelbî, Kûfeli müfessir ve târihçi. H. 146/763 senesinde vefât etmiştir. (ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI/133).

de ateş göndererek yakıp kül etti. Yemenliler yok olmuş ve hiçbir izi kalmamış herşey için الْجَوْفِ وَادِي deyimini darb-ı mesel yapmışlardır.

el-Aşma'î'ye göre ise deyim anlamı, 'onda hiçbir hayır yoktur, onda faydalanacak hiçbir şey yoktur' anlamındadır. Çünkü eşeğin karnı ne yenilmez ne de bir işde kullanılmaz.¹⁹²⁸

44. قَبْلَ عَيْرٍ وَمَا جَرَى

İfadenin anlamı hakkında iki görüş bulunmaktadır. el-Aşma'î'ye göre ifade, 'eşek kaçmadan önce' anlamına gelmektedir. İkinci görüşe göre عَيْرٍ göz, جَرَى fiili ise hareket etmek anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre deyim anlamı, 'insan gözünü açıp kapatmadan önce' şeklindedir.¹⁹²⁹ Bir şiirde şöyle geçiyor;

وَتَعْدُو الْقَيْصِي قَبْلَ عَيْرٍ وَمَا جَرَى وَلَمْ تَدْرِ مَا بَالِي وَلَمْ أَدْرِ مَا لَهَا

Göz açıp kapatmadan düşman öyle şiddetli vurdu ki, ne o bana ne olduğunu ne de ben ona ne olduğunu anlayamadım.¹⁹³⁰

45. أَخَذَهُ أَخَذَ سَبْعَةً

el-Aşma'î ifadede geçen سَبْعَةً kelimesini سَبْعَةً şeklinde okumuş ve 'dişi aslan gibi aldı' anlamı vermiştir. Bu görüşe وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذَكَّنْتُمْ (yırtıcı hayvan tarafından yenmiş olanları)¹⁹³¹ âyeti delil gösterilmiştir.

İbnu'l-A'râbî'ye göre deyim anlamı, 'yedi kişinin alması gibi aldı' anlamındadır. Burada yedi rakamının kullanılma sebebi, konuşmalarda yedi kat gök, yedi yer, yedi gün gibi ifadelerde yedi rakamının çok kullanılması sebebiyledir. Üçüncü görüşe göre ise ifadede geçen سَبْعَةً şahıs ismidir.¹⁹³²

¹⁹²⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/468. Deyim مِنْ جَوْفِ جَمَارٍ şeklinde de kullanılmaktadır. Bkz. Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/435.

¹⁹²⁹ el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 68.

¹⁹³⁰ eş-Şammâh b. Dırâr, *Dîvân*, s. 288; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/472; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/103.

¹⁹³¹ Mâide, 3.

¹⁹³² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/473-474; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 75.

46. النَّقْدُ عِنْدَ الْخَافِرَةِ

Ebu'l-Abbâs'a göre deyimın anlamı, 'ödül yarışma zamanında' şeklindedir. Çünkü at yarışması yapıldığı zaman önceden güvence için para alınırdu. الْخَافِرَةُ, atın ayaklarıyla kazdığı yer anlamındadır. الْخَافِرَةُ فِي الْخَافِرَةِ (Derler ki: Biz eski halimize mi döndürüleceğiz?)¹⁹³³ âyetinde geçen فِي الْخَافِرَةِ, toprak anlamında olduğu rivâyet edilmiştir.

el-Ferrâ'ya göre النَّقْدُ عِنْدَ الْخَافِرَةِ, 'ödül atın toynağının yanındadır' anlamındadır. Başka bir görüşe göreyse anlam, ödül ilk kelime zamanındadır şeklindedir. İki topluluk karşılaştı ve ilk kelimedede savaşa tutuştular anlamında اَلنَّقَى الْقَوْمُ فَاقْتَتَلُوا عِنْدَ الْخَافِرَةِ denilmiştir.

'Kişi ilk haline geri döndü' anlamında رَجَعَ فُلَانٌ عَلَى خَافِرَتِهِ denilmektedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

أَخَافِرَةٌ عَلَى صَلْعٍ وَشَيْبٍ مَعَادَ اللَّهِ ذَلِكَ أَنْ يَكُونَا

Saçım döküldükten ve yaşlandıktan sonra ilk hâlime mi geri döneceğim? Bunun olmasından Allah'a sığınırım.¹⁹³⁴

47. لَا أَرْقَأُ اللَّهُ دَمْعَةَ فُلَانٍ

'Allah falancanın gözyaşını kurutmasın' anlamındadır.¹⁹³⁵ Bir şiirde şöyle geçiyor;

حَتَّى إِذَا الْإِعْلَانُ نَبَّهَ وَاشْبِيَا رَقَاتٌ دُمُوعِي حَشْبِيَةَ الْإِعْلَانِ

Haberci o haberi haber verdiğinde, i'lân edilir korkusuyla gözyaşlarım durdu.¹⁹³⁶

¹⁹³³ Nâziât, 10.

¹⁹³⁴ Beyit müellifi zikrolunmadan *el-Fâhîr*'de geçmektedir. Bkz. el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 56; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/475; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/245.

¹⁹³⁵ el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 80.

¹⁹³⁶ Beyit müellifi zikredilmeden *Dîvânu'l-Meânî*'de geçmektedir. Bkz. Ebû Hilâl el-'Askerî, *Dîvânu'l-Meânî*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, tsz, I/257.

el-Aşma'î'ye göre لَا أَرْقَأُ اللَّهَ دَمْعَتَهُ, Allah onu yüceltmesin anlamındadır. Öldürülen bir kişi için verilen diyet, ailesini memnûn ettiği zaman قَدْ رَقَأَ دَمَ الْمَقْتُولِ (maktûlün kanı kalktı) denilmektedir.¹⁹³⁷

48. اللَّهُ دُرُّكَ

اللَّهُ دُرُّكَ, 'başarın Allaha'tandır' (veya övgü ifâdesi olarak âferin, bravo, mükemmel) anlamlarındadır. Deyimin aslı, bir kişinin hayır hasenâtı çoğaldığı zaman ona, Allah için cömert insandır anlamında اللَّهُ دُرُّهُ (Ne adam! Aferin) deniliyordu. Koyun ve devenin sütü anlamına gelen دُرُّ sözünden alınmıştır. Daha sonra deyim, her hoşlanılan insan için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹³⁸ Şiirde şöyle geçiyor;

اللَّهُ دُرُّكَ إِنِّي قَدْ رَمَيْتُهُمْ لَوْلَا حُدُوثُ وَلَا عُذْرِي لِمَحْدُودِ

Âferin sana, bana engel olunmasaydı onlara bir ok fırlatmıştım, engellenen için bir kabahat yoktur.¹⁹³⁹

49. مَا يَنَامُ وَلَا يُنِيمُ

Deyimin anlamı hakkında üç görüş vardır. el-Aşma'î'ye göre, 'ne uyumaz, ne de uyanık kalmasını gerektiren birşey olmaz' anlamındadır. İkinci görüşe göre deyim, 'ne uyumaz ne de duyulunca sevinçten yatılacak birşey söylemez' anlamındadır. Üçüncü görüşe göreyse anlam, 'ne uyur ne de uyutur' şeklindedir. Şiirde şöyle geçiyor;

وَمَوْكَلٌ بِكَ لَا أَمَلُ وَلَا أَنَامُ وَلَا أُنِيمُ

Senden sorumluyum, usanmam, uyumam ve uyutmam.¹⁹⁴⁰

¹⁹³⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/495-496.

¹⁹³⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VIII/6; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/110; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIV/43; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/656; İbn Fâris, *Mu'cemu Mağâyisi'l-Lûga*, II/255; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/1356; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥît*, s. 391; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI/278.

¹⁹³⁹ Beyit el-Cumu' ez-Zaferî'ye aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, II/455; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/507; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 93; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emşâl*, II/172.

50. الْحَدِيثُ ذُو شُجُونٍ

‘Laf lafi açar’ anlamındadır. Ağacın dalları bir birine sarmaşık olduğu vakit ‘شَجَرٌ مُتَشَجِّنٌ’ denilmektedir. el-Ferazdağ bir şiirinde şöyle diyor;

وَلَا تَأْمَنَنَّ الْحَرْبَ إِنَّ اسْتِعَارَهَا كَضَبَةِ إِذْ قَالَ الْحَدِيثُ شُجُونُ

Savaşa güvenme onun zorluğu, laf lafi açar sözünü söyleyen Dabbe gibidir.¹⁹⁴¹

51. فُلَانٌ أَقْلٌ مِنَ النَّقْدِ

‘Falanca küçün koyundan bile daha değersizdir’ anlamına gelmektedir. النِّقْدُ, Arapça koyunun en küçüğü ve değersiz olanı anlamındadır. Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَقُيْمٌ يَا سَرَّ تَمِيمٍ مَحْتِدًا لَوْ كُنْتُمْ ضَانًا لَكُنْتُمْ نَقْدًا

Fuqaym, ey Temîm’in huy olarak en şerlisi, siz koyun olsanız koyunun en hakîri olursunuz.¹⁹⁴²

52. بَرِحَ الْخَفَاءُ

‘Gizli olan ortaya çıktı’ anlamındadır. Ebu’l-Abbâs’a göre anlam, ‘saklı olan yeryüzüne çıktı’ şeklindedir. الْبِرَاحُ, aşîkar olarak görünen nesne anlamındadır.¹⁹⁴³ Şiirde şöyle geçiyor;

أَبَى الشُّهْدَاءِ عِنْدَكَ مِنْ مَعَدٍّ فَلَيْسَ لِمَا تَدْبُ بِهِ خَفَاءُ

¹⁹⁴⁰ Beyit müellifi zikredilmeden *el-İbâne* eserinde geçmektedir. Ebu’l-Munzir Seleme b. Musim el-‘Umânî, *el-İbâne fi’l-Lûgati’l-Arabiyye*, thk. Heyet, Vizâratu’t-Turâşî’l-Kavmi, Maskat, Uman, 1420/1999, IV/624; Bkz. el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/509; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 206.

¹⁹⁴¹ el-Ferazdağ, *Dîvân*, II/333; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/523; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 96; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/303.

¹⁹⁴² Beyit müellifi zikredilmeden *el-Fâhîr*’de geçmektedir. Bkz. el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 73; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, I/541. Diğer bir görüşe göre deyim النِّقْدُ من النِّقْدِ şeklinde kullanılmakta ve küçük koyundan daha zelif (değersiz) anlamına gelmektedir. Bkz. Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/469.

¹⁹⁴³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, III/215; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûğa*, I/274; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûğa*, V/19; el-Cevherî, *es-Şihâh*, I/355; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyîsi’l-Lûğa*, I/238; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/245; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 213; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VI/304; *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s. 143.

Senin yanında Ma‘d kabîlesinden olan şâhidler kabul etmediler, her tarafa yayılmış birşey gizli değildir.¹⁹⁴⁴

53. قَدْ أَعَذَرَ مَنْ أَنْذَرَ

‘Uyarandan sorumluluk kalkmıştır’ anlamına gelmektedir. Kişi mâzeretin en son noktasına ulaştı anlamında (elinden gelen her şeyi yaptı) قَدْ أَعَذَرَ الرَّجُلُ denilmektedir.¹⁹⁴⁵ Şiirde şöyle geçmektedir;

عَلَى أَهْلِ عَذْرَاءِ السَّلَامِ مُضَاعَفًا مِنْ اللَّهِ وَالنُّسُقِ الْعَمَامِ الْكَنْهَوْرَا

وَلَأَقَى بِهَا حَجْرًا مِنَ اللَّهِ رَحْمَةً فَقَدْ كَانَ أَرْضَى اللَّهِ حَجْرًا وَأَعَذَرَ

‘Azrâ köyünün halkına Allahtan selâmlar olsun ve oraya üst üste yığılmış bulutlar yağmur yağdırsın. Hacer, Allahın merhametiyle karşılaştı, o Hacer ki, Allah’ı râzı etmiş ve mâzerette son noktaya ulaşmıştı.¹⁹⁴⁶

Âyette şöyle buyruluyor; وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ (Bedevîlerden özür bahane edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler).¹⁹⁴⁷ Başka bir âyette şöyle buyruluyor; يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ (Savaştan dönüp yanlarına geldiğinizde size özür beyan edecekler).¹⁹⁴⁸

54. سَكَرَانَ مَا يُبَيْتُ

el-Ferrâ’ya göre deyimın anlamı, ‘karar veremeyecek kadar sarhoş’ şeklindedir. Bir hüküm vermek anlamında أَبَيْتُ عَلَيْهِ الْفَضَاءَ deyimi kullanılmaktadır. Yine dönüşü olmayan üç kesin boşanma anlamında الطَّلَاقُ ثَلَاثًا بَتَّةً denilmektedir.¹⁹⁴⁹

¹⁹⁴⁴ Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Dîvân, s. 81; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/555; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 77; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/168.

¹⁹⁴⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, II/93; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Lûga*, II/693; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Lûga*, II/183; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/737; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Lûga*, IV/253; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/2854; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muĥîṭ*, s. 437; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XII/540; *el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi*, s. 829.

¹⁹⁴⁶ Beyit Abdullah b. Ĥalîfe et-Ṭâi’ye aittir. ‘Azrâ, Şam’ın köylerinden birinin ismi, Hacer ise Hz. Ali taraftarlarından olup Muâviye zamanında Merc-i ‘Azrâ’da öldürülen Hacer b. ‘Adiy el-Kindî’dir. Bkz. Muhammed b. Yezîd el-Ezdî, *et-Te‘âzi*, thk. İbrâhîm Muhammed Hasen el-Cemel, Nahzatu Mısır li’t-Ṭibâ‘a, tsz, s. 289.

¹⁹⁴⁷ Tövbe, 90.

¹⁹⁴⁸ Tövbe, 94; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/558; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/132.

¹⁹⁴⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/593; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 158.

55. كَانَ ذَلِكَ بَيْضَةَ الْعُقْرِ

‘Bir defa oldu, artık ikincisi yoktur’ (kısır tavuğun yumurtası) anlamındadır. ‘العُقْرُ, kadının rahminin kısır olması anlamındadır.¹⁹⁵⁰ Şiirde şöyle geçiyor;

لَبِئْسَ الْفَتَىٰ إِنْ كُنْتُ أَعْوَرَ عَاقِرًا جَبَانًا مَا أَعْنَىٰ لَدَىٰ كُلِّ مَشْهَدٍ

Gençlik ne kötüdür, tek gözlü, kısır ve korkak olursan, görüldüğü zaman bir faydası olmamak.¹⁹⁵¹

İkinci görtüşe göre بَيْضَةَ الْعُقْرِ, horoz yumurtası anlamındadır. Bu deyim zamanla ikincisi olmayan her iş için kullanılmıştır.¹⁹⁵²

56. قَدْ حَلَبَ الدَّهْرَ أَشْطَرَهُ

el-Aşma‘î’ye göre deyimın anlamı, ‘zamanın her türlüünü (bolluk ve şiddetini) gördü’ şeklindedir. Şiirde şöyle geçiyor;

مَا أَنْفَكَ يَحْلِبُ دَرَّ الدَّهْرِ أَشْطَرَهُ يَكُونُ مُتَّبِعًا طَوْرًا وَمُتَّبِعًا

Hala başına her türlü iş gelmeye devam ediyor, bazen izleyen, bazen izlenen oluyor.¹⁹⁵³

57. تَحْسَبُهَا حَمَقَاءَ وَهِيَ بَاخِسٌ

‘Onu ahmak zannedersin ama o zâlimin tekidir’ anlamındadır. Arapçada وَشَرَّوَهُ بِئْمَنٍ, zulüm kelimesiyle aynı anlamdadır.¹⁹⁵⁴ Âyette şöyle buyruluyor;

¹⁹⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, I/149; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, III/1274; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* I/145; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/753; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/90; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/3033; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 443; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XIII/100; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 854.

¹⁹⁵¹ Âmir b. et-Tufeyl, *Dîvân*, Dâru Şâdir, Beyrut, 1399/1979, s. 64.

¹⁹⁵² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/597; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 195.

¹⁹⁵³ Beyit Luqayt el-İyâdî'ye aittir. Bkz. İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, VI/117; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/605; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 151.

¹⁹⁵⁴ باخس kelimesinin sahtekar ve hilekar anlamları da bulunmaktadır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, IV/203; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/289; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga* VII/88; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/907; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, I/205; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/221; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 532; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV/437; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 134.

¹⁹⁵⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/616.

بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ (Ve onu düşük bir değerle birkaç dirheme sattılar).¹⁹⁵⁵ Yani zulüm sayılacak kadar düşük bir ücretle sattılar. Şiirde şöyle geçiyor;

فَأَكْرَمُهُ لَدَى اللُّزْبَاتِ جُهْدِي وَأَعْطِي الْحَقَّ مِنِّي غَيْرَ بَخْسٍ

Zor anlarda bile ona elimden geleni yapıyor, zulüm etmeden hakkını veriyorum.¹⁹⁵⁶

58. وَيْلٌ لِلشَّجِيِّ مِنَ الْخَلِيِّ

‘Gamlinin gamsızdan çekeceği var’ (yazık, vay haline) anlamındadır. الشَّجَا, boğazda düğümlenip kalan ve nefes almaya engel olan nesne anlamında kullanılmaktadır.¹⁹⁵⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

وَيْلٌ الشَّجِيِّ مِنَ الْخَلِيِّ فَإِنَّهُ نَصِبُ الْفُؤَادِ بِحُزْنِهِ مَهْمُومٌ

Gamlinin gamsızdan çekeceği var, çünkü gamlı olanın gönlü, hüznünden yorgun düşmüştür.¹⁹⁵⁸

59. مَا لَهُ سَبْدٌ وَلَا لَبْدٌ

‘Ne kılı var ne de tüyü’ anlamında kullanılan bir deyimdir. لَبْدٌ keçi tüyü, لَبْدٌ ise dana yünü anlamındadır. Bu deyimle kişinin çok fakir olduğu kastedilmektedir. Aynı anlamda olmak üzere مَا لَهُ دَقِيقَةٌ وَلَا جَلِيلَةٌ, مَا لَهُ تَاعِيَةٌ وَلَا رَاعِيَةٌ deyimleri de kullanılmaktadır.¹⁹⁵⁹

¹⁹⁵⁵ Yûsuf, 20.

¹⁹⁵⁶ Beyit müellifi zikredilmeden *Faşlu'l-Makâl*'de geçmektedir. Bkz. Ebû 'Ubeyd el-Bekrî el-Endulûsî, *Faşlu'l-Makâl fî Şerhi'l-Emsâl*, thk. İhsân Abbâs, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1971, s. 169; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/616.

¹⁹⁵⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/156; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûğa*, II/1041; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, XI/91; el-Cevherî, *es-Şihâh*, VI/2389; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûğa*, III/349; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2203; el-Fîruzabâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 1298; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVIII/352; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 672.

¹⁹⁵⁸ Ebu'l-Esved ed-Duelî, *Dîvân*, s. 166; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/617; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 240.

¹⁹⁵⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/619; el-Mufaḍḍal b. Seleme, *el-Fâĥir*, s. 63.

60. هُوَ الْمَوْتُ الْأَحْمَرُ

‘O, kırmızı ölümdür’ anlamındadır. Kırmızı ölümün anlamı, bir insana ölüm anı yaklaştığı zaman gözlerinin kararıp, dünyayı kırmızı ve siyah görmesidir. Aslanın tasvîr edildiği bir şiirde şöyle geçiyor;

إِذَا عَلَّقْتُ قَرْنًا أَظْفِيرُ كَفِّهِ رَأَى الْمَوْتَ فِي عَيْنَيْهِ أَسْوَدًا أَحْمَرًا

Bir boynuz pençesine iliştiği zaman, gözleri ölümü kırmızı siyah gördü.¹⁹⁶⁰

el-Aşma‘î’ye göre الْمَوْتُ الْأَحْمَرُ deyiminin iki anlamı bulunmaktadır. Birinci anlama göre, aslanın rengine kıyasla kızıl ölüm denilmiş, ikinci görüşe göre ise deyim, yeni ölüm anlamındadır.¹⁹⁶¹

61. قَدْ ذَهَبَ مِنْ فُلَانٍ الْأَطْيَبَانِ

‘Falanca en iyi iki özelliğini kaybetti’ (cinsel gücünü ve yemek arzusunu) anlamındadır. الْأَطْيَبَانِ, tesniye şeklinde gelen ve tekil yapılmayan deyimlerdendir. Bunun benzeri olarak مَا عِنْدَنَا إِلَّا الْأَسْوَدَانِ (yanımızda iki siyah vardır, hurma ve su), الْمَلَوَانِ (gece ve gündüz), الْأَخَافِقَانِ (doğu ve batı) deyimleri kullanılmaktadır.¹⁹⁶²

62. سَكَتَ أَلْفًا وَنَطَقَ خُلْفًا

‘Bin gün sustu, sonra hiç bir anlamı olmayan çirkin bir söz söyledi’ anlamındadır. Diğer bir görüşe göre deyim anlamı, ‘konuşması gereken bin sözü söylemedi ve sonra kötü bir söz söyledi’ şeklindedir. Arapçada الْأَخْلَفُ kötü ve çirkin anlamında kullanılmaktadır. Âyette şöyle buyruluyor; فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ (Sonra bunların ardından öyle bir nesil geldi ki).¹⁹⁶³ Bir şiirde şöyle geçiyor;

ذَهَبَ الَّذِينَ يُعَاشُونَ فِي أَكْنَافِهِمْ وَبَقِيَتْ فِي خَلْفٍ كَجِلْدِ الْأَجْرَبِ

Kucaklarında yaşanacak kimseler gittiler, geriye uyuz deri gibi bir ben kaldım.¹⁹⁶⁴

¹⁹⁶⁰ Beyit Ebû Zubeyd et-Tâî’ye aittir. Bkz. el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 156.

¹⁹⁶¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, I/623; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 156.

¹⁹⁶² el-Enbârî, ez-Zâhir, I/631-632.

¹⁹⁶³ Meryem, 59.

¹⁹⁶⁴ Lebîd b. Rabî‘a, *Dîvân*, s. 153; el-Enbârî, ez-Zâhir, I/634; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 256; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/416.

63. لَنْ تَعْدَمَ الْحَسَنَاءُ دَامًا

‘Güzel kadını kötöleyen eksik olmaz’ (her güzelin bir kusuru bulunur) anlamında kullanılan bir deyimdir. Bir kişiyi kınadım ve ya kötüledim anlamında قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْمُومًا denilmektedir. Âyette şöyle buyruluyor; دَامَتْ الرَّجُلُ أَوْ دَمَمْتُ الرَّجُلَ (Allah, ‘yerilmiş ve kovulmuşsun, oradan defol’).¹⁹⁶⁵ Hassân b. Şâbit bir şiirinde şöyle diyor;

وَأَقَامُوا حَتَّى انْتَبَرُوا جَمِيعًا فِي مَقَامٍ وَكُلُّهُمْ مَذْمُومٌ

Toplu olarak ayrılana kadar, kötülenmiş olarak o makamda kaldılar.¹⁹⁶⁶

Bu deyimi ilk defa kullanan Hubbâ bint Mâlik b. ‘Amr el-‘Advâniyye’dir. Kendisi Arapların en güzel kızlarından idi. Onun güzelliğini duyan Mâlik b. Ğassân, babasına elçi göndererek istediği mehri ödedi ve düğünün hemen yapılmasını istedi. Düğün yapılmaya karar verilince Hubbâ’nın annesi hizmetçilere; ‘Bize dokunulduğu zaman kötü kokulu bir terlememiz olur, bunu önlemek için Hubbâ’ya gerdeğe girmeden önce kokular sürün’ dedi. Gerdeğe girme vakti gelince hizmetçiler acele eder ve koku sürmeyi unuturlar. Sabah olunca Mâlik b. Ğassân’a, gelini nasıl buldun diye sorulunca; ‘Garip bir koku olmasaydı böyle bir gece görmemiştim’ cevabını verir. Bu sözü duyan Hubbâ; ‘güzel kadını kötöleyen eksik olmaz’ der ve bu sözü darb-ı mesel hâline gelir.¹⁹⁶⁷

64. رَضِيْتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْإِيَابِ

‘Ganîmetten dönüşle yetindim’ (ganîmet olarak sağ sâlim dönmeme râzı olum) anlamına gelmektedir. Hastalığım bana geri döndü anlamında قَدْ تَأَوَّبَنِي دَائِي denilmiştir. Şiirde şöyle geçiyor;

وَقَدْ نَقَبْتُ فِي الْأَفَاقِ حَتَّى رَضِيْتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْإِيَابِ

Ganîmet olarak sağ sâlim dönüşle râzı olana kadar ülkeler dolaşım.¹⁹⁶⁸

¹⁹⁶⁵ A ‘râf, 18.

¹⁹⁶⁶ Hassân b. Şâbit, *Dîvân*, s. 92.

¹⁹⁶⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/6; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 169.

¹⁹⁶⁸ İmriu’l-Kays, *Dîvân*, s. 99; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/13; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 250.

65. إِنَّمَا هُمْ أَكَلَةُ رَأْسٍ

‘Onlar bir kelle yiyecek kadardırlar’ (sayıları bir kellenin yeteceği kadar azdır) anlamında kullanılan bir deyimdir.¹⁹⁶⁹

66. لَوْ أَطْعَمْتَنِي الْمَنَّ وَالسَّلْوَى مَا دُفِنْتُهُ

‘Bana Menn ve Selvâ bile yedersen tadına bakmam’ (baklava börek yedersen yine tatmam) mânâsına gelmektedir. Arapçada الْمَنَّ kelimesi, hiçbir eziyet çekmeden Allah’ın verdiği nîmet anlamında kullanılmaktadır. Hadîste şöyle buyruluyor; الْكَمَاءُ مِنَ الْمَنَّ وَمَاوَاهَا شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ (Mantar, kudret helvası cinsindedir, suyu da göze şifâdır).¹⁹⁷⁰ Müfessirlerin çoğunluğuna göre الْمَنَّ, kudret helvası anlamındadır. el-Ferrâ’ya göre ise الْمَنَّ, yaprakların üzerinde bulunan ve oradan toplanan bir çeşit tatlıdır. السَّلْوَى kelimesi Arapçada bal anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁷¹

67. لَا أَطْلُبُ أَثَرًا بَعْدَ عَيْنٍ

Deyimin anlamı hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre deyim, ‘bir şeyin kendisini bırakıp izinin peşine düşmek’ anlamına gelmektedir. Bu görüşte olanlara göre الْعَيْنُ kelimesi, bir şeyin kendisi veya aynı şey (نفس الشيء) anlamındadır. İkinci görüşe göre deyim, ‘bir şeyin aslını bırakıp, kaybolmuş izinin peşine düşmem’ anlamına gelmektedir. Bu görüşte olanlara göre ise الْعَيْنُ kelimesi, bir şeyin aslı anlamındadır. Bir şeyin aslından ve özünden sana haber getirdim anlamında فَدَّ جِنَّتَكَ بِهِ مِنْ عَيْنٍ صَافِيَةٍ deyimi kullanılmaktadır. Zikrolunan anlamlar hâricinde الْعَيْنُ kelimesinin, gözetleyen ve kesilmeyen yağmur anlamları da bulunmaktadır.¹⁹⁷²

68. اسْتَأْصَلَ اللَّهُ شَأْفَتَهُ

‘Allah kökünü yok etsin’ anlamına gelmektedir. Arapçada الشَّافَةُ, kişinin ayağında çıkıp sonra izi yok olan yara anlamında kullanılmaktadır. Ayakta çıkan

¹⁹⁶⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/18; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 247.

¹⁹⁷⁰ *Saĥîh-u Buĥârî*, IV/1701.

¹⁹⁷¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/52-53.

¹⁹⁷² el-Enbârî, ez-Zâhir, II/55-56; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 84; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emşâl*, II/304.

varanın yok olması gibi Allah onu da yok etsin anlamında **إِسْتَأْصَلَ اللَّهُ شَأْفَتَهُ** deyimini kullanılmıştır.¹⁹⁷³

69. بَقَيْنَا بَيْنَ كُلِّ حَاذِفٍ وَقَاذِفٍ

‘Sopa ile vuranların ve taş atanların arasında kaldık’ mânâsına gelmektedir. **حَاذِفٌ**, sopa ile vuran, **قَاذِفٌ**, taş atan anlamındadır.¹⁹⁷⁴

70. الْعَصَا مِنَ الْعَصِيَّةِ

Deyimin anlamı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre anlam, ‘büyük işler, küçük işlerden doğar’ (sopacık sopadandır) şeklindedir. İfade, küçük değneğin büyüyerek asâ olması deyiminden alınmıştır. Bahsedilen deyimle kastedilen, hiçbir işin küçümsenmemesidir. Şiirde şöyle geçiyor;

لا تَأْمَنَنَّ قَوْمًا ظَلَمْتَهُمْ وَبَدَأْتَهُم بِالظُّلْمِ وَالْعَنَتِمْ

أَنْ يَأْبُرُوا نَحْلًا لِغَيْرِهِمْ وَالْأَمْرُ تَحْقِرُهُ وَقَدْ يَنْمِي

Zulmettiğin ve ve zulmü kendin başlattığın bir kavmin, kendilerinden başkaları için bir hurma ağacı aşılmasından emin olma, sen bir işi hakîr görürsün ama o iş büyür.¹⁹⁷⁵

İkinci görüşe göre deyim, ‘Aşâ isimli tay, ‘uşayya isimli atın yavrusudur’ anlamındadır.¹⁹⁷⁶

71. مَا عَدَا مِمَّا بَدَا

‘Seni benden vaz geçiren ne?’ mânâsına gelmektedir. Beni seninle görüşmekten şu ve şu hususlar vaz geçirdi anlamında **عَدَانِي عَنْ لِقَائِكَ كَذَا وَكَذَا** deyimini kullanılmaktadır.

¹⁹⁷³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VI/290; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/1100; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Lûga*, XI/292; el-Cevherî, *es-Şihâh*, IV/1379; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, III/238; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/2176; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 822; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII/485; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 663; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/57; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 140.

¹⁹⁷⁴ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/85.

¹⁹⁷⁵ Beyit el-Hâriş b. V'ale'ye aittir. Bkz. el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 196.

¹⁹⁷⁶ el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/102-103; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 196. Deyim, kişinin babasına benzetilmesi durumunda da kullanılmaktadır. Bkz. Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emşâl*, II/37.

Rivâyet edildiğine göre مَا عَدَا مِمَّا بَدَا deyimini ilk defa kullanan Hz. Ali'dir. Hz. Ali ilk defa Basra'ya geldiği zaman Abdullah b. Abbas'a: Zübeyre git benden selam söyle ama Talhaya gitme ve de ki beni Hicâz'da tanıyordun ama Irak'ta tanımadın, seni benden vaz geçiren şey nedir? diye sor dedi. Zübeyr (r.a); Ona benden selam söyle ve de ki beni ondan vaz geçiren, halîfenin ahdi, halîfenin kanı, üç kişinin toplanması ve bir kişinin tek kalması, Ummu Mebrûre ve aşîretin istişâresidir.¹⁹⁷⁷

72. هَذَا أَجَلٌ مِنَ الْحَرْشِ

'Bu, kötünün de kötüsüdür' (tahrikten daha ötedir) anlamına gelmektedir. Arapçata الْحَرْشُ kelimesi, tahrik anlamında kullanılmaktadır. الْحَرْشُ kelimesinin yılan anlamı da vardır. Kerkenkeleyi avlamak için yuvasının önüne yılan getirerek çıkmasını sağlamaya ve avlanmasına الْحَرْشُ denilmektedir.¹⁹⁷⁸ Bir masalda anlatıldığına göre, kertenkele yavrusuna, yılanlara dikkat et! demiş ve bir gün yavru kertenkele babasıyla beraber iken yuvalarını bir avcı kazmaya başlamıştır. Yavru kertenkele babasına; bu yılan mı? diye sorunca babası; hayr bu yilandan daha kötüsüdür (هَذَا أَجَلٌ مِنَ الْحَرْشِ) diye cevap vermiştir. Daha sonra beklenenden de daha kötü bir sonuç alındığı zaman bu deyim kullanılmıştır.¹⁹⁷⁹

73. الْأَنْ حَمِي الْوَطِيسُ

'Savaş şimdi kızıştı' anlamındadır. İbnu'l-Enbârî'nin Ebû 'Amr'dan rivâyet ettiğine göre الْوَطِيسُ, yemek pişirilen fırına benzemektedir. Fırının sıcaklığı, savaşın sıcaklığına benzetilmiştir. el-Aşma'î'ye göre الْوَطِيسُ, fırının kendisidir.¹⁹⁸⁰ Hadîste şöyle buyrulmuştur; الْأَنْ حَمِي الْوَطِيسُ (işte şimdi savaş kızıştı).¹⁹⁸¹

¹⁹⁷⁷ Halîfenin ahdi, Hz. Ömer'in kendisinden sonra yerine seçilmesi için Şurâ ehline olan ahdi, Haîfenin kanı, Hz. Osman'ın kanı, üç kişinin toplanması, Zübeyr b. 'Avvâm, Abdurrahman ve S'ad b. Ebî Vakîkâs'ın toplanması ve Hz. Ali'nin onlara muhâlefeti, Ummu Mebrûre ise Hz. Âişe'dir. el-Enbârî, ez-Zâhir, II/104-105; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 277.

¹⁹⁷⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, III/95; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/512; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, IV/108; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/1000; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, II/39; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/834; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 589; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/134; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 306.

¹⁹⁷⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/108; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 235.

¹⁹⁸⁰ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, II/839; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII/23; el-Cevherî, *es-Şihâh*, III/989; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Lûga*, VI/122; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/4866; el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 580; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVII/13; *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsi*, s. 1317.

¹⁹⁸¹ *Sahîh-u Muslim*, III/1399; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/109; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 157.

74. مَا عِنْدَ فَلَانٍ طَائِلٌ وَلَا نَائِلٌ

‘Falancanın ne bir iyiliği, ne de bir ihsânı vardır’ anlamındadır. İbnu’l-Enbârî’ye göre طَائِلٌ kelimesi, iyilik ve lütuf anlamındadır. ذِي الطُّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ (kerem sahibi Allah’tandır ki O’ndan başka ilâh yoktur).¹⁹⁸² Şiirde şöyle geçiyor;

وَقَالَ لِحَسَّاسٍ أَغْتَنِي بِشَرْبَةِ تَدَارِكٍ بِهَا طَوْلًا عَلَيَّ وَأُنْعِمَ

Cessâs’a dedi ki, bana devamlı bir lütuf olarak şerbet içir ve ikrâm et.¹⁹⁸³

نَوَالٌ kelimesi, atâ ve ihsân anlamındadır. Kelime, ihsân anlamına gelen نَوَالٌ ifadesinden alınmıştır.¹⁹⁸⁴

75. قَدْ ضَحَكَ الرَّجُلُ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِزُهُ

‘Kişi, en arkadaki öğütücü dişleri görünene kadar güldü’ (kahkaha attı) mânâsına gelmektedir. İnsanın önde olan iki dişine نَبَاتَانِ, ön dişlerle azı diş arasında olan dişlere رُبَاعِيَّتَانِ, azı dişlere نَابَانِ, azı dişle ön diş arasında olan dört dişe ضَاحِكَانِ, en arkadan öndeki dişlere أَرْحَاءُ denilmektedir.¹⁹⁸⁵

76. هُوَ أَكْيَسُ مِنْ قِشَّةٍ

‘O, maymunun en küçük yavrusundan daha akıllıdır’ anlamına gelmektedir.¹⁹⁸⁶

77. فَلَانٌ لَا يُصْطَلَى بِنَارِهِ

‘Falancanın tarafına yaklaşılmaz’ (ateşiyle ısınılmaz) anlamındadır. Deyimle kastedilen, kişinin cimriliği değil, azîz ve heybetli oluşudur.¹⁹⁸⁷

¹⁹⁸² Mü’min, 3.

¹⁹⁸³ Nâbiğa el-C’adî, *Dîvân*, 145.

¹⁹⁸⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/109-110; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 185.

¹⁹⁸⁵ el-Enbârî, *Şerhu’l-Kaşâid*, s. 404; ez-Zâhir, II/111.

¹⁹⁸⁶ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/115; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 115. Aynı anlamda أكيس من رجمة (kartaldan daha kurnaz) deyimini de kullanılmaktadır. Bkz. Ebû Hilâl el-’Askerî, *Cemheratu’l-Emşâl*, I/317.

¹⁹⁸⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/115-116; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 129. el-Aşmaî’ye göre deyim, zayıflığından dolayı düşmanlık edilmeyecek kişi anlamındadır. Aynı anlamda لَا يُغْوَى وَلَا يُنْتَجَحُ ifadesi de kullanılmaktadır. Bkz. Ebû Hilâl el-’Askerî, *Cemheratu’l-Emşâl*, II/309.

78. اسْتَرَاخَ مَنْ لَا عَقْلَ لَهُ

‘Akli olmayan rahattır’ mânâsındadır. Deyimin anlamı konusunda iki görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre deyimle kastedilen, sadece yemek, içmek ve şehvet düşünen ahmak kimsedir. Eğer bunlar olursa onun zihnini hiçbir şey meşgul etmez. Diğer görüşe göre burada kastedilen, geleceği düşünmeyen, düşündüğü sadece yemek, içmek ve oynamak olan çocuktur. er-Râî‘ bir şiirinde şöyle deimştir;

أَلْفَ الْهُمُومِ وَسَادَهُ وَتَجَنَّبْتُ كَسْلَانَ يُصْبِحُ فِي الْمَنَامِ تَقِيلاً

Kaygılar onun yastığına alıştılar, kaygılar tembel olandan uzak olur ve o sabah ağır uykuyla uyanır.¹⁹⁸⁸

79. مَا فِيهِمَا حَظٌّ لِمُخْتَارٍ

‘Seçen için her ikisi de kötüdür’ (her iki seçimde de hiç bahtı yok) mânâsına gelmektedir. İbnu’l-Enbârî’nin naklettiğine göre bu deyim ilk defa kullanan şahıs A‘şâ Benî Kays b. Şa‘lebe’dir. Rivâyet edildiğine göre İmriu’l-Kays, düşman kabîlelere karşı yardım istemek için Bizans kralının yanına giderken yolu üzerinde bulunan Samuel b. ‘Âdiyâ isimli bir yahûdînin oturduğu kaleye gitmiş ve silah ve eşyalarını ona emânet olarak bırakmıştı. Daha sonra bunu öğrenen Hâriş b. Ebî Şemr el-Ğassânî, o eşyaları almak için kendi yakınlarından olan Hâriş b. Mâlik’i, Samuel’in oturduğu kaleye gönderdi. Hâriş b. Mâlik’in geldiğini gören Samuel, kalenin kapılarını kapatarak İmriu’l-Kays’ın emânetini vermeyi reddetti. Bunun üzerine Hâriş b. Mâlik, eşyaları vermezse dışarda olan Samuel’in oğlunu öldürmekle tehdit eder. Samuel ise; sana emâneti vermeyeceğim, istediğini yap! diye cevap verir ve Hâriş b. Mâlik, Samuel’in oğlunu öldürür. Bu olaydan sonra Samuel’in emânete ihânet etmemesi Araplar arasında darb-ı mesel haline gelmiştir. Bu olayın anlatıldığı şiirde, bahsedilen deyim şöyle geçmektedir;

فَقَالَ تُكَلُّ وَعَدَرٌ أَنْتَ بَيْنَهُمَا فَاخْتَرِ وَمَا فِيهِمَا حَظٌّ لِمُخْتَارٍ

فَشَكَكَ غَيْرَ طَوِيلٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ أَقْتُلْ أَسِيرَكَ إِنِّي مَانِعٌ جَارِي

¹⁹⁸⁸ er-Râî‘ en-Numeyrî, *Şi‘ru’r-Râî‘ en-Numeyrî*, s. 134; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/175; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 90. Ebû Hilâl el-Askerî’ye göre deyim ilk defa kullanan ‘Amr b. ‘Âs’dır. bkz. Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/121.

Ona dedi ki, ya çocuğunun ölümü yada ihânet, istediğini seç, seçenin her iki seçimde de hiç bahtı yok. Az tereddüt ettikten sonra dedi, esîrini öldür, ben komşumu korurum.¹⁹⁸⁹

Samuel'in vefâsı birçok şiire konu olmuştur. Bu şiirlerden birinde şöyle geçmektedir;

وَفَاءُ السَّمُورِ لَا بَلَّ تَزِيدُ كَمَا يَفْضُلَنَّ خَمِيسٌ عَشِيرًا

Samuel'in vefası, hayır daha fazlası, beşin ona tercih edildiği gibi.¹⁹⁹⁰

80. قَدْ قِيلَ ذَلِكَ إِنْ حَقًّا وَإِنْ كَذِبًا فَمَا اعْتَدَارُكَ مِنْ شَيْءٍ إِذَا قِيَلَا

'O söz, doğru veya yalan olsa da söylendi, söylenmiş bir sözden dolayı mâzeret ileri sürmenin ne anlamı var?' (dinleyicilerin yanında senin ayıbın söylenmiştir, artık ne kadar mâzeret beyân etsen de onların fikirlerini değiştiremezsin) mânâsına gelmektedir. Bu şiiri ilk defa Lebîd daha küçük yaşta, Nu'mân b. el-Munzir'in huzurunda, Rabî' b. Ziyâd el-'Absî'yi tasvîr ederek söylemiştir. Rabî' b. Ziyâd el-'Absî, Nu'mân b. el-Munzir'e Lebîd'in mensup olduğu kabileyi kötüleyerek onlardan yüz döndermesini sağlamış ve bunun üzerine Lebîd, Nu'mân ve Rabî' beraber yemek yerken gelerek şu şiiri okumuştur;

مَهْلًا أَبَيْتَ اللَّعْنَ لَا تَأْكُلُ مَعَهُ إِنْ أُسْتَهَ مِنْ بَرَصٍ مُلَمَّعَهُ

وَإِنَّهُ يُدْخِلُ فِيهَا إِصْبَعَهُ يُدْخِلُهَا حَتَّى يُورِي أَشْجَعَهُ

كَأَنَّهُ يَطْلُبُ شَيْئًا ضَيِّعَهُ

Ağır ol, lanet okunacak işi yapmayı reddeden! Onunla yemek yeme. Onun makatı abraşlıktan (deri hastalığından alacalıdır). Oraya parmağını sokuyor, sokuyor ki avucundaki teri örtün. Sanki kaybettiği birşeyi arıyormuş gibi.

Şiiri duyan Nu'man, Rabî'a çok kızar, onunla yemek yemeyi bırakır ve Lebîd'in kabîlesine öncekinden daha fazla ihsânda bulunur. Rabî', Lebîd'in sözünün

¹⁹⁸⁹ Meymûn b. Kaş b. Cendel el-A'sâ, *Dîvânu'l-A'sâ*, s. 126-127.

¹⁹⁹⁰ Beytin kaynağı bulunamadı; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/192-193; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 279; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/345.

yalan olduğunu söylese de ‘O söz, doğru veya yalan da olsa söylendi, söylenmiş bir sözden dolayı mâzeret ileri sürmenin ne anlamı var’ cevabını alır.¹⁹⁹¹

81. نَارُ الْحَبَابِ

‘Hubâhib’in ateşi’ anlamına gelmektedir. Rivâyete göre Hubâhib, bir arap köyünden ve çok cimri insan imiş. Gece birisi görür de faydalanır diye ışık yakmazmış. Işık yakmaya ihtiyaç duyduğu zaman yakar, ışığı başkası gördüğü zaman derhal kapatırdı. Daha sonra bu olay, faydası olmayan ateş anlamında darb-ı mesel haline gelmiştir. Başka bir görüşe göre نَارُ الْحَبَابِ, at nallarının taşlara çırpılmasıyla çıkan kıvılcım mânâsındadır. Âyette şöyle buyruluyor; وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا (And olsun Allah yolunda koştukça koşanlara; and olsun kıvılcımlar saçanlara).¹⁹⁹² Üçüncü görüşe göreyse نَارُ الْحَبَابِ, yıldız böceğinin ateşi anlamındadır. Nâbiğa’nın kılıcı tasvîr ettiği bir şiirinde şöyle geçmektedir;

تَجْدُّ السُّلُوقِيَّ الْمُضَاعَفَ نَسْجُهُ وَيُوقِدُنْ بِالصُّفَّاحِ نَارَ الْحَبَابِ

Çift dokunmuş zırhı kesiyor, atlar sert topraktan kıvılcım çıkartıyor.¹⁹⁹³

82. نَدَمٌ نَدَامَةً الْكُسَيْيِ

‘Kusaî’ gibi pişman oldu’ anlamına gelmektedir. Kusaî’nin Yemen asıllı, Benî Sa’d b. Zubyân kabîlesinden, Benî Kusa’ kabîlesinden veya Benî Muḥârib kabîlesinden bir kişi olduğu söylenmiştir. Bol otlu bir vâdîde develerini otlatırken bir tepenin üstünde ok yapmak için kullanılan bir ağaç görmüş ve bu ağaçtan mutlaka ok yapmam gerekir diye düşünmüştür. Daha sonra oraya çıkarak ağacı kesmiş ve kendisine o ağaçtan bir yay ve beş ok hazırladı. Okları hazırladıktan sonra şöyle dedi;

هُنَّ وَرَبِّي أَسْهُمٌ حِسَانُ يَلْدُ لِلرَّامِي بِهَا الْبِنَانُ

كَأَنَّهَا قَوْمَهَا مِيزَانُ فَأَبْشِرُوا بِالْخِصْبِ يَا صِنِّيَانُ

¹⁹⁹¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/199-202.

¹⁹⁹² Â’diyât, 1-2.

¹⁹⁹³ Nâbiğâtu Benî Şeybân, *Dîvân*, s. 61; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/204-205. Diğer rivâyetlerde deyim أبخل أبعل أشكاله من أبي الحباب ومن حباب şeklinde geçmektedir. Bkz. Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/200.

Rabbime yemin olsun ki, çok güzel oklardır, atanın parmağına zevk veriyor. Sanki onlar ölçü ile düzeltilmiş, size bollukla müjdeler olsun çocuklar.

Kusaî' daha sonra Hîmyerlilerin yerine gelerek orada bir avcı kulübesinde saklanır. Oradan geçen bir yaban eşeği sürüsüne bir fırlatır ve ok bir yaban eşeğini delerek kayaya isâbet eder ve kayadan kıvılcım çıkarır. Kayadan kıvılcım çıktığını gören Kusaî', okun isâbet etmediğini düşünür ve başka bir sürüye ok fırlatmaya devam eder. Bunun üzerine şöyle der;

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَكْدِ الْجَدِّ مَعَا وَالْجَرْمَانِ
مَا لِي رَأَيْتُ السَّهْمَ بَيْنَ الصَّوَّانِ يُورِي شِرَارًا مِثْلَ لَوْنِ الْعُقَيْانِ
فَأَخْلَفَ الْيَوْمَ رَجَاءَ الصَّيْبِيَّانِ

Azîz ve Rahmân olan Allah'a sığınırım, yoklukla beraber ihtiyârlığın zorluğundan. Bana ne oluyor ki okumu çakmaktaşı arasında görüyorum, altın rengi gibi kıvılcım çıkarıyor. Bugün çocukların ricâsı ertelendi.

Tüm okları aynı şekilde isâbet eder ve dağa değerek kıvılcım çıkarınca Kusaî', hiç bir okunun isâbet etmediğini düşünür ve oku taşa vurarak kırar. Sabah olunca vurduğu hayvanları gören Kusaî', yayı kırdığına pişman olur ve şöyle der;

نَدِمْتُ نَدَامَةً لَوْ أَنَّ نَفْسِي تُطَاوَعُنِي إِذَا لَقَطَعْتُ حَمْسِي
تَبَيَّنَ لِي سِفَاهُ الرَّأْيِ مَنِّي لَعَمْرُ أَبِيكَ حِينَ كَسَرْتُ قَوْسِي

Öyle pişman oldum ki, keşke nefsim bunu kabul etseydi, o zaman beş okumu kırardım. Babanın ömrüne yemîn olsun ki yayımı kırdığım zaman görüşümün aptalca olduğu bana belli oldu.¹⁹⁹⁴

83. سَبَقَ السَّيْفُ الْعَدْلَ

'İş işten geçti' (atı alan Üsküdarı geçti, kılıç kınamadan önce davrandı) mânâsına gelmektedir. İbnu'l-Enbârî, deyimini ortaya çıkması ile ilgili aşağıdaki kıssayı anlatmaktadır: Ðabbe b. Ud b. Tâbiha b. İlyâs b. Muðar'ın, Sa'd ve Su'ayd

¹⁹⁹⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/205-207; el-Mufaðdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 122. Deyim *أندم من الكسعي* şeklinde de kullanılmaktadır. Bkz. Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/257.

isimli iki oğlu varmış. Bir gece vakti Dabbe develerini kaybetmiş ve oğullarıyla beraber develerini aramak için çıkmıştır. Karanlıkta Sua'yd kaybolmuş ve bulunamamıştır. Oğlunu arayan Dabbe, karanlıkta her gördüğüne; **أَسَعِدُ أَنْتَ أَوْ سَعِيدٌ** (Sen Sa'd mısın yoksa Sua'yd?) sorardı. Daha sonra bu söz birşey arayan kişi görüldüğünde kullanılan darb-ı mesel haline geldi. Bu olaydan sonra Dabbe, haram aylarda Hâriş b. Ka'b ile beraber yürürken ağaçlık bir yere gelirler. Ağaçlık yeri Dabbe'ye gösteren Hâriş; Burayı görüyor musun, ben burda bir genci öldürdüm ve üzerindeki elbisesini ve kılıcını aldım der. Sonra genci, elbisesini ve kılıcını târif eder. Bunun üzerine Dabbe; **أَلْحَدِيثُ ذُو شُجُونٍ** (işler Arap saçına döndü, laf lafi açar) der ve bu sözü, bir mevzûnun başka mevzûyu açması anlamında darb-ı mesel haline gelir. Hâriş'in târif ettiği gencin oğlu olduğunu anlayan Dabbe, kılıcını çekerek Hâriş'i öldürür. Bunun üzerine insanlar haram ayda insan öldürdüğü için Dabbe'yi kınarlar. Bu kınamaları duyan Dabbe; **سَبَقَ السَّيْفُ الْعَدَلَ** (iş işten geçti, atı alan Üsküdarı geçti) şeklinde cevap vermiştir.¹⁹⁹⁵

84. هَذِهِ الْغَنِيمَةُ الْبَارِدَةُ

'Kolay av' (hiçbir zahmet çekmeden ve savaş ateşi dokunmadan elde edilen ganîmet) mânâsına gelmektedir. Hadîste şöyle buyruluyor; **الصَّوْمُ فِي الثَّنَاءِ الْغَنِيمَةُ الْبَارِدَةُ** (kışın tutulan oruç, rahat ganîmettir).¹⁹⁹⁶

85. مَا لِفُلَانٍ رُؤَاءٌ وَلَا شَاهِدٌ

'Falancanın ne gösterişi, ne de dili var' anlamındadır. **رُؤَاءٌ**, görünüş mânâsındadır. Âyette şöyle buyruluyor; **أَحْسَنُ أَنْتَانَا وَرَيْنَا** (varlıkça ve gösterişçe daha güzel).¹⁹⁹⁷ Şiirde şöyle geçiyor;

أَشَاقَتُكَ الطَّعَائِنُ يَوْمَ بَأْتُوا بذي الرئي الجميل من الأثاث

Mahfe içindeki kadınlar seni şevklendirdiler mi? Güzel görünümlü oldukları zaman.¹⁹⁹⁸

¹⁹⁹⁵ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/208-210; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, I/304.

¹⁹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV/335; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/211. Deyim **أَلذَّ مِنْ الْغَنِيمَةِ الْبَارِدَةِ** şeklinde de kullanılmaktadır. Bkz. Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/181.

¹⁹⁹⁷ Meryem, 74.

¹⁹⁹⁸ Beyit Muhammed b. Abdullah b. Numeyr'e aittir. Bkz. Emîl Bedî' Yakup, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, I/565; Bkz. el-Enbârî, ez-Zâhir, II/213-214.

86. أَصَابَ الصَّوَابَ فَأَخْطَأَ الْجَوَابَ

‘Doğruyu söylemek istedi ama cevapta yanlış yaptı’ mânâsındadır. Âyette şöyle buyruluyor; تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءَ حَيْثُ أَصَابَ (istediği yere onun buyruğu ile kolayca giden rüzgarı).¹⁹⁹⁹ Şiirde şöyle geçiyor;

وَعَيَّرَهَا مَا عَيَّرَ النَّاسَ قَبْلَهَا فَبَانَتْ وَحَاجَاتُ النَّفْسِ تُصِيبُهَا

Ondan öncekileri değiştiren onu da değiştirdi, nefislerin isteklerini istemeğe başladı.²⁰⁰⁰

87. يُصِيبُ وَمَا يَدْرِي وَيُخْطِئُ وَمَا دَرَى

‘Hile yapmadığı zaman isâbet ediyor, hile yaptığı zaman hata ediyor’ mânâsına gelmektedir. Ceylanı avlamak için ona sinsice ve saklanarak yaklaştım anlamında قَدْ دَارَيْتُ الظَّيِّ denilmiştir.²⁰⁰¹

88. هُوَ أَشَامُ مِنْ طُوَيْسٍ

‘O, Tuveyyis’ten daha uğursuzdur’ mânâsına gelmektedir. İbnu’l-Enbârî’nin babasından naklettiğine göre Tuveyyis, Medîne halkından kadınsı bir kişidir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) vefât ettiği gün doğmuş, Hz. Ebû Bekir’in vefât ettiği gün oturmuş ve Hz. Ömer’in vefât ettiği gün küttâba gönderilmiştir.²⁰⁰²

89. هُوَ أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبٍ

‘O Aşa‘b’dab daha tamahkardır’ anlamına gelmektedir. İbnu’l-Enbârî’nin babasından rivâyet ettiğine göre Aşa‘b b. Cübeyr, Abdullah b. Zübeyr’in mevlâsı, Medîne halkından ve künyesi Ebu’l-‘Alâ’dır. Ebû ‘Ubeyde’den deyimimin anlamı sorulduğunda şöyle cevap vermiştir; Medîne gençleri eğlenmek için Aşa‘b’ın etrafına toplanmışlardı. Kendisi zarif ve şarkı söylerdi. Gençler onu rahatsız edince; ‘falancanın evinde düğün var, oraya gidin orası sizin için daha faydalıdır’ dedi. Gençler gittikten sonra kendi kendine, belki dediğim doğrudur dedi ve o da gençlere

¹⁹⁹⁹ Sâd, 36.

²⁰⁰⁰ Bişr b. Ebî Hâzım, Dîvân, s. 13; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/215. Aynı anlamda اسْتَهْ أَلْحَفْرَةَ deyimi de kullanılmaktadır. Bkz. Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/160.

²⁰⁰¹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/216.

²⁰⁰² el-Enbârî, ez-Zâhir, II/238; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 133. Başka bir rivâyette مِنْ أُخْنْتُ مِنْ طُوَيْسٍ şeklinde geçmektedir. Bkz. Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/354.

söylediği yere gitti. Söylediği yere gidince bir şey olmadığını gördü ve kendisini de gençler yakaladı.

Aşa‘b‘dan rivâyet edildiğine göre şöyle derdi; Ben ve Ebu‘z-Zinad,²⁰⁰³ Ayşe b. Osmân b. Affân‘ın himâyesinde büyüdük. O yükseldikçe yükseldi, ben alçaldıkça alçaldım. Yine el-Aşma‘î‘den rivâyet edildiğine göre Aşa‘b şöyle demiştir; Ben insanların en uğursuzuyum. Hz. Osmân‘n katledildiği gün doğdum, Hz. Hüseyin‘in katledildiği gün sünnet edildim.²⁰⁰⁴

90. الْعَاشِيَّةُ تَهِيحُ الْأَبِيَّةَ

‘Gece otlamaya başlayan deve, otlamak istemeyen develeri de harekete geçirir’ anlamında kullanılan bir deyimdir. Deyim, arkadaşının hareket etmesine bağlı olarak harekete geçen ve diğer hayvana bakarak yürüyen hayvanlar hakkında kullanılmaktadır. İbnu‘l-Enbârî, deyim hakkında babasından şu olayı nakletmektedir: Suleyk isimli bir hırsız, arkadaşlarıyla beraber bir yere saldırmak istediler. Yağmurun çok olduğu ve bolluk döneminde Benî Şeybân kabîlesinin yanından geçerken, diğer evlerden uzakta büyük bir ev gördüler. Ev, Yezîd b. Ruveym eş-Şeybânî‘nin eviydi. Suleyk, gizlice evin arkasından eve girer ve Yezîd ve yaşlı eşinin evin bahçesinde oturduğunu görür. Daha sonra Yezîd‘in oğlu gece vakti develeri otlatmaya götürmek ister ve bunu gören babası; gecenin bu saatinde mi develeri otlamaya götürüyorsun? Diye oğluna çıkışır. Oğlu ise, develer akşam otlamadılar diye cevap verince Yezîd şöyle der; إِنَّ الْعَاشِيَّةَ تَهِيحُ الْأَبِيَّةَ (Gece otlamaya başlayan deve, otlamak istemeyen develeri de harekete geçirir). Daha sonra develeri en uzaktaki otlak yerine götüren Yezîd‘i takip eden Suleyk, yemek yerken arkadan yaklaşarak Yezîd‘in başını kılıçla keser ve develeri kovalayarak arkadaşlarına getirir. Suleyk, bu olayı anlattığı şiirinde şöyle der;

وَعَاشِيَّةٍ رُجَّ بِطَانٍ دَعَرْتُهَا بِنُوبٍ قَتِيلٍ وَسَطُّهَا يَنْسَيِفُ

²⁰⁰³ Abdullah b. Zekvân, el-Ğuraşî, Medîne halkının fakihi sayılmaktadır. H. 131 senesinde vefât etti.

²⁰⁰⁴ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/239-240; el-Mufaddal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 133; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu‘l-Emşâl*, II/23.

Ortasından kılıçla kesilmiş ölünün elbisesiyle, büyük karınlı ve zayıf develeri korkuttum.²⁰⁰⁵

91. أَفْرَخَ رَوْعَكَ

‘Korktuğun şey ortadan kalktı’ anlamındadır. Deyimi ilk defa kullanan Muâviye b. Ebî Süfyân’dır. Ebu’l-Abbas’tan nakledildiğine göre Muâviye, Ziyâd’ı Basra’ya, Muğîre b. Şu‘be’yi Kûfe’ye vâlî tayin etmişti. Muğîre b. Şu‘be’nin vefâtından sonra Ziyâd, onun yerine Abdullah b. ‘Âmir’in vâlî tayin edileceğinden korkuyordu. Ziyâd’a bir mektup yazan Muâviye; فَدَّ ضَمَمْنَا إِلَيْكَ الْكُوفَةَ وَالْبَصْرَةَ أَفْرَخَ رَوْعَكَ, فَدَّ ضَمَمْنَا إِلَيْكَ الْكُوفَةَ وَالْبَصْرَةَ (Korktuğun şey ortadan kalktı, Kûfe ve Basra’yı da sana havâle ettik) dedi.²⁰⁰⁶

92. أَصَيَّفَ ضَيَّعَتِ اللَّبَنَ

‘Sütü yazın kaçırdın’ (geçti Bor’un pazarı) anlamında kullanılmaktadır. Deyim, bir şeyi vakitsiz istemek, imkan varken istemeyip imkansız olduğu zaman istemek anlamında kullanılmıştır. İbnu’l-Enbârî’nin babasından rivâyet ettiğine göre ‘Amr b. ‘Amr, amcası kızı ve şâire olan Dahtanûs binti Luqayt ile evlendi. Kavminin en zengini olmasına rağmen yaşlı olduğu için eşi tarafından devamlı azarlanan ‘Amr, amcası kızını boşadı. Boşandıktan sonra Dahtanûs, diğer bir amcasının oğlu olan genç ama fakir ‘Umeyr b. Ma‘bed ile evlendi. Bir müddet sonra Dahtanûs, evinin önünden geçen çok sayıda ‘Amr’a ait develeri görünce, hizmetçisini göndererek amcası oğlundan kendisine süt vermesini istedi. Hizmetçi gelip ‘Amr’a amcası kızının isteğini iletince ‘Amr; amcamın kızına selam söyle ve de ki أَصَيَّفَ ضَيَّعَتِ اللَّبَنَ (geçti Bor’un pazarı) ve Dahtanûs’a iki deve ve bir süt sağan gönderdi. Hizmetçi gelip Dahtanûs’a ‘Amr’ın dediklerini iletğinde Dahtanûs, ‘Umeyr’e sarılarak; هَذَا وَمَدَّقَةٌ خَيْرٌ (şu sütle karışık su daha hayırlıdır) şeklinde cevap verdi.²⁰⁰⁷

93. أَفْعَلُ كَذَا وَكَذَا إِذَا هَلَكَ الْهَلُوكُ, وَإِنْ هَلَكَ الْهَلُوكُ

‘Her kes ölse de (her kesin öldüğü vakitte bile) şöyle şöyle yaparım’ anlamına gelmektedir. Hz. Peygamberin (s.a.v), Deccâl’i tasvîr ettiği bir hadîste şöyle

²⁰⁰⁵ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/244-245; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 173. Bahsedilen deyimine yakın anlamda نَطَعَمَ نَطَعَمَ deyimi de kullanılmaktadır. Bkz. Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emşâl*, 50-51.

²⁰⁰⁶ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/246.

²⁰⁰⁷ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/247-248; el-Mufađđal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 137; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emşâl*, I/473.

buyruluyor; أَعْرُ جَعْدٌ هِجَانٌ كَانَ رَأْسُهُ أَصْنَلَةً أَشْبَهَ النَّاسَ بِعَبْدِ الْعِزَّى بْنِ قَطَنٍ وَلَكِنَّ الْهُلْكَ كُلَّ الْهُلْكَ أَنْ رِبِّكُمْ لَيْسَ بِأَعْوَرَ كُؤُوكُ يِلَانُ بَابُ غِيبِذِر. İnsanlardan ona en çok benzeyen Kaţan oğlu Abdu'l-‘İzzâ’dır. (Rubûbiyyet iddiâ edecek) ama insanların hepsi ölse bir Rabbiniz tek gözli değildir (noksandan münezzehdir).²⁰⁰⁸

94. لِأَنَّ تَسْمَعَ بِالْمُعِيدِي خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ

‘Mua‘ydî’nin uzaktan haberini almak, onu görmekten iyidir’ (yiğidin adını duy, yüzünü görme) anlamına gelmektedir. Deyimin (Mua‘ydî’yi duy ama sesini işitme) şeklinde başka bir şekli de bulunmaktadır. İbnu’l-Enbârî’nin bu başlık altında zikrettiği diğer atasözleri şunlardır; وَلِي التُّكْلِ بِنْتٌ غَيْرِكُ (yetim çocuğa başkasının kızını velî yap). Deyim, bir halka musîbet uğradığı zaman, o halktan sadece bir kişiye musîbet uğramamamsı için duâ etmek anlamında kullanılmaktadır. إِنَّمَا يَعْيشُ الْمَرْءُ بِأَصْغَرِيهِ بِقَلْبِهِ وَيَلْسَانِهِ (İnsan iki küçük parçasıyla insandır, kalbi ve dili ile).²⁰⁰⁹

95. أَسْرَعُ مِنْ نِكَاحِ أُمَّ خَارِجَةَ

‘Ummu Hârice’nin nikâhından daha hızlı’ anlamındadır. İbnu’l-Enbârî’nin babasından rivâyet ettiğine göre Ummu Hârice (Ummu ‘Udus), zamanındaki kadınların en güzeli idi ve İyâd kabîlesinden bir kişiyle evliydi. Daha sonra kardeşi oğlu Da‘c b. ‘Abd ile, ondan sonra ise ‘Amr b. Temîm ile evlendi. ‘Amr’la evliliğinden Useyd, ‘Anber, Huceym ve Kuleyb isimli dört oğlu oldu. Daha sonra Bekr b. ‘Abd Menât ile evlendi ve onunla olan evliliğinden Leys ve Hâriş isimli iki oğlu oldu. Bekr’den sonra Mâlik b. Şa‘lebe ile evlendi ve ondan Ğâdırâ isimli bir oğlu oldu. Mâlik’ten de ayrılan Ummu Hârice, diğer kabîlelerden de evlendi. Bir kişi onunla evlenmek için geldiğinde; خَطْبُ (seninle evlenmek istiyorum) der, Ummu Hârice; نِكَحُ (seninle evlenmeği kabul ediyorum) derdi. Daha sonra bu ifade, çabucak olan her iş için darb-ı mesel haline geldi.²⁰¹⁰

²⁰⁰⁸ İbn Kuteybe, *Ĝaribu’l-Hadîs*, I/94; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/257-259.

²⁰⁰⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/260-261; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 102; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/215.

²⁰¹⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/287; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhîr*, s. 97; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, I/432.

96. قَدْ حَلِمَ الْأَيْمُ

‘Deri delindi’ (kene üşüşüp delindi) mânâsına gelmektedir. Deyim, işlerin bozulması hakkında darb-ı mesel olarak kullanılmaktadır. Bir şiirde şöyle geçiyor;

إِنَّا سَرَاةٌ وَسَطْنَا قُرُومُ قَدْ عَلِمَتْ أَحْسَابَنَا تَمِيمُ

فِي الْحَرْبِ حِينَ حَلِمَ الْأَيْمِ

Biz ortadayız, ortada olanlarımız ulu kişilerdir. Savaşta deri delinip bozulduğu zaman artık Temîm bizim soy sopumuzu bildi.²⁰¹¹

97. أَنْجَزَ حُرٌّ مَا وَعَدَ

‘Mert (hür) adam verdiği sözü tutsun’ anlamındadır. Deyimin zâhiri geçmiş zamanı, anlamı ise gelecek zamanı göstermektedir. İbnu’l-Enbârî’nin babasından rivayet ettiğine göre câhiliyye zamanında Hâriş b. Amr, Şahr b. Neşel’e; ‘Sana ganimet yeri göstereceğim ama beşte biri benim olmak şartıyla’ dedi. Bunu kabul eden Şahr, Hâriş’in gösterdiği yemenli bir kervana saldırdı ve çok sayıda ganimet elde etti. Bunun üzerine Hâriş Şahr’a; أَنْجَزَ حُرٌّ مَا وَعَدَ (er kişi verdiği sözü tutsun) dedi. Bunun üzerine Şahr, askerlerini dağın başında dar bir geçitte durdurarak ganimetin beşte birini vermesini talep etti. Hummara b. Cafer, bunu reddedince Şahr onu öldürdü. Bunun üzerine tüm askerler ganimetin beşte birini vermeğe razı oldular. Bu olayı anlatan şiirde şöyle deniliyor;

وَنَحْنُ مَنَعْنَا الْجَيْشَ أَنْ يَتَأَوَّبُوا عَلَى الشَّجَعَاتِ وَالْجِيَادُ بِنَا تَجْرِي

حَبَسْنَاهُمْ حَتَّى أَقْرُوا بِحُكْمِنَا وَأُذِي أَنْفَالِ الْخَمَيْسِ إِلَى صَخْرٍ

Ordunun gece geri dönmesine biz engel olduk, dağın dar geçidinde, atlar bizi götürürken. Hükmümüzü kabûl edene kadar onları orda tuttuk ve böylece ganimetin beşte biri Şahr’a ödendi.²⁰¹²

²⁰¹¹ Beyit Hâlid b. Mu‘âviye’ye aittir. Bkz. Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emşâl*, I/340; el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/296-297.

²⁰¹² el-Enbârî, *ez-Zâhir*, II/300-301; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 98; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emşâl*, I/31.

98. لَوْ تَرِكَ الْقَطَا لَنَامَ

‘Bağırtlak kuşları rahat bırakılsa uyurdu’ anlamında kullanılan bir deyimdir. Deyim, kendisine zararlı olduğu halde bir şeyi bırakamayan kişiden o şeyi bırakmasını istemek anlamında darb-ı mesel olarak kullanılmaktadır. Deyimi ilk defa kullanan Kâhil oğullarından ‘İlbâ b. el-Ĥâriş’dir. Rivâyet edildiğine göre İmriu’l-Ķays’ın dedesi el- Ĥâriş b. ‘Amr, oğullarının her birini bir kabîlenin başına getirmişti. Babaları öldükten sonra kardeşler anlaşamamış ve bir birleriyle savaşmaya başlamıştı. Bu savaşlar zamanı İmriu’l-Ķays’ın babası, İmriu’l-Ķays’ın bulunmadığı bir zaman öldürülmüştü. Bu olay üzerine İmriu’l-Ķays, kendi taraftarlarıyla düşman kabîlelerle savaşmaya başladı. Düşman kabîlelerin çok olduğunu görünce İmriu’l-Ķays, savaşı bıraktı ve gitti. Bu savaştan dönmekte olan Ĥucr ve Ķays b. Ĥaddân’a ulaşan ‘İlbâ, Ĥaddân’a; arkadaşını öldür ki bize şerri dokunmasın dedi. Ĥaddân arkadaşını öldürmekte tereddüt edince ‘İlbâ, elindeki kırık bir mızrağı Ĥucr’un vücuduna sapladı ve onu öldürdü. Olayın anlatıldığı bir şiirde şöyle deniliyor;

وَقَصْدَةَ عَلْبَاءَ بْنِ قَيْسِ بْنِ كَاهِلٍ مَنِيَّةَ حُجْرٍ فِي جِوَارِ ابْنِ خَدَانَا

‘İlbâ b. Ķays b. Kâhil’in yönelmesi, İbn Ĥaddân’ın yanında Ĥucr’u öldürmek için.

Daha sonra İmriu’l-Ķays, Yemen’den topladığı çok sayıda askeriyle gelip ‘İlbâ’yı aramaya başladı. Bunu öğrenen ‘İlbâ gece kaçmış ve kaçarken bağırtlak kuşlarını da uyandırmıştı. Olaylardan habersiz olan ‘İlbâ’nın kızı; ‘bağırtlak kuşlarını dün akşamki gibi görmemiştim’ der. ‘İlbâ kızına; لَوْ تَرِكَ الْقَطَا لَنَامَ (bağırtlak kuşları rahat bırakılsa uyurdu) cevabını verir.²⁰¹³

99. مَاءٌ وَلَا كَصَدَاءٍ

‘Su ama Şaddâ (kaymak suyu) gibi değil’ mânâsına gelmektedir. Deyimle, “bir özellik sende de yeteri kadar var ama falancaya yetişemezsin” anlamı kastedilmektedir. Rivayet edildiğine göre Lukayt b. Zürâra’yı gören babası; Allah’a yemin olsun ki sen kibirleniyorsun, sanki Ķays b. Ĥâlid’in kızıyla evlenmiş ve

²⁰¹³ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/301-303; el-Mufağdal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 161; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheratu’l-Emşâl*, II/161.

Munzir b. Mâi's-Semâ'nın beyaz develerinden yüz beyaz deve almışsın. Bunu duyan Luḳayṭ; Yemin olsun ki o kızı ve yüz deveyi getirene kadar başımı yıkamayacağım, şarap içmeyeceğim ya da bu yolda öleceğim dedi. Ḳays b. Ḥâlid'in yanına gelen Luḳayṭ ona ve yanında oturanlara selam vererek kızına tâlip olur. Bunu duyan Ḳays; Seni bunu açık söylemeğe mecbûr eden şey nedir? deyince Luḳayṭ; Biliyorum ki, sana açık olarak söylemem sana düşman olmadığımı, senden istemem de sana ihânet etmeyeceğimi göstermiş olur. Bu sözü duyan Ḳays, kızını Luḳayṭ'la evlendirir. Daha sonra Munzir b. Mâi's-Semâ'ya giden Luḳayṭ, babasının kendisine söylediklerini ona söyler ve Munzir Luḳayṭ'a yüz beyaz deve bağışlar. Hanımıyla ve develerle kabîlesine dönen Luḳayṭ, bir savaşta öldürülür ve hanımı kendi kavminden başka birisiyle evlenir. Ancak devamlı Luḳayṭ'tan bahseder. Bunu duyan yeni kocası; Luḳayṭ'ta gördüğün en güzel şey nedir? diye sorunca hanımı şöyle der; Bulutlu bir günde koku sürerek ve içki içerek çıktı, inekler kesti ve üzerinde kan lekeleri ve şarap kokusu ile geldi. Ona sarıldım ve kokladım. Ondan daha güzel bir manzara görmedim, keşke orda ölseydim. Yeni eşi bulutlu bir günde şarap içerek ve koku sürerek çıktı, ata bindi, inekleri kesti ve üzerinde kan lekeleri ve şarap kokusu ile geldi ve hanımını kendisine çekerek; ben mi daha iyiyim yoksa Luḳayṭ mı? Diye sorunca hanımı; Su ama Şaddâ (kaymak suyu) gibi değil cevabını verdi.

Şaddâ, şiirlerde çokca bahsedilen ve rivayete göre suyu yeryüzünün en tatlı suyu olan bir çeşmedir. Bir şiirde şöyle geçiyor;

فَأَيُّ وَتَهِيَامِي بَزَيْنَبَ كَأَلَذِي يُخَالِسُ مِنْ أَحْوَاضِ صَدَاءِ مَشْرَبَا

Ben ve Zeyneb'e olan aşkım, Şaddâ havuzundan gizlice su içen kimse gibiyiz.²⁰¹⁴

100. طَيْرُ اللَّهِ لَا طَيْرُكَ

'Senin işinden değil, Allah'ın iş ve takdîrinden (korkarız)' mânâsına gelmektedir. Ebû 'Ubeyde'ye göre Arapçada طَيْرٌ kelimesi, haklin baht dediği şans anlamında kullanılmaktadır. el-Ferrâ'ya göre ise طَيْرٌ, amel anlamındadır. O, bu görüşüne şu âyeti delil göstermiştir; وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ (Her insanın boynuna

²⁰¹⁴ Beyit Dırâr b. 'Utbe es-S'adî'ye aittir. Bkz. *Emîl Bedî' Yakup, el-Mu'cemu'l-Mufaşşal, I/117*; el-Enbârî, ez-Zâhir, II/304-306; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl, II/197*.

işlediklerini dolarız).²⁰¹⁵ İbnu'l-Enbârî, her iki görüşün de doğru olduğunu, kelimenin aslının baht olduğunu, daha sonra amel anlamı kazandığını belirtmiştir.²⁰¹⁶ Ruqayka bint Ebû Şayfî,²⁰¹⁷ Hz. Peygamber'i övdüğü bir şiirinde şöyle demiştir;

مَنَّا مِنَ اللَّهِ بِالْمَيْمُونِ طَائِرُهُ وَخَيْرَ مَنْ بُتِّيرَتْ يَوْمًا بِهِ مُصْنَرُ

Bahtı uğurlu olan Allah'ın bir lütfü, o gün Muḍar'ın müjdelendiği en hayırlı kişi.²⁰¹⁸

101. قَدْ حِيلَ بَيْنَ الْعَيْرِ وَالنَّزْوَانِ

'Merkebin sıçramasına engel olundu' (arzu edilen bir hususa ulaşamadı) mânâsında kullanılmaktadır. Merkep zıpladı anlamında نَزَا الْجَمَارُ denilmiştir.²⁰¹⁹

102. أَطْرِقُ كَرَا أَطْرِقُ كَرَا إِنَّ النُّعَامَ فِي الْقُرَى

'Keklik (veya toynak) kuşu, topaçlar köylere'dir' anlamındadır. İbnu'l-Enbârî'nin babasından rivâyet ettiğine göre deyim, bir kişinin yanında bir mevzudan bahsedilince kastedilenin kendisi olduğunu düşünen kişi hakkında kullanılmaktadır. Yani, sen sus, bu konuda senden daha yüce kişiler bulunmaktadır mânâsına gelmektedir. Deyimde geçen كَرَا, küçük kuş anlamına gelen كَرَوَانِ sözünden alınmış ve zelîl ve hakîr kimse anlamında kullanılmıştır. Topaç anlamına gelen النُّعَامِ sözü ise, yüce kişiler anlamı kastedilmiştir.²⁰²⁰

²⁰¹⁵ İsrâ, 13.

²⁰¹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, VII/447; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Lûga*, I/320; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lûga*, VIII/123; el-Cevherî, *es-Şihâh*, II/728; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lûga*, IV/408; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3205; el-Fîruzabâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 432; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XII/449; *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, s. 806.

²⁰¹⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.v) halasıdır. İslâma yetişmiş ve Müslüman olmuştur. Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'i en çok savunanlardan birisiydi. Kureyş'in, Rasûlullâh'a suikast hazırladığını haber vermiş ve Rasûlullah (s.a.v), yerine Hz. Ali'yi bırakarak geceleyin Mekke'den çıkmıştı. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed el-Bağdâdî b. S'ad, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Aṭâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990, VIII/178.

²⁰¹⁸ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/356; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, II/15.

²⁰¹⁹ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/367.

²⁰²⁰ el-Enbârî, ez-Zâhir, II/396-397; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, I/158.

SONUÇ

Arap dili ve belâğatı, hadîs, kırâat ve tefsîr alanlarında engin birikime sâhip olan İbnu'l-Enbârî'nin ilmi, kendisinden sonra bu alanda yetişen çoğu âlimi etkilemiştir. İster Arap dili, isterse de diğçer alanlarda yazılmış birçok eserde bu etkiyi görmemiz mümkündür.

ez-Zâhir adlı eserinde müellif, birden fazla konuya dağınık olarak değinmiştir. Ağırlıklı olarak Arap dilinde emşâl, bazı gramer meseleleri, Kuran'daki kırâat farklılıkları, Esmâ-i Hüsnâ, ÷lke, şehir ve ay isimlerinin iştikâkı bu konulardan bazılarıdır. Bu konu çeşitliliğinin sebebi, müellifin eserin giriş kısmında da belirttiğı gibi, insanların günlük hayatlarında kullandıkları sözlerin anlamlarının bilincine varmaları içindir.

Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî, Arap dilciliğı alanında önemli bir şahsiyet olmasına rağmen hakkında bazı istisnalar dışında fazla çalışma bulunmamaktadır. Müellifin en kapsamlı eserlerinden olan *ez-Zâhir* eseri Arap dilciliğinde mesel konusunda yazılan eserler arasında kategorize edilmektedir. Eserde meseller konusu geniş bir yer işğâl etmesine rağmen, *ez-Zâhir* tam anlamıyla mesel kitabı değildir. Bu, müellifin yaşadığı dönemin etkisinden kaynaklanmaktadır. Çünkü İbnu'l-Enbârî'nin yaşadığı dönemde henüz meseller konusu tam anlamıyla kategorize edilmemişti.

İbnu'l-Enbârî, eserin telfinde her hangi bir yöntem takip etmemişse de genel olarak *ez-Zâhir*'deki üslûbu, önce açıklanacak başlığı vermesi, daha sonra başlıkta geçen deyim veya sözün iştikâkını açıklaması, bu konuda farklı dil âlimlerinin görüşlerini zikretmesi ve bu görüşleri destekleyici mahiyette olan âyet, hadîs veya şiiirlerden örnekler gösterilmesi şeklindedir.

Müellifin, verdiği bazı başlıkların açıklamaları esnasında konu dışına çıkmakta ve tamamen farklı konulara girmektedir. Bu üslup, esere eleştiriler yöneltilmesine sebep olmuştur. Buna rağmen eser, kendisinden sonraki dönemde yapılmış hem emşâl, hem de sözlük çalışmalarını etkilemiştir. Birçok sözlük ve

mesel konusunda eser yazmış müellif, ez-Zâhir adlı eserden geniş ölçüde alıntılar yapmışlardır.

Kûfe dil ekolüne mensup olan İbnu'l-Enbârî, görüşlerinde çok mutaasıp davranmamakta ve genel kabul görmüş kuralları esas almaktadır. Bununla beraber bazı kelimelerin anlamı konusunda farklı görüşler de sergilemektedir.

İbnu'l-Enbârî'den sonraki dönemde emşâl çalışmaları farklı şekilde yapılmaya başlanmıştır. Müvelled ismi verilen yeni bir tür olan meseller artık emşâl kitaplarına girmiş, emşâl konusu bu dönemden itibaren konuya göre veya alfabetik sıraya göre yazılmaya başlanmıştır.

KAYNAKLAR

Abbas b. Mirdâs, *Dîvân*, thk. Yahya el-Cebûrî, Dâru'l-Cumhûriyye, Bağdad, 1968.

Abbas, İhsân, *Şi'ru'l-Havâric*, Dâru's-Seķâfe, Beyrut, 1974.

ʿAbdî, el-Muşakķib, *Dîvân*, thk. Hasan Kâmil es-Şayrafî, Câmîatu'd-Duveli'l-Arabiyye, 1391/1971.

ʿAbdulmuteʿâl, Nuʿmân, *Şi'ru'l-Futûhi'l-İslâmiyye fi Şadri'l-İslâm*, Mektebetu's-Seķâfeti'd-Dîniyye, 1426/2005.

ʿAclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, thk. Abdulhamîd b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî, Mektebetu'l-ʿAşriyye, 1420/2000.

Adanâvî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, thk. Süleymân b. Sâlih el-Ĥizî, Mektebetu'l-ʿUlûm ve'l-Ĥikem, Suudî Arabistan, 1417/1997.

Aĥbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye (kitabın müellifi bilinmiyor), thk. Abdulazîz ed-Devrî-Abdulcebbâr el-Maţlabî, Dâru't-Ṭalîʿa, Beyrut, tsz.

Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Müessesetu'l-Kurtuba, Kahire, tsz.

Aḥṭal, Ğıyâs b. Ğavṣ, *Dîvânu'l-Aḥṭal*, thk. Anton Şâlihânî, Matbaatu'l-Katolikiyye, Beyrut, 1905.

Altıkulaç, Tayyar, "İdrîs b. Abdülkerîm" *DİA*, XXI, s. 484.

Âmir b. et-Ṭufeyl, *Dîvân*, Dâru Şâdir, Beyrut, 1399/1979.

Âmr b. Aḥmer, *Şi'ru 'Amr b. Aḥmer*, thk. Hüseyin 'Aṭvân, Mecma'u'l-Luġâti'l-Arabiyye, Dimaşk, tsz.

Âmr b. Kâmi'e, *Dîvân*, thk. Hasan Kâmil es-Şayrafi, Dâru'n-Neşr, Kahire, 1965

Âmr b. Ma'dî Kerb, *Dîvân*, thk. Muṭâ' et-Ṭarâbîşî, Matbû'âtu Mecmai'l-Lûġati'l-Arabi, Dimaşk, 1394/1974.

Asḳalânî, İbn Hacer, *el-İşâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.

----- *Lisânu'l-Mîzân*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.

Âskerî, Ebû Hilâl, *Cemheratu'l-Emsâl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988/1408.

----- *Dîvânu'l-Meânî*, Dâru'l-Cîll, Beyrut, tsz.

'A'şâ, Meymûn b. Kays b. Cendel, *Dîvânu'l-A'şâ (es-Subḥu'l-Munîr)*, Matbaatu Adolf, Viyana, 1927.

Baġdâdî, el-Ḥaṭîb, *Târîhu Baġdad*, thk. Beşşâr 'Avâd Ma'rûf, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1422/2002.

Baġdâdî, Muhammed b. el-Hasen Bahâuddîn, *et-Tezkiratu'l-Ḥamdûniyye*, Dâru Şâdir, Beyrut, 1418/1998.

Bârukî, Surâka, *Dîvân*, thk. Hüseyin Naşşâr, Lecnetu't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire, 1948.

Başrî, Ali b. Ebi'l-Ferec, *el-Ḥamâsetu'l-Başriyye*, thk. Muḥtâruddîn Ahmed, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1383/1963.

Beğavî, Ebû Muhammed, *Me'âlimu't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah Nemr, Osman Cumua' Dumeyriyye, Süleyman Muslim el-Ĥarş, Dâru Taybe li'n-Neşr, 1417/1997.

Bekrî, Ebû 'Ubeyd el-Endelûsî, *Faşlu'l-Makâl fi Şerhi'l-Emsâl*, thk. İhsân Abbâs, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1971.

Bereke, Abdulfettâh Abdullah "Hakîm et-Tirmizî", *DİA*, XV, s. 196-199.

Buşeyne, Cemîl, *Dîvân*, thk. Huseyn Naşşâr, Dâru Mısır, Kahire, 1967.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn, *Şu'abu'l-Îmân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410.

Bişr b. Ebî Ĥâzim, *Dîvânu Bişr b. Ebî Ĥâzim*, thk. İzzet Hasen, Matbû'âtu Mudîriyyeti İhyâi't-Turâşi'l-Kadîm, Dimaşk, 1973.

Buĥârî, Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buĥârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buġâ, Dâru İbn Keşîr, Beyrut, 1407/1987

Câhiz, Ömer b. Baĥr b. Maĥbûb el-Kinânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1423/2002

----- *el-Ĥayavân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.

Cerîr b. 'Atiyye, *Dîvân*, thk. Nu'mân Muhammed Emîn Ĥâhâ, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, tsz.

Cezerî, Şemsuddîn Ebi'l-Ĥayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali , *Ġâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, thk. G. Bergstraesser, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1427/2006.

----- *en-Nihâye fi Ġarîbi'l-Hadîs ve'l-Eşer*, thk. Ĥâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Ĥanâhî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1399/1979.

Çakan, İsmail Lütfî, "Dârekutnî", *DİA*, VIII, s. 488-490.

Ḍabbî, Ebû Ca'fer, *Buğyetu'l-Multemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endulus*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Kâhire, 1967.

Ḍabbî, el-Mufaḍḍal b. Sâlim, *el-Mufaḍḍaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir/Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, tsz.

Ḍabbî, el-Mufaḍḍal b. Seleme b. 'Âşım, *el-Faḥir fî'l-Emsâl*, thk. Muhammed Osman, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.

Ḍâmin, Hâtım Şâlih, *İbnu'l-Enbârî sîratuhû ve muellafâtuhû*, Dâru'l-Beşâir, Birleşik Arap Emirlikleri, 1425/2004.

Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd, *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Meşâhifi Ehli'l-Emsâr*, thk. Nûra t Hasen b. Fehd el-Ḥumeyyîd, Dâru't-Tedmuriyye, 1431/2010.

Dâraḳuṭnî, Ebu'l-Hasen, *el-Mu'telif ve'l-Muḥtelif*, tahk. Muvaffak b. Abdullâh b. Abdulkâdir, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1406/1986.

Dârimî, Muhammed b. Ḥibbân Ebû Hâtım, *el-İḥsân fî Takrîbi Saḥîḥ-i İbn Ḥibbân*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1408/1988.

Ḍayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Naḥviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, tsz.

Dâvûd, Emânî Süleyman, *el-Emsâlu'l-Arabiyyetu'l-Kadîme*, el-Muessesetu'l-Arabiyye, 2009.

Dimâşķî, Hibetullâh b. 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. 'Amr b. Ğarâme el-'Amrî, Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Hâdîs*, thk. Naî'm Zarzûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988.

----- *el-Meâ'ni'l-Kebîr*, thk. Sâlim Krenko, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1984.

Dîvânu Mecnûn-u Leylâ, thk. Abdussettâr Ahmed Ferâc, Dâru Mısır, Kahire, tsz.

Dîvânu'l-Huzeliyyîn, thk. Ahmed ez-Zeyn/Mahmûd Ebû'l-Vefâ, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1385/1965.

Duelî, Ebu'l-Esved, *Dîvân*, thk. Muhammed Hasen Âlu Yâsîn, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 1974.

Durmuş, İsmail, "Mesel" *DİA*, XXIX, s. 293-297.

Durmuş, İsmail, "Şa'leb", *DİA*, XXXVI, s. 25-27.

Ebû Abdurrahmâ Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Ĥorasânî en-Nesâî, *Sunen-u Nesâî*, thk. Bendârî, Abdülğaffâr Süleyman -Seyyid Kesrevî Hasen, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1991.

Ebû Ĥabîb, Sâ'dî, *el-Kâmûsu'l-Fıkhî Lûğaten ve Istılâhen*, Dâru'l-Fıkr, Dimaşk, Sûriye, 1408/1988.

Ebû Ömer, Şihâbuddîn b. 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404/1984.

Ebû Sûfî, Muhammed, *el-Emsâlu'l-Arabiyye ve Maşâdiruhâ fi't-Turâs*, Mektebetu'l-Akşâ, Amman, 1982

Ebû 'Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm, *el-Emsâl*, thk. Abdulmecîd Kaţâmiş, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1400/980.

----- *Ġarîbu'l-Hâdîs li-İbn Sellâm*, thk. Muhammed Abdulmuîn Ĥân, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1396/1976.

Ebu'l-Huseyn, Ahmed b. Faris b. Zekerıyyâ, *Mu'cemu Maķâyisi'l-Lûğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fıkr, 1399/1979.

Ebu'l-Ferec, Cemâluddîn Abdurrahmân b. Câ'fer el-Cevzî, *Ġarîbu'l-Hâdîs*, thk. Dr. Abdulmu'ţî Emîn Gal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

----- *Mevdû'ât*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine, 1386/1966.

----- *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1422/2001

Ebu'l-Hüseyn, b. Ebî Ya'lâ, *Ṭabaḳâtu'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Faḳî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.

Esved b. Y'afur, *Dîvân*, thk. Nûrî Hâmûdî el-Ḳaysî, Matbaatu'l-Cumhûriyye, Bağdat, 1970.

Hâriş b. Hîllize, *Dîvân*, Matbaatu'l-Katolikiyye, Beyrut, 1922.

Huṭay'e, Cervel b. Evs, *Dîvân*, thk. Numân Emîn Ṭâhâ, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Kahire, 1958.

el-Kumeyt b. Zeyd, *Şi'ru'l-Kumeyt*, thk. Dâvûd Sellûm, Câmi'atu Bağdad, Necef, 1969.

Kindî, İmruu'l-Ḳays b. Hucr, *Dîvânu İmrii'l-Ḳays*, thk. Muhammed Ebu'l-Faḳî, Dâru'l-Maarif, Kahire, 1969.

Kûfî, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Musnedu İbn Ebî Şeybe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-İzâzî/Ahmed b. Ferîd el-Mezâdî, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1997.

Elmalî, Hüseyn, "Kâlî" *DİA*, XXIV, s. 259-260.

Nemr b. Tavleb, *Şi'ru'n-Nemr b. Tavleb*, thk. Nûrî el-Ḳaysî, Dâru'l-Maârif, Bağdat, 1969.

Ensârî, Ebû Zeyd, *en-Nevâdir fî'l-Luġa*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ahmed, Dâru'ş-Şurûk, 1401/1981.

Ensârî, el-Aḫvaş, *Şi'ru'l-Aḫvaş el-Ensârî*, thk. Adil Süleyman Cemâl, Mektebetu'l-Hâncî, Mısır, 1990.

Er, Nazmî, "Rû'be b. Accâc", XXXV, s. 282-283.

Ergin, Ali Şakir, "Ferezdak", *DİA*, XII, s. 373-375.

Eroġlu, Muhammed, "Neḫḫâs", *DİA*, XXXII, s. 542-543.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Tehzîbu'l-Lûğa*, thk. Muhammed 'İvağ Muri' b, Dâru İhyâi't-Turâşi'l-Arabî, Beyrut, 2001

Ezdî, Muhammed b. Yezîd, *et-Te'âzi*, thk. İbrâhîm Muhammed Hasen el-Cemel, Nahzatu Mısır li't-Tıbâ'a, tsz.

Fahl, 'Alqame b. 'Abde, *Dîvân*, thk. Lutfî es-Şakqâl/Dürriyye el-Ĥaţîb, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Haleb, 1969.

Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk, *Mu'cemu Dîvâni'l-Edeb*, thk. Ahmet Muhtar Ömer, Muessesetu Dâri'ş-Ş'ab, Kahire, 1414/2003.

Ferâhîdî, el-Ĥalîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi Mağzûmî/Dr. İbrahim el-Sâmerrâi, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, tsz.

Ferazdağ, Hemmâm b. Ğâlib, *Dîvanu'l-Ferazdağ*, Dâru Şâdır, Beyrut, 1966.

Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *el-Eyyâm ve'l-Leyâlî ve'ş-Şuhûr*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1400/1980.

----- *Meâni'l-Kurân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî/Muhammed Ali en-Neccâr/Abdulfettâh İsmâil eş-Şelebî, Dâru'l-Mısriyye, tsz.

Fîruzabâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yâkûb, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Lûğa*, Dâru Sa'duddîn, 1421/2000.

----- *el-Kâmûsu'l-Muhîf*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1426/2005.

Ğanevî, Tufeyl, *Dîvân*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ahmed, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 1968.

Ĥamevi, Yakut, *Mucemu'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut/Lübnan, 1993.

Ĥansâ, Tuğâmir b. 'Amr, *Dîvanu'l-Ĥansâ*, Dâru't-Turâş, Beyrut, 1968.

Ĥassân b. Şâbit, *Dîvân*, thk. Seyyid Hanefî Haseneyn, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1974.

Haṭṭâbî, Ḥamd b. Muhammed b. İbrâhîm, *Ġarîbu'l-Hadîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-'Az bâvî, Mekke, 1402.

Heyet, *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, el-Munazzametu'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm, 1989.

Heyet, *Mevsû'atu Ekvâli Ebi'l-Hasen ed-Dâraḳuṭnî fî Ricâli'l-Ḥadîş ve 'İlelihi*, Âlemu'l-Kutub li'n-Neşr, Beyrut, 2001.

Hindî, el-Muttaḳî, *Kenzu'l-U'mmâl*, thk. Bekrî Ḥayyânî/Şafvet Şafâ, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1409/1989.

Ḥuṭay'e, Cervel b. Evs, *Dîvân*, thk. Numan Emîn Tâhâ, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Kahire, 1958.

Irâkî/İbnu's-Subkî/ez-Zebîdî, *Tahrîcu Ahâdis-i İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn*, thk. Ebû Abdillâh Mahmûd b. Muhammed el-Ḥaddâd, Dâru'l-Â'sime li'n-Neşr, Riyad, 1408/1987.

İşık, Emin, "İbnü'l-Enbârî", *DİA*, XXI, s. 24-26.

'İbâdî, 'Adiy b. Zeyd, *Dîvân*, thk. Muhammed Cabbâr el-Mu'aybid, Dâru'l-Cumhûriyye, Bağdad, 1965.

İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî, *Cemheratu'l-Lûğa*, thk. Remzi Munîr Ba'lebekî, Dâru'l-'İlm lil-Melâyîn, Beyrut, 1987.

İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, thk. Halîl Şehâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1408/1988.

İbn Ḥallîkân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, thk. İhsân Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut, 1994.

İbn Manzûr, Cemâluddîn el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullâh Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Ḥasbellah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-Maârif, Kahire, tsz.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l Ferac Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Tahran, tsz.

İbnu'd-Demîne, *Dîvân*, thk. Ahmed Râtib en-Neffâh, Dâru'l-'Urûbe, Kahire, 1959.

İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî, Mektebetu'l-Menâr, 1405/1985.

İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, thk. Şeyh Muhammed Abdulhâlık 'Uğayme, Kahire, 1999/1429.

----- *Kaşide fî Muşkili'l-Lûğa ve Şerhihâ*, thk. İzzuddîn el-Bedevî en-Neccâr, Matbû'âtu Mecmai'l-Lûğati'l-Arabî, Dimeşk,

----- *Kitabu Muhtaşar fî Zikri'l-Elifât*, thk. Hasan Şâzelî Ferhûd, Riyad, 1980/1400

----- *Kitâbu'l-Ezdâd*, thk. Muhammed Ebu'l-Fağl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1407/1987.

----- *Mersûmu'l-Haţ*, thk. Hâtim Şâlih ed-Dâmin, Birleşik Arap Emirlikleri/Şârîka, 1429/2008.

----- *Şerhu Dîvân-ı 'Âmir b. et-Tufeyl*, thk. Enver Ebû Suveylim, Dâru Şâdir, Beyrut, 1399/1979

----- *Şerhu Hutbeti Âişe Ummi'l-Mu'minîn fî Ebihâ*, thk. Salâhuddîn el-Muneccid, Dimaşk, 1382/1962.

----- *Şerhu'l-Kaşâidi's-Seb'i't-Tıvâl el-Câhiliyyât*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1963.

----- *Kitâbu İdâhi'l-Vakf ve'l-İbtidâ fî Kitâbillah Azze ve Celle*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan, Matbû'âtu Mecma'i'l-Lûğati'l-Arabiyye, Dimaşk, 1391/1971.

İsfahânî, Ebû Nua'ym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1989.

İsfahânî, Hamza, *ed-Durretu'l-Fâhira*, thk. Abdulmecîd Kaţâmiş, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, tsz.

İsfahânî, Râğıb, *el-Mufredât fî Ğaribi'l-Kurân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, 1412/1992.

- Ka' b b. Mâlik, *Dîvân*, thk. Sâmi Mekkî el-'Âni, Mektebetu'n-Nahda, Bağdad, 1966.
- Ûâdî, Ebu'l-Fağl 'ÿyâđ b. Mûsâ es-Sebtî, *Meşâriku'l-Envâr alâ Sîhâhi'l-Âşâr*, el-Mektebetu'l-'Atîka, Tunus, tsz.
- Ûâlî, Ebû Ali, *el-Makşûr ve'l-Memdûd*, thk. Ahmed Hureydî, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1999.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, "Hâris b. Hillize", *DİA*, XVI, s. 196-197.
- "İbn Dureyd" *DİA*, XIX, s. 416-418.
- Ûatâmî, 'Umeyr b. Şuyeym, *Dîvân*, thk. İbrahim es-Sâmerrâi-Ahmed Matlûb, Dâru's-Şekâfe, Beyrut, 1960.
- Katâmiş, Abdulmecîd, *el-Emsâlu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1408/1988.
- Ûays b. el-Ûağîm, *Dîvân*, thk. Nâsıruddîn el-Esed, Dâru Şâdır, Beyrut, 1967.
- Ûazvîni, Muhammed b. Yezîd Ebû Abdillâh, *Sünen-u İbn Mace*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- el-Ûıfî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Yûsuf, *İbnâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1406/1982.
- Kılıç, Hulusi, "Ebu'l-Ferac el-İsfahânî", *DİA*, X, s. 316-318.
- Kudâ'î, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer Ebû Abdillâh, *Musnedu's-Şihâb*, thk. Hâmdî b. Abdulmecîd es-Selefi, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1407/1986.
- Ûuraşî, İbn Hurme, *Dîvân*, thk. Muhammed Cabbâr el-Mu'aybid, Matbaatu'l-Âdâb, Necef, 1969.
- Ûurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed el-Berdûni/İbrâhîm 'Aţfiş, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire, 1384/1964.

- Kuṣeyr b. ‘Azze, *Dîvân*, thk. İhsân Abbas, Dâru’s-Şekâfe, Beyrut, 1971.
- Lebîd b. Rabîa’, *Dîvân*, thk. İhsân Abbas, Kuveyt, Vizâratu’l-İ‘lâm, 1962.
- Leylâ b. Abdillâh b. er-Raḥḥâl, *Dîvânu Leylâ el-Aḥîliyye*, thk. Ḥalîl ‘Aṭiyye-Celîl ‘Aṭiyye, Dâru’l-Cumhûriyye, Bağdat, 1967.
- Maḳdisî, el-Muṭahhar b. Tâhir, *el-Bed’u ve’t-Târîh*, Mektebetu’s-Şekâfeti’d-Dîniyye, Mısır, tsz.
- Manşûrî, Ebu’t-Ṭayyib b. Ali, *ed-Delîlu’l-Muğnî Li-Şuyûḥi Li-İmâm Ebi’l-Hasen ed-Dâreḳuṭnî*, thk. Sa’d b. Abdullah el-Ḥumeyd/Hasan Maḳbûlî el-Ehdel, Dâru’l-Keyân, 1428/2007.
- Mervezî, Abdulkerîm b. Muhammed es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahya el-Mua‘lîmî ve diğeri, Meclisu Dâirati’l-Meâ’rifî’l-Osmâniyye, Haydarabad, 1382/1962.
- Mev‘ad, Muhammed ‘Aṭâ, *Muhammed b. el-Ḳâsım b. el-Enbârî ve Cuhuduhu fi’n-Naḥv ve’s-Şarf ve’l-Lûğa*, Dâru’l-Fikr, Dimaşk, 1421/2000.
- el-Mua’llakâtu’s-Seb’*, haz. Abdulazîz Ahmed Cumua’, Mektebetu’l-Kuveyt el-Vataniyye, Kuveyt, 1424/2003.
- Muhammed b. Battâl, *en-Nazmu’l-Musta’zeb*, thk. Mustafâ Abdulhafîz Sâlim, el-Mektebetu’t-Ticâriyye, Mekke, 1991.
- Muhtar, Cemal, “Antere”, *DÎA*, III, s. 237.
- Mursî, Ebu’l-Hasen Ali b. İsmâîl, *el-Muḥkem ve’l-Muḥîṭi’l-A’zâm*, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.
- Nâbiğâ el-Ca’dî, *Şi’ru’n-Nâbiğâ el-Ca’dî*, thk. Abdulazîz Rabâḥ, el-Mektebu’l-İslâmi, Dimaşk, 1964.
- Nâbiğatu Benî Şeybân, *Dîvân*, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, Mısır, 1932.

Naşîb b. Rabâh, *Şi'ru Naşîb b. Rabâh*, thk. Dâvûd Sellûm, Matbaatu'l-İrşâd, Bağdad, 1967.

Nisapûrî, Hâkim, *el-Mustedrek ala'-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir 'Aâtâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.

Nisapûrî, Muslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî, *Sahîh-u Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi't-Turâşi'l-Arabî, Beyrut, 1392/1972.

Numeyrî, Ebû Hayye, *Şi'ru Ebî Hayye en-Numeyrî*, thk. Yahyâ el-Cebûrî, Vizâratu's-Şekâfe ve'l-İrşâd, Dimaşk, 1975.

Numeyrî, er-Râî', *Dîvânu'r-Râî' en-Numeyrî*, thk. Reinhard Weipert, Dâru'n-Neşr, Beyrut, 1401/1980.

Ömer b. Ebî Rabî'a, *Dîvân*, thk. Muhyiddîn Abdulhamîd, Matbaatu's-Saâde, Mısır, 1960.

Ömer b. Ebî Rabî'a, *Dîvânû Ömer b. Ebî Rabî'a*, thk. Fâyiz Muhammed, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1416/1996.

Râzi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasen Faḥruddin, *Tefsir-u Kebîr Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Turâşi'l-Arabî, 1420/1999.

Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1420/1999.

Ru'be b. el-'Accâc, *Dîvân*, thk. İzzet Hasen, Mektebetu Dâru's-Şark, Beyrut, 1971.

Şafedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, thk. Ahmet el-Arnaut/Turkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâş, Beyrut, 1420/2000.

Sâ'î, Ali b. Enceb b. Osmân, *ed-Durru's-Şemîn fi Esmâi'l-Muşannifîn*, tahk. Ahmed Şevki Benbîn/Muhammed Saîd Hanaşî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus, 1430/2009.

Şa'leb, Ebu'l-Abbas Yahyâ b. Ahmed, *Mecâlisu Şa'leb*, thk. Abdusselâm Hârûn, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, 1960.

Şan'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannefu Abdurrezzâk*, thk. Hâbîbu'r-Rahmân el-Â'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.

Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'aş el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1406/1986.

Subkî, Tâcuddîn Abdulvahhâb b. Taqîyuddîn, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi/Abdulfettâh Muhammed el-Hilv, Hicru't-Tıbbâ', Kahire, 1413/1993.

Suyûfî, Celâleddîn, *el-İtkân fî 'Ulumi'l-Kurân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme, Mısır, 1394/1974.

----- *Buğyetul vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-Asriyye, Lübnan, tsz.

Şammâḥ b. Dırâr, *Dîvân*, thk. Salâhuddîn el-Hâdî, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1968.

Şurrâb, Muhammed b. Muhammed Hasan, *Şerḥu's-Şevâhidi's-Şi'riyye*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1427/2007.

Ṭaberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1420/2000.

Ṭâî, Ebû Zebîd, *Şi'ru Ebî Zebîd et-Ṭâî*, thk. Nûrî el-Ḳaysî, Matbaatu'l-Maârif, Bağdad, 1967.

Ṭarafe b. el-'Abd, *Dîvân*, thk. Durriyye el-Ḥaṭîb/Lutfî es-Seḳkâl, Dâru's-Seḳâfe ve'l-Funûn, Dimaşk, 1975.

Temîm b. Ebî Muḳbil, *Dîvânu İbn Muḳbil*, thk. İzzet Hasen, Mudîriyyetu İhyâi't-Turâsi'l-Ḳadîm, Dimaşk, 1962.

Temîm b. Ubey b. Muḳbil, *Dîvân*, thk. İzzet Hasen, Vizâratu's-Seḳâfe, Dimaşk, 1962.

Ṭırimmâḥ b. Ḥakîm, *Dîvân*, thk. İzzet Hasen, İḥâu't-Turâsi'l-Ḳadîm, Dimaşk, 1388/1968.

Tirmizî, Hâkîm, *el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sünne*, thk. es-Seyyid el-Cemîlî, Dâru İbn Zeydûn, Beyrut, tsz.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevra, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir/Muhammed Fuâd Abdalbâkî/İbrâhîm 'Aṭve 'İvaḍ, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Mısır, 1395/1975.

Tüccar, Zülfikar, "Cerîr b. Atiyye", *DİA*, VII, s. 412-413.

----- "Tırmâmâh", *DİA*, XXXXI, s. 116-117.

Tülücü, Süleyman, "Lebîd b. Rebîa", *DİA*, XVII, s. 121-122.

----- "Züheyr b. Ebû Sülmâ", *DİA*, XLIV, 540-542.

'Ubeyd b. el-Abraş, *Dîvân*, thk. Hüseyin Naşşâr, Mektebetu'l-Mustafâ el-Bâbî el-Ḥalebî, Kahire, 1957.

'Ubeydullah b. Ḳays, *Dîvân*, thk. Muhammed Yusuf Necm, Dâru Şâdır, Beyrut, 1958.

'Uḳaylî, Muzâḥim, *Dîvân*, thk. Fritz Krenkow, Leiden, 1920.

'Umânî, Ebu'l-Munzir Seleme b. Musim, *el-İbâne fi'l-Lûğati'l-Arabiyye*, thk. Heyet, Vizâratu't-Turâṣî'l-Ḳavmi, Maskat, Uman, 1420/1999.

Umeyye b. Ebi's-Şalt, *Divânu Umeyye b. Ebi's-Şalt*, thk. Abdulazîz es-Saltî, el-Matbaatu't-Teâvuniyye, Dimaşk, 1974.

'Urve b. el-Verd, *Dîvân*, thk. Abdulmaîn el-Mellûḥî, Dâru's-Şeḳâfe ve'l-İrşâd, Dimaşk, 1966.

Uzun, Tacettin, *Arap Dilinde Meseller (Atasözleri)*, 1996, Konya.

Uzun, Tacettin-Said Şimşek, *Arapça-Türkçe deyimler, kalıp ifadeler, atasözleri sözlüğü*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1991.

Yâkûb, Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi Şevâhidi'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996.

Yezîd b. et-Ṭaṣeriyye, *Şi'ru Yezîd b. et-Ṭaṣeriyye*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Matbaatu Es'ad, Bağdad, 1973.

Yıldız, Musa, "Zeccâcî Ebü'l-Kâsım" *DİA*, XLIV, s. 175-176.

Yüksel, Azmi, "Ahtal", *DİA*, II, s. 183-184.

Zebîdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Endelûsî, *Ṭabaḳâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luġaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'ârif, 1984.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Abdurrezzâk el-Hüseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, 1380/1965

Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım, *İştikâku Esmâillahi'l-Hüsnâ*, thk. Abdulhuseyn el-Mubârek, Muessesetu'r-Risâle, 1406/1986.

----- *Muhtasaru'z-Zâhir*, thk. Tâmir Muhammed Emîn Hüseyin, İşdârâtu Vizâratî'l-Evḳâf, Katar, 1434/2013.

Zehebî, Şemsuddîn, *Ma'rifetu Kurrâi'l-Kibâr 'ale'l-Ṭabaḳât ve'l-A'sâr*, thk. Ebû Abdullah İsmâil eş-Şâfiî/Muhammed Fâris, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997.

----- *Tezkiretu'l-Huffâz*, thk. Zekeriyâ 'Umeyrât, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998/1419.

----- *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2003.

Zemaşşerî, Ebu'l-Ḳâsım Mahmûd b. Ömer Cârullah, *Esâsu'l-Belâġa*, thk. Muhammed Bâsil, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.

----- *Rabî'u'l-Ebrâr ve Nuşûsu'l-Ahyâr*, Muessesetu'l-A'lemi, Beyrut, 1412/1992.

----- *el-Keşşâf*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, tsz.

----- *el-Fâiḳ fi Ġarîbi'l-Hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî/Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, Dâru'l-Marife, Lübnan, 2004.

Zilheim, Rudolf, *el-Emsâu'l-Arabiyyetu'l-Kadîme*, trc. Ramazan Abduettevvâb, Câmiatu Ayni Şems, 1404/1984.

Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.

Zubyânî, Nâbiġa, *Dîvân*, thk. Şükrü Faysal, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1968.

Zu'r-Rumme, Ğaylân b. 'Uġbe, *Dîvân*, thk. Abdulkuddûs Ebû Sâlih, Matbû'âtu Mecmai'l-Luġati'l-Arabiyye, Dimaşk, 1972-1973.

Makaleler

Kudûrî, el-Ĥamd Ğânim, *Kitabu'r-Rad 'alâ men Ĥâlefe Muşafe Osman li-İbni'l-Enbârî*, Mecelletu'l-Hikme, 1417. sayı . 9, s. 223-240.

Mâlik b. er-Rîb, *Dîvân*, thk. Nûrî el-Ķaysî, Mecelletu Ma'hadu'l-Maĥtûât, Kahire, 1969. sayı 1, s. 53-114.

Muhyiddîn Tevfîk, *Âdâbu'r-Râfidîn*, 1428/2007. sayı 5, s. 3-14.

Nevâr Muhammed Hasan Âlu Yâsîn, *Mecelletu'l-Belâġ*, sayı 4, Bağdat, 1976. s. 68-73.

es-Sa'dî, el-Muĥabbel, *Şi'ru'l Muĥabbel es-Sa'dî*, Ĥatim Şâih ed-Dâmin, Mecelletu'l-Mevrid, Bağdad, 1973. sayı 1, s. 121-136.

Tezler

Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî ve el-Ezdâd fi'l-Luġa Adlı Eseri, haz. Murat Kaya, dan. Dr. Orhan Parlak, Konya, 2007.

Yazma Eser

İbnu'l-Enbârî, *el-Hâât fi Kitâbillâh*, İrlanda/Dublin Chestarpeta kütüphanesi no. 3165, 4 varak.

